

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

KUR'ÂN'DA KORKU KAVRAMI

DOKTORA TEZİ

Ahmet NAİR

**Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri**

Tez Danışmanı: Yrd. Doç.Dr. Süleyman AYDIN

EKİM– 2017

T.C.
YALOVAÜNİVERSİTESİ
SOSYALBİLİMLERENSTİTÜSÜ

KUR'ÂN'DA KORKU KAVRAMI

DOKTORA TEZİ

Ahmet NAİR (127313004)

EnstitüAnabilimDalı: Temel İslâm Bilimleri
EnstitüBilimDalı: Temel İslâm Bilimleri

Butez.../..../2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr.
Abdülhamit
BİRİŞİK

Prof. Dr.
Mehmet Tahir
YAREN

Doç. Dr.
Muharrem
ÖNDER

Yrd. Doç. Dr.
Süleyman
AYDIN

Yrd. Doç.
Recep Orhan
ÖZEL

Jüri Başkanı

☐ Kabul
☐ Red
☐ Düzeltme

Jüri Üyesi

☐ Kabul
☐ Red
☐ Düzeltme

Jüri Üyesi

☐ Kabul
☐ Red
☐ Düzeltme

Jüri Üyesi

☐ Kabul
☐ Red
☐ Düzeltme

Jüri Üyesi

☐ Kabul
☐ Red
☐ Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Ahmet NAİR

18. 10. 2017

ÖNSÖZ

Yeryüzüne indirilmiş en büyük armağan olan Kur’ân-ı Kerîm hakkında çalışma imkânını bize lütfeden Allah Teâlâ’ya hamdü senalar olsun. Kendisine indirilen kitabı bize tebliğ ve tefsir edip, görevini bihakkın yaparak Rabbinin huzuruna varan Resûl-i Ekrem’e salâtü selâm olsun. Malûmdur ki, dünyada en çok okunan ve kıyamete kadar okunmaya devam edilecek olan Kur’ân-ı Kerîm, hakkında belki en çok araştırma yapılan bir kitap olma ayrıcalığına sahiptir. Geçmişten günümüze kadar onun binlerce tefsiri yapılmış ve dünyada Müslüman kaldığı müddetçe yapılmaya da devam edilecektir.

Yüce Allah kâinatı yaratmış ve varlığının delilleri olan tekvînî ayetleri onun her bölgesine yerleştirmiştir. İnsana akıl gibi bir meleke vermiş, yalnızca aklının kılavuzluğunda yol almasının onu yanlış yönlerle sevk edeceğini bildiği için, peygamberleri vasıtasıyla tenzîlî ayetlerini de ona bildirmiştir. Bu ayetlerin sonuncusu olan Kur’ân-ı Kerîm’in en önemli özelliği, kendisine önyargılı fikirlerle yanaşmayan ve samimi bir niyetle onu anlamaya çalışanlara sırlarını açmasıdır. Bizim bu sırları bazen bir manzarada, bazen bir insanda ya da bir canlıda görmemiz, Kur’ân’ın kâinatı ve onun içindekileri okuma kılavuzu olmasının bir sonucudur. İnsanoğlu bu kılavuz rehberliğinde yol aldığı zaman, dünyasını yaşanılır kıldığı gibi ahiretini de cennete çevirmiş olur.

Bu çalışmada “Kur’ân’da Korku Kavramı” ele alınmıştır. Korkunun ifade edildiği kavramlar havf, haşyet, rehbet, ru’b, rav’ ve feze’dır. Korkuya yakın anlamlı olan işfak, vecel, hazr, huşû, ikşî’rar, inzâr-nezîr, takvâ, şühûs çalışmamızda yer verdiğimiz diğer kavramlardır. Kur’ân’da çokça yer alan “havf” kök kelimesinin ve eş anlamlı diğer lafızların zaman içerisinde meydana gelen anlam değişmelerini, anlam kaymalarını ve söz konusu kelimenin orijinal anlamıyla birlikte izafi anlamlarını ve içeriklerini art-süremlî ve eş-süremlî semantik yaklaşımla klasik sözlüklerden araştırıp tespit etmeye çalıştık. Rivayet ve dirayet tefsirleri başta olmak üzere hem önceki âlimlerimizin te’lif ettiği muteber tefsirler hem de çağdaş tefsirlerde ayetlerde yer alan korku ile ilgili olduğunu düşündüğümüz kavramların izini sürdük. Korku kavramının zıddı olan emn, sükûn itmi’nân, recâ ve tama’ kelimeleri ve yer aldığı ayetleri de klasik sözlüklerden ve tefsirlerden inceledik. Çalışmayı mü’minin dünya ve ahireti için ayet ve hadislerde ideal davranış modeli olarak sunulan korku ve ümit (beyne’l-havfi ve’r-recâ) dengesi ile tamamladık.

Gerek konunun belirlenmesi aşaması, gerekse hazırlanışı sırasında kıymetli fikirlerinden istifade ettiğim tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Süleyman Aydın Hocama teşekkür ederim. Ayrıca Yalova Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi İslâm Hukuku Anabilim Dalı Başkanı Doç. Dr. Muharrem ÖNDER ve Felsefe ve Din Bilimleri Bölüm Başkanı Prof .Dr. Dr. Mehmet Tahir YAREN Hocalarıma da teşekkür ederim. Prof. Dr. Abdülhamit BİRİŞİK ve Yrd. Doç. Dr. Recep Orhan ÖZEL hocalarımın katkılarına da minnettarım. Tezin fihristinin şekillendirilmesinde fikirleriyle beni yönlendiren Doç. Dr. Mustafa KARAGÖZ Hocama da müteşekkirim.

İnsanoğlu için önemli olan bir şeyi başarabilmekten önce onun uğrunda çokça çaba sarf etmektir. Elimizden geldiği kadar başarmaya gayret gösterdiğimiz bu çalışmanın elbette noksan tarafları olacaktır. Bu noksanlıkların, ehli tarafından yapılacak uyarılar çerçevesinde, telafisi ve giderilmesi için her zaman hazır olduğumuzu bildirir, çalışmamızın tefsir ve Kur'an araştırmaları alanına bir katkı sunmasını gönülden temenni ederiz.

Ahmet NAİR

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	II
İÇİNDEKİLER	I
KISALTMALAR	I
GİRİŞ	1
1. Çalışmanın Konusu, Amacı ve Yöntemi	3
1.1. Çalışmanın Konusu	3
1.2. Çalışmanın Amacı ve Önemi	4
1.3. Çalışmanın Yöntemi	5
2. Tefsir İlmi (Tanım ve Kapsam)	7
2.1. Kavram Tefsiri ve Özellikleri	8
2.2. Atomik Tefsir ya da Mevdî / Teczî Tefsir	10
2.3. Konulu / Tevhîdî Tefsir ya da Mevdûî Tefsir	10
2.3.1. Konulu Tefsirin Doğuşu ve Gelişimi	11
2.3.2. Konulu Tefsir Çeşitleri:	15

BİRİNCİ BÖLÜM

KORKU KAVRAMININ SEMANTİK ANALİZİ

1.1. Korku Kavramına Genel Bir Bakış	22
1.2. Korku Anlamı İfade Eden Lafızlar ve Kur'ân'daki Kullanımları	25
1.2.1. Kur'ân'da Havf (خوف)	25
1.2.2. "Havf" Lafzının Kur'ân'daki Anlam Çerçevesi	34
1.2.2.1. Dünyevî korkular	34
1.2.2.1.1. Eşlerin geçim korkusu	34
1.2.2.1.2. Hz. İbrahim'in içine korku düşmesi	37
1.2.2.1.3. Hz. Yakub'un oğlu Yusuf için endişelenmesi	38
1.2.2.1.4. Zekeriyya peygamberin korkusu	39
1.2.2.1.5. Hz. Mûsâ'nın korkusu	40
1.2.2.1.6. Firavunun makam-mevki korkusu	46
1.2.2.1.7. Korku, açlık ve çeşitli musibetlerle imtihan edilmek	47
1.2.2.1.8. İktidar sahiplerinden korkmak	51
1.2.2.1.9. Korku haberlerini yaymak	52
1.2.2.1.10. Savaş korkusu	54
1.2.2.2. Dini yaşama konusunda karşılaşılan korkular	56
1.2.2.2.1. Düşman korkusu ile namazın kısaltılması	56
1.2.2.2.2. Allah yolunda kınanma korkusu	59
1.2.2.2.3. Şirk korkusu	61
1.2.2.2.4. Yoksulluk korkusuyla müşriklere taviz verilmesi	63
1.2.2.3. Uhrevî Korkular	65
1.2.2.3.1. Kıyametin dehşeti ve azabından korkmak	65
1.2.2.3.2. Hesap korkusu	77
1.2.2.4. Allah korkusu	82
1.2.2.4.1. Şeytan ve dostlarından değil, Allah'tan korkmak	82
1.2.2.4.2. Helâk olmaktan korkmak	84
1.2.2.4.3. Adam öldürme konusunda Allah'tan korkmak	87
1.2.2.4.4. Allah'ın sınırlarına riayet edememekten korkmak	89
1.2.2.4.5. Korkudan emin kılan Allah'a kulluk etmek:	92
1.2.2.4.6. Gök gürültüsü ve meleklerin korkudan Allah'ı tesbih etmesi	93
1.2.2.5. Korku ve Endişe Taşınması Gerekleyenler	94
1.2.2.5.1. Hidayete tabi olanlar	94
1.2.2.5.2. Muhsinler	98
1.2.2.5.3. İman edip kendini düzeltenler	99
1.2.2.5.4. İnfakta ihlâslı olanlar	100
1.2.2.5.5. Cennetlikler	103
1.2.2.5.6. Allah dostları	104
1.2.2.5.7. İstikamet üzere olanlar	106
1.2.3. Haşyet: خَشْيَة	108
1.2.3.1. Maddî Ciheti Ağır Basan Korkular	111
1.2.3.1.1. Geçim korkusu	111

1.2.3.1.2. Mal korkusu	112
1.2.3.1.3. İflas korkusu	114
1.2.3.1.4. İnsanlardan korkmak	115
1.2.3.1.5. İsrail oğullarını birbirine düşürme korkusu	121
1.2.3.1.6. Düşman korkusu	122
1.2.3.2. Allah'a Karşı Saygı Duyup O'ndan Korkmak	124
1.2.3.2.1. Kur'ân'dan öğüt alma- haşyet ilişkisi	124
1.2.3.2.2. Tebliğden etkilenme- haşyet ilişkisi	127
1.2.3.2.3. Görmediği halde Allah'tan korkmak	129
1.2.3.2.4. Âlim ve takvâ sahiplerinin haşyeti	132
1.2.3.2.5. Allah kendisinden korkulmaya daha lâyıktır	135
1.2.3.2.6. Allah'tan başkasından korkmamak	136
1.2.3.2.7. Allah korkusundan dağın bile parça parça olması	137
1.2.3.2.8. Firavun'un Rabbine karşı saygı duyması gereği	138
1.2.3.3. Davranışlar konusunda duyulan korkular	140
1.2.3.3.1. Küfre düşme korkusu:	140
1.2.3.3.2. Günah işleme korkusu	141
1.2.3.3.3. Taştan bile katı kalplere sahip olmak	142
1.2.3.3.4. Allah'ın mesajlarını tebliğde kimseden korkmamak	144
1.2.3.3.5. Yetimler konusunda Allah'tan korkmak:	145
1.2.3.4. Ölüm ve sonrası ile ilgili korkular	146
1.2.3.4.1. Sen ancak kıyametten korkanları uyarabilirsin	147
1.2.3.4.2. Kötü hesaplara karşılaşmaktan endişelenmek	147
1.2.3.4.3. En yakınların bile birbirine fayda sağlayamaması	148
1.2.3.4.4. Haşyet sahiplerinin mükâfatının cennet olması	149
1.2.4. Rehbet: رَهْبَة	150
1.2.4.1. Yalnızca Allah'tan korkmak	152
1.2.4.2. Levhalarda 'Rablerinden korkanlara bir hidayet ve rahmet' olması	155
1.2.4.3. Münafıkların Allah'tan daha çok mü'minlerden korkması	156
1.2.4.4. Caydırıcı güç sahibi olmak	157
1.2.4.5. Sihirle insanları kokutmak	158
1.2.4.6. Düşmana karşı metanetli olmak	160
1.2.5. Ru'b: رُغْب	161
1.2.5.1. Allah'ın kâfirlerin kalbine korku salması	162
1.2.5.2. Allah'ın Yahudilerin kalbine korku atması	164
1.2.5.3. Ashab-ı Kehf'in insana verdiği korku (ürperti)	166
1.2.6. Rav': رَوْع	167
1.2.7. Feze': فَزَع'	169
1.2.7.1. Davud'un (a.s.) anî korkusu	171
1.2.7.2. Kalplerinden korku giderilenler	172
1.2.7.3. Sûra üfürülme korkusu	173
1.2.7.4. En büyük korku (Kıyamet)	175

İKİNCİ BÖLÜM

KORKU İLE YAKIN ANLAMLI LAFIZLAR VE KUR'ÂN'DA KULLANIMLARI

2.1. Korku İle Yakın Anlamlı Lafızlar Ve Kur'ân'daki Kullanımları

2.1.1. İşfâk : إِشْفَاق	179
2.1.1.1. Amel defterinden kaygılanmak	180
2.1.1.2. Allah korkusundan titremek	183
2.1.1.3. Kıyamet kaygısı	185
2.1.1.4. Emaneti yüklenmekten çekinmek	188
2.1.1.5. Sadaka yükümlülüğünden çekinmek	190
2.1.1.6. Rabbin azabından korkmak	191
2.1.2. Vecel : وَجَل	192
2.1.2.1. Allah anıldığında mü'minlerin kalplerinin ürpermesi	193
2.1.2.2. Mü'minlerin kalpleri ürpererek sadaka vermesi	196
2.1.3. Hazer : خَزَر	197
2.1.3.1. Ölüm korkusu ile kulakları tıkamak	199
2.1.3.2. Gönülden geçenler konusunda bile Allah'tan sakınmak	200

2.1.3.3. Ölüm korkusuyla yurdunu terk etmek	201
2.1.3.4. Allah'a karşı dikkatli olmak	202
2.1.3.5. Düşmana karşı tedbir almak	204
2.1.3.6. Adaletsiz hüküm vermekten sakınmak	206
2.1.3.7. Allah'a ve Resûlüne karşı gelmekten sakınmak	209
2.1.3.8. Münafıkların sûre indirilmesinden çekinmesi:	210
2.1.3.9. Sakınmaları için seferden dönenleri uyarmak	211
2.1.3.10. Peygamberin emrine karşı gelmekten sakınmak	213
2.1.3.11. Firavun ve Haman'ın çekincesi	215
2.1.3.12. Münafıklardan sakınmak	216
2.1.3.13. Eşler ve çocukların düşmanlığından sakınmak	217
2.1.4. Huşû : خشوع	218
2.1.4.1. Namaz - huşû ilişkisi	220
2.1.4.2. Kitap Ehlinde de Allah'a karşı huşû duyanların olması	223
2.1.4.3. Kalplerin huşû duyması	224
2.1.4.4. Kıyamet Günü Rahman'ın huzurunda seslerin kısılması:	227
2.1.4.5. Zalimlerin (kâfirler) başları önünde Cehenneme sevkî	227
2.1.5. İkiş'rar : إقش'رار	229
2.1.5.1. Rablerinden korkanların Kur'ân ayetlerinden ürpermesi	230
2.1.6. İnzâr : إنذار	231
2.1.6.1. Uyarının kâfirlere fayda sağlamaması	233
2.1.6.2. Resûlullah'ın (s.a.) Kur'ân'la uyarması	234
2.1.6.3. Dünyevî azapla uyarı	240
2.1.6.4. Azaptan önce peygamberlerin kavmini uyarması	240
2.1.6.5. Cehennemle uyarı	242
2.1.6.6. Hz. Peygamber'in (a.s.) Ehli Kitabı uyarması	242
2.1.6.7. Kâfirlerin, peygamber gönderilmesine şaşması	243
2.1.6.8. Kıyametten korkanları uyarmak	246
2.1.6.9. Peygamber uyarılarını dinlemeyenlerin akıbeti	246
2.1.7. Takva: تقوى	248
2.1.7.1. Allah'a (c.c.) karşı gelmekten sakınmak	251
2.1.7.2. Allah'tan nasıl korkmak gerekiyorsa öyle korkmak	253
2.1.7.3. En hayırlı ağızın takvâ olması	254
2.1.7.4. Allah'a döndürülecek günden sakınmak	255
2.1.7.5. İbrahim'in (a.s.) de kavmine takvâyı tavsiye etmesi	257
2.1.7.6. Mü'minlerin Allah'tan sakınıp doğru söz söylemesi	259
2.1.7.7. Kıyamet azabından emin olmamak	259
2.1.8. Şühûs : شُحُوص	260
2.1.8.1. Zalimlerin gözlerinin dehşetten bakakalması	261
2.1.8.2. İnkârcıların gözlerinin açılıp donakalması	262
2.2. Korku Ayetlerine Dair Genel Mülâhazalar	263

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KORKU İLE KARŞIT ANLAMLI LAFIZLARIN KUR'ÂN'DA KULLANIMLARI VE KORKU-ÜMİT DENGESİ

3.1. Emn : أَمْنٌ	282
3.1.1. Mekke ve Kâbe'nin güvenli bir yer kılınması	284
3.1.2. Mü'minlerin korkudan emniyete kavuşturulması	290
3.1.3. Aşabın Mescid-i Haram'a güven içinde girmesi	293
3.1.4. Allah'ın azabının ansızın gelmesi	294
3.1.5. Kıyamette ateşe atılmaktan emin olmamak	296
3.1.6. Mü'min ve müttakîlerin cennette güvende olması	298
3.2. Sükûn : سُكُونٌ	301
3.2.1. Sekînet size Rabbinizden verilmiş bir güven duygusudur	302
3.2.2. Eşlerin kendileriyle huzur bulmak için yaratılması	304
3.2.3. Düşmanlarına karşı Allah'ın, Resûlüne ve mü'minlere sekînet indirmesi:	304
3.2.4. Resûlullah'ın duasının aşab için sekînet olması	307
3.2.5. Sana bey'at eden mü'minlere Allah'ın sekînet indirmesi	308
3.3. İtmî'nân : اِطْمِئْنَانٌ	309
3.3.1. Kalbin imanla mutmain olması	310

3.3.2. Allah'ın yardımının mü'minlerin kalplerini yatıştırması	313
3.3.3. Namazla itmi'nâna kavuşmak	314
3.3.4. Mu'cizelerin mü'minlerin kalplerini yatıştırması	315
3.3.5. Dünya hayatıyla tatmin olmak	316
3.3.6. Mü'minlerin kalbinin Allah'ı anmakla tatmin olması.....	319
3.3.7. Tatmin olmuş nefsin mükâfatı	320
3.4. Recâ : رَجَا	321
3.4.1. İman edip hicret ve cihad edenlerin Allah'ın rahmetini umması:	326
3.4.2. Mü'minlerin, kâfirlerin ummadıklarını Allah'tan beklemesi	327
3.4.3. Bir şey isteyenlere yumuşak bir söz söylemek	329
3.4.4. Rabbine kavuşmayı uman kişinin salih amel işlemesi	330
3.4.5. Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamber olmayı beklememesi	331
3.4.6. Ahiret gününe ümit beslemek	332
3.4.7. Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanların Resûlullah'ı örnek alması:	333
3.4.8. İbrahim (a.s.) ve beraberindekilerin örnekliği.....	334
3.4.9. Zarar etmeyen bir ticareti ummak	335
3.5. Tama' : طَمَعَ	336
3.5.1. Yahudilerin Hz. Peygamber'e iman edeceğini ummak:.....	337
3.5.2. Cennete girmeyi ummak için Allah'a iman etmek	339
3.5.3. A'raftakilerin cennete girmeyi umması	339
3.5.4. Hataların bağışlanmasını yalnızca Allah'tan ummak	340
3.5.5. Allah'a inanmadan cennete girmeyi ummak	342
3.6. Korku- Ümit Dengesi	334
3.6.1. Havf ve Recâ ilişkisi	345
3. 6. 2. Korku ve Ümidin Ahiret İnancındaki Motivasyonu.....	348
3. 6. 3. Allah'a azabından korkarak ve rahmetini umarak yalvarmak	349
3.6.3.1. Şimşegin korku ve ümit vermesi	351
3.6.3.2. Rahmetini umarak, azabından korkarak Allah'a yaklaşmak	354
3.6.3.3. Rabbini, içinden yalvararak ve korkarak zikretmek.....	355
3.6.3.4. Korku ve ümit halinde Allah'a ibadet etmek	356
SONUÇ	358
KAYNAKÇA	367
ÖZGEÇMİŞ	375

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselâm
Bkz.	: Bakınız
b.	: bin, binti
c.	: cilt
c.c.	: Celle Celâluhu
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Haz.	: Hazırlayan
H.	: Hazreti, Hazretleri
H.	: Hicri
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
mad.	: Maddesi
MÜİFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
r.a.	: Radiyallahu anhu
rh.a.	: Rahmetullahi aleyh
s.a.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
s.	: Sayfa
Thk.	: Tahkik Eden
Trc.	: Tercüme
ts.	: Tarihsiz
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
vs.	: vesaire
Yay.	: Yayınlar

Yalova Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/ Doktora Tez Özeti

Tezin Başlığı: Kur’ân’da Korku Kavramı	
Tezin Yazarı: Ahmet Nair	Danışman: Yrd. Doç. Dr. Süleyman Aydın
Kabul Tarihi:	Sayfa Sayısı: IX (ön kısım) +375(tez)
Anabilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri	
Bilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri	
Korku (havf), insanın Allah katındaki durumu hakkında hissettiği korku ve kaygıları ifade etmek üzere kullanılan bir kavramdır. Bu kavram birçok kelime ile Kur’ân’da yer verilen ve değişik türleri olan bir konudur. Dünyevî ve uhrevî korkular başta olmak üzere peygamberler de dâhil, beşer olarak insan için söz konusu olan bütün korku türleri Kur’ân’da geniş olarak yer almıştır. Sadece “Havf” kelimesiyle yaklaşık 125 ayette işlenmekte olan bu mevzu, akademik bir çalışmanın konusu olmayı fazlasıyla hak etmektedir. Çalışma konumuz bir kavram olduğu için semantik analiz yöntemiyle korku anlamına gelen havf, haşyet, rehbet, ru’b ve rav’ kelimelerinin etimolojik anlamını klasik sözlükler yardımıyla belirlemeye çalıştık. Sonra da aynı yöntemle korku kavramına yakın anlamlı olan işfak, vecel, hazer, huşû, ikşi’rar, inzâr, takva ve şühûs kelimelerinin anlamlarını sözlüklerden araştırdık. Bu kavramlar Kur’ân ayetlerinde şu anlamlarda kullanılmaktadır: İnsanın dünya hayatında karşılaşabileceği korkular; başkasından korkmak, açlık, savaş, sihir, ölüm ve önceki milletlerin başına gelen azaptan korkmak konunun birinci boyutudur. Allah’tan korkup onun dışındaki varlıklar olan şeytan ve dostlarından korkmamak, Allah Teâlâ’nın kâfir, münafık ve Yahudilerin kalbine korku salması konunun bir başka yönüdür. Kıyamet dehşetinin korkusu, ahiret hayatı ve orada hesaba çekilme, cehennemden korkmak konumuzun en çok üzerinde durulması gereken bölümüdür. Güven ve rahatlamak anlamındaki emn, sükûn, itmi’nan, recâ, tama’ kavramları da korku kavramının karşıtı olarak ayetlerde yer almaktadır. Korku ve ümit duygusu insanın gelişmesinde, kişilik kazanmasında aynı yönde hareket ederler. Yaratılışı gereği insan ruhu, hem korku hem de ümitle doludur. Bu sebeple korku ve ümit (havf- recâ) dengesi, ayet ve hadislerde Müslümanın ahiret hayatı açısından için ideal davranış modeli olarak sunulmaktadır.	
Anahtar Kelimeler: Kur’ân, Havf, Haşyet, Rehbet, Feze, İşfak, Vecel, Hazer, Emn, Sükûn	

Yalova University Insitute of Social Sciences/PhD Thesis Summary

Tezin Başlığı: The Term of “Khawf” in the Quran

Thesis Author: Ahmet Nair

Advisor: Yrd. Doç. Dr. Süleyman Aydın

Date of Acceptance:

Total Number of Pages: ix(pre text)+ 375 (main body)

Department: Basic Islamic Sciences

Field of Study: Basic Islamic Sciences

“Khawf” is a concept used to express the fear and worries about one’s situation by Allah. This subject is a topic that is both featured using many terms and has a variety of types in Qur’an. Secular and spiritual are being the primary; all kinds of fear that are for human being even for the prophets are extensively featured in Qur’an. This subject is covered by nearly 125 verses and therefore deserves to be a subject of an academic study.

Since our study is a concept, using traditional dictionaries, we tried to determine the etymological meaning of the words “khawf, khashyat, rahbat, ru’b and rav’, all of which mean fear. Afterwards, using the same technique, we searched for the meanings of the words “ishfak, waja, hazar, khushû, ikshi’rar, inzâr, taqwa and shukhûs, all have similar meanings to the term fear. These terms are used for the following meanings in Qur’an: While the types of fear that human being may face in this World e.g. fearing from others, hunger, wars, magic, death and the torment that happened to previous nations are the first dimension of our subject, fearing from Allah but not from other creatures like devils and their friends and finally Allah’s giving fear to the hearts’ of kafirs and the Jews are other dimensions of our subject. However, the horrible fear of the judgement day, the life of hereafter and being interrogated there and the fear of the hell are the most important parts of our subject that we have to focus on.

The terms of “emn, sükün, itmi’nan, reca and tama”as opposite concept to fear are also featured in the verses of Qur’an. The feeling of fear and hope moves in the same direction with the development and character building of human being. The soul of human being is full of both fear and hope as a characteristic from Allah’s creation. Therefore, from the view of a Muslim’s life in hereafter, the balance of fear and hope (khawf- raja) is presented as the ideal behaving model in verses and hadith.

Keywords: Qur’an, Khawf, Khashyat, Rahbat, Faza’, Ishfak, Vaja, Hazar, Emn, Sükûn

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîm, “manası açık ve açıklayıcı bir Arapça ile âlemlerin Rabbinden Peygamber’e (s.a.s.) indirilmiştir.”¹ Her kavme, kendilerinin diliyle tebligatta bulunan bir Peygamber göndermesi, sünnetullahdandır.² Son ilâhî mesajın ilk muhatapları olan Araplara da kendi lisanlarıyla bir kitap gönderilmesinden daha tabî bir şey olamazdı. Araplar, yeryüzünde insanlar için yapılmış ilk ev olan Kâbe’ye sahip olmalarına rağmen, Hz. İsmail’den (a.s.) beri kendilerine peygamber gönderilmemiş bir topluluktu. İlâhî mesajdan oldukça uzaklaşmışlar, Hz. İbrahim (a.s.) ve oğlu Hz. İsmail (a.s.) tarafından Allah’a ibadet edilsin diye yapılan Kâbe’ye putlar doldurmuşlardı. Cahiliye döneminde Araplar şarap içip kumar oynar, kadın ve köleleri hor görerek, kız çocuklarını diri diri toprağa gömerlerdi. Kan davalarıyla başlayan savaşların ardı arkası kesilmez, cahiliye karanlıklarının içerisinde yaşarlardı. Ancak “eşhuru’l- hurum” denilen aylarda Kâbe’yi haccetmeye gelenlere engel olmamak için savaşlara ara verirlerdi.

Araplar özellikle hac aylarında düzenlenen Ukaz vb. panayırlarda şiir yarışmaları yapar, edebî açıdan birinci gelen şiirleri keten bezinden tomarlara altın suyu ile yazıp Kâbe’nin duvarına asarlardı (Muallakat).³ Onların fitrattan gelen bir şiir kabiliyetleri vardı. Ayrıca her kabilenin bir şairi olur, savaş zamanlarında kabilesini diğer kabilelere karşı överken, düşmanlarını hicvederek onlara psikolojik destek sağlardı. Bu sebeple şairler kabilesi tarafından el üstünde tutulur, onlarla bir nevi günümüzdeki medya ve iletişim görevi yerine getirilirdi. Şiirin yanında hutbe yarışmaları da yapılır, en iyi hatipler panayırlarda kendilerini geniş kitlelere dinletme imkânı bulurdu.

Kur’ân’ın indirildiği Mekke toplumu şiir ve edebiyat bakımından zirvede olduğu için, Allah (c.c.) onlara karşı Resûlüne verdiği Kur’ân-ı Kerîm’i, onun nübüvvet ve risaletini te’yid eden en büyük mucizesi kılmıştır. Diğer peygamberlerin mucizeleri kendi dönemlerinde sınırlı kişiler tarafından müşahade edilen hissî mucizeler olmuşken, Hz. Muhammed’e (a.s.) verilen Kur’ân, kıyamete kadar devam eden aklî bir mucize olmuştur.

¹ eş-Şuarâ 26/192-195.

² İbrahim 14/4.

³ Süleyman Tülücü, “Muallakât”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul 2005, XXX, 310-312.

“Kur’ân-ı Kerîm, Müslümanlar için yalnız mukaddes bir kitaptan ibaret kalmamış, aynı zamanda, Arap edebiyatının ilk ve edebî bir şaheseri olmuş ve üslup bakımından bir eşsizlik kazanmıştı. Onun bu üslup özelliğini dost ve düşman herkes kabul etmek mecburiyetinde kalmıştı. Yüksek dağ tepelerinden kopan seller gibi, önüne gelen her mâniayı silip süpürerek kalpleri ve akılları fetheden Kur’ân-ı Kerîm, Arap dili ve edebiyatına vâkıf olan kimseleri dehşete düşürmüştü ve kendi asrındaki belâgat sahiplerinin seslerini kesmişti.”⁴ Bu sebeple başlangıçta Kur’ân ayetleri için, “şair sözü, kâhin sözü”⁵ şeklinde yakıştırmalara başvuru, ona nazîre (benzer) yapmaya çalışan inkârcılar, bunda başarı sağlayamayınca şiddete başvuru Hz. Peygamber’le kılıçla mücadeleye girişmişlerdir.

Kur’ân bir hidayet ve nur olarak kitabın ve hikmetin öğretilmesi ve nefislerin arındırılması için indirilmiş, Müslümanların dünya ve ahirete ilişkin düşüncelerini istinbat etmeleri gereken kılavuz bir kitaptır. Tefsir ise, Kur’ân’ın muhtevasını ele alıp onu açıklamaya çalışan bir ilimdir. Tefsir, Kur’ân metninin anlaşılmasına yönelik bir faaliyettir. “Tefsir aslında beşerî bir metni değil, Yüce Allah’ın insanlığa indirmiş olduğu ilâhî bir hitabı açıklayan bir aktivite demektir. Bundan dolayı tefsir ilmi, en önemli ilimlerden biridir. Bu anlamda müfessir de sahip olduğu bilgi birikimi ve perspektifle sözü edilen bu kutsal kitaba yönelik önemli bir hizmeti ifa ediyor demektir. Çünkü müfessir bir taraftan Kur’ân’ın ne dediğini, diğer taraftan da ne demek istediğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Kur’ân’ın ne dediği onun lafızlarından yani kelimelerin ifade ettiği sözlük anlamlarından, ne demek istediği de arka plandan, bir başka ifadeyle kelâmın içsel anlamından çıkarılabilmektedir.”⁶ Kur’ân’ı doğru anlamamanın temel şartlarından biri de, onun indiği dönemdeki dilin tüm özelliklerini göz önünde bulundurarak kelimelerin karşıladıkları anlamları tespit etmektir. Yani Kur’ân’ın ilk muhataplarının kelimelerden anladıkları manaya ulaşmaktır.

İndirildiği günden beri muhataplarının öncelikli hedefi olan Kur’ân’ın anlaşılması ve yorumlanması gayesiyle binlerce tefsir yazılmış ve tezler hazırlanmıştır. Günümüzde Kur’ân’la ilgili yapılan araştırmaların amacı, onun doğru anlaşılması ve sağlıklı yorumlanmasına yöneliktir. Kur’ân-ı Kerîm diğer kitaplardan farklı ve eşsiz bir kitaptır.

⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1989, s. 28.

⁵ el-Hâkka 69/41-42.

⁶ Muhsin Demirci, *Tefsirde Metodolojik Sorunlar*, İFAV Yayınları, İstanbul 2012, s. 201.

Kur'ân'ın masa başında kaleme alınmış bir eserin üslûbuna sahip olmaması son derece doğal ve normaldir. O bir söz olarak vahyedilmiş ve Hz. Peygamber tarafından ümmî bir topluma şifahi bir hitap olarak iletilmiştir. Dolayısıyla Kur'ân'ın yapısı, üslûbu ve konuları ele alış tarzı diğer kitaplardan oldukça farklıdır. Bunun için Kur'ân'ı anlamak normal bir metni anlamak için yapılanların yanı sıra başka usullerin de bilinmesi ve uygulanmasını gerektirir. Ayet ve surelerin hangi olaylara binaen geldiğini (Esbab-ı Nüzûl) öğrenmek, Kur'ân'ın indiği coğrafyanın sosyal ve kültürel yapısını bilmek, ayetlerin dilsel özelliklerini ve tefsir usûlünün ilgi alanına giren birçok konuyu öğrenmek, Kur'ân'ı doğru anlamaya katkı sağlayan hususlardan sadece birkaçıdır.

1. Çalışmanın Konusu, Amacı ve Yöntemi

1.1. Çalışmanın Konusu

Çalışmamızda **“Kur'ân'da Korku Kavramı”** etraflıca ve derinlikli bir şekilde ele alınmaya gayret edilerek, konu Kur'ân'da geçtiği şekliyle Arapça sözlükler, ilk dönemlerde yazılmış temel Kur'ân kaynakları ve tefsirlerin yardımıyla ortaya konulmaya çalışıldı. Aynı zamanda Kur'ân'da hem Mekkî hem de Medenî surelerde 125 ayetten fazla yerde geçen **“havf”** kavramıyla ilgili diğer bilim dallarında olduğu gibi tefsir ilmi açısından da doktora düzeyinde bir çalışma yapılmasının önem arz ettiğini düşünmekteyiz. Çalışmamız, her ne kadar titiz bir gayretin ürünü olsa da eksik ve hatalardan azade olması imkânsızdır. Daha iyinin ortaya konulması ve sonraki çalışmalarımızda benzer hatalara düşmemek adına bunların hoşgörû içerisinde düzeltilmesi yegâne temennimizdir.

Çalışmada **“korku”** kavramı Kur'ân'da geçtiği şekliyle incelenmeye gayret edildi. Bu konu, din psikolojisi başta olmak üzere çeşitli ilim dallarında yapılan çalışmalarla da ele alınmıştır. Ancak o çalışmalarda konu ilgili bilim dalları açısından değerlendirilmiş, korkunun kaynağı ve türleri üzerine geniş bilimsel tahlillerde bulunulmuştur. Bizim çalışmamızın onlardan farkı, konuyu Kur'ân'da geçtiği şekliyle ortaya koymaya çalışmak, bunu yaparken de klasik sözlük ve tefsirlerden yararlanarak korku konusunda Kur'ân'ın mesajını belirlemeye gayret etmektir. Yoksa din psikologları ve diğer bilim dallarının çeşitli yönlerden araştırıp ortaya koydukları, korku ve türleri üzerine geniş bilimsel tahliller yapmak değildir.

1.2. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı, Kur'ân'da çokça yer alan “Havf” ve eş anlamlı kavramların zaman içerisinde meydana gelen anlam değişmelerini, anlam kaymalarını ve söz konusu kelimenin orijinal anlamıyla birlikte izafi anlamlarını ve içeriklerini semantik analiz yöntemiyle tespit etmeye çalışmaktır. Böylece Kur'ân'ın bu konuya yaklaşımı belirlenmeye gayret edilecektir.

Çalışmamızda semantik analiz yöntemine başvurarak “**Korku**” ile ilgili kavramları İbn Manzûr'un *Lisânu'l- Arab*, Cevherî'nin *Sihah*, Fîrûzâbâdî'nin *Kâmusu'l-Muhît ve Besâir*, İbn Fâris'in *Mekâyis*, Askerî'nin *el-Furûk*, İbn Dureyd'in *Cemhere* gibi klasik Arapça sözlüklerden ve Ferrâ'nın *Meâni'l-Kur'ân*, Râgıb el-İsfehânî'nin *el-Müfredât* gibi ilk dönem Kur'ân sözlüklerinden araştırıp incelemeye çalıştık. Ayrıca kavramların geçtiği ayetlerin tefsirlerini Taberî, Râzî, Zemahşerî, İbn Kesîr, Kurtubî, İbn Atıyye, Âlûsî gibi kadîm tefsirlerin yanı sıra İbn Âşûr, Derveze, Elmalılı, Seyyid Kutub ve *Kur'ân Yolu* gibi çağdaş tefsirlerin yardımıyla ortaya koymaya gayret ettik. Başta *Kütüb-i Sitte* olmak üzere yer yer hadis kaynaklarına da müracaat etmekten imtina etmedik.

Ayrıca ilahî hitabı doğru ve sağlıklı kavramanın başta gelen yollarından birisi de Kur'ân kavramlarının, yine Kur'ân'ın kendi sistemi içinde, temel/kök anlam ve yan/izafi anlamlarının tespit edilmesidir. Kavram çalışmalarının her birinin Kur'ân'ın doğru anlaşılmasına katkı sağladıkları ve belli bir boşluğu doldurdıkları söylenebilir. İslam âlimlerinin Kur'ân'ın doğru anlaşılması için, Kur'ân kavramlarının iyice tahlil edilmesi; Kur'ân nüzûlü öncesi, Kur'ân bütünlüğü içerisinde ve daha sonraki dönemlerde yüklendikleri anlamların doğru tespit edilmesi gerektiği üzerinde durdukları görülmektedir. Korku kavramının cahiliye şiirinde (nüzûl öncesi), Kur'ân'ın mana dünyasında kök anlamının ve siyak-sibak çerçevesinde aldığı yeni anlamlarının belirlenmesi, son ilahi mesaj olan Kur'ân'ın doğru anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

“Kur'ân'ın özellikle kâfir, müşrik ve münafıklar başta olmak üzere, bütün insanları uyarmaya yönelik "korku" içeren mesajları; Müslümanların geçmiş kültürlerinde ve günümüzde büyük ölçüde bir "korku" olgusuyla algılanmıştır. Gerçekte de kültürümüzün bir korku kültürü olduğu, sevgiden daha çok korkuya yönelik mesajların

ön planda tutulduğu öne sürülmüştür.”⁷ Kur’ân korkuyu dini hayat açısından en mühim kavramlardan sayar. “İnsanla korku arasında doğrudan bir ilişki vardır. Korku, hem kişiyi imana ileten bir duygudur, hem de kişi iman ettikten sonraki hayatına bu korku sayesinde çekidüzen verir.”⁸ Kur’an, madde ve manadan meydana gelen insanda; onun fitratında bulunan korku olgusunu pozitif yönde kullanarak manevî bir oto kontrol sistemi oluşturmayı amaçlamıştır.

Korku konusunda yapılan diğer çalışmalardan da bahsetmek gerekirse bunlardan biri, İdris Terzi’nin “*Kur’ân’da Allah Korkusu*” isimli yüksek lisans tezidir. Yazar çalışmasında yalnızca Allah korkusuna yer vermiş, ayrıca ittika, haşyet, havf, feze’, rahbe ve hazer kavramlarını çalışmasına alarak, bunların lügavî tahlillerine değinmiş; çalışmasının son bölümünde Allah korkusunun değeri ve Allah’tan korkanların dünyevî ve uhrevî mükâfatlarına temas etmiştir. Oysa bizim çalışmamızda bunlardan başka kavramlar yer aldığı gibi korku konusunu yalnızca Allah korkusu açısından değil de daha geniş olarak ele almaya çalıştık.

Bir diğer çalışma ise, İsmail Hilmi Bilgi’nin 103 sayfalık “*Kur’ân’a Göre Korku*” isimli yüksek lisans çalışmasıdır. Bu çalışmada yazar, İslâm öncesi toplumlarda insanların yaşadıkları maddi ve somut gerçeklere dayanan korkuları Kur’an’ın soyut korkulara dönüştürdüğünü belirterek, korkunun sosyal dönüşümdeki rolüne de işaret etmiştir. Ali Galip Gezgin’in “*Eş Anlamlılık Bağlamında Kur’ân’da Korku İfade Eden Kelimeler Üzerine Analitik Bir Değerlendirme*” adlı makalesi konuyu semantik açıdan güzel tahlil etmiş olup, bizim de yer yer atıfta bulunduğumuz kıymetli bir çalışmadır. Bizim çalışmamızda ise konu, Kur’ân’daki ayetlerin tefsiri bağlamında da ele alınmaya gayret edilmiştir. Bunlardan başka “Korku” konusu çeşitli yönleriyle Din Psikolojisi alanında birçok çalışmanın da konusu olmuş; konu bizim yapmaya çalıştığımız gibi Kur’ân çerçeveli ele alınmaktan ziyade daha çok psikoloji ilmi açısından tahlil edilmiştir.

1.3. Çalışmanın Yöntemi

Bu araştırmada “**korku**” kavramsal düzeyde ele alındı. Bundan dolayı kökleri eskiye dayanmasına rağmen 19. Yüzyılda sınırları belirginleşen ve sistemli bir hale gelen

⁷ Ali Galip Gezgin, “Eşanlamlılık Bağlamında Kur'an'da "Korku" İfade Eden Kelimeler Üzerine Analitik Bir Değerlendirme”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, cilt: 16, sayı: 1, 2003, s. 40.

⁸ Murat Sülün, *Kur'an-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2015, s. 211.

semantik analiz yöntemi takip edildi. Bu yöntemle ilk önce korku kavramının kök anlamı belirlenmeye çalışıldı. Bu çerçevede, klasik lûgatler ve tefsirlerden yararlanılarak kavramın kök/temel anlamı tespit edilmeye gayret edildi. Kur'ân'da kaç ayette ve hangi kalıplarla yer aldığı, hangi anlamlarda kullanıldığı, anlam ilişkisi içerisinde olduğu yakın ve zıt anlamlı kavramlar/kelimeler belirlenerek, havf (korku) konusunu Kur'ân'ın nasıl ele aldığı ortaya konmuş oldu. “Kur'ân'da geçen kavramların anlamları araştırılırken sözlüklerdeki gibi yalnızca eş anlamlısı ya da yakın anlamlısını vermek yerine, kelimenin Kur'ân bütünlüğünde incelenmesi ve etimolojik kökünden itibaren geçirdiği anlam değişikliklerinin tesbit edilmesi gerekir. Ayrıca kelime ve kavramın Kur'ân siyakındaki anlamları, nüzûl ortamı da dikkate alınarak mümkün olduğu kadar iniş süreci içerisinde hangi anlamlarda kullanıldıkları da belirlenmeye çalışılmalıdır.”⁹

Çalışmada “korku” ve onunla ilgili diğer kavramların sözlük anlamları ele alınırken, lûgatlara ve klasik sözlüklere başvuruldu. Bunun yanında kelimelerin kök anlamlarına yer verilip zaman zaman şiirden istişhadlarda bulunuldu. Kavram çalışmaları “Konulu Tefsir” çeşidinden sayıldığı için, kavramların Kur'ân'da geçtiği ayetler bir araya getirilerek tefsir kaynaklarından araştırıldı. Ayetler konu bütünlüğü içerisinde hadis ve sünnetin de yardımıyla tefsir edilmeye gayret edilip, zaman zaman tasavvufî eserlere de atıf yapıldı. Odak kavram olarak belirlediğimiz “**Havf**” kökünden gelen veya aynı anlamdaki diğer masdarlardan türeyen fiil ve isimler Kur'ân'da değişik kalıplarıyla 125 ayette geçmektedir.¹⁰ Bununla birlikte korku anlamı ifade eden on beş civarında başka kelimenin/kavramın varlığı da dikkat çekicidir. Bunlar havfin değişik masdarları **hîfet (evcese ile), tehvîf, tehevîf; müterâdifleri haşyet, rehbet, ru'b, rav', feze', işfak, vecel, hazr, huşû, ikşi'rar, inzâr-nezîr, takvâ, şühûs** Kur'ân'da korkunun değişik şekillerinin ifade edildiği kavramlardır. Böylece beşerî bir duygu olan korkunun çeşitleri, dünyevî ve uhrevî korkular ortaya konulmuş olacaktır. Korku kavramı incelenirken kavram çalışmalarında usul olarak yapıldığı gibi korku ile karşıt konumda olan **emn, sükûn, itmi'nân, recâ ve tama'** kavramalarına¹¹ dayer verilmiştir.

⁹ Gezgin, *Adı Geçen Makale*, s. 62.

¹⁰ Mustafa Kara, “Havf”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul 1997, XVI, 528-531.

¹¹ Said ed-Danavî, Cozef Malik, *Mu'cemu'l-Müterâdifât ve'l-ezdâd*, Müessesetü'l-Hadîseti li'l-Kitab, Tarablus-Lübnan 2007, s. 245.

2. Tefsir İlmi (Tanım ve Kapsam)

“Tefsir kelimesi (فسر) veya taklib¹² tarikiyle türediği iddia edilen (سفر) kökünden (تفعيل) vezninde bir masdardır. فسر sözlükte “örtülü, üzeri kapalı bir şeyi açmak, açıklamak, beyan etmek, ortaya çıkarmak” manalarına gelir. Doktorun hastalığı teşhis için baktığı suya da “fesr” denir.¹³ Ancak kelime تفعيل babından masdar olduğu için “**fesr**” in kuvvetlisidir ki, iyice açmak, açıklığa kavuşturmak ve izah etmek demektir.”¹⁴ Kur’ân-ı Kerîm’de *ولا يأتونك بمثل إلا جئناك بالحق وأحسن تفسيرا* “Onların sana getirdiği her misale karşı biz sana mutlaka (o batılı yok edecek) gerçeği ve en güzel açıklamayı getiririz.”¹⁵ ayetinde bu manada kullanılmıştır.

سفر kelimesi ise “aydınlatmak, kapalı bir şeyi açmak, baştaki sarığı, yüzdeki örtüyü çıkarmak, işrâk” manalarında kullanılır. Bundan dolayıdır ki kadın yüzünü açtığında Araplar (سفرت المرأة عن وجهها) derler.¹⁶ İnsanın iç yüzünü, tabiatını ortaya çıkaran “sefer” de bu kökten gelmektedir.”¹⁷

Türkçe’de “yorum ve Kur’ân tefsîrine dâir yazılmış kitap”, Arapça’da “şerh” kelimesiyle eş anlamlı olarak “ilmî ve felsefî eserleri izah etmek” manalarında da kullanılmıştır.¹⁸ Bu iki kelimenin manâ bakımından benzerlikleri olmakla beraber aralarında bazı ince farkların olduğunu ifade eden Emîn el-Hûlî, سفر kelimesinde “maddî, zahirî bir keşif” ; فسر kelimesinde ise, “ manevî bir keşif söz konusudur”

¹² **Taklib**, herhangi bir kelimedeki bulunan harflerin yerlerini değiştirmek sûretiyle yeni bir kelime oluşturma sanatı. (Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, s.173).

¹³ Ragıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, el-Mektebetü't-Tevkîfiyye, Kahire 2003, “fesr” mad.; Sadreddin Gümüş, *Kur'an Tefsirinin Kaynakları*, Kayihan Yayınları, İstanbul 1990, s. 20; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 213; Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 25.

¹⁴ Ragıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “fesr” mad; Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Mukaddime, Azim Dağıtım, İstanbul 1992, I, 18.

¹⁵ el- Furkân 25/33.

¹⁶ Ragıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “sefr” mad.; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 214; Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 25.

¹⁷ Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammâd, *es-Sıhah fî'l-Luga ve'l-Ulûm*, Haz. Nedim Mar'aşlı-Üsâme Mar'aşlı, Dâru Hadareti'l-Arabiyye, Beyrut 1974, “fesr” mad.

¹⁸ Gümüş, *Kur'an Tefsirinin Kaynakları*, s. 21; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 214.

diyerek manâ ile ilgisi olması bakımından **tefsir** lafzının **فسر** kökünden türemiş olduğunu ileri sürmektedir.”¹⁹

Terim olarak “**Tefsîr**”, manâya açık bir şekilde delâlet edecek bir lafızla âyetin manası, durumu, kıssası ve iniş sebebini açıklamaktır.”²⁰ Allah Teâlâ’nın muradına delâleti bakımından beşer gücünün yettiği ölçüde Kur’ân’ın manasını araştıran bir ilimdir.²¹ Tarifte “insan gücünün yettiği kadarıyla” diye kayıtlama yapmak gerekmektedir. Çünkü insan, Allah’ın muradını tam olarak anlayamaz.

Daha genel anlamda tefsir, “Arap dili ve belâgatı ile ilgili bütün araçların kullanılıp, âyetleri çevreleyen tarihî şartlar da dikkate alınarak Allah’ın muradının, kitap ve sünnet çerçevesinde ortaya çıkarılmasıdır” şeklinde tanımlanabilir.²² Bu tanımla tefsirin kesin delillere dayanılarak, Kur’ân ve sünnet çerçeveli olmasına vurgu yapılmak isteniyor. Aksi halde sıhhatli bir tefsirden söz etmek mümkün değildir. “Bu yüzdendir ki, ilk dönemlerde tefsir denilince Hz. Peygamber, sahabe ve tâbiünden gelen sahih rivayetler akla gelirdi. Buna göre denilebilirdi, tefsir sahih rivayetlere ve Arapça dil bilgisine dayandığı oranda nesnel bilgiler içerir. Sahabe devrinde tefsir denilince daha çok akla **tevkîfî** beyanlar geliyordu. Yani tefsir, Allah’ın veya elçisinin açıklamalarını ifade etmek üzere kullanılan bir kavramdı. Dolayısıyla onda hata ihtimali asla söz konusu değildi.”²³

2.1. Kavram Tefsiri ve Özellikleri

Kavramsal ya da mefhum tefsiri denilen bu yöntem, “Kur’ân’da yer alan bir kavramın ayrıntılı bir şekilde incelenip açıklanması demektir. Önce söz konusu kavramın kelime ve türevlerinin geçtiği bütün ayetler enine boyuna incelenerek lûgat ve terim anlamları tesbit edilir. Sonra da kavramın geçtiği ayetler arasında bağlantılar kurulur, gerekirse semantik tahliller yapılarak kavramın geçirdiği anlam değişiklikleri tesbite çalışılır. Bir

¹⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 213; Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 25. **Tefsîr** kelimesinin sefr kökünden türediğini savunmaya lüzum yoktur. Zîra iştikâk, lûgat ve sarf kurallarına uygun kökü bulunan bir kelimenin aslını manâ birliğinden dolayı, başka bir kelimedede aramak bir zorlamadır. (**Gümüş**, s. 21 **dipnot**)

²⁰ Cürçânî, Seyyid Şerif, *et-Ta’rifât*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1983, s. 35.

²¹ Zerkânî, Muhammed Abdu’l-Azîm, *Menâhilu’l-İrfân fî Ulûmi’l-Kur’an*, Beyrut 1988, II, 4.

²² Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 27.

²³ Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 27.

başka husus da, çalışılan kavramla anlam yakınlığı olan terimler ve zıt anlamlı sözcükler araştırılarak, onların etimolojik tahlillerinin yapılmasıdır.”²⁴

“Kavram tefsiri veya Kur’ân’ın mühim kavramlarının tahliline yönelik bir çalışma aynı zamanda *semantik* metoduyla irtibatlıdır.”²⁵

“Semantik (Anlambilim): Kelimeler ve önermelerle onların ifade ettiği anlam arasındaki ilişkiyi inceleyen ilim dalı. Semantik bilim, dilin en küçük ögesi olan kelimenin kök anlamından başlayarak onun dilde diğer kelimelerle oluşturduğu anlam ilişkisini (eşsüremlî) ve zaman içerisinde geçirmiş olduğu anlam değişimlerini (artsüremlî) ele alıp inceleyen bir disiplindir.”²⁶

Semantiğin başlıca iki türü vardır:

1- Art zamanlı (Diachronik) semantik: Tarihî süreç göz önünde bulundurularak kelimenin anlam değişimlerini ve gelişmelerini tesbit etmeye art zamanlı geleneksel, gelişmeli, ya da tarihî semantik (anlambilim) adı verilir. Bu semantik analiz çerçevesinde kelimenin temel ve sonradan kazandığı anlamlar, yani anlam değişiklikleri, anlamların daralması, yok olması veya genişleyerek yeni anlamlar kazanması incelenir.²⁷

2- Eş zamanlı (Synchronic) semantik: Anlamın hâlihazırda, belirli bir zaman diliminde veya belirli bir bölgeyi kapsayacak şekilde araştırılması demektir. Bu semantik çalışmada kavramlara aynı zaman dilimi içerisindeki anlamları açısından bakılarak bir yatay kesitte kelimenin sahip olduğu anlamlar incelenir. Böylece kelimenin aynı zaman dilimi içindeki eş anlamlıları, zıt anlamlıları, çağrışımları, benzetmeleri, duygu ve değerleri ortaya çıkarılmış olur.²⁸

“Semantik, Arapça’ya “ilmü’d-delâle” veya “delâletü’l-elfâz” tabiriyle çevrilmiştir. Semantiğin tefsirle ilgili olan tarafı, sözkonusu bilim dalının, dilbilimsel çözümlemeler yapan bir disiplin olmasıdır. Bu bakımdan semantik biliminin, Kur’ân ilimleri arasında

²⁴ Muhsin Demirci, *Konulu Tefsire Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006, s. 99.

²⁵ Yunus Ekin, *Kur’an’a Göre Küfür Kavramı*, Sakarya Üniversitesi Doktora Tezi, Sakarya 2000, s. 6.

²⁶ Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, İFAV, İstanbul 2011, s. 246.

²⁷ Mücahid Abdülkerim, *ed-Delâletü’l-luğaviyye inde’l-Arab*, Amman ts. s. 17; Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, s. 247.

²⁸ Mücahid, *ed-Delâletü’l-luğaviyye*, s.15; Izutsu, Toshihiko, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, (Trc. Süleyman Ateş), Kevser Yayınları, Ankara ts, s. 48-49; Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, s. 247.

bulunan vücûh, nezâir, garîbu'l-Kur'ân vb. ilimlerle örtüşen yanları bulunmaktadır. Buna Kur'ân semantiği de denilmektedir. Ayrıca mecâz, kinâye ve istiâre gibi sanatların kullanımları arasında meydana gelen anlam değişimleri de tefsir ve semantik bilimde ortak çalışma konusu yapılmaktadır.”²⁹

2.2. Atomik Tefsir ya da Mevdûî / Teczûî Tefsir

“Bu yöntem, ayetin kelimelerini, cümlelerini tek tek açıklar. Ayrıca sebab-i nüzûl, nâsih-mensûh, kıraat, sarf, nahiv, belâgat, münasebet vs. konularına değinir, hadis-i şerif, sahabe ve tabiîn kavli olursa onları zikreder. Bazen rivayet yöntemiyle, bazen de övülmüş, mezmum olmayan dirayet yöntemiyle tefsir yapılır. Zaman zaman tahlîli tefsirden yararlanılırken, bazen de icmâlî tefsire başvurulur. Yahut müfessir karşılaştırma (mukaren) metoduyla tefsirini yazar.”³⁰ Bu tefsir yönteminde Kur'ân'ın baştan sona tefsir edilmesi, ayetleri anlamada, ayrıntıların tesbitinde ve açıklanmasında olumlu sonuçları olsa da, Kur'ân'ın bütünlüğünü kapsamaktan uzak oluşu, ayetin yerinin ve durumunun açıkça tesbit edilememiş olması ve neticede parçanın (ayetin), bütün (Kur'ân) yerine konması gibi olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Bu olumsuz sonuçlardan en önemlisi, bir ayetin hükmünün Kur'ân'a izâfe edilmesidir. Oysa bu bilgi Kur'ân'da yer alsa da, Kur'ân'ın tümünü temsil edebilmesi için, Kur'ân'daki bütün ayetlerin bilgisini taşıması gerekir.”³¹

2.3. Konulu / Tevhîdî Tefsir ya da Mevdûî Tefsîr

“Muayyen bir konuda ve Kur'ân'ın çeşitli sûrelerinde zikredilen Kur'ân ayetlerini toplamak; imkân nisbetinde bu ayetlerin nüzûl sırasını göz önünde bulundurarak onları konularına göre metodlu bir şekilde, kendisinden önce ve sonraki ayetlerle ilişkisini araştırmak ve sonra da benzer ayetlerle mütâlâa etmektir.”³²

“Aynı konuda ve Kur'ân'ın değişik surelerinde zikredilen ayetleri toplamak -mümkün olduğu kadarıyla- nüzûl sırasına göre tertîb edip nüzûl sebeplerine vâkıf olmak ve bundan sonra da konularına göre metodlu bir şekilde araştırıp açıklamak ve onlardan

²⁹ Ekin, *Kur'an'a Göre Küfür Kavramı*, s. 7; Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, s. 247.

³⁰ Abdulhay el-Feramâvî, *el-Bidâye fi't-Tefsîri'l-Mevdûî*, Kahire 1977, s. 65; Abdussettâr Fethullah Saîd, *el-Medhal ile't-Tefsîri'l-Mevdûî*, Mektebetü'l-İmân, Kahire 2011, s. 18.

³¹ Celal Kırca, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'an'a Yönelişler*, Marifet Yayınları, İstanbul 2009, s. 256.

³² Hicâzî, Muhammed Mahmud, *el-Vahdetü'l-Mevdûiyye fi'l-Kur'ani'l-Kerîm*, Kahire 1970, s. 402-403.

hüküm çıkarmaktır. Böylece araştırmacı, o konu hakkında Kur'ân'ın hedefini herkesin anlayabileceği şekilde ortaya koyar.”³³ “Kur'ân-ı Kerîm'in mana ve gaye bakımından bir olan farklı yerlerdeki hükümlerini bir araya toplayıp, kendine mahsus bir şekilde özel şartlarla anlamlarını açıklayıp aralarındaki bağlantıları kapsamlı bir şekilde inceleyen bir ilimdir.”³⁴

Türkiye’de konulu tefsir üzerine çalışmalar yapmış olan Mevlüt Güngör (1950-2013) ise, “Kur'ân'da herhangi bir konu ile ilgili bütün ayetleri toplayarak bunları mümkün olduğunca nüzûl sırasına koyup ilmî bir incelemeye tâbi tuttukten sonra, Yüce Allah'ın o konu ile ilgili murâdını toplu bir şekilde ortaya koymaya çalışan bir tefsir metodudur.”³⁵ şeklinde tanımlamıştır.

2.3.1. Konulu Tefsirin Doğuşu ve Gelişimi

“Tefsirlerde genelde Kur'ân'ın ilk sûresinden başlanarak son sûresine kadar bütün ayetlerin veya bazı sûrelerin yorumlandığı görülmektedir. Oysa Hz. Peygamber döneminde bu şekilde Kur'ân'ın tamamının değil, ihtiyaç duyulan bazı ayetlerin tefsir edildiği anlaşılmaktadır.”³⁶ Ancak Arapların dışındaki insanların müslüman olması ve Yahudilik ve Hristiyanlık gibi din mensuplarıyla karşılaşılması diğer ilimlerde olduğu gibi tefsir ilminin sahasını da genişletmiş, Kur'ân'ın ayetlerinin baştan sona tefsiri artık bir gelenek haline gelmiştir.

“Yirminci yüzyıldaki Kur'ân yorumu, genel olarak İslâm'ın ilk yüzyıllarından 19. yüzyılın sonlarına kadar sürdüğü kabul edilen geleneksel tefsir yönteminden bir ayrılışı ifade eder. Bu ayrılışın önemli bir tezahürü Kur'ân sûrelerinin bir birlik ve bütünlük oluşturduğu görüşünden hareketle konulu tefsir yöntemi adıyla ortaya çıkmıştır.”³⁷

“Konulu Tefsir Metodu bugünkü manası ve adıyla ilk defa içinde bulunduğumuz asırda ortaya çıkmıştır. Ancak onun kökleri İslâm'ın ilk asrına kadar uzanır. Bizzat Hz. Peygamber (a.s.) tarafından uygulanan “Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri” ile sıkı bir ilişkisi

³³ Feramâvî, *el-Bidâye*, s. 52.

³⁴ Abdussettâr Fethullah Saîd, *el-Medhal*, s. 20.

³⁵ Ömer Dumlulu, *İbn Teymiye ve Konulu Tefsîr*, Anadolu Yayınları, İzmir 1999, s. 54;

³⁶ Celal Kırca, *Kur'an'a Yönelişler*, s. 255.

³⁷ Mir, Muntasır, “Bir Bütünlük Olarak Sûre: Yirminci Yüzyıl Kur'an Tefsirlerinde Bir Gelişme-1” *Haksöz Dergisi*, Şubat-1998 (Sayı: 83)

vardır.”³⁸ “Başta peygamber (a.s.) olmak üzere hemen hemen bütün müfessirler, Kur’ân ayetlerini tefsir ederken aynı konudaki ayetleri bir araya getirip bir bütünlük içerisinde ele almaya özen göstermişlerdir. Çünkü bu yöntem Kur’ân’ı doğru anlamının olmazsa olmaz bir ilkesi ve Nebevî bir uygulamadır.”³⁹ Hz. Peygamber’in (a.s.) yaptığı konulu tefsire örnek vermek gerekirse; *الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ* “İman edip imanlarına herhangi bir zulüm bulaştırmayanlar var ya, işte güven onlarındır ve onlar doğru yolu bulanlardır.”⁴⁰ ayeti nazil olunca, sahabe bu ayetin anlamı hususunda Resûlullah’a (s.a.s.) müracaat edip “Ya Resûlellah! Hangimiz kendine zulmetmez ki? Demişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “*Ayetteki zulüm kelimesi sizin anladığınız manada değildir. Lokman’ın; إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ* “Doğrusu şirk büyük bir zulümdür”⁴¹ dediğini duymadınız mı? Zulümden maksat şirktir”⁴² buyurarak Kur’ân’ın Kur’ân’la tefsirini bizzat uygulayıp konulu tefsirin temelini atmıştır.

“Konulu Tefsirin bugünkü anlamıyla ilk defa, el-Ezher Üniversitesi öğretim üyelerinin ele alıp incelediği ve gün geçtikçe önemi daha iyi anlaşılan bir metod olduğu söylenmiştir. Bazı araştırmacılar bu alandaki ilk çalışmaları Muhammed Abdullah Draz ve Mahmud Şeltut’a nisbet ederken; bazıları ise Ahmed es-Seyyid el-Kûmî ve M.Ahmed el-Kasım’ın bu konuda ilk eser verenler olduklarını iddia etmişlerdir.”⁴³ Her iki iddia sahibinin haklı olduğu nokta, Şeltut ve Draz’ın Konulu Tefsir’in uygulanışına ait ilk çalışmaları yapmış olmasına karşın; el-Kûmî ve el-Kasım ‘Konulu Tefsir’in metodunu ortaya koyan çalışmaları kaleme almışlardır.”⁴⁴

Diğer taraftan Hıcâzî de, “Konulu Tefsiri ilk defa uygulayıp yazanın kendisi olduğunu iddia etmesine rağmen, bu metodu başarı ile uygulayanlardan birinin Fahreddin Râzî olduğunu itiraf ediyor.”⁴⁵ Bu metodun Kur’ân tefsirinde Hz.Peygamber’le başlayıp asırlar boyu devam eden bir usul olması sebebiyle Hıcâzî’nin kastedtiği, konulu tefsirin ortaya çıkışı değil, kavramın ilk olarak kendisi tarafından kullanılmasıdır.”⁴⁶

³⁸ Mustafa Müslim, *Kur’an Çalışmalarında Yöntem* (Trc. Salih Özer), Ankara 1993, s. 17.

³⁹ Demirci, *Konulu Tefsire Giriş*, s. 82.

⁴⁰ el-En’âm 6/82.

⁴¹ Lokmân 31/13.

⁴² Buhârî, Enbiya, 41, Tefsîr, 31.

⁴³ Feramâvî, *el-Bidâye*, s. 50; Mustafa Müslim, *Mebâhis fi’t-Tefsîri’l-Mevdûi*, Dımeşk 1989, s. 17; Mahmud Besyûnî Fûde, *e’t-Tefsîru’l-Mevdûi*, Şubra 1987, s. 17.

⁴⁴ Feramâvî, *el-Bidâye*, s. 61.

⁴⁵ Hıcâzî, *el-Vahdetu’l-Mevdûiyye*, s. 24, 28.

⁴⁶ Demirci, *Konulu Tefsire Giriş*, s. 83

Sonuç olarak, Hz. Peygamber'in (a.s.) uygulamasıyla temeli atılan konulu tefsir, sonraki zamanlarda devam ederek günümüze kadar ulaşmış; hem konu tefsirinde hem de tahlîli tefsirde faydalı bir yöntem olarak asrımızda çok müracaat edilen bir tefsir türü olmuştur. "Kur'ân'ı amacı doğrultusunda tefsir etme arzusu, müsteşriklerin Kur'ân'la ilgili faaliyetleri, yaşadığımız çağın ortaya çıkardığı bir takım problemler ve İslâm davetçilerine yardımcı olma düşüncesi"⁴⁷ gibi sebeplerden dolayı, bazı bilim adamları geleneksel metodun (tecziî tefsir) terkedilerek mevduî /konulu tefsire dönülmesini istemişlerdir. Ayrıca İslâm âlimlerinin, müsteşriklerin Kur'ân'daki kıssalar, tekrarlar, bazı itikâdî esaslar ve hukûkî hükümlerle ilgili iddialarını cevaplandırmak için, konuyla ilgili Kur'ân ayetlerini toplayıp müstakil eserler vermeleri konulu tefsiri yaygınlaştırmıştır. Toplumun Kur'ân'la ilgili bu tür müstakil çalışmalara rağbet etmesi ve ihtiyaç duyması sebebiyle, akademik çalışmalar bu alana yönelmiş, başta ilahiyat fakülteleri olmak üzere ilmî çalışmalar ve tez konularının seçiminde konulu tefsir tercih edilen bir metod haline gelmiştir.

Şimdi Konulu Tefsirin ortaya çıkmasının sebepleri üzerinde biraz durmak istiyoruz.

1- Kur'ân'ı amacı doğrultusunda tefsir etme arzusu: Kur'ân insanlara hidayet rehberidir. Amacı insanlara dünya ve ahirette gerçek mutluluğun yollarını göstermektir. Kur'ân bir hidayet ve nur olarak kitabın ve hikmetin öğretilmesi ve nefislerin arındırılması için indirilmiş, Müslümanların dünya ve ahirete ilişkin düşüncelerini istinbat etmeleri gereken kılavuz bir kitaptır. Bunun için mesajının doğru anlaşılması gerekir. Tefsir âlimleri ilâhî kelâmın amacı doğrultusunda doğru anlaşılması için bütün gayretlerini harcamışlar, yeni yöntem arayışlarına girerek konulu tefsir metodunun gelişmesine katkıda bulunmuşlardır.

2- Müslümanın rehber kitabı Kur'ân-ı Kerîm'i çok iyi bilmesi gerektiği halde, geçim derdi ve hayatını kazanmak için çalışmak zorunda olması gibi sebeplerle, Kur'ân'ın meâlini bile başından sonuna kadar okuyamadığı bir vakıadır. Okumuş olsa bile, Kur'ân'ın muhtelif yerlerine serpiştirilmiş olan konularını kafasında toplayıp bir sonuca varması kolay değildir. Çünkü Kur'ân'ın günümüz insanının alışık olmadığı bir içyapısı vardır. Kur'ân, bir defada değil, Hz. Peygamber ve ashabının fitrî ve içtimai durumlarına göre tedricî olarak öğretilerini serpiştirmeyi hedeflemiştir. Bu da aynı

⁴⁷ Demirci, *Konulu Tefsire Giriş*, s. 88.

konuyla ilgili farklı farklı yerlerde birçok ayetin bulunabileceği anlamına gelir. Ayrıca ayetlerin her birinin diğerini tamamlayıcı ve açıklayıcı bir özelliğe sahip olduğu göz önünde bulundurulursa, Kur'ân'a bütüncül yaklaşmanın gerekliliği ortaya çıkar. Bu durumda Kur'ân'da yer alan bir konu hakkında kesin bir kanaate varabilmek için konulu tefsir metodunun uygulanmasına ihtiyaç vardır.

3- Müsteşriklerin Kur'ân'la ilgili faaliyetleri: “Batılılar Haçlı Seferleriyle mağlup edemedikleri müslümanlara karşı farklı bir proje geliştirmişlerdir. İslâm dinini, düşüncesini ve hayat tarzını iyi bir şekilde öğrenip tahlil edecek ve böylece Müslümanları içten tahrip edip yıkacak bir birim oluşturmak; burada yetişen müsteşrikler eliyle Müslümanları içten parçalayarak yok etmek. Bir yandan da Müslümanları kendi din ve kültürlerine yabancılaştırarak, kendilerine güven duygusunu yitirecek ve Batı'nın teknolojik gelişmesine, maddî üstünlüğüne hayran olup aşağılık kompleksine kapılacak ve onları taklit edecek bir toplum oluşturmak istiyordu.”⁴⁸ Bu anlayışla yetiştirilen müsteşrikler, müslümanların temel kaynakları olan Kur'ân ve sünnete yönelik şüphe ve eleştirilerini ortaya koyunca, müslüman âlimler de konulu tefsir çalışmalarıyla onların bu iddialarına cevap vermeye çabalamışlardır.

4- Yaşadığımız çağın ortaya çıkardığı bir takım problemler: “Bu asırda yaşayan müslüman âlimler, hayatın değişik dallarına ait bir problemle karşılaştıklarında veya psikoloji, sosyoloji, antropoloji, fizik veya ekonomi biliminde yeni bir teori ile yüzleştğinde ona ilişkin Kur'ân ve sünnetin yaklaşımını ve bakış açısını belirlemeye çalışır. Sonra da bu problemlere Kur'ân perspektifinden çözümler bulmaya çabalar.”⁴⁹ “Kur'ân'ın asrımızdaki siyasî, iktisadî, kültürel ve sosyal problemlere bakışını ve bunlarla ilgili çözüm önerilerini ortaya koymanın yolu da konulu tefsir metoduyla ayetlerin incelenmesinden geçmektedir.”⁵⁰ Bu yapıldığı takdirde Kur'ân ve sünnetin doğru anlaşılması sağlanıp, müslümanın zihin dünyasında ortaya çıkan sorunlara çözümler üretilmiş olacaktır.

5- Bazı insanların, Kur'ân'ın, bu çağın problemlerini çözmekten âciz kaldığını iddia etmeleri üzerine, onlara en iyi cevap konulu tefsir çalışmaları ile verildiğinden bu

⁴⁸ Zakzuk, Mahmud Hamdi, *Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Planı*, (Trc. Abdülaziz Hatip), İzmir 1993, s. 33.

⁴⁹ Mustafa Müslim, *Mebâhis*, s. 40.

⁵⁰ Fethullah Saîd, *el-Medhal*, s. 39.

çalışmalar daha çok bu asırda ortaya çıkmıştır. Dünyanın siyâsî, iktisadî, ahlâkî ve sosyal bunalımlarla çalkalandığı bir dönemde, beşeriyetin problemlerine çare olarak gönderilen Kur'ân'ın ilkelerinin insanlara benimsetilmesi ancak bu tür çalışmalarla sağlanacaktır.

6- İslâm davetçilerine yardımcı olma düşüncesi: Toplumu irşad eden imam, vâiz, öğretmen, konferans ya da panel konuşmacısı gibi İslâm davetçilerine dini tebliğ çalışmalarında yardımcı olmak maksadıyla, İslâm'ın güncel meseleler hakkındaki görüşünü tespit edip onların işini kolaylaştırmak gerekir. İçinde bulunduğumuz çağ branşlaşma ve uzmanlaşmanın çok üst düzeyde olduğu bir devirdir. Bu kadar yoğun bilgi arasında işlerini yapmak isteyen İslâm tebliğcisine ihtiyaç duyacağı malzeme, ancak konulu tefsir çalışmalarıyla sunulabilir.

7- Eskiden ilimlerde ihtisaslaşma yoktu. “Genellikle Müslümanlardan birçoğu Kur'ân'ı ezberleyip İslâmî ilimlerde birikim sahibiydiler, herhangi bir konuda Kur'ân'ın görüşü ve hükmü nedir rahatlıkla bilebiliyorlardı. Bugün ise, maalesef müslümanlar bu durumda olmadıklarından herhangi bir konu hakkında derli toplu bir bilgi edinmek isteyen hem müslüman hem de gayr-i müslim araştırmacılar için, Kur'ân'ın o konu ile ilgili düşüncesini tesbit etmek isteyenler konulu tefsir çalışmalarına ihtiyaç duymaktadır.”⁵¹

2.3.2. Konulu Tefsir Çeşitleri:

Konulu Tefsirin kısımları konusunda genelde iki veya üç türden bahsedilmektedir:

1- Kur'ân'ın Bütünlüğünü Esas Alan (Kur'ân Çerçevesi) Konulu Tefsir: Herhangi bir konuyu Kur'ân'ın bütünlüğü içerisinde belli esaslar dâhilinde araştırma ve incelemekten ibarettir. Konulu tefsir denilince ilk akla gelen de bu çeşittir.⁵² Bizim çalışmamız da bu tür bir konulu tefsirdir.

2- Sûre Bütünlüğüne Münhasır (Sûre Çerçevesi) Konulu Tefsir: “Herhangi bir sûreyi en ince ayrıntısına kadar araştırıp, sûrenin özel ve genel hedeflerini, maksadını ve içerdiği konuların birbirleri ile olan irtibatlarını açıklayıp sûreyi bütün olarak ele alıp

⁵¹ Şahin Güven, *Tefsir Çalışmalarında Konulu Tefsir Metodu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1996, s. 71-72.

⁵² Hicâzî, *el-Vahdetu'l-Mevdûiyye*, s. 24; Seyyid Mursî İbrahim el-Beyûmî, *Menâhîcu't-Tefsîr Beyne'l-Kadîm ve'l-Hadîs*, Kahire ts, s. 30; Feramâvî, *el-Bidâye*, s. 24.

incelemektir.⁵³ Araştırma yapan kişi ilk olarak sûrenin temel hedefini anlamaya çalışır. Sonra da sûredeki ayetlerin nüzûl sebeplerini araştırır. Ele alınan konu Kur'ân'ın tek bir sûresinde geçiyorsa, bu durumda araştırmacı konuyu o sûre bağlamında ele alıp inceleyebilir.

“Sûre çerçeveli konulu tefsir selef müfessirleri tarafından pek ilgi görmemiştir. Fahreddin Râzî, Burhaneddin el-Bikâî gibi bazı müfessirler, sûreler arasındaki münasebet yönüne ya da kıssaların hedeflerine işaret etmişlerdir. Çağımızda ise Seyyid Kutub, sûrenin tefsirine başlamadan önce onun hedeflerini ve temel esaslarını, kimliğini ve diğer sûrelerden farkını ortaya koymaya önem vermiştir.”⁵⁴

3- Kelime ve Türevlerine Göre (Ayet Çerçeve) Konulu Tefsir: Araştırmacı önce Kur'ân kelimelerinin birini ele alıp, sonra o kelimenin veya müştaklarının geçtiği ayetleri toplar. Çünkü Kur'ân'ı en güzel şekilde tefsir eden yine Kur'ân'ın kendisidir. Ayetleri toplayan araştırmacı, Kur'ân'daki o kelimenin anlamlarını tespit etmeye çalışır. İncelemesinin sonunda Kur'ân'daki herhangi bir kelimenin köküne ve anlamının kullanış metodlarına ilişkin bir tefsir yöntemi ortaya çıkarabilir. İbn Kuteybe'nin (ö.276) “Garîbu'l-Kur'ân” ve Mukatil b. Süleyman'ın (ö.150/767) “el-Eşbâh ve'n-nezâir” kitapları bu çeşit bir tefsiri içermektedir.

Konulu tefsir ile kavram tefsiri arasında şöyle farklılıklar vardır: “Konulu tefsir kavram tefsirine göre daha genel bir ifadedir. Çünkü kavram çalışmalarının merkezinde dil vardır, kelimelerin anlamını araştırır. Dolayısıyla alanı da etimolojik ve semantik çalışmalardır. Konulu çalışmalar ise, kavram çalışmalarını içermekle birlikte bununla sınırlı değildir. Aksine, kelimelerin anlamları araştırılmakla birlikte daha çok metinler üzerinde bütüncül yorum yapılır. Her kavram tefsiri bir konulu tefsirdir. Fakat her konulu tefsir, bir kavram tefsiri değildir.”⁵⁵

Konulu tefsir yalnızca belli bir konudaki ayetleri tesbit edip onları tahlîli tefsir metoduna göre tefsir etmek değil, tefsir alanında uzman kimselerin Kur'ân'daki bir konuyu, öncelikle ilgili ayetler ışığında bütün ayrıntılarıyla ortaya çıkarmasıdır.

⁵³ Hicâzî, *el-Vahdetu'l-Mevdûiyye*, s. 24; Seyyid Mursî, *Menâhîcu't-Tefsîr*, s. 30; Feramâvî, *el-Bidâye*, s. 24.

⁵⁴ Mustafa Müslim, *Mebâhis*, s. 28-29.

⁵⁵ Güven, *Tefsir Çalışmalarında Konulu Tefsir Metodu*, s. 32-34.

Konulu Tefsir metodu uygulanırken şunlara dikkat edilmelidir:

1- Kur'ân'dan bir konu belirleyip, konuya uygun bir başlık seçerek konuyu sınırlandırmak gerekir. "Araştırmaya konu belirlemekle başlanır."⁵⁶ Araştırma konusunun sınırlarını belirleyip konuya uygun bir başlık seçmek ikinci aşamadır. Başlık araştırmanın konusunu ve sınırlarını net olarak ortaya koymalıdır.⁵⁷ Konuya kapsayıcı bir isim verilirken, yapılan çalışma Kur'ân çerçeveli olmasından dolayı isminin Kur'ânî kelime ve kavramlardan verilmesi önemlidir."⁵⁸

2- "Kur'ân baştan sona okunarak ya da Kur'ân fihristlerinden istifade ile ilgili bütün ayetler toplanır. Sadece konuyla ilgili birinci dereceden ayetlerle yetinmeyip ikinci dereceden ilgili ayetler de toplanmalı, konuyla uzaktan yakından alakalı hiçbir ayet gözardı edilmemelidir."⁵⁹

3- "Ayetlerin toplanmasından sonra mümkünse nüzûl sırasına koymak, teşrî tarihi bakımından önemlidir. Zîra ahkâm ayetlerinde nâsihi mensuhtan ayırt edebilmek için öyle bir çalışma lüzumludur. Ayetleri nüzûl sırasına koymak çok zor olduğundan hiç olmazsa Mekkî-Medenî ayetler tesbit edilmelidir."⁶⁰ Konulu tefsir araştırmalarında ayetlerin nüzûlüne göre sıralanması şartı daha çok ahkâmla ilgili ayetlerde söz konusudur. Bunun dışındaki konularda ise -bazı araştırmacılara göre- bu sadece nazarî bir şart olarak kalmış ve genellikle tatbik edilmemiştir."⁶¹

4- "Konulu Tefsir çalışması yapan kişi, daha önce yazılmış tefsirlere bakıp onlardan istifade etmelidir. Konuya ilişkin ayetler, tahlîli tefsir kitaplarına müracaat edilerek, varsa sebab-i nüzûlüne bakılmalı, lafızların anlamlarına ve kullanımlarına bakmak suretiyle bütün ayetler arasındaki bağlantıları inceleyip yeterli bir şekilde araştırmalıdır."⁶² Araştırmacı, incelemesinde İcmâlî Tefsir metoduna da başvurmalıdır.

⁵⁶ Seyyid Mursî, *Menâhicu't-Tefsîr*, s. 29.

⁵⁷ Ziyad Halil Muhammed ed-Degâmin, *Menheciyyetu'l-Bahs fi't-Tefsîri'l-Mevdû li'l-Kur'ani'l-Kerîm*, Umman 1995, s. 44.

⁵⁸ Fethullah Saîd, *el-Medhal*, s. 59; Demirci, *Konulu Tefsire Giriş*, s. 114.

⁵⁹ Feramâvî, *el-Bidâye*, s. 62.

⁶⁰ Hicâzî, *el-Vahdetu'l-Mevdûiyye*, s. 31; Seyyid Mursî, *Dirâsât fi't-Tefsîri'l-Mevdûiyyi*, s. 43.

⁶¹ Degâmin, *Menheciyyetu'l-Bahs*, s. 36.

⁶² Hicâzî, *el-Vahdetu'l-Mevdûiyye*, s. 31.

Bunu yaparken lafızların sözlük anlamlarıyla yetinmeyip Kur'ânî hidayetleri yalnızca naslardan ve konulu tefsir metoduna göre istinbât etmelidir.”⁶³

Araştırmacı, bütün yorum, açıklama ve tartışmalarını aralarında bir insicam olacak şekilde Kur'ân'ın rehberliğinde yapmalıdır. “Konulu Tefsir Metodunu kullanan müfessir, sadece Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri metodundan istifade etmekle kalmayıp, ihtiyaç halinde başta Hz.Peygamber'in konu ile ilgili hadisleri olmak üzere diğer bütün rivayet ve dirayet metodlarından da geniş bir şekilde yararlanacaktır. Bilhassa ayetlerin nüzûl sebepleri üzerinde durmak çok faydalı olacaktır. Ayetlerin işaret ettiği hususları, hadislerle delillendirmeli ve bunları da sahabe ve tabiînin Kur'ân anlayışıyla desteklemeli, güvenilir tarih ve siyer kitaplarından da istifade etmelidir.”⁶⁴

Ancak sünnetin konulu tefsirdeki rolünün, açıklama ve delillendirme olduğu unutulmamalıdır. “Hadis, araştırmanın bölüm başlığı ve alt başlığı yapılmamalıdır. Araştırma Kuran'da belli bir konunun ortaya konulması olduğu için, araştırmanın bölüm başlıkları Kur'ânî disiplinlerden oluşturulmalıdır. Sahabe ve tabiînin sözleri ve sonraki dil bilginlerinin görüşleri açıklama, belirginleştirme ve tercih içindir. Bunlar konunun temel öğelerini teşkil etmezler. Çünkü bunların görüşü gaye değil, arazdır. Gaye ise Kur'ân'ın konu hakkındaki görüşünü ortaya koymaktır.”⁶⁵

5- Ayetlerin sevk olundukları bağlamdan kopararak müstakil olarak tek başına ele alınması müfessiri yanlış sonuçlara götürebilir. “Genel çizgi mushaftaki tertibin takip edilerek tefsir yapılmasıdır. Ancak bazı ihtiyaçlar bu tertibin göz ardı edilerek eserlerin hazırlanmasına zemin hazırlamıştır.”⁶⁶ “Kur'ân âyetlerinin çeşitli zaman aralıklarıyla muhtelif sebepler üzerine indirilmiş olması, aralarındaki insicam ve irtibata engel değildir. Aksine bu durum âyet ve sûreler arasındaki insicam ve yakınlığın tesisi için bir sebep bile sayılabilir. Her ayetin sure içerisinde siyak ve sibakıyla bağlantı kurmak, ayetler arası ve sûre arası münasebete dikkat etmek konulu tefsir çalışmalarında son derece önemlidir.”⁶⁷

⁶³ Fethullah Saîd, *el-Medhal*, s. 56.

⁶⁴ Seyyid Mursî, *Dirâsât fi't-Tefsîri'l-Mevdûiyyi*, s. 43-44; Ahmed Cemal el-Ömerî, *Dirâsât fi't-Tefsîri'l-Mevdûi li'l-Kasasi'l-Kur'anî*, Kahire 1986, s. 72; Beyûmî, *Menâhîcu't-Tefsîr*, s. 27-29; Feramâvî, *el-Bidâye*, s. 61-63.

⁶⁵ Mustafa Müslim, *Mebâhis*, s. 39; Fethullah Saîd, *el-Medhal*, s. 74.

⁶⁶ Abdülhamit Birişik, “Tefsir”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul 2011, XL, 280-290.

⁶⁷ Mustafa Müslim, *Mebâhis*, s. 58; Şahin Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, s. 71-72.

6- Konulu Tefsir kurallarına uygun olarak araştırmacı, önyargılardan uzak durmalı, araştırmayı hedefinden saptıracak ve okuyucusunun dikkatini başka tarafa çekecek ayrıntılara dalmamalıdır. Şayet garip bir kelimeyi açıklamak veya belağî bir noktayı ortaya çıkarmak gibi araştırmacının hedefine destek sağlayacak ayrıntılara yer vermek istiyorsa, bunları dipnotlarda göstermelidir. Çünkü bu açıklamaları metinde vermek, düşüncelerin doğal akışını zedeler, ifadelerin mantıkî bağlılığına ve düzgünlüğüne halel getirebilir.”⁶⁸ “Konulu Tefsir Metoduna göre bir konuyu araştıran müfessir, yaptığı çalışmanın doyurucu ve eksiksiz olması için konuyla ilgili mütehasşislarla işbirliği yapmalı ya da eserlerinden istifade etmelidir. Meselâ tıpla ilgili ayetlerin tefsirinde bu sahanın uzmanına, astronomi ile ilgili ayetlerin tefsirinde bir astronomi bilginine başvurulmalıdır.”⁶⁹ Böylece bütün insanlığa ve İslâm toplumuna yararlı bir çalışma takdim edilmiş olacaktır.

“Araştırmacı, çalışmasını yaparken o konu hakkında Kur’ân’ın ne dediğini, fert ve cemiyete yönelik emir ve yasaklarında neyi gözettiğini önyargısız olarak sunmaya çalışmalıdır. Bunun için de mezhebi kanaatlerinden sıyrılıp kafasındaki eski görüşlerini bir kenara bırakmalı, tesbit ettiği konuda Kur’ân’ın ne dediğini söylemelidir. Kendisi Kur’ân’ın görüşüne tabi olmalı, yoksa Kur’ân’ı kendi mezhebinin görüşlerine, hevâ ve kanaatlerine uydurmamalı ve ona göre yönlendirmemelidir.”⁷⁰

7- Herhangi bir hükme varmadan veya bir kaide vazetmeden önce ciddî bir araştırma yapılır: “Çalışmada hata ve karışıklıklara mahal vermemek için gerekli araştırmayı yapmadan ve aceleci davranarak bir kanaate varılmamalıdır. Toplanan ayetler her yönüyle incelenip aralarındaki münasebetler iyi tesbit edilmeli ve uzun bir araştırmanın sonucunda karar verilmelidir.”⁷¹

8- “Kur’ânî bir konuyu ortaya koymak isteyen araştırmacı ilmî araştırma metodlarına riayet etmeli; zayıf rivayet, israiliyyat ve sahih olmayan kıssaları terkedip, bütün çabasını Kur’ân naslarından istinbatlar yapmada yoğunlaştırmalıdır. Diğer ilmî çalışmalarda olduğu gibi konunun geçici bir planını yapmakla işe başlanır. Çünkü

⁶⁸ Mustafa Müslim, *Mebâhis*, s.39.

⁶⁹ Mevlüt Güngör, “Tefsirde Konulu Tefsir Metodu”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, İstanbul 1995, s. 20-24. c. II, sayı. 7.

⁷⁰ Ömerî, *Dirâsât*, s. 74; Degâmin, *Menheciyyetu’l-Bahs*, s. 44; Dumlu, *İbn Teymiye ve Konulu Tefsîr*, s. 86.

⁷¹ Fethullah Saîd, *el-Medhal*, s. 79.

plansız yapılan birçok araştırma ve projenin sonuçsuz kaldığı bilinen bir gerçektir.”⁷² “Eğer araştırılan konu geniş inceleme alanlarını ihtiva ediyorsa, araştırmacı bir giriş koymalı ve orada konunun ele alınış metodunu açıklamalıdır. Sonra da konuyu birbirine uygun bir takım bölümlere ayırıp, her bölüm altına Kur’ân’ın belirgin unsurlarından oluşan başlıklar koymalıdır.”⁷³ Araştırmacı her bölümde ortaya atılan konuyu delil ve örneklerle destekli, ciddi ve bilimsel bir yöntemle ele alıp ulaştığı neticeyi, sonuç bölümünde ortaya koyar.”⁷⁴

9- Kelime ve kavramların tefsiri: “Kur’ân’da kullanılan kelime ve kavramların birden çok anlamının olması onun i’câz yönlerindendir. Konulu tefsire göre bir konuyu araştıran kişi Kur’ân’ın indiği dönemde kelime ve ıstılahın hangi manaya geldiği, tarihî gelişim içinde kelimenin kazandığı yeni anlamları araştırması gerektiğini unutmamalıdır.”⁷⁵ Ardından da semantik tahliller yapılarak çalışmaya konu olan kavramın geçirdiği anlam değişiklikleri tesbite çalışılır.”⁷⁶ Ayrıca “araştırmacı, kelimelerin sözlük anlamlarının ötesini ve arkaplanını görebilmesi için kavram ve terkiplerin tahlilini zıtları ile birlikte ele alması gerekir. Böylece kavram daha net ortaya konularak konu, Kur’ân’ın bütünlüğü içerisinde ele alınmış olur.”⁷⁷ Ayetleri tefsir sadedinde kelimelere mana verirken kelimenin asıl anlamı ne ise, onu öncelikle tercih etmelidir. Kelimenin asıl anlamını bırakıp, ancak cahiliye şiirlerinde çok az kullanılan bir anlamı tercih etmemelidir.”⁷⁸

⁷² Tevfik el-Âmir, *Medhal ilâ İlmi’t-Tefsîr*, Beyrut 1993, s. 134; Halil Seyidoğlu, *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, İstanbul 1992, s. 25.

⁷³ Feramâvî, *el-Bidâye*, s. 62.

⁷⁴ Ömerî, *Dirâsât*, s. 74; ed-Degâmin, *Menheciyyetu’l-Bahs*, s. 42.

⁷⁵ Tevfik el-Âmir, *Medhal*, s. 137.

⁷⁶ Demirci, *Konulu Tefsire Giriş*, s. 99.

⁷⁷ Mustafa Müslim, *Mebâhis*, s. 58; Dumlu, *İbn Teymiye ve Konulu Tefsîr*, s. 86.

⁷⁸ Ömerî, *Dirâsât*, s. 74.

BİRİNCİ BÖLÜM
KORKU KAVRAMININ SEMANTİK ANALİZİ

1.1.Korku Kavramına Genel Bir Bakış

Türkçe sözlüklerde korku için, “Bir tehlike veya bir tehlike düşüncesi karşısında uyanan kaygı duygusudur.” Ya da “Gerçek veya beklenen bir tehlike ile yoğun bir acı karşısında uyanan ve coşku, beniz sararması, ağız kuruması, kalp ve solunum hızlanması gibi belirtileri olan veya daha karmaşık fizyolojik değişmelerle kendini gösteren duygudur.”¹ tanımları yapılmıştır.

Felsefî açıdan korku; “Olabilir sanılan bir kötülüğün uyandırdığı sindirici duygu”² şeklinde tanımlanmaktadır. Psikologlara göre korku, tehlikeler karşısında kaçınılmaz bir şekilde ortaya çıkan temel bir duygu türü olup, en erken dönemlerde görülür ve insanın kendi varlığını koruma güdüsüne dayanır.³ “Korku aslında, öğrenme yoluyla, yani eğitimle kazanılır. Bununla birlikte, kalıtım yoluyla bilinçsiz olarak gelen korkular da vardır. Çocuğun kandan, hayvanların kendi düşmanlarından korkması kalıtım yoluyla gelen korkuya birer örnektir.”⁴

“Dinî yaşantının ana motifi olan ve dinin ilk ve derin kaynağı olan din duygusu; dinî korku, saygıyla karışık dinî haşyet ve dinî neş’e gibi çeşitli psikolojik unsurlardan oluşur. Kişinin Allah’a, dinî kutsallara karşı hissettiği aşk, insanın fıtrat ve tabiatına özgü bir heyecandır. Dinî korku ise basbayağı bir korkudur. Göğsün titreyişi şeklinde ifade edildiği gibi ilahi ceza fikrine kadar yükselebilir. Böylece din duygusu korku ve sevgi gibi iki farklı makamdan meydana gelir.”⁵

“Korkunun, endişe, kaygı ve fobi diye üç derecesi vardır. Bunlardan en hafifi endişedir. Kişinin, “Acaba şöyle mi olur? Böyle mi olur?” gibi şüpheli ihtimallere dayanan tepkiyi göstermesi endişedir. Kaygı ise, endişenin biraz daha ileri bir derecesini gösterir. Kaygı halinde, kötü ihtimalleri anımsatacak bir takım kanıtlar vardır. Bu nedenle, daha derin bir üzüntü halini anlatan, kişiyi rahatsız eden bir duygudur. Fobiye gelince, bu duygu korkunun hastalık biçimine dönüşmesidir. Fobide kişi, nesne ya da durumlar karşısında olağanüstü korku tepkileri verir. Korkunun en ağır şeklidir. Herhangi bir nesne ya da

¹ Hasan Eren ve Komisyon, *Türkçe Sözlük (I-II)*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1988, “Korku” md.

² Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi (I-VII)*, İstanbul 1993, III, 316.

³ Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat, Ankara 2000, s. 469; Cavit Binbaşoğlu, *Eğitim Psikolojisi*, Binbaşoğlu Yayınevi, Ankara 1982, s. 167.

⁴ Binbaşoğlu, *Eğitim Psikolojisi*, s. 167.

⁵ Sülün, *İman- Amel İlişkisi*, s. 212.

olaya karşı fobisi olanlar, korkularının anlamsızlığını bildikleri halde, bundan kendilerini kurtaramazlar.”⁶

Sözlükte “korkmak, kaygılanmak, endişe duymak” gibi anlamlara gelen **havf** kelimesi, genellikle “hoşlanılmayan bir durumun başa gelmesinden veya arzulanan bir şeyin elde edilememesinden duyulan kaygı ve korku” şeklinde tanımlanmıştır.⁷ Râgıb el-İsfahânî (ö.502/1108) havfı, “insanın tahmin ettiği veya açıkça bildiği bir emareye dayanarak başına kötü bir hal geleceğinden kaygılanması” olarak tarif etmiştir.⁸ İnsanın şahsiyetini, benliğini gizlemesine sebep olan, düşünce boşluğuna düşüren hafif davranışlara iten, ruh veya cesediyle veya her ikisiyle teslim alan şeye denir.

Korkunun (havf), “insanın Allah katındaki durumu hakkında hissettiği korku ve kaygıları ifade etmek üzere kullanılan bir terimdir” şeklindeki tarifi, korkunun daha ziyade manevî olarak, özellikle ahirete bakan boyutuyla ele alınan bir tanımıdır.⁹ Gazzâlî’nin (ö.555/1111), ‘ileride kötü bir durumla karşılaşacağı beklentisinin insanın ruhunda sebep olduğu elem ve huzursuzluk’¹⁰ şeklindeki tanımı ise havfa psikolojik açıdan bakan bir yaklaşımın sonucudur.

Kur’ân-ı Kerîm’de havf kökünden gelen veya aynı anlamdaki diğer mastarlardan türeyen isim ve fiiller 125 yerde geçmekte; bunların yarısına yakını dünyevî korku ve kaygıları, diğerleri ise Allah korkusu, azap korkusu, ahiret kaygısı, günah işleme endişesi gibi dinî kaygıları ifade etmektedir.¹¹ Tasavvufî eserlerde havf kelimesinin daha da özelleştirilerek bilhassa Allah korkusu ve ahiret hayatıyla ilgili ağır endişeler için kullanılan bir terim haline getirildiği görülmektedir. “Korkunun (havf) fazileti, yaktığı şehvetler oranında, insanı gûnahtan alıkoyduğu ve ibadetlere teşvik ettiği nisbettedir. Korku Allah’a hakkıyla yaklaşıtııcı ve dinen övülen faziletli amellerdendir.”¹² Tehânevî (ö.1158/1745), havfin tasavvuftaki anlamını “isyanlardan ve günahlardan dolayı hayâ ve elem duymak” şeklinde özetler.¹³

⁶ Binbaşioğlu, *Eğitim Psikolojisi*, s. 171-172.

⁷ Seyyid Şerif Cürânî, *et-Ta’rifât*, “HVF” mad.

⁸ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 155.

⁹ Mustafa Kara, “Havf”, *DİA*, XVI, 528-531

¹⁰ Muhammed Ebû Hamid Gazzalî, *İhyâu Ulûmi’-d-Dîn* (Trc. Mehmet A.Müftüoğlu), Uygun Basım, İstanbul ts., VII, 233.

¹¹ Kara, “Havf”, *DİA*, XVI, 528-531

¹² Gazzalî, *İhya*, VII, 242.

¹³ Muhammed A’lâ b. Ali b. Muhammed Tehanevî, *Keşşâfu Istılahati’l-Fünûn*, Beyrut 1996, I, 444.

Kur'ân'da araştırılan bir konunun doğru anlaşılmasında en önemli husus, o konudaki anahtar kelimelerin anlamlarının siyaka (bağlam) göre tesbit edilmesidir.¹⁴ Sonra eşanlamlı (müteradif) oldukları iddia edilen kelimelerin aralarındaki ince anlam farklarının belirlenmesi gerekir. “Teradüf, manada birliktir. İki ya da daha fazla kelimenin aynı anlama gelmesidir. Cürcânî'ye (ö.816/1413) göre teradüf iki manaya gelir: İlki doğrulukta birliktir, diğeri ise mefhumda birliktir.”¹⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de “korku” konusunu ele aldığımız bu çalışmada, havf (خوف) ve onun çeşitli vezinleri olan hîfet (خِيفَةٌ), tehvîf (تَخْوِيفٌ) ve tehavvûf (تَحَوُّفٌ) ; havf ile eşanlamlı(müteradif) olan haşyet (حَشْيَةٌ), rehbet (رَهْبَةٌ), ru'b (رُعْبٌ), rav' (رَوْعٌ), feze' (فَزَعٌ) kavramlarının yanında, korku kavramına yakın anlamlı olarak düşündüğümüz işfak (إِشْفَاقٌ), vecel (وَجَلٌ), hazr (حَزْرٌ), huşû (حُشْوَةٌ), ikşi'rar (إِفْشِغْرَارٌ), inzâr (إِنْدَارٌ), takva (تَقْوَى), şühûs (شُخُوصٌ) kavramlarına da yer verilmiştir. Bunun yanında konu bir kavram çalışması olduğu için korku ile zıt anlamlı olan emn (أَمْنٌ), sükûn (سُكُونٌ), itmi'nan (إِطْمِئْنَانٌ), recâ (رَجَا) ve tama' (طَمَعٌ) kavramlarına da yer verilmesinin uygun olacağı değerlendirilmektedir. Çalışmanın son bölümünde akıbeti ve ahiret hayatı hususunda mü'minde bulunması gereken davranış olarak ayet ve hadislerde tavsiye edilen korku ve ümit (havf- recâ) dengesi yer alacaktır.

¹⁴ Mustafa Ünver, *Kur'an'ı Anlamada Siyakın Rolü, Bütünlük Üzerine*, Sidre Yayınları, Ankara 1996, s. 125.

¹⁵ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, s.164. Çalışmada havf kavramının eş anlamlısı olan kelimelere önemli oranda yer verildiği için, müteradiflik konusuna değinme gereği hissediyoruz. Arapçada teradüf olup olmadığı hususunda dilciler ihtilaf etmiştir. Ahmed b. Fâris (ö.395/1005) ve Ebû Hilâl Askerî (ö.395/1005) gibi “gerçekte eşanlamlı (müteradif) kelime olmadığını” savunanlara karşılık; Sibeveyh (ö.180/796), İbn Cinnî (ö.393/1002), İbn Sîde (ö.458/1065) ve Fîrûzâbâdî (ö.817/1414)'nin de aralarında bulunduğu bir grup Arap dilcisi terâdüfî kabul etmektedirler.” (Mustafa el Alvânî, “Arap dilinde Teradüf” (Eş Anlamlılık), (Terc. Galip Yavuz), C.Ü.İ.F.D., Sayı:1, Sivas 1996, s.232-233.Teradüf bütün dillerde olduğu gibi Arapçada da edebi bir sanattır. Bu sanatı istihdam etmeye çalışan birçok edebiyatçının zor duruma düştüğü aşîkârdır. Kur'ândaki teradüf zirvede olan Arap edebiyatçıların tasavvur edemedikleri bir sûrette gelince bazı âlimlerimiz mübalağalı ifade kullanarak teradüf yok demişlerdir. “Müterâdif kelimeler arasında her açıdan bir anlam birliğinin olması en önemli şart kabul edilmiştir.”(İbrahim Enis, *Delâletü'l-Elfâz*, Mektebetü'l-Ancelo'l-Mısıryye, Kahire 1993, s. 213). Ancak Kur'ân'daki eşanlamlılık iktisadın ve itidalin gerektirdiği manadaki bir teradüftür. Siyak ve sibak göz önünde bulundurularak Kur'ândaki müteradif kelimelere bakıldığında, bazı edebiyatçıların vehmettiği manada bir teradüfün olmadığı kolayca görülecektir.

1.2.Korku Anlamı İfade Eden Lafızlar ve Kur'ân'daki Kullanımları

1.2.1. Kur'ân'da Havf (خوف)

خوف : “H-V-F” kökünden türeyen fiil ve isimler Kur'ân'da 125 yerde geçmektedir.

Sözlüklerde خوف : “havf, emn (emniyet, güven)in zıddı ve الفزع : el-feza'; الذُّعْر : ez-zu'r

(korku, panik, ürkme) anlamında olduğu zikredilen bu kelime; korkmak, ürkmek, bir şeyden diğer bir sebeple korkmak demektir.”¹⁶

“Havf, kötü sayılan bir şey olacağını veya sevilen bir şeyin yitirileceğini beklemekle insanda oluşan korkudur ya da olması şüpheli bir zararın meydana gelmesinden korkmaktır. Havf, hoşlanılmayan bir şeyden ve o şeyin sebebi olan varlıktan korkmaktır.”¹⁷ Fîrûzâbadî havf 'ın, emn'in zıddı anlamında olduğunu ve “kalbin Allah'ın vaad ve vaîdinden haberdar olması nedeniyle sükûnet, gönül huzuru ve güven duygusundan mahrum olması anlamına geldiğini”¹⁸ belirtir. Havf'ın mastarları, hîfun (خِيفَ), hîfetun (خِيفَةً) ve mehafetun (مَخَافَةً) dır. Sözlüklerde bu kelime karşılığında “feze”¹⁹ kullanılır. Bir beyitte şöyle geçer:

أَهْجُرُ بَيْتًا بِالْحِجَازِ تَلَفَّعْتَ بِهِ الْخَوْفَ وَالْأَعْدَاءُ أَمْ أَنْتَ زَائِرُهُ؟

“Korku ve düşmanın her tarafını sardığı Hicaz'daki bir eve mi göç ediyorsun, yoksa sen onun ziyaretçisi misin?”²⁰

¹⁶ Cevherî, *es-Sıhah*, IV, 1358-1359; İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemaluddin Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, “HVF” mad. Dâru'l-Hadîs, Kahire 1983; İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekerîyya, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, Thk. Abdusselam Muhammed Harûn, Dâru'l-Cîl, Beyrut ts. “HVF” mad.; Fîrûzâbadî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub Zemahşerî, *Besâiru Zevi't-Temyîz*, el-Mektebetü'l-İlmî, Beyrut, ts., II, 576-579; Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Ahmed, *Esâsu'l-Belağa*, Thk. Muhammed Bâsi'l-Uyûnussuûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, I, 255.

¹⁷ Cürânî, *et-Ta'rifât*, “HVF” mad.; Alûsî, Şihabuddin Mahmud, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Seb'u'l-Mesânî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1997, I, 140.

¹⁸ Fîrûzâbadî, *Besâir*, II, 577.

¹⁹ Ali Galip Gezgîn, sözlüklerde havf kelimesinin el-feze' kelimesiyle karşılanmasına itiraz etmekte ve bu iki kelimenin korku anlamı olmakla beraber, korkunun hissedilişi, yaşanışı ve belirtileri açısından Kur'an konteksinde farklı anlamlarda kullanıldığına işaret etmektedir. Bkz. Gezgîn, *Adı Geçen Makale*, s. 42. dipnot.

²⁰ Fîrûzâbadî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, “HVF” mad. Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1982.

Havf kelimesi dünyevî ve uhrevî işlerdeki korkuyu anlatmak için de kullanılır.²¹ Râgıb el-İsfahânî'ye göre havf; gelecekte olması istenmeyen, ancak bir takım emarelerinden dolayı vukû bulması kuvvetle muhtemel bir olay nedeniyle kaygılanmaktır. Meydana gelmesi arzu edilmeyen, sevilmeyen bir olayı beklemekten havf meydana gelir.²²

Bir kişi tarafından korkutulan kişiye خَوْفُ الرَّجُل “Adamı korkuttu” denir. İnsanları bir hal ile korkutan biri için de aynı kelime kullanılır. Tenzîlül’l Aziz’de bir ayette: إِمَّا ذَلِكُمْ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ “Şeytan sadece kendi dostlarını korkutur.”²³ buyrulur. Şeytana tapanlar onu ilah gördükleri için ondan çekinip korkarlar. Sa’leb (ö. 291/904), “Şeytan sizi dostlarıyla korkutur”²⁴ anlamındadır demiştir. “Araplar korkuyu, korktuğu şeye nisbet ederek şöyle söyler. أَنَا أَخَافُكَ كَخَوْفِ الْأَسَد “Senden aslandan korkar gibi korkuyorum.” Bunun bir benzeri ifade de şöyledir. “İnsanların bana karşı duydukları korkuları o kadar arttı ki, önemli bir insandan korkar gibi benden korktular.” Çok fazla korkan adam için رَجُلٌ خَافٌ denir. Hz. Ömer (r.a.): لَوْ لَمْ يَخَفِ اللَّهُ لَمْ يَعْصِهِ “Suheyb ne güzel kuldur. Allah’tan korkmasa bile O’na isyan etmezdi” demiştir.²⁵ Allah’a azabından korktuğundan dolayı değil, O’na olan sevgisinden dolayı itaat eder. Korktuğu bir azabı olmasa bile Allah’a isyan etmezdi” demektir. “Bir yerin insan için tehlikeli ve korkunç olduğunu belirtmek üzere, “mehûfun” sıfatı kullanılır. طَرِيقٌ مَخَوْفٌ (Tarîkun mehûfun): Tehlikeli yol ifadesindeki gibi.”²⁶

Yahya b. Sellâm’a (ö.200/815) göre “**Havf**”beş vecihle tefsir edilir:

²¹ Gezgin, *Adı Geçen Makale*, s. 43.

²² Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredat*, s. 166.

²³ Âl-i İmrân 3/175.

²⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “HVF” mad.

²⁵ İbn Kesîr, *Müsnedü'l-Fârûk*, II, 681.

²⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “HVF” mad.; İbn Dureyd, Ebû Bekir Muhammed b. Hasen el-Ezdî el-Basrî, *Cemheretu'l-Luga*, “HVF”mad., Matbaa Meclis-i Dâire-i Meârifî'l-Osmaniyye, Haydarabad, Dekken 1345 H.

1-Ölüm: *وإذا جاءهم أمر من الأمن أو الخوف* “Onlara güven veya korkuya dair haber gelince”²⁷ ve *وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ* “Andolsun ki, sizi biraz korkuyla deneriz”²⁸ ayetinde ise, “ölüm” anlamındadır.”²⁹

2-Savaş korkusu: *فإذا جاء الخوف* “Hele korku gelip çattı mı,”³⁰ ayetinde “Savaş (korkusu) geldiğinde münafıkların sana ölüm baygınlığı çökmüş gibi gözleri dönerek baktıklarını görürsün.” *فإذا ذهب الخوف* “Savaş (korkusu) gittiğinde mala düşkünlük göstererek sizi sivri dilleri ile incitirler.”³¹

3-İlim ve ma’rifet: *فَمَنْ خَافَ مِن مُّوَصٍّ* “Her kim vasiyet edenin haksızlık yapmasından korkarsa”³² yani “bilirse” demektir. *فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يَقيِمَا حُدُودَ اللَّهِ* “Siz karı ile kocanın, Allah’ın sınırlarını hakkıyla muhafaza edememelerinden korkarsanız.”³³ “bilerseniz” demektir. *وَإِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ* “Eğer bir kadın kocasının geçimsizliğinden endişe ederse”³⁴ ayetinde de “bilirse” demektir.³⁵

4-Korkunun bizzat kendisi: *أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ* “Onlara hiçbir korku ve keder yoktur”³⁶ *أَلَّا تَخَافُوا* “Melekler onlara azaptan korkmayın derler”³⁷ ve *يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا* “Korkuyla ve umutla Rablerine yalvarmak üzere”³⁸ ayetinde, “Azabından korkarak, rahmetini umarak” demektir.

²⁷ en-Nisâ 4/83.

²⁸ el-Bakara 2/155.

²⁹ Yahya b. Sellâm, *Kitabu’t-Tesârif li Tefsîri’l-Kur’an*, Thk. Hind Şelbî, eş-Şeriketü’t-Tûnusiyye, 1979, I, 164.

³⁰ el-Ahzab 33/19.

³¹ el-Ahzab 33/19.

³² el-Bakara 2/182.

³³ el-Bakara 2/229.

³⁴ en-Nisâ 4/128.

³⁵ Yahya b. Sellâm, *Kitabu’t-Tesârif*, I, 165.

³⁶ Âl-i İmrân 3/170.

³⁷ Fussilet 41/30.

³⁸ es-Secde 21/16.

5- Noksanzaştırmak: *“Yoksa Allah'ın kendilerini yavaş yavaş eksilterek cezalandırmayacağından”*³⁹ ayetinde de “noksanzaştırmak” anlamında olduğu Kelbî tarafından ifade edilmiştir.”⁴⁰

“Havf, vukûu meşkûk olan (olmasından şüphe duyulan) zararın meydana gelmesidir. Şayet biri zarar edeceğini kesin olarak biliyorsa “hâif” (korkan) değildir. Aynı şekilde recâ (umut) da ancak şekk ile birlikte olur. Şayet kişi fayda sağlayacağını kesin olarak biliyorsa, râcî (uman) olmaz. Havf, çirkinlikle ya da çirkinliği terkle ilgilidir. *خِفْتُ زَيْدًا* :

“Zeyd'den korktum”denilir. Nitekim Kur'ân'da Yüce Allah, *يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ* “Üstlerinden Rabb'lerinin korkusunu duyarlar”⁴¹ buyurmaktadır. Yine, *خِفْتُ الْمَرَضَ* :

“Hastalıktan korktum” denilir. Başka bir ayette Allah Teâlâ, “*Hesabın kötüsünden korkarlar*” *يَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ*⁴² buyurmaktadır.”⁴³

“Korku psikolojisini anlatan kavramların başında gelen havf, kesin bilgiye ya da bir emareye dayanarak, istenmeyen bir şeyin başa geleceği beklentisine girmek demektir. Kur'ân'da havf daha çok din dışı alanlarda kullanılmakla birlikte, Allah'tan, onun huzurunda durmaktan, haşrolunmaktan, ahiretten ve çeşitli vasıflarla tavsif edilen birtakım uhrevî dehşet günlerinden endişe edip korkmak bu kelime ile ifade edilmiştir.”⁴⁴

Tasavvuf ehline göre havf, isyandan, yasakları çiğnemekten ve onları düşünmekten hayâ etmektir. Peygamber (a.s.) şöyle buyurur: “*Ben Allah'tan en çok korkanınızım.*”⁴⁵ Davud'a (a.s.) şöyle vahyedilmiştir: “Farenin yırtıcı hayvandan korkması gibi benden kork.”⁴⁶ Havf, yolun menzillerinin en değerlilerindendir ve kalp için en faydalı olanıdır. O herkes için farzdır. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurur: “*Eğer iman etmişseniz,*

³⁹ en-Nahl 16/47.

⁴⁰ Yahya b. Sellâm, *Kitabu't-Tesârif*, I, 165.

⁴¹ en-Nahl 16/50.

⁴² er-Ra'd 13/21.

⁴³ Askerî, Ebû Hilal, *el Furûk fi'l-Luga*, “HVF” mad, Lecnetu İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyyi, Mensûrati Dâri'l-Afâki'l-Cedide, Beyrut 1983, 236.

⁴⁴ Sülün, *İman- Amel İlişkisi*, s. 215.

⁴⁵ Buhârî, Nikâh 1; Müslim, Nikâh 5.

⁴⁶ Tehanevî, *Keşşaf*, I, 766.

onlardan değil, benden korkun.”⁴⁷, “Yalnızca benden korkun.”⁴⁸ ve “İnsanlardan korkmayın, benden korkun.”⁴⁹

İbn Kayyim (ö.751/1350), “Havf, nefes aldığı yerde sonunun geleceğini beklemektir. Kalbin korkulan şeyi düşünmesinden kaynaklanan endişe ve ızdıraptır. Hükümlerin kaynaklarını bilme kuvvetidir. Korkunun sebebi budur. Denilmiştir ki havf; hoşlanmadığı bir şeyle karşılaşacağını hissettiğinde kalbin korkmasıdır. Haşyet ise, korkudan daha özeldir. Allah’a saygı duyan âlimlere mahsustur. Havf, hareket; haşyet ise büzüşmek, içe kapanmak ve hareketsizliktir. Düşman, sel vb. şeylerle karşılaşan için iki durum söz konusudur: Birincisi, ondan kaçmaktır ki, korku halidir. İkincisi ise, onun ulaşamayacağı bir yerde karar kılıp yerleşmektir ki, o da haşyettir. Heybete gelince, saygı ve hürmetle orantılı bir korkudur. Çoğunlukla muhabbet ve marifetle birlikte olur. İclal ise sevgiyle ilintili bir ta’zimdir. Havf, mü’minlerin hepsi, haşyet, Allah’ı tanıyan âlimler için; heybet sevenler, iclal ise, yakınlaşanlar için söz konusudur”⁵⁰ demiştir. Peygamber’in (a.s.) buyurduğu gibi, bilgi ve ma’rifet miktarınca havf ve haşyet olur: “Ben Allah hakkında sizden daha çok bilgiye sahibim ve benim haşyetim (bir rivayette havf) sizinkinden daha fazladır.”⁵¹ “Siz benim bildiklerimi bilseydiniz, az güler çok ağlardınız.”⁵²

Havf ile haşyet arasında bir karşılaştırma yapan Fîrûzâbâdî, “Havf duygusu sahibini kaçma, uzaklaşma ve terketmeye yöneltir. Haşyet sahibi ise, çareyi ilmine sarılmakta bulur. Onların durumu, tıp hakkında hiç bilgi sahibi olmayanla mahir bir doktorun durumu gibidir. Birincisi perhiz ve yemekten kaçınmaya çalışırken, doktor olan ise bigisiyle elde ettiği ilaçlarla tedavi uygular” der.⁵³ Ebû Hafs: “Havf, kapısından kaçanları kendisiyle düzelttiği Allah’ın kırbacıdır. Kalbin barındırdığı hayır ve şerri kendisiyle farketmediği bir kandildir. O’ndan korkan herkes, yine Allah azze ve celleye sığınır. Haif (korkan), Rabbinden kaçıp yine Rabbine sığınır.” Ebû Süleyman (ö.215/830) der ki: “Korku bir kalpten ayrıldığında o ancak harap olur. Korku kalpte

⁴⁷ Âl-i İmrân 3/175.

⁴⁸ el-Bakara 2/40.

⁴⁹ el-Mâide 5/44.

⁵⁰ İbn Kayyim, Ebû Abdillâh Şemsuddîn el-Cevziyye, *Medâricu’s-Sâlikîn*, Dâru’l-Hadîs, Kahire 1983, s. 549.

⁵¹ Buhârî, Nikâh, 1; Müslim, Nikâh, 5.

⁵² Buhârî, Hüsûf, 2.

⁵³ Fîrûzâbâdî, *Besâir*, II, 546.

yerleştiği zaman, oradaki şehvet mevzilerini yakar, dünyayı oradan uzaklaştırır.” Zünnûn (ö.245/859): “İnsanlar korku taşıdıkları sürece doğru yoldadırlar. Korku onlardan gittiğinde yollarını kaybederler. Havf, bizzat amaç değildir, aksine onun dışındaki vesilelere yönelmek için bir araçtır. Bundan dolayı korkulan şeyin yok olmasıyla o da yok olur. Zira cennet ehli için hiçbir korku ve üzüntü yoktur”⁵⁴ der.

Haifen: خائفًا - **Haifin:** خائفين kelimeleri ise, “havf ” kavramının **ism-i fail** kalıbında Kur’ân’da üç ayette geçmektedir. Bunlardan ikisi, Mûsa’nın (a.s.) hataen ölümüne sebep olduğu bir kıptiden dolayı Firavun ve adamlarından gizlenmesi ve şehirde korkarak sabahlamasını, nihayet sabah olunca kaçarak şehirden çıkmasını anlatan şu ayetlerdir: “Korkarak, etrafı gözetleyerek şehirde sabahladı. Bir de ne görsün, dün kendisinden yardım isteyen yine feryat ederek ondan yardım istiyordu. Mûsâ da ona, "Belli ki sen azgın bir kimsesin" dedi.”⁵⁵ “Mûsâ korku içinde etrafı gözetleyerek şehirden çıktı ve "Ey Rabbim! Beni bu zalim kavimden kurtar" dedi.”⁵⁶

Üçüncü ayette ise, Allah’ın mescitlerinde Allah’ın isminin anılmasına engel olanların oralara ancak korkarak girebileceklerini belirtmektedir. “Allah’ın mescitlerinde onun adının anılmasını yasak eden ve onların yıkılması için çalışandan kim daha zalimdir. Böyleleri oralara (eğer girerlerse) ancak korka korka girebilmelidirler. Bunlar için dünyada rezillik, ahirette de büyük bir azap vardır.”⁵⁷ Biz bu ayetlerin tefsirini dünyevî korkular bölümünde ele almaya çalışacağız.

Evcese Hîfet: ... أَوْجَسَ خِيفَةً - **Hîfetikum:** خِيفَتَكُمْ - **Hîfetihi:** خِيفَتِهِ: Kur’ân’da üç yerde خِيفَةً ... أَوْجَسَ şeklinde “hîfet” kelimesiyle birlikte geçen “evcese” fiili, وِجَس: V-C-S kökünün bir türevi olup el-Feze’ anlamına oldukça yakın anlamda bir kelimedir ve bir kimsenin aklına, kalbine, gelecekte olması vaat edilen bir şeyin işitilmesinden veya o şeyin sesinden, gizli bir sestən ya da bir başka sebepten dolayı korku, kaygı, endişe gibi bir şey doğmak, o şeyden ürkmek, önceden sezmek, bu ön sezi nedeniyle tedirgin olmak, yadırgamak gibi anlamlara gelir. Aynı kökten türeyen تَوَجَّسَ : Teveccese

⁵⁴ İbn Kayyim, *Medâric*, s. 549.

⁵⁵ el-Kasas 28/18.

⁵⁶ el-Kasas 28/21.

⁵⁷ el-Bakara 2/114.

kelimesi ise; “gizli bir sese kaygıyla kulak kesilmek, yiyeceği azar azar yemek, içecekten az az/yudum yudum içmek” manasındadır.⁵⁸

Havf kavramının Kur’ân’da yer aldığı bir diğer şekil de **hîfet** (خَيْفَة) masdarı ve onun çeşitli zamirlere muzaf olarak kullanıldığı formudur. Bu kullanım beş yerde gelmekte, bunların ilki, “*Rabbini içinden yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle sabah-akşam zikret*”⁵⁹ diyerek dua adabı konusunda bir öğretiyi barındırmaktadır. Diğerleri, Hz. İbrahim’in (a.s.) kendisini ziyarete gelen melekleri tanımayıp onlara yemek sunmasıyla, meleklerin ellerinin yemeğe uzanmadığını görünce kapıldığı endişeyi gösteren, “*(Yemediklerini görünce) onlardan İbrahim'in içine bir korku düştü. Onlar, "korkma" dediler ve onu bilgin bir oğul ile müjdelediler.*”⁶⁰ ayeti ve Hz. Mûsâ’nın (a.s.) sihirbazların yaptıkları sihirle halkın gözünün büyülenmesi karşısında bir an için duyduğu endişeyi anlatan “*Bunun üzerine Mûsâ içinde bir korku hissetti.*”⁶¹ ayetidir. Aynı şekilde bu ayetlerin tefsiri de dünyevî korkulara yer verilen bölümde ele alınacaktır.

Masdar formunun yer aldığı bir diğer ayet ise, Allah’a ortak koşma yaklaşımının, yanlışlığının insanlara kendi mülkiyetinde olan kölelerden verilen bir örnekle sunulduğu “*Allah size kendinizden şöyle bir örnek getirdi: Kölelerinizden, verdiğimiz rızıklarda sizinle eşit haklara sahip olan ve birbirinizden çekindiğiniz gibi kendilerinden çekindiğiniz ortaklarınız var mı? Düşünen bir topluluk için ayetleri böyle ayrı ayrı açıklıyoruz.*”⁶² ayetidir. Sonuncusu da bir tabiat olayı olan gök gürültüsü karşısında meleklerin bile korkudan Allah’ı tesbih ettiği belirtilerek, insanın da O’nun azabı ve heybeti karşısında duyması gereken korkunun dile getirildiği “*Gök gürlemesi O’na hamd ederek tesbih eder. Melekler de O’nun korkusundan tesbih ederler. O yıldırımlar gönderir de onlarla dilediğini çarpar. Onlar ise Allah hakkında mücadele ediyorlar. Hâlbuki O, azabı çok şiddetli olandır.*”⁶³ ayetidir.

⁵⁸ Cevherî, *es-Sıhah*, III, 987; İbn Fâris, *Mekâyis*, VI, 87; İbn Manzûr, *Lisân*, “VCS” mad., VI, 253; Fîruzabâdî, *Kâmûs*, II, 266.

⁵⁹ el-A’râf 7/205.

⁶⁰ ez-Zâriyât 51/28.

⁶¹ Tâha 20/67.

⁶² er-Rûm 30/28.

⁶³ er-Ra’d 13/13.

Tehvîf: **تَخْوِيفٌ** : Havf ‘ın Kur’ândaki bir diğer formu da, tefîl babının masdarı olarak tehvîfen (**تَخْوِيفًا**) şeklinde kullanılan ve mucize getirmenin peygamberlerin elinde olmayıp, ancak Allah tarafından inkârcıları korkutmak üzere gönderildiğini bildiren, “Bizi, (Kureyş'in istediği) mucizeleri göndermekten ancak, öncekilerin onları yalanlamış olması alıkoydu.(Nitekim) Semûd kavmine o dışı deveyi açık bir mucize olarak verdik de onlar bu yüzden zalim oldular. Oysa biz mucizeleri sırf korkutmak için göndeririz.”⁶⁴ ayetidir.

Tehavvûf: **تَخَوُّفٌ** Havf ‘ın başka bir bab olan tefe’ül veznindeki **tehavvûf** masdarı Kur’ân’da yalnızca şu ayette geçmekte ve oldukça farklı bir mana kazandığı görülmektedir.

تَخَوُّفٌ “Yahut da, onları korku üzere iken (eksilte eksilte) yakalamayacağından güvende midirler? Şüphesiz Rabbiniz çok esirgeyicidir, çok merhametlidir.”⁶⁵ “Rivayete göre bir gün Hz. Ömer (r.a.) minbere çıkar ve bu ayeti okuyarak **تَخَوُّفٌ** kelimesinin ne demek olduğunu orada bulunanlara sorar. İnsanlar susarlar. Hüzeyl Kabilesinden biri ayağa kalkarak ‘bu bizim lehçemizde noksan etmek ve eksiltmek anlamındadır’ der. Bunu duyan Hz. Ömer, “ bu konuda şiirden bir delil var mı? ” deyince adam şu beyti okur:

تَخَوُّفَ الرِّحْلِ مِنْهَا تَامِكًا قَرْدًا كَمَا تَخَوُّفَ غَوْدِ النَّبْعَةِ السَّفْنُ

“Yolculuk devenin hörgücünü ve kıvrıcık yünlerini, törpünün oku yontarak eksilttiği gibi eksiltti.”

Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.), “Divanınıza sarılmalısınız. Bunu yaparsanız sapmazsınız” der. Oradakiler “Divanımız nedir?” diye sorunca Hz. Ömer (r.a.),“O cahiliye şiiridironda kitabınızın tefsiri ve kelamınızın manası vardır” der.⁶⁶

Fahreddin Razî (ö.606/1210), ayetteki **تَخَوُّفٌ** kelimesinin tedricen (derece derece) eksiltmek anlamında olduğunu, “Şimdi yeryüzüne gelip, onu uçlarından /yanlarından

⁶⁴ el-İsra 17/59.

⁶⁵ en-Nahl 16/47.

⁶⁶ Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Ahmed, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vîl*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyyi, Beyrut 1997, II, 568.

*eksilttiğimizi görmüyorlar mı?*⁶⁷ ayetinin işaret ettiği gibi Allah onların beldelerinin etrafında köylerine varıncaya kadar eksiltir. Onların mallarını, canlarını azar azar eksilterek hepsini yok etmesi de mümkündür⁶⁸ demektir. Ayetin sibakında da, *“Kötülük tuzakları kuranlar, Allah’ın kendilerini yere geçirmesinden veya (ansızın) bilemeyecekleri bir yerden kendilerine azap gelmesinden veya onlar dönüp dolaşırlarken Allah’ın kendilerini yakalamayacağından emin mi oldular?”*⁶⁹ ifadesiyle tehdit edilerek meydanın inkârcılara bırakılmayacağı açıklanmaktadır. İnanmayanların Allah’ı aciz bırakamayacağı, kendilerine dünyada mühlet verilmesinin onlar için hayır olmadığı, aksine bu durumun onların ahiret azabını arttırdığı, yaptıklarının karşılığını bulacakları bildirilmektedir. Aslında Kur’ân’daki ilâhî ikazlara kulak verseler, dünyada da bu işlere kalkışmaya cesaretleri olmazdı. *“Yahut göktekinin, üzerinize taş yağdıran rüzgâr göndermeyeceğinden mi emin oldunuz? O zaman, uyarım nasılmış bileceksiniz!”*⁷⁰

Korku Anlamı İfade Eden Lafızların Kur’ân’daki Kullanımına gelince şunlar söylenebilir. Nüzûl döneminde iman binasının oluşturulmasında korku ile iman arasındaki alaka, indirilen ayetlerde göze çarpar. “Kur’ân’da imanın yapıtaşlarından biri olan korkuyla ilgili ayetlerde, mü’minler için bir yandan Allah korkusundan titreyen, endişeli, hüznü, ürkek, utangaç bir tipoloji resmedip, bir yandan da cesur, mü’min kardeşlerine karşı merhametli, kâfirlere karşı zor ve güçlü bir portre çizilmektedir. Bu tamamen ayetlerin indiği sosyopolitik ortamın özelliklerini dikkate alan bir yaklaşımdır.”⁷¹

İsmail Hilmi Bilgi, “Cahiliye dönemi Arap toplumunda günlük hayatın bir parçası olan maddi korkunun, Kur’an ile birlikte ibresinin onların hayatında manevi kaynaklı korkulara kaydığını, bu kayış sürecinde de güce inanan kabile insanından hak ve hukuka inanan toplum insanına geçildiğini söyleyebiliriz” demektir.⁷²

⁶⁷ el-Hac 21/44.

⁶⁸ Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu’l-Gayb*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1990, XX, 32.

⁶⁹ en-Nahl 16/45-46.

⁷⁰ el-Mülk 67/16.

⁷¹ Sülün, *İman-Amel İlişkisi*, s. 220.

⁷² İsmail Hilmi Bilgi, *Kur’ân’a Göre Korku*, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yüksek Lisans Tezi, 2000, s. 46.

Kur’ân bütünlüğünde "havf" kelimesinin geçtiği ayetleri incelediğimiz zaman, bunların yaklaşık olarak yarısı dünyevi korku ve kaygıları, diğerleri ise Allah'a saygısızlık etme, O'na karşı gelme korkusu, azap korkusu, ahiret kaygısı, günah işleme endişesi gibi dini kaygıları ifade etmektedir. 'Havf' kelimesinin geçtiği ayetlerde, insanın kendisi için hissettiği korku ile birlikte, başkası adına duyduğu korku ve kaygılar da zikredilmektedir.⁷³

1.2.2. “Havf” Lafzının Kur’ân’daki Anlam Çerçevesi

1.2.2.1. Dünyevî korkular

Bu bölümde peygamberler de dâhil, insanların dünya hayatında kapıldığı korkulara yer vermeye çalışılacaktır. Bazen fitrî bir korku, bazen de dış faktörlerden kaynaklanan korkuların yer aldığı bu kısım, Kur’ân-ı Kerîm’de değinilen korkuların neredeyse yarısına denk gelmektedir. Bu bölümdeki korkuların tezâhürü dünyaya müteallik olduğu için konuyu “Dünyevî korkular” başlığı altında ele almanın münasip olacağını düşündük. Korkuların sıralamasında da toplumun temeli aile olduğu için, bu bölümdeki ayetleri sıralamada biz de aileyi oluşturan karı-koca ilişkisini ele alan ayetlerle başlamayı uygun gördük.

1.2.2.1.1.Eşlerin geçim korkusu

Konuyla ilgili en belirgin ayetlerden birisi şudur:

وَإِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ

*“Eğer bir kadın kocasının geçimsizliğinden yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse, aralarında bir sulh yapmalarında onlara günah yoktur. Sulh (daima) hayırlıdır.”*⁷⁴

Çeşitli nedenlerden ötürü kadın ile kocası arasında zaman zaman çıkabilecek münakaşaların ele alındığı ayet-i kerimede aile birlikteliğinin korunmasına yönelik çözümler sunulmaktadır. Toplumun temeli olan aile kurumunun korunmasına yönelik olarak İslâm hukukunda birçok tedbir alınmış, daha baştan sıhhatli bir yuva kurmanın

⁷³ Mustafa Kara, “Havf”, *DİA*, XVI, 528-531; Gezgin, *Adı Geçen Makale*, s. 45.

⁷⁴ en-Nisâ 4/128.

şartları oluşturulmuştur. Bunun için iki tarafın da anlayışlı davranarak zaman zaman fedakârlık yapmasına vurgu yapılmıştır. “Kadının çekiciliğini kaybetmesi sebebiyle eşinin artık ona ilgi duymaması ya da kocasının huysuzluğundan dolayı gerekirse haklarının bir kısmından fedakârlık yaparak ömrünü beraber geçirdiği kocası ile birlikte yaşamaya devam etmesi, boşanıp ayrılmasından daha iyidir.”⁷⁵

Ayet-i kerimedeki ‘**hafet**’ kelimesi kocasının tutumundan dolayı kadının içinde oluşan kaygı ve endişe durumudur. Eşlerin birbirlerine karşı kıskançlık duymaları evliliğin tabiatında olması gereken bir durumdur. İnsanın nefsinde pintilik bulunduğu dikkat çekilip bunu yenerek iyilik etmek ve Allah’ın azabından korunmanın, Allah katındaki değeri vurgulanmaktadır. Kıskançlık duygusunun aşırılığının da evlilik akdinin sonlanmasına yol açabileceği düşünüldüğünde, bundan kaynaklanan geçimsizliğin güzel bir şekilde halledilmesinin toplumun temeli olan aileyi koruma açısından çok daha hayırlı olduğu aşîkârdır.

وَالَّتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاصْرَبُوهُنَّ فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا كَبِيرًا

(Evlilik hukukuna) başkaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve onları dövün. Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın; çünkü Allah yücedir, büyüktür.”⁷⁶

Bu âyette karının, aynı sûrenin 128. âyetinde ise kocanın hukuku çiğnemesi ve düzene başkaldırması (nüşûz) ele alınmıştır. Evlilik hayatında kadın, görevlerini yerine getirip getirmemesi bakımından sâliha ve nâşize sıfatıyla nitelendirilir: Sâliha kadınlar hem kocalarının ve diğer aile fertlerinin yanında (açıkta, zâhirde) hem de onların bulunmadıkları yerlerde (gaybda) vazifelerini hakkıyla yerine getirir, Allah’ın koyduğu, toplumun benimsediği kuralların dışına çıkmaz, aile şerefine leke sürmezler.

“Nüşûz, yer üzerindeki yükseklik ve tümseklikten alınmıştır. Kadının kocasına buğzedip başkaldırmasıdır ki, bu şekilde kocasından kendisini yüksek görerek, gözünü

⁷⁵ Ebû Hayyan, Muhammed b. Yusuf el-Endelûsî, *el-Bahru’l-muhît*, Dâru’l-Fikr, Kahire 1983; III, 380.

⁷⁶ en-Nisâ 4/34.

ondan başkasına çevirmesidir.”⁷⁷ Genel olarak nüşûz, müfessirler tarafından kadının kocasına isyan etmesi, kocasına yaptığı muameleyi değiştirip onunla yakınlaşma isteğini geri çevirmesi, kocasıyla beraber oturmaktan kaçınması olarak açıklanmıştır. Böyle yapmasından çekinilen kadınlara önce nasihat etmek, yataklarında yalnız bırakmak ve dövmek⁷⁸ başvurulabilecek çareler olarak gösterilmiştir.

Modern anlayışlar tarafından farklı yorumlara konu olan Kur’ân ayetlerinden biri de budur. Ayeti lügat anlamında olmadığı şekliyle “evden ayrılıp gitmek”⁷⁹ şeklinde te’vîl etmek Kur’an’a ön kabuller çerçevesinde yaklaşma örneği olsa gerektir. Hâlbuki ضرب

fiili ancak في harf-i cerriyle sefere, yolculuğa çıkmak olup ayaklarıyla toprağa vurup gitmekten alınmıştır.⁸⁰ Bu anlamıyla kullanıldığı ayetler de Kur’ân’da bulunmaktadır:

لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ

“(Yapacağınız hayırlar) kendilerini Allah yoluna adayan bu sebeple yeryüzünde kazanç için dolaşmayan fakirler için olsun.”⁸¹

Diğer bir kullanım örneği de “Dini yaşama konusunda karşılaşılan korkular” bölümünde yer verdiğimiz Nisa suresi: 101. ayette bulunmaktadır.

Kur’ân’ın hükümleri insan fertlerinin bütünü gözetilerek vaz’ edildiği için, kocasına serkeşlik taslayıp aile düzenini bozabilecek kadınlara karşı, bir müeyyide olarak belki dövmeye izin verilmiş olabilir. Ancak İslâm’ın en ideal uygulayıcısı olan Peygamber (a.s.) için, bizzat eşi Hz. Âişe’nin (r.a.) şu sözü unutulmamalıdır: “Resûlullah (s.a.) asla ne bir hizmetçiyi ne de hanımını dövmüştür.”⁸²

⁷⁷ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 495.

⁷⁸ Kadın dövülür mü sorusunun akla gelebileceğini belirten M. Hamdi Yazır, “Evet dövülmez, fakat bu ifadede kadın demenin inatçı, asi karı demek olmadığının da unutulmaması gerekir. Sırasına göre insanca olmak üzere birkaç tokat, isyan hissi ile alçalmaya doğru giden hırçın bir karıya kadınlık şeref ve terbiyesini bağışlamak için güzel bir ders olabilir” demektedir. (Yazır, *Hak Dini*, II, 559).

⁷⁹ Mehmet Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur’an-ı Kerim Sözlüğü*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2015, 1. Baskı, s. 512.

⁸⁰ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 298.

⁸¹ el-Bakara 2/273.

⁸² İbn Mâce, Nikâh 51.

وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدُوا إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا

خَبِيرًا

“Eğer karı kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Düzeltmek isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır.”⁸³

Karı- kocanın aralarının açılması durumunda, kadın ve erkeğin ailesinden ta’yin edilecek birer hakemin niteliklerinden bahseden Ömer Nasuhi Bilmen (1882-1971);

“Bu hakemlerin onların hallerine vakıf, aralarını ıslah edecek akrabalarından olması müstehabdır demıştır. Onların durumlarını bilen hayırhah yabancılardan da hakem tayin edilebilir. Bu hakemler Allah rızası için eşlerin arasını bulmak niyetiyle hareket ederlerse, Allah onların arasındaki nefret ve geçimsizliği giderir. Yeniden aralarında sevgi ve ülfet meydana getirir. Şüphe yok ki zahir ve batın herşeyden haberi olan Allah Teâlâ, eşlerin arasındaki şikâkın nasıl kalkacağını, vifakın (uyumun) nasıl meydana geleceğini de elbette bilir. Bu hakemler birer vekil hükmündedir. Hanefî mezhebine göre, eşlerin izni olmadan hakemlerin onların ayrılmasına (tefrik) karar verme yetkileri yoktur. Fakat Malikilere göre hakemlerin tefrike yetkileri de vardır.”⁸⁴

1.2.2.1.2.Hz. İbrahim’ini içine korku düşmesi

فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ وَبَشَّرُوهُ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ

“(Yemediklerini görünce) onlardan İbrahim’in içine bir korku düştü. Onlar, "korkma" dediler ve onu bilgin bir oğul ile müjdelediler.”⁸⁵

Ayette Hz. İbrahim’in (a.s.) yanına gelen şerefli misafirler (melekler)in, onun ikram ettiği semiz dana etinden yememelerinden dolayı içine bir korku düşmesi anlatılmaktadır. “İbrahim (a.s.) onların yemeye başlamadıklarını görünce içinde bir korku duydu. Çünkü insanlar arasında birisinin ikram ettiği yemeği yemek, ondan emin olmanın işareti kabul edilir. Onlar İbrahim’in korktuğunu görünce kendilerinin Allah’ın melekleri ve elçileri olduklarını ona bildirdiler.”⁸⁶

27 ve 28. âyetlerde elçilerin yemeğe el sürmemeleri sebebiyle Hz. İbrâhim’in endişelenmeye başladığı belirtilmektedir. Hûd sûresinin 70. âyetinde bu husus daha açık biçimde ifade edilmiştir. Bu sebeple müfessirlerin bir kısmı, “Buyurmaz mısınız?” diye

⁸³ en-Nisâ 4/35.

⁸⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul ts., II, 587.

⁸⁵ ez-Zâriyat 51/28.

⁸⁶ Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur’ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, XVII, 32.

çevrilen cümleyi de onların yemediklerini farketmesi üzerine söylediğini düşünmüşler ve “Niçin yemiyorsunuz ki?” şeklinde anlamışlardır. Geleneğe göre misafirin kendisine ikram edilen yemeği yememesi hasmâne düşünceler taşıdığının işareti sayılır. Bazı müfessirler Hz. İbrâhim’in endişesinin bu sebebe dayandığı kanaatindedir.”⁸⁷

İbn Abbas’tan gelen bir rivayete göre ise Hz. İbrâhim’in endişesi, onların melek olduğunu sezip azap ile görevli olarak geldiklerini düşünmüş olmasından kaynaklanmıştı.”⁸⁸ Her iki ayette de hîfet (korku), kalbe doğan bir sezgiyle kötü şeylerin olacağı vehmine kapılmaktır. Hz. Musa’ya ve Hz. İbrahim’e korkmamaları söylenmiştir. Melekler yeryüzüne ancak Allah’ın emriyle indikleri için, Hz. İbrahim (a.s.) azap ve helâk için gelmiş olduklarını anlayıp korkmuştur. Bu durumda onu teselli etmek meleklere düşmüş ve korkmaması gerektiğini bildirmişlerdir. Zaten insanları irşad etmek için gönderilmiş peygamberlerin, tebliğ görevlerini yaptıkları takdirde kendileri için korkacak bir durum olmadığı şöyle açıklanmıştır. “*Korkma! Benim katımda peygamberler korkmazlar.*”⁸⁹

“Kur’ân’da geçen “**evcese**” kelimesi, dışarıda görülen ve insanın bir anda irkilmesi sonucunda ortaya çıkan vehim veya vesvese benzeri bir korkudur.”⁹⁰

Aşağıdaki ayette açlık, mal ve can kaybı gibi musibetler yanında dünyevî korkular da Allah’ın insanları imtihan etmek üzere bu dünyada onlara verdiği sıkıntılar arasında zikredilmiştir. İnsanın olgunlaşıp ruhî eğitimini kemâle erdirebilmesi için bu korkularla yüzleşmesi ve sabrederek imtihanı kazanması istenir. Okula devam eden bir öğrencinin, öğrendiklerinden sınava tabi tutulup imtihanlarını başarması gibi insanın da hayatta karşılaştığı sıkıntıların üstesinden gelmesi onu eğitip olgunlaştırır.

1.2.2.1.3. Hz. Yakub’un oğlu Yusuf için endişelenmesi

قَالَ إِنِّي لَيَحْزُنُنِي أَنْ تَذْهَبُوا بِهِ وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ وَأَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ

“Babaları, “Doğrusu onu götürmeniz beni endişelendiriyor; farkında olmadığınız bir sırada onu kurt yer diye korkuyorum” dedi.”⁹¹

⁸⁷ İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib el-Endelüsî, *el-Muharreru’l-Vecîz fî Tefsîri’l-Kitabi’l- Azîz*, Thk. Adusselam Abdüşşafi Muhammed, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1993, V, 178.

⁸⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 404.

⁸⁹ en-Neml 27/10.

⁹⁰ Gezgin, *Adı Geçen Makale*, s. 54.

⁹¹ Yusuf 12/13.

Bu ayette Yakub'un (a.s.) oğlu Yusuf (a.s.) için duyduğu korkudan bahsedilmektedir. "Niçin Yusuf hakkında bize güvenmiyorsun?" şeklindeki sorularından anlaşılıyor ki, kardeşleri daha önce de Yusuf'un kendileri ile beraber kıra çıkmasını istemişler, fakat babaları bu konuda onlara güvenmediği için buna izin vermemiştir. Yakub (a.s.) aslında oğullarına güvenmediği halde bunu hissettirmeme nezaketini göstermiş, gerekçe olarak onlar farkında olmadan Yusuf'u kurtların kapıp yiyebileceğinden korktuğunu ifade etmiştir. Böylelikle onların kıskançlık ve öfkelerini Yusuf'un (a.s.) üzerinden uzaklaştırmak istemiş olabilir. Diğer taraftan bu ifadesiyle onların Yusuf'a hazırladıkları tuzak için kendisine söyleyecekleri yalan konusunda onlara ipucu da vermiş oldu. Yusuf'a (a.s.) rüyasını kardeşlerine anlatmamasını⁹² da tembihleyerek, şeytanın hilesine karşı önceden de onu uyardı.

1.2.2.1.4. Zekeriyya peygamberin korkusu

وَأَيُّ خِفْتُ الْمَوَالِي مِنْ وَرَاءِي وَكَأَنَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا

*"Doğrusu ben, arkamdan iş başına geçecek olan yakınlarımdan endişe ediyorum; karım da kısırdır. Tarafından bana yerimi alacak bir halef ver."*⁹³

Zekeriyya'nın (a.s.) yaşlanmasına rağmen kendisine ve Ya'kub âline mirasçı olacak bir çocuğu olmadığı için Cenab-ı Hakka iltica ettiğini belirten Taberî;

"O'nun korkusunun emniyet korkusu anlamında olduğunu belirtir. Kendisinden sonra peygamberliği devam ettirecek babası ve çocuğu olmayan (kelâle) ya da amca çocuklarından hiçbir yakını (asabe) da olmadığı için düştüğü endişeyi dile getiren bir ifadedir. Ayetteki "akır" ifadesi hem Zekeriyya'nın (a.s.) hem de hanımının kısır olduğunu tek kelimeyle anlatan bir lafızdır. Şairin şu beytinde olduğu gibi:

لَبِئْسَ الْفَقِي أَنْ كُنْتُ أَعْوَرَ عَاقِرًا ... جَبَانًا فَمَا غُذِرِي لَدَى كُلِّ مُحْضَرٍ

"Şaşı, kısır ve korkak biri olursam ne kötü bir delikanlıyım ben. (Bu durumda) herhangi bir meclistekilere sunabileceğim hiçbir özrüm olamaz."⁹⁴

Daha önceden de Hz. İbrahim'in (a.s.) hanımı Sare'ye yaşlılık döneminde İshak'ı (a.s.) müjdeleyen⁹⁵ Allah (c.c.), burada da Zekeriyya'nın (a.s.) hanımına ihtiyarlık çağında, kısır olmasına rağmen bir mucize olarak Yahya'yı (a.s.) bağışlamıştır. Medyada sinn-î iyas (menopoz) döneminden sonra doğum yapan kadınların haberlerine rastlayınca

⁹² Yusuf 12/5.

⁹³ Meryem 19/5.

⁹⁴ Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad 2003, XV, 457.

⁹⁵ Zariyât 51/28.

hayret ediyoruz. Oysa Kur'an'da bunun iki tane güzel örneği bize sunulmaktadır. Bir şeyin Kur'an'da anlatılmış olması, onun gerçekleşme ihtimali olduğuna bir işaret olabilir.

1.2.2.1.5. Hz. Mûsâ'nın korkusu

وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكَ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ

"Mûsâ'nın annesine, "Onu emzir, başına bir şey gelmesinden endişe ettiğinde onu nehre bırak. Korkup kaygılanma. Biz onu sana geri döndüreceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız" diye vahyettik."⁹⁶

İsrail oğullarından doğan çocukları öldüren Firavunun korkusundan dolayı, Mûsâ'nın (a.s.) annesi onu doğurunca Nil Nehrine bıraktı. Ayette Mûsâ'nın (a.s.) annesi için ilki olumlu, ikincisi nehiy üslûbunda iki korkusundan bahsedildiğini belirten Zemahşerî;

"Bunların birincisi O'nun öldürülmesinden duyduğu korkudur. Çünkü çocuk doğar doğmaz ağladığında, komşularının sesini işitip Firavuna yetiştirmesinden korkmaktadır. Diğer korkusu ise, onu nehre bıraktığında boğulması ya da kaybolması endişesidir. Yahut yeni doğan İsrail oğulları çocuklarını takip etmek için Firavun tarafından görevlendirilen askerlerin eline geçmesinden duyduğu korkudur."⁹⁷

Ayet-i kerimede havf ve hüzn kavramlarının art arda gelmesinden dolayı, "Havf ile hüznün farkı nedir?" sorusunu da soran Zemahşerî;

"Havf, insanın beklenen bir kederle karşılaşmasıdır. Hüzn ise, gerçekleşecek bir tasanın insanı bulmasıdır. Bu da ondan ayrılmak ve tehlikede olduğunu düşünmektir. Allah (c.c.) bunların hepsini O'nun annesinden uzaklaştırdı ve Mûsâ'yı (a.s.) kendisine geri getirip bir de peygamber yapacağını ilham etti."⁹⁸ şeklinde yanıtlamaktadır.

Ayetin belağat özelliğine işaret eden Ebû Hayyan (ö.745/1344), tefsirinde şöyle bir olay anlatır: "Meşhur Arap şairi Esmâî, bir bedevî kızdaki işittiği güzel bir şiir karşısında hayranlığını gizlemeyerek, "Allah seni helâk etsin! Ne kadar da fasih söylüyorsun" deyince kızdaki şu cevabı almıştı. "Yazıklar olsun sana! Söylediğim şiir iki emir, iki nehiy ve iki müjdeyi bir satırda toplayan Kasas suresinin bu ayeti yanında fasih mi sayılır?"⁹⁹

⁹⁶ el-Kasas 28/7.

⁹⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 398.

⁹⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 398.

⁹⁹ Ebû Hayyan, el-Bahru'l-Muhîr, VIII, 287.

Allah’a karşı ilahlık iddiasında bulunan Firavun, hanımının “O, senin ve benim göz aydınlığımız, muradımız olsun! Onu öldürmeyin, belki bize faydası dokunur veya onu evlât ediniz.”¹⁰⁰ teklifiyle can düşmanı olacak Mûsâ’yı (a.s.) sarayında besleyip büyüterek, âdeta kendi eliyle sonunu hazırlamıştır. Ne kadar güçlü olursa olsun, Allah’ın planı karşısında kulların tedbirinin hiçbir işe yaramayacağı, O’nun düşmanlarından intikam almaya kadir olduğu bir daha görülmüştür. Bu durumu ifade eden güzel bir beyitte şöyle denilir:

Hak Teâlâ intikamın yine abd ile alır,
Bilmeyen ilm-i ledünnü bunu kul yaptı sanır.

فَاصْبَحَ فِي الْمَدِينَةِ خَائِفًا يَتَرَقَّبُ فَإِذَا الَّذِي اسْتَنْصَرَهُ بِالْأَمْسِ يَسْتَصْرِحُهُ قَالَ لَهُ مُوسَى إِنَّكَ لَغَوِيٌّ مُبِينٌ

“Korkarak, etrafı gözetleyerek şehirde sabahladı. Bir de ne görsün, dün kendisinden yardım isteyen yine feryat ederek ondan yardım istiyordu. Mûsâ da ona, "Belli ki sen azgın bir kimsesin" dedi.”¹⁰¹

“Yanlışlıkla ölümüne sebep olduğu Kıptîden dolayı kendisini yakalamalarından ya da Firavun ve adamları olup bitenden haberdar mı diye endişe içerisinde şehirde sabahladı. Bağışlanmayı ya da Rabbinin yardımını bekleyerek korkuyla sabahladı anlamına gelebileceği de söylenmiştir.”¹⁰²

يَتَرَقَّبُ lafzı, etrafa korku ile bakma halini çiziyor. “Şunu da unutmamalıyız ki, şehir güvenlik ve asayiş yeridir. Lâkin buradaki ifade, huzur ve güven yerinde duyulan korkuyu tasvir eden lafzın kıymetini gösteriyor.”¹⁰³

فَخَرَجَ مِنْهَا خَائِفًا يَتَرَقَّبُ قَالَ رَبِّ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ

“Mûsâ korku içinde etrafı gözetleyerek şehirden çıktı ve "Ey Rabbim! Beni bu zalim kavimden kurtar" dedi.”¹⁰⁴

¹⁰⁰ el-Kasas 28/9.

¹⁰¹ el-Kasas 28/18.

¹⁰² Ebû Hayyan, el-Bahru’l-Muhîr, IV,108.

¹⁰³ Seyyid Kutub, Kur’an’da Edebî Tasvîr, (Trc. Süleyman Ateş), Hilal Yayınları, İstanbul 1996, s.120.

¹⁰⁴ el-Kasas 28/21.

Râzî ‘ye göre ayetteki, “Bunun üzerine Mûsa, korkarak ve etrafı gözetleyerek oradan çıktı” ifadesinin anlamı;

“Firavun hanedanına karşı, canından korkarak, arkasına düşen ve kendisini yakalamaya gelmiş birisinin olup olmadığını gözetleyerek çıktı” demektir. Daha sonra Mûsâ (a.s) Allah'dan başka sığınılacak birisinin olmadığını bildiği için, Allah'a iltica edip, "Ya Rabbi, beni o zalimler guruhundan kurtar" dedi. Bu ifade, Hz. Musa' nın (a.s.), o Kıptî'yi öldürmesinin bir günah olmadığına delalet eder. Aksi halde, kendisi onlara zulmeden olmuş olurdu ve onlar da Hz. Musa'yı (a.s.) kısasen öldürmek için, peşine düşüp aradıkları için zalim olmuş olmazlardı.”¹⁰⁵

فَجَاءَتْهُمَا كَاهِنُ الْمَسِّ عَلَى اسْتِحْيَاءٍ قَالَتْ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا فَلَمَّا جَاءَهُ وَقَصَّ عَلَيْهِ الْقِصَصَ
قَالَ لَا تَخَفْ نَجَوْتُ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ

“Bu esnada kızlardan biri utangaç bir eda ile yürüyerek yanına geldi; "Bizim yerimize (hayvanlarımızı) sulamanın karşılığını ödemek üzere babam seni çağırıyor" dedi. Mûsâ, babalarının yanına gelip de ona başından geçenleri anlatınca, "Korkma, zalimler guruhundan kurtuldun" dedi.”¹⁰⁶

Hz. Mûsâ (a.s.) yanlışlıkla ölümüne sebep olduğu kıptiden dolayı Mısır'dan kaçıp Medyen'e doğru gidince, orada karşılaştığı iki kızın koyunlarını kendileri için suladı. Sonra bir gölgeye çekilip istirahat etmeye koyuldu.

“Emîrû'l-mü'minin Hz. Ömer'den (r.a.) rivayet edildiği şekliyle, koyunlarını suladığı kızlardan biri hayâ içerisinde elbisesine sarılmış bir vaziyette, başka herhangi bir şüpheye ihtimal vermeyen bir ifade ile “Babam koyunları sulamanın ücretini vermek üzere seni çağırıyor” dedi. Kızla beraber babasının yanına gelen Mûsâ (a.s.) memleketinden kaçma sebebini ve başından geçen olayları anlatınca, Şuayb (a.s.) olduğu rivayet edilen adam ona “Sen zalim bir kavimden kurtuldun. Rahatla, gözün aydın, onların memleketinden çıktın. Firavunun bizim beldemizde hükmü geçmez” diyerek korkusunu giderip onu yatıştırmıştır.”¹⁰⁷

وَإِذْ نَادَىٰ رَبُّكَ مُوسَىٰ إِنَّ أَنتَ الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ • قَوْمَ فِرْعَوْنَ أَلَا يَتَّقُونَ قَالَ رَبِّ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُكَذِّبُونِ

“Hani Rabbin Mûsâ'ya, "Zalimler topluluğuna, Firavun'un kavmine git! Başlarına geleceklerden hâlâ korkmuyorlar mı?" diye seslenmişti. Mûsâ şöyle dedi: "Ey Rabbim! Muhakkak ki ben, beni yalanlamalarından korkuyorum.”¹⁰⁸

¹⁰⁵ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtih*, XXIV, 203.

¹⁰⁶ el-Kasas 28/25.

¹⁰⁷ İbn Kesir, İmâduddîn İsmail b. Şihabuddîn, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Müessesetu Kurtuba, Kahire 2000, VI, 228.

¹⁰⁸ eş-Şuarâ 26/10-12.

Muhatapları bakımından Hz. Mûsâ'nın (a.s.) durumu ile Hz. Muhammed'in (a.s.) durumu arasında bir karşılaştırma yapılarak, Hz. Peygamber'in sosyal statü bakımından muhataplarıyla aynı seviyede olduğu; Hz. Mûsâ'nın (a.s.) ise köle gibi muamele gören bir kavme mensup olduğu için işinin çok daha zor olduğu anlaşılmaktadır. Üstelik Mekkeli müşrikler Arap yarımadasının nüfuzlu kabilesi olmasına rağmen Firavun ve adamları kadar güçlü değillerdi. Bu ayetle rmü'minlere ümit vererek Hz. Mûsâ (a.s.) nasıl başarılı olduysa, Hz. Peygamber'in de öyle başarılı olacağına işaret etmektedir.

“Rabbin Mûsâ'ya, zalim ve müşrik Firavun kavmine gidip, onlara Allah'tan korkmaz mısınız demesini emretmişti. Ondan başkasına ibadet etmeyerek ve tevhid inancına yönelmek suretiyle Allah'tan korkmaz mısınız? Mûsâ (a.s.) *“Rabbim söylediklerimde beni yalanlamalarından korkuyorum. Risaletimi yalanladıklarında göğsüm daralıyor. Firavunun korkusundan dilim tutuluyor” dedi.*”¹⁰⁹ Çoğu zaman insanlar peygamberleri yalancılıkla itham etmişlerdir. Hz. Mûsâ böyle bir durumla karşılaşmaktan endişe ettiği için moralinin bozulacağını, bunun da dilinin dolaşmasına sebep olacağını; dolayısıyla peygamberlik görevini yerine getirirken rahat konuşamayacağını Allah Teâlâ'ya arz etmiştir.”¹¹⁰

Hz. Mûsâ (a.s.) tebliğ esnasında kardeşi Harun'un (a.s.) kendisine yardımcı olarak verilmesi ve onunla desteklenmesi için Allah'a şöyle yalvarmıştır: *“Bana ailemden bir de vezir (yardımcı) ver, kardeşim Harun'u Onun sayesinde arkamı kuvvetlendir. Ve onu işime ortak kıl.*”¹¹¹

وَأَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَآهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلَّى مُدْبِرًا وَمَ يُعَقِّبُ يَا مُوسَى لَا تَخَفْ إِنِّي لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ

“Asânı at! (Mûsâ asâsını atıp) onu yılan gibi hareket eder görünce, dönüp ardına bakmadan kaçtı. (Allah şöyle dedi): "Ey Mûsâ korkma! Benim katımda peygamberler korkmazlar.”¹¹²

Tûr Dağı tarafında gördüğü ateşten ailesine getirmek için oraya gelen Hz. Mûsâ 'ya (a.s.) Allah Teâlâ tarafından, sekizinci ayetteki nida harfine bağlanan bir atıfla ve tefsir harfi أن 'in tekrarı ile “Asânı at” diye seslenildiğini belirten Ebussuûd Efendi (ö.982/1574);

“Asâsını yere atar atmaz hemen yılanı dönüşeceğinin garantisi olarak “Asâsını attı” ifadesi hazfedilerek fesahatin güzel bir örneği sergilenmiştir. Yusuf sûresinde de bunun bir benzeri şu ayettir: وَقَالَتْ اِخْرُجْ عَلَيْهِنَّ فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ *“Yûsuf'a, "Çık karşılarına" dedi. Kadınlar*

¹⁰⁹ eş-Şuarâ 26/13.

¹¹⁰ Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed, *Bahru'l-ulûm*, Thk. Ali Muhammed Muavved- Adil Ahmed Abdulmevcud, Dâru'l -Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, III, 470

¹¹¹ Tâha 20/29-31.

¹¹² en-Neml 27/10.

Yûsuf'u görünce onu pek büyüttüler"¹¹³ Sanki şöyle denilmiştir: "Asâsını atınca onun çok hızlı hareket eden çevik bir yılanı döndüğünü gördü." Bunun üzerine firar ettikten sonra tekrar gelip hücum eden bir savaşçı gibi arkasına dönüp bakmadan kaçtı. Allah (c.c.) "Benim katımda peygamberler korkmaz" sözüyle kendisine "korkma ey Mûsa!" diye seslendi. Bu ifade mutlak olarak peygamberlerden korkunun nefyedildiğini, fakat her zaman değil de Allah Teâlâ'dan vahiy alırken kendilerine hitab edildiğinde, onun istiğrakıyla akıllarına herhangi bir korkunun asla gelmeyeceğini belirtir. Bunun dışındaki sair zamanlarda Allah katında endişe edecekleri herhangi bir kötü akıbet olmamasına rağmen, onlar yine de insanlar içinde Allah'tan en çok korkanlardır."¹¹⁴

Yılan ya da vahşi bir hayvandan korkmak gibi insanın kapıldığı bazı korkular fitrî olduğu için, Hz. Mûsâ'nın (a.s.) da ilk anda böyle bir tepki vermesi normal karşılanabilir. Ancak Allah (c.c.) kendisine nida edip seslenince, bu korkusunu üzerinden atmıştır. Ayrıca Allah katında seçkin kullar olan peygamberlerin ahiret hayatına yönelik endişe edecekleri bir korku olmadığı bildirilerek teselli edilmiştir.

فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسَى "Bunun üzerine Mûsâ içinde bir korku hissetti."¹¹⁵

Hz. Musa'nın, büyücülerin sihir yaparken attıkları iplerin ve sopaların gerçekten koşuyormuş gibi görünmesinden dolayı içinde bir korku duyduğunu beyan eden Taberî (ö.310/923), *أَوْجَسَ* fiilinin, Hz. Musa'nın korkuyu, nefsinde hissetmesi ve onu gizlemesi (*أَضْمَرَ*) anlamında olduğunu belirtmektedir.¹¹⁶ Razî, bu ayette geçen *أَوْجَسَ* kelimesinin, "korku duymak" manasına geldiğini belirtmektedir.¹¹⁷ Beğavî ve Ebû Bekir Razî de *أَوْجَسَ* kelimesini, *أَضْمَرَ* (edmara): bir şeyi içinde gizlemek, saklamak, içine atmak¹¹⁸ şeklinde yorumlamıştır.

Hz. Mûsâ'nın (a.s.) duyduğu endişe konusunda İbn Atıyye (ö.541/1147), "Sihirbazların halkın gözünü büyüleyen bir sihir ortaya koyması karşısında Hz. Mûsâ'nın dahi bir an için etkilenip insanların buna kapılmalarından endişe duyduğu, fakat Allah'ın gerçeği bildirmesiyle maneviyatının yükseldiğini belirtmektedir."¹¹⁹ Kurtubî (ö.671/1273) ise, "Mûsâ'nın (a.s.) hissettiği bu korku, sihirbazların ortaya çıkardıkları yılanların insan

¹¹³ Yusuf 12/31.

¹¹⁴ Ebussuûd, Muhammed b. Yavsî, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyyi, Beyrut 1994, VI, 274.

¹¹⁵ Tâha 20/67.

¹¹⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII, 93.

¹¹⁷ Râzî, *Mefâtih*, XXII, 73.

¹¹⁸ Beğavî, Ebu Muhammed el- Hüseyin b. Mesûd, *Meâlimu't-Tenzîl*, Dâru Taybe, Riyad 1993.,IV, 188; Râzî, Ebû Bekr b. Abdilkadir, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ani'l-Azîm*, Thk. Hüseyin Elmalı, Ankara 1997, s. 327.

¹¹⁹ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, IV, 51-52.

tabiatına verdikleri tiksinti olmalıdır. Ya da Mûsâ'nın (a.s.) asasını bırakmasıyla ilgili vahyin gecikmesinden kaynaklanan bir endişeye kapılmasıdır”¹²⁰ der.

فِي نَفْسِهِ “İçinde” ziyadesi bu korkunun çehresinde etkisi görülmeyen bir düşünce olduğunu gösterir diyen İbn Âşûr (1879-1973), “Mûsâ'nın (a.s.) korkusunun sihirbazların ellerinde görülen iplerin yılanı dönüşmesinin ortaya çıkmasından kaynaklanmış olabileceği, ya da onların galip gelme ihtimalinden kaynaklanabileceği ihtimalidir. Bu korku makamıdır.”¹²¹

Beşer tabiatının verdiği hisle sihirbazların ortaya koydukları yılanlardan bir anda korku hisseden Hz. Mûsâ (a.s.), Rabbinden gelen “*Korkma (ey Mûsâ!) Çünkü sensin en üstün olan.*”¹²² hitabının verdiği cesaretle mücadelesine devam ederek sihirbazları yenilgiye uğratmıştır. Peygamberlerin tevhid mücadelesi yılmadan, akamete uğramaksızın kararlılıkla sürerken ihtiyaçları olan moral ve motivasyon, her zaman Allah (c.c.) tarafından kendilerine sağlanmıştır. Çünkü onların muhatapları Firavun, Nemrud, Ebû Cehil gibi ceberût insanlardı. Böyle kişilerin karşısında ebetteki çok daha yüksek metanet sergilenmesi gerekir. Allah (c.c.) elçilerine yüce kitabında vadettiği şu garanti ile bu metanet ve desteğin en yüksek seviyede olmasını sağlamıştır. “*Allah, "Şüphesiz ben ve peygamberlerim galip geleceğiz" diye yazmıştır. Şüphe yok ki Allah çok kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.*”¹²³

وَلَقَدْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي فَاصْرُبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا لَا تَخَافُ دَرْكًا وَلَا تُخْشَىٰ

“Mûsâ’ya şöyle vahyetmiştik: “Kullarımı geceleyin yola çıkar, yetişecekler diye korku ve endişe duymaksızın onlara denizde kupkuru bir yol aç.”¹²⁴

“Ayette خَشِيَ fiili, havf ile birlikte ardarda getirilerek, gelecekte olması muhtemel bir şeyden dolayı kaygılanmak, endişelenmek anlamında kullanılmıştır. Buna göre ayetin anlamı, “Biz Musa’ya kullarımı geceleyin yürüt, onlara düşmanların yetişmesinden korkmayacağın ve kaygı duymayacağın kuru bir yolu denizde aç diye vahyettik. Firavun ve ordusunun sana yetişmesi ve kavuşmasından endişe etmeden kullarımı geceleyin yürüt. Onlardan korkma. Çünkü iman edenin Allah’tan başkasından korkmaması şanıdır.”¹²⁵

¹²⁰ Kurtûbî, *el-Câmi*, XI, 148.

¹²¹ İbn Âşûr, Muhammed Tahir, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, ed-Dâru’t-Tunusiyye li’n-Neşr, Tunus 1984, VII, 259.

¹²² Tâha 20/68.

¹²³ el-Mücadele 58/21.

¹²⁴ Tâhâ 20/77

¹²⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 79.

Firavunun esareti altında yıllarca köle olarak yaşamaya alışmış İsrail oğullarının, Mısır'dan kaçarken Firavun ve ordusu tarafından takip edildiklerini anlayınca söyledikleri, “İki topluluk birbirini görünce, Musa'nın adamları: İşte yakalandık! dediler.”¹²⁶ ayetinde dile getirilen korkuyu gidermek için, Hz. Mûsâ'ya (a.s.) korkmaması, bu yürüyüşlerinde “Rabbim şüphesiz benimledir, bana yol gösterecektir.”¹²⁷ şeklinde söylemesi bildirilmiştir. Zaten mü'minlerin Allah'tan başka kimseden korkmamaları da imanlarının bir gereğidir. “Şu halde, eğer iman etmiş kimseler iseniz onlardan korkmayın, benden korkun.”¹²⁸

1.2.2.1.6. Firavunun makam-mevki korkusu

وَقَالَ فِرْعَوْنُ ذَرُونِي أَقْتُلْ مُوسَى وَلْيَدْعُ رَبَّهُ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُبَدِّلَ دِينَكُمْ أَوْ أَنْ يُظْهِرَ فِي الْأَرْضِ الْفَسَادَ

“Firavun dedi ki: “Bırakın beni Musa'yı öldüreyim. (Faydası olacaksa) Rabbini yardıma çağırırsın! Çünkü ben onun, dininizi değiştireceğinden yahut yeryüzünde bozgunculuk çıkaracağından korkuyorum.”¹²⁹

Ahmed Mustafa el-Merağî'nin (1881-1945), bu korku ile ilgili yorumu şu şekildedir:

“Firavun melesine “Beni bırakın Musa'yı öldüreyim de onu bize gönderen Rabbini çağırırsın da kendisini kurtarsın” dedi. Bu işe kalkıştığında ona “Senden daha düşük konumda olan birisine bunu yaparsan ondan korktuğun anlaşılır. Onunla baş edecek sihirbazlar çağır. Şayet sen onu öldürürsen, halkın kafasında şüphe uyandırırısın da onun delillerine karşılık veremediğine inanırlar” diyerek uzun müzakerelerden sonra onu bu işten vazgeçirdiler. Belkide kavmine bu sözü yapmacık bir tavırla söyleyip onların kendisini öldürme işinden vazgeçirmelerini hissettirmek için böyle davranmıştır. Gerçekte onu bundan vazgeçiren duyduğu korkudan başka bir şey değildir.”¹³⁰

İbn Cüzey ilgili âyet hakkında şöyle der:

“Bu ifade Firavun'un, Hz. Musa'nın Rabbini yardıma çağırmasına aldırış etmediğini ve onu öldürmekten korkmadığını belirtmektedir. Sözü zahiri, Musa'yı öldürme konusunda ona karşı çıkan birinin olduğunu da gösterir. Hz. Musa'nın mucizeleri karşısında zor duruma düşen Firavun'un kaba kuvvete başvurduğu anlaşılmaktadır. Firavun'un kendisini öldürmeye yeltenmesini işiten Hz. Musa'nın Rabbine sığınması üzerine Allah kendisini ondan korumuştur.”¹³¹

¹²⁶ eş-Şuarâ 26/61.

¹²⁷ eş-Şuarâ 26/62.

¹²⁸ Al-i İmrân 3/175.

¹²⁹ el-Mü'min 40/26.

¹³⁰ Merâğî, Ahmed b. Mustafa, *Tefsîru'l-Merâğî*, Şeriketu Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evladihi bi Mısır, 1946, XXIV, 61.

¹³¹ İbn Cüzey, Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ahmed b. Abdullah el-Kelbî, *Kitabu't-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, Şeriketu Dâri'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, Beyrut 1416 H, II, 230

Ayetteki “yeryüzünde bozgunculuk çıkaracağından korkuyorum” ifadesinden aslında Firavun’un korkusunun kurduğu düzenin değişmesi, saltanatının elinden çıkıp sıradan bir insan durumuna düşmek olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bir yerin hükümdarı olan kişi kurduğu düzenin doğru olduğuna inanır, o düzenin çarkının iyi işlemesini ister. O çarka çomak sokulmasından hoşnut olmaz. Zira o düzeni kendisine hizmet etmek için kurmuştur ve bu hizmetin sürmesini arzular. Halkına buyruklar vermeye alışmış diktatörlerin, sürdürmüş oldukları ihtişamlı yaşayışı kaybetmek en büyük korkularıdır. Firavun ve kavminin başlarına gelen birçok belaya (tufan, çekirge, haşere, kurbağalar ve kan)¹³² rağmen iman etme ya da Hz. Musa’nın İsrail oğullarını serbest bırakma tekliflerini reddetmeleri, Mısır’da kurdukları hakimiyeti kaybetme korkusundan başka bir şey değildir. Onların bu korkusu şu ayette açıkça sergilenmektedir:

“Firavun ve adamları ‘bu ikisi (Musa ve Harun) muhakkak ki, sihirleriyle sizi yurdunuzdan çıkarmak ve sizin örnek yolunuzu ortadan kaldırmak isteyen iki sihirbazdırlar sadece’ dediler.”¹³³

1.2.2.1.7. Korku, açlık ve çeşitli musibetlerle imtihan edilmek

Dünya bir imtihan yeri olduğuna göre korku, açlık ve musibetlere ma’ruz kalmak da bu imtihanın gereklerinden biridir.

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ

“Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele.”¹³⁴

Elmalı’nın yukarıdaki âyet çerçevesinde söylediklerine bakalım:

“Biz, Peygambere tabi olup olmayanı seçmek ve o nimeti tamamlamak üzere sizi korku, açlık ve bazı sıkıntılarla imtihan edeceğiz. Ahirette “Onlar için hiçbir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.”¹³⁵ sırrına ermeniz için dünyada biraz bu sıkıntılara maruz kalacaksınız. Düşmandan gelebilecek baskın korkusu, kıtlık ve açlık, savaştan kaynaklanabilecek mal ve can noksanlığıyla imtihan edileceksiniz. Mahsullerin noksanlaşması bazen kuraklık, bazen de düşmanla savaşıldığı için, toprağı işleyememekle olur. “Ayetin mutlak oluşu, İslâm dinindeki farz kılınacak bazı hüküm ve sorumluluklara işaret etmektedir. Korku Allah korkusuna, açlık Ramazan orucuna, mal eksikliği zekâta, can eksikliği cihada, şehitliğe, ürün ve evlat zayiine işarettir.”¹³⁶

¹³² Bkz. el-A’râf 7/133.

¹³³ Tâhâ 20/63.

¹³⁴ el-Bakara 2/155.

¹³⁵ Âl-i İmrân 3/170.

¹³⁶ Yazır, *Hak Dini*, I, 452.

Fahredden Râzî tefsirinde bu ayetle ilgili olarak insanın dünyada mâruz kalacağı imtihan unsurları konusunda şu tahlili yapmaktadır:

“Bil ki başına gelen hoşlandığın ve hoşlanmadığın her şey, o anda olan, geçmişte olan ve gelecekte olacak diye üç kısma ayrılır. Hatırına geçmişte olan bir şey geldiğinde buna zikir ve tezekkür (hatırlama ve düşünme) denir. Eğer bu o anda mevcut ise, buna zevk ve vecd denir. Eğer senin hatırına gelen şey, istikbalde olacak bir şey olur ve bu kalbine galip gelirse, buna da intizar ve tevakkû (bekleme ve umma) denir. Beklenen şey, kötü bir şey ise, ondan dolayı kalpte bir elem meydana gelir ki buna da havf ve işfâk (korku ve endişe) denir. Şayet beklenen şey, arzu edilen bir şey ise, buna da irtiyâh (ümit) denilir. O halde korku, insana hoş gelmeyen şeyin beklenmesinden dolayı kalbin duyduğu elemidir. Ümit ise, insanın arzu ettiğini beklemesinden dolayı kalbin duyduğu ümittir.”¹³⁷
Açlık, kıtlık ve kuraklıktan dolayı yeterli miktarda azık ve yiyeceğe sahip olamamaktır. Özellikle yağmurların az yağdığı yıllarda mahsullerin azalmasıyla insanların bunlara kâfi miktarda sahip olamadıkları görülür. Ayette bahsedilen korkular için Kaffâl (ö.417/1026) şöyle demiştir: “Şiddetli korku, din sebebiyle bütün Arapları karşılarında gördükleri zaman meydana gelmişti. Ahzâb hâdisesinde öylesine bir korku yaşanmıştı ki, Cenâb-ı Hak, “İşte orada müminler imtihana çekilmiş ve şiddetli bir sarsılışla sarsılmışlardı.”¹³⁸ buyurmuştur. Açlığa gelince, bu onlara, mallarının azlığı sebebiyle Hz. Muhammed'in (a.s.) Medine'ye hicretinin başlarında gelip çatmıştı. Öyle ki Hz. Peygamber (s.a.) karnına taş bağlamıştı. Ebu'l-Heysem et-Tihân, “Hz. Peygamber'in dışarı çıktığında Hz. Ebu Bekir ile karşılaştığını ve O'na, "Seni dışarı çıkaran nedir?" diye sorduğunu, onun da, "açlık" diye cevap verdiğini, bunun üzerine Hz. Peygamber'in, "Seni dışarı çıkaran beni de dışarı çıkarmıştır" dediğini rivayet etmiştir.”¹³⁹

Müslümanlar cihada giderken mal ve canlarından fedakârlık yapmak suretiyle Allah'ın (c.c.) “*Mallarınız ve canlarınızla cihad ediniz.*”¹⁴⁰ emrini yerine getirirler. Cihada giderken bazen açlık, bazen karşılaştıkları diğer sıkıntılardan dolayı mükâfatlarını yalnızca Allah'tan bekleyip sabrederler. Bu şekilde davrananlara Yüce Allah tarafından, “*Allah yolunda onlara dokunan her bir susuzluk, her bir yorgunluk ve her bir açlık mukabilinde onlara mutlaka salih ameller (defterlerine sevaplar) yazılmıştır.*”¹⁴¹ şeklinde mükâfat va'dedilmiştir. Hadis-i şerif te de bu mükâfat şöyle belirtilmiştir:

“Müslüman bir kimseye, bir diken batmasına varıncaya kadar zorluk, hastalık, üzüntü, keder, eziyet ve tasadan bir şey başına gelirse, bunlardan dolayı Allah onun günahlarından bir kısmını örtüp siler.”¹⁴²

“Şafiî (rh.a.) ise, ayette geçen havf kelimesini Allah korkusu, açlığı ramazan orucu, mallardaki meydana gelen noksanlığı zekât ve sadaka, canlarda meydana gelen noksanlığı hastalık, muhsüllerdeki noksanlığı ise çocukların ölümü diye açıklamıştır.”¹⁴³ Zaman zaman bu tür acı ve sıkıntılarla karşılaşmak, sabretmek şartıyla

¹³⁷ Râzî, *Mefâtiḥ*, IV, 137.

¹³⁸ el-Ahzâb 33/11.

¹³⁹ Râzî, *Mefâtiḥ*, IV, 137.

¹⁴⁰ et-Tevbe 9/41.

¹⁴¹ et-Tevbe 9/120.

¹⁴² Buhârî, Merdâ, 1; Müslim, Birr ve Sıla, 52.

¹⁴³ Râzî, *Mefâtiḥ*, IV, 138.

mü'minleri ahirette büyük mükâfatlara kavuşturacaktır. Mü'min dünyada karşılaştığı hastalık, musibet, kaza gibi hoşla gitmeyen hallerin bir imtihan olduğunu, bunlarla Rabbinin sabrını ölçtüğünü, onu olgunlaştırmak istediğini düşünür, sızlanmaz, bağırıp çağırır. Kendisini düzeltmenin yollarını arar. Ayete inanan kişi her çeşit musibete sabır ve teslimiyetle mukavemet gösterir. Musibet karşısında paniğe kapılmaktan, çaresizlik ve ümitsizliğe düşmekten kendini korur, manevi ezikliğe, ruhi çöküntüye düşmez. Başına gelene sabrederek ilahî müjdeye nail olmaya çalışır. Unutulmamalıdır ki, dünyadaki sıkıntılar gelip geçicidir, ahiret hayatına göre kısadır. Bunlara sabretmek suretiyle ahiret sıkıntı ve kederlerinden uzak olacağına inanmak mü'min için en güzel tesellidir. Resûlullah (s.a.)“Mü'min kişinin durumu ne kadar şaşırtıcıdır! Zira her işi onun için bir hayırdır. Bu durum sadece mü'mine hastır, başkasına değil. Ona memnun olacağı bir şey gelse şükreder, bu ise hayırdır; bir zarar gelse sabreder, bu da hayırdır”¹⁴⁴ buyurmuştur.

وَصَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعَمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ

“Allah şöyle bir memleketi misal verdi: Orası güven ve huzur içinde idi. Oraya her taraftan bolca rızık gelirdi. Fakat Allah'ın nimetlerine nankörlük ettiler; bu yüzden yaptıklarına karşılık Allah onlara şiddetli açlık ve korku ızdırabını tattırdı.”¹⁴⁵

“Allah onlara şiddetli açlık ve korku acısını (lâfzen elbisesini) tattırdı.” Mekkeliler yedi yıl boyunca kuraklık ve açlıkla karşılaştılar; köpek, leş ve yanmış kemik yemek zorunda kaldılar. Korkunun da Resûlullah'ın gönderdiği seriyyelerin yol açtığı ölüm korkusu olduğu belirtilmiştir. Daha sonra müşrik olmalarına rağmen Resûlullah (a.s.) onlara acıyarak yiyecek göndermiştir.”¹⁴⁶

“Bir kısım müfessirler, ayette Mekke halkı için verilmiş bir örnek olduğunu söylemiştir. İsrail oğulları içerisinde ya da önceki milletlerden peygamberlerini yalanladığı için azaba uğrayan kavimler gibi Mekkelilerin de başlarına aynı azabın gelmesinden sakındırmak için bu şekilde uyarılmışlardır. Bazıları da, bol bir şekilde rızıkları her yerden gelen ve emniyet içerisinde yaşarken, Hz. Muhammed'i (a.s.) yalanladıkları için açlık ve korkuya maruz bırakılan Mekkelilerin durumuna düşmemeleri için, Medine halkına yönelik bir uyarı

¹⁴⁴ Müslim, Zühd, 64 (2999).

¹⁴⁵ en-Nahl 16/112.

¹⁴⁶ Ferrâ, Ebû Zekerriyya Yahya b. Ziyâd, *Meâni'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002, II, 42.

olduğunu kabul ederler. Bununla birlikte ayetin “Fakat Allah'ın nimetlerine nankörlük ettiler” kısmının belirttiği gibi Allah'a şükretmeyen her kasaba halkına yapılmış bir uyarı olarak da görülmesi mümkündür.”¹⁴⁷

Kur'ân'ın temsil ve kıssalarını yer ve zamanla kayıtlamak, mesajının kıyamete kadar geçerli olması ilkesine aykırıdır. Taberî ve İbn Kesîr (ö.774/1373)'e göre;

“Allah, Mekke halkını emniyetli haremde yerleştirip, bol rızık içerisinde yaşatmış ve içlerinden Muhammed'i (a.s.) onlara peygamber göndermiştir. Ama onlar bu nimetin kadrini bilememiş, imanı küfre tercih ederek peygamberlerine karşı çıkınca, Allah kendilerini Mısır halkı gibi kıtlıkla karşılaştırmıştır. Kanla yoğurdıkları devetüylelerini ateşte kızartıp yemek mecburiyetinde kalmışlar; hatta leş, kemik, deve derileri bile yemişlerdir. Daha önce sahip oldukları bol rızık, huzur ve emniyetin yerini açlık ve korku sıkıntısı almıştır.”¹⁴⁸

Mâturîdî, “açlık ve korku elbisesi” ifadesindeki mecâzî anlatımın sebebini, elbisenin kişilerin yüzlerini gizlemesine dayandırarak, şöyle yorumlamıştır: “Gece, eşyanın özünü gizlediği için “libas” diye isimlendirilmiştir. Buna göre açlık, o halden önceki örtü ve elbiseyi kaldırır. Zira açlık arttığında aç olanın yüzünün şekli değişir, sakladığı ortaya dökülür.”¹⁴⁹

“Ayette geçen “karye”nin Mekke şehri olduğunu ileri sürenlerin yanında, kelimenin nekre olmasından hareketle umum ifade ettiğini, Mekke'nin de bu umum ifadenin kapsamında olduğunu söyleyenler, “Allah o kasabayı (karye) Mekke için bir örnek getirmiştir, burada misâl olarak verilen “karye” nimetlerin şımarttığı her topluluğu içine alır, görüşündedirler.”¹⁵⁰ “Kur'ân'ın anlattığı kıssaları, misâlleri ve olayları sadece nedensellik ve tarihsellik içinde değerlendirmek, muhtevayı daraltmak olur. Bu ayet, belirli bir tarihte, belirli bir mekânda ve belirli bir topluma inmiş olsa bile, Kur'ân'ın sunduğu hüküm, mesaj, çeşitli misâller sürekli ve kendi nüzûl çağını kucakladığı gibi gelecek bütün çağları da kapsamaktadır.”¹⁵¹

Açlık korkusu, her dönemde insanların zaman zaman karşılaştığı bir olgudur. Günümüzde bile bazı insanların yüzleşmek zorunda kaldığı bir sosyal gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır. Ancak kimi insanlar fazla yemekten kaynaklanan obezite problemlerini aşmak için spor salonlarına paralar harcarken, kimilerinin de açlık sıkıntısı çekmesi yaman bir çelişkidir. Peygamberimiz (s.a.) İskenderiye Mukavkısının kendisine hediye olarak gönderdiği doktora, “*Ailenin yanına dönebilirsin, çünkü biz acıkmadıkça yemeyen bir kavmiz. Yediğimiz zaman da doyuncaya kadar yemeyiz*”

¹⁴⁷ Mâturîdî, Muhammed, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, Haz. Ahmet Vanlıoğlu-Bekir Topaloğlu, Dâru'l-Mizan, İstanbul 2006, VIII, 205.

¹⁴⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 126; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, IV, 527.

¹⁴⁹ Mâturîdî, *Te'vilât*, VIII, 205.

¹⁵⁰ Neysâbü'rî, Nizâmuddîn Hasen Muhammed b. Hüseyin el-Kummî, *Garâibu'l-Kur'an ve Rağâibu'l-Furkân*, Beyrut 1987, VII, 126; Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali, *Fethu'l-Kadîr* (Thk. Abdurrahman Amîre), Dâru'l-Vefâ, Mansûra 1997, III, 127.

¹⁵¹ Kerim Buladı, *Kur'an'da Nankörlük Kavramı*, Pınar Yayınları, İstanbul 2015, s. 426.

demoştur.¹⁵² Yeme-içmede uyulması gereken ve sağlık üzerinde büyük tesiri olan temel ilkeyi de bir başka sözünde şöyle belirtmiştir.

“Hiçbir insan midesinden daha tehlikeli bir kap doldurmamıştır. Hâlbuki kişiye, kendisini ayakta tutacak birkaç lokma yeter. Şayet bir kimsenin mutlaka çok yemesi gerekiyorsa, midesinin üçte birini yemeğe, üçte birini içmeğe, üçte birini de nefesine ayırsın”¹⁵³

1.2.2.1.8. İktidar sahiplerinden korkmak

Peygamberlerin getirdiği mesajın en çok rahatsız ettiği kesim, yönetici pozisyonundaki insanlardır. Bunlar peygamberlere iman etmediği gibi diğer insanları da baskı altına alarak korkutmuşlardır. Kur’ân’da bunun en bariz örneği Firavun olarak anlatılır.

فَمَا أَمَّنَ لِّمُوسَى إِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِّنْ قَوْمِهِ عَلَى خَوْفٍ مِّنْ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِمْ أَن يَفْتِنَهُمْ وَإِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي الْأَرْضِ وَإِنَّهُ لَمِنَ

الْمُسْرِفِينَ

“Firavun ve ileri gelenlerinin kötülük yapmaları korkusu ile kavminin küçük bir bölümünden başkası Mûsâ’ya iman etmedi. Çünkü Firavun o yerde zorba bir kişi idi. O gerçekten aşırı gidenlerdendi.”¹⁵⁴

“Mücahid: “Mûsâ’nın (a.s.) kendilerine gönderildiği İsrail oğullarının çocuklarının dışında onlardan (Firavunun kavminden) hiçbir kimse iman etmedi.” demoştur. Taberî’nin tercihi de bu şekildedir. Züriyet, insanın peşinden gelenler demektir. İbn Abbas, sayılarının 600 bin olduğunu, Yakub’un (a.s.) Mısır’a yetmiş iki kişiyle gelip orada çoğalarak bu sayıya ulaştıklarını belirtir. “Onun kavminden” ifadesiyle Firavunun kastedildiğini, Firavun ailesinden bir mü’min¹⁵⁵ ile Firavunun hazine sorumlusu ve hanımı, kızının hizmetçisi, birde Firavunun hanımının yalnızca O’na iman ettiklerini bildirmiştir. Çünkü Firavun onlara karşı zor kullanan azgın biriydi. Çeşitli işkencelerle onları dinlerinden döndürüyordu. Zaten o küfürde haddi aşmış, rabb olduğunu iddia edecek kadar azgınlaşmış bir mütekebbirdi.”¹⁵⁶

Firavun’un insanlar üzerindeki din baskısından dolayı, kavminden çok az bir grubun dışında kimse Hz. Musa’ya iman etme cesareti gösteremedi. İman edenler de kendilerini gizleyerek yaşama şansı buldular. Çağdaş dünyada hala karşılaşılan en büyük sorunlardan biri din ve vicdan hürriyetidir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde herkes için en temel haklardan biri olarak kabul edilmesine rağmen, günümüzde dünyanın değişik bölgelerinde hala birçok insan din konusunda yeterince özgür değildir.

¹⁵² Halebî, Ali b. Burhaneddin, *İnsânu’l-Uyûn fî Sîreti Emîni’l-Me’mûn*, Mısır 1964, III, 299.

¹⁵³ Tirmizî, Zühed, 47.

¹⁵⁴ Yunus 10/83.

¹⁵⁵ el-Mü’mîn 40/28.

¹⁵⁶ Kurtubî, *el-Câmî*, VIII, 236.

Kur’ân insanlar üzerindeki din baskısının (fitne)¹⁵⁷ ortadan kalkmasına kadar böyle zorbalarla savaşmayı emretmektedir. “*Fitne ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın.*”¹⁵⁸

1.2.2.1.9. Korku haberlerini yaymak

Hem idarecilere itaatin hükmünün Peygambere itaat etmeye bağlı olduğunun anlatılması, hem de Müslümanların siyaset yönünden eğitimlerinin yükseltilmesi için buyuruluyor ki:

وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا

“Kendilerine güvenlik (barış) veya korku (savaş) ile ilgili bir haber geldiğinde onu yayarlar. Hâlbuki onu peygambere ve içlerinden yetki sahibi kimselere götürselerdi, elbette bunlardan, onu değerlendirip sonuç (hüküm) çıkarabilecek nitelikte olanları onu anlayıp bilirlerdi. Allah’ın size lütfu ve merhameti olmasaydı, pek azınız hariç, muhakkak şeytana uyardınız.”¹⁵⁹

“Topluluğu olumlu veya olumsuz olarak etkileyecek haberlerin gelmesi ve bunun yayılmasının zararlı sonuçlar doğurmasına tarihî örnek olarak Küçük Bedir diye bilinen askerî hareket öncesinde Ebû Süfyan’ın Medine’ye birini göndererek kendisinin büyük bir güç hazırladığı ve Medine’ye hücum edeceği haberini yayması zikredilmiştir.”¹⁶⁰

“Müfessirlerin de işaret ettikleri üzere bu gibi haberlerin tahkik edilmeden ve sonuçları hesaplanmadan hemen halka yayılmasının zararlı olması yalnızca savaş haline ve savaşla ilgili durumlara mahsus değildir. Her çeşit haberin topluluğa yayılmadan önce hem doğruluğunun araştırılması hem de yayıldığı takdirde toplulukta hâsıl edeceği sonuçların hesaplanması gerekmektedir.”¹⁶¹ Doğru mu değil mi yahut yayılmasında bir zarar var mı yok mu, kamu yararı açısından neşredilmesi caiz mi yoksa gizlenmesi gerekir mi, düşünmeden danışmadan yayarlar. Burada gazetecilerin durumuna da temas eden bir uyarı vardır.¹⁶²

Türkiye’de 2013 yılında yapılan ‘Geziparkı’ olayları sırasında halkı galeyana getirip devlete karşı isyan ettirmek için sosyal medya üzerinden yayılan birtakım yalan haberler de bu kapsamda değerlendirilebilir.

¹⁵⁷ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 481-482.

¹⁵⁸ el-Bakara 2/193; el-Enfal 8/39.

¹⁵⁹ en-Nisâ 4/83.

¹⁶⁰ Âl-i İmrân 3/175; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, VII, 416.

¹⁶¹ Karaman ve diğ., *Kur’an Yolu*, II, 104.

¹⁶² Yazır, *Hak Dini*, II, 36.

“Âyet, günümüzde tartışılan “medyanın duyarlık ve sorumluluğu” meselesi bakımından da ilgi çekici ve yol göstericidir. Haberlerin halka duyurulmadan önce “Resûlullah’a ve ulû’l-emre götürülmesi” buyruğu, onların hem haberin doğru olup olmadığı hem de halk üzerinde yapabileceği tesiri daha iyi ölçüp biçebilecek ve anlayacak durumda olmaları gerekçesine dayanmaktadır. Burada “yetki sahipleri” diye çevirilen “ulû’l-emr”den maksat –o tarih itibarıyla henüz ayrı bir grup teşkil etmedikleri için– âlimler veya yöneticiler değildir; işten anlayanlar ve savaşta kumanda görevi üslenmiş olanlardır.”¹⁶³

Tefsîr Usûlündeki “Sebebin husûsîliği hükmün umûmîliğine mâni değildir”¹⁶⁴ genel kuralına uygun olarak, bu ayeti de özel bağlamından çıkararak daha genel bir alana taşıdığımızda mâna şöyle olmaktadır:

“Allah Teâlâ peygamber ve kitap göndermeseydi inanç, bilgi ve kararlarınızın çoğunda şeytana uyardınız. İstisna kaydına nasıl mâna verilirse verilsin sonuçta insanların ilâhî lutuf ve rahmete muhtaç oldukları, bu lutfun maddî olanları yanında peygamber ve kitap göndermek, doğruyu ilham etmek, doğru düşünme ve karar alma konusunda yardım etmek gibi mânevî olanlarının da bulunduğu anlaşılmaktadır.”¹⁶⁵

Görüldüğü gibi doğruluğu araştırılmadan ortaya atılan her haber insanları kargaşaya sürüklemekte, toplumda infial uyandırmaktadır. Medya etkisiyle insanların birbirine düşürüldüğü, küresel aktörler tarafından ülkelerin yönetimlerinin değiştirildiği günümüzde, sosyal medyanın kontrolünün ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Aksi durumda kitlesel olayların yol açtığı kargaşa ile insanların mallarının yağmalandığı, kimilerinin yaralanması hatta öldürülmesi gibi telafisi zor olan zararlarla karşılaşılması kaçınılmazdır. Müslüman her duyduğu bilginin, haberin peşine takılıp giden eyyamcı bir insan değil, davranışlarından sorumlu tutulacağı şuuruyla teenni ile hareket eden sorumluluk sahibi birisidir. Kendisine ulaşan bilgileri iyice araştırmadan bir işe kalkışmaz. Bazen böyle davranmanın sonu nedametten başka bir şey olmaz. “*Ey iman edenler! Eğer bir fasık size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeden bir topluluğa kötülük edersiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz.*”¹⁶⁶ Ayrıca insanın bilmediği şeylerin ardından gitmesi de yasaklanmıştır. “*Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur.*”¹⁶⁷

¹⁶³ Karaman ve diğ., *Kur’an Yolu*, II, 105.

¹⁶⁴ Zerkânî, *Menâhilü’l-İrfân*, I, 126; Subhî es- Sâlih, *Mebâhis fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Dâru’l-İlmi’l-Melâyîn, Beyrut 1988, 17. Baskı, 159.

¹⁶⁵ Karaman ve diğ., *Kur’an Yolu*, II, 105.

¹⁶⁶ el-Hucurât 49/6.

¹⁶⁷ el-İsra 17/36.

1.2.2.1.10. Savaş korkusu

Rahat ve konforlu bir yaşayışa alışmış insanların, ölümün her an gelip insanı bulabileceği savaş anında korkuya kapılmamaları beklenemez.

قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ غَالِبُونَ وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا

إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

*“Korkanlar arasından Allah’ın kendilerine lutfu bulduğu iki cesur adam şöyle dedi: “Kapıdan üzerlerine hücum edin; oraya girdiğiniz an artık kesinlikle siz galipsiniz. Eğer müminler iseniz ancak Allah’a güvenin.”*¹⁶⁸

Önceki ayette Mûsa’nın (a.s.) İsrail oğullarına mukaddes toprakları fethetmek için savaşma teklifine *“Orada zorba bir kavim var, onlar oradan çıkmadıkça biz oraya asla girmeyeceğiz”*¹⁶⁹ şeklinde karşılık vermeleri üzerine, iki cesur adamın sözlerine yer verilmiştir. “İbn Abbas’a (r.a.) göre bunlar Kudüs’ü fethetmek üzere keşif için her kabileden seçilen on iki temsilciden Yûşa ve Kâlib İbni Kaniyâ adındaki iki kişiydi. Dahhâk, onların zorba kavimden olup ayetteki “Allah’ın kendilerine lutfu bulduğu” karinesiyle Mûsa’ya (a.s.) iman eden iki kişi olduklarını belirtmiştir. Mücahid ve İbn Cübeyr’in ayeti *يَخَافُونَ* “korkulanların arasından” şeklinde “ya harfinin dammesi” ile okumaları, onların Mûsa’nın (a.s.) kavminden olmadıklarını destekler. İsrail oğullarına “onların üzerine kapıdan hücum edin, bedenlerinin cüssesi sizi korkutmasın; kalpleri sizin korkunuzla dopdoludur. Allah’a güvenirseniz o size yardım eder” şeklinde cesaret vermişlerdir. Çünkü o iki kişi onların içlerinin dışları gibi kuvvetli olmadığını bildiklerinden, zorbaların şehrine -ki Eriha olduğu söylenmiştir- kapısını tutarak giderseniz muhakkak onlara galip gelirseniz diyerek İsrail oğullarını savaşmaya teşvik etmişlerdir.”¹⁷⁰

Savaş anında bazen insanları cesarete getirecek bir iki söz gerekir. Genellikle bu görevi komutan pozisyonunda olanlar yerine getirir. Burada olduğu gibi bunun askerlerin arasından birisi tarafından dile getirilmesi, savaşanlar üzerinde daha müspet tesir yapar.

أَشْحَةً عَلَيْكُمْ فَإِذَا جَاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي يُغْشَى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ

سَلَفُوكُمْ بِالْأَسِنَّةِ حِدَادٍ أَشْحَةً عَلَى الْخَيْرِ أُولَئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَأَحْبَطَ اللَّهُ أَعْمَانَهُمْ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا

“Size katkıda cimri davranarak savaşa pek az gelirler. Korku geldiğinde ise, üzerine ölüm baygınlığı çökmüş kimse gibi gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün. Korku

¹⁶⁸ el-Mâide 5/23.

¹⁶⁹ el-Mâide 5/22.

¹⁷⁰ Kurtubî, el-Câmî, VI, 74; İbn Kesîr, Tefsîru’l-Kur’ani’l-Azîm, II, 38.

gidince de ganimete karşı aşırı düşkünlük göstererek sizi keskin dillerle incitirler. İşte onlar iman etmediler. Allah da onların amellerini boşa çıkardı. Bu Allah'a kolaydır.”¹⁷¹

Ayetteki “havf” kelimesi, Fîrûzâbâdî tarafından harp olarak tefsir edilmiştir.¹⁷² Ayet münafıkların savaştan korktuklarını ve tir tir titrediklerini göstermektedir. “Cimrilikle korkaklık birbirinin kardeşi olduğu için, Allah Teâlâ cimrilikten bahsedince, bunun sebebi olan korkaklıktan da bahsetmiştir. Korkak, malı hususunda çok cimri davranıp, onu Allah yolunda infak etmez. Çünkü bu galibiyete hiç ihtimal vermediği için, ganimeti ummazlar. Böylece de, “Bu, karşılığı alınmayacak bir harcamadır” diyerek, eli bir türlü infaka varmaz. Fakat cesur kimse, hem zaferin, hem zafer neticesinde ganimet elde etmenin kesin olduğuna inanır. Böylece de kat kat fazlasıyla alacağını umduğu için, cihâd uğrunda malını vermesi ona çok kolay gelir. Kişinin canı ve bedeni ile ilgili düşüncesi de böyledir. Korkak, eşinden, emsalinden, denginden de korkar. Hep ordularının bozulup dağılacağını düşünür. Böylece de korkuya kapılıp savaştan uzak durur. Ama cesur kimse, galip geleceğine ve ilahî yardımın (zaferin) kendisiyle beraber olduğuna inanır ve savaşa katılır.”¹⁷³

İbnü'l-Enbârî; “Hücum eden düşmanın saldıgı korku gidince, ölüm baygınlığına düşmüş kimsenin bakışı gibi, gözleri dönmüş bir tarzda sana baktıklarını görürsün” kısmının, “Ölüm baygınlığına gelmiş kimsenin gözlerinin dönmesi gibi gözleri döner” şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtmiştir.¹⁷⁴

Müslümanlar Hendek Savaşı'ndan önce şehrin etrafına hendek kazarken çoluk çocuğunun ve evlerinin tehlike altında olduğu gibi çeşitli bahanelerle Resûlullah'tan izin isteyen münafıklar, savaş esnasında da ölüm korkusundan ortalıkta hiç gözükmemişlerdi. Oysa ecel değişmeyeceği için korkunun ölüme bir faydası olmaz. Onların Allah'a imanları olsaydı, savaşta şehid olmaktan kaçmaz, Resûlullah'ın (s.a.) şehidler için haber verdiği müjdeye inanarak ölümden korkmazlardı. “Şehidin ölümden duyduğu ızdırap, sizden birinin çimdikten duyduğu ızdırap kadardır.”¹⁷⁵ Ancak Ahzab ordusu çekip gittikten sonra Müslümanlarla beraber savaşmış, galibiyette katkıları varmış gibi ganimetten pay isteyerek mü'minleri sivri dilleriyle incitmişlerdi. İşte münafıklar Allah'a inanmadıkları için, Allah da yaptıkları işleri boşa çıkarmıştır. Çünkü kâfirin amelinin bir değeri yoktur. “Onlar, amelleri, dünyada da, ahirette de boşa gitmiş kimselerdir. Onların hiç yardımcıları da yoktur.”¹⁷⁶

وَأَمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ

¹⁷¹ el-Ahzâb 33/19.

¹⁷² Fîrûzâbâdî, *Besâir*, II, 579.

¹⁷³ Râzî, *Mefâtiḥ*, XXV, 175.

¹⁷⁴ İbnü'l-Enbârî, Ebu'l-Berekât, *el-Beyân fî Garîbi'l-Kur'ân*, el-Heyetu'l-Mısriyyetu'l-Âmme, Kahire 1980, s. 266.

¹⁷⁵ Tirmizî, *Fedâilu'l- Cihâd*, 26 (1668).

¹⁷⁶ Âl-i İmrân 3/22.

“Eğer bir topluluğun antlaşmayı bozacağından endişe edersen antlaşmayı derhal sona erdirdiğini onlara açıkça bildir. Allah ahdini bozanları asla sevmez.”¹⁷⁷

Hudeybiye Antlaşması’na aykırı davranarak Müslümanların müttefikleri Huzaaogullarına karşı Bekiroğullarını kışkırtarak onlardan yirmi üç kişiyi katlettiren Kureyşin bu davranışı üzerine, Resûlullah (s.a.) onlarla yaptığı antlaşmanın bozulduğunu Kureyş’e açıkça bildirmiştir. Bunun üzerine antlaşmayı yenilemek için Medine’ye gelen Ebû Süfyan umduğunu bulamayarak Resûlullah’tan (s.a.) herhangi bir te’minat alamadan geri dönmek zorunda kalmıştır.¹⁷⁸

“Şüphe üzerine değil de ortada olup bitenlerden ve su yüzüne çıkan emarelerden böyle bir hıyanete uğratılacağından korkarsan, ahidlerini dosdoğru bir şekilde yüzlerine fırlatıp ativer. Böylece antlaşmanın geçersizliği taraflarca eşit olarak bilinip ona göre hareket edilsin. Antlaşmanın feshedildiğini bildirmeden kesinlikle onlarla savaşa girişme. Allah sözünü bozan hainleri sevmez. Fakat düşmanın ihanet ettiğinden emin olduğunda Hz. Peygamber’in (a.s.) Hendek Savaşı’nda Kureyzaogullarına yaptığı gibi aniden tepelerine binip, onlara karşı harp başlatılabilir.”¹⁷⁹

1.2.2.2. Dini yaşama konusunda karşılaşılan korkular

İnsanların atalarından devralmış oldukları alışkanlıklarından bir anda vazgeçmeleri oldukça zordur. Peygamberlerin Allah’tan getirip insanlara ilettikleri mesajlara karşı çıkanların en önemli gerekçelerinden biri, *“Onlara (müşriklere): Allah’ın indirdiğine uyun, denildiği zaman onlar, Hayır! Biz atalarımızı bulduğumuz yola uyarız”¹⁸⁰* şeklinde cevap vermeleri olmuştur. Değişim her zaman sancılı olmuş, özellikle toplumun ileri gelenleri (mele-mütref) peygamberlere karşı itirazlardan geri durmamışlardır. Peygamberlerin yanında yer alan mü’minler de dinlerini yaşarken çeşitli korku ve sıkıntılarla yüzleşmişlerdir.

1.2.2.2.1. Düşman korkusu ile namazın kısaltılması

Namaz, İslâm’ın en temel ibadeti olduğu için taviz verilmeden yerine getirilmesi gereken bir ibadettir. Düşmandan korkulduğunda nasıl yerine getirileceğine dair ayette;

وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ الْكَافِرِينَ

كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِينًا

¹⁷⁷ el-Enfâl 8/58.

¹⁷⁸ İbrahim Sarıçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, Diyanet Yayınları, Ankara 2011, 206.

¹⁷⁹ Şâ’râvî, Muhammed Mütevellâ, el-Havâtur, Mutabiu Ehbari’l-Yevm, Kahire 1997, VIII, 4770.

¹⁸⁰ el-Bakara 2/170; ez-Zuhruf 43/22-23.

“Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin sizi gafil avlamalarından korkarsanız namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler sizin açık düşmanınızdır.”¹⁸¹ buyurulmuştur.

“Görüldüğü gibi ayette ضرب fiili, في harf-i cerriyle “Sefere çıktığınızda kâfirlerden korkarsanız, namazı kısaltmanızda bir beis yoktur” şeklinde ifade edilmiştir. Müteakip âyette gelecek olan korku namazının nasıl kılınacağı konusuna bir giriş yapılmıştır. Sefer halinde namaz kısaltılacak, düşmanın karşısında bile olsalar müslümanlar iki gruba ayrılarak hem nöbete ve savaş halinin icabı olan önlemleri almaya devam edecekler hem de sırayla imamın arkasına gelerek bir rek’atı imamın arkasında, bir rek’atı da kendi başlarına kılacaklardır. “Biz Kur’ân’da korku namazıyla yolcu olmayanların namazını buluyoruz, fakat yolcu namazını göremiyoruz” şeklindeki bir soru üzerine Abdullah b. Ömer’in (r.a.) yaptığı şu açıklama da bu anlayışı desteklemektedir: “Biz hiçbir şey bilmez iken Allah Teâlâ Muhammed’i peygamber olarak gönderdi; biz ancak onun yaptığını görüp yapıyoruz.”¹⁸² Hz. Âişe’nin (r.a.) “Namaz yolculukta olsun, kişinin devamlı oturduğu yerde olsun ikişer rek’at olarak farz kılındı, sonra yolculukta iki rek’at olduğu gibi bırakıldı, yolcu olmayanlar için ise rek’atlar artırıldı”¹⁸³ şeklindeki bir ifadesini de göz önüne alan tefsirciler âyeti şöyle açıklamışlardır. Dört rek’atlı farz namazlar başlangıçta ikişer rek’atlı idi. Hicretin başında öğle, ikindi ve yatsı namazlarının farzları dörder rek’ata çıkarıldı. İlk yıllarda genel olarak savaş ve sefer yoktu, birkaç yıl sonra savaş için seferler başlayınca bu âyet geldi ve “namazın kısaltılarak iki rek’at kılınmasında günah bulunmadığını bildirdi.”¹⁸⁴

Ayette geçen “korkarsanız” ifadesi, korkunun bulunmaması ya da savaş tehlikesinin olmadığı yolculuklarda dört rek’atlı farzların iki rek’at olarak mı kılınacağı sorusunu gündeme getirmiştir. “Birçok sahih hadis ve yaygın sünnet normal yolculuk hallerinde de hem cem’in (öğle ile ikindinin ikisinden birinin vaktinde arka arkaya, akşam ile yatsının da yine ikisinden birinin vaktinde arka arkaya kılınması) hem de kasrın (dört rek’atlı farzları ikiye indirerek kılma) câiz olduğunu göstermektedir.”¹⁸⁵

Müslim’in rivayet ettiği bir hadise göre Ya’lâ b. Ümeyye bu konuyu Hz. Ömer’e şöyle sormuştu: “Allah ‘korkarsanız’ diyor, ama artık bu durum ortadan kalktı, ne dersiniz?” Hz. Ömer’in cevabı şu olmuştur: “Ben de senin gibi bu işi garip buldum ve Hz. Peygamber’e sordum; ‘Bu Allah’ın size bir sadakasındır, öyleyse siz de O’nun sadakasını kabul edin’ buyurdular.”¹⁸⁶ Bu hadisi te’vil eden İbn Âşûr şöyle demektedir: “Korku ve tehlike bulunduğu namazı kısaltmak ruhsattır, Allah’ın kulları için bir kolaylık lûtfetmesidir. Tehlikesiz yolculuklarda namazı kısaltma izni ise bir sadakadır. O’nun ruhsatı da, sadakası da reddedilmemelidir.”¹⁸⁷

“Korku namazı gafil avlanma, baskına uğrama gibi muhtemel tehlikeye mi mahsustur yoksa fiilen çarpışma devam ederken de kılınabilir mi?” sorusuna da müctehidler farklı cevaplar vermişlerdir. Hanefiler’e göre fiilen çarpışma devam ederken namaz

¹⁸¹ en-Nisâ 4/101.

¹⁸² İmam Malik b. Enes, *el-Muvatta*, Kasrû’s-salât, 7.

¹⁸³ İmam Malik, *el-Muvatta*, Kasrû’s-salât, 8.

¹⁸⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, V, 183.

¹⁸⁵ Karaman ve diğ., *Kur’an Yolu*, II, 130.

¹⁸⁶ Müslim, *Salâtü’l-müsâfirîn*, 4.

¹⁸⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, V, 184.

kılınmaz; çünkü Resûlullah Hendek Savaşı'nda dört namazı ertelemiş, çarpışma devam ederken kılmamıştır.¹⁸⁸ Ayrıca çarpışmanın gerektirdiği hareketlerle namazı bağdaştırmak mümkün değildir; bu hareketler namazı bozar. Diğer müctehidler içinde “Rükû ve secde yapamayacak durumda olanlar îmâ ile kılarlar, her rek‘at yerine bir defa tekbir alarak kılmış olurlar.”¹⁸⁹ Namazın belli vakitler içinde eda edilen bir ibadet olduğunu belirten âyet göz önüne alındığında, mazeret sebebiyle bazı kısımları eksik yapılsa bile savaş halinde de–imkânlar hangi şekilde kılmaya izin veriyorsa– o şekilde ve zamanında kılmanın maksada daha uygun olduğu ortaya çıkmaktadır.”¹⁹⁰ Şu ayette herhangi bir korku durumunda binek üzerinde de namaz kılmaya ruhsat verilmiştir:

فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَأَذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُم مَّا تَكُونُوا تَعْلَمُونَ

“Bir şeyden korkarsanız yaya veya binek üzerinde kılabilirsiniz. Korkunuz geçince Allah'ı, daha önce bilmediğinizi size öğrettiği gibi anın.”¹⁹¹

Normal zamanlarda namazın mâlum kılınma şekli olduğunu belirten Ömer Nasuhi Bilmen;

“Bir düşmandan veya yırtıcı bir hayvandan ya da başka bir şeyden korkuya düşerseniz, namazınızı mümkün olacağı veçhile kırsınız. Meselâ mümkün ise (yayan) olarak, bu mümkün değilse veya pek tehlikeli ise (süvari olarak) kırsınız. Bu takdirde binek üzerinde giderken namazınızı kılmaya devam edersiniz. Bu durumda artık yüzünüzün kibleye dönük olması şart değildir. Ama korkudan kurtulup emin olduğunuz zaman ise, Allah Teâlâ'nın size namazı, başka ibadetleri ve sair vazifelerinizi nasıl öğrettiyse, Peygamberi Alişân ve Kur'ân-ı Mübîn vasıtasıyla nasıl talim ve telkin buyurdu ise öylece Allah'ı zikredin. Selâmetiniz, dünyevî ve uhrevî saadetiniz bütün ilâhî emirlere riayet etmenizle kaimdir”¹⁹² demektedir.

Bazen sıkışan şehir trafiğinde, özellikle kısa kış günlerinde bir namazı kılamadan diğer namazın vakti girmiş oluyor. Araba ile giderken trafik sıkışıklığından dolayı, yoldan ayrılıp cami aramanın mümkün olmadığı semtlerde acaba vasıta içinde farz namaz kılınabilir mi? Ayetteki korku kapsamının içerisine namazı vaktinde kılamama korkusu da dâhil midir?

¹⁸⁸ Buhârî, “Megâzî”, 29; el-Muvatta', Salâtü'l-havf, 4.

¹⁸⁹ Cessâs, Ahmed b. Ebû Bekir Râzî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî ve'l-Cessâs*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye- Dâru's-Sirâc, 2010, 1. Baskı. II, 176.

¹⁹⁰ Karaman ve diğ, *Kur'an Yolu*, II, 130.

¹⁹¹ el-Bakara 2/239.

¹⁹² Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, I, 248.

Hamdi Döndüren, “normal zamanda nafîle namazların vasıta üzerinde kılınabileceğini, farz veya vacib namazların ise mutlaka binekten veya vasıtadan inerek kılınması gerektiğini belirtmektedir. Ancak yerin çamurlu veya karlı oluşu, yol arkadaşlarını kaybetme korkusu, binilen aracın namaz vaktinde ara vermeyeceğinin belli olması gibi özürler yüzünden, farz namazını hayvan, otomobil, otobüs, tren, uçak gibi bir aracın içinde kılmak zorunda kalan abdestli kişi, bu namazı oturduğu yerden, gücü yeten tarafa yönelerek ima ile kılar” kanaatindedir.¹⁹³

1.2.2.2.2. Allah yolunda kınanma korkusu

Müslümanlar dinî vecibelerini yerine getirirken, zaman zaman çeşitli sıkıntılarla ve inanmayanlar tarafından yöneltilen kınama ifadeleriyle karşılaşabilirler. Bunlara aldırış etmeyerek dinin istediği gibi yaşamak gerektiği ayet-i kerimede şöyle ifade edilir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى
الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

*“Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, (bilin ki) Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler. Onlar mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı güçlü ve onurludurlar. Allah yolunda cihad ederler. (Bu yolda) hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmazlar. İşte bu, Allah'ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah lütfü geniş olandır, hakkıyla bilendir.”*¹⁹⁴

“Hasan-ı Basrî, Mücahid, Katâde, İkrime ve Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'den rivayet edildiğine göre, ayet Resûlullah'ın (a.s.) vefatından hemen sonra dinden dönenler ve bunların yeniden İslâm'a dönene kadar onlarla savaştan Hz. Ebû Bekir ve arkadaşları hakkında inmiştir.”¹⁹⁵

Dinden dönmekten (irtidat) sakınmaları için mü'minler ikaz edilerek bunun Allah'a değil, kendilerine zarar vereceği belirtiliyor. İrtidat edenlerin yerine Allah Teâlâ imanlarında kararlı, Allah'ı seven ve Allah tarafından sevilen, Müslümanlara karşı şefkatli, düşmanlarına karşı sert, Allah için cihad eden, zamanın musibetlerinden endişe etmeyen başka mü'minler getirebilir.

¹⁹³ Hamdi Döndüren, *İslâm İlmihali*, Erkam Yayınları, İstanbul 1991, s. 383.

¹⁹⁴ el-Mâide 5/54.

¹⁹⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VIII, 519.

Ayette, Allah'ın sevgisini hak eden bu insanların, inananlara karşı mütevazı, şefkatli ve nazik oldukları, onlara karşı kuvvete başvurmadıkları bildirilir. Zekâ, kabiliyet, servet ve iktidar yetkilerini müminlerin aleyhine baskı aracı olarak kullanmayı akıllarından bile geçirmezler. Bu güzel niteliklere sahip olan mü'minlerin, kendi inancından olmayan İslâm düşmanlarına karşı vakar ile sert, dirençli ve tavizsiz oldukları, para ile satın alınamayacak kadar üstün karakter sahibi oldukları belirtilir. Allah'ın rızasını kazanmak için çabalar, mal ve canlarını bu uğurda feda edip başlarına gelecek her türlü meşakkate sabırla katlanırlar. Allah yolunda cihad ederken hiç kimsenin kınamasına aldırış etmez, muhaliflerinin tenkid ve alaylarına aldırılmazlar.¹⁹⁶

Ayetteki korku ifadesiyle, Allah'ı seven ve O'nun sevgisini hak etmiş olan dindarların üstün nitelikleri dile getirilerek haksız kınama ve eleştirilerden korkmadıkları, böyle olanların din duygularının zayıf olduğu vurgulanmaktadır.

“Günümüzde Batı dünyasının, Müslümanları elindeki medya ve iletişim gücüyle terör ve şiddet yanlısı göstererek mahkûm etmeye çalıştığını belirten İsmail Lütfi Çakan, böylece İslâm dinini kötü göstermek suretiyle Müslümanlara karşı kendi kamuoyunda nefret oluşturup onların müslüman olmasına engel olmak istemektedirler. Bunun için birçok İslâm ülkesinde faaliyette bulunan çeşitli silahlı grupların yaptıklarının çağdaş değerler, demokrasi ve insan hakları açısından tehlikeli olduklarını düzmece senaryo, görüntü ve haberler eşliğinde kitle iletişim araçlarının yardımıyla dünya kamuoyuna propaganda yaparak hem başka din mensuplarının Müslümanlardan, hem de müslümanların birbirinden nefret etmesi sağlanmaktadır. Bu ortam, ilk müslümanların Mekkeliler tarafından kınanıp bunaltıldığı, hatta işkence ve ambargolarla yok edilmek istendiği İslâm'ın ilk yıllarını andırmaktadır. O günlerde Mekke sınırları içindeki bu uygulama, bugün dünya çapında, daha sinsî ve acımasız bir biçimde sürdürülmektedir.”¹⁹⁷

Oluşturulan bu algı, Avrupa ülkelerinde İslâmafobianın artış göstermesine, camilerin kundaklanmasına ve bazı müslümanların sokaklarda saldırılarla karşılaşmalarına kadar varmıştır. Müslümanın dinini güzel yaşayıp iyi temsil etmesi, ahlâkını güzelleştirip sosyal muamelelerinde diğer insanları aldatmaması, başka din mensuplarının İslâm'a bakışının değişmesine yol açacaktır. Allah'ın sevgisini hak edebilmek için, kendisine karşı yapılanlara karşı aldırış etmeyip dininde sebat etmek, ayetin işaret ettiği ‘kınayanın kınamasından korkmama’nın tezahürlerinden biridir. Unutulmamalıdır ki, örnek nesil sahabenin tavrı da bu şekilde olmuştur. Ubâde İbnu’s-Sâmit (r.a.) şöyle demiştir: “Biz Resûlullah’a, (s.a.) emirlerini dinleyip zor ve kolay anlarımızda itaat

¹⁹⁶ Karaman ve diğ., *Kur'an Yolu*, II, 297.

¹⁹⁷ İsmail Lütfi Çakan, *Hadislerle Gerçekler*, Erkam Yayınları, İstanbul 2006, s. 541.

etmek, yöneticilere karşı çıkmamak, nerede bulunursak bulunalım orada hakkı söylemek ve Allah uğrunda hiçbir kınayıcının kınamasından çekinmemek üzere bey’at ettik.”¹⁹⁸

1.2.2.2.3. Şirk korkusu

Allah için yapılan en yakışksız iftira olan şirk, bağışlanmayacak tek günah olarak Kur’ân’da en çok yerilen davranışların başında gelmektedir.

وَكَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ أَنْكُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ إِنْ كُنْتُمْ

تَعْلَمُونَ. الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ

“Allah’ın, size, hakkında hiçbir delil indirmedığı şeyleri ona ortak koştuktan korkmuyorsunuz da, ben sizin ortak koştığınız şeylerden ne diye korkayım? Öyle ise iki taraftan hangisi güvende olmaya daha lâyıktır? Eğer biliyorsanız söyleyin. İman edip de imanlarına zulmü (şirki) bulaştırmayanlar var ya; işte güven onların hakkıdır. Doğru yolu bulmuş olanlar da onlardır.”¹⁹⁹

Yeryüzünün en büyük muvahhidlerinden biri olan Hz. İbrahim’in (a.s.) ağzından müşriklerin putları Allah’a ortak koşmalarının anlamsızlığının vurgulandığı bu ayette, esas korkulması gereken davranışın şirk olduğu bildirilmektedir. Çünkü şirk, Allah’a ortak iddia etmek olduğu için en büyük yalandır ve Allah tarafından asla bağışlanmayacak tek günahıdır. “Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah) ları ise dilediği kimseler için bağışlar. Allah’a şirk koşan kimse, şüphesiz büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur.”²⁰⁰

“Ayetin evvelindeki كَيْفَ inkâr anlamında olup, onların Allah’tan (c.c.) korkmayıp putlara tapmalarından dolayı Hz. İbrahim’in kendilerini yadırgamasını bildirmektedir. Yani siz her şeye kadir olan Allah’tan korkmuyorsunuz da ben cansız varlıklar olan putlardan mı korkayım? İki taraftan hangisi Allah’ın azabından korunup güvende olmaya daha lâyıktır, muvahhid mi, yoksa müşrik mi? Aralarından hüküm verici olarak Allah şöyle buyurur: “İman edip de imanlarına zulmü (şirki) bulaştırmayanlar var ya! İşte korkudan emin olma onların hakkıdır.”²⁰¹

Abdullah b. Mesud (r.a.) dedi ki: “Bu ayet inince, içimizde nefsine zulmetmeyen kim var ki! diyerek, bu durum Resûlullah’ın ashabına ağır geldi. Bunun üzerine Hz.

¹⁹⁸ Buhârî, Ahkâm, 43, Fiten; Müslim, İmâre, 41; Nesâî, Bey’at, 1-5; İbn Mâce, Cihad, 41, Hudud, 3; Muvatta, Cihad, 5; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 441.

¹⁹⁹ el-En’âm 6/81-82.

²⁰⁰ en-Nisâ 4/48.

²⁰¹ Kurtubî, el-Câmî, VII, 21.

Peygamber, “Zannettiğiniz gibi değil, buradaki zulüm, Lokman’ın oğluna bahsettiği zulümdür” buyurdu ve “Evladım! Sakın Allah’a ortak koşma. Çünkü şirk elbette büyük bir zulümdür.”²⁰² ayetini okudu.²⁰³

Siz yaratıcınıza şirk koşmaktan korkmuyorsunuz da ben niye sizin gibi yaratılmış olan putlardan korkacağım? İnsanın kendi eliyle yontup meydana getirdiği bir nesneye ilah diye tapınması kadar abes bir şey olabilir mi? Üstelik yalnızca yontmakla da kalmayıp o putların önünde askerler gibi nöbet bile tutarlar. “Belki kendilerine yardım edilir diye Allah’ı bırakıp da ilahlar edindiler. Onlar ilahlar için (hizmete) hazır asker oldukları halde, ilahlar onlara yardım edemezler.”²⁰⁴ Bu kadar aciz ve korunmaya muhtaç olan putların ilahlık makamına çıkarılıp onlardan dünya ve ahirette bir fayda umulması tamamen bir kuruntudan ibarettir. Zaten taptıkları putlar kıyamet günü bu taptıklarını inkâr edecekler: “Allah’ın onlara seslenerek, “Hani benim, var olduğunu iddia ettiğiniz ortaklarım?” diyeceği günü hatırla! Haklarında azap hükmü gerçekleşenler, “Ey Rabbimiz! İşte şunlar bizim azdırdıklarımızdır. Kendimiz azdığımız gibi onları da azdırdık. Şimdi de onlardan uzaklaşıp sana döndük. Zaten (gerçekte) onlar bize tapmıyorlardı” diyeceklerdir.”²⁰⁵ Allah’a şirk koşanlar dünyada ilahları için birçok fedakârlık yapmalarına rağmen, onlardan herhangi bir menfaat elde edemedikleri gibi ahirette de kendilerini büyük bir hüsrana beklediği için, esas korkulması gerekenin şirk olduğu ayetten anlaşılmaktadır.

ضَرَبَ لَكُمْ مَثَلًا مِنْ أَنْفُسِكُمْ هَلْ لَكُمْ مِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ شُرَكَاءَ فِي مَا رَزَقْنَاكُمْ فَأَنْتُمْ فِيهِ سَوَاءٌ تَخَافُونَهُمْ كَخِيفَتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

“Allah size kendinizden şöyle bir örnek getirdi: Kölelerinizden, verdiğimiz rızıklarda sizinle eşit haklara sahip olan ve birbirinizden çekindiğiniz gibi kendilerinden çekindiğiniz ortaklarınız var mı? Düşünen bir topluluk için ayetleri böyle ayrı ayrı açıklıyoruz.”²⁰⁶

Râzî konuya dair şöyle der:

“Ayet, Kur’ân’ın bazı konular için insanların yakın çevrelerindeki olay veya ilişkilerden temsil getirme üslûbunun bir örneğini yansıtmaktadır. Allah’a şirk koşma, yani O’nu tanrı kabul etmekle beraber başka bazı varlıkları da tanrılıkta O’na ortak olarak görme yaklaşımının, özündeki sakatlığın yanı sıra aynı zamanda çelişkiler içeren bir tutum olduğu somut bir anlatımla ortaya konmaktadır. Bu örnek özetle “Köleyi efendisine eşit

²⁰² Lokman 31/13.

²⁰³ Buhârî, Tefsir, 6, 20; Müslim, Tefsir, 2, 143;

²⁰⁴ Yasîn 36/74-75.

²⁰⁵ el-Kasas 28/62-63.

²⁰⁶ er-Rûm 30/28.

saymıyorsunuz da, yaratılmış olanı yaratıcısına nasıl eşit görürsünüz?” anlamında bir eleştiri ve uyarı anlamı taşımaktadır. “Kendinizden bir örnek veriyor” ifadesini, “Yakın çevrenizden ve kolay tahlil edebileceğiniz bir örnek veriyor” şeklinde yorumlamak mümkündür. Bunun “Unutmayın ki siz nihayet yaratılmış, âciz varlıklarsınız, buna rağmen Allah iyi bir muhâkeme yapmanıza fırsat vermek üzere sizi bile bu mukayesede temel alma lutfunda bulunmaktadır” gibi bir anlam taşıdığı ve insanları Allah’a karşı edebe davet etmeyi amaçladığı düşünülebilir.”²⁰⁷

Tarihteki bilinen anlamıyla kölelik mefhumunun kalmadığı günümüzde, bu temsilin daha iyi anlaşılması için *Kur’an Yolu Tefsiri’nde* konu, bugün geçerli olan sosyal ve hukukî statülerden işçi- patron ilişkisi çerçevesinde şöyle ele alınmaktadır:

“Meselâ bir fabrikanın sahibi orada çalıştırdığı işçilerin emeğini satın aldığı ve bu emeğe mâlik olduğu fikri ve duygusuyla hareket eder; sosyal mülâhazalarla işçi hakları konusunda ne kadar mesafe alınırsa alınsın, onların kendisine ait bütün mal varlığı hatta sırf o fabrikanın mülkiyeti üzerinde eşit haklara sahip olmasına razı olmaz. Âyetin anlamının Kur’ân’ın ilk muhatapları olan Mekke müşriklerinin şirk tarzı ile sınırlı düşünülmemesi gerekir. Âyetin bütün zamanlar ve coğrafyalar için geçerli olan mesajı şudur: Hangi saikle ve hangi biçimde olursa olsun, Allah yegâne yaratıcı olup, mutlak iradesini hiçbir güç sınırlayamaz. Bu gerçek ile bağdaşmayan her inanç ve O’ndan başkasına kulluk etme veya kullukta başkasını aracı kılma anlamı taşıyan her davranış şirktir ve âyetle vurgulanan çelişkiyi taşır.”²⁰⁸

Tek başına bir eşyaya sahip insanın durumu ile aynı eşyayı ortakları ile beraber kullanmak durumunda olan insan arasında bir karşılaştırma yapılıyor. Elbetteki birinci kişi her zaman malında istediği tasarruf hakkına sahip iken, ikinci kişi o eşyada ortağının da hakkı olduğu için, hem o malı çekinerek kullanır; hem de ortağının taleplerini gözetmek durumundadır. İnsanların hemcinsleri olan kölelerini bile kendilerine denk tutmaya, geçici dünya malına ortak etmeye rıza göstermedikleri, bundan imtina ettikleri halde; eşi ve benzeri olmayan Yüce Allah’a şirk koşmalarının ne kadar akıl almaz bir iş olduğu temsille anlatılmaktadır. Köleyi kendisine ortak etmekten çekinen insanın, tek yaratıcı olan Allah’a karşı başka varlıkları ortak kabul etmesi ne kadar anlamsızdır. İbn Mesûd (r.a.) “*Allah nezdinde en büyük günah hangisidir?*” diye Resûlullah (s.a.)’a sorunca, “*Seni yaratmış olduğu halde Allah’a eş koşmandır*”²⁰⁹ cevabını almıştır.

1.2.2.2.4.Yoksulluk korkusuyla müşriklere taviz verilmesi

Tevhid, tartışma konusu yapılamayacağına göre müşriklere taviz anlamına gelebilecek davranışlardan da uzak durmanın gereği anlatılmak üzere buyuruluyor ki;

²⁰⁷ Râzî, *Mefâtih*, XXV, 104.

²⁰⁸ Karaman ve diğ., *Kur’an Yolu*, IV, 312.

²⁰⁹ Buhârî, Tefsir, 3, Edeb, 20; Müslim, İman, 141 (3181); Ebû Dâvûd, Talak 50 (2310).

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ

فَضْلِهِ إِنْ شَاءَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

“Ey iman edenler! Bilin ki Allah’a ortak koşanlar pisliğe batmışlardır; artık onlar bu yıldan sonra Mescid-i Harâm’a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan endişe ederseniz, unutmayınız ki Allah size -dilerse- kendi lütfuyla bolluk verir. Allah bilmekte, hikmetle yönetmektedir.”²¹⁰

“Hicretin dokuzuncu yılında nazil olan bu ayetler hac mevsiminde Hz. Ali (r.a.) tarafından duyurulunca, müşrikler Kâbe’yi ziyaret etmekten alıkonuldu. Bu durum bazı Müslümanların “İnsanlar Mekke’ye gelip hac ve alışveriş yapmazsa biz rızkımızı nasıl kazanırız endişesine kapılmasına yol açtı.”²¹¹

Çünkü Mekke halkı ticaretle geçinirdi. Bölgenin geçimi ticarete, dışarıdan gelip gidenlerin çokluğuna bağlı idi. Umre ve hac için bölgeye gelenlerin yaptıkları alışverişler, bölgedeki ticaret ve ekonomiye canlılık kazandırıyorlardı. İslâm çevreye yayıldıktan sonra Yüce Allah, İslâm’ın kiblegâhında şirk ile mülevves olmuş kişilerin Mescid-i Haram’a yaklaştırılmasına izin vermeyince, ticaretin gerileyeceğini, gelirlerinin azalacağını düşünen Müslümanlara fakirlikten korkmalarını, Allah’ın lütfuyla kendilerini zengin edeceğini ve her şeyi bilip bir hikmete mebni olarak yaptığı bildiriliyor.”²¹²

“Hemen akabinde Müslüman olan Cidde, San’â ve Huneyn halkı Mekke’ye yiyecek taşımışlar, Allah Müslümanları müşriklere muhtaç bırakmamıştır.”²¹³

Müşriklerin necaseti maddî mi yoksa manevî midir konusu da ihtilaf sebebi olmuştur. Bazı tefsirciler bedenlerinin necis olduğunu söyleyip, onlarla musafaha edenlerin abdest alması gerektiğini ifade etmiştir. “Ancak mezheplerin çoğunun görüşü, müşriklerin necisliği, itikadından gelen manevî bir pisliktir. Peygamber (a.s.) müşrikin kabından su içmiştir. Batıl inançları, Kâbe’yi çıplak tavaf etmek, leş yemek, cünüplükten yıkanmamak, Mescid-i Haram’ın kutsiyetiyle bağdaşmayan manevî pisliklerdir.”²¹⁴

Kâfirlerin ne ticaret ne de başka bir amaç için harem sınırlarına yaklaştırılmasına izin verilmez diyen Süyûtî, “Ayetteki ifade mutlak olduğu için, Müslümanların maslahatına olan konuda bile onlara hareme girme izni verilmez demiştir. Şafîi (rh.a.) ayetin zâhiriyle delil getirerek diğer mescitlere girmelerine engel olunmaz görüşündedir. Ebu Hanife (rh.a.) ise, ayetteki “müşrik” ifadesinden delil getirerek kitâbî olanların hareme girmesinin yasak olmadığına kanidir. Aynı şekilde ayette müşriklerin girmesini caiz görene de reddiye vardır.”²¹⁵

²¹⁰ et-Tevbe 9/28.

²¹¹ İbnu’l-Cevzî, Ebu’l-Ferec Cemaluddin b. Ali, *Zâdu’l-Mesîr fî İlmi’t-Tefsîr*, Dâru’l-Kütübi’l-Arabiyyi, II, 248.

²¹² Süleyman Ateş, *Kur’an-ı Kerim Tefsîri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988, III, 1130.

²¹³ Râzî, *Me’âtilh*, XVI, 23.

²¹⁴ Kurtubî, *el-Câmî*, VIII, 66; Ateş, *Tefsîr*, III, 1131.

²¹⁵ Abdurrahman b. Ebî Bekir Celâleddin es-Süyûtî, *el-İklîl fî İstinbâtî’t-Tenzîl*, Thk. Seyfüddîn Abdulkâdir el-Kâtib, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1981, I, 139.

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذَكَّرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسُئِلَ فِي خَرَابِهَا أُولَئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ

“Allah'ın mescitlerinde onun adının anılmasını yasak eden ve onların yıkılması için çalışan kim daha zalimdir. Böyleleri oralara (eğer girerlerse) ancak korka korka girebilmelidirler. Bunlar için dünyada rezillik, ahirette de büyük bir azap vardır.”²¹⁶

Ayetin din ayırımı yapmaksızın mabedlerin dokunulmazlığından bahsettiğini belirten M. Hamdi Yazır şöyle der:

“Ayetin siyakı hem Yahudi, hem Hristiyan hem de müşriklere temas ederek mescitlerin kutsallığını genelleştirmiş; hangi dinden olursa olsun hatta dinsiz bile olsa, Allah'ın adı anılan mescitlere ve mabedlere herkesin saygılı olması gerektiği vurgulanmıştır. Başta Mekke müşriklerinin Resulullah'a ve Müslümanlara Kâbe'de ibadet etmeyi yasaklamaları olmak üzere, hangi din mensubu insanları mabedlerden alıkoyarsa bu davranış en büyük zulüm çeşitlerinden biri sayılır. Bu engellemeleri yapan ve mescitleri tahrip edenler, oralara yanaşıp el sürmemeli ya da titreye titreye oralara girebilmelidirler. Hürmet etmedikleri o mescitler onların elinden çıkar, başkalarının eline geçer. O zamanda oralara zaten giremezler. Kur'an'ın bu mucizevî haberi gerçekleşmiş, Kudüs Bizanslıların elinden çıkmış, Müslümanların olmuştur”²¹⁷

Modern çağda savaş durumunda bile ibadethaneler, insanların en kutsal kabul ettikleri dokunulmazlardandır. Ancak bunun yeterince sağlandığını söylemek oldukça zordur. Maalesef diğer kutsallarla birlikte, özellikle Müslümanların mabedlerinin sistematik olarak tahrip edilip yok edildiğine şahit olmaktadır.

1.2.2.3. Uhrevî Korkular

Ahirette etkisi ortaya çıkacak korkulara bu bölümde yer vermeye gayret edeceğiz. Bunlar Kur'an'da anlatılan korkuların neredeyse yarısına denk gelmekte olup, bir kısmı dünyada işlenen davranışların karşılığında ahirette karşılaşılabilecek korkular iken; bir kısmı da doğrudan kıyamet ve onun dehşetli sahneleriyle ilgili korkulardır.

1.2.2.3.1. Kıyametin dehşeti ve azabından korkmak

Hem günah işleme endişesinin hem de uhrevî ceza korkusunun anlatıldığı bir ayet-i kerime de şu şekildedir:

قُلْ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ

“De ki: "Ben Rabbime isyan edersem gerçekten, büyük bir günün (kıyamet gününün) azabından korkarım.”²¹⁸

²¹⁶ el-Bakara 2/114.

²¹⁷ Yazır, *Hak Dini*, I, 393.

²¹⁸ el-En'âm 6/15.

Allah'ın (c.c.) peygamber göndererek kullarını uyarması sünnetullahın gereğidir. Bundan sonra hala inanmayanlar için Allah Teâlâ, Peygamberine önceki ümmetlerden bu uyarılara aldırış etmeyenlere verdiği karşılığı şöyle hatırlatmasını istiyor:

İbn Abbas (r.a.): “Ya Muhammed! Mekke halkının kâfirlerine, şayet Allah'tan başkasına ibadet edersem büyük bir günün azabından korkacağımı biliyorum” diye söyle. Resûlullah'ın (s.a.) İslâm'ı tebliğden vazgeçip, atalarının dinine dönmesi karşılığında kendisine mal vermeyi teklif eden Kureyşlilere, böyle cevap vermesini dile getiren bu yorumun doğru olduğu söylenebilir. Bazı âlimlerin, “Resûlullah'ın (s.a.) günah işlemekten korunmasına, geçmiş ve gelecek günahlarının affedilmiş olmasına rağmen, niçin O'na isyan edersem büyük bir günün azabından korkarım şeklinde söylemesi emredilmiştir? itirazlarına Maturîdî: “Bu ifadenin sebebi, Allah Teâlâ'nın kendisine olan mağfireti, azabından korkması şartına bağlanmış olmasından kaynaklanabilir.” şeklinde cevap vermiştir.²¹⁹

Günah işlemekten korunmuş peygamberlerin bile Allah'ın azabından emîn olamaması kıyamet dehşetinin büyüklüğünü göstermektedir.

“Eğer ben Allah'a isyan edecek olursam, insanların yaptıklarının karşılığında çetin bir hesaba çekilecekleri, hak ettiklerini lâyıkıyla bulacakları ve hiçbir kişinin başkası adına bir fayda sağlayamayacağı korkunç tehlikeleri barındıran kıyamet gününün azabından beni kim koruyabilir? *“Hâlbuki iş o gün Allah'a kalmıştır.”*²²⁰ Diğer taraftan, Peygambere bile böyle uyarı yapılmışsa, diğer insanların durumu ne olacak? Bu dehşetli azabı onlardan kim uzaklaştırabilecek? Elbetteki Allah'ın acıyıp ateşten kurtardığı kimseler için apaçık bir başarı ve necât vardır. *“Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete konursa o, gerçekten kurtuluşa ermiştir.”*²²¹ Ayette geçen “fevz” kavramı kaybetmeyip yüksek kâr elde etmek anlamına gelir.”²²²

“Rabbime isyan edersem büyük bir günün azabından korkarım” sözü, müslümanın günahlara karşı göstermesi gereken duyarlılığın bir ifadesidir. Ayet-i kerimede böyle bir sözün bu konuda en duyarlı olan Peygamber'in (a.s.) ağzından dile getirilmesi, vakıya da mutabık bir beyandır. Çünkü bir hadis-i şerifinde Resûlullah (s.a.) bu durumu şöyle dile getirmiştir. *“Ben sizin Allah'tan en çok korkanınız ve korunanızım.”*²²³

رَجَالٌ لَا تُلْهِهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ

*“Ticaretin de satımın da kendilerini Allah'ı anmaktan, namazı hakkıyla kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoyamadığı, gözlerin ve gönüllerin dehşetle sarsılacağı bir günden korkan kişiler;”*²²⁴

²¹⁹ Maturîdî, *Te'vilât*, IV, 34.

²²⁰ el-İnfîtâr 82/19.

²²¹ Âl-i İmrân 3/185.

²²² Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa, *Tefsîru'l-Münîr*, Dâru'l-Fikri'l-Muasır, Beyrut, Dımaşk 1418 H. VII, 153.

²²³ Buhârî, Nikâh 1; Müslim, Nikâh, 5.

²²⁴ en-Nûr 24/37.

“Ayette bir grup nesne ve ilişkinin diğer gruba benzetilmesinden müteşekkil olan bir temsil sanatı vardır. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Bir topluluk, Allah’ın evlerinden birinde bir araya gelip Allah’ın kitabını okudukları ve aralarında müzakere ettikleri (ortak akıl ile anlamaya çalıştıkları) sürece durmadan üzerlerine sekînet (huzur veren melekler veya huzur ve tatmin) iner, onları rahmet çepeçevre kuşatır ve Allah onları, nezdinde olanların içinde anar.”*²²⁵ Ayette geçen ricâl (erkekler) kelimesi, kadınları dışarıda bırakmaz; çünkü başka âyetlerde Allah’a çeşitli şekillerde ibadet edenler ve O’nu zikredenler övülür. Onlara çeşitli ödüller verileceği müjdelenirken erkeklerle birlikte kadınlar da²²⁶ açıkça zikredilir.”²²⁷

Bu görüşü destekleyen bir yorum da *Kur’ân Yolu* Tefsirinde şöyle dile getirilir:

“Burada “kişiler, erkekler”, ya Arapça’da “tağlîb” adı verilen bir anlatım şekliyle veya “genellikle uygulama böyle olduğu için vâkıadan hareket eden” anlatım yoluyla kadınları da ifade etmektedir رجال Kelimesinin bütün kıraatlarda nekra olması bu kişilerin büyüklüğüne (tefhim) işaret içindir. Ticaretin hususen zikredilmesi, Arapların ticaretle daha çok iştigal etmelerinden dolayıdır. İnsanların çoğu, fânî olan imtihan dünyasında ticarete, zanaata, zevk ve safaya dalarak Allah’ı unuturlar, namazları vaktinde kılmazlar, mala düşkünlükleri sebebiyle zekâtı ya hiç vermezler yahut da eksik verirler. Bunlar imtihan için verilmiş, âdeta imtihan sorusuna benzeyen dünya malına ve menfaatine aldanarak servet ve nimet imtihanını kaybeden gafillerdir. Allah’ın örnek gösterdiği, övdüğü, yaptıklarının karşılığını fazlasıyla vereceği, ayrıca karşılığı olmayan hesapsız lutuflarda bulunacağı kulları ise dünya-âhiret dengesini iyi kuranlar, ebedîyi fânîye, devamlıyı geçiciye, değerliyi değersizle değişmeyenlerdir.”²²⁸

Bu övgüye mazhar olan insanlar, *“O gün gözler dehşetten dışarı fırlamış.”*²²⁹ ve *“Onlar, verdikleri sözü yerine getirirler ve dehşeti her yerde hissedilen bir günden korkarlar. Biz, öfkeli, çetin bir günde rabbimizden (azabından) korkarız.”*²³⁰ ayetlerinde tasvir edilen kıyamet korkusunu hissetmeyecekleri gibi “Çünkü (o günde) Allah kendilerini, yaptıklarından daha güzeli ile ödüllendirecek, daha fazlasını da lutfundan verecektir. Allah dilediğini hesapsız rızıklandırır.”²³¹ müjdesine de nail olacaklardır.

Şu ayetlerde kişinin sadece kendisi adına değil başkası adına da duyduğu korku ve kaygıların da “havf” kavramıyla ifade edildiği görülmektedir.

²²⁵ Müslim, Zikir, 36-37.

²²⁶ el-Ahzâb 33/35.

²²⁷ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, IX, 371.

²²⁸ Karaman ve diğ., *Kur’ân Yolu*, IV, 84.

²²⁹ İbrâhîm 14/42.

²³⁰ el-İnsân 76/7, 10.

²³¹ en-Nûr 24/38.

وَيَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ يَوْمَ التَّنَادِ يَوْمَ تُؤْلَوْنَ مُدْبِرِينَ مِمَّا لَكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ

“Ey kavmim! Gerçekten sizin için, o bağrışıp çağrışma gününden, arkanıza dönüp kaçacağınız günden korkuyorum. (O gün) sizi, Allah’ın azabın) dan kurtaracak kimse yoktur. Allah kimi saptırırsa, artık onu doğru yola iletecekte yoktur.”²³²

"Tenâd" nida masdarından, mufaale vezninde bir kelimedir. Arapça'da, تنادى القوم "Kavim birbirlerine seslendiler" denilir. Ebû Ali el-Farîsî şöyle der: "Tenâdî, tenâd masdarından müştak olup, "Falanca kaçtı" manasındaki sözüne dayanır." İbn Abbas'ın kıraati bu şekilde olup, o bunu şu şekilde açıklamıştır: "Onlar Kıyamet günü, develerin kaçıştığı gibi kaçışırılar." Hem "O gün kişi, kardeşinden... kaçır"²³³ ayeti, hem de bu ayetteki, "(O gün hesap yerini) arkanızda bırakıp, cehenneme döneceğiniz (kaçacağınız) gündür" ifadesi bu kıraatin doğruluğunu gösterir. Çünkü onlar, cehennemin dehşetli sesini duyduklarında kaçırılar ve her kaçıklarları yerde, saf saf meleklerle yüzyüze gelirler. Böylece yerlerine geri dönerler."²³⁴

“O gün insanlar korkudan birbirlerini yardıma çağırıklarları, feryâd ettiklerleri veya A’râf suresinde anlatıldığı üzere cennet ve cehennem halkı birbirlerine seslenip konuştıklarları için kıyamet gününe “çağırışma günü” sıfatı verilmiş olabilir. Başka bir anlam da kelimenin burada çağırışma değil, “çağırma” anlamına geldiğidir. İnsanlar hesap vermek üzere Yüce Divâna çağırılacakları için o güne, “Çağırma Günü” denmiştir. Zaten sûra ikinci kez üfleyiş de, Yüce Divâna çağırma borusunun çalınmasıdır.”²³⁵

Razî, ayetteki "yevm" (gün) ifadesinin mansub olmasını ise şöyle izah eder: “Bu kelime, "korkarım" fiilinin zarfıdır. Buna göre o mü'min zat, iman etmezlerse o günde başlarına gelecek azaptan dolayı endişesini belirtmiştir. Kelâmın takdiri, “Ben sizin için, o bağrışıp-çağırışma gününün azabından korkuyorum” şeklindedir.”²³⁶

Kıyamet gününün dehşetinden duyulan endişe ve korkunun bağırıp çağırışma ile anlatıldığı bu ayet-i kerime, büyük bir felaket sırasında ne yapacağını bilemeyen, şaşkınlıktan dillerini yutan insanların bağırışlarının Kur’ân fırçasıyla resmedildiği ilâhî tabloların en güzel örneklerinden biridir. Ahiret hayatı insanın dünyada yapıp ettiklerinin karşılığını bulacağı ve durumuna göre mükâfat ya da ceza göreceği yerdir. İnsan dünyada yaptığı amellerinin kendisini orada beklediğini bilerek sorumlu davranmalıdır. “Herkesin yaptığı iyiliği ve yaptığı kötülüğü hazır bulacağı günde kişi,

²³² el-Mü'min 40/32-33.

²³³ Abese 80/34-35.

²³⁴ Râzî, *Mefâtih*, XXVII, 53.

²³⁵ Ateş, *Tefsîr*, V, 2292.

²³⁶ Râzî, *Mefâtih*, XXVII, 53.

kötülükleri ile kendi arasında uzak bir mesafe bulunmasını ister.”²³⁷ Artık oradan geriye bir dönüş ya da kaçış olmayacağı için herkes önceden gönderdiklerine dikkat etmelidir. Kıyametin dehşetinden dolayı insanların kaçacak yer aradıkları ama bunun mümkün olmayacağı da bir başka ayette şöyle belirtilir. “O gün insan, “Kaçacak yer neresi!” diyecektir. Hayır, hayır! (Kaçıp) sığınacak yer yoktur!”²³⁸

وَادْكُرْ آخَا عَادٍ إِذْ أَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْأَخْقَافِ وَقَدْ خَلَّتِ النَّذْرُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ

“Âd’ın kardeşini (Hûd) hatırlat. Hani o, kum tepelerinin arasında kavmini -kendinden önce ve sonra da bu kabilden uyarılar olmuştur- şöyle uyarmıştı: “Allah’tan başkasına kulluk etmeyin. Ben size gelecek büyük bir günün azabından gerçekten korkuyorum!”²³⁹

“Mekke kâfirlerine, Yemen taraflarında hüküm sürmüş olan Hûd’un (a.s.) peygamber olarak gönderildiği Âd kavmini hatırlat! Ondandır de, ondan sonra da gönderdiğimiz nice uyarıcılar vasıtasıyla Allah’a şirk koşmanın akıbetini o topluluklara bildirmiştik. Peygamberleri onlara, “ Allah’tan başkasına kulluk etmeyin, sizin için büyük bir günün azabından korkuyorum” diye bildirmişti.”²⁴⁰

Âd kavminin yaşadığı yer olan “Ahkâf” kelimesinin anlamı ile ilgili olarak Kurtubî şu izahlarda bulunmaktadır:

“Ahkâf, aslında uzun ve eğrili büğrülü yüksekçe kum yığını demek olan “hıkf” kelimesinin çoğuludur ki, Âd kavminin o uyarı sırasında bulundukları yer bu adla anılmıştır. Yemen beldelerinden “Şıhr” denilen bir yerde denize doğru kumluklarda bir yer olduğu İbn Zeyd ve Katade’den rivayet edilmiştir.”²⁴¹ “Ahkâf kelimesi anlam itibarıyla Âd kavminin kuvvetlerine rağmen yerlerindeki çürüklüğe işaret eden ve uyarıya uygun olan bir kelimedir. Bu bakımdan “وَكَانَ النَّذْرُ” “Ondan önce ve sonra birçok uyarıcı peygamberler gelip geçmişti.” ayetinde “nüzur” kelimesi “inzâr” yani uyarı manasına “nezîr” kelimesinin çoğulu olarak da düşünülebilir. Fakat mastarın çoğul olması zahire muhalif olacağından “münzir” uyarıcı manasına “nezîr”in çoğulu olması daha doğrudur. Yani Hûd’dan daha önce ve daha sonra uyarıcı peygamberler gelip geçmiş ise de şimdi sen özellikle Hûd’un uyarısını hatırla. Şöyle ki “Ancak Allah’a ibadet edin, çünkü ben sizin adınıza büyük bir günün azabından korkuyorum” demişti. Fakat onlar bu uyarılara aldırış etmeyince yedi gece sekiz gün esen bir rüzgârla üzerlerine kum seli akıtılmış, sonunda hepsi denize dökülüp helâk edilmişlerdi. İşte biz günahkâr kavimleri böyle cezalandırırız.”²⁴²

Hiz. Âişe (r.a.) diyor ki: “Resûlullah (s.a.) bir bulut görecektir olsa bu yüzünden bilinirdi. Ben “Ey Allah’ın Resûlü, halk bir bulut görecektir olsa, yağmur getirebilir ümidiyle sevinir, hâlbuki sen bir bulut gördüğünde üzüldüğünü yüzünden okuyorum, sebebi nedir?” diye sordum. Bana şu cevabı verdi: “Ey Aişe! Bunda bir azab bulunmadığı hususunda bana kim te’minat verebilir? Nitekim geçmişte bir kavim rüzgârla azaba

²³⁷ Âl-i İmrân 3/30.

²³⁸ el-Kıyâme 75/10-11.

²³⁹ el-Ahkâf 46/21.

²⁴⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 85.

²⁴¹ Kurtûbî, *el-Câmî*, XVI, 135.

²⁴² Kurtûbî, *el-Câmî*, XVI, 135; Yazır, *Hak Dini*, VII,114.

uğratılmıştır. O kavim azabı gördüklerinde, “Bu gördüğümüz, bize yağmur getirecek bir buluttur” demişlerdi.²⁴³

Peygamberlerini yalanlayan Mekke halkına, önceki milletlerden Âd kavminin acıklı bir azapla helâk edildiği hatırlatılarak bundan vazgeçmeleri çağrısında bulunmaktadır. Allah’ın geçmiş milletler hakkındaki değişmez kanunu gereği, isyanda inat eden, peygamberini tekzib eden ümmetler, Rabbinin katından gelebilecek bir azaptan emin olamazlar. Nedametın fayda vermeyeceği azap anından önce, kendi hayrınıza olan bu uyarıya kulak verip Allah’tan başka taptığınız putları bırakarak yalnızca Rabbinize kulluk edin, O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Kendi mülkünde O’na meydan okumayın.

يُوفُونَ بِالنَّدْرِ وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا. إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا

“Onlar, verdikleri sözü yerine getirirler ve dehşeti her yerde hissedilen bir günden korkarlar. Biz, öfkeli, çetin bir günde rabbimizden (azabından) korkarız.”²⁴⁴

Ferrâ (ö.207/822)’ya göre kıyamet gününün dehşeti herkesi kuşattığı için ‘öfkeli bir gün’ şeklinde nitelenmiştir:

Ferrâ, ifadenin “Dünyada nezirlerini (adaklarını) yerine getirip korkarlar” takdirinde olduğunu söylemiştir. Nezirlerini yerine getirmekle nitelenmeleri, vacipleri eda etme konusunda mübalağa ifade eder. Çünkü görevi olmayan bir ibadeti Allah rızası için kendisine vacip kılan, Allah’ın farz kıldıklarını zaten yerine getirir. Nezir konusunda Resûlullah (s.a.), “Kim Allah’a itaat etmeye nezrederse, hemen yerine getirsin. Kim de Allah’a isyan etmeye nezrederse, sakın isyan etmesin.”²⁴⁵ buyurmuştur. Vacipleri yerine getirmekle beraber içerisinde barındırdığı zorluklardan dolayı gene de kıyametin dehşetinden korkarlar. Cehennem ateşinin insanı telaşlandırmasından dolayı kıyamet gününün zorlukları her tarafa yayılır.²⁴⁶

“Katâde: Kıyametin dehşeti göklere kadar uzanır. Gökyüzü yarılr, yıldızlar saçılıp dağılır, güneş ve ay dürülüp katlanır. Melekler korkar, dağlar toz duman edilir, sular çekilip batar ve yer üzerinde olan dağ ve binaların hepsi yıkılır. Bütün bu anlatılanlar, nezirlerini yerine getirenlerin inançlarının güzel olduğunu, onların günahlardan kaçındıklarını ve bâtın hallerini imar ettiklerini iş’ar ettirir. “Herhangi bir kalpten korku gitti mi o harap olur. Kimde korkarsa menziline ulaşır” denilmiştir.²⁴⁷

²⁴³ Buhârî, Tefsir, Ahkâf 2; Edeb, 68.

²⁴⁴ el-İnsân 76/7, 10.

²⁴⁵ Buhârî, Eymân, 28; Muvatta, Nüzûr, 8, (2, 476); Ebu Dâvud, Eymân, 22, (3289); Tirmizî, Nüzûr, 2, (1526); Nesâî, Eymân, 28, (7,17); İbn Mâce, Keffarât, 15, (2126).

²⁴⁶ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, III, 107.

²⁴⁷ Şîrbînî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed el-Hatib, *es-Sirâcu’l-münîr fi’l-iâneti alâ ma’rifeti ba’dı meâni kelâmi Rabbina’l-hakîmi’l-habîr*, Matbaatu Bûlak (el-Emîriyye), Kahire 1285 H, IV, 452.

Şîrbînî (ö.977/1570), “Adaklarını yerine getirenler sözlerini, “Bizi yaratıp sayısız nimetleri ihsan eden Rabbimizden, öfkeli bir gün olan kıyamet gününün korkunç halleri sebebiyle korkarız” şeklinde gerekçelendirdiler. İbn Abbas (r.a.), “Kıyamet iki şekilde mecazen ‘abûs’ olarak nitelenmiştir: İlki, “Senin gündüzün oruçludur” sözünde olduğu gibi, kıyametteki halk eşkıya (suçlular ya da cehennemlikler) olarak vasedilmiştir. Rivayet edilir ki, kâfir o gün gözlerinden katran gibi ter akıtır. Diğerisi ise, kıyamet şiddet ve zararı hususunda çatık kaşlı bir aslana ya da gözüpek bir yılan benzetilmiştir.”²⁴⁸

كَلَّا بَلْ لَا يَخَافُونَ الْآخِرَةَ

Hayır! Aslında onlar âhiretten korkmuyorlar.”²⁴⁹

Burada bahsedilen karakterler daha önceki ayetlerde “sakar” cehennemine sevkedilecek kişiler olup, en bariz özellikleri namaz kılmayıp yoksulları doyurmamaktır. Risaletin başlangıcından beri, Mekkî surelerde en fazla yer verilen konular arasında olan bu iki görevin birincisi, kulun Allah’a karşı en temel görevi iken; diğeri ise çevresindeki muhtaç insanlara karşı olan vazifesidir. Ayrıca bunlar kendilerine ölüm gelinceye kadar din gününü yalan sayıyorlardı. Böyle davranmalarının sebebini bu ayet açıkça ortaya koymaktadır: Çünkü onlar ahiretten korkmuyorlar. “Ahiretten korkmamaları, onları öğüt almaktan ve bu davetten bu şekilde kaçmalarına sebep olmaktadır. Kalpleri ahiret hakikatini duymuş olsaydı böyle bir şüphe içine düşmezlerdi. Onlara verilen son öğüdü de bir defa daha reddetmekte, kendileri için seçtikleri yol ve varacakları ahiretle başbaşa bırakılmaktadırlar.”²⁵⁰ Artık orada korkmadıkları ahiret azabıyla karşılaştıklarında yaptıklarını görüp pişman olacaklar, ancak bu pişmanlıkları kendilerine bir yarar sağlamayacaktır. “Allah onlara işlerini pişmanlık ve üzüntü kaynağı olarak gösterir ve artık onlar ateşten çıkamazlar.”²⁵¹

وَأَن اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُغْفِرْ لَكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى وَيُؤْتِ كُلَّ ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَبِيرٍ

“Rabbinizden mağfiret dileyin, sonra O'na tövbe edin. Allah da sizi belirlenmiş bir süreye kadar dünya nimetlerinden güzelce yararlandırırsın, fazlasını yapan herkese de iyiliğinin

²⁴⁸ Şîrbînî, *Sirâcu'l-münîr*, IV, 453.

²⁴⁹ el-Müddessir 74/53.

²⁵⁰ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, Dâru's-Şürûk, Kahire 1985, VI, 3763.

²⁵¹ el-Bakara 2/167.

karşılığını versin. Eğer yüz çevirseniz, ben sizin başınıza gelecek o dehşetli günün azabından korkarım.”²⁵²

Hakîm ve habîr olan Rabbinizden indirilen bu kitapta Peygamberiniz tarafından size bildirilen ilk emir, Allah’tan başkasına asla ibadet etmeyin.

Allah’ın (c.c.) Hatemü’n-Nebiyyîn Muhammed’in (a.s.) kavminden bu ayete muhatab olan herkese seslendiğini ifade eden Reşid Rıza (1865-1935), “Eğer şirkten vazgeçip Allah’a ve resûlüne iman eder, önceki günahlarınız için Rabbinizden af dilerseniz, sizi dünyada belirlenmiş eceliniz olan ölüm anınıza kadar güzel bir şekilde yararlandırır. Bir de Allah hepinizi dünyada güç, izzet ve devlet bakımından en hayırlı millet kılar. Ömürlerinizin kısa olması nedeniyle Allah’ın size bu dünyada vereceği mükâfat sınırlı olsa da, esas ödül ve nimetini mutlak adaletin gerçekleşeceği ahirette size lûtfedecektir. Ahiretin zorunlu olmasının delillerinden biri de budur. Ancak başkalarına değil de sadece Allah’a ibadete çağrımdan yüz çevirip günahlarınızdan istiğfar etmezseniz, sizin için azabı şiddetli olan kıyamet gününden korkarım. İsyanlarında ısrar edip peygamberlerini yalancıyan önceki kavimlerin başına gelen azabın aynısı ya da daha altında bir azabı size ulaştırır. Peygamber ve müminlere yardım edip onları kurtarır.”²⁵³

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ . أَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمِ الْآلِيمِ

“Andolsun, biz Nûh’u kavmine peygamber olarak gönderdik. Onlara şöyle dedi: “Ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım. Allah’tan başkasına ibadet ve kulluk etmeyin. Doğrusu ben sizin adınıza elem dolu bir günün azabından korkuyorum.”²⁵⁴

“Ayetin başındaki “vav” ibtidaiyye kabul edilmiştir. Lâm ise, A’râf sûresinde olduğu gibi, iki vâvın bir araya gelmemesi için harfi lâ değil de, bâ olan mahzûf bir kasemin cevabıdır. Lâm قَدْ ile neredeyse başka şekilde kullanılmaz. Zira olayın meydana gelmesi beklenen zamandır. Muhatap onu duyduğunda hemen vukûunu bekler. Nûh (a.s.) 950 yıl kavmine peygamberlik yapmıştır.²⁵⁵ Ayet-i kerimede “nezîr olarak gönderdik” diye söylenmesi, Peygamber’in (a.s.) inzâr metoduyla gönderilmesinden dolayıdır. Azabı gerektiren şeyleri açıklayıp, ondan kurtuluş yönlerini size açıklamam, inzârın apaçık olmasıdır. Çünkü inzâr, mahzurlu şeyleri bildirmektir. Salt korkutmak ve rahatsız etmek için olmayıp, aksine iki özellikle de alakalı olanlardan sakınmayı gerektirir. Şirkten sizi uzaklaştırmak için, “Allah’tan başkasına tapmayın” diye peygamberleri uyarıcı olarak gönderdik. Burada Resûlullah’ın (s.a.) apaçık uyarıcı olarak bazı özelliklerinin ve hallerinin belirtilmesi, insanların onu daha kolay kabul etmesini sağlamak açısından. “Ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım” ifadesi, vukû mahzurlu olan şeyleri belirleyen ve ondan kurtuluş veçhini (ki Allah Teâlâ’ya ibadettir) açıklayan bir bedeldir.”²⁵⁶

Kıyamet azabının dehşetinden sakındırılan bu ayet-i kerimede “Doğrusu ben sizin adınıza elem dolu bir günün azabından korkuyorum” ifadesi, Kur’ân’da hemen hemen bütün peygamberlerin helak edilmeden önce kavimlerine yaptığı müşterek bir ikaz olarak yer almaktadır. Resûlullah (a.s.) da bir hadis-i şerifinde kıyamet sıkıntılarının

²⁵² Hûd 11/3.

²⁵³ Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsîru’l-Menâr*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut ts, XII, 8-9.

²⁵⁴ Hûd 11/ 25-26.

²⁵⁵ Bkz. el-Ankebût 29/14.

²⁵⁶ Ebussuûd, *İrşâd*, IV, 200.

birinden şöyle bahsetmiştir: “İnsanlar kıyamet günü öylesine ter akıtırlar ki, bu terler yerin içinde yetmiş zirâ’lık derinliğe kadar iner ve bu ter (yer üstünde birikerek insanları konuşamaz hale getirmek üzere ağızlarına) gem vurur ve kulaklarına kadar ulaşır.”²⁵⁷

Ayet-i kerimede Nûh’un (a.s.) da diğer peygamberler gibi “Ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım” ifadesinin, peygamberlerin inzâr metoduyla gönderilmesinden kaynaklandığını belirten Ebussuûd Efendi;

“İnzârın hakikat olduğunun açıkça anlaşılması için “Allah’tan başkasına ibadet ve kulluk etmeyin” şeklinde mahzurlu şey sarahaten bildirilmiştir. Yasağın gerekliliğinin sebebi, “Doğrusu ben sizin adınıza elem dolu bir günün azabından korkuyorum” bölümüdür. Bununla kıyamet günü ya da tûfan günü kastedilmiştir. Günün “elem dolu” diye vasfedilmesi mübalağa için mecâzî isnaddır. Tıpkı “Onun gündüzü oruçludur” denilmesi gibi. Bu söylenen söz ve onun anlamında Nûh’un (a.s.) daveti esnasında diğer sûrelerde kendisini teselli etme amacı vardır. Upuzun davet müddeti boyunca kendisinden bir defa değil, birçok kere bu sözler sâdır olmuş ve tekrarlanmıştır.”²⁵⁸ demiştir. “Nûh şöyle dedi: “Ey Rabbim! Gerçekten ben kavmimi gece gündüz (imana) davet ettim.”²⁵⁹

وَالِي مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ وَلَا تَنْقُصُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ إِنِّي أَرَاكُمْ بِخَيْرٍ وَإِنِّي
أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُّحِيطٍ

“Medyen halkına da kardeşleri Şu’ayb’ı peygamber gönderdik. O şöyle dedi: “Ey kavmim! Allah’a kulluk edin. Sizin ondan başka hiçbir ilahınız yoktur. Ölçüyü ve tartıyı eksik yapmayın. Ben sizi bolluk içinde görüyorum. Ben sizin adınıza kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum.”²⁶⁰

Kendilerine verdiği bol nimetleri hatırlatmak için Şuayb’ı (a.s.) kavmi Medyen’e elçi gönderen Allah (c.c.), bütün peygamberlerin ittifak ettiği davet ilkelerinin ve müşterek sözlerinin gereği olarak onlara, “Allah’tan başka ilaha kulluk etmeyin” çağrısında bulunmuştur. Zira şirk, kullları ile Allah arasındaki bağı sarsan şeylerin en çirkinidir. Bir yerin sahibi kendine ait mülkünde ortak istemediği gibi, Allah Teâlâ da mülkünde ortaklıktan hoşlanmaz. Ayrıca ölçüyü ve tartıyı eksiksiz yapın, adaletli bir terazi ile insanların eşyalarını alıp, onlara mallarınızı tam olarak tartarak verin.

“Keyl, eşyaların azlık ve çokluğunu; vezn ise, ağırlık ve hafifliğini adaletle ölçen bir alettir. Ayrıca keyl, sayı bakımından (kemmiyyet), vezn ise nitelik (keyfiyet) bakımından adaletli olmaktır. Şuayb (a.s.) kendilerine “Ben sizin pintiliğe ihtiyaç duymayacağınız bir servet ve

²⁵⁷ Buhârî, Rikâk, 47; Müslim, Cennet, 61, (2863).

²⁵⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, IV, 200.

²⁵⁹ Nûh 71/5.

²⁶⁰ Hûd 11/84.

zenginlik içerisinde olduğunuzu görüyorum" demiştir. İbn Abbas (r.a.) "Onlar gayet zenginlerdi" derken, Mücâhid ise, "Son derece verimli imkânları vardı, iman edip tevbe etmedikleri takdirde peygamberleri onları nimetlerinin elden gidip, fiyatların pahalalanması ve başlarına azap gelmekle sakındırmıştır" demiştir. Şuayb'ın (a.s.) endişesi, ölçü ve tartıda adaleti gözetmezlerse dünyada köklerinin kazınıp ahirette cehennem azabıyla çepeçevre kuşatılmalarıdır. *وَأَنَّ جَهَنَّمَ لَظِيظَةٌ بِالْكَافِرِينَ* "Cehennem, kâfirleri mutlaka kuşatacaktır."²⁶¹

Zahirde günün sıfatı olan kuşatıcı (muhit), *هَذَا يَوْمٌ عَصِيبٌ* "Bu çetin bir gündür"²⁶² ayetinde olduğu gibi meşhur bir mecaz olarak gerçekte azabın sıfatıdır."²⁶³

Peygamberinizin ağzından yapılan bütün bu tavsiyeler sizin dünyadaki rahat geçiminizin garantisi olmasının yanında, ahiretiniz için de sizi azaptan kurtaracak bir davranıştır. Bu ikazlara uymak dünyadaki kârlı ticaretinizin devam etmesini sağlar, insanlar sizden alışveriş yapmaya devam eder. Böylece siz de rızkınızı te'min edip hayatınızı rahatça sürdürürsünüz. Başkasını aldatan aslında kendisini aldatmış olur. Hiçbir müşteri kendisini aldatan satıcıdan alışveriş yapmaz. Sonuçta aldatılan her müşteri elden giden bir kazançtır. Ölçü ve tartıda hile yapmaya devam ederseniz, hem dünyalık kazancınız elinizden gider, hem de ahiretin korkunç, insanı her tarafından kuşatıcı azabından yakanızı kurtaramazsınız. "Böylece Allah, onlara işledikleri fiilleri pişmanlık kaynağı olarak gösterir. Onlar ateşten çıkacak da değildir"²⁶⁴

Eskiden beri İslâm ahlâkına sahip olan esnafımız, müşterinin tarafındaki terazi kefesinin daha ağır basmasına dikkat eder, hatta paranın küsuratını müşteriye bağışlardı. Bu tür jestlerden hoşlanan müşteri de böyle davranan esnaftan alışveriş yapmaya devam eder, böylece iki tarafta bu işten kazançlı çıkardı. Artık gramı gramına kadar malları tartan elektronik teraziler ve fiyatları okuyan barkod sistemi sayesinde böyle şeyler ortadan kalktı. İnsanlardaki bitip tükenmek bilmeyen yüksek kâr hırsı herkesi alabildiğine bencilleştirdi. Müslümanlar liberalleşmenin esiri oldular. Aza kanaat eden insan sayısı yok denecek kadar azaldı. Alışverişinden memnun kalınan bir esnaf neredeyse kalmadığı gibi, satıcılar da müşterilerin tavır ve davranışlarından sürekli şikâyet etmektedir. Bunların sebebi, her alanda olduğu gibi ticarî hayatta ve alışverişte de İslâmî değerlerden uzaklaşılmasıdır.

إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ

²⁶¹ et-Tevbe 9/49.

²⁶² Hûd 11/77.

²⁶³ Semîn el-Halebî, Ahmed İbn Yûsuf, *Umdetü'l-Huffâz fî Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1993, VIII, 236.

²⁶⁴ el-Bakara 2/167.

*“Doğrusu sizin hakkınızda muazzam bir günün azabından endişe ediyorum.”*²⁶⁵

Âd kavminin Allah’a ortak koşarak O’na ibadeti terkettiklerini gören Peygamberleri Hz. Hûd (a.s.) kavmine böyle bir uyarıda bulundu. Çünkü güçlü ve zengin olan kavmi daha önce din ve ahlâk kurallarına uygun olarak doğru yolda yürürken bilâhare güçlerine ve servetlerine güvenerek Allah’ı, peygamberi ve Allah’ın gönderdiği dini tanımaz duruma gelip âhiret hayatını unutmuşlardı. Genelde müreffeh bir hayat yaşayan toplumlar, zenginliğin verdiği bir şımarıklık ve kibirle güçlerine ve servetlerine güvenerek Allah’a, peygambere ve dine karşı umursamaz bir tavır takınırlar. *“Bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde, o ülkenin zenginlik sebebiyle şımarmış elebaşlarına (iyilikleri) emrederiz (ya da o ülkenin varlıklı ve şımarmış kişilerini çoğaltırız); buna rağmen onlar orada kötülük işlerler. Böylece o ülke, helâke müstahak olur; biz de orayı darmadağın ederiz.”*²⁶⁶

Kur’ân’ın verdiği bilgiye göre Âd kavmi (Yemen’de İrem adında) bir şehir kurmuş, müreffeh bir şekilde yaşıyorlardı. Muhteşem sarayları, kaleleri, bağları, bahçeleri vardı.²⁶⁷

*“Tefsirlerde bildirildiğine göre bunlar, çöllerde yolcuların yollarını yitirmemeleri için yol kenarlarına, özellikle tepelere güvercin kaleleri, kuleler, âbideler ve alâmetler dikmişlerdi. Su biriken yerlerde ise sarnıçlar yapılmıştı; kışın yağmur suları bu sarnıçlarda biriktirilir, yazın ihtiyaç anında kullanılırdı. Özellikle çölde susuz kalan yolcular bu sarnıçlardan yararlanırlardı. İşlek yollardan gelip geçenlerle oyalanıp eğlenmek için hâkim noktalara binalar yaptıkları da zikredilmiştir.”*²⁶⁸

Kısacası Âd kavmi güçlü ve müreffeh bir toplum haline gelmişti; yeryüzünde kendilerinden daha güçlü kimsenin bulunmadığı kanaatinde idiler. *“Âd kavmine gelince, yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve bizden daha kuvvetli kim var? Dediler. Onlar kendilerini yaratan Allah’ın, onlardan daha kuvvetli olduğunu görmediler mi? Onlar bizim âyetlerimizi (mucizelerimizi) inkâr ediyorlardı.”*²⁶⁹ İbn Âşûr, ayetteki azabın Hûd’un (a.s.) lisanıyla tehdit edildikleri dünya azabı olabileceği gibi, ‘büyük günün azabı’ diye vasfedilerek aklî mecaz yoluyla korkunç şeyleri içinde barındıran ahiret azabının da kastedilmiş olabileceğini belirtir.²⁷⁰

²⁶⁵ eş-Şuarâ 26/135.

²⁶⁶ el-İsrâ 17/15.

²⁶⁷ krş. el-Fecr 89/6-8.

²⁶⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XIX, 170.

²⁶⁹ Fussilet 41/15.

²⁷⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XIX, 170.

يَا أَبَتِ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمَنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا

“Babacığım! Doğrusu ben, sana, çok esirgeyici Rahmân tarafından bir azabın dokunmasından, böylece şeytana bir dost olmandan korkuyorum.”²⁷¹

Hiz. İbrahim’in (a.s.) putlara ibadetin şeytanın direktifine uyup Rahman’a asi olmak anlamına geldiğini, babasına hiçbir şüpheye yer olmayacak şekilde açıkladığını belirten İbn Âşûr;

“Bunu yapmanın aynı zamanda Allah’ın rahmetinden mahrum kalıp azabıyla yüzleşmeye sebep olan bir davranış olduğunu da ifade etmiştir. Şeytana dost olmanın sonsuz rahmet sahibi olan Allah’ın merhametinden uzak kalmaya sebep olup, azabı hak edecek büyük bir cürüm olduğunu ifade etmek için Rahman ism-i celili kullanılmıştır. Velî, durumları ve işleri aynı olan iki kişi arasındaki durumu ifade eden sahip ve tâbi anlamına gelir. Akıbetlerini karşılaştırmak için velâyetle künyelenmiştir. Havf tabiri, Allah Teâlâ ile “edepli olmak için” O’nun tasarrufları konusunda herhangi bir kati söz söylemenin mümkün olmadığını zan ile bildirir. Hiz. İbrahim (a.s.), babasını putlara ibadetten kopararak bu azaptan kurtarmak ve onun gönlünde tesir uyandırmak için bu tabiri kullanmıştır. Böylece şeytana bir dost olmandan korkuyorum, azaba uğramakta şeytana tabi olup onunla aynı akıbeti paylaşmandan endişe ediyorum anlamına gelir.”²⁷²

İbrahim’in (a.s.) babası için duyduğu azaba uğrama kaygısının dile getirildiği bu ayet, Şeytanın izinden giden bütün insanlar için bir uyarı mahiyetindedir. Oysa şeytan Kur’ân’da insanoğlunun ebedî düşmanı olarak tanıtılmıştır. “Ey iman edenler... Şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o, size apaçık bir düşmandır.”²⁷³ Cehennemlik olduğunu bilen şeytanın amacı, Allah’ın yolundan saptırabildiği insanlarla beraber cehennemi boylayarak Âdem’in (a.s.) yüzünden Allah katından kovulmasının intikamını almaktır. “İblis, ‘Rabbim! Beni azdırmaya karşılık, andolsun ki yeryüzünde kötülükleri onlara güzel göstereceğim, içlerinde ihlâsa erdirilmiş kulların hariç, onların hepsini azdıracağım’ dedi.”²⁷⁴ Şeytanın bu sözüne Allah (c.c.)’ın cevabı, “Andolsun, cehennemi hem cinlerden hem de insanlardan dolduracağım” sözüm gerçekleşecektir.”²⁷⁵ tehdididir. Bunca uyarıya rağmen kendi düşmanı olan şeytanın peşinden gitmeyi tercih eden insanın durumu hayreti mucibdir.

هُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ وَمِنْ تَحْتِهِمْ ظُلَلٌ ذَلِكَ يُخَوِّفُ اللَّهَ بِهِ عِبَادُهُ يَاعِبَادِ فَاتَّقُونِ

²⁷¹ Meryem 19/45.

²⁷² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XVI, 117-118.

²⁷³ el-Bakara 2/208.

²⁷⁴ el-Hicr 15/39-40.

²⁷⁵ es-Secde 32/13.

*“Onların üstünde kat kat ateş olacak, altlarında da (böyle) katlar bulunacak. Allah kullarını bununla korkutup uyarıyor. Ey kullarım! Bana karşı gelmekten sakının!”*²⁷⁶

*“Üstlerinde ateşten tabakalar ve döşekler vardır” ifadesinin bir benzeri şu ayette de vardır “Onlar için cehennem ateşinden döşekler, üstlerinde de örtüler vardır.”*²⁷⁷

Tabaka insanın üstünü kaplayan bir şey olduğu halde, altlarında da nasıl tabakalar olabilir sorusunu soran Şirbînî, bu soruya birkaç açıdan şöyle cevap verilebileceğini belirtir:

Birincisi; bu zıt anlamlı iki isimden birinin diğerine de verilmesidir. Şu ayette olduğu gibi *وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا*. “Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir davranıştır.”²⁷⁸ İkincisi; altındaki ateş tabakası başkası içindir. Çünkü cennet derece derece olduğu gibi, cehennem de tabaka tabakadır. Üçüncüsü ise; altlarındaki ateş tabakaları hararet, yakma ve eza vermede üstlerindeki ateş tabakalarına benzediği için böyle nitelendirilmiştir. Her yönden cehennem ateşinin onları sarması kastedilmiştir. Kâfirler için hazırlanmış bu azap, Allah’ın mü’min kullarını ona düşmekten sakındırmak ve dalalet ehlini de korkutmak içindir. Ey kullarım! Azabımı gerektiren şeylerle karşılaşmaktan kaçının ifadesi, Allah Teâlâ’dan açık bir öğüt ve belîğ bir nasihattir. “Kullarım” ifadesi, Kur’ân’da iman ehline has bir iltifat olarak kullanılmıştır.”²⁷⁹

1.2.2.3.2. Hesap korkusu

Bazı ayetlerde ise, insanın mutlaka Rabbinin huzurunda durup hesap vereceğini bilerek bundan korkması ve ona göre davranması gerektiği belirtilir.

وَأَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْ يُخْشَرُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ

*“Rablerinin huzurunda toplanacaklarından korkanları onunla (Kur’ân ile) uyar. Onlar için Rablerinden başka ne bir dost, ne de bir aracı vardır; belki sakınırlar.”*²⁸⁰

Kurtubî, ayetteki “onunla uyar” kısmının ‘Kur’ân ile ya da Allah veya ahiret ile uyar’ anlamında olduğunu belirterek;

“Uyarma emri, sadece haşrolunacaklarından korkan (haşri kabul edenler) için verildi, onlara tahsis edildi. Çünkü bunlar, Allah’ın azabından korkan kimseler olduğu için, sunulacak delil onlar için daha tesirli ve etkilidir. Yoksa Allah’ın huzurunda toplanmaktan (haşrolunmaktan) tereddüt içerisinde bulunduklarından dolayı değil. Buna göre “korkanlar”dan kasıt, haşredilmek için azabından çekinenler, bunu bekleyenler demektir. Burada “korkanlar”ın bilenler anlamına geldiği de söylenmiştir. Eğer bu müslüman ise, masiyetleri terketmesi için uyarılır. Şayet kitab ehline mensub bir kimse ise hakka tabi

²⁷⁶ ez-Zümer 39/16.

²⁷⁷ el-A’râf 7/41.

²⁷⁸ eş-Şûrâ 42/40.

²⁷⁹ Şirbînî, *Sirâc*, III, 433.

²⁸⁰ el-En’âm, 6/51.

olması için uyarılır. Ayetin müşrikleri kıyamet günü ile uyar anlamında olabileceği de söylenmiştir. Kurtubî, birincisi daha belirgindir görüşündedir.”²⁸¹

“Rablerinden başka ne bir dost, ne de bir aracı vardır” beyanı, Yahudi ve Hıristiyanların “Biz Allah’ın oğulları ve sevgilileriyiz”²⁸² ayetindeki ‘babalarının kendilerine şefaati edeceği’ iddialarını ve müşriklerin putlarını Allah katında kendileri için şefaati görmesini de kesin bir şekilde reddetmektedir. Zaten Allah’ın kâfirlere hiçbir şefaati olmayacaktır. Kur’ân’ın değişik ayetlerinde, Kitab Ehlinin kendilerini Allah katında üstün görüp, cenneti kendileri için tahsis edilmiş bir yer olarak addetmelerine yer verilir. “Onlar, “Yahudi veya hıristiyan olanlar hariç, hiç kimse cennete giremeyecek” dediler. Bu onların kuruntusudur. De ki: “Eğer sözünüzde doğru iseniz kesin kanıtınızı getirin!”²⁸³ Onların bu iddialarının boş bir kuruntu olduğu, ancak ihsan içerisinde Allah’a karşı görevlerini yerine getirmenin kıyamet gününde insanı amacına ulaştıracağı yüzlerine açıkça vurulur: “Bilâkis, kim güzel niyet ve davranış sahibi olarak kendini Allah’a teslim ederse rabbinin katında onun mükâfatı vardır. Öylelerine korku yoktur, onlar üzülmeyecekler de.”²⁸⁴

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّمَنْ خَافَ عَذَابَ الْآخِرَةِ ذَلِكَ يَوْمٌ مَّجْمُوعٌ لَهُ النَّاسُ وَذَلِكَ يَوْمٌ مَّشْهُودٌ

“Şüphesiz, ahiret azabından korkanlar için bunda bir ibret vardır. Bu, insanların (hesap ve ceza için) toplanacakları bir gündür. Bu, herkesin toplanıp bir araya geleceği bir gündür.”²⁸⁵

Önceki milletlerden helâk edilen zalimlerin akıbetinin açıklandığı bu kıssalarda, ahiret azabından korkarak dünyadaki zulümlerden sakınan kimseler için elbette apaçık bir delil ve ibret vardır. Dünyada zalimlerin yaptıklarını bilen, elbette ebedîlik yurdu olan ahirette onların hakkından gelmeye kâdirdir. “Şüphesiz inkâr edenler ve zulmedenler (var ya) Allah onları asla bağışlayacak ve doğru yola iletecek değildir”²⁸⁶ Bir de Allah’ın azabından kurtulmak imkân ve ihtimalleri bulunmadığı bildirilerek şöyle tehdit ediliyorlar. “Eğer yeryüzünde bulunan her şey tümüyle ve onlarla beraber bir o kadarı da zulmedenlerin olsa, kıyamet günü kötü azaptan kurtulmak için elbette onları verirlerdi. Artık, hiç hesap etmedikleri şeyler Allah tarafından karşılıklarına çıkmıştır”²⁸⁷

“Allah Teâlâ hikmetinin gereği belirli bir zamanda o milletleri cezalandırmak için sebepler ihdas etmiştir, yoksa onlar tesadüf kabilinden meydana gelmiş olaylar değildir. Bunun

²⁸¹ Kurtubî, *el-Câmi*, VI, 277.

²⁸² el-Maide 5/18.

²⁸³ el-Bakara 2/111.

²⁸⁴ el-Bakara 2/111- 112.

²⁸⁵ Hûd 11/103.

²⁸⁶ en-Nisâ, 4/168.

²⁸⁷ ez-Zümer 39/47.

delili, meydana gelmeden önce peygamberlerinin o milletleri uyarılmış olmasıdır. Başlarına bu felaketlerin gelmesinden önce onları uyarıcı bulunmasa bile, Kur’ân’ın uyarısı ile yetinmek suretiyle her zaman Allah zalimlere böyle yapar.”²⁸⁸ “Zalimler hangi dönüğe (akıbet) döndürüleceklerini yakında bileceklerdir.”²⁸⁹

وَتَرَكْنَا فِيهَا آيَةً لِلَّذِينَ يَخَافُونَ الْعَذَابَ الْأَلِيمَ

“Ve orada, acı veren azaptan korkanlar için bir işaret bırakmış olduk.”²⁹⁰

“Helâk edilen Lût kavminden sonra orada o devirdekiler ve sonradan gelecekler için açık bir ibret bıraktık. Kalpleri katılaşmayanların alacağı bu ibretin helâk edildikleri taşlar, simsiyah bir su ya da bizzat harap edilen kasaba olduğu belirtilmiştir. Ahiret azabından korkanlar elbette bu ibretlik tablodan faydalanırlar.”²⁹¹

نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ

“Onların ne dediklerini biz daha iyi biliyoruz. Sen onları zorlamakla görevli değilsin, Tehdidimden korkanlara Kur’ân’la öğüt ver.”²⁹²

“Onların ne söylediklerini biz daha iyi biliyoruz” ifadesi kâfirler için mahza bir uyarı ve tehdit, Resûlullah (s.a.) için bir tesellidir. Sen onları iman etmeye zorlayan bir zorba değilsin. Tehdidimden korkanlara Kur’ân’la öğüt ver. Çünkü vukûûnu tasdik etmeksizin tehdidimden korkmayan öğüt alamaz ki, hatırlatma kendisine fayda versin.”²⁹³

وَلَنُصِصَنَّكُمْ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ ذَلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ

“Onlardan sonra sizi elbette o yere yerleştireceğiz. Bu, makamımdan korkan ve tehdidimden sakınan kimseler içindir.”²⁹⁴

“Zalimlerin helâk edilmesinden sonra peygamberlerin ve onlara tabi olanların yeryüzüne varis kılınmasına işaret edilerek hayırlı akıbetin müttakîlere ait olduğu belirtiliyor. Rabbinin huzurunda kullar amellerinin hesabını vermek için divan dururlar. أَفَمَنْ هُوَ قَائِمٌ عَلَى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ “Herkesin kazandığını gözetleyip muhafaza eden (hiç böyle yapamayan

²⁸⁸ Merâğî, *Tefsîr*, XII, 84.

²⁸⁹ eş-Şuarâ 26/227.

²⁹⁰ ez-Zâriyât 51/37.

²⁹¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 405; Kurtubî, *el- Câmi*, XVII, 33.

²⁹² Kâf 50/45.

²⁹³ Ebû Hayyan, *el-Bahru’l-Muhît*, IX, 544.

²⁹⁴ İbrahim 14/14.

*gibi olur mu?)*²⁹⁵ Zeccâc: “Ayetteki makam, kıyamet günü kullarının huzurunda hesap vermek için durup bekledikleri yerin adıdır” demiştir.²⁹⁶

Dünyada gücü elinde bulunduran zalimlerin kendilerini Allah’a kulluk etmeye çağıran peygamberlere ve onlara inananlara tehdidi, “ya bizim dinimize döneceksiniz ya da sizi yurdumuzdan çıkaracağız” olmuştur. Ancak imanı kalbine yerleştiren kimse, kökü sağlam bir ağaç gibi dışardan esen rüzgârlara kolay kolay boyun eğmez. İbn-i Ömer’in (r.a.) rivayet ettiği bir hadiste Resûlullah (s.a.): “*Ağaçlardan bir ağaç vardır ki, yaprağı dökülmez, tıpkı müslüman gibidir, nedir o haydi söyleyin bakalım*” buyurdu. İnsanlar kırlardaki ağaçlara takıldılar, benim içime hurma demek doğdu, ama utandım. Sonra “*Ey Allah’ın Resûlü sen söyle, nedir bu?*” dediler. “*Hurmadır*” buyurdu.²⁹⁷ “Ayette, Allah korkusunun biri Allah’ın makamı (azameti), diğeri de Allah’ın azabından korkmak şeklinde iki yönlü olarak yer aldığı görülmektedir.”²⁹⁸

Başlangıçta sıkıntı ve eziyet çeken mü’minleri bekleyen, “*Biz ise, istiyorduk ki yeryüzünde ezilmekte olanlara lütufta bulunalım, onları önderler yapalım ve onları varisler kılalım*”²⁹⁹ ayetindeki ilahî vaaddir. Her zaman işin başında sıkıntılar yaşayan mü’minler, peygamberlerinin etrafında kenetlenip dinlerine sarıldıklarında, kendilerini horlayan, ezmeye çalışan ve nihayet hicret etmeye zorlayan zalimlerin karşısına birer fatih olarak çıkıp yerlerine varis olmuşlardır. Bu kural, sünnetullahın bir gereğidir ve “*Daha önce gelip geçenler hakkında da Allah’ın kanunu böyledir. Allah’ın kanununda asla değişme bulamazsın.*”³⁰⁰

Bütün bu mükâfatlar, Rabbinin büyüklüğünü hakkıyla tanıyıp O’nun vaîdlerinden gereği gibi sakınanlar içindir. Elbetteki bu makam kolay elde edilecek bir durum değildir. Ama dünyada güç ve yetki sahibi birisinden bir şey bekleyen insanların ne kadar çekindiklerini düşünürsek, ahiret yurdunun tek maliki olan Rabbimizden ve tehditlerinden O’nun şanının büyüklüğüne yaraşır şekilde çekinmek, evleviyetle mü’minlere yakışır.

وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٍ

²⁹⁵ er-Ra’d 13/33.

²⁹⁶ Ebû Hayyan, *el-Bahru’l-Muhîr*, VI, 417.

²⁹⁷ Buhârî, İlim, 5, 14, 50, Büyü 94; Müslim, Sıfatu’l-Münafıkîn, 63, (2811).

²⁹⁸ İdris Terzi, *Kur’an’da Allah Korkusu Kavramı*, Uludağ Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1989, s. 9.

²⁹⁹ el-Kasas 28/5.

³⁰⁰ el-Ahzâb 33/62.

“Rabbinin huzurunda (hesap vermek üzere) duracağından korkan kimseye iki cennet vardır.”³⁰¹

Ayet-i kerimedeki جَنَّاتٍ “iki cennet” ifadesinin anlamı üzerinde duran Kuşeyrî şöyle der:

“Rabbinden korkan kimseyi Allah kendisine yaklaştırıp (sırlarına) muttali kılar. Allah’ın huzurunda olduğunun bilincinde olan kimse için iki cennet vardır. Buradaki tesniye lafzı Arapların genellikle sözlerinde kullandıkları, “Dostum ve onun gibi olan” örneğindeki gibidir. “İki cennet” ifadesinin gerçek anlamda olduğu da söylenmiştir. Birincisi dünyada peşin verilen ibadetten tad alma ve ruhun huzuru; ikincisi ise ahirette verilecek olan cennetin sevabıdır. Üstelik Allah katındaki derecelerine göre ahirette farklı cennetlerde oldukları gibi durumlarına göre kendileri için takdir edilmiş dünya cennetlerinde olurlar.”³⁰²

Dünyada kendileri gibi bir beşer olan güç ve iktidar sahiplerinden korkan insanların her şeyi yaratan, göklerin ve yerin mülkü elinde olan Allah’tan evleviyetle korkmaları gerekmez mi? “Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekiyorsa öylece sakının ve siz ancak müslümanlar olarak ölün.”³⁰³ Korkutan varlığın gücü ve kudreti korkunun seviyesini belirler. Elinden bir şey gelmeyen kişilerin tehditleri kuru gürültüden öteye geçemez. Hâlbuki sonsuz güç ve kudret sahibi, aziz ve celil olan Yüce Allah elbetteki söylediğini yapmaya kâdirdir. “Dilediğini mutlaka yapandır.”³⁰⁴

وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ

“Rabbinin huzurunda (hesap vermekten) korkan ve nefesine kötü arzuları yasaklayana gelince, onun barınağı da cennetin ta kendisidir.”³⁰⁵

Âlûsî (ö.1270/1854) ayette, “Rabbinin makamından korkan” ifadesinin kullanılmasını şöyle yorumlamaktadır:

“Büyük felaket gününde işin sahibinin huzurunda bulunmaktan korkan insan, dünyada iken ne için çalıştığını hatırlar. Bu durum, böyle olan kişinin Rabbinden eşsiz bir şekilde korktuğunun ispatıdır. “Nefsini kötü arzulardan uzaklaştıran” yani, şehvetlere meyletmek gibi süflî arzulardan kendini uzak tutup sabreden, akıbetinin vahametinden korkup dünyanın metâına ve süsüne kendisini kaptırmayıp hayır işlerine koşana, Rabbinin va’di, “O’na değer ver ve güzel bak!”³⁰⁶ olacaktır. İbn Abbas ve Mukatil: “Bir kişi günaha

³⁰¹ er-Rahmân 55/46.

³⁰² Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin, *Letâifu’l-işârât*, Hey’etu’l-Mısriyyeti’l-Âmme li’l-Kitab, Mısır, ts, III, 511.

³⁰³ Âl-i İmrân 3/102.

³⁰⁴ el-Burûc 85/16.

³⁰⁵ en-Nâziât 40-41.

³⁰⁶ Yusuf 12/21.

yeltenip Rabbinin huzurunda vereceği hesabı hatırlar ve korkup günahı terkeder” demişlerdir.³⁰⁷

“Heva” nefsin şehvete meyli olup, sahibini dünyada türlü bela ve felakete, ahirette ise cehenneme düşürdüğü için bu isimle anılmıştır.³⁰⁸ Bunun için hevasına muhalefet eden övülmüştür. Bazı hikmet sahipleri “Doğruyu bulmak istersen, hevanın isteğine bak ve onun tersini yap” demişlerdir. Fudayl b. İyaz (ö.187/803) da, “*Amellerin en efdali, hevaya aykırı davranmaktır*” demiştir. Sehl et-Tüsterî (ö.283/986) ise, “*Hevasına uymaktan ancak peygamberler ve bazı siddıklar kurtulmuştur, ne mutlu ondan kurtulabilene demiştir.*” Böyle olanın sığınağı şüphesiz ki cennet olacaktır, başka yer değil. Ayetlerdeki bu tafsilatlar cennet ve cehennemlikler hakkında umumîdir.”³⁰⁹ der.

1.2.2.4. Allah korkusu

Bir şeyin değeri ve kıymeti ona verilen ehmmiyet ile ölçülür. Kur’ân-ı Kerîm’de korku ayetlerinin önemli bir bölümü, Allah korkusu ve ona bağlı olarak hissedilmesi gereken korkulardan oluşmaktadır. “Aslında Allah korkusu kavramı sadece kuru kuruya bir korkudan ibaret değildir. İçerisinde Alah’a karşı saygı (haşyet), sevgi (muhabbet), azabından korkmak (havf), emir ve yasakları konusunda hassasiyet göstermeyi (takvâ) barındıran bir yapıya sahiptir. Bu duygu, Allah’ın azabından korkmanın yanında, her şeyini borçlu olduğu Rabbine karşı duyduğu şükran ve iştihakla ümidini kaybetmeden, rahmeti gazabını geçmiş olan Allah’a karşı hüsnü zan beslemektir. Mü’mine Allah katında üstün makamlar bahşeden bir haldir.”³¹⁰

Allah korkusu ile ilgili ayetlerin ayırımında dünyaya yönelik olanları bu başlık altında ele alırken, tesiri daha çok ahirette ortaya çıkacak olanları ise uhrevî korkular başlığı altında ele almayı uygun gördük.

1.2.2.4.1. Şeytan ve dostlarından değil, Allah’tan korkmak

Allah’a iman edenler Şeytan ve dostlarından değil, sadece Allah’tan korkmalıdır.

إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُوا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

“O şeytan sizi ancak kendi dostlarından korkutuyor. Onlardan korkmayın, eğer mü'min iseniz, benden korkun.”³¹¹

³⁰⁷ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XV, 237.

³⁰⁸ Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*, s. 524.

³⁰⁹ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XV, 238.

³¹⁰ Terzi, *Kur'an'da Allah Korkusu Kavramı*, s.13.

³¹¹ Âl-i İmrân 3/175.

Ayet, şeytan ve dostlarının mü'minleri korkutmak için Medine'ye giden kervanlarla yaptığı propagandaya işaret ettiğini belirten Taberî şu izahı yapar:

“Kureyşten adamları, Ebu Süfyan ve müşrik dostlarıyla sizi korkutup sakındırmak için, ‘insanlar sizinle savaşmak ve üzerinize yürümek için toplandı, onlardan korkun diyenin’ şeytanın onların ağızlarına ilka ettiği bir düşünce olduğunu Allah Teâlâ mü'minlere bildiriyor. Müslümanların Hz. Peygambere verdiği desteği engellemek için, ‘insanlar sizin için ordu toplayıp üzerinize saldıracak’ şeklinde olumsuz propaganda yapan müşriklerin korkulacak güç olmadığı, esas kadir-i mutlak olan Allah'tan korkmak gerektiği ayetten anlaşılan hususlardandır.”³¹²

Günümüzde şeytan ve onun taifesi sömürgeci güçler de müslümanları kendi yanlarında yer almadıkları takdirde dünyadan koparsınız, ekonominiz batar, ülkeniz perişan olur diye korkutarak, diğer müslümanlara karşı cephe alıp savaşmaya ve müslüman halkları birbirine boğazlatmaya çalışmaktadır. Ortadoğuda huzuru olan, ülkesinde rahat bir şekilde yaşayan tek bir halk ve devlet bırakmama amacındaki bu küresel güçler, müslüman ülkeleri bölüp parçalayarak küçük lokmalar şeklinde yutmayı amaçlamaktadırlar. Oysa enerji kaynaklarının çoğuna sahip bölge ülkeleri aralarındaki etnik, mezhepsel ve bölgesel ayrımları bir kenara bırakıp işbirliği yapsalar, enerji silahıyla bu güç odaklarına karşı çıkmaları zor olmaz. Ancak bunun gerçekleşebilmesi her şeyden önce samimi bir iman kardeşliğine ve onun gerektirdiği birlik ve beraberlik ruhuna bağlıdır. Bu ruh elbetteki onlara karşı koyma cesaretini beraberinde getirecek ve kendilerini, “*insanlar size karşı ordu toplamışlar, onlardan korkun*” şeklinde korkutmaya çalışanlara verecekleri cevap, “*Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!*”³¹³ olacaktır.

وَإِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمْ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَإِنِّي جَارٌ لَّكُمْ فَلَمَّا تَرَآتِ الْفِتْنَانَ نَكَصَ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ وَقَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِّنْكُمْ إِنِّي أَرَىٰ مَا لَا تَرَوْنَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ

“Hani şeytan onlara yaptıklarını güzel gösterdi de: Bugün insanlardan size galip gelecek kimse yoktur, şüphesiz ben de sizin yardımcınızım, dedi. Fakat iki ordu birbirini görünceardına döndü ve: Ben sizden uzağım, ben sizin göremediklerinizi (melekleri) görüyorum, ben Allah'tan korkuyorum; Allah'ın azabı şiddetlidir, dedi.”³¹⁴

Ayetin nüzul sebebi tefsirlerde şöyle anlatılır: “Urve b. Zübeyr (r.a.): “Kureyş Bedire gelmeye karar verince Kinane kabilesi ile aralarında durumlarını görüştüler. İblis Kinane oğulları eşrafından Süraka b. Malik el-Müdlîc kılığında görünüp kendilerine: “Bugün insanlardan size kimse galip gelemez. Hoşlanmadığınız bu iş konusunda ben de

³¹² Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, VI, 257.

³¹³ Âl-i İmrân 3/173.

³¹⁴ el-Enfal 8/48.

Kinane ile size müttefik olarak katılacağım” şeklinde söyleyince hemen harekete geçtiler.”³¹⁵

Maverdî (ö.450/1058): “Özellikle meleklerin de olduğu müslüman ordusunu görüp iki ordu karşılaşınca İblis geldiği gibi geriye dönmüştü.” İbnu’s-Saib şöyle demiştir: “İblis müşrik saflarında Süraka kılığında Ebû Cehil’in kardeşi Haris b. Hişam’ın elinden tutmuştu. Melekleri görüp gerisin geri dönünce Haris ona: “Savaşmadan kaçıyor musun?” dedi. O da “Ben sizin görmediğinizi görüyorum” diye karşılık verdi. Müşrik ordusu mağlup olup insanların (Mekkeliler) kendisi yüzünden yenildikleri Süraka’ya ulaşınca: “Vallahi ben sizin hezimetinizi haber alıncaya kadar hareketinizden haberim bile olmadı” demiştir. Katade “Allah’ın düşmanı (İblis) ‘Ben sizin görmediğinizi görüyorum’ sözünde doğru söylemiştir. Onun Cebraîl’i ve yanındaki melekleri gördüğü bize rivayet edilmiştir. Ancak onlara karşı bir kuvvetleri olmadığını anlamıştır.” Atâ ise: ‘Allah’tan korkuyorum sözünün anlamı, Allah’ın beni helak etmesinden korkuyorum’ demektir.”³¹⁶

Ayette şeytanın insanlara davranışlarını süsleyip ‘sizi kimse mağlup edemez’ şeklinde sahte bir cesaret verdiği, fakat tehlikeyi farkedince onları dünyadada yüzüstü bıraktığı görülmektedir. “Ben Allah’tan korkuyorum; Allah’ın azabı şiddetlidir” ifadesinden, aynı akıbeti onların ahiret hayatında da yaşayacakaları anlaşılmaktadır.

1.2.2.4.2. Helâk olmaktan korkmak

Dünyada Allah’a isyan edip günahlara bulaşanlar, Allah’ın kendilerini helâk edici bir azapla cezalandırmasından emin olamazlar.

وَلَمَّا أَتَىٰ رُسُلَنَا لُوطًا بَيَّءَ بِهِنَّ وَصَاقَ بِهِنَّ دَرْعًا وَقَالُوا لَا تَخَفْ وَلَا تَحْزَنْ إِنَّا مُنْجُوكَ وَأَهْلَكَ إِلَّا امْرَأَتَكَ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ

“Elçilerimiz Lût’a geldiklerinde, Lût, onlar yüzünden tasalandı, onlar hakkında çaresizlik içine düştü. Elçiler ona, “Korkma, üzülme. Biz seni ve aileni kurtaracağız. Ancak karın başka. O geride kalıp helak edilenlerden olacaktır” dediler.”³¹⁷

İbn Kesîr tefsirinde âyet ile ilgili şu açıklama yer alır:

“Lût (a.s.) Allah Azze ve Celle’den yardım isteyince, Allah melekleri ona yardıma gönderdi de melekler Hz.İbrahim’e (a.s.) misafir kılığında uğradılar. Derhal onlara ikramlık bir şey getirip de yemediklerini görünce, onları yadırgayıp korkuya kapıldı.³¹⁸ Bunun üzerine melekler orada hazır olan hanımı Sare’nin yanında ondan salih bir çocuğu olacağını müjdeleyip onu yatıştırdılar. Sare, Hûd suresi 71. ve Hicr sûresi 53. ayette belirtildiği gibi çocuğu olmasına şaşırdı.”³¹⁹

İbrahim’e (a.s.) müjdeyi veren melekler, kendilerinin Lût kavmini helak etmek için gönderilmiş elçiler olduklarını haber verince, İbrahim (a.s.) belki Allah’ın kendilerini hidayete ulaştırması umuduyla azabın ertelenmesi için onları savunmaya başladı. Bu

³¹⁵ Maverdî, Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed, *en-Nuket ve’l-uyûn*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1992, II, 325; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, II, 216; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, X, 35.

³¹⁶ İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l- Mesîr*, II, 216; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, X, 35.

³¹⁷ el-Ankebût 29/33.

³¹⁸ Hûd 11/70.

³¹⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-Azîm*, VI, 250-251.

kasaba halkını helak etmek üzere geldiklerini söylediklerinde ise bu defada orada Lût'un olduğunu söyledi. Melekler de elbette biz orada kimin olduğunu biliyoruz, O'nu ve ailesini kurtaracağız; ancak karısı helak edilenlerden olacak. Çünkü o kâfirlere meyilli idi.

“Oradan ayrılıp yakışıklı gençler suretinde Lût'un (a.s.) yanına vardıklarında onları görecektir olan kavminden dolayı tasalanıp içine bir korku düştü. O anda durumlarını anlayamadığı için endişelenip eli ayağı birbirine dolaştı. Melekler, “Kokma, üzülme! Seni ve aileni kurtaracağız, ancak karın müstesna, o azaba uğrayanlardan olacak. Biz bu memleket halkının üzerine yoldan çıkmalarına karşılık gökten feci bir azap indireceğiz” dediler. Cebrail (a.s.) bu memleketi yeryüzünden silip göğün bulutlarına doğru savurdu. Sonra da Allah gökten üzerlerine Rabbin katında işaretlenen pişirilmiş taşlar yağdırdı. O taşlar zalimlerden uzak değildi. Yerlerini de habis bir göle çevirdi de çağrışma (kıyamet) gününe kadar onları bir ibret kıldı. Onlar yeniden dirilme gününde de insanların en şiddetli azap görenleri olacaktır. Bu sebeple Allah Teâlâ, “Andolsun ki, aklını kullanacak bir kavim için biz oradan apaçık bir ibret nişanesi bıraktık” ve “*Elbette siz de sabah ve akşam onların yanından geçip gidiyorsunuz. Hâlâ akıllanmayacak mısınız?*”³²⁰ diye buyurmuştur.”³²¹

Yeryüzünde temiz fitratı bozup sapık ilişki başlatan bu kavmin, kendisinden sonrakilere bir ‘ibret nişanesi olacak acı bir azapla’ kökünün kazınması elbette düşündürücüdür. Ancak ne hazindir ki, dünyanın hemen hemen her tarafında insanların çoğunluğu tarafından bilinen bir vak’a olmasına rağmen, hala böyle sapıkların toplumlarda azınsanamayacak ölçüde bulunduğu da bir gerçektir. Hatta böyle kişiler gelişmiş olduğu iddia edilen ülkelerde daha fazla görülmektedir. Vahim olan bu kişilerin toplumlarda örgütlenip seslerini duyurmaya çalışmaları, hatta bazı ülkelerde demokrasi ve özgürlük adına kendilerine kiliselerde evlilik hakkı tanınmasıdır. Allah’a ibadet etmek üzere bina edilen kiliselerde, böyle sapık bir ilişkiye onay veren din adamlarının, geçmişteki bu ibretlik olaydan ders alıp Allah’ın azabına uğramaktan korkmaması daha da vahimdir.

وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ مِثْلَ يَوْمِ الْأَحْزَابِ مِثْلَ دَأْبِ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ وَمَا

اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعِبَادِ

“İman etmiş olan adam dedi ki: “Ey kavmim! Şüphesiz ben, Nûh kavmi, Âd kavmi, Semûd kavmi ve onlardan sonra gelen toplulukların başına gelen olayların sizin de başınıza gelmesinden korkuyorum. Allah kullarına asla zulmetmek istemez.”³²²

³²⁰ es-Sâffât 37/137-138.

³²¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, VI, 250-251.

³²² el-Mü'min 40/30-31.

Ayetteki iman eden kişi kavmini iki tehlike konusunda ikaz etmektedir: Birincisi, kendilerine gönderilen peygamberlere karşı gelip inkârda ısrar eden önceki halkların akıbetleridir. Şirk koşup peygamberlerine karşı çıktıkları için Allah onları cezalandırmıştır. İkinci tehlike ise, insanların korkudan çıgıllıklar atacağı mahşer gününde yardımsız kalacakları andaki çaresizlikleridir. Nûh tufanı her dönemde bilinen meşhur bir olay olduğu için, bölgeye yakın coğrâfî bir bölgede yaşamış olan Âd ve Semûd’un başına gelen büyük felaketlerden Arapların haberdar olmaması mümkün değildi. Onun için bölgede yaşamış ve helâk edilmiş bu halkların akıbetlerinden ibret almaları gerekir.

“Allah, kulları için hiçbir zulmü istemez” cümlesindeki zulüm hem şirk ve inkârı hem de her türlü haksız muameleyi ifade etmekte olup âyette her iki anlamı da kastedilmiştir. Ayrıca zulüm kelimesinin nekre olması her türlü zulmü kapsar. İrade fiili nefy (olumsuz) ile kullanıldığında, iki manada ortak olan lafızların kullanılması yoluyla, iradenin olumsuzluğunu genelleştirir. Buna göre Yüce Allah ne kendisi kullarına zulmeder ne de kullarının herhangi bir şekilde haksızlığa tevessül etmelerine razı olur. “Zulüm istemez” deki ilk mananın uyarı anlamında olması daha uygundur. İkinci anlamı da ilk manaya tabidir. Çünkü Allah Teâlâ şirk ehlini cezasız bırakmaz. Zira O, adildir. Şirke ve zulme ceza tehdidi, insanları onlardan vazgeçirmenin en etkili faktörlerindendir.”³²³

Mü’min kişi insanlara duyduğu merhamet dolayısıyla çevresindeki insanları Nûh, Âd, Semûd kavmi ve onlardan sonra gelen bazı toplulukların karşılaştıkları azap ve helakten ibret almaya davet ediyor. Çağdaşlarının aynı akıbeti yaşamamaları için onlar adına duyduğu endişeyi dile getiriyor. Bu haslet, Allah’ın mümin kullarına bağışladığı merhametin bir eseridir. Zira mü’min cennete girmeyi isterken kendisiyle birlikte diğer insanların da cennete gitmesini arzular, cennetin herkesi alacak kadar geniş olduğunu bilir. “*Rabbinizin bağışına ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup genişliği gökler ve yer kadar olan cennete koşun!*”³²⁴

Bu ayetteki iman eden kişinin tam bir teslimiyyetle, “Allah kullarına asla zulmetmek istemez” beyanına karşılık, içlerindeki gelgitleri hiçbir zaman gideremeyen münafıkların Allah ve Resûlüne karşı güvensizliklerini ifade eden aşağıdaki ayet, iki grup arasındaki farkın ne kadar büyük olduğunu göstergesidir.

إِنِّي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَمْ ارْتَابُوا أَمْ يَخَافُونَ أَنْ يَحْيِفَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُ بَلْ أُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

³²³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XIV, 137.

³²⁴ Âl-i İmrân 3/133.

“Bunların kalplerinde bir hastalık mı var, yoksa şüpheyi mi düştüler ya da Allah’ın ve resûlünün kendilerine haksızlık etmesinden mi korkuyorlar? Hayır, asıl haksızlık edenler kendileridir.”³²⁵

Allah’ın kanunundan başka hiçbir kanun saf adaleti sağlayamadığı halde münafıklar nasıl olur da Allah ve Resûlünün kendilerine haksızlık edeceğini düşünebilir? Sorusunu soran Seyyid Kutub (1906-1966) şu cevabı vermektedir:

“Allah bütün varlıkların yaratıcısıdır. Nasıl olur da yaratıklarının bir kısmının hesabına diğer kısmı hakkında yanlış hüküm verebilir. Bir insanın Allah ve Resûlünün kendilerine haksızlık edeceğinden korkması gayet tuhaftır. Çünkü Allah mutlak adalet sahibidir. Kimseye zulmetmez ve onun karşısında bütün yaratılmışlar müsavidir. Bir kısmının menfaati için bir diğer kısmına zulmetmez. “Onların kalplerinde bir hastalık mı var?” sorusu ispat içindir. Öyleyse böyle düşünenlerin kalplerinde bir hastalık olduğu açıktır. Çünkü hasta bir kalpten ancak bu gibi tepkiler belirir. Yoksa inandıklarını iddia ettikleri halde Allah’ın hükmünden şüpheyi mi ediyorlar? Onların bu yaptıkları mü’min bir kişinin yapacağı bir davranış değildir.”³²⁶

1.2.2.4.3. Adam öldürme konusunda Allah’tan korkmak

Allah’a eş koşmaktan sonra en büyük günah olan bir cana kıymak, elbette mü’mince bir tavır olamaz.

لَئِنْ بَسَطْتُ إِلَيْكَ يَدِي لِأَقْتُلَنَّكَ إِنْ أَحَافُ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ

“Andolsun! Sen beni öldürmek için elini bana uzatsan da ben seni öldürmek için san elimi uzatacak değilim. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah’tan korkarım.”³²⁷

Hiz. Âdem’in (a.s) iki oğlunun sunduğu kurbanın kıssasının anlatıldığı ayetlerde, Habil’in kurbanının kabul edilip Kabil’in kabul edilmeyişinin sebebi, Kabil’in takvâ sahibi olmamasıdır. Ayetteki “Allah ancak muttakilerden kabul buyurur” ifadesinin bunu gösterdiğini ifade eden Reşid Rıza şu açıklamayı yapar:

“Allah sadakaları ve diğer amelleri rızası ile birlikte ve karşılığında sevap vererek ancak takvâ ile nitelenen kişilerden kabul eder, başkalarından etmez. Bu cevap aynı zamanda bir mazeret beyanını da ihtiva etmektedir. Ben sana karşı beni öldürmene sebep teşkil edecek bir günah işlemedim. Allah senin kurbanını kabul etmediyse sen kendine bak ve bunun sebebi hususunda kendini hesaba çek. Allah şüphesiz muttakilerden yani büyük şirkten, küçük şirkten –ki riyadır- cimrilikten ve arzularının peşine tâbi olmaktan sakınanlardan kabul eder. Öyleyse kendini Allah’tan sakınmaya ve işlerinde O’na karşı ihlâslı olmaya sevk et, O’na yaklaş, o zaman senden de kabul eder. Allah iyidir ve iyiyi kabul eder.”³²⁸
“Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe iyiliğe ulaşamazsınız.”³²⁹

³²⁵ en-Nûr 24/50.

³²⁶ Kutub, *Fî Zılâl*, IV, 2526.

³²⁷ el-Mâide 5/28.

³²⁸ Reşid Rıza, *Menâr*, VI, 243.

³²⁹ Âl-i İmrân 3/92.

Ayetteki belağat ifadelerinin manaya katkısına değinen Şevkânî (ö.1250/1834) ise, tefsirinde şöyle bir yorumda bulunmaktadır:

“Habil yemin ederek, ‘beni öldürmek için sen bana elini uzatsan bile ben sana elimi uzatacak değilim’ diye karşılık vermiştir. مَا أَنَا بِبَاسِطٍ şartın cevabının yerine geçen kasem lâminin cevabıdır. Kardeşinin eylemini olumlu mâzî fiil kipi ile anlatırken kendi eylemi için olumsuz muzâri kipini kullanmıyor. Bir şeye zıddı ile mukabelede ilk anda akla gelen odur. Aksine “ben seni öldürmek için sana elimi uzatacak değilim (uzatan olmam)” yani “Ben Allah’tan sakınmaya ters bu çirkin sığata sahip birisi değilim” diyor. Şüphesiz bir sıfatın olumsuz olarak kullanılması, fiilin olumsuz olarak kullanılmasında-ki bu, bir şeyi terketme vaadinden ibarettir- daha belîğdir. Çünkü sıfatın olumsuz olarak kullanılması, sebebi de açıklanmak suretiyle güçlendirilerek ifade edilmiş bir vaaddan ibarettir.”³³⁰ demiştir.

Burada şu hususa dikkat edilmelidir: “Bir kişinin kendini bir katile peşkeş çekmesi ve caniyâne bir saldırı karşısında kendisini savunmaması bir iyilik veya imrenilecek bir şey değildir. İyilik, bir kişinin kendisini öldürmeyi planlayan bir kişiye karşı kötü niyetli olmaması ve bir kötü harekette önceliğin kendisine ait olmamasıdır. Hz. Âdem’in (a.s.) bu iyi kalpli ve iyi niyetli oğlunun söylemek istediği de buydu.”³³¹

Aynı konuda Ali Rıza Temel’in yorumu da şöyledir:

“Bir insan için en kötü nitelik, “**katil**” vasfıdır. Meşrû müdafaa olmakla beraber bir kimse katil veya maktul olmak durumunda kalsa maktul olmayı tercih eder. Katillik Kâbil’in, maktullük ise Habil’in sıfatıdır. Gerçek mü’min katil konumunda olmak istemez. Sa’d b. Ebî Vakkas (r.a.): “*Ey Allah’ın Resûlü! Fitne zamanında birisi evime girip beni öldürmeye teşebbüs ederse ne yapayım? deyin*” Hz. Peygamber (a.s.): “*Âdem’in iki oğlundan birisi (Habil) gibi ol*”³³² buyurmuştur. Aynı şekilde soru soran Muhammed b. Mesleme’ye de “*Elbiseni yüzüne ört, öldüren değil ölen kul konumunda ol*”³³³ demiştir. “Bu tavır, katil karşısında nefs-i müdafaayı terk etmek değil, her türlü tedbiri almakla birlikte son kertede katil pozisyonunda olmama tavrıdır. Bu bir tercih meselesidir. Meselâ Hz. Osman bu tavrı tercih etmiş, pek çok insanın ölmesi yerine şehitliği yeğlemiştir. Hz. Peygamber (a.s.) böyle davranmayı tavsiye etmiş fakat emretmemiştir. Bu tavır müttaki tavrıdır, takvâ ehli olan Habil’in tavrıdır.”³³⁴

Günümüz müslüman coğrafyasında farklı mezheplerden olduğu için birbirini rahatlıkla katleden sözde müslümanların bu tavrının, İslâm’a ne kadar uygun olduğu da ortaya çıkmaktadır.

Ebeveynin çocuklarına güzel bir eğitim vermesinin de sorumlulukları arasında olduğunu belirten Bayraktar Bayraklı, “Hâbil takvâ ile kurbanın kabul edilmesindeki bağlantıyı

³³⁰ Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, 1997, II, 44.

³³¹ Mevdûdî, Ebu’l-A’lâ, *Tefhîmu’l-Kur’an* (trc. Ahmed Asrar), Bengisu Yayınları, İstanbul 1997, I, 493.

³³² Ebû Dâvûd, hadis no: 4257.

³³³ Râzî, *Mefâtih*, II, 163.

³³⁴ Ali Rıza Temel, Katillere Lânet, *Altınoluk Dergisi*, Eylül, 2014, Sayı: 343, Sayfa: 40.

kurduğuna göre, Âdem'in (a.s.) oğullarına eğitim verdiği, fakat bunun Hâbil üzerinde etkisini göstermişken; Kâbil'e herhangi bir müspet tesirinin olmadığı anlaşılmaktadır. Ebeveynin eğittiği çocukları üzerinde aynı derecede etkili olamadıkları, hatta Âdem (a.s.) ve Nûh (a.s.) gibi bazı peygamberlerin bile bundan mustarip oldukları anlaşılmaktadır"³³⁵ demektir. Takvâ sahibi olmakla Allah'tan korkmak arasında kuvvetli bir irtibat olduğu da ayetten anlaşılan hususlardandır.

Hâbil, "Allah'ın beni elimi suça ve haksız yere kan dökmeye uzatmış halde görmesinden korkarım, bu onu kızdırır ve onun cezalandırmasına sebep olur" diyor. Çünkü O, âlemlerin Rabbidir, nimetleriyle onları besliyor, ihsanı ile onları eğitiyor, terbiye ediyor. Onların canlarına tecavüz, bu eğitimi bozar ve bu eğitimin erişme kabiliyetine sahip olduğu hedefe varmasına ters düşer. Allah'tan korkan birisi böyle bir tecavüzde bulunamaz."³³⁶ Takvâ sahibi olan biri, Allah'tan korktuğu için insan öldüremez. Kelime anlamları arasında "sakınmak ve korunmak" ta olan takvâ, insanı yanlış hareketten koruyarak ruh olgunluğuna ulaştırır. Başkasının günahını yüklenmek anlamına gelen katl eylemi, zulüm olarak nitelenmekte ve cezasının cehennem olacağı Hâbil'in ağzından açıkça dile getirilmektedir."³³⁷

Takvâ, mü'minin kendisine hedef edinmesi gereken en önemli haslettir. Kur'an'ın ilk inen emri "Oku" ile başlayıp en son nazil olan ayetlerden biri kabul edilen *"Allah'a döndürüleceğiniz, sonra da herkese hak ettiğinin eksiksiz verileceği ve kimsenin haksızlığa uğratılmayacağı bir günden sakının."*³³⁸ ayeti ile mü'min için bu hedefi belirlediği görülmektedir. Şüphesiz ki bu hedefe ulaşmak Kur'an'ın nüzûl ünün yirmi üç sene sürmesi gibi uzun ve epey çaba gerektiren bir seyirdir. Bu çaba yorulmaya değecek kadar kıymeti olan, sahibini sonunda Allah Teâlâ'nın beğenisine mazhar kılan bir makamdır. Allah'ın kullarından muttakilere değer verip onları yücelttiği Kur'an'da değişik ayetlerde dile getirilir. *"Muhakkak ki, Allah muttakileri sever"*³³⁹ ve *"Şüphesiz ki Allah katında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır"*³⁴⁰

1.2.2.4.4. Allah'ın sınırlarına riayet edememekten korkmak

Kur'an'da en ayrıntılı hükümler arasında malî konuları kapsayan miras ve vasiyyet konularının yer aldığını görmekteyiz.

فَمَنْ خَافَ مِنْ مَوْصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَاصْلَحْ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

³³⁵ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, İstanbul 2002, V, 530.

³³⁶ Reşid Rızâ, *Menâr*, VI, 243.

³³⁷ Bayraklı, *Tefsîr*, V, 531.

³³⁸ el-Bakara 2/281.

³³⁹ et-Tevbe 9/7.

³⁴⁰ el-Hucurât 49/13.

“Her kim, vasiyet edenin haksızlığa yahut günaha meyletmesinden endişe eder de (alâkahıların) aralarını bulursa kendisine günah yoktur. Şüphesiz Allah çok bağışlayan hem de esirgeyendir.”³⁴¹

Semîn el-Halebî (ö.756/1355) ayetteki “havf ” kelimesinin, ilim ve dirayet (algılama, idrak) anlamında olduğunu belirterek mananın şöyle olduğunu belirtir:

“Her kim vasiyet edenin bir hata yaptığından veya (bilerek) bir kusur işlediğinden endişe ederse” ifadesi mecaz olarak ilim anlamına gelmektedir. İlim ile havf arasında şöyle bir alaka vardır: İnsan korkulması gereken bir şey olduğunu bilene kadar, o şeyden korkmaz. Bu durum “es-sebebu bi’l- müsebbib” kabilindendir.³⁴²

Râzî de aynı yorumu yapmış ve ayetteki, فَمَنْ خَافَ ibaresini “kim bilirse” diye açıklayarak, havf ve haşyetin ‘ilim’ manasına geldiğini söylemiştir:

“Çünkü korku husûsî bir zandan kaynaklanır. İlim ile zan birçok bakımdan birbirine benzer. Buna göre ayetin anlamı, “ölen kişi vasiyetinde hata edip veya vasiyetinde kasten zulüm eğiliminde olduğu zaman, bunun böyle olduğunu bilen kimse için, vasiyeti değiştirmesi ve ölen kişinin ölümünden sonra vasiyeti düzeltmesinde herhangi bir güçlük yoktur. İbn Abbas, Katâde ve Rebî’nin kanaati de budur.”³⁴³

Vasiyyet eden kişi seyahat sırasında olupta başına ölüm gelmesi durumunda, tanımadığı iki adil kişinin durumuyla ilgili şahitlik yapabileceği belirtilmek üzere buyuruluyor ki:

“Ey iman edenler! Birinize ölüm gelip çatınca vasiyet esnasında içinizden iki âdil kişi, sayet seyahatte iken başınıza ölüm musibeti gelmişse sizden olmayan başka iki kişi aranızda şahitlik etsin...”³⁴⁴

ذَٰلِكَ أَدْنَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِالشَّهَادَةِ عَلَىٰ وَجْهِهَا أَوْ يَخَافُوا أَنْ تُرَدَّ أِيمَانٌ بَعْدَ إِيمَانِهِمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاسْمِعُوا لِلَّهِ لَا يَهْدِيَ الْقَوْمَ
الْفَاسِقِينَ

“İşte bu, şahitliği gereğince yapmalarını sağlayacak veya yemin etmelerinden sonra yeminlerin reddedilmesinden korkmalarını önleyecek en uygun usuldür. Allah’a âsi olmaktan sakının ve iyi dinleyin. Allah yoldan çıkmış topluluğu doğruya erdirmez.”³⁴⁵

Bu tanıklar yaptıkları şهادeti Allah için hiçbir şeyi gizlemeden yapacaklarına dair Allah’a yemin ederler. “Buna rağmen, tanıkların gerçeğe aykırı beyanda bulundukları objektif delillerle sabit olursa hak kaybına uğrayan taraftan iki kişi tanıkların yerini alacak ve yeminli olarak yapacakları beyan bu konuda yeterli delil sayılacaktır.”³⁴⁶

“Yemini te’kid etmede ahiret korkusu, yemini reddetmede de dünya korkusu şer’î hikmetleri vardır. Bu iki korkunun birleşmesi de şahitliği hakkıyla yerine getirmeye en çok sevkedecek olan sebeptir. Bunu böyle bilerek Allah’tan korkunuz ve Allah’ın

³⁴¹ el-Bakara 2/182.

³⁴² Semîn el-Halebî, Ahmed İbn Yûsuf, ed- Dürri’l-Masûn fî Ulûmi’l-Kitabi’l- Mekkûn, Dâru’l-Kalem, Dimeşk 1407/1986, I, 305.

³⁴³ Râzî, *Mefâtih*, V, 57.

³⁴⁴ el-Mâide 5/106.

³⁴⁵ el-Mâide 5/108.

³⁴⁶ Karaman ve diğ., *Kur’an Yolu*, II. 358.

tavsiye ettiği hükümleri dinleyiniz. Eğer korkmaz ve dinlemezseniz fasık olursunuz. Allah ise isyankârlar güruhunu doğru yola çıkarmaz.”³⁴⁷

فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يَقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ

“(Ey müminler!) Siz de karı ile kocanın, Allah’ın sınırlarını, hakkıyla muhafaza etmelerinden kuşkuya düşerseniz, kadının (erkeğe) fide vermesinde her iki taraf için de sakınca yoktur.”³⁴⁸

“Şayet her ikisi (erkek ve kadın) Allah’ın sınırlarını koruyamamaktan kaygılanmaları halinde” anlamına gelmektedir. Ayette boşamanın iki defa olduğu, boşama esnasında kadınlara verdiklerinizden bir şey almanın doğru olmadığı; karı kocanın Allah’ın sınırlarını koruyamamaktan endişe etmeleri halinde kadının kocasına fide vermesinde herhangi bir sakınca olmadığı belirtilmiştir.

“Evlenirken kocanın eşine verdiği mehri, boşamadığı halde baskı yaparak kısmen veya tamamen geri alması câiz değildir. Ancak kadın evliliğe tahammül edemiyor, geçimsizlik sebebiyle evlilik hukukuna riayet edememekten korkuyorsa, bir meblâğ ödeyerek kocasından boşanmak isteyebilir. Bu takdirde mehri kısmen veya tamamen geri ödeyerek evliliği bitirmesi (muhâlea) câiz kılınmıştır. Nitekim Sabit b. Kays’ın hanımı kocasının mehri olarak verdiği hurma bahçesini geri verme karşılığında kocasından ayrılmıştır.”³⁴⁹

Mutlak özgürlük kavramı pratik hayatta karşılığı olmayan bir düşüncedir. Cemiyet hayatında kural ve sınırlar olmadan insanın düzenli bir şekilde hayatını sürdürmesi mümkün değildir. Bir kişinin canının istediğini yapması, bir başkasının hürriyet alanını daraltabilir. Bu sebeple toplumun kargaşa ve kaosa düşmemesi için kanun ve kurallar konulmuş, insanlar devlet ve onunla ilgili kurumları oluşturmuşlardır. Allah (c.c.) insanlar arasında sükûnet ve huzur olması için kitabında birtakım kurallar ve sınırlar bildirmiştir ki, bunlara hududullah denir. Hududullaha riayet etmek hem müslümanın dünyada huzurlu bir hayat sürdürmesini sağlar, hem de Allah’ın yasaklarına karşı ahireti için endişe edeceği bir durumdan kurtulmasına vesile olur. Çünkü Allah (c.c.) sınırlarını tanımayanları ahirette cezalandıracağını belirtiyor:

“Kim Allah’a ve Peygamberine karşı isyan eder ve sınırlarını aşarsa Allah onu, devamlı kalacağı bir ateşe sokar ve onun için alçaltıcı bir azap vardır.”³⁵⁰

Haklarına riâyet edememekten dolayı yetim kızlarla evlenmekten korkanlar için, Allah (c.c.) hür kadınlarla evlenmeye müsaade etmek üzere buyuruyor ki:

وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مِثْلَىٰ وَلْتُمْ وَرِثًا فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةٌ

³⁴⁷ Yazır, *Hak Dini*, III, 359.

³⁴⁸ el-Bakara 2/229.

³⁴⁹ Kurtubî, *el- Câmi*, III, 92; Karaman ve diğ., *Kur’an Yolu*, I, 366.

³⁵⁰ en-Nisâ 4/14.

أَوْ مَمْلَكَتُ إِيمَانِكُمْ

“Eğer (kendileriyle evlendiğiniz takdirde) yetimlerin haklarına riayet edememekten korkarsanız beğendiğiniz (veya size helâl olan) kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane alın yahut da sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin.”³⁵¹

Yetim kızlarla evlendiğiniz takdirde onlara karşı adil davranmamaktan kaygı duyuyorsanız hoşunuza giden kadınlarla ikişer, üçer, dörder evlenebilirsiniz. Bu ruhsat savaş vb. durumlarda nüfus dengesinin bozulduğu, özellikle erkek nüfusun azalıp kadınların çoğaldığı olağanüstü durumlarla ilgili olup, asr-ı saadette Uhud Savaşından sonra görüldüğü gibi her dönemde ortaya çıkabilecek şartlarla da alakalıdır. İslâm’ın hükümleri insanlığın genel durumu gözetilerek va’z edilmiştir. Şu anda çevremizde olduğu gibi savaşların sürdüğü birçok ülkede Uhud Savaşı’ndan sonraki durumun bir benzeri yaşanmakta, nüfus dengesi erkeklerin aleyhine bozulmuş gözükmemektedir. Böyle bir durumda yetim ve dul kalan kadınlardan adaleti gözetmek şartıyla birer, ikişer evlenilebilir. Ama haksızlık yapmaktan korkulursa bir tane ile ya da sahip olduklarınızla yetinmek en iyisidir.

1.2.2.4.5. Korkudan emin kılan Allah’a kulluk etmek:

الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَأَمْنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ

“Kureyş de, kendilerini besleyip açlıklarını gideren ve onları korkudan emin kılan bu evin (Kâbe’nin) Rabbine kulluk etsinler.”³⁵²

Ayet-i kerimede Allah’ın Kureyş’e bahsettiği imtiyazlardan söz eden Taberî, bunun Kureyş’ten değil, Kâ’be’den kaynaklandığını şöyle ifade etmektedir:

“Kureyşi, Hz. İbrahim’in “*Rabbimiz insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir ve ürünlerden onlara rızık ver*”³⁵³ duasıyla açlıktan doyuran Allah’tır. Onları harem halkından olmayan insanların karşılaştığı saldırı, savaşlar ve Arapların birbirinden korktuğu çeşitli düşmanlıklardan koruyan da O’dur. İbrahim’in (a.s.), “*Rabbim! Bu şehri (Mekke) emniyetli kıl!*”³⁵⁴ duası sebebiyle haremelerini her türlü düşmandan korumuştur. Mekke ehli tüccardı. Yaz ve kış güvenli bir şekilde ticaret kervanlarını sevkederlerdi. Bedevi araplar bazı kervanlara saldırıp kervandakileri esir aldıkları için çoğu kişi kervanını korkmadan rahat bir şekilde götüremezken, Kureyş kervanları bir saldırı ile karşılaştıklarında “Biz harem halkıdanız” deyince Allah’ın kendilerine vermiş olduğu bu güvenle onu ve malını bırakırlardı. Bu durum, “*Biz onları, kendi katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürünlerinin toplanıp getirildiği, güvenli, dokunulmaz bir yere (Mekke-i Mükerrerme) yerleştirmedik mi?*”³⁵⁵ ayetinde de dile getirilmiştir.”³⁵⁶

³⁵¹ en-Nisâ 4/3.

³⁵² Kureyş 106/4.

³⁵³ İbrahim 14/37.

³⁵⁴ İbrahim 14/35

³⁵⁵ el-Kasas 28/57.

³⁵⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIV, 653.

Fil olayından sonra bölgede itibarı artan Kureyş, ticaret kervanlarını hiçbir tehlike ile karşılaşmadan rahatlıkla her tarafa sevk edebiliyordu. Oysa başka insanlar kendi kabileleri içerisinde bile emniyette değildi. “Çevrelerindeki insanlar kapılıp götürülürken, bizim, onların yurtlarını saygın ve güvenli bir yer kaldığımızı görmediler mi?”³⁵⁷ ayetinde bu duruma dikkat çekilerek, Mekkelilerin bunun kadrini bilmeleri ve kendilerini Ebrehe’nin şerrinden koruyan Allah’a ve gönderdiği peygamberine iman etmeleri istenmektedir. Bu ayette olduğu gibi bazen Allah, fazlı keremi ve rahmeti sebebiyle hidayete vesile olsun diye zalim ve kâfirleri de korkudan emin kılar. Ayette havf kelimesi “emn”in zıddı anlamında kullanılmıştır.

Tarihi seyri içerisinde Mekke’nin Allah katında ve insanlar nezdinde malum olan itibarı sayesinde, Kâbe milyonlarca Müslüman tarafından bütün yıl boyunca neredeyse hiç ara vermeden sürekli artan bir ziyaretçi akınına uğramaktadır. 2015 yılı Ramazan ayında sekiz milyon kişi Kâbe’yi ziyaret etmiştir.³⁵⁸ Hz. Peygamber’e (a.s.) karşı çıkan Mekke’li müşriklerin iddialarına göre, Kâbe’deki putlardan vazgeçmek şehrin aç kalması demektir. Ebû Cehil bugünkü manzarayı görseydi, Resûlullah’a bu kadar şiddetli düşmanlık beslermiydi diye düşünmüyor değiliz.

1.2.2.4.6. Gök gürültüsü ve meleklerin korkudan Allah’ı tesbih etmesi

وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلَائِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِي اللَّهِ وَهُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ

“Gök gürlemesi O’na hamd ederek tesbih eder. Melekler de O’nun korkusundan tesbih ederler. O yıldırımlar gönderir de onlarla dilediğini çarpar. Onlar ise Allah hakkında mücadele ediyorlar. Hâlbuki O, azabı çok şiddetli olanıdır.”³⁵⁹

“Ra’d”ın, bulutları sürükleyen bir rüzgâr olduğu ifade edilmiştir. Bulutlar üst üste kümelendiğinde bir menfez bulamadıkları zaman çıkan ses de “berk”tir. Bir takım filozoflar; “Taşların birbirine sürtünmesiyle çıkan ses mesabesinde, gök cisimlerinin birbiriyle çarpışmasından meydana gelen sestir” derken, bazı filozoflar ise; “Bulutların altında onları sıkıştırıp çatlatan ve sesin ortaya çıkmasını sağlayan rüzgârdır” demişlerdir. Hâsılı, Yüce Allah’ın haber verdiği gibi, mahlûkatın anlamayacağı bir şekilde her şey onu tesbih eder. Yaratılışına uygun olan görevini yerine getirir. “O’nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne var ki siz onların tesbihini anlamazsınız...”³⁶⁰ Burada korku iki

³⁵⁷ el-Ankebût 29/67.

³⁵⁸ <http://ramazan.haber7.com/etkinlikler/haber/1437903-kabeye-rekor-ziyaretci-ramazanda-hac-gibi-rakam-30-Haziran-2015-tarihli-ziyaret>

³⁵⁹ er-Ra’d 13/13.

³⁶⁰ el-İsrâ 17/44.

türlüdür: Birincisi, Allah'ın azabından korkmaktır. Çünkü melekler yanlış yaparlarsa, azap onlara gelir. Melekler Allah'ın azabını çok daha iyi bilirler. “Onlardan her kim: Ben ondan başka bir ilahım derse, biz onu cehennemle cezalandırırız.”³⁶¹ İkincisi, Allah'ın azabından değil, heybetinden korkup çekinmektir. Melekler Allah'ı tanıyıp bildikleri için onun yüceliğinin farkındadırlar. Çünkü Allah melekleri kendisine itaat ve teslimiyetle nitelemiştir.³⁶² “Melekler, Allah kendilerine ne emrettiyse ona isyan etmezler ve her ne emredildiyse onu yaparlar.”³⁶³

1.2.2.5. Korku ve Endişe Taşınması Gerekmeyenler

Mü'min, Allah'ın büyüklüğüne yaraşır şekilde ondan korkmak, azabından kaygı duymak ve ahirette kendisini bekleyen akıbeti konusunda endişe içerisinde hayatını sürdürmek durumundadır. Ancak Allah'ın hidayetine tabi olan, ihsan içerisinde Allah'a teslim olup istikamet üzere olan, iman ettikten sonra durumunu ıslah eden ve Allah yolunda gizli ve açık olarak infak eden Allah dostları için herhangi bir korku ve endişe olmadığını aşağıdaki ayetler bize bildirmektedir.

1.2.2.5.1. Hidayete tabi olanlar

Rabbinden gelen hidayete tabi olanlar için, ahiret hayatında herhangi bir korku ve üzüntü olamayacağı belirtilir.

قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

“İnin oradan (cennetten) hepiniz. Tarafımdan size bir yol gösterici gelir de kim ona uyarsa, onlar için herhangi bir korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir dedik.”³⁶⁴

Taberî, ayetin “Onlara korku yoktur” bölümünü “Onlar güvenlikte/ emniyettedirler” şeklinde tefsir etmiştir.³⁶⁵ “Kim peygamberlerime uyar, onlarla gönderdiğim delillerime yapışır, onlar için kıyamet sıkıntılarından hiçbir korku olmayacağı gibi, dünyada kaçırdıkları sevaplardan dolayı da üzülmeyecekler. Bu ayette hidayetin ancak ittiba ve kabul ile olacağına işaret vardır.”³⁶⁶

Müteakip ayetteki, “Allah'ın ayetlerini inkâr edip yalanlayanlar cehennemliktir, onlar orada ebedî kalırlar.”³⁶⁷ ifadesinin Cehmiyye mezhebinin görüşünü çürüttüğünü belirten Maturidî (ö.333/944), bunu korku ve hüznün cennette olmayışına bağlamaktadır:

³⁶¹ el-Enbiya 21/29.

³⁶² Maturidî, *Te'vilât*, VII, 402.

³⁶³ et-Tahrîm 66/6.

³⁶⁴ el-Bakara 2/38.

³⁶⁵ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, I, 354.

³⁶⁶ Tabersî, Ebû Ali Emînüddîn, *Mecmeu'l-Beyân*, Müessesetu'l-A'lamî li'l-Matbaat, Beyrut 1995, I, 179.

³⁶⁷ el-Bakara 2/39.

“Çünkü onlar, cennet ve cehennem yok olacağını ve içindekilerin sona ereceğini iddia ederler. Şayet cennet yok olup içindekiler sona erecek olsaydı, orada korku ve hüzn olurdu. Çünkü dünya nimetinin yok olması ve elinden kaçmasından korkan kişiye hüzn hâkim olur, hayat onun için çekilmez hale gelir. Bu yüzden dünya, nimetinin yok olup kalıcı olmayışından dolayı korku ve hüznle nitelenmiştir. Hâlbuki Allah azze ve celle cennetlikler için hiçbir korkunun olmayacağını, yani azap endişesi ve nimetleri elden kaçırma üzüntüsü yaşamayacaklarını haber vermiştir. Ayetin “Onlar üzülmeceklerdir” bölümü ise, cennetliklerin ebedî olup, nimetlerinin daim olacağını gösterir.”³⁶⁸

Cennetten inip, dünya korku ve üzüntüleriyle yüzleşme durumunda kalan insanoğluna verilen ilk ilahî mesaj şöyledir: "Benden gelen hidayete uygun davranırsanız bir korku ve üzüntü hissetmeyeceksiniz!" Başka ayetler de bu hidayet, Kur'ân, Peygamber, iman, ilim, ibadet, salih amel, istikamet, ihsan gibi kavramlara sahip çıkmak ve yaşamak olarak açıklanır. Şeytan, Hz. Âdem ve Hz. Havva hatalarının bedeli olarak yeryüzüne indirilince, şeytan dalalette kalmayı seçmiş; Hz. Âdem ile Hz. Havva ise hatalarını anlayarak, “*Rabbimiz! Biz kendimize zulüm ettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.*”³⁶⁹ diyerek tevbe etmişlerdir. Âdem ve eşi şeytanın peşinden ayrıлып Hakk’a yönelmek suretiyle Allah’ın hidayetini tercih ederek kendisi ve zürriyetinden gelenler için hem tevbe kapısını açmış, hem de ahiret hayatında cennete talip olmayı yeğlemiştir. Elbette sonsuz merhamet sahibi olan Allah, bu yönelişi gerçekleştiren kulunun çabasını yok saymayarak kıyametin dehşeti ve korkularından kendisini emin kılar.

وَأَنَّا لَمَّا سَمِعْنَا الذِّكْرَ آمَنَّا بِهِ قَمَنَ يَوْمُنْ بَرِّهِ فَلَا يَخَافُ بَحْسًا وَلَا رَهَقًا

“Ve biz doğru yol rehberini dinler dinlemez ona iman ettik; rabbine iman eden kimse artık ne ziyandan ne de azıp sapmaktan korkar.”³⁷⁰

Cinler, Hz. Peygamber’den Kur’ân-ı Kerîm’i dinleyince kâinattaki her şeyin Allah’ın kudreti altında olduğunu, hiç kimsenin Allah’a güç yetiremeyeceğini anlamışlardır. Sürenin başında Kur’ân’ı dinledikten sonra iman eden cinler, diğerlerini de inkârcılıktan ve Allah’a eş koştuktan sakınmaya çağırmışlardır. “Bu âyette Allah’ın kullarına karşı adaletle muamele edeceği cinlerin ağzından dile getirilmektedir. Bu da Allah’ın iyilikleri ödüllendirme, kötülükleri cezalandırma konusunda ki kusursuz adaletinin mutlaklığına yani insanlarla sınırlı olmayıp irade sınavına tâbi tutulan bütün varlıkları kapsadığına yapılan bir vurgu olarak değerlendirilmelidir.”³⁷¹

³⁶⁸ Maturîdî, *Te’vîlâtü'l-Kur’ân*, I, 108.

³⁶⁹ el-A’râf 7/23.

³⁷⁰ el-Cin 72/13.

³⁷¹ Karaman ve diğ. *Kur’an Yolu*, V, 477.

إِنَّ الدِّينَ أَمْنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

“Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile Yahudiler, Hristiyanlar ve Sâbiîlerden (her bir grubun kendi şeriatında) "Allah'a ve ahiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için Rableri katında mükâfat vardır; onlar korkuya uğramayacaklar, mahzun da olmayacaklardır" (diye hükmedilmiştir).”³⁷²

Taberî ayetin sebab-i nüzulünün “Selman-ı Farisî’nin (r.a.) Müslüman olmadan önceki dinindeki arkadaşları olduğunu rivayet etmektedir:

“Mücahid bu ayet hakkında diyor ki: “Selman-ı Farisî (r.a.) İslâm’a girmeden önceki Hristiyan arkadaşlarının durumunu Hz. Peygamber’e(s.a.) sormuş, onların amellerini anlatmıştı. Resûlullah (s.a.): “İslâm üzere ölmediler.” buyurdu. Selman (r.a.) dedi ki: “Bütün dünya başıma zindan kesildi. Onların nasıl bir gayretle itaat içinde bulunduklarını ifade ettim. Nihayet bu ayet nazil olunca Resûlullah (s.a.) Selman’ı (r.a.) çağırtıp: “İşte senin arkadaşların hakkında şu ayet nazil oldu” dedi. Sonra Resûlullah (s.a.) şöyle ilave etti. “Her kim beni işitmeden önce, İsa’nın dini üzere ölürse İslâm üzere ölmüş olur, o hayır üzerindedir. Amma bugün kim beni işitir de benim risaletime iman etmezse o helâktedir.”³⁷³

“Dikkat çekici olan şey, bu ayette iman, biri insanlara nazaran zahirî, diğeri Allah katında geçerli, hakîki iman olmak üzere iki defa zikredilmiştir” diyen Hamdi Yazır, bununla beraber zahirî iman sahipleri bunlarla eşit tutulmuş ve hepsinin kurtuluşu kâmil iman ve salih amel şartına bağlanmıştır. O zaman onlara hiçbir korku yoktur ve onlar mahzun da olmayacaklardır. Şu halde kâmil iman ve salih amel erbabının bilgi ve amel feyizlerinden mahrum olan, sadece dış görünüşüyle Müslüman bulunan bir İslâm toplumunun “Onlara hiçbir korku yoktur ve onlar mahzun da olmayacaklardır” ilahî vadine mazhar olması söz konusu değildir. Allah’a imanı olmayanlar, hakkı yerine getiremezler, ahirete imanı olmayanlar da ebediyete hizmet edemezler.”³⁷⁴

Dünyada iken Allah’a iman eden, peygamberinin getirdiklerini tasdik eden; kendisini zevk ve lezzetlerden alıkoyup ibadet eden kullarına Rablerinin ebedi hayatta hazırladığı nimetler beşer havsalasının idrak edemeyeceği kadar güzeldir. Çünkü insanoğlu dünyada onları ne görmüş, ne işitmiş, ne tatmış, ne de hayal edebilmiştir. Bu nimetleri dünya hayatının nimetleri gibi nitelendiren sözler, bizim onları kavrayabilmemiz içindir. Ebû Hureyre’nin (r.a.) rivayet ettiği bir kudsî hadiste Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Allah Teâlâ şöyle ferman etti: “Ben Azîmu’ş-Şan, salih kullarım için gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve insanın hayal ve hatırından hiç geçmeyen nimetler hazırladım.” Ebû Hureyre (r.a.) dilerseniz şu ayeti-i kerimeyi okuyun dedi.³⁷⁵ “Hiç kimse, yapmakta olduklarına karşılık olarak, onlar için saklanan göz aydınlıklarını bilemez.”³⁷⁶

³⁷² el-Bakara 2/62.

³⁷³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I, 45.

³⁷⁴ Yazır, *Hak Dini*, I, 313.

³⁷⁵ Buhârî, *Bed’ül-Halk*, 8, Tefsîr, Secde 1, Tevhîd, 35; Müslim, *Cennet*, 2 (2824); Tirmizî, *Tefsîr* (3195).

³⁷⁶ es-Secde 32/17.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِّينَ وَالنَّصَارَى مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

“Şüphesiz inananlar (Müslümanlar) ile Yahudiler, Sabiîler ve Hristiyanlardan (her bir grubun kendi şeriatında) "Allah'a ve ahiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır.”³⁷⁷

“Zikredilen gruplardan her kim, içerisine hiçbir şüphenin karışmadığı sahih bir iman ile Allah'a ve ahiret gününe iman edip, kendisini Allah'a yaklaştıracak salih amel işlerse, onlara kıyametin dehşetinden dolayı herhangi bir korku yoktur. Ayrıca onlar Rablerinin kendilerine verdiği sevabı gördükten sonra dünyada bırakmış olduklarından dolayı da asla üzülmazler.”³⁷⁸

İbn Kesir, ayetin Hz. Muhammed'e (a.s.) iman etmeden cennete girmeyi umanlara bir umut vermediğini şöyle belirtmektedir:

“Bu ifadeden maksat şudur: Allah'a ve âhiret gününe iman eden ve iyi amel işleyen gruplar var ya ki bu da ancak, Hz. Muhammed'in (s.a.) bütün insanlara ve cinlere peygamber olarak gönderilmesinden sonra, onun şeriatına uygun olarak amel etmekle olabilir. İşte kim bu vasıfları taşırsa, ilerde karşılaştıkları şeylerde onlar için bir korku yoktur ve onlar arkada bıraktıkları şeylere de üzülmazler.”³⁷⁹

Bu kadar üstün nimetlere kavuşacağına inanarak bu âleminden göç eden mü'minler, dünyada ne kadar güzel bir yaşayış sürdürseler de geride bıraktıklarına asla üzülmazler. Onlar türlü nimetlere sahip olacakları ahiret hayatında da başta kıyamet sıkıntıları olmak üzere, hesap, mîzan, sırat ve cehennem korkusundan dolayı üzüntü çekmeyeceklerdir.

İmanlarını salih amellerle destekleyen mü'minler için bir başka müjde olmak üzere buyuruluyor ki:

وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا

“Mümin olarak dünya ve âhiret için yararlı iyi işler yapan kimseye gelince, o ne büsbütün, hatta ne de kısmen haksızlığa uğramaktan korkar.”³⁸⁰

Ayette, salih amelsiz iman isminin hak edilmeyeceğine işaret olduğunu belirten Maturidî şöyle der:

“Ayrıca ibadetin makbul olması da iman şartına bağlanmıştır. Buradaki zulüm, zalimlik anlamında değil, noksanlık anlamındadır. Çünkü amellere verilen sevap adalet gereği değil, lütuf kabilindendir. Salih amel işleyen kişinin amellerinin sevabından eksilme ya da

³⁷⁷ el-Mâide 5/69.

³⁷⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VIII, 575; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, II, 89.

³⁷⁹ İbn Kesir, *Tefsîr*, V, 295.

³⁸⁰ Tâ hâ 20/112.

günahlarının artmasından korkma endişesi olmaz. Şu ayette olduğu gibi, dilde “zulüm” kelimesinin noksanlık anlamında kullanılması mümkündür. *كَلِمَاتُ الْجَنَّتَيْنِ أَتَتْ أَكْلَهَا وَلَمْ تَطْلُمِ مِنْهُ*.³⁸¹ Bağ *“Bağların ikisi de yemişlerini verip hiçbir ürünü eksik bırakmamışlardı.”*³⁸² Bağ zalimlikle nitelenemeyeceğinden, noksanlık anlamı kastedilmektedir. Yani meyvesini yeterli, bol veren demektir.³⁸²

1.2.2.5.2. Muhsinler

Ahirette herhangi bir korku ve üzüntünün olmayacağı belirtilen insanlardan biri de, Allah’ı görüyormuş gibi ibadet eden muhsinlerdir.

بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

“Hayır, öyle değil! Kim ihsan derecesine yükselerek özünü Allah’a teslim ederse, onun mükâfatı Rabbinin katındadır. Artık onlara korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir.”³⁸³

Seyyid Kutub, bu ayetin bir önceki ayetteki “Yahudi ve Hristiyanlardan başkası cennete giremeyecek” iddiasına bir cevap olduğunu söylemektedir:

“Bütün varlığını, duygularını Allah’a teslim edip bağlanan, davranışlarıyla da İslâm’ı benimseyenlere bu mükâfat vardır. İslâm’ın alameti, duygu ile hareketler, itikad ile fiiliyat ve imanla ihsan arasındaki bütünlüktür. Ancak bu şekilde insan şahsiyeti bütün canlılığıyla teşekkül edebilir. Böyle olan mü’min ilâhî teminat altına dâhil olarak artık hiçbir korku ve hüzn duymaz. Onun sevincine hüzn karışamaz. İşte bütün insanların müsavi olup, herkesin aynı hakka sahip olduğu umûmî kaide budur. Artık bundan sonra Allah nezdinde Yahudi ve Hristiyanların iddia ettikleri iltimas veya tarafgirlikten söz etmek imkânsızdır.”³⁸⁴

Kur’ân literatüründe önemli bir kavram olan ihsan, iyilik etme, iyi ve güzel yapma, bağışlama, ikramda bulunma, insanın başta ana ve babası olmak üzere diğer insanlara yönelik sevgiye ve saygıya dayalı özverili tutumudur. Muhsin de bu davranışların yanında Kur’ân-ı Kerîm ve sünneti esas alan ve toplumun kabul ettiği üstün değerlere aykırı hareket etmeyen kimsedir. Resûlullah (s.a.) meşhur Cibril hadisinde ihsanı, *“Sanki görüyormuşsun gibi Allah’a ibadet etmendir. Her ne kadar sen O’nu görmüyorsan da, O seni görüyor”*³⁸⁵ diye tarif etmiştir. Hz. Ali (r.a.) bir sözünde *“İnsanlar, işlerini ihsanla yapmalarına göre değer kazanırlar”* demiştir. Allah’ın değer verdiği kullardan olan muhsinler için ahiret kaygısı ve hüznü olmayacaktır. *“Onlar için Rableri katında diledikleri her şey vardır. İşte bu, iyilik yapanların (muhsinlerin)*

³⁸¹ Kehf 18/33.

³⁸² Maturîdî, *Te’vîlâtü l-Kur’ân*, VII, 313.

³⁸³ el-Bakara 2/112.

³⁸⁴ Kutub, *Fî Zılâl*, I, 104.

³⁸⁵ Buhârî, İman, 37; Müslim, İman, 5.

mükâfatıdır. (Allah,) işledikleri kötülükleri örtmek ve onlara yaptıklarının en güzeli ile karşılık vermek için (onları böyle mükâfatlandırdı).’’³⁸⁶

1.2.2.5.3. İman edip kendini düzeltenler

Peygamberlerin ikazlarına kulak verip iman ederek durumlarını ıslah edenlere de herhangi bir korku ve hüznün olmayacağı ifade edilir.

وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ فَمَنْ آمَنَ وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

“Biz peygamberleri ancak müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. Kim iman eder ve kendini düzeltirse onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değildir.”³⁸⁷

Peygamberlerin gönderiliş amacının tebliğ olup, mucize getirmek olmadığını belirten bu ayet hakkında bazı müfessirlerimiz şöyle değerlendirmede bulunmuşlardır:

“Peygamberler, (Allah'ın rahmeti) yani cennetinin müjdecileri ve cehenennem azabının korkutucuları olarak gönderilmiştir. Onların, ayetler ve mucizeler indirmeye güçleri yoktur. Bu, Allah'ın meşietine, emrine ve hikmetine bağlıdır. Onlar, Allah'a itaat edenlere mükâfat olduğunu müjdeleyip, isyan edenlere de, ilahî cezanın varlığını haber veren ve korkutan kimselerdir. Onları ancak dünyada rızık genişliği, ahirette sevap vadiyle gönderdik. Yoksa onları, kendilerinden beklenen mucizeleri getirmek için göndermedik. Kim, onların sözlerini tutar ve kalbin işi olan iman ile bedeninin işi olan "ıslahı" (güzel hal ve işleri) yerine getirirse, onlar için hiçbir korku yoktur, onlar mahzun da olmazlar. İman edip kendilerine bildirilen şeriatın gereklerine göre durumlarını düzeltenlerin, cehenennem halkının tadacakları azaptan dolayı duydukları korku gibi herhangi bir korkuları olmayacaktır. Onlar kendilerinden başkalarının yaşadıkları sevabı kaçırma üzüntüsü de yaşamayacaklardır.”³⁸⁸

İman edip hallerini düzeltenlerin önceden yaptıkları kötülüklerin silineceği ve onların annelerinden yeni doğmuş gibi tertemiz, günahsız olacakları Allah'ın bize bildirdiği hususlardandır. “İman edip yararlı işler yapanların, Rableri tarafından hak olarak Muhammed'e indirilene inananların günahlarını Allah örtmüştü ve hallerini düzeltmiştir.”³⁸⁹ Öyle ise onların dünyada bıraktıklarından dolayı herhangi bir korku ve üzüntülerinin olmayacağı bellidir. Çünkü Rablerinin kendileri için cennette hazırladığı ikramların dünyadaki herhangi bir nimetle kıyaslanması mümkün değildir.

يَا بَنِي آدَمَ إِنَّمَا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي فَمَنْ أَتَىٰ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

“Ey Âdemoğulları! İçinizden size benim ayetlerimi anlatan Peygamberler gelir de her kim Allah'a karşı gelmekten sakınır ve halini düzeltirse, artık onlara korku yoktur. Onlar üzülecek de değildir.”³⁹⁰

³⁸⁶ ez-Zümer 39/34-35.

³⁸⁷ el-En'âm 6/4.

³⁸⁸ Râzî, Mefâtih, XII, 189; Kurtubî, el-Câmî, VI, 276; Beyzâvî, Nasıruddin Ebû Said Abdullah b. Amr b. Muhammed Şirâzî, *Envaru't-Tenzil ve Esrâru't- Te'vîl*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyyi, Beyrut 1418 H, II, 162; Hazin, Alauddin Aliyyübnü Muhammed, *Lubâbu't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzil*, Matbaa Behiyye, Mısır ts., II, 113.

³⁸⁹ Muhammed 47/2.

³⁹⁰ el-A'râf 7/35.

“Peygamberler insanlara Allah’ın âyetlerini, delillerini ve hükümlerini açık açık ortaya koyduğunda, onlar ya peygamberin getirdiklerini kabul edip durumlarını düzeltir veya Allah’ın âyetlerini yalanlayıp İblîs gibi kibirlenerek isyanlarını sürdürürler. Yüce Allah, âhirette bu zümrelerden ilkinin, korku ve üzüntüden emin bir şekilde mutlu olacağını müjdelerken, ikinci zümreyi “ateş ehli” (cehennem ashabı) diye nitelemekte ve ebedî olarak ateşte kalacaklarını haber vermektedir.”³⁹¹

Peygamberlerimizi insanlara Allah’a iman edip onun emirlerini yerine getirdikleri takdirde cennet ve onun içindeki nimetleri müjdeleyici; aksine onların uyarılarını kale almayıp isyan ettiklerinde ise cehennem azabıyla korkutmak üzere gönderdik. İnsanoğlunun fıtratı gereği rehavete kapılmaması için azapla uyarılması gerekir. Kur’ânın mesânî adını verdiği bu anlatım tarzı, âyetlerde hemen hemen başbaşa gider. On âyet cennet ve ondaki nimetlerden bahsederken, akabindeki on âyet ise cehennem ve onun dehşetli azabından söz eder. Her kim hatalarına tevbe edip kendisini ıslah ederse onun için ahirette endişe duyacağı bir korku olmaz. Yeni müslüman olanın hatalarının silineceğini, “*Şüphesiz ki İslâm, önceki günahları ortadan kaldırır*”³⁹² hadisiyle muştulayan Resûlullah (s.a.), günahlarından tevbe eden mü’minler için de “*Günahattan tevbe eden, hiç günah işlememiş gibidir*”³⁹³ müjdesini vermiştir. Zaten Yüce Rabbimiz, “*İnanıp salih ameller işleyenlerin ve Muhammed’e indirilene -ki o Rablerinden gelen haktır- inananların ise Allah günahlarını örtmüş ve hallerini düzeltmiştir*”³⁹⁴ fermanıyla böyle kimselerin ahiret kaygılarının olmayacağını beyan etmiştir.

Kur’ân’da İslâm’ın yalnızca “Allah’a ve gönderdiklerine inandım” sözünü söylemekten ibaret olmayıp, aynı zamanda insanın amel ve davranışlarıyla bunu yansıtacağı bir hayat tarzı olduğuna dair örnekler sunulur. Bunlardan biri de, Allah yolunda yaptıkları infakı başa kakmak suretiyle insanları incitmeyenlerin, Rableri katında endişe duyacak bir durumları olmadığını belirtmek üzere âyet-i kerimede şöyle buyurulmaktadır:

1.2.2.5.4. İnfakta ihlâslı olanlar

Allah’ın rızasını kazanmak için O’nun kullarına infakta bulunurken, minnet ve eziyet etmeksizin bunu yapanlar için de herhangi bir korkunun olmayacağı belirtilir.

³⁹¹ Râzî, *Meîâtîh*, XIV, 58.

³⁹² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 199, 204, 205.

³⁹³ İbn Mâce, *Zühd*, 1323.

³⁹⁴ Muhammed 47/2.

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَا أَنْفَقُوا مَنًّا وَلَا أَذًى هُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ
يَحْزَنُونَ

*“Mallarını Allah yolunda harcayan, sonra da harcadıklarının peşinden (bunları) başa kakmayan ve gönül incitmeyenlerin, Rab'leri katında mükâfatları vardır. Onlar için korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de.”*³⁹⁵

Kur’ân’da birçok ayette mü’minler için belirlenmiş en temel görevlerden biri de “infak”tır. İbn Kesîr, ayette ne eliyle ne de diliyle hiçbir şekilde, iyilik yaptığı kişilere minnet etmeden infak yapanlara övgü olmak üzere şöyle bir müjde olduğunu belirtir:

“Onlar ihsan ettikleri kişilere, iyiliklerini boşa çıkaracak herhangi bir hoşnutsuzluk sergilemezler. Allah kendilerine bunun karşılığında en güzel karşılığı ve onlardan başka hiçbir kimseye vermediği sevabı vaat etmiştir. Ayrıca karşılaştıkları kıyametin dehşeti, geride bıraktıkları evlatları ve yaşadıkları dünya hayatı ve süsünden dolayı da herhangi bir korku ve üzüntü duymayacaklardır.”³⁹⁶

Ayette hayır yapmanın adabı kalp kırılmaması, fakirin küçümsenmemesi, eziyet edilmemesi, yapılan iyiliğin başa kakılmaması, gösteriştan kaçınılması şeklinde belirtilmiştir. *“Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma!”*³⁹⁷ prensibi ile hareket eden bir mü’min, Allah’ın rızasını kazanmak için yaptığı infakın yoksulun bir hakkını³⁹⁸ ona vermekten ibaret olduğu şuuruyla davranır. Hatta Allah’ın emrini yerine getirmesine vesile olduğu için, infak yaptığı kişiye minnettar kalır. Esasen tarihte infak adabı ile alakalı güzel metodlar geliştirilmiştir. Sadaka taşları, evlere karanlıkta gizlice yemek götürüp kapıya bırakmak, bir bakkala gidip borçlunun haberi olmadan veresiye (zimmet) defterinden borcunu sildirmek ve nihayet fırından kendisine ekmek alırken birkaç tane de başka ekmek parası ödeyip yoksulların onu almasını sağlamak (askıda ekmek) gibi. Bu şekilde infak ederken de güzel davranan kişiler, en büyük korkunun (fezeu’l-ekber) dehşetinin insanları sarsacağı kıyamet gününde, amel defterlerine haseneler yazdırmış olurlar. Her haseneye de on misli karşılık vereceğini³⁹⁹ kitabında bildiren Yüce Rabbimiz, elbette yapılan iyilikleri yok saymaz. *“Elbette Allah muhsinlerin ecrini zayı etmez.”*⁴⁰⁰

³⁹⁵ el-Bakara 2/262.

³⁹⁶ İbn Kesir, *Tefsîr*, II, 461.

³⁹⁷ el-Müddessir 74/6.

³⁹⁸ ez-Zâriyat 51/19; el-Meâric 7/24-25.

³⁹⁹ el-En’âm, 6/160.

⁴⁰⁰ et-Tevbe 9/120.

İnfak etmenin diğer bir âdabının da, gizli ve açık olarak devamlı bir şekilde özel bir zaman beklemeden, gece olsun gündüz olsun, ihtiyaç duyulduğu her an yapılmasının Allah katında sonsuz bir mükâfata nail olmaya ve endişe duyulacak bir korkudan uzaklaşmaya sebep olacağı vurgulanmak üzere buyuruluyor ki:

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

“Mallarını gece gündüz; gizli ve açık Allah yolunda harcayanlar var ya, onların Rableri katında mükâfatları vardır. Onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değildir.”⁴⁰¹

Ayetin, Allah yolunda cihad için at besleyip masraf yapan kişiler için indiğine dair yaygın rivayetler vardır. Hz. Ebû Hureyre (r.a.) besili bir at gördüğü zaman bu ayeti okurdu. “Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Ali’nin (r.a.) elindekileri tasadduk etmesi üzerine de inmiş olabileceği belirtilmiştir. Saçıp savurmaksızın ve cimrilik etmeden infak eden herkes için indiği de Katâde’den rivayet edilmiştir.”⁴⁰² “Bunlardan başka bu ayetin bütün zamanlar ve bütün durumlar içinde sadaka veren ve herhangi bir ihtiyaç sahibinin durumunu gördüğü vakit, hiç gecikmeksizin derhal onun ihtiyacını gideren ve başka bir zamana ertelemeyen kimseler hakkında, bütün müslümanları hayra koşturmak için indiği de nakledilmiştir.”⁴⁰³

Fahreddin Razî der ki:

“Nüzûl sebebine dair anlatılan çeşitli rivayetler içinde en güzeli budur. Çünkü bu ayetin infakla ilgili hükümleri bildiren ayetlerin sonu olduğunda hiç şüphe yoktur. Burada infak çeşitlerinin en mükemmel şekli açıklanmıştır” diyerek bu sonuncu rivayeti tercih etmiştir. Zeccâc "Bu âyet-i kerimenin başındaki ف لâfzının mahallinin mübtedâ olmak üzere merfû olduğunu söyleyerek, ayetin takdiri manasının "Kim infakta bulunursa, Allah onun ecrini zayi etmez" şeklinde olur demiştir. Âyet-i kerimedeki fâ harfî de infakta bulunan insanların elde edecekleri ücretin ancak o infakları sebebiyle olacağına delâlet eder. Allah en iyi bilendir. Âyet-i kerimde, gizlice sadaka vermenin, açıkça sadaka vermeden daha efdal olduğuna da bir işaret vardır. Çünkü âyet-i kerimde gece, gündüzden; "gizli" de "aşikâr" kelimesinden önce zikredilmiştir. "Onlara hiçbir korku yoktur ve onlar mahzun da olmayacaklardır" buyruğunun manası, mü'minlerin kıyamet gününde herhangi bir korkuya kapılmayacaklarını göstermektedir. Bu husus, "En büyük korku bunları asla tasaya düşürmez"⁴⁰⁴ âyetiyle de teyid edilmiştir.”⁴⁰⁵

“Allah yolunda infakta bulunanlar verdiklerini dünyada ve ahirette kat kat geri alırlar, bütün korkulardan selamet bulurlar. Dünyada verdiklerine hüzn ve esef duymayıp,

⁴⁰¹ el-Bakara 2/274.

⁴⁰² Vahidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed, *Esbâbu'n -Nüzûl*, Dârü İbn Kesîr, Dimeşk-Beyrut 1993, s. 75; Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 346; Kurtubî, *el-Câmî*, III, 225.

⁴⁰³ Yazır, *Hak Dini*, II, 228.

⁴⁰⁴ el-Enbiyâ 21/103.

⁴⁰⁵ Râzî, *Mefâtih*, VII, 74.

memnun oldukları gibi, ahirette de cimriler mahzun olurken, bunlar her türlü hüznün ve kederden uzak kalırlar ve mutlu olurlar.”⁴⁰⁶

1.2.2.5.5. Cennetlikler

Dünyada iken müşriklerin alay edip hor gördüğü yoksul mü'minlerin de herhangi bir korku duymaksızın cennete girecekleri belirtilir.

أَهْلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمْتُمْ لَا يَنَالُهُمُ اللَّهُ بِرَحْمَةٍ أَدْخُلُوا الْجَنَّةَ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ

“Sizin, ‘Allah bunları rahmete erdirmez’ diye yemin ettikleriniz şunlar mı?” (Sonra cennetliklere dönülerek) “Haydi, girin cennete. Size korku yok. Siz üzülecek de değilsiniz.”⁴⁰⁷

Kurtubî: “Müşrikler dünyada iken Bilal, Selman ve Habbab gibi fakir mü'minlerle alay eder ve yemin ederek, ‘bunlar mı ahirette Allah'ın rahmetine erdirilecek?’ demelerinden dolayı onları azarlar. Bu mü'minlere “Haydi, cennete girin” denildiğinde, onların hasret ve üzüntüsü daha da artar”⁴⁰⁸ demiştir.

Ebû Saîd (r.a.) şöyle anlatıyor: “Muhacirlerin fakirlerinden bir grupla oturmuştum. Bunlardan bir kısmı, diğerleri (nin karaltısından istifade) ile çıplaklıktan korunuyordu. Bir kâri de bize Kur'ân okuyordu. Derken Resûlullah (a.s.) yanımıza çıkageldi ve başımızdan aşağı dikildi. Kâri okumayı bırakınca Resûlullah (a.s.) bize selam verdi. “Ne yapıyorsunuz?” diye sordu. “Ey Allah'ın Resûlü! Dedik, o kârimizdir, bize Kur'ân okuyor. Biz de Allah Teâlâ'nın kitabını dinliyoruz.” Bunun üzerine Resûlullah (a.s.): “Ümmetim arasında kendileriyle birlikte sabretmem emredilen kimseleri yaratan Allah'a hamdolsun” dedi. Sonra Resûlullah (a.s.) ortamıza oturdu ve “Şöyle halka yapın” dedi. Ebû Saîd der ki: “Resûlullah'ı (a.s.) onlar arasında benden başka birini daha tanıyor görmedim. Herkes halka olunca Resûlullah (a.s.) şu müjdeyi verdi: “Ey yoksul muhacirler, size müjdeler olsun! Sizler cennete insanların zenginlerinden yarım gün önce gireceksiniz. Bu yarım gün, dünya günleriyle beşyüz yıl eder.”⁴⁰⁹

“Sonra A'râftakiler, "Kendilerini Allah'ın, rahmetine erdirmeyeceğine yemin ettiğiniz kimseler bunlar mıydı?" diyerek azarlamalarını daha da artırır ve ehl-i cennetten bir gruba işaret ederler. Kâfirler bu insanları dünyada iken zayıf görüyorlar, hallerini

⁴⁰⁶ Yazır, *Hak Dini*, II, 228.

⁴⁰⁷ el-A'râf 7/49.

⁴⁰⁸ Kurtubî, *el-Câmî*, VII, 137.

⁴⁰⁹ Ebû Dâvûd, *İlim*, 13, (3666); Tirmizî, *Zühd*, 37, (2352).

küçümsüyorlar, çoğu zaman onlarla istihza ediyorlar ve onların dinine katılmayı gururlarına yediremiyorlar. Üstün olduklarını iddia eden kimseler kendilerince küçük ve zayıf gördükleri kimselerin yüce makamlar kazanmış olduklarını görünce, bundan dolayı üzüldür, pişmanlığı büyür ve kendisi için olandan dolayı nedamet duyar.”⁴¹⁰

İnananları küçük görüp alay etmek, geçmişte olduğu gibi günümüzde de devam eden bir hastalıktır. Dindar insanları küçük görerek aşağılamak isteyen bu tipler, zaman zaman çeşitli platformlarda ortaya çıkmaktadırlar. Kendisini çağdaş, aydın ve ilerici gören birtakım kişiler, ibadetlerini yapan dindarlardan hoşlanmayıp, müslümanlarla yobaz, cahil, mürteci vb. yaftalarla alay etmektedir. Serkeş, mütekebbir, fitneci, her hayırlı işe karışıp engellemeye çalışan, dindarları horlayan, dînî uygulamalardan rahatsızlık duyan, bu rahatsızlığını çağdaşlık ve aydınlık gibi toplumda rağbet gören kavramların arkasına sığınıp haklı ve mâkul göstermeye çalışan bu kişilerin temel amacı, insanları dini yaşayıştan uzaklaştırmaktır. Böyleleri şeytanın avanesi ve askerleridir. Onların telkin ve sataşmalarına aldırmandan dinin emirlerini uygulamaya çalışmak onları ve şeytanı daha çok kahredecektir. Bütün düşmanlara ve düşmanca yaklaşımlara kahredici cevap, dinin gereklerini yerine getirip daha iyi müslüman olmaya çalışmakla verilir. Kim ne derse desin, “Allah’a çağıran, güzel ameller işleyen ve ben müslümanlardanım diyen kimselerden daha güzel sözlü kim olabilir”⁴¹¹ düsturu, Rabbimizin “sizin için herhangi bir korku ve üzüntü olmadan cennete girin” müjdesinin anahtarıdır.

1.1.2.5.6. Allah dostları

İman edip Allah’a karşı sorumluluklarının bilinciyle davrananların Allah’ın dostları olduğu ve onlar için bir korku ve hüznün olmayacağı bildirilir.

أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ . الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ

“Bilesiniz ki, Allah’ın dostlarına hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de. Onlar iman etmiş ve Allah’a karşı gelmekten sakınmış olanlardır.”⁴¹²

“Ahmed b. Hanbel *Zühd* adlı kitabında İbn Ebî Hatim ve Ebu’s-Şeyh’in Vehb b. Münebbih’ten şöyle bir rivayette bulunmuştur. Havariler: “Hiçbir korku duymayacak ve üzülmeyecek Allah’ın dostları kimlerdir ya İsa!” dediler. İsa (a.s.) da “İnsanlar dünyanın zahirine bakarken batını ile ilgilenenler, dünyanın peşin (acil) kazançlarını bırakıp sonradan gelen getirisine yönelenlerdir. Öldükten sonra geride bırakacaklarının endişesinden dolayı ölmeden önce ölenler, başlarına gelecekler sebebiyle sevinçten daha çok hüznün duyanlar, elde ettikleri geçici nimetleri geri çevirenler, dünyalıklarını yenilemeyip harap olanları tamir etmeyenler, kalplerindeki dünya sevgisini yerle bir ederek yerine ahiretlerini

⁴¹⁰ Râzî, *Meftâh*, XIV, 75.

⁴¹¹ Fussilet 41/33.

⁴¹² Yunus 10/62-63.

kuranlardır. Onlar dünya halkına önceki temsilcilerinin gelip geçtiği bir ölme (çürüme) yeri olarak bakıp, yaşamayı hatırlamaktan daha çok ölümü hatırlamayı seven kişilerdir. Allah Teâlâ'yı severek onun nuruyla aydınlanmak isteyenler ve Allah'ın kendilerini aydınlattığı kimselerdir ki, umduklarının dışında bir beklentileri olmayacak ve sakındıklarından başka bir korku duymayacaklardır.”⁴¹³

“Allah Teâlâ'nın velisi olup, himayesine aldığı kişiler dünyayı kaybetmekten dolayı kıyamet gününde hiç bir korku ve üzüntü duymayacaktır. Çünkü onlar cehennemden uzak olacaklar. Said b. Cübeyr'in rivayetine göre Resûlullah'a (s.a.) “*Evliyaullah kimlerdir? diye sorulunca, “Görüldüklerinde Allah'ın hatırlandığı kişiler.”*”⁴¹⁴ diye cevap vermiştir.

Ömer b. Hattab (r.a.) bu ayet hakkında şöyle demiştir. Resûlullah'ı (s.a.) şöyle buyururken işittim: “Allah'ın kulları arasında öyle bir grup var ki, onlar ne peygamberlerdir ne de şehitlerdir. Üstelik kıyamet günü Allah'ın indindeki makamlarının yüceliği sebebiyle peygamberler de şehitler de onlara gıpta eder.” Oradakiler “Ya Resûlellah! Onların kim olduklarını ve yaptıklarını bize bildirsen, biz de onları sevsek” dediler. “Onlar aralarında ne kan bağı ne de birbirlerine bağışladıkları bir mal olmadığı halde Allah adına birbirlerini sevenlerdir. Allah'a yemin ederim, onların yüzleri mutlaka nurdur. Onlar nurdan minberler üzerindedirler. Halk korkarken, onlar korkmazlar. İnsanlar üzüldürken, onlar üzülmezler.”⁴¹⁵ Sonra da bu ayeti okudu.”⁴¹⁶

Allah'ın dostu olmayı hak edip kıyametin üzüntüleri ve sıkıntılarından kurtulmanın yolunun gösterildiği bu ayet, imandan sonra mü'min için en önemli hedef olarak takvâyı belirlemiştir. Allah dostu olmanın yolu takvâ sahibi olmaktan geçer, yoksa bazı cahil müslümanların zannettikleri gibi, dini ilimlerden doğru dürüst haberi bile olmayan, sadece kisve giymekle veli veya mürşid diye peşinden gidilen insanların mü'minleri hedeflerine ulaştıramayacakları açıktır. Peygamber (a.s.) bu hakikati bildirmek için üç defa göğsüne işaret ederek “*Takvâ buradadır*”⁴¹⁷ diye buyurmuştur. Kur'ân'da müslümanlar arasında geçerli olan üstünlük sebebi, ilim, iman ve Takvâ olarak belirlenmiştir: “*Allah içinizden inananların ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini*

⁴¹³ Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celaluddin Abdurrahman, *ed-Dürü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1983, IV, 37.

⁴¹⁴ İbn Mâce, Zühd, hadis no: 4119.

⁴¹⁵ Ebû Davud, Büyû 78

⁴¹⁶ Kurtubî, *el-Câmî*, VIII, 228.

⁴¹⁷ Buhârî, Edeb, 57; Müslim, Birr, 32; Ebû Dâvûd, Edeb, 47; Tirmizî, Birr, 24.

yükseltsin.⁴¹⁸ Bu iki hasletin ortaya çıkacağı yer dünya olarak görünürken, diğer haslet takvânın ölçütü Allah (c.c.) tarafından bilinir ve bunun da tezahür edeceği yer ahirettir. “Muhakkak ki, Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır.”⁴¹⁹

1.2.2.5.7. İstikamet üzere olanlar

Allah Teâlâ, ayetlerine inanan Müslüman kulları için, kıyamet gününde endişelenecekleri bir korku olmayacağını bildirmektedir.

يَا عِبَادِ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ. الَّذِينَ آمَنُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا مُسْلِمِينَ

(Allah şöyle der:) “Ey ayetlerimize inanan ve Müslüman olan kullarım! Bugün size korku yoktur, siz üzülmeceksiniz de.”⁴²⁰

Bursevî (ö. 1137/1724), ayetteki “Ey kullarım” ifadesinin, Allah ismine muzaf yapılarak yalnızca takvâ sahibi mü’min kullara yapılan bir iltifat olduğunu söylemiştir:

“Müttakîleri şereflendirip kalplerini hoş tutmak için, Kıyamet gününde hoşlanmayacakları şeylerle karşılaşmayacaklarından dolayı kendileri için hiçbir korku olmayacağını; maksatlarına erişememenin verdiği herhangi bir üzüntü de yaşamayacaklarını belirtir. İbn Atâ: “O gün sizin için dünyadan imansız gitme korkusu ve ahirette kulun yalnızlık hissini verdiği üzüntü de olmayacaktır.” demiştir. İşte bu, Allah’ın has kullarına şu ayette de ifade edilen dünya ve ahirette belirttiği müjdesidir: “Dünya hayatında da ahirette de onlara müjde vardır...”⁴²¹ Fakat onlar, bunu gizlemekle emrolunmuşlardır. Başkalarının bilmesine ihtiyaç yoktur, kendilerinin bilmesi yeterlidir.

Te’vilâtu’n-Necmiyye’de belirtildiğine göre ayette şuna işaret edilmektedir: “Allah Teâlâ hangi kulunu diğer yaratıkların boyunduruğundan kurtarır ve dünyada kendi zâtına kulluk şerefiyle şereflendirirse, kıyamet günü onu Allah’ı (cemalullahı) görmekten perdeleyecek hiçbir korku yoktur. Yine bu kişi dünya ve âhirete dair herhangi bir nimet kaybından ötürü de üzülmecek, Allah’ın lütuf ve marifet denizlerinde kaybolup ebedî mutluluk okyanusunda yelken açacaktır.”⁴²²

Müteakip ayetlerde iman edip hayatını istikamet üzere devam ettiren Allah dostları için, ahirette korkulacak bir durum ve hüznün olmadığı belirtilmektedir:

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

⁴¹⁸ el-Mücadele 58/11.

⁴¹⁹ el-Hucurât 49/13.

⁴²⁰ ez-Zuhruf 43/ 68-69.

⁴²¹ Yunus 10/64.

⁴²² Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu’l-Beyân*, Eser Neşriyat, İstanbul 1389 H. VIII, 389.

*“Şüphesiz Rabbimiz Allah'tır” deyip sonra da dosdoğru olanlara hiçbir korku yoktur, onlar üzülmeyecekler de.”*⁴²³

“Rabbimiz Allah’tır” sözü, Allah’a iman eden müslümanın sadece bir slogan şeklinde söyleyip geçeceği bir laf değil, beraberinde Allah’ın istediği hayat tarzında istikâmet üzere olmayı getirmelidir. Seyyid Kutub, bunun bütün münasebetler için değer ölçüsü getiren bir sistem olduğunu ve Allah’tan başkasına hesap vermediğini şöyle belirtir:

“Ancak O’nun hükmüne boyun eğ, ancak O’nun şeriatına bağlanırsın ve ancak O’nun yolunu ve hidayetini benimseriz. Bu yolu bilip seçtikten sonra ikinci basamak dosdoğru o yolda yürümektir. Allah’ın kendilerine istikamet lûtfettiği kimseler seçkin kimselerdir. “Ve onlar için korku yoktur ve üzülecek şeylerdir.” Neden korksun onlar ve niçin üzülsünler? Gittikleri yol dosdoğru yoldur. Ve bu yolda mutlak neticeye varacakları garantilidir.”⁴²⁴

İslâm’ı kabul edip, Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmadan inanç, düşünce ve niyette, tutum ve davranışta sürekli olarak Allah’ın rızasına uygun hareket etmek istikametinin temelini oluşturur. Yeme, içme, giyinme gibi davranışlar başta olmak üzere dinî ve ahlâkî hükümlere uygun bir hayat sürdürme, her türlü aşırılıktan kaçınma, dengeli ve dürüstçe yaşama istikametinin tamamlayıcı unsurlarıdır. Kendisine inanmayan Mekke’li müşriklerin bile değerli eşyalarını emanet ettikleri, ömrü bu prensipleri uygulayarak geçen Hz. Peygamber’e Kur’ân’da *“Emrolunduğun gibi dosdoğru ol!”*⁴²⁵ diye ferman edilmesi sebebiyle Resûlullah (s.a.) bir hadisinde *“Beni Hûd ve Vâkıa sureleri ihtiyarlattı”*⁴²⁶ buyurmuştur. Mü’min için istikamet üzere hayat sürdürmek, imandan sonra en önemli meziyetlerden biri olduğu için kendisinden *“Ya Resûlellah! Bana İslâm hakkında öyle bir söz söyle ki, senden başka kimseye bir şey sormaya ihtiyacım kalmasın”* diyen Süfyan es-Sakafî’ye Resûlullah (s.a.): *“قُلْ آمَنْتُ بِاللّٰهِ ثُمَّ اسْتَقَمْتُ”* *“Allah’a inandım de, sonra da dosdoğru ol!”*⁴²⁷ tavsiyesinde bulunmuştur.

Her işte istikamet sahibi olmak, her zaman doğruyu tayin ve tesbit edip ona göre davranmak çok zordur. Ayrıca ona ulaştıktan sonra eğilip bükülmeden aynı şekilde sebat edebilmek kolay bir iş olmadığı için, Resûlullah (s.a.): *“İstikamet üzere olun, bunun sevabını siz sayamazsınız”*⁴²⁸ buyurmuştur. Ayrıca istikamet sahibi mü’minlere

⁴²³ el-Ahkaf 46/13.

⁴²⁴ Seyyid Kutub, *Fî Zılâl*, VI, 3259.

⁴²⁵ Hûd 11/113.

⁴²⁶ Tirmizî, Tefsir Vâkıa, (3293).

⁴²⁷ Müslim, İman, 62 (38).

⁴²⁸ Muvatta, Tahâret, 36 (1, 34); İbn Mâce, Tahâret, 4, (277).

ölüm anında melekler gelip kendileri için herhangi bir korku ve üzüntü olmayacağını müjdelilerler. “Şüphesiz "Rabbimiz Allah'tır" deyip de, sonra dosdoğru olanlar var ya, onların üzerine akın akın melekler iner ve derler ki: *"Korkmayın, üzülmeyin, size (dünyada iken) vadedilmekte olan cennetle sevinin! Biz dünya hayatında da âhirette de sizin dostlarınızız. Çok bağışlayan ve çok merhametli olan Allah'tan bir ağırlama olarak, orada canlarınızın çektiği her şey var, istediğiniz her şey orada sizin için var."*⁴²⁹

Netice itibariyle Kur'ân'da “havf” ile kastedilen korku, kalbin duymuş olduğu yakıcı bir ısıtıcı şeklinde insanın içinde beliren, ruhu rahatsız eden, kişiyi devamlı teyakkuz halinde tutan, dış belirtilerine nispetle daha çok gönülde tesirini gösteren bir korku türüdür. Dünyevî korku ve kaygıları, azap korkusu, ahiret kaygısı, günah işleme endişesi gibi dinî kaygıları ifade etmektedir.”⁴³⁰

1.1.3. Haşyet: خَشْيَة

“Haşyet kelimesinin karşılığında lugatlarda havf kullanılmıştır. İsmi Tafdil vezni “ehşâ” en çok korkan anlamındadır. هذا المكان أَخْشَى: “Bu mekân en korkulan yerdir.”⁴³¹ Süyûtî (ö.911/1505)'ye göre, lugatçiler müteradif zannedilen havf ve haşyetin arasında neredeyse bir fark bulamamışlardır. Haşyet havftan daha üstündür. O havfin en şiddetlisidir. Arapların شَجَرَة خَشْيَة: “Kuru bir ağaç” sözünden alınmıştır. Havf ise kendisinde hastalık bulunan deve için نَاقَة خَوْفَاء şeklinde söylenir. Dolayısıyla bu bir noksanlıktır. Havf cinsdir diğerleri nevi (türdür). Her haşyet, havfdır ama her havf, haşyet değildir. Onun için haşyet, Allah'tan korkmaya tahsis edilmiştir. وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ “Rablerine saygıda kusur etmeyen, hesabın kötüsünden korkan kimselerdir.”⁴³²

⁴²⁹ Fussilet 41/29-30.

⁴³⁰ Gezgin, *Adı Geçen Makale*, s. 45.

⁴³¹ İbn Manzûr, *Lisân*, 921.

⁴³² er-Ra'd 13/21; Süyûtî, Celaledin, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Thk. Mustafa Şeyh Mustafa, Müessesetü'r-Risâle, Beyrutts. s. 413.

“Saygıyla karışık bir korku olan haşyet, daha ziyade kendisine saygı duyulan varlık hakkındaki bilginin bir ürünü olarak ortaya çıkar.”⁴³³

ولقد خشيتُ بأنَّ مَنْ تبع الهدى سَكَنَ الْجَنَّةَ مع النبي محمد (ص)

“Ben bildim/ümid ederim ki hidayet yoluna tabi olan kimse cennetlerde Peygamber Hz. Muhammed(s.a.)ile beraber ikamet edecektir.”⁴³⁴

Nitekim “Ben Allah hakkında sizden daha çok bilgiye sahibim

vebenim haşyetim sizinkinden daha fazladır”⁴³⁵ hadisinde bu mana vurgulanmıştır. خشي

fiili harfî cerri ile kullanıldığı zaman, “kaygılanmak, tedirgin olmak, kaygı”⁴³⁶ anlamlarına gelmektedir.

Havf ile haşyetin farkına işaret eden Askerî, “havf, çirkinlikle ya da çirkinliği terkle ilgilidir. Yine, خِفْتُ الْمَرَضَ : “Hastalıktan korktum” denilir. Haşyet ise, sevilmeyen şeylerin kendisinden değil, onlara sebep ve kaynak olan varlıklardan korkmaktır. Haşyet, kötülüğün bulunduğu yerle ilgilidir ve kötülüğün kendisinden korkmak, haşyet diye isimlendirilmez. Bu nedenle ayette, “Rablerine haşyet duyarlar”⁴³⁷ şeklinde buyurulmaktadır. Şayet, “Yüce Allah, ben senin, ‘İsrail oğulları’nın arasına tefrika düşürdün’ demenden koktum (haşyet duydum)”⁴³⁸ buyurmadı mı?” denilecek olursa biz de, “Hz. Harun, ayrılığa yol açacak olan sözden haşyet duydu ve bir şeye yol açan onu yapan konumundadır” deriz. Bazıları şöyle demişlerdir: خشيتُ زَيْدًا “Zeyd’den haşyet duydum” (korktum) denilir; oysa خشيتُ ذَهَابَ زَيْدٍ “Zeyd’in gitmesinden haşyet duydum (korktum) denilmez. Böyle denilirse, asıl anlamına göre değildir, ancak haşyetin havf yerine kullanılmış olmasından dolayıdır. Bazen birbirine yakınsa, bir kelime diğeri yerine kullanılabilir.⁴³⁹ يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ "Onlar, yüceler yücesi

⁴³³ Râgıb el-İsfahanî, *Müfredât*, s.155.

⁴³⁴ İbn Manzûr, *Lisân*, 839; İbn Fâris, *Mekâyis*, II, 184.

⁴³⁵ Buhârî, *Nikâh* I; Müslim, *Nikâh* 5.

⁴³⁶ Cevherî, *Sıhah*, VI, 2327; İbn Fâris, *Mekâyis*, II, 184; İbn Manzûr, *Lisan*, XIV, 228; Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, IV, 326.

⁴³⁷ er-Ra’d 13/21.

⁴³⁸ Tâ hâ 20/94.

⁴³⁹ Askerî, *el-Furûk*, s. 236.

bildikleri rablerinden korkar, kendilerine buyurulanı yerine getirirler."⁴⁴⁰ ayetinde ince bir nükte vardır. Meleklerin yaratılışı ve gücünden bahseden *عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاطٌ شِدَادٌ* "Onun başında acımasız, güçlü melekler vardır."⁴⁴¹ ayetinde ifade edilen kuvvetlerine rağmen, onlar yine de Allah'ın gücü yanında zayıftırlar."⁴⁴²

Haşyet ile havfin birbirini kapsayıp kapsamamasını Askerî şöyle izah eder: "Haşyet, havftan daha özeldir. Haşyet, hoşlanılmayan şeylerin kendisinden değil de onlara sebep ve kaynak olan varlıklardan korkmaktır. Havf daha genel, haşyet daha hususî bir mana ifade etmekte olup her haşyet havf dairesine girdiği halde, her havf haşyet değildir. Cenab-ı Hak'tan hem havf, hem haşyet duyarız, ama azabından sadece havf ederiz. Zira Allah bize azap edebileceği gibi affetmesi de mümkündür. İnsanın bu ikisi arasındaki kaygı ve tereddüdünü anlatmakta havf kelimesi kullanır."⁴⁴³

Ragıb el-İsfehânî, ta'zimle/saygıyla birlikte bulunan bir korku türü olan, "haşyet" kelimesindeki korkunun kaynağının ilim olduğunu söyler.⁴⁴⁴ "Haşyet, bir şeyin büyüklüğünü bilerek ondan duyulan korkuyu ifade eder. Allah'ı hakkıyla tanıyan âlimlere mahsustur. Şu ayette olduğu gibi: *"Kulları içinde ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar"*⁴⁴⁵ Marifete yakın bir korkudur. *"Allah'ın kulları arasında O'nu en iyi bilenlerin O'ndan en çok haşyet duyanlar"* olduğunu bildiren hadis-i kudsîde⁴⁴⁶ haşyetle bilgi arasındaki bu ilişki özellikle vurgulanmıştır. Bazılarına göre haşyet, havfin en şiddetli şeklidir. Bazılarına göre de korkan kuvvetli de olsa korkulan varlık azamet sahibi ise, korku haşyet ile; korkulan varlık basit bir şey de olsa korkan güçsüz ise, korku havf ile ifade edilir."⁴⁴⁷

Cürcânî: "Haşyet, gelecek zamanda kötü bir şeyin olacağını beklemek veya ummak sebebiyle kalbin acı duymasıdır. Bu acı bazen kulun kendi içindeki gizliliklerden (kendi işlediği günahlardan, Allah'ın yasaklarını ihlal etmesi sebebiyle) hissedilir. Bu kimi kez

⁴⁴⁰ en-Nahl 16/50.

⁴⁴¹ et-Tahrîm 66/6.

⁴⁴² Süyûtî, *el-İtkân*, s. 414.

⁴⁴³ Askerî, *el-Furûk*, s. 236.

⁴⁴⁴ Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*, s.155.

⁴⁴⁵ Fâtır 35/28.

⁴⁴⁶ Dârimî, *Mukaddime*, 34.

⁴⁴⁷ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, X, 141; Süyûtî, *el-İtkân*, s. 414; Lütfullah Cebeci; *Kur'an'a Göre Takva*, Seha Neşriyat, İstanbul 1985, s. 21.

de Allah'ın celal ve heybetini bilmek sebebiyle olur. Peygamberlerin haşyeti bu kabildendir.”⁴⁴⁸

Ebû Ali Dekkâk (ö.412/1021), “وَخَافُونَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ” *“Yalnızca benden korkun”*⁴⁴⁹ ayetine dayanarak havfı imanın; إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ *“Allah'tan kulları içerisinde ancak âlimler derin saygı duyar”*⁴⁵⁰ ayetini delil göstererek haşyeti de ilmin şartı olarak kabul etmiştir.⁴⁵¹ Elmalılı M. Hamdi Yazır (1878-1942) ise, “Haşyet, mutlak ürküntüden ibaret bir korku değil, muhabbet ve ta'zim ile beraber olan saygılı bir korkudur. Taatte hüsn-i mutlaka lââyık ihsana yaklaştıracak yüksek bir aşk heyecanı uyandıran güzel bir halet-i ruhiyedir.”⁴⁵² demiştir.

حَشْيَةٌ kelimesi türevleriyle birlikte Kur'an'da kırk sekiz yerde geçmektedir. Haşyetin korku anlamının yanısıra saygı anlamında kullanıldığı ayetlerde şöyle bir fark göze çarpmaktadır: İnsanlara yönelik olanlar için korku daha belirgin bir vasıf iken, Allah'a karşı olanlar için saygı daha ağır basmaktadır.

1.1.3.1.Maddî Ciheti Ağır Basan Korkular

Bu başlık altında insanın geçim endişesi ve ticarî kaygılarının daha ön planda olduğu kaygı ve korkular ile başka insanlardan kaynaklanan korkulara yer vermeyi düşündük.

1.1.3.1.1. Geçim korkusu

Maîşet derdi, Hz. Âdem'in yeryüzüne indirilmesinden sonra insanoğlunun en büyük kaygısı olmuştur.

وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ حَشْيَةً إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنْ قَتَلْتُمْ كَانَ خَطَاً كَبِيراً

“Yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Onları da, sizi de biz rızıklandırırız. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahdır.”⁴⁵³

⁴⁴⁸ Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 98.

⁴⁴⁹ Âl-i İmrân 3/175.

⁴⁵⁰ Fâtır 35/28.

⁴⁵¹ Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin, *er- Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, 1966, s.100.

⁴⁵² Yazır, *Hak Dini*, IX, 366.

⁴⁵³ el-İsra 17/31.

Cahiliye devrinde bazı kimseler yoksulluk korkusuyla erkek çocuklarını öldürüp kız çocuklarını diri diri toprağa gömerlerdi. Allah onların rızıklarına kefil olarak bunu yapmalarını kendilerine yasaklıyor.⁴⁵⁴

Cahiliyye döneminde çocuklarını vahşice öldüren insanların İslâm'dan sonra büyük ölçüde bundan vazgeçtiklerini görmekteyiz. Seyyid Kutub, bunun sebebi, 'rızık verenin Allah olduğu' inancının insanlara benimsetilmesi olduğunu ifade ediyor:

“Önceki ayette rızık Allah'ın verdiği, dilediği kimsenin rızıkını genişleteceği ve miktarını da O'nun tayin edeceği belirtilip, fakirlikten korkarak çocukları katletmek yasaklanıyor. Mademki rızık Allah'ın elindedir; çoluk çocuk sahibi olmanın çocukların kız veya erkek olmasının fakirlikle hiç bir ilgisi yoktur demektir. Her şey Allah'a racidir. Böylece fazla çocuk sahibi olmakla fakirlik arasında hiç bir münasebetin bulunmadığı anlaşılıp zihinlerdeki istifhamlar silindikten sonra insanların akîdeleri düzelmiş ve hayat nizamına aykırı bu vahşeti bırakmışlardır. Akîdedeki bozukluklar sadece dinin ibadet sahasına inhisar edip orada kalmaz. Akîde düzelir düzelmez cemiyet daha şuurlu ve daha salim bir hayat yaşamaya başlar. Cahiliye devrinde görülen kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesi âdetinin İslâm'dan sonra ortadan kalkması bu mevzuda canlı bir örnektir.”⁴⁵⁵

Günümüzde de daha modern yöntemlerle devam eden eski bir cahiliyye hastalığı, çocuğunu öldürmektir. Allah Teâlâ'nın 'Rezzak-ı âlem' sıfatına ve “*Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızık Allah'a âit olmasın.*”⁴⁵⁶ garantisine rağmen bir insanın geçim endişesiyle canından bir parçasına kıyması, onun Allah'a ve yarattığı her canlının rızıkına kefil olmasına karşı duyduğu inançzafiyetinin bariz bir göstergesidir. Kur'ân-ı Kerîm'de ilk inen ayetlerden itibaren yerden yere vurulan ve hesabının açıkça sorulacağı⁴⁵⁷ bildirilen bu vahşet, Peygamberimiz tarafından da en büyük günahlar arasında sayılmıştır. İbn Mes'ud (r.a.) Resûlullah'a (s.a.) “*Allah nezdinde en büyük günah hangisidir?*” diye sordum. “*Seni yaratmış olan Allah'a eş koşturmak*” buyurdular. “*Sonra hangisidir?*” dedim. “*Seninle birlikte yiyecek diye, evladını öldürmendir*” buyurdular. “*Sonra hangisidir?*” dedim. “*Komşunun helalliği ile zina etmendir*” buyurdular.⁴⁵⁸

1.1.3.1.2. Mal korkusu

İnsanoğlunun tutkuyla bağlandığı dünyalıklardan birisi de mal biriktirmektir. Topladığı mallarını kaybetme kaygısı, genellikle insanda gelecek endişesinden kaynaklanır.

⁴⁵⁴ Zemahşerî, *Esâsu'l-Belağa*, II, 620.

⁴⁵⁵ Seyyid Kutub, *Fî Zılâl*, IV, 2223.

⁴⁵⁶ Hûd 11/6.

⁴⁵⁷ Bkz. Tekvîr 81/8-9.

⁴⁵⁸ Buhârî, Tefsir, el-Bakara 3, Diyât, 1; Müslim, İman, 141, (3181,3182); Ebû Dâvûd, Talak, 50, (2310); Nesâî, Tahrim, 4 (7, 89, 90).

قُلْ لَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفَاقِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ قَثُورًا

“De ki: “Eğer siz Rabbimin rahmet hazinelerine sahip olsaydınız, o zaman da tükenir korkusuyla cimrilik ederdiniz. Zaten insan çok cimridir.”⁴⁵⁹

“Rızık hazinelerine ya da nimet hazinelerine -ki bu daha kapsamlıdır- sahip olsaydınız cimrilik korkusuyla onları tutar, infak etmezsiniz. Bu ayet, müşriklerin “*Sen bizim için yerden bir kaynak fıskırtmadıkça sana asla inanmayacağız.*”⁴⁶⁰ sözlerine bir cevaptır. Mananın “Mahlûkattan birisi Allah’ın hazinelerine sahip olsaydı, iki sebepten dolayı asla Allah Teâlâ gibi cömertlik yapamazdı. Birincisi, kendi menfaati için onun bir kısmını harcamayıp tutardı. İkincisi, fakirlik ve yokluktan korkardı. Allah Teâlâ ise, cömertliğinde bu iki halden de münezzehtir.” Çünkü “*Sizin yanınızdaki (dünya malı) tükenir, Allah katındakiler ise bakidir.*”⁴⁶¹ İbn Abbas’a göre ayetteki infak, fakirlik anlamındadır. Lugatçiler bir kişinin malı az olduğunda; *أَنْفَقَ* ya da *أَصْرَمَ* veya *أَفْطَرَ* fiillerini kullanırlar ki, hepsinin manası “zor şartlar altında yaşamak, fakir olmak, cimri davranmak” demektir. Zaten insan çok cimridir. Ailesine harcamada sıkı davranan, cimri kişiye katûr denilir. Hasan-ı Basrî ayetin müşrikler hakkında nazil olduğunu söylerken, cumhur umûmî olduğu kanaatindedir.”⁴⁶²

Noksanlıkla âriz olan insanoğlu, Allah’ın hazinesine müvekkil kılınsa tükeneceği korkusuyla onu bile harcamak istemez. Çünkü insanda tutma ve yarın endişesinin beraberinde getirdiği biriktirme hastalığı vardır. Oysa biriktirdiklerini yiyip bitireceğine dair bir garantisi olmadığı gibi, onlara kimlerin varisçi olacağını da bilemez. Atasözünde “Kazanan değil, yiyen övünsün” derler. Zaten dünya ve onun içindekilere en sonunda Allah Teâlâ varis olacaktır. “*Yeryüzüne ve onun üzerindekiyle ancak biz vâris oluruz (her şey gider, biz kalırız) ve onlar ancak bize döndürülürler.*”⁴⁶³ Kaldı ki esirgediği mal kendisine bile ait değildir. Kendi malını tutmayıp harcaması bir ölçüde anlaşılabilirse de, asla tükenmeyecek olan Allah’ın hazineleri konusundaki bu cimriliği insanın mala karşı olan tamahını gösterir. Her zaman kendisi için Allah’tan daha fazlasını uman insanın, Kerim olan Allah’ın hazinesi konusunda cömert davranmayıp cimrilik etmesi de kendi adına yaman bir çelişkidir. Hz. Peygamber (a.s.): “*Allah Teâlâ: “İnfak et, ben de sana infak edeyim” buyurmuştur. “Allah’ın eli doludur, harcamak onu eksiltmez, gece gündüz daima akar. Allah’ın göğü, yeri yarattığı günden beri infak ettiği şeyleri bir düşünün. Bunlar O’nun elindekini eksiltmemiştir*”⁴⁶⁴ ifadesiyle Allah’ın

⁴⁵⁹ el-İsrâ 17/100.

⁴⁶⁰ el-İsrâ 17/90.

⁴⁶¹ el-İsrâ 17/96.

⁴⁶² Kurtûbî, *el-Câmî*, X, 218.

⁴⁶³ Meryem 19/40.

⁴⁶⁴ Buhârî, Tevhid, 19, 22; Müslim, Zekât, 11.

hazinelerinin harcamakla tükenmeyeceğini, dolayısıyla bu korkunun yersiz olduğunu belirtmiştir.

1.1.3.1.3. İflas korkusu

Sahip olduğu mal ve serveti kaybetme korkusu da insanın diğer bir endişesidir.

قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِينُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبُّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ

“De ki: “Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşıretiniz, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz bir ticâret ve beğendiğiniz meskenler size Allah’tan, peygamberinden ve onun yolunda cihattan daha sevgili ise, artık Allah’ın emri gelinceye kadar bekleyin! Allah fasık topluluğu doğru yola erdirmez.”⁴⁶⁵

Bu âyetlerin Mekke fethinden önce yakınlarından ve mallarından kopmamak için hicret etmek istemeyenler hakkında veya müslümanlardan dokuz kişinin dinden dönüp Mekke’ye sığınmaları üzerine onlarla dostluk yapılmamasını bildirmek üzere indiği yönünde rivayetler vardır.⁴⁶⁶ Bu rivayetler, ancak âyetlerin Mekke’nin fethinden önce indiğinin kabul edilmesi halinde tutarlı olabilmektedir. Oysa bunların ardından gelen âyetler Huneyn Savaşı’ndan bahsetmektedir ve bu savaş Mekke’nin fethinden sonra olmuştur. İzzet Derveze (1888-1984) şöyle bir yorumun âyetlerin içeriğine daha uygun düşeceğini belirtir: “Mekke’nin fethinden sonra bazı müslümanlar hâlâ müşrik olan akrabalarıyla sıkı ilişkilerini sürdürüyorlardı. Âyet onları uyarmak için inmiş olmalıdır.”⁴⁶⁷

Râzî de yukarıdaki rivayetlerin, sûrenin iniş zamanı açısından problemli olduğuna işaret ettikten sonra benzer bir yorum yaparak şöyle der: Bazı müslümanlar, “Bir müminin çok yakın akrabaları arasında inkârcı kimseler bulunabilir. Bunlarla ilişkileri tamamen kesmek mümkün değildir” gibi sözler söylüyorlardı; işte âyet bu tereddüdü ortadan kaldırmayı hedeflemiştir.⁴⁶⁸

⁴⁶⁵ et-Tevbe 9/24.

⁴⁶⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 244-245; Râzî, *Mefâtih*, XVI, 16.

⁴⁶⁷ Derveze, *Tefsîru’l-Hadîs*, IX, 381.

⁴⁶⁸ Râzî, *Mefâtih*, XVI, 16.

Yine Derveze, âyetlerin sert üslûbu dikkate alınarak şu ihtimal üzerinde de durulabileceğini kaydeder:

“Şartlar Resûlullah’ın Medine çevresinde müslüman olmamış kabileler üzerine bazı askerî seriyyeler düzenlemesini gerektirmiş, bunun üzerine onların müslüman olan akrabalarınca itirazda bulunulmuştu; işte âyetler bunu eleştirmek üzere inmiş olabilir. Her ne olursa olsun âyetlerin ifadesi mutlak ve hedefi geneldir. Bunlardan çıkan ana fikir, bir mümin için hiçbir dünyevî amacın Allah ve Resûlünden ve Allah yolunda cihaddan daha önemli ve cazip olamayacağıdır. Ayrıca bu âyetler müslüman varlığını güçlendirme ve müminler arasındaki dayanışmayı artırma hedefinin diğer bütün insanî ilişki ve düşüncelerden önce geldiğini hatırlatmaktadır.”⁴⁶⁹

İnsanoğlu mala karşı hırslıdır. Her zaman elinin altında malî imkân olmasını ve ihtiyaç duyduğunda rahat bir şekilde harcama yapabilmeyi arzular. Arapların başlıca geçim kaynağı ticaret olduğu için ayet-i kerimede ‘kesada uğramasından korktuğunuz ticaret’ ifadesi kullanılmıştır. Müslümanı Allah yolunda cihad etmekten alıkoyan her şey bu kapsama dâhil edilebilir. Çünkü bir tüccar ticarî kazancından feragat yapmak istemezken, bir çiftçi de tarlasından, arazisinden vazgeçmek istemeyecektir. Hâsılı, mü’min için Allah’ın, Resûlü’nün ve dininin önüne geçireceği bir değer olmamalıdır. Ebedî ahiret kazancını geçici dünya menfaatinin önünde tutanlar için, şu ayet-i kerimede çok daha kârlı bir alışverişe işaret edilmiştir. “*Ey iman edenler! Sizi elem dolu bir azaptan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi size? Allah’a ve peygamberine inanır, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihat edersiniz. Eğer bilerseniz, bu sizin için çok hayırlıdır. (Bunu yapınız ki) Allah, günahlarınızı bağışlasın, sizi içinden ırmaklar akan cennetlere ve Adn cennetlerindeki güzel meskenlere koysun. İşte bu büyük başarıdır.*”⁴⁷⁰

1.1.3.1.4. İnsanlardan korkmak

Allah’a inanmış olan mü’minin insanlardan değil, esas güç ve kudret sahibi olan Allah’tan korkması gerektiği şöyle ifade edilir:

الْيَوْمَ يَنْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنَ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ

لَكُمْ الْإِسْلَامَ دِينًا

⁴⁶⁹ Derveze, *Tefsîru’l-Hadîs*, XI, 382.

⁴⁷⁰ es-Saf 61/10-12.

*“Bugün kâfirler dininizden (onu yok etmekten) ümitlerini kestiler. Artık onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim...”*⁴⁷¹

“Mâverdî, ayetin “Bugün kâfirler dininizden ümitlerini kestiler” bölümüyle ilgili iki görüş serdetmiştir:

“Birincisi, sizi artık kendi dinlerine irtidat ettirmekten ümitlerini kestiler. İkincisi ise, dininizi iptal etmekten ve onun sıhhatine şüphe düşürmekten ümitlerini kestiler. Mücahid: “Bu olay, Resûlullah'ın (s.a.) Veda Haccı sırasında Arafattayken bütün arapların İslâm'a girmesi ve hiçbir müşrik kalmaması üzerine meydana gelmiştir” demiştir. Müşriklerden değil, benden korkun. Onların dininize galip gelmesinden endişe etmeyin, benim emrime muhalefetten çekinin. “Bugün size dininizi tamamladım.” İbn Abbas'a (r.a.) göre ayet, Veda Haccında Arafat günü nazil olduktan sonra Resûlullah (s.a.) seksen bir gün yaşamıştır. Süddî de aynı kanaattedir. Hasan-ı Basrî (ö.110/728) ise, risaletin başlangıcından itibaren Resûlullah'ın (s.a.) hayatı boyunca Arafat günü bu ayetin nazil olmasına kadar geçen süredir demiştir. Dinin tamamlanmasından farzları, hadleri, helal ve haramları kastedilmiştir. İbn Abbas ve Süddî'ye göre bundan sonra Resûlullah'a (s.a.) herhangi bir farz, helal ve haram kılan hüküm indirilmemiştir. “Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim” ayeti için Ka'bu'l-Ahbar ve bazı Yahudiler Hz. Ömer'e (r.a.) bizim kitabımızda böyle bir ayet olsa biz o günü bayram ilan ederdik demişlerdi. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.), “Biz o ayetin indiği yeri ve zamanı biliyoruz, Cuma günü ve Arafatta iken inmiştir. Hamdolsun ikisi de bizim için zaten bayramdır” demiştir.⁴⁷²

İslâm'ın ahkâmının tamamlandığı ve Hz. Peygamber'in müslümanlarla son buluşması olan Veda Haccı günlerinde, Resûlullah'ın mü'minlere bir müjdesi ve uyarısının olduğunu görüyoruz. Müjdesi, “*Ey mü'minler, gerçekten şeytan sizin şu topraklarınızda kendisine kulluk edilmesinden ümidini ebediyyen kesmiştir*” beyanıdır. “*Fakat önemsiz saydığınız iş ve davranışlarınızda kendisine uyulmasından memnun olacaktır. Dininizi ondan da koruyunuz*”⁴⁷³ uyarısıyla da her zaman şeytana karşı uyanık olmanın gereğini belirtmiştir. Veda haccından sonra müslümanların Arap yarımadasında çekinip korkacakları bir insan grubu kalmadığı için, Allah (c.c.) mü'minlere esas korkulacak kişinin kendisi olduğunu bildirerek Hz. Peygamber'den sonra olabilecek hadiseler için onları uyarmış olabilir. Resûlullah'ın da (s.a.) sözlerinin devamında “*Sakın ha! Benden sonra küfre dönüp birbirinizin boyunlarını vurmaya kalkmayın!*”⁴⁷⁴ ikazı ve Hz. Ebû Bekir dönemindeki irtidat hadiseleri ya da daha sonra meydana gelen Cemel ve Sıffîn olayları bu durumu desteklemektedir. Ne yazık ki, bugün Müslümanların geçmişte yaşanmış bu acı olaylardan gerekli dersleri alıp küffar ile uğraşmak yerine, birbirlerini

⁴⁷¹ el-Mâide 5/3.

⁴⁷² Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, II, 13; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, I, 513.

⁴⁷³ Müslim, Hacc, 194, (1218); Tirmizî, Fiten, 2, (2610), Tefsir, 2 (3087).

⁴⁷⁴ Buhârî, Hudud, 9, Hacc, 132; Müslim, İman, 120 (66); Ebû Dâvûd, Sünne, 16 (4686).

boğazladıkları; bu yüzden düşmanlarının karşısında tam bir zillet ve hezimet durumu yaşadıkları da bir sır değildir.

فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَاحْشَوْنَ اللَّهَ لَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ

“Şu halde siz de insanlardan korkmayın, benden korkun ve âyetlerimi az bir karşılığa değişmeyin. Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler kâfirlerin ta kendileridir.”⁴⁷⁵

Kur'an'ın açıklamalarından, Tevrat'ın Allah tarafından insanlar için gönderilmiş bir ışık ve bir kılavuz olduğunu belirten İbn Âşûr, “Hz. Mûsâ'dan itibaren Hz. Peygamber'in zamanına kadar gelmiş geçmiş peygamberlerin yahudilerin davaları hakkında onunla hüküm verdiği ve onun şeriatıyla amel ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Kur'an'da İslâm kelimesinin bütün ilâhî dinleri kapsadığı ve peygamberlerin hepsinin müslüman olduğu bildirilmiş⁴⁷⁶; peygamberlerden hangisi olursa olsun yahudiler hakkında hüküm verecekse – onlar yahudi olarak kaldıkları müddetçe– kendi dinleri ve şeriatlarıyla hükmedeceği ifade edilmiştir. Bununla birlikte “Kendilerini Allah'a vermiş olan peygamberlerden maksat sadece Hz. Muhammed'dir, onu yüceltmek için çoğul kalıbı kullanılmıştır” diyenler de vardır.”⁴⁷⁷

Yahudiler hakkında Tevrat'la hüküm verecek olan, Hz. Muhammed (a.s.), takvâ sahibi rabbânîler ve ahabbârdır. Çünkü Allah'ın kitabını tahrif edilmekten korumakla görevlendirilmiş olanlar da peygamberler ve din âlimleridir. Allah'ın kitabını korumak onun değiştirilmesini, yanlış anlaşılmasını önlemekle olabileceği gibi metnini yazıp ezberlemek, gereği ile amel etmek ve onu başkalarına öğretmekle de olur. Bunu yaparken zorluklarla karşılaşılacağı için, Allah “İnsanlardan değil, benden korkun” buyurarak kendi emirlerinin yerine getirilmesini istemiştir. Basit dünya menfaati karşılığında Allah'ın âyetlerini tahrif edenlerin ve O'nun âyetleriyle hükmetmeyenlerin kâfir olduklarını, bunlar için can yakıcı bir azabın hazırlanmış olduğunu bildirmiştir.

Tarih boyunca kutsal kitapların karşılaştığı iki tahrif çeşidi vardır. Birincisi kitabın kelimelerini değiştirmek ve hükümlerini gizlemektir. “Kelimeleri yerlerinden kaydırarak (tahrif edip) değiştiriyorlar.”⁴⁷⁸ “Allah'ın indirdiği kitaptan bir kısmını gizleyip onu az bir bedel ile değişenler (var ya); işte onlar karınlarına ateşten başka bir şey doldurmuyorlar. Kıyamet günü Allah onlarla ne konuşacak, ne de onları arındıracaktır. Onlar için elem dolu bir azap vardır.”⁴⁷⁹ Bu tahrif türü Tevrat ve İncil'in başına gelmiştir. İkinci tahrif çeşidi ise kitabın hükümlerini çarpıtmak ve ondan

⁴⁷⁵ el-Mâide 5/44.

⁴⁷⁶ krş. Bakara 2/136; Âl-i İmrân 3/19; Yûsuf 12/101.

⁴⁷⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, VI, 208.

⁴⁷⁸ el-Mâide 5/13.

⁴⁷⁹ el-Bakara 2/174.

yanlış anlamlar çıkarmaktır. Bu tahrif çeşidi ise, hem diğer kutsal kitapların hem de Kur'ân-ı Kerîm'in karşılaştığı ve ne yazık ki hala süren bir sapmadır. Kitapların bu şekilde tahrif edilmesinin nedeni, insanlardan korkmak ya da maddî bir menfaat elde etme arzusudur. Allah (c.c.) bu ayette insanlardan korkarak bu işe tevessül edilmemesini ve ayetlerinin geçici olan dünya metâi karşılığında satılmamasını; bu davranışın ahirette acı bir azaba ve onun vereceği ıstıraba yol açacağını belirtmektedir.

أَلَا تَقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ وَهَمُّوا بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ وَهُمْ بَدُّوْكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ اتَّخَشَوْنَهُمْ فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ

مُؤْمِنِينَ

“Yeminlerini bozan, peygamberi yurdundan çıkarmaya kalkışan ve üstelik size tecavüzü ilk defa kendileri başlatan bir kavimle savaşmaz mısınız? Yoksa onlardan korkuyor musunuz? Oysa Allah, -eğer siz gerçek mü'minler iseniz- kendisinden korkmanıza daha lâyıktır.”⁴⁸⁰

Ayette “yeminlerini bozan ve Müslümanlara saldıranların” kimler olduğu hakkında Derveze şunu söylemektedir:

“Kureyş’in müttefiki ve dolaylı olarak Hudeybiye Antlaşması’nın tarafı olan Benî Bekir kabilesinin bazı kolları antlaşma hükümlerine bağlı kalmışlar, bazı kolları ise Kureyş’in tahriki ile antlaşmayı çiğnemişlerdi. İşte burada Mekke’nin fethinden sonra da ihanet ve ahde muhalefetleri devam eden ve sürenin başındaki bildirime muhatap olan toplulukların kastedilmiş olması muhtemeldir. Bunlar Hz. Peygamber’i yurdundan çıkaran Kureyşliler’le aynı safta yer aldıkları ve antlaşmayı önce kendileri bozdukları için âyette böyle tasvir edilmiş olmalıdırlar. Bu yorumun bir devamı olarak, 14. âyette müminlerin zaferiyle sevineceklerin Huzâa kabilesi mensupları olduğu söylenebilir. Zira Hudeybiye Antlaşması’na Resûlullah’ın müttefiki sıfatıyla dolaylı olarak onlar da taraf olmuşlardı ve Kureyş Huzâa’ya hasım olan Benî Bekir’e destek veriyordu.”⁴⁸¹

Mü'minlerin kısacık bir hayat sürecekleri fani dünyadan önce, ebedî hayat sürecekleri ahirete yönelik Allah korkusunu hesaba katmaları gerektiğini belirten Taberî, “Onlardan korktuğunuz için mi savaşmaktan vazgeçiyorsunuz. Eğer Allah’a inanmış kimseler iseniz, O’ndan korkmanız müşriklerden korkmanızdan daha lâyıktır”⁴⁸² demektedir.

Kendilerine karşı savaş açanlara karşı koymayıp ölüm korkusuyla savaştan kaçmak bir müslümandan asla beklenmeyecek bir davranıştır. Zaten savaşmayarak düşmanı yurdunda beklemek, sonrada ondan merhamet dilemek zilletin bir başka çeşididir.

⁴⁸⁰ et-Tevbe 9/13.

⁴⁸¹ Derveze, *Tefsîr*, IX, 372.

⁴⁸² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 367.

Müşrik ve kâfirler, müslümanları zaaf halinde yakaladıklarında onlara merhamet duymaz. Sadece savaşanları değil, eli silah tutmayan kadın, çocuk ve yaşlıları da acımasızca katleder. Öyleyse oturup bu korkunç akıbeti beklemek yerine cihada katılanların yanında yer alıp onlara destek olmak, savaşmıyorsa hiç olmazsa geri hizmetlerde çalışmak gerekir. *Resûlullah'a (s.a.) büyük günahlar sorulduğunda, "Onlar dokuzdur: Şirk, sihir, insan öldürmek, faiz yemek, yetim malı yemek, savaştan kaçmak, namuslu kadınlara iftirada bulunmak, ana-babaya asi olmak, kıbleniz olan Beytu'l-Haram (da masiyet işlemeyi) sağlığınız veya ölümünüzde helal addetmektir"*⁴⁸³ buyurarak savaştan kaçmayı da büyük günahlardan saydığı unutulmamalıdır.

Savaştan kaçmanın sebebi, genellikle ölüm korkusudur. Peygamberimizin döneminde de zaman zaman bu korkunun dile getirildiği görülmektedir. Kalplerinde imanın nuru parlamamış bazı insanlar şöyle demişlerdir. *"Ey iman edenler! Kardeşleri sefere veya savaşa çıktığında onlar hakkında, "Onlar bizim yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi" diyen inkârcılar gibi olmayın. Allah bunu (bu düşünceyi) onların kalplerine bir hasret (yarası) olarak koydu. Allah yaşatır ve öldürür. Allah, yaptıklarınızı görmektedir."*⁴⁸⁴ Öldürmek ve yaşatmak Allah'ın elinde olduğu için savaşa gitmemek insanı ölümden kurtarmaz. Hele günümüzün savaşlarında kullanılan uzaktan fırlatılan top mermisi, uçaktan atılan mermiler, füze vb. silahlar cephe gerisindeki insanları bile açık bir hedef haline getirmiştir. Artık ölüm savaşa gitmeyen insanı bile evinde, işyerinde, sokakta her yerde bulabilir.

فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشَى أَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ فَيُصِيبُوا عَلَى مَا أَسْرَوْا فِي أَنْفُسِهِمْ نَادِمِينَ

*"İşte kalplerinde bir hastalık (nifak) bulunanların, "Başımıza bir felaketin gelmesinden korkuyoruz" diyerek onların arasında koşup durduklarını görürsün. Ama Allah yakın bir fetih veya katından bir emir getirir ve onlar içlerinde gizledikleri şeye (nifaka) pişman olurlar."*⁴⁸⁵

⁴⁸³ Ebû Dâvûd, Vesâya, 10 (2875); Nesâî, Tahrim, 3 (7, 89).

⁴⁸⁴ Âl-i İmrân 3/156.

⁴⁸⁵ el-Mâide 5/52.

Tefsir bilginleri eserlerinde ayetlerin nüzûl sebebi olarak Ubade b. Samit ile Abdullah b. Übey b. Selul'un Yahudi müttefikleri hakkında birbirleriyle tartışması üzerine indiğine dair şöyle bir rivayet naklederler. "Beni Kureyza Yahudileri Peygambere karşı bir savaş durumu aldıkları zaman Ubade b. Samit (r.a.): "Benim bu Yahudilerden pek çok dostum var, fakat ben bunların dostluklarından Allah'a ve Resûlüne sığınmıyor, Allah ve Resûlüyle dostluk kuruyorum" demişti. Abdullah b. Übey de: "Ben öyle bir adamım ki, zamanın getireceği felaketlerden korkarım, onlarla dostluk ve ittifak içinde olmaya mecburum, dostlarımdan vazgeçemem" sözleri üzerine bu ayet inmiştir.⁴⁸⁶

İzzet Derveze, kalplerinde hastalık bulunan münafıklar grubuna ağır eleştiriler yöneltilmesinin nedenini, yahudi ve hristiyanların dostluğuna can atmalarına bağlıyor. Onların yardımlarına sıkı sıkıya bağlanıp, onlara hoş görünmeye çalışmaları, güvenlik ve işbirliği alanında anlaşmak için çabalamalarını onur kırıcı bir tutum olarak değerlendiriyor. Bu davranışın gerekçesini de, zamanın bir savaş veya başka bir felaketle aleyhlerine dönmesi ihtimaline karşı, canlarını güvenceye almak şeklinde açıkladıklarını belirtiyor.⁴⁸⁷

Bu şekildeki yaklaşım yani, 'Yahudi ve Hristiyanlarla dostluk kurup, onlarla iyi geçinmek lazım, yoksa bize onlardan zarar gelir' endişesi hala günümüzde pek çok Müslümanın benimsediği bir tutumdur. Bazıları bunu iki tarafın yararı adına sürdürmeye çalıştıklarını iddia ederler. Çatışmanın yerine uzlaşma ve karşılıklı olarak birbirini anlamaya çalışmak, savaş yerine sorunları konuşarak çözmek gerektiğini savunurlar. Zaten Müslümanların bu haliyle, bilim, teknoloji üstün silah gücüne sahip olan Batı ile baş etmesinin imkânsız olduğunu ileri sürerler. Oysa izzet ve kuvvetin Allah ile beraber olmakta olduğunu bilerek, her ne pahasına olursa olsun esaret zincirlerini kırmak için bir bedel ödeyip hiç olmazsa gelecek nesilleri bu tasalluttan kurtarmak adına, bir mücadele başlatmanın kaçınılmaz olduğu ortadadır. Yoksa ömür boyu korku ile yaşayarak her gün yeni kurbanlar verilecek, tarifsiz ve sayısız acılar yaşanması kaçınılmaz olacaktır. Aman bize bir zarar gelmesin mantığıyla dünyadaki değişik güç odaklarının yanında yer alanlar, sıranın bir gün kendilerine de gelmeyeceğini iddia edebilirler mi? Unutmayalım ki, müslüman izzet ve şerefi başkalarının yanında değil, Allah ve Resûlünün yanında arayandır. "Kim izzet isterse

⁴⁸⁶ Vahidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s. 167; İbn Kesir, *Tefsîr*, V, 254; Kurtubî, *el-Câmî*, VI, 141.

⁴⁸⁷ Derveze, *Tefsîru'l-Hadîs*, IX, 153.

bilmeli ki izzet tamamıyla Allah’a aittir.”⁴⁸⁸ “Aslında kâfirlerin izzetli gibi görünmesi, tamamıyla kendilerini güçlü, kuvvetli zannettikleri için bir aldanmadan başka bir şey değildir. Gerçekte bu izzet değil, zillettir. Bir hadis-i şerifte, “Allah’tan başka aziz olan her şey zelil olmaya mahkûmdur” buyurulmuştur.”⁴⁸⁹

1.1.3.1.5. İsrail oğullarını birbirine düşürme korkusu

Mûsa (a.s.) Tûr Dağı’na vahiy almaya gidince İsrailoğullarından Samirî’nin yaptığı buzağı heykeline tapanlara Hârûn’un (a.s.) engel olamayışı, onların birbirlerine düşmemesidir.

قَالَ يَبْنَؤُمْ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي إِنِّي خَشِيتُ أَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِي إِسْرَآئِيلَ وَلَمْ تَرْقُبْ قَوْلِي

Hârûn: “Ey anam oğlu! Saçımı sakalımı çekme. Şüphesiz ben, İsrail oğullarının arasını açtın, sözüme uymadın demenden korktum” dedi.⁴⁹⁰

Fahreddin Râzî şöyle bir soru ortaya atıyor: Harun (a.s.) "Gerçekten ben senin, ‘İsrail oğulları arasında ayrılık çıkardın, sözüme aldırış etmedin’ demenden korktum" demiştir. Birisi şöyle diyebilir: Hz. Mûsâ'nın (a.s.), "Bunların saptıklarını gördüğün zaman, bana tâbi olmaktan seni ne alıkoydu? Benim emrine isyan mı ettin?" ifadesi, onun, Hz. Harun'a (a.s.) birşeyi emrettiğini gösterir. Artık nasıl olur da bunun cevabı olarak, "Ben senin söylediğine, ‘sözüme aldırış etmedin’ demenden korktuğum için uymadım" denilmesi, uygun olabilir? Cevap: Mûsâ (a.s.) belki de Hz. Harun'a (a.s.), bu işi İsrail oğulları arasında bir bozgunculuğa yol açmaması şartıyla emretmiştir. Hz. Mûsâ (a.s.), "bana tâbi olmaktan seni ne alıkoydu?" deyince, O, "sen bana bir bozgunculuk meydana gelmediği zaman sana uymamı emrettin, ben sana bir bozgunculuk çıkmış olduğu halde gelmiş olsaydım, o zaman senin sözünü gözetmemiş olurum" diye cevap vermiştir.”⁴⁹¹

Hz. Musa kavminin yanına döndüğünde meydana gelen hadiseleri görüp öfkesinden yazılı Tevrat levhalarını yere attı⁴⁹² ve kardeşi Harun’un sakalından çekiştirmeye başladı. “Harun “Ey anamın oğlu!” diye kendilerinin kardeş olduğunu hatırlatıp onun şefkat ve merhametini celbetmeye çalıştı. Yani “Ey benim anam gibi şefkatli ve merhametli olması lazım gelen sevgili kardeşim!” İbn Abbas: “Harûn O’na itaat edip saygı duyardı” demiştir.”⁴⁹³

Ayette Harun’un (a.s.) “İsrail oğullarının içine ayrılık soktun, sözümü dinlemedin demenden kaygılandım” ifadesindeki خشي fiili ‘kaygılandım’ anlamında

⁴⁸⁸ Fâtır 35/10.

⁴⁸⁹ Süleyman Aydın, *Kur’an’da İzzet Kavramı* Makalesi, Yalova 2014, s. 5.

⁴⁹⁰ Tâ hâ 20/94.

⁴⁹¹ Râzî, *Mefâtiḥ*, XXII, 94-95.

⁴⁹² el-A’râf 7/150.

⁴⁹³ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-Azîm*, V,312.

kullanılmıştır.⁴⁹⁴ Hz. Mûsâ (a.s.) ile ilgili iki olayın anlatıldığı ayetlerin ilkinde, Firavunun elinden geceleyin İsrail oğullarını gizlice kaçıran Hz. Musa'nın, arkadan gelmekte olan Firavun ve ordusunun kendilerine yetişme endişesi yaşamaması için bir teminat sağlandığı görülmektedir. Zira Allah'ın (c.c.) Firavun ve ordusu ile ilgili planı, *"Denizi açık halde bırak. Çünkü onlar boğulacak bir ordudur."*⁴⁹⁵ ayetinde belirttiği akıbetleridir. İkinci ayette ise, Hz. Mûsâ (a.s.) Tûr Dağı'na vahiy almaya gittiğinde kavminin başına gözcü olarak bıraktığı kardeşi Harun (a.s.) ile buzağıdan heykel yapıp *"Sizin tanrınız budur, Musa onu Tur Dağı'nda aramaya gitti"* diyen Sâmirî'ye engel olamayışdır. Harun (a.s.) onlara müdahale de bulunsaydı, kendi tarafını tutan İsrail oğulları ile Samirî'nin yanında yer alanlar arasında ayrılık çıkıp birbirlerini telef etmelerinden çekinmişti. Onun için Mûsâ'nın (a.s.) dönmesini beklemiştir.

1.1.3.1.6. Düşman korkusu

"Allah bize yeter, O ne güzel vekildir" diyenlerin toplanan düşman ve ordusundan korkmaları olacak şey değildir.

الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ

*"Onlar öyle kimselerdir ki, halk kendilerine, "İnsanlar size karşı ordu toplamışlar, onlardan korkun" dediklerinde, bu söz onların imanını artırdı ve "Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!" Dediler."*⁴⁹⁶

Ayetin nüzul sebebi hakkında İbn Cüzeyy şöyle bir rivayette bulunmaktadır:

"Kureyş ordusunun kumandanı Ebû Süfyan Revhâ'da bulunduğu sırada Müslümanların üzerine tekrar saldırıp onları imha etmek için plan hazırlarken, Müslümanların kalabalık bir kuvvet halinde Hamrâülesed'e geldiklerini haber alınca, planından vazgeçti. Bu esnada oradan geçmekte olan bir kervanın adamlarına, "Muhammed'e rastlarsanız ona, kendilerini toptan yok edeceğimizi söyleyiniz" diyerek psikolojik savaş yöntemiyle müslümanları korkutmak istedi. Bu söz Hz. Peygamber'le birlikte müslümanlara ulaştığında onlar, "Hasbünallahü ve ni'me'l-vekîl" (Allah bize yeter, O ne güzel vekildir) dediler. İşte bu olay üzerine inen âyet, her türlü olumsuzluğa rağmen müslümanların Allah ve Resûlü'ne olan imanlarını, güvenlerini ve kararlılıklarını göstermektedir. Buhârî'nin rivayetine göre ateşe atıldığı gün bu sözü Hz. İbrâhim de söylemişti."⁴⁹⁷ Yaralı olmalarına rağmen o çetin şartlarda Hz. Peygamber (a.s.)'in çağrısına uyarak düşmanı takip eden mü'minlerin bu davranışlarının güzel ve kendi rızasına uygun olduğunu ve kendilerine büyük bir mükâfat verileceğini bildirmektedir."⁴⁹⁸

⁴⁹⁴ Gezgin, *Adı Geçen Makale*, s. 47.

⁴⁹⁵ ed-Duhân 44/24.

⁴⁹⁶ Âl-i İmrân 3/173.

⁴⁹⁷ Buhârî, Tefsîr, 3,13; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, II, 271.

⁴⁹⁸ İbn Cüzeyy *Kitâbu't-Teshîl*, I, 172; Karaman ve diğ., *Kur'an Yolu*, I, 716.

Mümin, Allah ve Resûlünün istekleri söz konusu olduğunda, yara ve acısını hiç düşünmeden kendisine verilen görevi en iyi şekilde yapmaya gayret eder. Savaştan yeni çıkmış yaralı halde iken bile düşmanı takip etmesi gerekiyorsa, sızlanmadan peşinden gider. Cennet gibi kıymetli bir mükâfatın pahasının da kıymetli şeyler ödenerek kazanıldığının farkındadır. *“Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Bu, Allah’ın Tevrat’ta, İncil’de ve Kur’ân’da yer almış gerçek bir vaadidir. Kim Allah’tan daha fazla sözüne bağlı olabilir! O halde yaptığınız bu alışverişten ötürü sevinin. İşte büyük bahtiyarlık da budur.”*⁴⁹⁹

فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كُتِبَ عَلَيْنَا الْقِتَالُ
“Üzerlerine savaş yazılınca hemen içlerinden bir kısmı; insanlardan, Allah'tan korkar gibi, hatta daha çok korkarlar ve "Rabbimiz! Niçin bize savaş yazdın?"⁵⁰⁰

Ayetin nüzûl sebebi şöyle anlatılır:

“Mekke’de mü’minler Medine’ye hicret etmeden önce, Müşriklerden çok şiddetli eziyetler görüyorlardı. Onlardan intikam alabilmek için yanıp tutuşuyorlardı. Bunu, Allah’ın Resûlüne şikâyet ederek, "Onlarla savaşmak için bize müsaade et" dediler. Hâlbuki savaşmak için sayıları yeterli değildi. Allah’ın Resûlü onlara, "Ellerinizi (savaştan) çekin! Zira onlarla savaşmak için henüz bana emir verilmedi. Siz şimdi namaz, zekât gibi dinî görevlerinizi yerine getirmekle meşgul olun" buyurdu. Hz. Peygamber (s.a.) Medine’ye hicret edip, onlar da Bedir’de savaşmakla emrolununca, bazıları savaşmak istemedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, bu âyeti inzal buyurdu.”⁵⁰¹

Mekke’de çeşitli işkencelerle bunalıtılmalarına rağmen mü’minlere hicrete kadar savaş izni verilmedi. Böylece imanların kuvvetlenip Allah rızâsı için ölümü göze alacak bir ruh olgunluğuna ulaşılması hedeflendi. Hicretten sonra savaşa (cihad) izin verilince bazı mü’minler ve münafıklar, “Bu emir biraz daha sonra gelseydi” diyerek düşmanla savaşmaktan korktular. Tehlikeyi konuşmakla yaşamamanın bir olmadığı; asıl cesaretin tehlike anında ortaya çıktığı görülmüş oldu. Ayette bu tutarsızlığa işaret edilip savaştan ve ölümden korkmanın, iman bilincine sahip bir mü’minin işi olmadığı hatırlatılmaktadır. Zira âhiret mükâfatı yanında fâni olan dünya nimetleri çok azdır. Dünyada az yaşadığı halde Allah rızâsını kazananlar âhirette ebedî mutluluğa erişecek; dünyada çok yaşayıp Allah rızâsını kazanamayanlar ise âhirette çok daha büyük

⁴⁹⁹ et-Tevbe 9/111.

⁵⁰⁰ en-Nisa 4/77.

⁵⁰¹ Râzî, *Mefâtih*, X, 148; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, II, 315.

nimetlerden mahrum kalacaklardır. Kısaca hiç kimseye haksızlık edilmeyecek, herkes dünyada yaptıklarının karşılığını ahirette tastamam görecektir.

Ayetin "Hatta daha şiddetli bir korku ile...", ifadesinin zahiri, bir şek ve şüphe uyandırır ki bu, "Allâmu'l-guyûb" (gayblerin âlimi) olan Allah için imkânsızdır. Bunun izahı şu şekillerde yapılmıştır: İki korkudan her biri diğerine nispetle, ya daha eksik veya daha fazla veyahut da onunla eşit olurlar. Böylece Cenâb-ı Hak bu âyetiyle, onların insanlardan duydukları korkunun, Allah'tan duydukları korkudan daha noksan olmadığını; aksine bunun, o korkuya ya eşit veyahut da o korkudan daha fazla olduğunu beyan buyurmuştur. Buradaki جُيْ edatı, (vâv) manasında olup ifadenin takdiri, "onlar, insanlardan Allah'tan korkar gibi ve daha da fazla bir korkuyla korkarlar" şeklinde olur. Böylece bu iki kısım arasında herhangi bir aykırılık bulunmaz. Çünkü insanlardan daha fazla korkan kimsede, Allah'a karşı olan korku ve bu korkunun fazlası bulunmaktadır.⁵⁰²

1.1.3.2. Allah’a Karşı Saygı Duyup O’ndan Korkmak

Allah’a karşı duyulan korkular için “haşyet” terimi daha belirgin olarak kullanıldığından bu başlık altında bu konudan bahseden ayetler ve tefsirlerini incelemeye çalışacağız. Haşyet kelimesindeki ‘saygıya dayalı korku’ anlamı bu ayetlerde göze çarpmaktadır.

1.1.3.2.1. Kur’ân’dan öğüt alma-haşyet ilişkisi

Kur’ân, emirlerine sırt çevirenlere değil, Allah’a saygı duyup Kur’ân’dan gerekli öğütleri alanlara fayda sağlar.

ط ه مَا أَنزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَىٰ إِلَّا تَذَكُّرَةً لِّمَن يَخْشَىٰ

“Tâ Hâ. (Ey Muhammed!) Biz Kur’ân’ı sana sıkıntı çekesin diye değil, ancak (Allah’ın azabından) korkacaklara bir öğüt (bir uyarı) olsun diye indirdik.”⁵⁰³

Taberî ve Râzî’ye göre risaletin ilk yıllarında inen ayetler, Peygamber’e (a.s.) bir teselli ve moral vermek amacıyla.

“Resûlullah’ın tebliğ görevi esnasında çektiği sıkıntıları ve gece ibadetinden ötürü tâkatten düştüğünü anlatan rivayetlerle bağ kurarak ve ibadette maksadın meşakkat olmadığını belirtmek için âyete, Kur’ân’ın insanı güç yetiremeyeceği şeylerle sorumlu tutmak üzere gelmediği mânasını vermişlerdir. Bazıları da burada, Hz. Peygamber’in hep bu sıkıntılı duruma mahkûm kalmayıp güçlü ve itibarlı olacağı ve değerinin bilineceği günlere de kavuşacağı yönünde müjde verildiği yorumunu yapmışlardır.”⁵⁰⁴

⁵⁰² Râzî, *Mefâtih*, X, 148.

⁵⁰³ Tâ hâ 20/1-3.

⁵⁰⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVI, 9; Râzî, *Mefâtih*, XXII, 5.

Bu ayetlerde, Mekkelilerin putları tanrı olarak görme inatlarına karşı moral bozukluğuna uğrayan Hz. Peygamber'e teselli verilmiştir. İnsanlık için bir lütûf olan Kur'ân'ın, çok zor şartlar altında bulunan Müslümanlar için mânevî huzur ve tatmin sağlayan, onların moral gücünü yükselten bir kitap olduğu belirtilmektedir. "Kur'ân'ın getirdiği ilâhî mesajın amacı, insanın yaşama sevincini kırmak veya yok etmek değil, yaratılış amacına uygun bir sorumluluk bilinci taşıyanlara yol göstermek, hatırlatma ve uyarılarda bulunmaktır."⁵⁰⁵

Ayette, 'öğüt almanın ancak korkanlar (haşyet sahipleri) için söz konusu olmasının' sebebini Râzî şöyle izah etmektedir:

Çünkü bu, her ne kadar herkes hakkında umumi, herkese şamil ise de netice itibariyle öğütten yararlananlar bunlardır. Bu durum aynı, "*(Kur'ân) muttakiler için bir hidayettir.*"⁵⁰⁶ ayeti gibidir. Yine Cenâb-ı Hak, "*Furkânı (Kur'ân'ı), bütün âlemlere bir uyarı olsun diye kulu (Muhammed'e) indiren (Allah'ın) şanı ne yücedir!*"⁵⁰⁷ ve "*Hatırlat, va'z-u nasihatta bulun. Çünkü va'z-u nasihat mü'minlere fayda verir.*"⁵⁰⁸ buyurmuştur. Kur'ân'ı Kerim'in bir öğüt olmasının izahı şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.), onu okuyarak ve açıklayarak onlara öğüt veriyordu. Ayetteki "Korkacak kimseye" ifadesine, Hz. Peygamber (s.a.) de dâhildir. Çünkü Peygamber (s.a.) haşyet ve Kur'ân'dan öğüt alma hususunda herkesten ileri idi."⁵⁰⁹

En yaygın isimlerinden biri Zikr (hatırlatma) olan Kur'ân-ı Kerîm, insanlar için en başta "Elest Bezmi"nde Yaratıcısının huzurunda verdikleri sözü, O'na karşı görevlerini, dünyada kaldıkları sürece ebedî hayatları olan ahirette mutlu olan (saîd) insanlardan olmak için sürdürmeleri gereken yaşayışı hatırlatır. "*İşte bu, bir hatırlatmadır. Doğrusu Allah'a karşı gelmekten sakınanlara güzel bir gelecek vardır.*"⁵¹⁰ Ancak bu hatırlatmadan yararlanabilmenin şartı, Kur'ân'ın öğütlerine kulak verip Allah'a gereği gibi saygı göstermektir. Ayette Kur'ân'ın ancak insan olmanın mesuliyetini taşıyanlar ve bunun hakkını verememekten korkanlar için öğüt olduğu bildirilerek, Peygamber'e (a.s.) bu şuurdan mahrum olanlar için kendisini helâk etmemesi gerektiği hatırlatılmaktadır. Allah'ı hakkıyla tanıyıp büyüklüğünü idrak edemeyenlere kitabının öğütleri ne yapsın? "*Tehdidimden korkanlara Kur'ân'la öğüt ver.*"⁵¹¹ Kur'ân'ın öğütlerine kulaklarını tıkayanlara elbetteki bu hatırlatmaların bir fayda sağlaması beklenemez.

⁵⁰⁵ Karaman ve diğ., *Kur'an Yolu*, III, 624-625.

⁵⁰⁶ el-Bakara 2/2.

⁵⁰⁷ el-Furkan 25/1.

⁵⁰⁸ ez-Zariyat 51/55.

⁵⁰⁹ Râzî, *Mefâtiḥ*, XXII, 5.

⁵¹⁰ Sâd 38/49.

⁵¹¹ Kâf 50/45.

فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيْنًا لَّعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى

“Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır yahut korkar.”⁵¹²

Allah (c.c.) Mûsâ (a.s.) ve Harun’a (a.s.) risalet görevlerini yaparken Firavun’a nazik söz söylemelerini, onu kızdıracak söylemden uzak durmalarını emretti. Bu ayet, Allah’a davetin yumuşak bir üslûpla yapılması, şiddet ve nefretten kaçınılması gerektiğini belirtmektedir. “Böylece belki Firavun öğüt alıp, Allah’tan korkar. Kur’ân’da لعلّ sebep bildirmek içindir. Belki sizin umduğunuz ve beklediğiniz gerçekleşir demektir.”⁵¹³

Abdullah Şehhate, Kur’ân-ı Kerîm’in bu ayetinde Allah’a davet metodunun nasıl olması gerektiğinin açıklandığını belirtmektedir:

“Bu davetin hikmet, sükûnet, nezaketle olması teşvik edilmekte; kalbi inceltecek ve onu hakka sevkedecek güzel öğütlerle yapılması istenmektedir. Nitekim bir ayette “*Rabbînin yoluna hikmetle, güzel öğütlerle davet et ve onlarla en güzel şekilde mücadele et.*”⁵¹⁴ buyurulmaktadır. Başka ayetlerde de Mûsâ (a.s.)’ya “*Haydi, Firavun’a git! Çünkü o azmıştır. Ona de ki: İster misin (küfür ve isyanından) temizlenesin? Seni Rabbine iletirim de ona karşı derinden saygı duyup korkasın!*”⁵¹⁵ şeklinde yani “Ey Firavun! Seni arındırıp temizleyecek ve şanını yüceltecek bir yola iletirim mi? Azabından korkup rahmetini umman beklentisiyle sana Allah’ın hidayetini takdim ediyorum diye söylemesi emredilmektedir.”⁵¹⁶

Tebliğ yapılan muhataba nasıl davranılması gerektiğini bildiren bu ayetin, Firavun gibi Allah’a karşı ‘ilahlık’ iddiasına kalkışan birinin özelinde sunulması manidardır. Böyle azılı bir Allah düşmanına karşı bile tatlı bir üslûpla tebliğ yapılması, başkalarının bu nezaketin çok daha fazlasını hak ettiklerini gösterir. İslâm tebliğinde tatlı sözlü ve güler yüzlü olmak muhatabın kolay ikna edilmesi ve hedefe ulaşmada temel faktördür. Hz. Peygamber’in (a.s.) neredeyse tamamı müşrik olan Medine’ye tebliğ için gönderdiği Mus’ab b. Umeyr’in bir yılda elde ettiği üstün başarıda bu yönünün ön plana çıktığı görülmektedir. İnsanoğlunun kendisine kaba ve katı davranana karşı menfi bir tutum takındığı gözlenirken, tersine nezaket ve tatlılıkla muamele edene müspet bir yaklaşım sergilediği de bir gerçektir. Resûlullah (s.a.) bir hadislerinde “*Muhakkak ki Allah nezaketle muamele eder, nezaket ve ağırbaşlılığı sever. Şiddet ve kabalık karşılığında*

⁵¹² Tâ hâ 20/44.

⁵¹³ Şenkîti, Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtar, *Edvâu’l-beyân fî idâhi’l-Kur’ani bi’l-Kur’an*, Âlemi’l-Kütüb, Beyrut ts. IV, 414.

⁵¹⁴ en-Nahl 12/125.

⁵¹⁵ en-Nâziât 79/17-19.

⁵¹⁶ Şehhate, Abdullah, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-Kerim*, Dâru Garîb, Kahire ts, VIII, 3164.

vermediğini nezaket ve ağırbaşlılık karşılığında verir”⁵¹⁷ buyurmuştur. Allah’ın nezaketi (rıfkı) sevmesi, insanların birbirine müşfik ve anlayışlı davranmalarından Allah’ın hoşlanması demektir. Rıfk sahibine yardım etmesi, rıfk ile muamele etmek isteyene maksadını kolaylaştırması demektir. Tebliğ yapılan muhatabın öğüt alıp Allah’a karşı saygı göstermesi, böylece mübelliğin ulaşmak itediği hedefinin kendisine kolaylaştırılmasıdır.

Diğer taraftan Hz. Mûsâ (a.s.) ve Hz. Harun (a.s.), Firavuna tebliğde bulunup Allah’tan korkması ve öğüt almasını sağlamaları için Allah’tan emir almışlarken, kendileri de Firavunun öfkesinden ve taşkınlığından korkmaktadırlar. “Dediler ki: Rabbimiz! Doğrusu biz, onun bize aşırı derecede kötü davranmasından yahut iyice azmasından endişe ediyoruz. Buyurdu ki: Korkmayın, çünkü ben sizinle beraberim; işitir ve görürüm.”⁵¹⁸ Bu korku Firavunun azgın bir diktatör olmasının yanısıra, Hz. Mûsâ’nın (a.s.) Firavunun yanında iken bir Kıptiyi yanlışlıkla öldürmesinden kaynaklanmış olabilir. Firavunun takınması arzu edilen korku, Allah’a karşı saygı gösterip kendisini arındırması olarak manevi bir korku iken; Mûsâ (a.s.) ve Harun’un (a.s.) Firavunun azgınlığından duydukları korku tamamen maddidir.

1.1.3.2.2. Tebliğden etkilenme- haşyet ilişkisi

Allah’a karşı saygı duymak, onun tarafından gönderilen Kur’ân’ın öğütlerinden etkilenmenin en temel şartıdır.

وَأَمَّا مَنْ جَاءَكَ يَسْعَىٰ وَهُوَ يَخْشَىٰ فَأَنْتَ عَنْهُ تَلَهَّىٰ

“Allah’a karşı derin bir saygıyla korku içinde koşarak sana geleni ise bırakıp, ona aldırmiyorsun.”⁵¹⁹

“Âmâ olan Abdullah İbn-i Ümmi Mektum, sana koşarak yani sende bulunan ilmi ve irfanı, senden irşad alıp doğru yolu bulmayı isteme ve arama uğrunda sana can atarak, gayret ederek gelmişti. “Koşarak” ifadesi, “hayrı elde etmek için koşarak” demek olup, tıpkı, “Allah’ı zikretmeye koşun”⁵²⁰ ayetindeki gibidir.”⁵²¹ وَهُوَ يَخْشَىٰ “Ve korkarak, yani birkusur eder sürçerim, mükellefiyetlerimi eda edemeyip bir günaha girerim diye Allah korkusu,

⁵¹⁷ Ebû Dâvûd, Edeb, 10; Muvatta, İsti’zan, 38, (II, 979).

⁵¹⁸ Tâ hâ 20/45-46.

⁵¹⁹ Abese 80/8-9.

⁵²⁰ el-Cum’a 62/9.

⁵²¹ Râzî, Mefâtih, XXII, 504

Hak saygısı ile gelen kimse ki o âmâ fakir böyle bir şevk ve saygı içinde bunları istemek üzere gelmişti.”⁵²²

Bir önceki sûre olan Nâziât sûresinin sonunda bahsedilen karakterin sual ettiği “kıyametin ne zaman kopacağı” gibi olmayacak sorular soranla değil, Allah’ın sana öğrettiklerinden kendisine de öğretmen için kendi isteği ve arzusuyla sana gelerek arınmak isteyenle ilgilenmelisin. Allah’a iman eden birisi olarak öğüt vermenin fayda verdiğini bildiği için, senden kendi arzusu ve iradesiyle öğüt almaya ve gönlünü arındırmaya talip olmuştur. Ayette dini tebliğ ve irşad faaliyetinde gönüllü olanın önceliği olduğunu, böyle olana öncelik tanınması gerektiğine işaret vardır. İmanın esası da gönülden kabul olduğu için tebliğin böyle kişilere yarar sağlaması ve onları etkilemesi kuvvetle muhtemeldir. Bu insanların diğer bir özelliği de, tevazu sahibi olup aydınlanma ve arınmaya karşı istekli ve gönüllü olmalarıdır. Kendini yeterli görüp beğenen kibirli insanlar ise böyle ortamlarda imtiyaz isterler. Herkesle oturup kalkmaz, fakir ve sosyal statü bakımından kendilerinden zayıf durumda olanları hakir görüp beğenmezler. Hâlbuki dünyalık ile işi olmayan Peygamber (a.s.) için zenginin zenginliğinden ötürü ona iltifat etmesi; fakirden de, fakirliğinden dolayı yüz çevirmesi anlamına gelebilecek böyle bir davranış uygun olmayacağı için, Allah Teâlâ tarafından uyarılmıştır.

فَذَكِّرْ إِنْ نَفَعَتِ الذِّكْرَى سَيَذَكِّرُ مَنْ يَخْشَى

“O halde, eğer öğüt fayda verirse, öğüt ver. Allah’a karşı derin saygı duyarak ondan korkan öğüt alacaktır.”⁵²³

“Öğüt fayda verirse öğüt ver” meâlindeki ilk âyetin lafzından, öğüt verilebilmesi için verilecek öğüdün muhataba fayda sağlamasının şart koşulduğu anlaşılırsa da müfessirler, öğüt fayda verse de vermese de peygamberin öğüt vermek zorunda olduğu, âyetin böyle anlaşılması gerektiği kanaatindedirler. Râzî, öğüt vermenin veya hakikati anlatmanın ilk etapta gerekli (vâcib) olduğunu, tekrarının gerekli olmasının ise öğüdün yarar sağlaması ve böylece amacın gerçekleşmesi durumuna bağlı bulunduğunu belirtmiştir.”⁵²⁴

⁵²² Yazır, *Hak Dini*, VIII, 531.

⁵²³ el-A’lâ 87/9-10.

⁵²⁴ Râzî, *Mefâtih*, XXXI, 132.

“Buna göre Hz. Peygamber’in Allah’tan aldığı tâlimatı muhataplara duyurması onun misyonunun gereğidir. Öğüt vermenin faydalı olacağı kanaatine varıldığı takdirde devam etmek de vâciptir. Ancak inkârda kararlılık gösteren, gerçekte alay eden insanlara öğüt vermek onların inkâr ve inatlarını arttırmaktan başka bir şeye yaramaz. Bu yüzden Allah, “O halde bizi anmaktan yüz çevirenden... sen de yüz çevir.” buyurmuştur.⁵²⁵ Âyetteki “öğüt fayda verirse” diye çevrilen kısım, “Öğüt mutlaka fayda verir” şeklinde anlamaya da elverişlidir. Burada belli bir grup değil, öğüde muhatap olan herkes kastedildiği için muhatapların sayısı az veya çok olsa da bir kısmının öğütten mutlaka yararlanacağı kesindir. Nitekim 10. âyette bu husus açıkça ifade edilmiştir. 10-11. âyetlerde öğüdün herkese fayda vermeyeceği, ondan ancak Allah’tan korkanların faydalanacağı, Allah’tan korkmayan, isyan ve günah batağına saplanmış olan bedbahtların ise ondan kaçacakları bildirilmiştir.”⁵²⁶

“Âyette iman ile haşyet arasında bir ilişki kurulmuş ve ancak haşyet hisleri taşıyanların, peygamberin öğütlerini dinleyip ilahî tehditlere aldındıkları belirtilmektedir.”⁵²⁷ Bu da kelimenin sözlük anlamında bulunan ‘saygı ile karışık bir korku’ tanımına uygun bir ifadedir.

1.1.3.2.3. Görmediği halde Allah’tan korkmak

Kur’ân’da övülen insanlardan biri de, görmediği halde Allah’tan korkanlardır.

إِنَّمَا تُنذِرُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَمَنْ تَزَكَّى فَإِنَّمَا يَتَزَكَّى لِنَفْسِهِ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ

“Sen ancak, görmedikleri halde Rablerinden için için korkanları ve namaz kılanları uyarırsın. Kim arınırsa ancak kendisi için arınmış olur. Dönüş ancak Allah’adır.”⁵²⁸

“Allah Teâlâ, peygamberine ancak haşyet ehli olan ilim sahiplerinin uyarı dinleyeceğini, Resûlünün bütün âlemlere elçi gönderilmesinin de onların faydalanacağı uyarı olduğunu bildirmiştir. Sonra da önemine binaen ve kadri kıymetini bildirmek için amellerden namaza dikkat çekmiş; sonunda varacağınız yer Allah’tır diyerek insanların gözünü korkutmuştur.”⁵²⁹

“Kur’ân ve ondaki uyarılardan ancak görmedikleri halde Allah’tan korkan, insanlardan uzak olsalar bile azabından çekinip Rabbine saygılı olanların ve namazı kılanların öğüt alabileceği; ayrıca peygamberin uyarı ve sakındırmalarının kavminden ancak inatçı ve azgın olmayanlara fayda sağlayacağı belirtiliyor. Kim günah ve isyan kirlerinden arınıp kendini temizlerse, faydası yalnızca ona; kim de günahlarla kendisini kirletirse zararı sadece kendisine olur. Tezkiye, Allah’tan korkmayı ve namaz kılmayı da içeren ve onlara teşvik eden bir bildirimdir. Tek başına ya da ortak olarak varacağınız ve arınmanızın karşılığında size en güzel mükâfatı verecek olan Allah’tan başkası değildir.”⁵³⁰

⁵²⁵ en-Necm 53/29.

⁵²⁶ Karaman ve diğ., *Kur’an Yolu*, V, 604.

⁵²⁷ Sülün, *İman- Amel İlişkisi*, s. 216.

⁵²⁸ Fâtır 35/18.

⁵²⁹ İbn Atıyye, *el-Muharrer*, IV, 435.

⁵³⁰ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XII, 275; Şevkânî, *Fethu’l-Kadir*, IV, 455.

Âdemoğlu günah işlemeyen bir varlık değildir. Zaman zaman hatalar işler, günahlara bulaşır, gönlünü kirletir. Bir hadisinde Resûlullah (s.a.), “*Kul bir hata yaptığı zaman kalbinde siyah bir iz meydana gelir. Eğer kişi o hatadan nefsinin uzaklaştırır, af talep eder ve tevbede bulunursa kalbi cilalanarak (leke silinir). Bilakis aynı günahı işlemeye devam ederse, kalpteki leke arttırılır. Hatta bir zaman gelir kalbi tamamen kaplar. İşte bu Allah’ın kitabındaki, "Aksine onların irtikâp edegeldikleri kalplerini paslandırmıştır."*⁵³¹ ayetinde belirttiği pasdır.”⁵³² buyurarak bu duruma işaret etmiştir. Günah kirleriyle kararan nefisleri arındırıp temizlemek ve rûhî olgunluğa ulaşmak için, nefsi tevbe ve istiğfarla tezkiye etmek gerekir. Zira nefsinin arındırıp tezkiye eden kendi menfaatine arındırmış olur.

إِنَّمَا تُنذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَخَشِيَ الرَّحْمَنَ الْغَيْبَ فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَأَجْرٍ كَرِيمٍ

“*Sen ancak Zikr'e (Kur'ân'a) uyanı ve görmediği halde Rahmân'dan korkan kimseyi uyarırsın. İşte onu bir bağışlanma ve güzel bir mükâfatla müjdele.*”⁵³³

Ayette, “inzârın ancak zikre tabi olana” fayda sağlayacağı belirtilmesine rağmen, Peygamber’in (a.s.) neden herkese uyarıda bulunmak zorunda olduğunu, Elmalılı Hamdi şöyle açıklamaktadır:

“Çoğunluk öyle olmakla beraber, sen yine herkesi de uyaracaksın. Çünkü uyarmanın o kimselere faydası olur, o kimseleri sakındırır korundurursun ki, zikri (Kur'ân'ı) takip etmekte; kitabı, Kur'ân'ı gerçekten düşünerek vird etmekte, nasihat dinlemekte ve Rahman olan Allah'a gaybda korku beslemektedir. Yani ahirette olacağı gibi henüz huzuruna varmış olmayıp, gıyabında bulunduğu halde, O'nun yüceliğini ve büyüklüğünü sayarak azabından korkar, Rahman'dır diye rahmetine güvenip aldanmaz. “*Kullarıma haber ver ki ben çok bağışlayıcı, çok merhamet ediciyim. Benim azabım da o acı verici azabdır.*”⁵³⁴ buyurduğunu hesap eder, emirlerini tutar. Yahut kendi gaybında içinden, yani yalnız görünürde değil, Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği kalbinin iç yüzünden korku duyar. Hangi kavimden olursa olsun, işte onu hem bir bağışlanma, hem de şerefli bir mükâfatla müjdele. “Mağfiret” ve “ecir” deki tenvinler tefhim (büyüklük) içindir. Yani hiçbir günah bırakmayıp örten geniş, önemli bir mağfiret (bağışlanma) ve hiçbir minnet ve eksikliği olmayan şanlı, şerefli güzel bir ecir ile müjdele. Demek ki, peygamberlik yalnız korkutmak için değil, hem de böyle büyük müjde ile müjdeleme hikmeti içindir.”⁵³⁵

مَنْ خَشِيَ الرَّحْمَنَ الْغَيْبَ وَجَاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ

⁵³¹ el-Muttaffîfîn 83/14.

⁵³² Tirmizî, Tefsîr, Muttaffîfîn (3331), İbn Mâce, Zühd 29, (4244).

⁵³³ Yâsîn 36/11.

⁵³⁴ el-Hicr 15/49-50.

⁵³⁵ Yazır, *Hak Dini*, VI, 403.

“Görmediği halde sırf saygıdan dolayı Rahmân'dan korkan ve O'na yönelmiş bir kalp ile gelen kimseler içindir.”⁵³⁶

“O gün cennet de daima Allah’a yönelen, gûnahtan tevbe edip dönen, sözünü tutan, gaybde yani görmediği halde veya kimsenin görmediği gizli yerlerde Rahman’dan korkan ve Allah’a yönelen bir gönül getirmiş olan kimselere iyice yaklaştırılır.”⁵³⁷

Rahmanın kendilerini her an gözetip durduğunun farkına vararak Allah’a yönelenleri bekleyen güzel akıbet müteakip ayetlerde, “Oraya esenlikle girin, bu sonsuza kadar sürecek gündür. Orada istedikleri her şey onlarındır, üstelik katımızda fazlası da vardır”⁵³⁸ ilâhî müjdesidir.

إِنَّ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ هُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ

“Görmedikleri halde Rablerinden korkanlar için bir bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır.”⁵³⁹

Önceki ayetlerde Allah (c.c.), kâfirlerle ilgili olarak tehdit ifade eden ayetlerini zikrettikten sonra, akabinde mü'minlerle ilgili olarak bir va'd ifade eden ayetini getirmiştir: “Rablerinden gıyaben korkanlar (yok mu?), onlar için hem mağfîret vardır, hem de birçok mükâfaat...” Bu ifade için Fahreddin Râzî şu izahı yapmaktadır:

Birincisi: Bu ifade “Mükellefiyet ile nazârî bilgiler yurdunda bulundukları halde, Rablerini sayıp gözetmeleri” kastedmiştir. Çünkü onların, burada istidlalde bulunmak suretiyle, şeytanla mücadele ve her türlü şüpheyi def etmeye ihtiyaçları vardır.

İkincisi: Bu, mü'min kimsenin bütün günahlardan korunan kimse olduğuna işaret eden bir ifadedir. Çünkü hiç kimsenin bulunmadığı yerlerde, Allah'a asî olmaktan korunan kimse, insanların, kendisini görebilecekleri yerde, şüphesiz ki günahlardan haydi haydi korunur. Âlimler, fâsıklarla ilgili ilahî azabın sonlu olduğuna dair bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: Ayet, böylesi bir haşyeti ve korkuyu duyan kimseler için büyük bir mükâfatın olduğuna delâlet etmektedir.”⁵⁴⁰

Bu ayetlerde خَشِيَ fiili, Allah’a inanan kimsenin O’na karşı derin ve bilinçli saygısını ifade etmektedir. Başkaları kendisini gördüğü için günah işlememek de güzel bir davranış sayılabilir. Çünkü “ibadette, kabahatte gizlidir” denilmiştir. Yani günahlarına bir de insanları şahit tutmamak adına bu sözün doğruluğu kabul edilebilir.

⁵³⁶ Kâf 50/33.

⁵³⁷ Ateş, *Tefsîr*, V, 2512.

⁵³⁸ Kâf 50/34-35.

⁵³⁹ el-Mülk 67/12.

⁵⁴⁰ Râzî, *Mefâtih*, XXX, 58.

Bu manada bir hadiste Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “*Ümmetimin hepsi affa mazhar olacaktır, günahı alenî işleyenler hariç. Kişinin geceleyin işlediği kötü bir ameli Allah örtmüştür. Ama sabah olunca o “Ey falan, bu gece ben şu işleri yaptım” der. Böylece o, geceleyin Allah kendini örtmüş olduğu halde, sabahleyin üzerindeki Allah’ın örtüsünü açar. İşte bu günahı alenî işlemenin bir çeşididir.*”⁵⁴¹

Ancak övgüye mazhar olan kullar, kimse kendilerini görmediği halde Allah’tan utandıkları için günahlardan kaçınanlardır. Allah Teâlâ’nın “*Günahın açığını da gizlisini de bırakın!*”⁵⁴² direktifi doğrultusunda her zaman günahlardan uzak durmaya çalışan, insanların yanında yapamadığını tek başına kaldığında da Allah korkusundan yapmayanlardır. İman ve amel bakımından tutarlı olabilmenin ölçüsü her şart ve durumda aynı kalabilmektir. İnsanların başına devamlı onları gözetleyen polis ve gözcüler dikilemeyeceğine göre, Allah korkusunu gönüllerine hâkim kılmaktan başka çare yoktur. Bir hadis-i şerifte, “*Hikmetin başı Allah korkusudur.*”⁵⁴³ buyurularak bu şuurun insanda yer etmesinin önemine işaret edilmiştir. Görmediği halde Allah’tan korkan kimseler, namaz kılan, nefsini arındırıp tezkiye eden, zikre (Kur’ân’a) tabi olarak kalbiyle Allah’a yönelen kişilerdir. Herkesin Allah’a döndürülüp hesap vereceği günde, bu kişileri Rablerinden sonsuz bir mağfiret ve tükenmeyen bir ecir beklemektedir. Onlar dünyada iken korktukları Allah tarafından artık bir korkuyla karşılaşmayacaklardır.

1.1.3.2.4. Âlim ve takvâ sahiplerinin haşyeti

Âlim sayılmak için, Allah’ın büyüklüğüne yaraşır şekilde O’na karşı saygı duymak gerekir.

وَمِنَ النَّاسِ وَالْدَّوَابِّ وَالْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ كَذَلِكَ إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ

“*İnsanlardan, (yeryüzünde) hareket eden (diğer) canlılardan ve hayvanlardan yine böyle çeşitli renklerde olanlar vardır. Allah'a karşı ancak; kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyarlar. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır.*”⁵⁴⁴

⁵⁴¹ Buhârî, Edeb, 60; Müslim, Zühd, 52 (2990).

⁵⁴² el-En’âm 6/120.

⁵⁴³ Tirmizî, Feyzu'l-Kadir, 3/574.

⁵⁴⁴ Fâtır 35/28.

Âlim sayılmak için ilimle birlikte Allah korkusuna da sahip olmanın gerekliliğine dair selef ulemasından görüşler sıralayan Kurtubî, ayetin manasının “Allah’ın kudretinden korkan, günahları cezalandıracağının idrakinde olan âlimlerin bu saygıya sahip olduğunu” belirtmiştir.

“Rebî b. Enes: “Allah Teâlâ’dan korkmayan âlim değildir” derken Mücahid: “Âlim, ancak Allah’tan korkandır” demiştir. İbn Mesud (r.a.): “İlim olarak Allah korkusu, cehalet olarak Allah’a karşı gururlanma kişiye yeter” buyurmuştur. Sa’d b. İbrahim’e “Medine halkının en fakihi kimdir?” diye sorulunca, “Rabbine karşı en muttaki olandır” diye cevap vermiştir. Hz. Ali’nin (r.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilir. “Gerçek fakih, insanları Allah’ın rahmetinden ümit kestirmeyen, Allah’a isyan konusunda onlara ruhsat vermeyen, Allah’ın azabı konusunda onlara güvence vermeyen, Kur’ân’ı bırakıp onları başka şeye sevk ettirmeyendir. İlimsiz ibadette hiçbir hayır olmadığı gibi, fıkıhsız ilimde de hayır yoktur. Anlamadan Kur’ân’ı okumakta da bir fayda yoktur.” Bir Hadis-i şerif te Resûlullah (s.a.); “*Âlimin ibadet edene üstünlüğü, benim sizden en basitinize olan üstünlüğüm gibidir*”⁵⁴⁵ buyurmuş ve bu ayeti okumuştur.⁵⁴⁶

Taberi’ye göre; Allah’tan korkan, O’nun ikab (azab)ından sakınan ve O’na ittiba edenler âlimlerdir. Zira âlimler, Allah’ın dilediği şeyi yapmaya gücünün yettiğini en iyi bilen kimselerdir. Bundan dolayı onlar Allah’tan havf ederler. Rehbet ve haşyet duyarlar.⁵⁴⁷

Çekinme ve saygı (haşyet), saygı duyulan varlığın tanınmasına bilinmesine bağlıdır şeklinde benzer görüşü dile getiren Fahreddin Razî ise, “Âlim, Allah’ı bilir ve O’ndan hem korkar hem de Allah’tan ümidini kesmez. Bu durum, âlimin derece bakımından abidden daha üstün olduğuna bir delildir. Şu halde, Allah katındaki değer, amele göre değil, ilme göredir.”⁵⁴⁸ demiştir.

“Ben Allah’a karşı en muttakî ve onu en iyi bileniniz olmayı umuyorum” sözü de Resûlullah’tan rivayet edilmiştir. Ayetin Ömer b. Abdulaziz ve Ebû Hanife’den nakledilen *إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ* şeklindeki kıraatine göre mâna şöyle olur: “Allah kullarından ancak âlimlere değer verir ve onları yüceltir.”⁵⁴⁹

Her iki kıraati de âlimlerin iki güzel yönünü ortaya koyan ayette, Allah’ı gerçek manada tanıyıp O’nun büyüklüğünü idrak ettiği için, ancak âlimlerin O’na karşı derin saygı duyduğu belirtilmiştir. Kişinin ilmi arttığı oranda marifeti de artar. Şüphesiz marifetin en büyüğü Allah’ı tanıyabilmektir. Resûlullah (a.s.) “*Âlimler peygamberlerin*

⁵⁴⁵ Tirmizî, İlim 19, (2686).

⁵⁴⁶ Kurtubî, *el-Câmî*, XIV, 308.

⁵⁴⁷ Taberî, *Camîu’l-Beyân*, XXII, 157.

⁵⁴⁸ Râzî, *Mefâtiḥ*, XXVI, 20.

⁵⁴⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 620.

varisleridir. Peygamberler ne dinar ne dirhem miras bırakırlar, ama ilim miras bırakırlar. Kim de ilim elde ederse, bol bir nasib elde etmiştir”⁵⁵⁰ buyurmak suretiyle insanlar arasından peygamberlerin yolunda olanlar olarak âlimleri işaret ettiği için, ayetin ikinci kıraatindeki anlamına göre de, Allah kullarından ancak âlimlere değer verip onları yüceltir.

Aynı ayette hem haşyet hem de takvâ kelimesinin kullanıldığını da görüyoruz:

وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَخْشَ اللَّهَ وَيَتَّقْهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ

“Kim Allah'a ve Resûlüne itaat eder, Allah'tan korkar ve O'na karşı gelmekten sakınırsa, işte onlar başarıyı elde edenlerin ta kendileridir.”⁵⁵¹

Kurtubî ayetle ilgili Hz. Ömer'in Mescid-i Nebi'de yaşadığı bir olayı şöyle aktarmaktadır:

“Eslem şöyle anlatıyor: Ben Ömer'le (r.a.) beraber Mescid-i Nebi'de iken Rum valilerinden biri devamlı olarak “Şehadet ederim ki, Allah'tan başka ilah yoktur ve Hz. Muhammed Allah'ın resûlüdür” diyordu. Hz. Ömer kendisine durumunu sorunca, “Allah için Müslüman oldum” dedi. Hz. Ömer, “Bir sebebi var mı?” diye sorunca adam, “Evet! Tevrat, Zebur, İncil ve birçok Peygamberin kitabını okudum. Bir esirin önceki kitapların tamamındakileri toplayan Kur'ân'dan bir ayeti okuduğunu işittim. Anladım ki O, Allah katındandır, bu yüzden Müslüman oldum” dedi. Ömer (r.a.), “O hangi ayettir?” deyince adam, bu ayeti söyledi. “Kim Allah'a farzları konusunda ve Resûlüne sünnetlerinde itaat eder, geçirdiği ömürden dolayı Allah'tan korkar ve kalan ömründe O'na karşı gelmekten sakınırsa, işte onlar cehennemden kurtulup, cennete girmekten dolayı başarıyı elde edenlerin ta kendileridir.” Ömer (r.a.) Peygamber'in (a.s.) şöyle buyurduğunu söyledi: “Bana cevâmiu'l-Kelim verildi.”⁵⁵²

Allah ve Resûlüne itaat söz konusu olduğunda müslümanın şiarı, Yahudilerden bir kısmının dediği gibi, “İşittik ve isyan ettik”⁵⁵³ değil, “Aralarında hüküm vermek için Allah'a (Kur'ân'a) ve Resûlüne davet edildiklerinde, mü'minlerin söyleyeceği söz ancak, “işittik ve iman ettik” demeleridir.”⁵⁵⁴ Allah ve Resûlüne itaat konusu bütün şart ve kayıtlardan bağımsızdır. Bedir Savaşı'nda ashabının fikrini almak istediğinde Ensar adına konuşan Sa'd b. Muaz'ın “Ya Resûlellah, biz sana kesin itaat edeceğimize söz verdik. Onun için istediğin şekilde hareket et, biz seninleyiz. Seni hak peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki, bize şu denizi hedef göstersen, hepimiz ona yürür ve

⁵⁵⁰ Ebû Dâvûd, İlim, 1 (3641); Tirmizî, İlim, 19 (2683); İbn Mâce, Mukaddime, 17 (223).

⁵⁵¹ en-Nur 24/52.

⁵⁵² Kurtûbî, *el-Câmî*, XII, 194.

⁵⁵³ en-Nisâ 4/46.

⁵⁵⁴ en-Nur 24/51.

bizden tek bir kişi geri kalmaz”⁵⁵⁵ dediği gibi, gerektiğinde denize dalmayı bile göze almaktır. Her konuda Hz. Peygamberin davetine icabet etmek, O’nu kendi nefsi, ailesi ve çıkarının önünde tutmak O’na itaatın bir gereğidir. Allah’ın merhametini hak etmenin yolu da Allah’a ve Resûlüne itaatten geçmektedir. “Allah'a ve Peygambere itaat edin ki size merhamet edilsin.”⁵⁵⁶ Bu konuda azamî hassasiyet göstermesi gereken müslüman, acaba itaatimde noksanlığım oldu mu endişesiyle de Allah’tan korkmalıdır.

1.1.3.2.5. Allah kendisinden korkulmaya daha lâyıktır

Mü'minler davranışlarında insanların değil, ilk önce Allah’ın hoşnutluğunu kazanmaya çalışmalıdır.

وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللَّهَ وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى

النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ

“Hani sen Allah’ın kendisine nimet verdiği, senin de (azat etmek suretiyle) iyilikte bulunduğun kimseye, "Eşini nikâhında tut (onu boşama) ve Allah’tan sakın" diyordun. İçinde, Allah’ın ortaya çıkaracağı bir şeyi gizliyor ve insanlardan çekiniyordun. Oysa kendisinden çekinmene Allah daha lâyıktı.”⁵⁵⁷

خَشَى ifadesi burada “çekinmek” anlamında kullanılmıştır. Hz. Peygamber’in (a.s.) ‘insanlardan çekindiği için Zeyneb’in (r.a.) eşi olacağını gizlemesi gibi’ bir anlama mahal vermemek için, ayetteki “saklama” ve “çekinme” ifadelerinin ne manaya geldiği Kur’ân Yolu Tefsirinde şöyle açıklanmaktadır:

“İleride Zeyneb’in boşanacağı ve Hz. Peygamber’in eşi olacağı bilgisi, Allah’ın ona verdiği bir sırdı, nasıl olsa zamanı gelince açıklanacaktı. Bu sırrı önceden açıklamasının birçok sakıncası vardı. Bu sebeple “Allah’ın ileride açıklayacağı bir şeyi gizliyordun” cümlesi bir kınama değil vâkıanın ifadesidir” denilmiştir. “Kendisinden çekinme hususunda Allah’ın önceliği bulunduğu halde sen halktan çekiniyordun” cümlesi de iki mânaya gelebilir: 1. Sen Allah’tan çok halktan çekiniyorsun. 2. Kendisinden çekinilecek olan Allah’tır; O evlenmeni emrettiğine göre halk istediğini söylesin, onlardan çekinmene gerek yoktur. Birinci mânâ Hz. Peygamber için söz konusu olamaz; çünkü o bütün yapıp ettikleriyle yalnız Allah’tan korktuğunu ve O’na itaat ettiğini ispat etmiştir. İslâm’a inansın inanmasın hiçbir kimse onun, halkı memnun etmek için Hakk’ın emrine aykırı davrandığını söyleyemez. Geriye muteber ve tutarlı mânâ olarak ikincisi kalmaktadır. Zaten sûrenin başında, hem Hz. Peygamber hem de mü'minler, münafıkların yapacakları dedikodular ve

⁵⁵⁵ İhsan Süreyya Sırma, *İslâmî Tebliğin Medine Dönemi ve Cihad*, Beyan Yayınları, İstanbul 2007, s. 67.

⁵⁵⁶ Âl-i İmrân 3/132.

⁵⁵⁷ el-Ahzâb 33/37.

çevirecekleri dolaplar karşısında uyarılmışlar, bunlara hazırlanmışlardı. Yukarıdaki cümle de aynı mahiyette bir uyarı hatta teselliden ibarettir”⁵⁵⁸

Allah ve Resûlünün vereceği kararın, müslüman için sadece din ve dünyalık işlerde değil, gönül işlerinde bile tek seçenek olduğu Hz. Zeyd ve Hz. Zeyneb’in evlilikleri özelinde sunulmuştur. Allah (c.c.) Arapların evlatlıklıklarının boşadığı kadınlarla evlenmeme âdetini, daha etkili olması için en sevdiği kulu Peygamberin üzerinde uygulamış; önce evlatlık kurumunu kaldırmış,⁵⁵⁹ sonra da toplumda kökleşmiş olan bu cahiliyye uygulamasına son vermiştir. Hz. Peygamber (a.s.), “Allah katında en sevilmeyen helal boşanmadır.”⁵⁶⁰ hükmü gereği, Zeyd’e (r.a.) eşini boşamayıp elinde tutmasını tavsiye ederken, diğer yandan bu evliliğin yürümeyeceğini, Allah Teâlâ’nın evlatlık kurumunu ve onunla ilgili uygulamaları kaldıracağını biliyordu. Onun için bu durumu açıklamaktan çekiniyordu. Ayette bildirilen “insanlardan çekiniyordun” ifadesinin anlamı budur. Vakti gelince elbette bu gerçek de açıklandı. Hz. Âişe’nin dediği gibi, “Resûlullah (s.a.) Allah’ın kitabından bir şey gizleseydi bu ayeti gizlerdi.”⁵⁶¹

1.1.3.2.6. Allah’tan başkasından korkmamak

إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَنْ يَكُونُوا

من المهتدين

“Allah’ın mescitlerini, ancak Allah’a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah’tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur.”⁵⁶²

Ayette mescidleri imar edenlerin imanının sahih olduğuna delil vardır. Çünkü Allah Teâlâ mescidleri imar etmeyi iman etmeye bağlamış ve onun ayrılmaz bir parçası olduğunu haber vermiştir. Seleften bazıları, “Bir kişinin mescid imar ettiğini görürseniz onun için hüsnü zanda bulunun” demişlerdir. Ebû Said el-Hudri’den (r.a.) rivayet edilen bir hadisinde Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: “Bir kimsenin mescide gitmeyi alışkanlık haline getirdiğini görürseniz, onun imanına şahitlik edin. Zira

⁵⁵⁸ Karaman ve diğ., *Kur’an Yolu*, IV, 388.

⁵⁵⁹ el-Ahzâb 33/4.

⁵⁶⁰ Ebû Dâvûd, Talâk, 3; İbn Mâce, Talâk, 1.

⁵⁶¹ Müslim, 177, 288; Tirmizî, 3207, 3208; İbn Hanbel, *Müsned*, VI, 241.

⁵⁶² et-Tevbe 9/18.

*Cenab-ı Hak şöyle buyuruyor: “Allah’ın mescidlerini ancak Allah’a ve ahiret gününe inananlar imar eder.”*⁵⁶³

“Mü’minler ve peygamberler de düşmanlardan korktukları halde niçin ayette, “Allah’tan başkasından korkmayan” diye buyurulmuştur? sorusuna Kurtubî, çünkü Allah’tan başkasından korkmazlar ifadesinin manası ibadet edilen varlıklarla ilgilidir. Çünkü müşrikler putlara tapar, onlardan korkar ve onlardan medet umarlar. Mü’minler ise din konusunda yalnızca Allah’tan korkarlar.”⁵⁶⁴

Allah’a ibadet edilen yer olan mescidlerin mü’minlerden başkası tarafından imar edileceğini beklemek olacak şey değildir. Allah’a imanı olmayanlar Mescid-i Dırar örneğinde olduğu gibi, ancak müslüman cemaatin arasına fitne sokmak maksadıyla mescid yaparlar.⁵⁶⁵ Diğer taraftan mescid mü’minlerin hayatının merkezinde yer alan bir kurum olduğu için, Hz. Peygamber hicret sırasında Kuba Mescidi’ni inşa etmiş, Medine’ye ulaşınca da ilk iş olarak Mescid-i Nebevi’yi yapmıştır. Mescid inşa ve imar edenler bir taraftan ayette, ‘Allah’tan başkasından korkmayanlar ve doğruyu bulanlar’ olarak övülürken, diğer yandan da Hz. Peygamber’in şu müjdesine nail olmuşlardır. “Kim Allah’ın rızasını talep ederek bir mescid inşa ederse, Allah onun için cennette bir ev inşa eder.”⁵⁶⁶ Aynı zamanda ayet, esas mescitleri imar edenlerin mescitlere devam edip namazlarını cemaatle kılanlar olduğunu belirtmektedir. Aslında bunlar birbirini tamamlayan hususlardır. Sonuçta mescitlere gidenler, oralarındaki eksiklikleri görüp tamamlar, tamiratları yapar. Bir beldeye yerleşip mesken tutanlar da önce namaz kılacakları bir mescit arayışına girip orada mescitler inşa ederler.

1.1.3.2.7. Allah korkusundan dağın bile parça parça olması

لَوْ أَنزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ لَّرَأَيْنَاهُ خَاشِعًا مُّتَصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ لِنَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ

*“Eğer biz, bu Kur’ân’ı bir dağa indirseydik, elbette sen onu Allah korkusundan başını eğerek parça parça olmuş görürdün. İşte misaller! Biz onları insanlara düşünsünler diye veriyoruz.”*⁵⁶⁷

Bu temsil taşlama sanatını ihtiva eden bir örnek olup, katılıkta alem olan dağın, Kur’ân’ın indirilmesiyle Allah korkusundan paramparça olmasına rağmen, insan

⁵⁶³ Tirmizî, Tefsir, Sûre 2, (3092).

⁵⁶⁴ Kurtubî, *el-Câmî*, VIII, 58.

⁵⁶⁵ et-Tevbe 9/107.

⁵⁶⁶ Buhârî, Salât, 65; Müslim, Mesacid, 25, (533); Tirmizî, Salât, 237, (318).

⁵⁶⁷ el-Haşr 59/21.

kalbinin bundan yeterince etkilenmemesini anlatan bir benzetmedir. “İşte bu, Kur’ân’ın şanının yüceliğini zihinde canlandırmak ve onda bulunan öğütlerin kuvvetinin tesiri için verilmiş bir örnektir.”⁵⁶⁸ Ayetin “Biz bu örnekleri insanlara düşünsün diye veriyoruz” kısmı insanın katı kalpli oluşuna, Kur’ân okurken huşû duymayıp az öğüt almasına, kıyamet ve zorluklarına karşı aldırış etmemesine yönelik bir azarlamadır.”⁵⁶⁹ Ayette huşûnun temel saikinin korku olduğu çarpıcı bir temsille anlatılmaktadır.

Hız. Mûsâ’nın (a.s.) Allah ile konuşurken O’nu görmek istemesi üzerine Allah da, “Beni (dünyada) katiyen göremezsin. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin.” dedi. Rabbi dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi.”⁵⁷⁰ olayında dağın paramparça olduğu bir vakıadır. Ancak insanın kendisine verilen bunca uyarı ve öğütlere rağmen Kur’ân’dan etkilenmemesi, kalbinin taş gibi katılaştığına, hatta taştan daha katı olduğuna işarettir. Çünkü taşların bile Allah korkusundan çatlayıp içlerinden nehirler fışkırdığı, hatta yerlerinden yuvarlandığı Kur’ân’da bize bildirilen⁵⁷¹ başka bir hakikattir. Kur’ân’da bu şekilde verilen temsillerle insanlara Allah’tan korkmalarının gereği veciz bir şekilde anlatılmakta, taşların bile Yaratıcısından korktukları halde insanların taş kadar bile olamadığı iş’ar ettirilmektedir.

1.1.3.2.8. Firavun’un Rabbine karşı saygı duyması gereği

اٰذْهَبْ اِلٰى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰى فَقُلْ هَلْ لَكَ اِلٰى اَنْ تَزْكٰى وَاَهْدِيْكَ اِلٰى رَبِّكَ فَتَخْشٰى

“Haydi, Firavun’a git! Çünkü o azmıştır. Ona de ki: İster misin (küfür ve isyanından) temizlenesin? Seni Rabbine iletayim de ona karşı derinden saygı duyup korkasın!”⁵⁷²

Peygamberlerin görevi, kendilerine bildirilen hakikatleri insanlara duyurmaktır. Mûsâ’nın (a.s.) da korkmadan Firavuna tebliğ etmek üzere, Allah tarafından görevlendirildiğini belirten Kuşeyrî,

“Biz Mûsâ’ya, ‘Firavun’a git, çünkü o azdı. İman edip günahlarından arınmasını teklif et’ demiştik. Şayet lâ ilâhe illallah dersen, yok olmayacak bir mülke, ihtiyarlamayacak bir gençliğe, dört yüz yıl sevinç ve nimet içerisinde bir hayat sürdükten sonra da ahirette cennete sahip olabilirsin. Seni Rabbine iletayim de O’na karşı saygı duyup korkasın. Söylediklerimin doğruluğunu gösteren mu’cizeleri sana gösterip sahih dini sana bildireyim

⁵⁶⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 233.

⁵⁶⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 700; Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 233.

⁵⁷⁰ el-A’raf 7/143.

⁵⁷¹ el-Bakara 2/74.

⁵⁷² en-Nâziât 79/17-19.

mi? Denilmiştir ki: Kendisine açıkça bu nazik teklif sunulmasına rağmen O, kendi muradını Rabbinin muradına tercih edip kalbini bu nasihatleri kabul etmekten alıkoydu. Hangi kalp bu hitabı duyup da bunun tatlılığı karşısında etkilenmez? Hangi ciğer bu feryat karşısında çatlamaz?”⁵⁷³ demektedir.

Elindeki dünya nimetleri ve sahip olduğu makamdan dolayı kendine olan aşırı güven ve kibri, Firavunu ilahlık iddiasında bulunmaya kadar götürmüştü. Hakikata karşı gözü ve kalbi kapalı olduğu için kendini tezkiye edip arınmaya ve böylece doğruyu görerek Allah’tan korkmaya çağırılmıştır. Ancak o, bu çağrıya ilahlık iddiasıyla karşılık vererek azgınlıkta bir sembol haline gelmiştir.

فَآخَذَهُ اللَّهُ نَكَالَ الْآخِرَةِ وَالْأُولَى إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِمَنْ يَخْشَى

“Allah onu, ibret verici şekilde dünya ve âhiret cezasıyla cezalandırdı. Şüphesiz bunda Allah’tan sakınıp korkan kimseler için büyük bir ibret vardır.”⁵⁷⁴

Firavun topladığı kalabalığının içinde kalkıp hitap etmek sûretiyle bir nutuk çekerek o büyük lafı etmiş, “Benim en yüce rabbiniz” diyerek kendisini halkı yönetenlerin hepsine üstün tutmuştu.⁵⁷⁵

“Allah da onu (Firavunu) tuttu, ahiret ve dünya azabıyla herkese ibret olacak şekilde cezalandırıverdi. Azab, ta’zib yani azap etme manasına geldiği gibi, nekâlyani herkese ibret olan ceza da, tenkilyani herkese ibret olacak şekilde cezalandırma manasına mastar ismidir. Tenkil, gören ve işitene ibret olacak, gören ve işiteni onu yapmaya sevkeden şeylerden menedecek şekilde azap edip cezalandırmaktır. Burada nekâl, “Allah onu ahiret ve dünya azabıyla cezalandırdı” takdirinde mefûlu mutlak, cümlesi ise hâl yerindedir. Yahut “Allah onu ahiret ve dünya cezası için tuttu, alıverdi” manasında fiilin sebep bildiren mefûlu (tümleci) olur.”⁵⁷⁶

Âyette geçen “Ahiret” ve “Ûlâ” kelimelerinin görünen manası bildiğimiz ahiret ve dünyadır ki, dünya cezası suda boğmakla, ahiret cezası da cehenneme sevk ile olmuştur. Bununla beraber burada ahiret “sonraki” ve Ûlâ da “evvelki” manasına olarak “sonrakinin ve evvelkinin cezası olmak üzere tuttu alıverdi” demektir. Sonrakinden maksat, “Sizin en yüce Rabbiniz benim”⁵⁷⁷ sözü, evvelkinden maksat da “Sizin için benden başka ilah bilmiyorum”⁵⁷⁸ sözüdür.⁵⁷⁹

Hamdi Yazır, Firavun’a verilen cezadan herkesin ibret alamayacağını belirtmektedir:

⁵⁷³ Kuşeyrî, *Letâif*, III, 684.

⁵⁷⁴ en-Nâziât 79/25-26.

⁵⁷⁵ Alûsi, *Rûhu’l-Meânî*, XVI, 53.

⁵⁷⁶ Yazır, *Hak Dini*, VIII, 516.

⁵⁷⁷ en-Nâziât 79/24.

⁵⁷⁸ el-Kasas 28/38.

⁵⁷⁹ Ferrâ, *Meânî’l-Kur’ân*, 122; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIV, 88; Kurtubî, *el-Câmî*, XIX, 132.

“Hiç şüphe yok ki bu Musa kıssasında, Firavun’un başından geçen olaylarla, herkese ibret olacak şekilde cezalandırılmasında mutlaka bir ibret, insanı uyuracak bir ders vardır. Fakat herkes için değil, korkacak olan, saygısı bulunan kimseler için ki onlar ilâhî bir lütuf olarak kâinatın sırlarını bilmek kudreti olanlardır. Yoksa duygusu olmayanlar, bir Musa gelmiş, Firavun batmış da ne olmuş, diye bundan hiçbir istifade etmezler. İşte o öldükten sonra dirilme hakkındaki haber de böyledir.”⁵⁸⁰

Firavun ilahlık iddiasında bulunmasından dolayı dünyada iken Kızıldeniz’de boğularak cezalandırılmıştır. Ahirette onu bekleyen akıbet, “*Firavun ailesini, azâbın en kötüsünü kuşattı. (Öyle bir) ateş ki, onlar sabah-akşam ona sunulurlar. Kıyametin kopacağı günde de, "Firavun ailesini azabın en şiddetlisine sokun" denilecektir.*”⁵⁸¹ fermanıdır. Firavunun dünyada ve ahirette cezalandırılmasında Rabbinin büyüklüğünü anlayan ve O’na hakkıyla saygı duyanlar için elbette bir ibret ve alınacak ders vardır. Kendisini Allah’tan bile büyük gören bu karakterin cezalandırılması, ondan korkanlar için de bir ibrettir. Çünkü onlar Firavunu ilah olarak gördükleri için ölümsüz olduğunu zannediyorlardı. Her beşer gibi onun da bir gün ölmesi, üstelik bunun bazılarının gözleri önünde cereyan etmesi onlara da bir ders vesilesi olmuştur. Ancak bu ibret, kalbini ve gönlünü arındıran kişiler için söz konusudur. Nefsini kirleten ve onu arındırmak için gerekli çabayı göstermeye yanaşmayanlara, Firavun gibi nicelerinin helâk edilmesi de bir fayda sağlamayacaktır.

1.1.3.3. Davranışlar konusunda duyulan korkular

İnsanın davranışları ve işledikleri konusunda duyulan korku ve kaygılarla ilgili ayetlerin tefsirine bu bölümde yer vermeyi uygun gördük. Bunların bir kısmı insanlara karşı olan davranışlar iken, diğerleri ise Allah’a karşı olan sorumluluklara yönelik korkulardır.

1.1.3.3.1. Küfre düşme korkusu:

وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَشِينَا أَنْ يُرْهِقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًا

“Çocuğa gelince, anası babası mü'min insanlardı. Onları azgınlığa ve küfre sürüklemesinden korktuk.”⁵⁸²

⁵⁸⁰ Yazır, *Hak Dini*, VIII, 517.

⁵⁸¹ el-Mü'min 40/45-46.

⁵⁸² el-Kehf 18/80.

Zemahşerî, ayetteki فَخْشَيْنَا kelimesinin فَكْرُهَا “uygun bulmamak, onaylamamak” anlamına geldiğini, ayetin “Çocuğa gelince, ebeveyni mü’min idiler. Onun, onları küfür ve isyana sevk etmekte oluşunu uygun bulmadık” şeklinde tefsir edilmesi gerektiğini bildirmektedir.⁵⁸³

“Yani oğlan görüldüğü gibi masum (günahsız ve suçsuz) değildi. Büluğa ermiş, azmış bir kâfir idi ki, anasını babasını da küfür ve azgınlığının istilasına altına almak üzere idi. Yahut henüz çocuk ise de öyle küfür ve azgınlığa kabiliyetliydi ki, sağ kalırsa ileride anasını babasını bile azıtacak, onları da küfre bürüyecekti. Hâlbuki o ana ve babanın imanlarındaki samimiyeti Allah tarafından böyle bir kötülükten korunmaya lâyık ve onun çocuk iken ölmesi hepsi hakkında hayırlı idi”⁵⁸⁴

Tamamen maneviyat âleminin sırlarında cereyan eden Hz. Mûsâ (a.s.) ile Hızır (a.s.) arasındaki bu hadisede, aklın sınırlarının ötesinde bir yön olduğu aşîkârdır. İlerde büyüüp ana-babasını bile azdıracak bir çocuğun öldürülmesi gibi, akli oldukça zorlayan bir taraf olduğu, fakat olayın kahramanları arasında peygamberler bulunduğu göz önüne alındığı zaman, hadisenin mucizevî bir yönünün olmasının olayı biraz olsun anlamlandırmamıza yardımcı olacağını düşünmekteyiz.

1.1.3.3.2. Günah işleme korkusu

فَانْكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ وَأَتُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ أَخْدَانٍ فَإِذَا أُحْصِنَ فَإِنْ أَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ وَأَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Öyle ise iffetli yaşamaları, zina etmemeleri ve gizli dost tutmamaları halinde sahiplerinin izniyle onlarla evlenin, mehirlerini de güzelce verin. Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa, onlara hür kadınların cezasının yarısı uygulanır. Bu (cariye ile evlenme izni), içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir. Sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁵⁸⁵

Ayet-i kerimede cariyelerle evlenme izninin ‘günaha düşmekten korkanlar için’ bir ruhsat olduğunu belirten Şevkânî, bunun sebebinin şöyle açıklamaktadır:

⁵⁸³ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 692.

⁵⁸⁴ Yazır, *Hak Dini*, V, 377.

⁵⁸⁵ en-Nisâ 4/25.

“Mehir, nikâh masrafı vb. şeyleri bulamayanlar hariç bir kişinin hür bir kadını bırakıp cariyeye ile evlenmesinin caiz olmadığına, ayetin “mü’min kızlarınızdan” bölümüyle istidlal edilmiştir. Ayrıca kitab ehli cariyeye ile de evlenmek Hicaz ehli tarafından caiz görülmemiştir. Irak ehli ise bunu tecviz eder. Cariye ile evlenmeye ancak hür bir kadını nikâhlamaya gücü yetmeyen kişi için izin verilirken, ayetin sonundaki, “bu izin içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir” ikinci şart olarak öne sürülmektedir. Fakir kişi ancak günaha düşmekten korkarsa cariyeye ile nikâhlanabilir görüşündedir.”⁵⁸⁶

Bu cariyeye ile kastedilen ‘başkasına ait olan cariyeye mi yoksa insanın kendi mülkündeki cariyeye mi olduğu’ şeklinde bir soruyu Şevkânî şöyle yanıtlamaktadır:

“Buradaki cariyeden maksat başkasının mülkünde olan cariyedir. Yoksa insanın kendi sahip olduğu cariyesiyle evlenmesine gerek olmadığına icma vardır. Çünkü hukuku konusunda farklı görüşler olmasına rağmen o kendi mülkiyetindedir. **الْفَتَاتُ**: Fetat kelimesinin çoğuludur. Araplar kölelerine ve cariyelerine feta ve fetat derler. Sahih bir hadiste de “Sizden biriniz abdî ve emetî demesin, fakat fetayî ve feteyatî desin”⁵⁸⁷ buyurulmuştur. Ayetin “Allah imanınızı elbette bilir” bölümünde zikredilen iki şartı yerine getirip cariyeye ile evlenen kişilere bir teselli vardır. Yani hepiniz Âdem’in çocuklarıdır. Zorunlu durumda cariyeye ile evlenmekten çekinmeyin. Kimbilir nice cariyeye vardır ki, imanı hür kadınların imanından daha efdaldır.”⁵⁸⁸

İnsan, fıtratı gereği cinsi duygulara sahiptir. Bu ihtiyacını karşılamasının yolu evlenmekten geçer. Nitekim Resûlullah (s.a.) “*Kim evlenmeye imkân bulursa evlensin. Çünkü evlilik, gözü haramdan daha iyi çevirir, namusu da daha iyi korur. Fakat evlenmeye gücü yetmeyen oruç tutsun. Çünkü oruç şehveti keser*”⁵⁸⁹ buyurmuştur. Ancak hür kadınla evlenebilmek için mehir ve geçim şartlarını yerine getirme imkânı olmayanlar için Yüce Allah cariyelerle evlenmeye izin vermiştir. Bu izin harama düşme korkusu yaşayanlar içindir. Harama düşme endişesi olmasa, başkasının mülkünde olan cariyeye ile evlenmek haddizatında tercih edilecek bir durum değildir. Buna da imkânı olmayan hadiste tavsiye edildiği gibi oruç tutar.

1.1.3.3. Taştan bile katı kalplere sahip olmak

ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشْقُقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

“Sonra bunun ardından kalpleriniz yine katılaştı, taş gibi; hatta daha katı oldu. Çünkü taş vardır ki, içinden ırmaklar fışkırır. Taş vardır ki yarılr da içinden sular çıkar. Taş

⁵⁸⁶ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, II, 722.

⁵⁸⁷ Müslim, Edeb, 13/ 2249; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 423, 463.

⁵⁸⁸ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, II, 722.

⁵⁸⁹ Buhârî, Savm, 10.

da vardır ki, Allah korkusuyla (yerinden kopup) düşer. Allah yaptıklarınızdan hiçbir zaman habersiz değildir.”⁵⁹⁰

Ayetteki “taştan bile katı kalpler” ifadesiyle kimlerin kastedildiği ile ilgili olarak Mekkiyyibni Ebî Tâlib (ö.437/1045), İbn Abbas’tan şöyle rivayette bulunmaktadır:

İsrail oğullarından öldürülen kişinin katilini Allah’ın bildirmesine rağmen, onların bunu inkâr edip yalanlamaları kalplerinin katılaşmasıdır. Ayetin, **أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً** “Hatta taştan daha katı oldu” kısmındaki **وَأَشَدُّ قَسْوَةً** muhayyerlik bildirmektedir. Yani onları katılıkta taş ya da daha sert bir şeye benzetmektedir. Çünkü onlar gözleriyle gördüklerini bile bile inkâr etmişlerdir. Dolayısıyla onları teşbihte siz de serbestsiniz. Kalplerinin taştan daha katı olmasının, taşın sevabı ve günahı olmadığı halde Allah’tan korkmasından dolayıdır. Kiminin kalplerinin taş gibi, kiminin de taştan daha katı oldukları anlamına geldiği söylenmiştir. “Çünkü taş vardır ki, içinden ırmaklar fışkırır.”Mûsâ’nın (a.s.) kavmine on iki tane kaynak çıkardığı taş gibi. Taş da vardır ki, Allah korkusuyla (yerinden kopup) düşer. Allah’ın tecelli edip yerle bir ettiği, Mûsâ’nın (a.s.) da baygın düştüğü dağdır. Taş vardır ki yarılır da içinden sular çıkar. Dağların arasından akıp giden pınarlardır. **وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ** Size ayetlerini (mucizelerini) göstermek için ölüyü diriltmesi, asa, taş, bulutla size gölge etmesi, bıldırcın eti ve kudret helvası, denizi yarması, Tur Dağı’nı üzerinize kaldırması ve diğer mucizeleri görenlerin kör bir kalplerinin olmaması ve peygamberlerini yalanlayan katı bir kalbe sahip olmaması gerekirdi.”⁵⁹¹

“Ayetin siyakını incelediğimizde, Yahudilerin, Allah’ın kendilerine verdiği nimetlere karşı nankörlük etmelerinden; kendilerine yapılan iyilikleri unutmaları sonucu zamanla kalplerinin katılaşmasından bahsedildiğini görmekteyiz. Allah onların kalplerini taşla benzetmekte, ancak taşların bile sert ve kaskatı olmalarına rağmen, içlerinden suların fışkırdığı ve Allah’ın azameti ve heybeti karşısında yuvarlandıkları vurgulanmakta, bir bakıma Yahudilerin bu nankörlüklerinin seviyesinin, bahse konu taşlardan daha da aşağı olduğu ihsas ettirilmektedir.”⁵⁹²

İnsan kalbinin ne kadar önemli bir uzuv olduğuna dair Zemahşerî’nin anlattığı şu hikâye bize güzel bir fikir sunmaktadır: “Bir gün Dâvûd (a.s.) Lokman Hekim’den bir koyun kesip en iyi yerinden iki parça et getirmesini istemiş; Lokman da ona kestiği hayvanın dilini ve yüreğini getirmiştir. Birkaç gün geçince Davud (a.s.), bu defa hayvanın en kötü yerinden iki parça et getirmesini istemiş; o yine dilini ve yüreğini getirmişti. Hz. Davud’un (a.s.) sebebini sorması üzerine Lokman (a.s.) şöyle demiştir: “Bu ikisi iyi olursa, bunlardan daha iyisi; kötü olursa, yine bunlardan daha kötüsü olmaz.”⁵⁹³ Ayette,

⁵⁹⁰ el-Bakara 2/74.

⁵⁹¹ Mekki b. Ebî Talib el-Kaysî, *el-Hidâye ilâ Bülüği’n-Nihâye*, Câmîatu’s-Şarika B.A.E. 2008, I, 314.

⁵⁹² Gezgin, *Adı Geçen Makale*, s. 46.

⁵⁹³ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 500.

varlıklar içerisinde katılıkta alem olan taşlar bile Allah korkusunu idrak ederek tepkilerini ortaya koymuşken, şuurlu bir varlık olan insan kalbinin bundan yeterince ders almaması, veciz bir anlatımla sunulmaktadır.

1.1.3.3.4. Allah'ın mesajlarını tebliğde kimseden korkmamak

Peygamberler tebliğ sıfatlarının gereği olarak, Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara duyururken hiç kimseden korkup çekinmezler.

الَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسَالَاتِ اللَّهِ وَيَخْشَوْنَهُ وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللَّهَ وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا

*“Daha önce gelip geçen o peygamberler, Allah'ın vahiylerini tebliğ eden, Allah'tan korkan, başka hiç kimseden korkmayan kimselerdir. Allah hesap görücü olarak yeter.”*⁵⁹⁴

Ayetin sibakında Hz. Zeyd ile Hz. Zeyneb'in evliliklerinin sona ermesiyle, Arap toplumunda cârî olan bir âdeti kaldırmak üzere Allah Teâlâ'nın, Resûlünü Zeyneb ile evlendirmesinin topluma duyurulmasından bahsedilmektedir. Bunun da zamanı gelince topluma iletilmesi peygamberliğin gereklerinden olan tebliğ sıfatının bir icabıdır.

“Ey Muhammed! Allah'ın mesajlarını tebliğ etmeleri için senden önce de gönderdiğimiz peygamberler hakkındaki Allah'ın âdeti budur. Onlar kendilerine iletilmiş bu tebliğleri terk etme ya da kusurlu davranma konusunda yalnızca Allah'tan korkar, başka hiç kimseden korkmazlar. İşte böyle sıfatlara sahip olan bu peygamberler gibi sen de sadece Allah'tan kork, başkasından korkma Ey Muhammed! Zira onlar sana bir kötülük yapmak isterlerse, Allah seni bütün yaratılmışların kötülüğünden uzak tutacak, onlardan hiçbiri sana dokunamayacaktır. Yaratıklarının amellerini gözetleyip hesap görücü olarak Allah sana kâfidir.”⁵⁹⁵

Peygamberlerin ayrılmaz sıfatlarından birisi tebliğdir. Tebliğ sıfatı gereği Allah'ın emir ve yasaklarını aldıkları şekliyle insanlara iletirler. Bu konuda insanlardan korkmazlar. En belîğ hakikatları bile insanlara bildirirken çekinecekleri bir durum yoktur. Allah'ın elçisi oldukları için görevlerini yaparken yalnızca O'na karşı sorumluluk hissederler. Görevleri esnasında insanlardan gelebilecek tehlikelere karşı hayatları Allah tarafından koruma altına alınmıştır. “Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun. Allah

⁵⁹⁴ el-Ahzâb 33/39.

⁵⁹⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX, 121.

seni insanlardan korur. Şüphesiz Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmeyecektir.”⁵⁹⁶

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلَا تَمْنِيْ عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

“(Ey Muhammed!) Nereden yola çıkarsan çık, yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir. (Ey mü'minler!) Siz de nerede olursanız olun, yüzünüzü Mescid-i Haram'a doğru çevirin ki, zalimlerin dışındaki insanların elinde (size karşı) bir koz olmasın. Zalimlerden korkmayın, benden korkun. Böylece size nimetlerimi tamamlayayım ve doğru yolu bulasınız.”⁵⁹⁷

Medine'ye hicret eden müslümanlar, Mekke'de iken namaz kılmaya alıştıkları Kâ'be'yi tekrar kible olarak görmeyi çok arzulamışlardı. Medinedeki Yahudi ve münafıkların bunu dillerine dolamaları sebebiyle inen ayet için Merağî şunları söylemektedir:

“Kiblenin Beyt-i Makdis'ten Mescid-i Haram'a çevrilmesinden dolayı bunu sizin aleyhinize bir delil olarak kullanmak isteyen zalim Yahudiler, Münafıklar ve müşrikler “Onlar tereddüt içerisinde bocalayan bir kiblede sebat etmeyenlerdir” diyeceklerdir. Bilakis Allah'ın dini ve şeriati hakkında hiçbir delile ya da açık bir hükme dayanmadan münakaşa eden, hevalarının peşinden giden, sözlerinde hiçbir ölçü olmayan topluluklardır. Kâbe'ye yönelmenizden dolayı inatçı zalimlerden gelebilecek sözlerden korkmayın. Çünkü onların sözleri aklı bir delile ya da semavî bir yönlendirmeye dayanmamaktadır. Resûlümün benden size getirdiklerine aykırı davranmaktan korkun. Size va'dettiğim karşılığı yerine getirmeye gücü yeten benim. Burada hak ehlinin kendi sahip olduğuna saygı duymasına, batıla geri dönmemesi gerektiğine bir îma vardır. Zira hak daima üstündür. Hakkın âfeti, batıl ehlinin çekindikleri için sahiplerinin ondan vazgeçmesidir.”⁵⁹⁸

1.1.3.3.5. Yetimler konusunda Allah'tan korkmak:

وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكَوْا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا

“Kendileri, geriye zayıf çocuklar bıraktıkları takdirde, onlar hakkında endişeye kapılanlar, (yetimler hakkında da) ürperip korksınlar. Allah'a karşı gelmekten sakınsınlar ve doğru söz söylesinler.”⁵⁹⁹

“Bu gibi işlerde kendilerine söz düşenler, kendilerini o vefat eden ölü ve onun yetim çocuklarını da kendi çocukları yerine koyup düşünsünler de sözlerini ona göre dosdoğru söylesinler. Yetimler hakkında kendi çocukları gibi hareket etsinler. Çünkü ölüm herkesin başına gelecek, herkesi bu köprüden geçirecektir.”⁶⁰⁰ Bir Hadis-i şerif te rivayet edildiği üzere: *“Kul kendisi için neyi seviyorsa kardeşi için de onu sevmedikçe mü'min olamaz.”*⁶⁰¹

⁵⁹⁶ el-Mâide 5/67.

⁵⁹⁷ el-Bakara 2/150.

⁵⁹⁸ Merağî, *Tefsîr*, II, 17.

⁵⁹⁹ en-Nisâ 4/9.

⁶⁰⁰ Yazır, *Hak Dini*, II, 516.

⁶⁰¹ Buhari, İman 7; Müslim, İman 71; Tirmizî, Kıyame 59; Nesâî, İman 19; İbn Mace, Mukaddime 9, Cenâiz 1; Dârimî, İsti'zan 5, Rikak 29; Ahmed b.Hanbel, *Müsned*, I, 89;

Ayetlerin sibakında yetimlerin malları konusunda hassas davranılması, haklarının gözetilmesi emredilirken; mallarını koruyan vasîlerin rüşd çağına erişinceye kadar ancak iyi niyetle o mallara yaklaşımları bildirilmiştir. Günümüzde sürekli artan savaşımlardan dolayı yetim konusu çok daha önem kazanmıştır. Her yıl binlerce çocuk ana-babasız kalmakta, uyuşturucu baronları, fuhuş tüccarları ve terör örgütlerinin ellerinde kaybolup gitmektedir. Bu ayette yetimler konusuna bir daha değinilmiştir. Çünkü yetimler hem mirastan paylarını tam olarak alma hem de mallarının korunması ve reşîd olduklarında bu malların kendilerine teslim edilmesi konularında himaye ve gözetilmeye muhtaçtırlar. Hitap daha tesirli olsun diye insanların vicdanlarına yöneltilmiş “yetimleri kendi çocuklarınız olarak düşünün” denilmek istenmiştir. Geride bıraktığı yetimlerinin haksızlığa uğrayıp perişan olmalarına kim razı olur? Veliler ve vasîler bugün başkasının başına gelenin yarın kendilerine olacağını bilmeli, yeryüzünde zulüm bulundukça ondan bir gün kendilerinin ve çocuklarının da zarar göreceğini unutmamalıdır.

1.1.3.4. Ölüm ve sonrası ile ilgili korkular

Ölüm ve onun ardından insanın başına gelecek çeşitli korkuların dile getirildiği aşağıdaki ayetler, kıyamet ve sonrası sahnelerde yaşanacakları ilâhî bir fırça ile âdetâ gözümüzün önünde resmetmektedir. Kıyamet sırasında kâinatta meydana gelecek büyük hadiseler karşısında insanın şaşkınlığı ve çaresizliği, ne yapacağını bilemeyip oradan oraya koşması bu ibretli sahnelerdendir. Kur’ân’da anlatılan bu sahnelerden insan her bakımdan muhasara altında olduğunu, Allah’tan başka hiçbir kaçış yolunun bulunmadığını anlar. Kur’ân’da kıyamet ve ahiret sahneleri, korku olgusu kullanılarak işlenmekte; böylece muhatabın dünya hayatında oyun ve eğlenceye dalıp gitmesine karşı çareler sunulmaktadır. Vukûu katî olan kıyameti düşünerek hayatını sürdürmesi ve hesabını iyi yaparak hem Rabbine karşı sorumluluklarını yerine getirmesi, hem de başka insanlara karşı kötülük yapmaktan uzaklaştırılıp iyiliğe sevk edilmesi amaçlanmaktadır.

1.1.3.4.1. Sen ancak kıyametten korkanları uyarabilirsin:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسِيهَا فِيمَ أَنْتَ مِنْ ذِكْرِهَا إِلَىٰ رَبِّكَ مُنْتَهِيهَا إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرُ مَنِ يَخْشَاهَا

“Sana, kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar. Onu bilip söylemek nerede, sen nerede? Onun nihai bilgisi yalnız Rabbine âittir. Sen, ancak ondan korkanları uyarıcısın.”⁶⁰²

⁶⁰²

en-Nâziât 79/42-45.

“Müşrikler kıyamet ve ahirete inanmadıkları için sürekli olarak Hz. Peygamber’e kıyametin ne zaman kopacağını sorarak onu zor duruma düşürmek istiyor, alay ediyorlardı; hatta nasıl olsa böyle bir şeyin imkânsız olduğunu düşündükleri için kıyametin çabucak gelmesini de istiyorlardı. Hz. Peygamber ise onların iman etmelerine vesile olur ümidiyle, “Keşke sorularına cevap vermek mümkün olsaydı!” diye temennide bulunuyordu. Yüce Allah, “Sen onun hakkında ne söyleyebilirsin ki!” meâlindeki bu ayetle onun bu konuda bilgi edinme imkânının bulunmadığını, bu bilginin yalnız kendisine ait olduğunu,⁶⁰³ Hz. Peygamber’in görevinin kıyametin ne zaman kopacağını bildirmek değil, sadece ona inanıp ahiret kaygısı taşıyanları uyarmak ve o güne hazırlık yapmalarını sağlamak olduğunu vurgulamıştır.”⁶⁰⁴

İnsanoğlunun gaybî meselelere ilgisi her zaman görülen bir meraktır. Özellikle dünya hayatının sona ereceği kıyamet saati her zaman merak edilen bir konudur. Ancak insanın kendi ölümünden sonra kıyametin kopması ile ilgilenmesi gereksizdir. Artık onun kıyameti kopmuş, kendisi için ahiret hayatı başlamıştır. Enes (r.a.): “*Bir adam Resûlullah’a (a.s.) kıyamet ne zaman kopacak diye sormuştu. Peygamber (a.s.) yanında duran bir çocuğa bakıp: Bu delikanlı pîr-i fani olmadan önce kıyametiniz kopacaktır*” buyurdu.⁶⁰⁵ Bu olayda Resûlullah (a.s.) herkesin ölümünü kendisi için bir kıyamet olarak değerlendirmiştir. Bu nebevî irşad bize, dünyanın eceli olan kıyametten ziyade, kendi ecelimiz gelmeden önce onun için hazırlanmanın gereğini öğretmektedir. Dünyanın eceli, ilm-i ilahide mahfuzdur, Allah’tan başka kimsenin onu bilmesi mümkün değildir. Ama şahsî ecelimiz her an gelebilir. Öyleyse insanın kıyametin ne zaman kopacağından çok, gelmesi her an muhtemel olan ecelini düşünüp ona göre hayatını sürdürmesi çok daha önemlidir.

1.1.3.4.2. Kötü hesapla karşılaşmaktan endişelenmek

Ahirette hesabı verilemeyecek olan davranışlardan uzak durmak gerekir.

وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ

“Onlar, Allah’ın riâyet edilmesini emrettiği haklara riâyet eden, Rablerine saygı besleyen ve kötü hesaptan korkanlardır.”⁶⁰⁶

Yaratılmışların hakkına riayet etmek, yaratanın hakkına riayet etmek demektir. Akıl sahiplerinin sadece insanların değil, hayvanlar da dâhil bütün mahlûkatın hukukunu gözettiğini belirten Elmalı’lı M. Hamdi Yazır;

“Onlar hakka hukuka riayet ederler. Rablerinden haşyet ederler. Allah’ın kudretinin sonsuzluğu karşısında ürperir, O’nun büyüklüğünden ve gazabından çekinirler. O’na karşı günah işlemekten sakınırlar. Ve kötü hesaptan korkarlar. Ahirette bütün yaptıklarının hesabını vereceklerinden, o hesap veriş sırasında kötü duruma düşmekten korkarlar. O gün

⁶⁰³ krş. Lokmân 31/34.

⁶⁰⁴ Karaman ve diğ., *Kur’an Yolu*, V, 550.

⁶⁰⁵ Müslim, Fiten 138, (2953).

⁶⁰⁶ er-Ra’d 13/21.

gelip çatmadan kendi kendilerini murakabe eder, vicdanlarında hesaba çekerler. Sürekli oto-kontrol ve oto-kritik yapar dururlar”⁶⁰⁷ demektedir.

“Ahiret hayatı dünyada hayır veya şer insanların yaptıklarının karşılığını görecekleri, cennet ve nimetleri ile mükâfatlandırılacakları veya cehennem ve azabı ile cezalandırılacakları sonsuz hayattır. İnsanlar dünyada söyledikleri sözlerden, yaptıkları fiil ve davranışlardan hesaba çekileceklerdir.”⁶⁰⁸ Bu hesabın kolay veya zor olması mümkündür. Hz. Âişe’nin (r.a.) rivayet ettiği bir hadiste Resûlullah (s.a.): “Ahirette kimin hesabı münakaşa edilirse, azaba maruz kalacak demektir” buyurmuşlardı. Ben “Nasıl olur? Allah Teâlâ “O vakit kimin kitabı sağ eline verilirse, kolay bir hesapla muhasebe edilecek ve ehline sevinçli olarak dönecek”⁶⁰⁹ buyurmadı mı, bu hesap münakaşası değil mi?” dedim. “Hayır! Bu münakaşa değil, arzıdır. Kıyamet günü hesaba çekilen herkes mutlaka helâk olmuş demektir” buyurdular.⁶¹⁰

Akıllı insan, kötü hesapla karşılaşmaktan korkarak ölmeden önce kendisini hesaba çeker. Bir Hadis-i şerif te Resûlullah (s.a.)“Akıllı kişi nefisine hâkim olan ve ölüm sonrası için çalışandır”⁶¹¹ buyurmuştur. Orada, yaşadığı hayatının hesabını yüz akıyla verebilen kişi, dünyayı iyilikleriyle ahirete taşıyabilen bahtiyardır. Mü’min, ahiretteki sonuçlarını dikkate alarak davranışlarını şu ayet çerçevesinde geliştirir:

“Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve herkes, yarın için önceden ne göndermiş olduğuna baksın. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”⁶¹²

1.1.3.4.3. En yakınların bile birbirine fayda sağlayamaması

Kıyamet gününde hiç kimsenin birbirine yarar sağlayamayacağını hesaba katarak, kendi amelleriyle Allah’a yakınlık kazanmaya çalışılmalıdır.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ وَاحْشَوْا يَوْمًا لَا يَجْزِي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهِ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَارٌ عَنْ وَالِدِهِ شَيْئًا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغُرُورُ

⁶⁰⁷ Yazır, *Hak Dini*, V, 141.

⁶⁰⁸ İsmail Karagöz, *Allah Sevgisi, Allah Korkusu*, T.D.V.Yayınları, Ankara 2010, s. 109.

⁶⁰⁹ el-İnşikak 84/7-9.

⁶¹⁰ Buhârî, İlim, 35, Tefsir, İnşikâk,1; Müslim, Cennet, 80, (2876); Ebû Dâvûd, Cenâiz, 3 (3093); Tirmizî, Kıyamet, 6 (2428).

⁶¹¹ Tirmizî, Kıyamet, 25; İbn Mâce, Zühd, 31; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 124; Hâkim, *Müstedrek*, IV,251.

⁶¹² el-Haşr 59/18.

*“Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Hiçbir babanın çocuğuna hiçbir yarar sağlayamayacağı, hiçbir çocuğun da babasına hiçbir yarar sağlayamayacağı günden korkun! Şüphesiz Allah'ın va'di gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın. O aldatıcı şeytan da Allah hakkında sizi aldatmasın.”*⁶¹³

Sûrenin başından sonuna kadar takvânın öğütlendiğini belirten Fahreddin Râzî, “Yüce Allah bu korkuyu kulları arasında hükmedeceği günü zikretmek suretiyle pekiştirmiştir.

“Sonra da en aşağısı ile en üstününe istidlal edilsin diye, son derece şefkatli ve muhabbetli olan iki şahıstan bahsetmiştir ki, bu da baba ile evlâttır. Burada evlâdın ve babanın bir arada zikredilmesinde şöyle bir incelik vardır: Babanın, mal verme ve elemlere katlanma gibi çocuğu namına birtakım sıkıntılara hemencecik katlanacağı haller vardır. Hâlbuki çocuk ise, babası namına, babasının çocuğu için katlandığı sıkıntılara hemen katlanamaz. O halde Cenâbı Hakk'ın, bu ifadeleri, elemleri savuşturma hususunda, “(o gün) baba evlâdına fayda veremez”, aşağılanmayı giderme hususunda da, “çocuk babasına hiçbir sûrette fayda veremez” manasındadır.”⁶¹⁴

Bir insana en yakın kişi olan babasının bile evladı için bir şey yapamadığı dehşetli kıyamet günü gelmezden önce, başınızın çaresine bakın. Dünyada insanın çocuğu için yapamayacağı fedakârlık yoktur. Ancak burada artık istese bile bunu yapmasına izin verilmeyecek, herkes yaptığıının karşılığını eksiksiz olarak bulacaktır. “Kimsenin kimse namına bir şey ödemeyeceği, hiç kimseden fidiye alınmayacağı, kimseye şefaatin (aracılığın) yarar sağlamayacağı ve hiç kimsenin hiçbir taraftan yardım göremeyeceği günden sakının.”⁶¹⁵ Bu konuda Peygamber'in (a.s.) kızına “Ey Resulullah'ın kızı Fatıma! Sen de kendini Allah'tan satın almaya çalış; zira senin için de bir şey yapamam”⁶¹⁶ dediği unutulmamalıdır. Burada yeri gelmişken toplumumuzda yaygın olan bir yanılsa da değinmekte fayda mülâhaza ediyoruz. Resûlullah (a.s.) bile kızına böyle söylemişken, birtakım kişilerin ahirette hocalarını, şeyhlerini, mürşidlerini vb. kendileri için kurtarıcı olarak görmelerinin hiçbir dînî dayanağının olmadığı aşîkârdır.

1.1.3.4.4. Haşyet sahiplerinin mükâfatının cennet olması

جَزَاؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ عَذْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ

“Rableri katında onların mükâfatı, içlerinden ırmaklar akan, içlerinde ebedi

⁶¹³ Lokmân 31/33.

⁶¹⁴ Râzî, *Meîâtih*, XXV, 143.

⁶¹⁵ el-Bakara 2/123.

⁶¹⁶ Buhârî, Vesâyâ 11; Tefsir (26) 2; Müslim, İman 348-352.

kalacakları Adn cennetleridir. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. İşte bu mükâfat Rablerine derin saygı duyanlara mahsustur.”⁶¹⁷

Bu âyette müminlere dünyada yaptıkları iyi işlerin karşılığı olarak âhiret nimetlerinin en güzellerinden olan adn cennetlerinin verileceği, müminlerin bu cennetlerde ebedî olarak kalacakları haber verilmektedir. Bunlardan daha iyisi ise Yüce Allah'ın rızâsını kazandıklarının müjdelenmiş olmasıdır. “Allah'ın rızâsı ise hepsinden büyüktür, işte büyük bahtiyarlık da odur.”⁶¹⁸ Dünyada Allah'ın emirlerini yerine getirip yasaklarından sakındıkları için Allah Teâlâ onlardan razı olmuştur. Bir hadîs-i kudsîde belirtildiği üzere “onlara gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve insan aklına gelmemiş olan sonsuz nimetler verileceği”⁶¹⁹ için, onlar da Allah'a karşı hoşnutluk ve memnuniyet hissiyle dolacaklardır.

Allah'ın yüceliğinin farkında olarak O'na karşı gerekli saygıyı gösterenler ancak bu öğütlerden yararlanabilir. Böyle kişilere ahirette Rablerinin hazırladığı altlarından ırmaklar akan adn cennetleri ve sonsuz bir bahtiyarlık vardır. Onlar kendilerine verilenlerden razı olacak, Allah'ın kendilerinden razı olması ise mutluluklarını bir kat daha arttıracaktır. Zira en güzel nimetlerin sunulduğu, adetâ kuş sütünün eksik olmadığı bir sofrada ev sahibinin asık yüzü olması misafirleri hoşnut etmez. Ama elinde olan basit imkânları güler yüzle misafirlerine ikram eden ev sahibinden herkes memnun kalır. Cennetliklerden Allah'ın razı olması da bunun gibidir. “Allah mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara, ebedi olarak kalacakları, içinden ırmaklar akan cennetler ve adn cennetlerinde çok güzel köşkler vadetti. Allah'ın rızası ise, bunların hepsinden daha büyüktür. İşte bu büyük başarıdır.”⁶²⁰

1.1.4. Rehbet رَهْبَة

Rehbet, şiddetli veya telaşlı korkuyu ifade eder. “İzdırap ile korkup çekinmektir. Sözlüklerde karşılığında havf ve feze’ kullanıldığı bu kelime, korkmak, korkup kaçmak, korkulan şeyden uzaklaşmak, çekinmek, ürkek olmak”⁶²¹ demektir. “Tedirginlik ve

⁶¹⁷ el-Beyyine 98/8.

⁶¹⁸ et-Tevbe 9/72.

⁶¹⁹ Buhârî, “Tevhîd”, 35; Müslim, “İmân”, 312.

⁶²⁰ et-Tevbe 9/72.

⁶²¹ Cevherî, *Sıhah*, I, 140; İbn Fâris, *Mekâyis*, II, 447; İbn Manzûr, *Lisan*, I, 436; Fîrûzâbâdî, *Kâmus*, I, 79; *Besâir*, III, 100.

sakınma ile beraber hissedilen bir korkudur.⁶²² “Kelimenin iki aslından biri “havf ”; diğeri “hassaslık” (dikkat) ve “azlık” tır. İf’âl babından “irhab” deveyi sudan çekmek, kovmak ve engellemek anlamına da gelir. er-Rahb, bir deri bir kemik kalmış zayıf deveye ve okun demirden yapılmış uç kısmına denir.⁶²³ “Kemik yapısı bakımından ve yaratılışça iri kıyım deve için رَهْبٌ جَمَلٌ “cemelun rehebun” rehbe (korku) veren bir deve denilir ki, rehbe kelimesinin kökeni bu ifadeden gelmektedir. Göğüste midenin üstündeki kemik anlamına gelen “ruhabe” de bu asıl anlamına dayanmaktadır. Ali b. İsâ, rehbe kelimesinin, “korkusuz bir halde iken şarta bağlı olarak meydana gelen korku” olduğunu söylemiştir. Bunun delili, “herhangi bir fayda temin etmek sûretiyle korkulardan kurtulmak” anlamına gelen rağbet kelimesinin zıddı olmasıdır. Havf, zarar gerçekleşeceği şüphesi ile rehbe ise, bir şarta bağlı olarak gerçekleşeceği bilgisi ile birlikte bulunur. Şayet söz konusu şart gerçekleşmezse, rehbe de meydana gelmez.”⁶²⁴

“Rehebût” şiddetli korkudur. رَهْبُوتٌ خَيْرٌ مِنْ رَحْمَتٍ “Korku, merhametten daha hayırlıdır.”

Yani korkunun insan fiilleri üzerindeki olumlu etkisi daha fazladır. Rehbe, korkunun uzaması ve sürekliliği anlamına gelir. Bu anlamdan hareketle, korkusu devam ettiği için rahibe bu isim verilmiştir. Rahibin ibadet için inzivaya çekilmesine “terahhüb” denilir.”⁶²⁵ Uzun süren ve devam eden korku rehbet ile ifade edilir. Rehbet kelimesinin, “korkunun uzun sürmesi ve devamlı olması” anlamından hareketle, esas vasıfları sürekli olarak Allah’tan korkarak ibadette aşırı giden, sürekli korku ve kaygıdan kaynaklanan Allah korkusundan dolayı bir hücreye kapanıp kendini ibadete veren Hristiyan keşişlere eski Araplar’ca “rehbet” kökünden râhib ismi verilmiştir. “Rahbaniyyet” de fazla korkup çekinmekten dolayı ibadete tahammül etmede aşırılık ve ifrat demektir.⁶²⁶ Bu kelime çoğul şekliyle (ruhbân) Kur’ân-ı Kerîm’de kullanılmaktadır.⁶²⁷

Ebu Hilal Askeri 'ye göre, “Rehbet'in ayrıca haşyet kelimesiyle müşterek olduğu bir yanı da vardır. O da, tıpkı 'haşyet' gibi, korkulan şeyin kudretini ve hâkimiyetini

⁶²² Râgıb el-İsfahanî, *el-Müfredât*, s. 210.

⁶²³ İbn Fâris, *Mekâyis*, II, 447.

⁶²⁴ Askerî, *el-Furûk*, s. 37.

⁶²⁵ Cevheri, *Sıhah*, 514.

⁶²⁶ Râgıb el-İsfahanî, *el-Müfredât*, s. 210; Askerî, *el-Furûk*, s. 237.

⁶²⁷ el-Mâide 5/82; et-Tevbe 9/31, 34.

bilmekten dolayı hissedilen saygı, ta'zim korkusunu ifade etmektedir.⁶²⁸ “Rehbet, hoşlanılmayan şeyden korkup kaçma konusunda çok dikkatli davranmaktır. Rağbetin zıddıdır ki, o da arzu duyulan şeyleri elde etmede kalpte olanın açığa çıkmasıdır. “Sakınma çabası ve kalp çarpıntısını da içeren basbayağı bir korku ve dehşet hissi olup şu ayetlerde din dışı korkuları ifade eder.⁶²⁹ فَلَمَّا الْقَوْا سَحَرُوا أَعْيْنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ وَجَاءُوا بِسِحْرِ

عَظِيمٍ :“Onlar (sihirbazlar) atınca insanların gözlerini büyülediler, içlerine korku saldılar ve böylece büyük bir büyü gösterdiler.”⁶³⁰ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخِرِينَ مِنْ دُونِهِمْ “Allah’ın ve sizin düşmanlarınızı ve onlardan başka düşmanlarınızı korkutursunuz...”⁶³¹ Rehbet ile korkup kaçma anlamındaki herebe (هرب) arasında telaffuz ve anlam uyumu bulunmaktadır.⁶³²

Rehbet’in sözlük anlamındaki “korku” manasından hareketle çağdaş anlamda türetilen kavramlardan biri de “irhab”dır. “İrhab, çağdaş kullanımda özel anlamıyla ister birey, isterse bir grup ya da bir devlet tarafından siyasî maksatla yapılan korkutma (terör) anlamında da kullanılır. İrhâbî ise, şiddet ve korkutma yoluyla siyasî hedeflerini gerçekleştirmek isteyen bu gruplara katılan terörist anlamına gelir. Başka bir ifadeyle, muayyen hedeflerini gerçekleştirmek için, şiddet ve korku ile yaşam hakkını tehdit edip, insanların canlarına, mallarına yönelik olarak suç işleyen kişilerdir.”⁶³³

Rehbet, Kur’ân’da yedi yerde geçmektedir. Çeşitli ayetlerde havf ve takvâ ile aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir.

1.1.4.1. Yalnızca Allah’tan korkmak

Allah (c.c.) kitabında kendileri gibi bir insan olan Firavun’dan çekinen İsrail oğullarına ondan değil, kendisinden korkmalarını emretmektedir.

يَا بَنِي إِسْرَآئِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ

⁶²⁸ Askerî, *el-Furûk*, s. 237.

⁶²⁹ Sülûn, *İman-Amel İlişkisi*, s. 216.

⁶³⁰ el-A’râf 7/116.

⁶³¹ el-Enfâl 8/60.

⁶³² İbn Teymiyye, *Medâric*, s. 550.

⁶³³ Süleyman Aydın, *el-İrhâb ve'l-Emn fi'l-Kur'an*, Yalova Üniv. İslâmî İlimler Fak. Ders Notları, s. 1.

*“Ey İsrail oğulları! Size verdiğim nimeti hatırlayın. Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size verdiğim sözü yerine getireyim. Yalnız benden korkun.”*⁶³⁴

Yüce Allah önce insanları kendisine ibadete, birliğini kabul etmeye çağırdı, varlığına ve birliğine delâlet eden apaçık delilleri gösterdi. Sonra da onlara babaları Âdem'e (a.s.) vermiş olduğu nimetleri hatırlattı ve özel olarak İsrail oğulları-ki bunlar Yahudilerdir-Tevrat'ı tasdik edici olarak gönderilen Kur'ân'a ve son peygambere iman etmeye, onun Allah'tan getirdiği kitabı tasdik etmeye davet etti. Çünkü onlar, o peygamberin vasıflarını, ellerinde bulunan Tevrat'ta yazılı olarak buluyorlardı. Yüce Allah onlara farklı şekillerde hitab etti. Bazan yumuşaklıkla, bazan korkutarak, bazan kendilerine ve babalarına vermiş olduğu nimetleri hatırlatarak, zaman zaman da kötü davranışlarını kınayarak ve bu konuda huccetler getirerek onları, İslâm'a çağırdı. Böylece Allah (c.c.) insanlığın babası Âdemi şereflendirmekle, insanoğluna verdiği nimetleri hatırlattıktan sonra, İsrail oğullarına verdiği özel nimetleri hatırlatmaya başladı.

Resûlullah'ın (s.a.) hicretinden hemen sonra inen Bakara sûresinde, Müslüman olmaları için Medine'deki Yahudilere hoşlarına gidecek şekilde İsrail oğulları diye hitap edildiğini görüyoruz. Nitekim Muhammed Ali es-Sâbûnî tefsirinde “Ey salih peygamber Yakub'un (a.s.) evladı! Size ve babalarınıza sayılamayacak ve hesaba gelmeyecek kadar ihsan ettiğim nimetlerimi hatırlayınız. İman ve itaat hususunda bana verdiğiniz sözü yerine getiriniz ki, Ben de size söz verdiğim güzel mükâfatı vereyim. Başkasından değil, benden korkunuz. Allah'ın huzurunda hesaba çekilmek inancının yanında bütün dünya değerleri çok küçük kalır. “Yalnız benden korkun” ve “Yalnız benden sakının” cümlelerinde, mefulün öne alınması hasır ifade eder.”⁶³⁵ şeklinde buna işaret etmektedir.

Fahreddin Râzî, “yalnızca benden korkun” ifadesini yorumlarken, rehbet'in “korkmak” anlamına geldiğini belirterek, bir mükellef hakkında iki anlamda korkudan söz edilebileceğini belirtir:

“Bunlardan birincisinin, ‘ilim ile korkmak’; diğerinin ise ‘zann ile korkmak’ olduğunu zikreder. İlim ile korkmak, insanın yapması emredilen her şeyi yaptığına, yasaklanan diğer şeylerden de uzaklaştığına kesin inanması durumunda, o kişinin bu korkusu gelecekle ilgilidir. Allah melekler hakkında: “*Üstlerinde (hükümran) bulunan Rablerinden*

⁶³⁴ el-Bakara 2/40.

⁶³⁵ Muhammed Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, Dersaadet Kitabevî, İstanbul ts. I, 53.

korkuyor.”⁶³⁶ buyuruyor. Zann ile meydana gelen korku, kul emredilen şeyleri yaptığını, yasaklananlardan da kaçındığını kesin bir şekilde ifade edemediğinde, onun sevap ehline dâhil olamamaktan dolayı korkması halidir. Dünyada bu anlamda korkusu çok olan kişi, kıyamet gününde güvence içerisindeydir. Fakat tam aksine dünyada kendisini güvende hisseden kimse ise kıyamet gününde korkar.⁶³⁷

Rehbetin, takvâdan daha aşağı derecede bir korku türü olduğunu belirten Beyzâvî (ö.685/1286) ve Alûsî, birinci ayette geçen "rehbet" kelimesiyle hitap bütün âleme ve mukallit olanlardır ve İslam'a girişin başlangıcı "rehbet" ile emrolunmuşlardır. İkinci hitap ise, "ilim ehline has kılınmış ve onlara korkunun zirvesi olan "Takvâ" ile yasaklardan sakınmaları emredilmiştir.⁶³⁸

وَقَالَ اللَّهُ لَا تَتَّخِذُوا إِلَٰهَيْنِ إِنَّمَا هُوَ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ فَإِيَّايَ فَارْهَبُون

“Allah şöyle dedi: "İki ilah edinmeyin. O, ancak tek ilahtır. O halde yalnız benden çekinin (korkun.)”⁶³⁹

“İki tanrı (ilaheyn) edinmeyin” ifadesinden her halükârda o ilahların iki tane olduğu anlaşıldığı halde, tekrar "isneyn" (iki) denmesinin hikmeti nedir? sorusuna Fahreddin Râzî birkaç açıdan şöyle cevap vermektedir:

1) Nazm adlı eserin sahibi bu ifadede bir takdim ve tehirin bulunduğunu ve kelâmın takdirinin de, اِئْتَيْنِ اِلٰهَيْنِ "İkiyi ilâh edinmeyiniz" şeklinde olduğunu söylemiştir.

2) Râzî: “Bana göre doğruya en yakın olanı şu izah olup, buna göre, bir şey beğenilmez, çirkin addedilip de, bir kimse de bundan iyice uzaklaştırmayı istediğinde, ard arda gelen o kelimeler, aklın o şeydeki çirkinliğe iyice vakıf olmasına sebep olsun diye, onu yüksek ifade ve sözlerle belirtir. “İsneyn” tabirinin tekrar edilmesinin gayesi, bu fikirden insanı tamamıyla uzaklaştırmak ve akla, bunun çirkinliğini iyice kavratmaktır.

3) Ayetteki, ilaheyn kelimesi şu iki şeye, yani, ilahın bulunduğu ve bunların da birden fazla (iki) olduğuna delalet eden tek bir lafızdır. Şayet sadece “ilaheyn” denilmiş olsaydı, bu ifadede ilahın varlığının mı, onların iki adet oluşlarının mı, yoksa her iki durumun da bir arada olarak kabul edilmesinin mi yasaklandığı anlaşılmazdı.”⁶⁴⁰

İlahın tek olduğu ve bu sözü söyleyenin de ilah olduğu sabit olunca, ondan başkasına kulluk etmenin yersizliği de açıkça ortaya çıkmış olur.

“İki tanrı edinmeyin” ifadesiyle çok tanrıcılığın asgarisi bile reddedildiğine göre ikiden fazla varlığa tanrısallık yüklemenin de yasaklandığı açıktır. Nitekim devamındaki “Tanrı bir tektir” ifadesi de bunu vurgulamaktadır. Birden fazla tanrı tanınmanın mantığı, evrende birden fazla yaratıcı-yönetici güç olduğu kabulüne dayandığı için, 52. âyette göklerde ve yerde ne varsa hepsinin Allah’a ait olduğu, yani O’nun tarafından yaratıldığı, O’nun hüküm

⁶³⁶ en-Nahl 16/50.

⁶³⁷ Râzî, *Mefâtih*, III, 37-38.

⁶³⁸ Beyzâvî, *Envâru’l-Tenzîl*, I, 58; Alûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XVI, 53.

⁶³⁹ en-Nahl 16/51.

⁶⁴⁰ Râzî, *Mefâtih*, XX, 40.

ve tasarrufunda bulunduğu belirtilmiş, buradan da kulluk ve itaatin zorunlu olarak sadece O'na yapılması gerektiği sonucu çıkarılmıştır.”⁶⁴¹

“Onun için benden, yalnız benden çekinin” cümlesi hasır ifade eder. İnsanların sadece O'ndan korkmaları vebütün ihtiyaçlarının sadece O'nun lütfu ve ihsanıyla karşılandığını bilip O'na arzu duymalıdır. Zira O'nun yaratıp var etmesiyle bütün zaruretler son bulur.”⁶⁴²

Allah, kendisiyle beraber başka ilahlara tapmayı kendisine karşı yapılmış en çirkin yakıştırmaya kabul etmektedir. Kur'ân'da en çok üzerinde durulan konuların başında peygamberlerin tevhid mücadelesi gelmektedir. Zira insanların çoğu Allah'a inanmakta, ancak başka varlıklardan da medet ummaktadırlar. Yılların getirdiği alışkanlıkla şirk inancından vazgeçemeyenlere ve peygamberlerin tevhid inancını yayma çabalarına karşı çıkarak onlarla alay edenlere karşı, Allah (c.c.) kendisinin yeterli olacağını bildirmektedir. “*Ey Muhammed! Şimdi sen, sana emrolunanı açıkça ortaya koy ve Allah'a ortak koşanlara aldırış etme. Şüphesiz biz, Allah ile beraber başka ilah edinen alaycılara karşı sana yeteriz. İlerde bilecekler.*”⁶⁴³

1.1.4.2. Levhalarda ‘Rablerinden korkanlara bir hidayet ve rahmet’ olması

وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الْأَلْوَاخَ فِي نُسْخَتِهَا هُدًى وَرَحْمَةً لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ

“Mûsâ'nın öfkesi dinince (attığı) levhaları aldı. Onların yazısında Rableri için korku duyanlara bir hidayet ve bir rahmet vardı.”⁶⁴⁴

“Musa'nın öfkesi dindi, gazabı söndü, kızgınlığı sükûnete dönüştü, o hal kendisinden gitti. Burada sükûnet denilen sakinleşmenin, “susmak” anlamına olan “sükût” deyimini ile ifade olunmasında çok güzel ve zarif bir istiare vardır:

Gazap denilen öfke sanki Musa'nın üzerinde hükmeden bir amire benziyordu. “Kavmine şöyle de, böyle söyle, şunu yap, levhaları bırak, kardeşini başından tut çek vs...” diye emirler veriyordu. Harun'un yumuşak başlılığı, ihlâs ve samimiyeti ve tatlı dili üzerine o gazap susuverdi. O vakit Musa bıraktığı levhaları tekrar eline aldı.”⁶⁴⁵

“Bu levhalardaki “hidayet” (hüden) ve “rahmet” kelimeleri, bir ilâhî kitabın ve onunla ortaya konan dinin bütün işlevlerini özetler mahiyettedir.”⁶⁴⁶

⁶⁴¹ Karaman ve diğ., *Kur'an Yolu*, III, 406.

⁶⁴² Râzî, *Meîâtih*, XX, 40.

⁶⁴³ el-Hicr 15/94-96.

⁶⁴⁴ el-A'râf 7/154.

⁶⁴⁵ Yazır, *Hak Dini*, IV, 139.

⁶⁴⁶ Karaman ve diğ., *Kur'an Yolu*, II, 598.

Ey İsrail oğulları! Peygamberlerime iman ve itaat ederek bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki, ben de sizi düşmanınız olan Firavun ve âlinden kurtarayım. Peygamberiniz Musa'ya itaat ederek hiçbir endişeye kapılmadan onunla beraber geceleyin yola çıkın. Bu konuda Firavun'dan korkmayın, yalnızca benden korkun. Firavun ve ordusundan kurtulduktan sonra İsrail oğulları çölde dolaşırken, Hz. Mûsâ (a.s.) zaman zaman Tûr dağına vahiy almaya gidiyordu. Hz. Mûsâ 'ya (a.s.) bazı emirler yazılı levha ile geliyordu. Getirdiği levhalardan birinde “Rablerinden korkan ve تنها bir yerde ibadete çekilmiş bir ruhban hassasiyetiyle O'na ibadet edenler için hidayet ve rahmet vardır” şeklinde yazı vardı. Elbette Allah'ın rahmeti ve hidayeti onu isteyenlerin üzerine tecelli eder. Allah'ın emirlerine sırtını dönmüş kimselerin hidayete zorlanması diye bir şey söz konusu olamaz.

1.3.3. Münafıkların Allah'tan daha çok mü'minlerden korkması

Allah'a inanmayan münafıkların onun azabından çekinmeyip kendileri gibi insanlardan korkması, gerçeği anlayamayan bir topluluk olmalarından dolayıdır.

لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ

“Onların kalplerinde size karşı duydukları korku, Allah'a karşı duydukları korkudan daha baskındır. Bu onların anlamaz bir toplum olmaları sebebiyledir.”⁶⁴⁷

Münafıklar niçin Allah'tan çok Müslümanlardan korkar? Sorusunun cevabı olarak Tabersî (ö.548/1154), “Münafıkların kalplerindeki mü'min korkusu, Allah'tan korkularından daha fazladır. Çünkü sizi görüp tanıyorlar, ama Allah'ı görmüyor, büyüklüğünü ve azabının şiddetini bilmiyorlar. Bu sebeple Nadir oğullarına yardım etmeleri söz konusu olamaz”⁶⁴⁸ demiştir.

Ayette “onların Allah'tan çok Müslümanlardan korktuğu belirtilirken “yürelerinde” kaydının konması, bazı müfessirlerce, bu konuda ikiyüzlü davrandıkları şeklinde yorumlanmıştır:

Buna göre anlam şöyle olmaktadır: “Onlar derin bir Allah korkusu taşıdıkları izlenimi verirler, hâlbuki gerçekte sizden korkmaktadırlar.” Fakat bu cümleyi “Onlar kendilerine cesur görüntüsü veren kimseler oldukları için size karşı taşıdıkları korkuları gizlerler; ama

⁶⁴⁷ el-Haşr 59/13.

⁶⁴⁸ Tabersî, *Mecmeu'l-Beyân*, X, 436.

yüreklerinde size karşı büyük bir korku taşımaktadırlar” şeklinde yorumlamak da mümkündür.”⁶⁴⁹

“Ayetin sonunda onların “anlayışı kıt bir topluluk oldukları”nın ifade edildiği göz önüne alınırsa, asıl maksadın söz konusu kimselerin Allah’tan çok insanlardan korktuklarını hatırlatıp mü’minlerden kısa vadede gelebilecek zararı hesap ettikleri halde, ileride Allah’ın kendilerine vereceği cezayı göz ardı etme basiretsizliklerini eleştirmek olduğu söylenebilir.”⁶⁵⁰

Münafıklar kıt akıllı insanlar oldukları için, ahireti hesap ederek Allah’ın azabından korkmayıp sizin gücünüzden daha çok korkarlar. Zira onların içinin ve dışının farklı olması kalplerinin dağınık olmasına, grup halinde görünmelerine rağmen bölük pörçük olmalarına yol açmıştır. Bu sebeple bir araya gelip size karşı saldırıamazlar veya sizin aleyhinize Yahudilere yardımda bulunamazlar. Zira Allah onların kalbine iman edenlerin korkusunu yerleştirmiştir. *“Hakkında hiçbir delil indirmedeği şeyleri Allah'a ortak koştuklarından dolayı, inkâr edenlerin kalplerine korku salacağız.”*⁶⁵¹

1.1.4.4. Caydırıcı güç sahibi olmak

وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ

اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ

*“Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın. Onlarla Allah’ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve bunlardan başka sizin bilmediğiniz fakat Allah’ın bildiği diğer düşmanları korkutursunuz.”*⁶⁵²

Müslümanların düşmanlarından çok daha güçlü ve kuvvetli olmak için, çağın gerektirdiği her türlü atıcılık tekniklerine sahip olması gerekir. Seyyid Kutub, düşman üzerinde caydırıcılık sağlamanın buna bağlı olduğunu şöyle ifade eder:

“Ayet, savaş için kuvvet hazırlamanın gerekliliği ve bundaki gayenin Müslümanların da düşmanı olan Allah’ın düşmanlarının kalplerine korku ve dehşet salmak olduğunu işaret ediyor. Onları Müslümanlar açıkça tanıyıp biliyorlar. Fakat onların arkasında gizlenen veya düşmanlığını henüz açıkça ortaya koymayan bazı kimseleri, Müslümanlar bilemezler.

⁶⁴⁹ Zemahşerî, *Esâsu'l-Belağa*, IV, 506.

⁶⁵⁰ İbn Atıyye, *el-Muharrer*, IV, 289.

⁶⁵¹ Âl-i İmrân 3/151.

⁶⁵² el-Enfal 8/60.

Onların hakikatlerini ve içyüzlerini ancak Allah bilir. İşte İslâm'ın kuvveti bütün bu insanları korku ve dehşete düşürür. Hatta İslâm'ın kuvvet eli onlara kadar uzamasa dahi, yine onları endişeye sevk eder. Müslümanlar yeryüzünün en kuvvetlileri olmakla mükelleftirler. Ancak bu şekilde Allah'ın düşmanları ve sizin düşmanlarınız sizden korkup yılar; caydırıcılığınız artar.”⁶⁵³

Savaş ve cihad için kuvvet hazırlamanın gerekliliğinin vurgulandığı ayetle ilgili olarak Resûlullah'ın (s.a.) “Bilesiniz ki, kuvvet atmaktır”⁶⁵⁴ şeklindeki tefsiri, şayanı dikkattir. Kendi dönemi için ok, mızrak vb. araçlarla yapılan atıcılık zamanla değişikliğe uğramış; gelişen teknolojiyle birlikte toplar, tanklar gibi karada; helikopterler, savaş uçakları gibi havada kullanılan motorlu araçlar ve bunlarda kullanılacak mermiler yapmak; hatta füze atmak, lazer ışını göndermek ile mezkûr araçları kullanacak elemanlar yetiştirmeyi ihtiva eder boyutlara ulaşmıştır. Hadis-i şerifte, Müslümanlar her çeşit atıcılık vasıtalarında üstün olmaya teşvik edilmekte, devletin bekasının buna bağlı olacağı iş'ar edilmektedir. Günümüzde atıcılık öncelikle ilme ve teknolojiye dayanmaktadır. Buna zemin hazırlayacak olan en ileri vasıtaları elde edebilecek güce ulaşmak için Müslümanlar arasında iş birliği ve dayanışma gerekir. Çünkü kimi Müslümanlar füze, uzay, uydu teknolojilerine sahip iken, kimisi ise tank, top, uçak konusunda daha donanımlıdır. Bu kuvvet ve imkânlarla sahip olmakla kendi düşmanlarınızı, Allah'ın düşmanlarını ve Allah'ın bilip sizin bilmediğiniz düşmanları korkutup caydırabilirsiniz.

Kasimî (1866-1914) Müslümanların bir farz-ı kifâyeyi ihmal etmesinin başlarına ne gibi belâlar açarak, Müslümanları bugünkü zillet durumuna düşürdüğüne şöyle işaret etmiştir:

“Ayet, savaş için kuvvet hazırlamanın gerekliliğini gösterir. İslâm medeniyetinin parlak günlerinde yöneticiler bu ayetin gereğini yaptıklarında, İslâm aziz ve güçlü olmuştur. Günümüzde müslümanlar bu ayet-i kerimeyle ameli terk etmişler, nimetlere ve lükse meyledip, farz-ı kifâyelerden bir farzı ihmal etmişlerdir. Böylece ümmetin hepsi bu farzı terketmekle günahkâr olmuş ve bugünkü keder ve musibetler başına gelmiştir”⁶⁵⁵

1.1.4.5. Sihirle insanları kokutmak

Firavun ‘sihirbaz’ olduğunu iddia ettiği Hz. Mûsa'yı, gücünden emin olduğu usta sihirbazlarıyla altedeabileceğini zannetmekteydi.

قَالَ الْقَوَّا فَلَمَّا الْقَوَّا سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ وَجَاءُوا بِسِحْرِ عَظِيمٍ

⁶⁵³ Seyyid Kutub, *Fî Zılâl*, III, 1544.

⁶⁵⁴ Müslim, *İmâre*, 167 (1917); Ebû Dâvûd, *Cihad*, 24 (2514); Tirmizî, *Tefsîr*, Enfal (3083).

⁶⁵⁵ Kasimî, *Mehâsinu 't-Te'vil*, VIII, 3025.

*“(Mûsâ), "Siz atın" dedi. Bunun üzerine onlar (ellerindeki) atınca insanların gözlerini büyülediler ve onlara korku saldılar. Büyük bir sihir yaptılar.”*⁶⁵⁶

Mûsa (a.s.) haklı olduğuna güvenerek ve Allah’ın (c.c) yaptıkları sihri boşa çıkaracağını bilerek “Siz atın” diye önceliği sihirbazlara vermişti.⁶⁵⁷ “Mûsa dedi ki: “Sizin getirdiğiniz sihirdir, Allah onu boşa çıkaracaktır”⁶⁵⁸ Mûsa (a.s.) “Onların bir an önce yapmayı çok arzuladıkları sihri, durumlarını küçük görerek, semâvî desteğin de kendisiyle beraber olduğuna ve hiçbir sihrin asla mucize ile baş edemeyeceğine güvendiği için sihirbazlara müsaade etmişti.⁶⁵⁹ “Mâna, “İplerinizi ve sopalarınızı atın” diye onlardan sihirlerini yapmalarını istemişti. Bunun “başınıza gelecek rezaleti göreceksiniz” anlamında bir tehdit olduğu da söylenebilir. Sihirlerini ortaya koyduklarında insanların gözleri korktu. Aslında bunlar gerçek olmayan birtakım göz boyamalarından ibaretti.”⁶⁶⁰

Fahreddin Râzî, bu göz boyamanın nasıl gerçekleştiğine dair şöyle bir açıklama yapmıştır:

“Onlar, iplerini ve değneklerini getirdiler, iplerini civaladılar ve değneklerinin içine cıva koydular. Güneşin sıcaklığı bu ip ve değneklere tesir edince, bunlar hareketlendiler ve hızlı bir şekilde sarmaş dolaş oldular. Böylece insanlar, onların kendiliklerinden hareket edip, sarmaş dolaş olduklarını zannettiler. Ayetteki, *وَاسْتَرْهَبُوهُمْ* "Onlara korku saldılar" tabiri, "Halk, o değnek ve iplerin hareketlerinden dolayı korktular" demektir. Müberred, bu tabirin (Onları korkuttular) manasında olup, "sîn" harfinin zâid olduğunu söylemiştir. Zeccâc ise, bunun "O sihirbazlar insanların korkmasını istediler ve insanlar da onlardan korktu" manasında olduğunu, bu korkutmanın da şöyle olduğunu söylemiştir: Sihirbazlar, bu işler yapılırken, "Ey insanlar sakının, çekinin" diye bağırıp çağıran birilerini vazifelendirdiler ki, işte 'istirhab' (korkutmayı istemek) budur. Ayetin devamında "Müthiş bir sihir meydana getirdiler" diye buyurularak buna işaret edilmiştir. Rivayet olduğuna göre sihirbazlar şöyle demişler: "Biz, gökten olan bir iş müstesna, bütün yeryüzündeki sihirbazların yapamayacakları bir sihir bitiriyoruz. Ama gökten olana karşı, bir gücümüz yoktur.”⁶⁶¹

Bu sözü söyleyen sihirbazlar bile Allah’ın gücünün yanında kendi fen ve marifetlerinin bir işe yarayamayacağının farkındadırlar. Yaratıcısının kendine bahşeylediği sınırlı güç ve imkânlarla sahip olan insanın, elbetteki sonsuz güç ve kudret sahibi Zat’ın karşısında yapabileceği hiçbir şey yoktur. Zaman zaman dünyada cereyen eden deprem, sel, kasırga ya da herhangi bir doğal felaket sırasında insanların acizliği apaçık bir şekilde

⁶⁵⁶ el-A`râf 7/116.

⁶⁵⁷ Ebû Hayyan, *Bahr*, V, 133.

⁶⁵⁸ Yûnus 10/81.

⁶⁵⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 132.

⁶⁶⁰ Ebû Hayyan, *Bahr*, V, 133.

⁶⁶¹ Râzî, *Mefâtih*, XIV, 166.

ortaya çıkmaktadır. Hiç kimse Allah’tan gelebilecek bir musibete karşı koyma gücüne sahip değildir. “Göktekinin sizi yere geçirivermeyeceğinden emin mi oldunuz? (O zaman) bir de bakarsınız yeryüzü şiddetle çalkalanıyor.”⁶⁶²

Sınırlı imkânlarla birtakım marifetler meydana getiren insanlardan korkmak yerine, esas güç ve kudret elinde olan, her şeyin sahibi Allah’tan korkmanın lüzûmu anlatılmaktadır.

1.1.4.6. Düşmana karşı metanetli olmak

Firavun gibi azgın bir diktatöre karşı Hz. Mûsa’nın metanetini koruması istenmektedir.

أَسْلُكَ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجَ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سَوَاءٍ وَاضْمُمْ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ مِنْ رَبِّكَ إِلَى

فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ

“Elini koynuna sok. (Alaca hastalığı gibi) bir hastalık sebebiyle olmaksızın bembeyaz bir hâlde çıksın. Korkudan açılan kolunu kendine çek (toparlan). İşte bunlar, Firavun ve ileri gelen adamlarına (göstermen için) Rabbin tarafından (sana verilen) iki delildir. Çünkü onlar fasık bir kavimdirler.”⁶⁶³

Hz. Mûsâ’nın (a.s.) Firavun ve sihirbazlarından korkmaması için takınması gereken tavırla ilgili “Allah’ın (c.c.) kendisine söylediği ‘elini koynuna sok’ ifadesinin anlamını İbn Atıyye (ö.541/1147) şöyle açıklamaktadır:

“Ceyb; elbisede insanın başının dışarıya çıktığı ağzı açık bölümdür. Elbisesinin yeni son derece dardı, elini koyacağı başka bir yer yoktu. Alaca vb. bir hastalık olmaksızın kusursuz bir şekilde çıksın. Güneş ışığı gibi etrafını aydınlatan bir şekilde dışarıya çıktığı rivayet edilmiştir. “Korkudan açılan kolunu kendine çek.” Mücahid ve İbn Zeyd bunun hakiki manada olduğunu sanmışlardır. Allah ona kollarını pazularının üstünde kanat gibi birleştirmesini emretti ki böylece korkusu gitsin. Korktuğu anlarda kalbini takviye etmek için böyle yapmak insanın adetlerindendir. Bazıları da bunun emredileni yapmak için insanın azim ve kararlılığından mecaz ve istiare olduğunu ifade etmişlerdir. Araplar şöyle der: ربط جأشك، أي شمر في أمرك ودع الرهب: Sakin ol, metanetini koru! Kelleyi koltuğa alıp, ciddiyetle işe giriş! Korkuyu bırak!⁶⁶⁴

Elmalı’lı Hamdi’ye göre ‘elini koynuna sok’ ifadesi, iki manaya gelir: “Birincisi, bu yerde muhabbet ve sevgiden korkup kaçma da kollarını kavuşturup emre hazır ol.

⁶⁶² el-Mülk 67/16.

⁶⁶³ el-Kasas 28/32.

⁶⁶⁴ İbn Atıyye, el-Muharrer, IV, 287.

İkincisi; herhangi bir korku durumundan da kaçma, etrafını derle toplama, cesaret göster demektir.”⁶⁶⁵

“Bu korkunun sihirbazların yılanlarından duyulan tiksinti ya da Hz. Musa’nın Medyen’e kaçmasına sebep olan bir kıptîyi yanlışlıkla öldürmesi olduğu da söylenmiştir. İşte bu ikisi, yani asa ile beyaz el ki, birisi korkutur, birisi aydınlatır ve teşvik eder. Firavun ve adamlarına karşı sizin ikinize vereceğimiz büyük bir kudret ve güçtür. Böylece onlar ikinize de erişemeyecekler. Ne size el uzatabilecekler, ne de manen ve maddeten, ilim ve delil yönünden derecenize ulaşabilecekler.”⁶⁶⁶

Allah Teâlâ, Firavun ve sihirbazlarına karşı Mûsâ’ya (a.s.) verdiği “Yed-i Beyzâ ve asâ” mucizeleriyle korkmadan onlara karşı mücadeleye girişmesini emretmektedir. Yanında yer alanların cesaretinin de kendisine bağlı olduğunun farkında olarak metanetle davranmasını istemektedir.

Rehbet kelimesi, Kur’ân’da korku, korkmak anlamına gelen bir kelimedir. Ancak, anlam bakımından havf, feze’ ve haşyet kelimeleriyle de örtüşmektedir.⁶⁶⁷

1.1.5. Ru’b رُعب

“Ru’b korku (feze’) demektir. Ru’b, (رُعب) arapların rukye ile yaptıkları sihre, Ra’b (رعب) ise vaîd, tehdit ve arapların secî ve kafiye yaptıkları sözlerine denir. رُجُلٌ تَرْعَابَةٌ : Pek korkak kimseye denir. Böyle birisi için, “Barış zamanında oyun oynar, savaşta çok korkaktır” denir. Gördüğü her şeyden korkan kimseye de رُجُلٌ رَعِيبُ الْعَيْنِ veya مَرْعُوبُ الْعَيْنِ denir. نِسَاءٌ رَعَائِبُ : “Yumuşak ve güzel çehreli kadın” denir. Bu kelimenin asıl manası doldurmaktır. Vadinin iki tarafı suyla dolup taşıdığına رَعْبُ الْوَادِي denir. “Suyu fazla olduğu için genişliğiyle vadiyi dolduran sele”

⁶⁶⁵ Yazır, *Hak Dini*, VI, 186.

⁶⁶⁶ İbn Atıyye, *el-Muharrer*, IV, 287; Yazır, *Hak Dini*, VI, 186.

⁶⁶⁷ Gezgin, *Adı Geçen Makale*, s. 50.

mecazen سَيْلٌ رَاعِبٌ denir. رَعَيْتُ الْحَوْضَ: “Havuzu doldurdum” da aynı anlamdadır.⁶⁶⁸

Korkuya da kalbi korkuyla doldurduğu için "ru'b" denilmiştir.⁶⁶⁹

Râgıb el-İsfehânî'ye göre ru'b, havf/korku, endişe duygusuyla dolu olmaktan dolayı bir şeyden ayrılmak /uzak durmaktır. Sözlüklerde feze' ve havf anlamında kalbe atılan bir tür korku olarak tanımlanmaktadır.⁶⁷⁰ Şu halde ru'b da Kur'ân'da geçen ve bir tür korku duygusunu anlatan kelimelerden birisidir. Bu korku türü; “Allah'a, ahiret gününe ve yeniden dirilmeye inanmayan, tevhid akîdesinden sapan, Ehl-i Kitab'a izafe edilen ve insanın içinden doğmayıp, inkâra şartlanmışların iradeleri dışında, Allah tarafından kalplerine atılan, tanımı zor olan ve ancak bu duyguyu hissedenlerin bilebileceği bir korkudur. Nitekim bu anlamı teyit eden bir rivayette de Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır.⁶⁷¹ نُصِرْتُ بِالرُّعْبِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ “Bir aylık mesafeden, (Allah'ın, kafirlere) korkumu vermesiyle yardım edildim.”⁶⁷²

Sadece bir yerde, Hz.Peygamber'e hitap edilirken, “şayet sen, (Ashab-ı Kehf)'in durumlarına muttali' olsaydın mutlaka onlardan dönüp kaçırdın ve onlardan içine korku dolardı”⁶⁷³ şeklinde kullanılmaktadır. Fakat burada da, içeriden gelen değil, dışarıda görülen bir görüntünün korkutucu olmasından dolayı, dışarıdan içeriye dolan bir korku söz konusudur.⁶⁷⁴ Kelimenin sözlük anlamındaki ‘kalbe atılan ani bir korku’ anlamı bu ayette görülmektedir.

“Ru'b korku (feze') demek olup Kur'ân'da beş yerde geçmektedir.

1.1.5.1. Allah'ın kâfirlerin kalbine korku salması

Varlığını inkâr edenlerin kalplerine Allah hem kendi korkusunu, hem de inananların korkusunu atmak suretiyle, onları dünyada da rahat bırakmayacaktır.

⁶⁶⁸ İbn Fâris, *Mekâyis*, 410; İbn Dureyd, *Cemhere*, I, 265; Zemahşerî, *Esâs*, I, 360.

⁶⁶⁹ Râzî, *Mefâtih*, IX, 27; Kurtubî, *el-Câmî*, IV, 232; Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, I, 256; Begavî, *Meâlimu't-Tenzil*, II, 118; Yazır, *Hak Dini*, II, 441.

⁶⁷⁰ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 203.

⁶⁷¹ Gezgin, *Adı Geçen Makale*, s. 51.

⁶⁷² Buhârî, *Teyemmüm*, 1; Müslim, *Mesâcid*, 3, 5.

⁶⁷³ el-Kehf 18/18.

⁶⁷⁴ Gezgin, *Adı Geçen Makale*, s. 52.

سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَا أَشْرَكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَمَأْوِيَهُمُ النَّارُ وَبِئْسَ مَثْوَى الظَّالِمِينَ

*“Hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri Allah’a ortak koştuklarından dolayı; inkâr edenlerin kalplerine korku salacağız. Barınakları da cehennemdir. Zalimlerin kalacakları yer ne kötüdür.”*⁶⁷⁵

“Müşriklerin kalplerine korku ve endişe dolduracağız manasını ifade eder. Süddî ve diğer müfessirler ayetle ilgili olarak şöyle demişlerdir: Ebû Süfyan ve müşrikler Uhud Savaşı’ndan sonra Mekke’ye dönerlerken pişman olup birbirlerine şöyle demişlerdi. “Yaptığımız ne fena bir şey! Hepsini öldürmeden dönüyoruz. Geri dönüp köklerini kazıyalım.” Bu işe karar vermeye kalkıştıklarında, Allah kalplerine korku salmış ve yeltendikleri bu işten vazgeçmişlerdir.”⁶⁷⁶

إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَأَةِ أَيُّ مَعَكُمْ فَتَبَيَّنُوا الَّذِينَ آمَنُوا سَأَلَنِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ

وَاضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ

*“Hani Rabbin meleklere, "Ben sizinle beraberim. İman edenlere sebat verin. Ben kâfirlerin kalplerine korku salacağım. Şimdi vurun boyunlarının üstüne. Vurun, onların bütün parmaklarına" diye vahyediordu.”*⁶⁷⁷

“Rabbin meleklere benim yardımım ve muvaffakiyetim sizinle beraberdir. Kâfir olanların kalplerine korku salmaktan daha büyük bir yardım ve boyunlarına vurmaktan daha etkili bir mukavemet olamaz. Mü’minleri takviye etmek, kalplerini kuvvetlendirecek hususları hatırlarına getirip, savaş için kararlılık ve niyetlerini sağlamlaştırmak olabilir.”⁶⁷⁸

“Ben kâfirlerin yüreklerine korku salacağım” beyanının, Allah’ın mü’minlere olan en büyük lütuflarından birisi olduğunu belirten Fahreddin Râzî, Allah Teâlâ’nın bununla mü’minlerin kalplerini pekiştirdiğini ve kâfirlerin yüreklerine de korku ve dehşet saldiğını ifade etmektedir. “Hemen vurun onların boyunlarına” buyruğu da, Râzî tarafından şu şekilde izah edilmektedir:

⁶⁷⁵ Âl-i İmrân 3/151.

⁶⁷⁶ Kurtûbî, *el-Câmî*, IV, 150.

⁶⁷⁷ el-Enfal 8/12.

⁶⁷⁸ Zemahşerî, *Esâs*, II, 194.

1)Bu tabir, meleklerle bir emir olup, "Haydi sebat ilham edin" sözünün devamıdır.
2)Bunun, mü'minler için emir olduğu da söylenmiştir. Bu ikinci görüş daha doğrudur. Çünkü Allah, melekleri savaşmak ve bizzat vuruşmak için göndermez. Cenâb-ı Allah, Müslümanlar için nusret ve muzafferiyeti gerektirecek olan bütün şartların gerçekleştiğini beyan edince, mü'minlere işte o zaman, kâfirlerle savaşmalarını emretmiştir. Ayetteki, "boyunlarının üstüne" tabirinin anlamı; boynun üstündeki şey kafa olduğu için kâfirlerin kafalarını bedenlerinden ayırma hususunda bir emirdir.”⁶⁷⁹

Mü'minler savaşırken Allah'ın yardımının ve meleklerin kendileriyle beraber olduğunun şuuruyla savaştıkları için moralleri yüksektir. Kâfirlerin kalbine Allah tarafından korku salındığı için mü'minlerle karşılaştıklarında tedirginlik duyarlar. Bundan dolayı mü'minler kendilerinden iki katı kâfir düşmanlarıyla savaşmak durumundadır.⁶⁸⁰ Diğer taraftan savaşan mü'mini bekleyen iki güzel akıbet vardır. “De ki: *"Bizim için siz, (şehitlik veya zafer olmak üzere) ancak iki güzellikten birini bekleyebilirsiniz. Biz de, Allah'ın kendi katından veya bizim ellerimizle size ulaştıracağı bir azabı bekliyoruz. Haydi bekleyedurun. Şüphesiz biz de sizinle birlikte beklemekteyiz."*

⁶⁸¹ Bu iki güzellikten birincisi şehid olmak, mü'minin ahireti için güzeldir ve orada elde edebileceği en yüksek rütbedir. Zafer kazanmak ise, dünyası için güzeldir. Bu durumda Allah yolunda savaşan gazi unvanına sahip olur.

1.1.5.2. Allah'ın Yahudilerin kalbine korku atması

Allah Teâlâ, Resûlünün heybetini bölgede güç ve kudret sahibi kabul edilen Hayber Yahudilerinin kalbine de salmış, bir sabah ansızın kalelerini kuşatan Müslümanlar karşısında mağlup olmuşlardı.

وَأَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَيَاصِبِهِمْ وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَرِيقًا تَقْتُلُونَ وَتَأْسِرُونَ فَرِيقًا

“Allah kitap ehlinde olup müşriklere yardım edenleri kalelerinden indirdi ve kalplerine büyük bir korku saldı. Siz onların bir kısmını öldürüyor, bir kısmını da esir ediyordunuz.”⁶⁸²

“Ayetteki, “Ehl-i Kitap'tan onlara yardım edenler” Yahudi Kureyza kabilesidir. Allah onları “sayâsîlerinden” yani kalelerinden indirdi, kalplerine korku saldı.”⁶⁸³

⁶⁷⁹ Râzî, *Mefâtiḥ*, XV, 109.

⁶⁸⁰ Bkz. el-Enfal 8/66.

⁶⁸¹ et-Tevbe 9/52.

⁶⁸² el-Ahzab 33/26.

⁶⁸³ Râzî, *Mefâtiḥ*, XXV, 177.

“Sayasî, “sîsa” kelimesinin çoğulu olup kendilerini düşmanlarından koruyan kaleleri demektir. Öküz ve geyiğin boynuzlarına, horozun bacağındaki pençesine de kendilerini korudukları“için “sîsa” denir.”⁶⁸⁴ “Böylece de onlar, kendileri öldürülmeye, çoluk-çocukları da esir edilmeye mahkûm oldular. Siz (hani) onlardan bir kısmını, yani erkeklerini öldürüyor, bir kısmını da yani çocuklarını ve kadınlarını esir alıyordunuz.”⁶⁸⁵

Ayetin “Siz onların bir kısmını öldürüyor, bir kısmını da esir ediyordunuz” ifadesinde, birinci mef’ûlû öne alıp, öldürülme işinin esir alınmadan daha önce söylenmesinde bir belağat nüktesi olduğunu belirten Fahreddin Râzî, bunu şöyle dile getirmektedir:

“Konuşan kişi, önce en mühim şeyi söyler, sonra daha az mühim olanı söyler. Yine konuşan, işe en tanınmış zikrederek başlar, sonra derece derece daha az tanınan ve bilineni zikreder. Yine konuşan, önce en yakın olandan başlar ve sonra derece derece uzakta olanlara doğru giderek, onları zikreder. Ayette bahsedilen bu kimseler meşhur idiler. Dolayısıyla meydanda, herkesin bildiği kimselerdirler. Böylece öldürme işi bunların başına geldi. Esir olanlar ise, bunların kadın ve çocukları olup, pek meşhur değildiler. Hâlbuki esir alınma, öldürülmeden daha açık bir iştir. Çünkü esir alınan, hayatta kalır. Böylece de herkesçe, onun esir olduğu görülür, bilinir. Eğer Cenab-ı Hak, bundan sonra da, aynı şekilde demiş olsaydı, bu “ferikan”ı duyanlar, ya çoğu kez onların içinde salıverilenler olduğunu yahutda onların yakalanamadıklarını sanırlardı. Dolayısıyla bu ikinci ifadede, fiilin önce zikredilmesi evla olmuştur. Çünkü korkunun kalplere salınması, kalelerden indirilmelerinden duyulacak sevinç daha çok olduğu için, Hak Teâlâ bu işi, onların kalplerine korku salmadan önce zikretmiştir.”⁶⁸⁶

Hendek Savaşı’nda müşriklerle işbirliği yapan Kureyzaoğulları, Ahzab ordusunun dağılıp gitmesinden sonra müslümanlar tarafından kuşatılınca, kalelerinden çıkıp müslümanlarla savaşıma konusunda aralarında çetin münakaşalar cereyan etmişti. Bazıları kaleden hurûc harekâtı yaparak savaşımayı dile getirmesine rağmen, Allah’ın kalplerine saldırdığı korkuyla buna cesaret edemeyerek çaresiz teslim olmaya karar verdiler. Kutsal kitapları Tevrat’a göre “haklarında vatana ihanet edenlerin cezası”⁶⁸⁷ uygulanmış, eli silah tutanlar öldürülmüş, kadın ve çocuklar esir edilmiş, malları ganimet sayılmıştı.

فَاتِيهِمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي

الْأَبْصَارِ

⁶⁸⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 541.

⁶⁸⁵ Râzî, *Mefâtiḥ*, XXV, 177.

⁶⁸⁶ Râzî, *Mefâtiḥ*, XXV, 177.

⁶⁸⁷ *Kitab-ı Mukaddes*, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1993, Tesniye, Bab, 20/10-14.

*“Ama Allah’ın emri onlara ummadıkları yerden geldi. O, yüreklerine korku düşürdü. Öyle ki, evlerini hem kendi elleriyle, hem de mü’minlerin elleriyle yıkıyorlardı. Ey basiret sahipleri ibret alın.”*⁶⁸⁸

Medine Sözleşmesini aykırı davranan Nadiroğullarından bahseden ayet için İbn Kesîr, “Allah, Kitab ehlinde kâfir olanları Müslümanların kaleleri önünde toplanmalarıyla korkutup yurtlarından çıkardı. Müslümanlar onların çıkacaklarını sanmadıkları gibi o kâfirler de sağlam kalelerinin kendilerini koruyacağını sanmışlardı. Oysa Allah hiç hesap edemedikleri yerden üstlerine gelip kalplerine korku saldı. Bir yandan Müslümanlara kalmasın diye evlerinin kapı, eşik gibi kısımlarını söküp alıyor, gerisini yıkıyorlar, bir yandan da Müslümanlar bazı kısımları yıkıyorlardı.”⁶⁸⁹

Ayetin sonunda “Ey akıl sahipleri, ibret alınız” buyurulmaktadır. İbret, yolun bir yakasından öteki yakasına geçmek, görülenden görülmeyen hakkında bilgi sahibi olmak demektir. Ayette mü’minlere, olaya bakıp Allah’ın, her şeye kadir olduğunu anlamaları emrediliyor.”⁶⁹⁰

Medine Sözleşmesine aykırı hareket eden Nadiroğulları, hem üzerlerine düşen diyeti vermemişler, hem de diyeti ödemek üzere yurtlarına çağırdıkları Peygamber’e (a.s.) suikast düzenlemek istemişlerdi. Allah Resûlü (a.s.) ve mü’minler kalelerini kuşatınca da münafıkların reisi Abdullah b. Übeyy kendilerine yardım va’dinde bulunmuştu. Ancak bu yardıma cesaret edemeyen münafıklardan ümidini kesen Nadiroğulları, develerine yükleyebildikleri mallarıyla Medine’den çıkıp gitme karşılığında Peygamber (a.s.) ile anlaşma yaptılar. Bir yandan geride bıraktıkları evleri müslümanlara kalmasın diye onları kendi elleriyle tahrip ediyor, diğer taraftan da üzüntülerini belli etmemek adına şarkılar söyleyerek şehri terk ediyorlardı. Ayetteki ru’b kavramı, Nadiroğullarının kalbine Allah tarafından atılan anî bir korkuyu ifade etmekte olup, kelimenin lügat anlamıyla açıkça örtüşmektedir.

1.1.5.3. Ashab-ı Kehf’in insana verdiği korku (ürpertî)

Üçyüz yıldan fazla uykuya daldırılan Ashab-ı Kehf’in görünüşü insanları korkutmuştur.

وَتَحْسِبُهُمْ أَيْقَاطًا وَهُمْ رُقُودٌ وَنُقِلَتْهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ وَكَلْبُهُمْ بِأَسِطٍّ ذِرَاعِيهِ بِالْوَصِيدِ لَوِ اطَّلَعَتْ عَلَيْهِمْ

لَوَلِّتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمَلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْبًا

⁶⁸⁸ el-Haşr 59/2.

⁶⁸⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, VIII, 57.

⁶⁹⁰ Ateş, *Tefsîr*, V, 2653.

“Uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırsın. Biz onları sağa sola çeviriyorduk. Köpekleri de mağaranın girişinde iki kolunu uzatmış (yatmakta idi.) Onları görseydin, mutlaka onlardan yüz çevirip kaçardın ve gördüklerin yüzünden için korku ile dolardı.”⁶⁹¹

“Uyudukları mağaralarında Ashab-ı Kehfî görecekt olsaydın, korku içerisinde onlardan kaçıp uzaklaşıp, Allah’ın onlara verdiği heybetten dolayı büyük bir dehşete düşerdin. Çünkü Allah, ecellerini dolduruncaya kadar kimsenin onlara ulaşmasını ve elini onlara sürmesini istememiştir. Böylece belirlediği vakitte onları uykularından uyandırıp kullarından dilediği kişilere ibret olması ve yeniden diriliş konusunda onlarla istidlal edecekler için gücünü ve kudretini göstermiş; Allah’ın vadinin gerçek olup, Kıyametin kopmasında hiçbir şüphenin olmayacağını bildirmiştir.”⁶⁹²

Allah tarafından yeniden dirilişin bir işareti olarak üç yüz yıldan fazla uyutulan Ashab-ı Kehf’i görenler bir ürperti ve korkuya kapılır, onlardan kaçıp uzaklaşırlardı. Gerek vücut yapılarındaki fizikî değişiklikler, gerekse üç yüzyıl önce yaşamış insan olmaları sebebiyle kendilerini görenlere bir ürperti ve korku salmaları tabiiydi. Zamanından önce kimsenin onlara ulaşmaması adına bu kendilerine Allah tarafından verilmiş bir heybetti. Sonra onlar uykularından uyandırılıp yeniden dirilmenin varlığı ispat edilince, bu defa kıyamette dirilmek üzere ölümleri olan ebedî uykularına daldırılmışlardı.

1.1.6. Rav’ رَوْع

“Rav’ korku ve ürkmek demektir. Yürekte korku yerine de denir. Korkak olan adama رَوْعٌ, korkak kadına da رَوْعَاءُ denir. Güzelliği hoşuna giden bir kişi için رَوْعٌكَ denir. Akla ve onun hatırına gelen şeylere رَوْعُ denir. وَقَعَ فِي رَوْعِي : “Aklıma bir şey düştü” (geldi)denir. Bu anlamda bir Hadis-i şerif inde Resûlullah (s.a.), اِنَّ رَوْعَ الْقُدُسِ نَفْثٌ فِي رَوْعِي ... “Rûhu’l- Kudûs kalbime, hiçbir nefis bütün rızkını tamam olarak almadıkça ölmez diye vahyetti”⁶⁹³ buyurmuştur.⁶⁹⁴

R-V-A kökünün bir müştakı olan er-Rav’/ الرِّوَع "kelimesi, sözlüklerde hem havf, feze’ anlamlarında hem de "saygı ve azametten dolayı hissedilen bir korku" türü olarak

⁶⁹¹ el-Kehf 18/18.

⁶⁹² Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XV, 194.

⁶⁹³ Münzirî, *et-Tergib ve’t-Terhib*, 4/12.

⁶⁹⁴ Zemahşerî, *Esâs*, I, 396; Suyuti, *el-İtkan*, I, 142; İbn Fâris, *Mekâyis*, 460; İbn Dureyd, *Cemhere*, II, 389.

tanımlanmaktadır. Ragıb İsfehânî'ye göre, feze'den bir cüz olarak (kalbe) atılan bir korku türü anlamında **إِصَابَةُ الرُّوعِ** : 'Korkunun isabet etmesi' şeklinde kullanılır.⁶⁹⁵ Bu kelime, Kur'ân'da sadece bir yerde geçmekte olup, Lût kavmine gönderilen meleklerden dolayı Hz. İbrahim'in içine düşen korkuyu anlatmaktadır. Onlara ikram ettiği kızarmış buzağıyı yememelerinden dolayı içine düşen bir korku ve kaygı üzerine meleklerin, Hz. İbrahim'e korkmamasını, kendilerinin Lût kavmine gönderildiklerini, kendisi ve ayakta bekleyen hanımına Hz. İshak ve Hz. Ya'kub'un doğacağını müjdelemeleri üzerine Hz. İbrahim'in kalbinden korkunun gitmesiyle ilgilidir.

“Aynı konteks içerisinde hem **وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً** ibaresi hem de rav' **الرُّوعُ** kelimesi geçmektedir. Buradan anlıyoruz ki, rav' kelimesi uzun süreli olmayan, gelip geçici ve aniden ortaya çıkan korkuları ifade etmekte kullanılan bir kelime olup, havf anlamında bir korku değildir.”⁶⁹⁶ Rav' **الرُّوعُ** kelimesi, sözlüklerde hem korku, ürkmek, havf, feze'anlamlarında hem de "saygı ve azametten dolayı hissedilen bir korku" türü olarak tanımlanmakta olup, sadece aşağıdaki ayette geçmektedir.

فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ وَجَاءَتْهُ الْبُشْرَى يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ

*“İbrahim'in korkusu gidip, kendisine müjde gelince Lût kavmi hakkında bizim (elçilerimiz)le tartışmaya başladı.”*⁶⁹⁷

Rav', İbrahim'in (a.s.) gelen konukları (melekleri) tanımadığından içine düşen korku demektir. Korkusu gidip çocuğu olacağı müjdesini alınca, kalben rahatladı manasındadır.⁶⁹⁸

“İbrahim'in korkusu gidince, bizimle mücadele etmeye başladı” ifadesini, Peygambere yakışmayan bir davranış olarak yanlış anlamaya mahal vermemek için mecaz olarak kabul etmek gerekir. Nitekim bu husus, Kur'ân Yolu Tefsiri'nde şöyle değerlendirilir:

“Hz. İbrahim'in Allah ile tartışması mecazî anlamda olup ya Allah'a yalvarmasını veya Allah'ın gönderdiği elçilerle sebep göstererek azabın kaldırılması için konuştuğunu ifade eder. Lût'un yaşadığı şehirde ailesinden müminler bulunduğu için Hz. İbrahim suçlularla

⁶⁹⁵ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 23.

⁶⁹⁶ Gezgin, *Adı Geçen Makale*, s. 54.

⁶⁹⁷ Hûd 11/74.

⁶⁹⁸ Zemahşerî, *Esâs*, s. 389.

birlikte onların da helak olmasından korkuyor, bu sebeple azabın kaldırılması için meleklerle hatırlatma yapıyor ve bu arada Allah'a yalvarıyordu. Ancak Lût kavmi artık geri çevrilmesi mümkün olmayan bir azapla helak olmayı hak etmişti. İbrahim'den (a.s.) onların helakini önleme gayretinden vazgeçmesini istediler.”⁶⁹⁹

Hız. İbrahim'in şefkatli ve merhametli tabiatı bir kavmin toptan yok olup gitmesine tahammül edecek güçte değildi. “Çünkü İbrahim çok içli ve Allah'a yönelen bir kimseydi.”⁷⁰⁰ Ne zamanki İbrahim'den (a.s.) kendisini bazı sözleri söylemekten ve filleri yapmaktan alıkoyan korkunun etkisi kaybolup, çocuğu olacağı müjdesini aldı. Lût'un (a.s.) kavmine, içlerindeki salihlere ve yaşadıkları yerdeki mahlûkata, nebatata zarar gelmesin diye bizden azaptan vazgeçmemizi istedi. Meleklerin onlara gönderilerek helâk edilmelerini aklından bir türlü çıkaramıyordu. Yumuşak tabiatından dolayı Lût kavminden azabı geri çevirmek için çabaladı. Ancak, Allah katında bir şey kararlaştırıldığında artık onu değıştirme imkânı yoktur. “Benim katımda söz değıştirilmez ve ben kullara zulmedici değilim.”⁷⁰¹ Dünyada hiç kimsenin daha önceden yapmadığı ahlaksızlığı başlatan bu kavim, helâk edilmeyi hak etmişti. Çünkü bu sapıklığı yaparak fitrata da karşı gelmiş oluyorlardı. Bundan dolayı, “Elçilerimiz, Ey İbrahim bundan vazgeç! Çünkü Rabbinin emri kesin olarak gelmiştir. Şüphesiz onlara geri döndürülemeyecek bir azap gelecektir” dediler.”⁷⁰²

1.1.7. Feze' فَرَع

Feze' bir şeyden ayrılmak ve korkmaktır. “Korkunç bir şeyden insanda meydana gelen tutukluk ve ürkeklik, yani şiddetli korku ile sarsılıp belinlemek demektir. Bir düşman baskını, korkunç bir ses ve benzeri ânî tehlike karşısında kalbi âdeta yerinden koparacak kadar şiddetli, birden bire ortaya çıkan korku feze'dir. Bundan dolayı kıyametin husûle getirdiğı, kâfirlerin ödünü patlatan korku Kur'ân'da “en büyük korku” الْفَرَعُ الْاَكْبَرُ ⁷⁰³ olarak isimlendirilmiştir.”⁷⁰⁴

Râgıb el-İsfehânî'ye göre الْفَرَعُ: el-feze' korkutan bir şeyden dolayı insanın başına musallat olan rahatsız ve tedirgin edici ya da uzaklaştırıcı bir duygudur. Bu, merak,

⁶⁹⁹ Karaman ve diğ., *Kur'an Yolu*, III, 187.

⁷⁰⁰ Hud 11/75.

⁷⁰¹ Kâf 50/29.

⁷⁰² Hûd 11/76.

⁷⁰³ el-Enbiya 21/103.

⁷⁰⁴ İbn Manzûr, *Lisân*, 1093; Askerî, *el-Furûk*, s. 237.

kaygı, endişe, tasa, matem, üzüntü, korku, keder, yeis anlamlarına gelen الْجَزَع el-ceze' türünden bir duygudur. Bu sebeple خِفْتُ مِنْهُ : “Ondan korktum” denildiği gibi فَرَعْتُ مِنْ اللَّهِ denmez.⁷⁰⁵

Feze' bir gece baskını ya da şiddetli bir ses vs. esnasında “aniden bastıran korkudur ve her an gelebilecek bir mekruh (çirkinlik) sebebi ile kalbin endişe duyması”dır. Nitekim مِنْ harfî cerri ile geçişli yapılarak فَرَعْتُ مِنْهُ “ondan korktum” ifadesi “o fez’imin (korkumun) başlangıcıdır” anlamındadır. Çünkü مِنْ harfî cerri, gayenin başlangıcı için kullanılır. Harfî cersiz olarak فَرَعْتُ : (Hiftuhu) “ondan korktum” ifadesi, “korktuğum o şeyin kendisidir” anlamına gelir.⁷⁰⁶

Kelimenin iki kökü olup, birincisi دُعُر : zu’r’dur. Genellikle ila ve min edatlarıyla kullanılır. فَرَعْتُ إِلَيْكَ “Sana sığındım”, إِذَا دَهَمَهُمْ أَمْرٌ فَرَعُوا إِلَيْهِ “Başlarına önemli bir iş geldikleri zaman ona sığınırılar.” Bir kavme sığındılar, onlar da kendilerine yardım etti.

Bir beyitte Züheyr (ö.609) şöyle der:

إِذَا فَرَعُوا طَارُوا إِلَى مُسْتَعِيثِهِمْ طَوَالَ الرَّمَاحِ، لِأَضْعَافٍ وَلَا غُرْلٍ

“Bunlar imdada koştuklarında imdat isteyen kimseye doğru uçar gibi giderler.

Mızrakları uzundur (uzun boyluluktan kinaye). Ne zayıf ne de silahsız kimselerdir.”⁷⁰⁷

Feze' kelimesindeki aniden gelen korku anlamı, Hz. Peygamber tarafından da şu Hadis-i şerif te kullanılmıştır. Kûsûf (güneş ve ay tutulması) namazı hakkında Resûlullah (s.a.): فَافْرَعُوا إِلَى الصَّلَاةِ “Bunların tutulduğunu gördüğünüzde namaza koşun”⁷⁰⁸ buyurmuştur. فَرَعْتُ مِنْكَ “Senden korktum” denir. مَفْرَعٌ “Melce” sığınak demektir. “İnsanların sığındığı kişiye mefze (kendisine sığınılan) denir. İkincisi ise

⁷⁰⁵ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 381.

⁷⁰⁶ Askerî, *el-Furûk*, s. 237.

⁷⁰⁷ İbn Manzûr, *Lisân*, 1093.

⁷⁰⁸ Buhârî, Kûsûf 2.4.5.13.19; Müslim, Kûsûf1, 8 (901.902.903); Muvatta, Kûsûf 1 (1,186); Ebû Dâvud, 261-265 (1177-1188); Tirmizî, Humus 1965, Salât 396, (561,563); Nesâî, Kûsûf 6.7.10 (3.127.128).

“iğase” yardım isteme ve yardım etmektir. Resûlullah (a.s.) Ensara hitaben şöyle demiştir: *إِنكُمْ لَتَكْثُرُونَ عِنْدَ الْفَرْعِ وَتَقْلُونَ عِنْدَ الطَّمَعِ* “Siz savaş olunca toplanıyor, mal almaya gelince dağılıyorsunuz”⁷⁰⁹ İfza’ korkutmak ve yardım istemektir. “Korkudan ona sığındım, o da bana yardım etti.” Tefzî, zıt anlamlı (ezdâd) kelimelerdendir. “Yardım istediğinde ona yardım etti” ve “Korkuttuğunda ondan korktu” şeklinde kullanılır. Bu lafızların hepsi de doğrudur ve Arapçada kullanılmaktadır.⁷¹⁰

Feze' kelimesi insanı paniğe sevkeden, dehşete düşerek ürküp kaçmasına yol açan şiddetli korku demek olup aşağıdaki ayetlerde görüleceği üzere çeşitli kalıplarıyla Kur'an'da altı yerde geçmektedir.

1.1.7.1. Dâvûd'un (a.s.) anî korkusu

Dâvûd'un (a.s.) Allah tarafından imtihan edilmesiyle, anîden kapıldığı korku ile ilgili olarak şöyle buyurulmaktadır:

إِذْ دَخَلُوا عَلَى دَاوُدَ فَفَرَّعَ مِنْهُمْ قَالُوا لَا تَخَفْ خَصْمَانِ بَغَى بَعْضُنَا عَلَى بَعْضٍ فَاحْكُم بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَلَا تُشْطِطْ وَاهْدِنَا إِلَى سَوَاءِ الصِّرَاطِ

*“Hani Dâvûd'un yanına girmişlerdi de Dâvûd onlardan korkmuştu. Onlar, "Korkma! Biz, iki davacı grubuz. Birimiz diğerine haksızlık etmiştir. Aramızda adaletle hükmet. Zulmetme ve bizi hak yola ilet" dediler.”*⁷¹¹

Ferrâ: “Mabedin duvarına tırmanıp Davud'un (a.s.) yanına girdiklerinde” manasında olduğunu söylemiştir. Ayetin “Onlardan korkmuştu” ifadesi, Davud'un (a.s.) mabedde ibadet yaptığı sırada kendisine suikast düzenlemek için mabedin duvarından tırmanan iki kişinin durumundan endişelendiğini bildirmektedir. Çünkü onlar, mahkeme saatinin dışında birbirinden davacı iki kişiye benzemeyen bir şekilde izinsiz olarak oraya girmişlerdi. Ebu'l-Ahvas: “İkisi de birbirinin yakasına yapışmış bir vaziyette içeri girdiler” demiştir. Muhafızların durumu fark etmesi üzerine böyle yapmacık bir davayı uydurmuşlardır.”⁷¹²

Öte yandan buradaki davacıların insan olduğunu söyleyen müfessirlerin İsrâiliyyata dayandığını belirten Recep Orhan Özel, gelenlerin melek olduğunu, Allah Teâlâ'nın Dâvud'u (a.s.) imtihan etmek için Cebrail (a.s.) ve Mikâil'i (a.s.) birbirinden davacı iki hasım gibi ona gönderdiğini belirtmektedir. “Davacıların Cebrail ya da Mikâil olduğu

⁷⁰⁹ Zemahşerî, *el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs*, Dâru'l-Marife, Lübnan ts., III, 115; İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, II, 470.

⁷¹⁰ Cevherî, *Sihah*, 241; İbn Manzûr, *Lisân*, 1093; İbn Fâris, *Mekâyis*, 501.

⁷¹¹ Sâd 38/22.

⁷¹² İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, V, 118.

bir yana bizce de gerçekte beşer olmadıkları açıktır. Çünkü insan olsalardı, vakitsiz ve usulsüz biçimde; kudretli hükümdar Hz. Dâvûd'u korkutacak biçimde, konuta girmeye cesaret edemezlerdi. Biz bunların kimliğinin insan suretinde gönderilmiş melekler olduğunu düşünmekteyiz.”⁷¹³

1.1.7.2. Kalplerinden korku giderilenler

Kıyametteki dehşetli korkuları kalplerinde hissetmeyecek insanların durumundan şöyle bahsedilir:

وَلَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ حَتَّىٰ إِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا الْحَقُّ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ

*“Allah katında, onun izin verdiği kimseden başkasının şefaati yarar sağlamaz. (Şefaati için izin verilip de) kalplerinden korku giderilince birbirlerine, "Rabbimiz ne söyledi?" diye sorarlar. Onlar da "Gerçeği" diye cevap verirler. O yücedir, büyüktür.”*⁷¹⁴

Ayetteki, “Nihayet kalplerinden korku giderildiği zaman” ifadesi için Mücahid (ö.103/721), “Kıyamet günü kalplerindeki örtüler kaldırılıp Allah’tan başka taptıkları melekler, peygamberler ve putların şefaati edemeyeceklerini, ancak Allah’ın izin verdiği peygamberler ve meleklerin şefaati edebileceklerini anlamalarıdır. Onlar da “Allah korkusundan titrerler”⁷¹⁵ ayetinde belirtildiği gibi Allah’tan son derece korkarlar” demiştir.⁷¹⁶

“Rabbimiz ne buyurdu?” dediklerinde "haklı..." cevabını verirler" ifadesindeki "hak" ile ilgili olarak, Fahreddin Râzî şu izahları yapmıştır:

- 1) Bu, vahiy esnasındaki korkudur. Allah Teâlâ vahyederken, gökteki melekler korkarlar. Daha sonra Cenâb-ı Hak, onlardan bu korkuyu gidermiş ve Cebrail'in "O, haklıdır, yani vahiydir" cevabını verdiğini bildirmiştir.
- 2) "Hak" kıyamet hususunda duyulan korkudur. Hz. Muhammed'in (s.a.) peygamber olarak gönderilmesi kıyametin alametlerinden olduğu için, göktekiler kıyametin kopacağını sanarak korktular. Korku onlardan zail olunca, "Allah ne buyurdu?" diye meleklerle Nebi de (a.s) "Hakkı, yani vahyi buyurdu" dedi.
- 3) Ayetteki "hak" ifadesi, Allah Teâlâ'nın ölüm esnasında kalplerden sildiği korkudur. Böylece herkes Allah'ın dediğinin hak (gerçek) olduğunu itiraf eder, ama bu itiraf, bunu daha önce de itiraf etmiş olanlara fayda verir.

Tefsirinde sıklıkla yaptığı gibi ortaya koyduğu bu iddialara Râzî şöyle cevap veriyor:

⁷¹³ Recep Orhan Özel, Bir Kur'ân Kıssası Bağlamında Tefsirde İsrâiliyyât Kritiği: Hz. Dâvûd'a Gelen Davacılar, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, cilt 14 sayı; 3, s. 129-130.

⁷¹⁴ Sebe 34/23.

⁷¹⁵ el-Enbiyâ 21/28.

⁷¹⁶ Kurtubî, *el-Câmî*, XIV, 266.

“İlk iki görüş açısından şöyle denilebilir. Ayetteki حَتَّى (nihayet) kelimesi, gaye (sonu gösteren şey) olup, ayetteki, قُلْ (de ki) ifadesine bağlıdır. Bunun üzerine Allah Teâlâ, "De ki" buyurunca, göktekiler korkuya kapıldı. Daha sonra onlardan bu korku giderildi. Üçüncü görüşe göre ise, حَتَّى edatı, ayetteki زَعَمْتُمْ kelimesine bağlıdır. Yani "küfrü, korkutmanın zirvesine çıkıncaya kadar iddia ettiniz. Sonra da iddia ettiğinizi bırakıp, "Hakkı söylüyor dediniz" demektir. İlk iki görüşe göre, "Rabbimiz ne buyurdu?" diyenler, Cebrail'den (a.s) soran, melekler olmuş olur. Üçüncüsüne göre ise, meleklerden soran kâfirler olmuş olur. Ayetteki, "hakkı..." cevabını veren ilk iki görüşe göre, meleklerdir; üçüncü görüşe göre ise, müşriklerdir.”⁷¹⁷

Ayette, zikredilen korku ve rahatsızlığın kalplerinden uzaklaştırılması anlatılmaktadır.

1.1.7.3. Sûra üfürölme korkusu

Büyük bir hadise olan kıyamet sûrunun üfürülmesiyle, hâsıl olacak korkudan şöyle söz edilmektedir:

وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ وَكُلٌّ أَتَوْهُ دَاخِرِينَ

“Sûr'a üfürüleceği ve Allah'ın dilediği kimselerden başka göklerdeki herkesin, yerdeki herkesin korkuya kapılacağı günü hatırla. Hepsi de boyunlarını bükerek O'na gelirler.”⁷¹⁸

فَزِعَ Feze’, “korkunç bir şeyden insanda meydana gelen tutukluk ve ürkeklik, yani şiddetli korku ile sarsılıp belinlemek demektir. “Ancak Allah’ın dilediği kimseler müstesna” olarak korkudan emindirler. Bunların kim olduğu hakkında değişik sözler söylenmiş ise de kesin bir bilgi yoktur” diye kanaatini serdeden Elmalı’lı M. Hamdi Yazır, tercihini şu istikâmette kullanmaktadır:

“En uygunu, bundan sonraki ikinci ayette “Ve onlar o gün korkudan emin kalırlar”⁷¹⁹ ifadesinin bunun bir açıklaması olmasıdır. Tefsircilerin çoğuna göre bazı hadislerde rivayet edildiği üzere Sûr, büyük boru gibi bir şeydir ki, üç defa üfürülecektir: Birincisi, “nefha-i feze”, yani dayanamama, korku üfürmesi. İkincisi, “nefha-i saık”, yani yok olma üfürmesi. Üçüncüsü ise, “nefha-i kıyam”, yani kalkma üfürmesidir. Buna memur olan melek İsrail’dir. Bu ayette açıklandığı üzere birincisi olan nefha-i feze’da göklerde ve yerde kim varsa, Yüce Allah’ın dilediklerinden başkası, hep dehşetten sarsılacak. Zümer Suresindeki, “Sûr'a üflenince, Allah’ın diledikleri müstesna olmak üzere göklerde ve yerde kim varsa düşüp ölmüş olacaktır.”⁷²⁰ ayeti gereğince ikinci olan nefha-i saık’ta ise Allah’ın dilediklerinden başka hepsi yıkılıp ölecek. “Sonra ona bir defa daha üflenince, hemen ayağa kalkıp bakakalacaklardır.”⁷²¹ve “Bir de ne göresin! Onlar kabirlerinden kalkıp

⁷¹⁷ Râzî, *Mefâtiḥ*, XXV, 221.

⁷¹⁸ en-Neml 27/87.

⁷¹⁹ en-Neml 27/89.

⁷²⁰ ez-Zümer 39/68.

⁷²¹ ez-Zümer 39/69.

*koşarak Rablerine giderler.*⁷²² ayetleri gereğince üçüncüsü olan nefha-i kıyamda kabirlerinden kalkıp mahşere koşuşacaklardır.⁷²³

Ayette geçen sûr kelimesi kıyamet günü üflenecek borudur. Bu üflenişle göklerde ve yerde bulunan bütün varlıkları bir dehşet kaplar. Ölümden sonra herkesin kapılacağı büyük korku ‘feze’ kelimesiyle ifade edilmiştir. Buradaki feze’(korku), insanın kendisini güvende hissedememesinin verdiği bir korkudur. Kur’ân bu dehşetli sahneyi şöyle tasvir eder: *“Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Çünkü kıyamet sarsıntısı çok büyük bir şeydir. Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirmekte olduğu çocuğundan geçer ve her hamile kadın da karnındaki çocuğunu düşürür. İnsanları sarhoş görürsün; hâlbuki onlar sarhoş değillerdir. Ne var ki Allah'ın azabı çok şiddetlidir.”*⁷²⁴ Bu dehşetli hadise ile kâinatta büyük bir inkılâp meydana gelir. Göklerin ve yerin düzeni bozulur. Gök cisimlerinin yörüngesi karışır. Dünya ve içindekiler bütünüyle yıkılır. Yeryüzü büyük bir çalkantıyla sarsılır ve dağlar dümdüz olur. Diriliş için ikinci sûrun üflenmesiyle insanlar kabirlerinden kalkar, hesap vermek için korku içerisinde başlarına gelecekleri beklerler. Bu günün hiç kimse için kolay olmayacağı açıktır. Herkes başına ne geleceğinden edişelidir. Ancak esas zorluk kâfirler içindir. *“Sûr'a üfürüldüğü zaman var ya; işte o gün çetin bir gündür. Kâfirler için hiç kolay değildir.”*⁷²⁵

وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ فَرَغُوا فَلَا قُوَّةَ وَأُخِذُوا مِنْ مَّكَانٍ قَرِيبٍ

*“Korkuya ve telâşa kapıldıklarında onları bir görsen! Artık kaçış-kurtuluş yoktur, yakın bir yerden yakalanmışlardır.”*⁷²⁶

“Ayet, kâfirlerin zor durumda kalmalarından bahsetmektedir. Dünyada ölümün onlara geldiği ya da Allah’tan bir azaba maruz kaldıkları hali bir görseydin” demektir. Hasan-ı Basrî ve Katade “Bu onların kabirlerinden çıkarıldıkları korkularıdır” demiştir. İbn Muğaffel: “Kıyamet günü Allah’ın azabını gördüklerindeki korkularıdır” der.⁷²⁷

⁷²² Yasin 36/51.

⁷²³ Yazır, *Hak Dini*, VI, 166.

⁷²⁴ el-Hac 22/1-2.

⁷²⁵ el-Müddessir 74/8-10.

⁷²⁶ Sebe' 34/51.

⁷²⁷ Kurtûbî, *el-Câmî*, XIV, 282.

Burada bahsedilen korku, kâfirlerin ölüm anında ya da kıyamette karşılaşacakları manzaranın dehşetinden duyacakları korku olmalıdır. Çünkü insan ölünce gerçeği anlar ama artık iş işten geçmiştir. Kâfirler kendilerine yapılan açık uyarılara rağmen inkârlarından vazgeçemedikleri için cezaya çarptırılmayı hak etmiştir. Bir yerin hâkimi ve yöneticisi otoritesini tanımayanlardan nasıl hoşlanmazsa, Allah Teâlâ da yaratıp idare ettiği kâinatta kendi otoritesinin tanınmamasına rıza göstermez. Böyle insanlar ölüm anında da rahat yüzü göremeyeceklerdir. Kâfirlerin ölüm anındaki durumları Kur'ân'da şöyle belirtilir: *“Melekler, kâfirlerin yüzlerine ve artlarına vura vura ve "haydi tadın yangın azabını" diyerek canlarını alırken bir görseydin.”*⁷²⁸

1.1.7.4. En büyük korku (Kıyamet)

Kur'ân'da kıyameti anlatan ifadelerden birisi de “En büyük korku” (el-fezeu'l-ekber)'dir

لَا يَحْزَنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ وَتَتَلَقَّيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ هَذَا يَوْمُكُمْ الَّذِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ

*“En büyük korku bile onları tasalandırmaz ve melekler onları, "İşte bu, size vaad edilen (mutlu) gününüzdür" diyerek karşılarlar.”*⁷²⁹

"O en büyük korku bunları asla tasaya düşürmez" ifadesindeki en büyük korku, sûra son üfleşiş olabilir. Çünkü Allah (c.c.) Kur'ân'da *“Sûra üfleneceği gün, Allah'ın diledikleri müstesna, göklerde kim var, yerde kim varsa, dehşetle korkmuştur.”*⁷³⁰ buyurmuştur. Bu korkunun ölüm olması da mümkündür. Hadis-i şerifte Resûlullah (s.a.) *“Cennetlikler cennete, cehennemlikler de cehennemde karar kılınca, ölüm getirilir. Cennetle cehennemin arasına konup orada kesilir. Sonra da bir münadi, "Ey cennet ehli, ebedîsiniz, artık ölüm yok! Ey ehli nâr! Ebedîsiniz, artık ölüm yok" diye seslenir. Cennetliklerin sürûru bununla daha da artar. Cehennemliklerin de hüznü artar”*⁷³¹ buyurarak buna işaret etmiştir.

“En büyük korku” ifadesinin ne anlama geldiği konusunda Fahreddin Râzî, değişik görüşleri şöyle sıralamaktadır:

⁷²⁸ el-Enfal 8/50.

⁷²⁹ el-Enbiya 21/103.

⁷³⁰ en-Neml 27/87.

⁷³¹ Buhârî, Rikâk 50, 51; Müslim, Cennet 43, (2850).

“Sa’id b. Cübeyr: “Bu korku, cehennem (kapılarının) cehennemlikler üzerine artık tamamen kapanması demektir. Onlar, işte bundan ötürü büyük korkuyu duyarlar.” Kâdî Abdulcebbar, “Bu hususta evlâ olan, görüldüğü zaman cehennemden duyulan korkudur. Çünkü bundan büyük korku yoktur. Cenâb-ı Hak, bunun o kimseleri üzmeyeceğini bildirdiğine göre, mü’min kimsenin kıyametin dehşetlerinden emin olduğu söylenebilir” demiştir. Rivayet ettiği bu görüşü zayıf bulan Râzî gerekçe olarak, “cehennemin azapları derece derecedir. Mesela kâfirlerin azabı, fâsıkların azabından daha şiddetlidir. Dolayısıyla azap farklı olduğuna göre bundan dolayı olan korkunun dereceleri de farklı olur. Bu sebeple, en büyük korkunun onlar için olmadığını söylemek, onların cehennemden korkmamaları manasına gelmez.”⁷³²

Ayetteki “En büyük korku” ile ilgili benzer görüşleri sıralayan Kurtubî ise, üç kişinin bu korkuyu duymayacağını ifade etmektedir.

“Fezeu’l-Ekber’in kıyamet ve dirilişin dehşetli anları olduğu İbn Abbas’tan rivayet edilmiştir. Hasan-ı Basrî’den ise, ‘kulların cehenneme götürülmesinin emredildiği vakit olduğu’ rivayeti vardır. İbn Cüreyc, Said b. Cübeyr ve Dahhak, ‘cehennem ateşinin ehlini bürüyüp kapladığı ve ölümün getirilip cennet ile cehennem arasında boğazlandığı an’ olduğunu söylemişlerdir. Bir Hadis-i şerif te Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: “Üç kişi vardır ki, kıyamet gününde çok güzel misk kokusundan bir bulut içerisindeyler. Ayrıca en büyük korku (Fezeu’l-Ekber) onları tasalandırmaz: Bir topluluğun imamı olup kendisinden halkın razı olduğu kişi, bir kavme müezzın olan kişi ve dünya ile ilgili bir şeyin kendisini Rabbine itaatten alıkoymadığı adam.”⁷³³

Ayetin öncesinde gerçek vaad olan ölümün yaklaşmasıyla inkârcıların gözlerinin korkudan donakalacakları ve kıyametten habersiz yaşadıklarına hayıflanacakları bildirilmektedir. Müteakip ayetlerde ise, iki farklı sahne ortaya konularak bir yandan kıyamet gününün dehşeti ile inkârcıların cehenneme atılma sahneleri gözler önüne serilirken; diğer taraftan ise, mü’minler cehennemin uğultusunu bile duymayacakları için cehennem korkusunun onları üzmeyeceği bildirilmektedir. “Buradaki el-feze’ kelimesi kişinin cehennemden, ateşten veya yakıcı azaptan korkmasıdır.”⁷³⁴

مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَهُمْ مِنْ فَرَعِ يَوْمَئِذٍ آمِنُونَ

“Her kim iyi amel getirirse, ona ondan daha hayırlısı vardır. Onlar o gün korkudan emindirler.”⁷³⁵

“İbn Mesud ve İbn Abbas’tan (r.a.) “İyi amel (hasene)’in Lâ ilahe illallah sözü olduğu rivayet edilmiştir. Ebû Ma’ser şöyle demiştir: “İbrahim kendisinden başka ilah olmayan Allah’a yemin edip istisna yapmadan hasene’nin, Lâ ilahe illallah Muhammedün Resûlullah sözü olduğunu belirtmiştir.” Ebû Zerr’den (r.a.) şöyle rivayet edilmiştir: “Ya Resûlallah! Bana tavsiyede bulun dedim. Buyurdu ki: “Allah’a karşı gelmekten sakın. Kötülüğün peşinden hemen onu yok edecek bir iyilik (hasene) yap!” Lâ ilahe illallah

⁷³² Râzî, *Mefâtih*, XXII, 197.

⁷³³ Kurtubî, *el-Câmî*, XI, 229.

⁷³⁴ Gezgin, *Adı Geçen Makale*, s. 50.

⁷³⁵ en-Neml 27/89.

hasene'den sayılır mı? Dedim. "Hem de en efdalidir" buyurdu.⁷³⁶ Başka bir rivayette, "Evet, o en güzel hasene'dir" dedi. Hasene'nin ihlâs ve tevhidle farzların tamamını eda etmek olduğu da söylenmiştir."

Ayetin, "Ona ondan daha hayırlısı vardır" kısmını ise, İbn Abbas "Allah Teâlâ'nın her iyiliğe (hasene) on misliyle karşılık vermesidir. "Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır..."⁷³⁷ Ayrıca kısacık dünya hayatındaki imana karşılık ebedî ahiret yurdunun sevabını bahşetmesi olduğunu bildirmiştir." Ebû Ubeyde, "Korku kelimesinin kıyamet gününe muzaf yapılarak *فَرَعُ يَوْمِنَا* kıraatiyle okunması, "kıyametin bütün korkularından güven içerisinde olmak" manasına geldiği için daha çok hoşuma gidiyor demiştir."⁷³⁸

Kur'ân'da 'en büyük korku' olarak nitelendirilen kıyamet, içerisinde insanı dehşete düşüren birçok önemli olayı barındırdığı için bu adla anılmıştır. Kıyametin değişik ayetlerdeki bazı tasvirleri şöyledir: "*(Resûlüm!) Sakın, Allah'ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma! Ancak, Allah onları (cezalandırmayı), korkudan gözlerin dışarı fırlayacağı bir güne erteliyor. Zihinleri bomboş olarak kendilerine bile dönüp bakamaz durumda, gözleri göğe dikilmiş bir vaziyette koşarlar.*"⁷³⁹ ve "*Dikili putlara akın akın gidercesine, gözleri inmiş, kendilerini zillet kaplamış bir halde mezarlarından süratle çıkacakları o günü hatırla! İşte o, uyarıldıkları gündür.*"⁷⁴⁰

Bir Hadis-i şerif te ise Resûlullah (s.a.)"Şunu bilmelisiniz ki kıyamette çıplak, yalınayak ve sünnetsiz olarak hasredileceksiniz" buyurmuştu. Hz. Âişe (r.a.) bir arada bulunacak çıplak kadın ve erkeklerin birbirine bakabileceğinden söz edince, Resûl-i Ekrem "Durum buna müsaade etmeyecek kadar vahim olacaktır"⁷⁴¹ buyurmuştur. Orada derdi başından aşkın olan insanların dünyada cazip olan bu işlerle ilgilenmeye zamanı olmayacaktır. Başka bir ayette belirtildiği gibi,"O gün, herkesin kendine yetip artacak bir derdi vardır."⁷⁴² Bu kadar dehşetli korkuları yaşamayacağı bildirilenler, Allah tarafından kendilerine güzel akıbet takdir edilmiş cennetliklerdir. Onlar cehennemin uğultusunu bile duymayacakları için⁷⁴³ en büyük korku olan kıyamet de onları tasalandırmayacaktır.

⁷³⁶ Tirmizî, Birr, 55.

⁷³⁷ el-En'âm 6/160.

⁷³⁸ Kurtûbî, *el-Câmî*, XIV, 225.

⁷³⁹ İbrahim 14/42-43.

⁷⁴⁰ el-Meâric 70/43-44.

⁷⁴¹ Buhârî, Rikâk, 45; Müslim, Cennet, 56-58.

⁷⁴² Abese, 80/37.

⁷⁴³ el-Enbiya 21/101-103.

İKİNCİ BÖLÜM
KORKU İLE YAKIN ANLAMLI LAFIZLAR VE KUR'ÂN'DA
KULLANIMLARI

2.1.Korku İle Yakın Anlamli Lafızlar Ve Kur'ân'daki Kullanımları

Çalışmamız bir kavram çalışması olduğu için, korku anlamına gelen kavramların yanında korku ile yakın anlamli kavramlar olduğunu düşündüğümüz **ışfak, vecel, hazr, huşû, ikşi'râr, nezîr- inzâr, takva ve şühûs** kavramlarına da yer vermeyi uygun gördük. Bu kavramlardan ışfak ve vecel, daha çok kaygı hissetmek anlamında olup korkudan farklıdır. Korku durumunda birey korktuğu şeyin bilincinde iken, kaygı halinde bunun farkında olamaz. Çoğunlukla endişelenen kişi, kaygı duyduğu şeyi ne kendisine ne de başkasına tam olarak açıklayabilir. Huşû, ikşi'râr ve şühûs ise, aşırı korku sonucu vücudun azalarında meydana gelen değişikliklerdir.

2.1.1. إشفاق ışıfak

“İşfâk kelimesi Kur'ân'da havf anlamında kullanıldığı gibi¹ biraz daha farklı olarak “kaygı verici bir durumla karşılaşmaktan korkmak, çekinmek, ürpermek, hoşlanılmayan şeylerden korkmak” manasında daha ziyade kalp rikkati, yufka yüreklilik olan şefkat, üzerine titrediğimiz bir şeye gelecek tehlike ve zararlara karşı kalpte duyulan hissin adıdır. “Evladı üzerine titreyen annenin bu hali şefkat diye isimlendirilir. Bu anlamdan hareketle anne için, **إِنَّمَا تَشْفُقُ عَلَى وَلَدِهَا** : “O çocuğuna şefkat gösterir” ifadesi kullanılır.

Şefak, çok nasihatten dolayı duyulan korkudur. Nasihat eden nasihat ettiğinin iyiliğine çok düşkün olduğu için ona bir kötülük dokunmasından dolayı gösterdiği şefkattir.”² Ragıb el-İsfahanî, “İşfak, korku ile karışık bir inayettir. Şefkat gösteren şefkat ettiğini sever ve ona bir şey olmasından korkar” demiştir.³ İbn Dureyd'in getirdiği bir beyitte şöyle geçer:

فَإِنِّي دُوْ مُحَافَظَةٌ لِّقَوْمِي إِذَا شَفَقْتُ عَلَى الرِّزْقِ الْعِيَالُ

“Fakir (muhtaç) olan rızkıdan endişe edip korktuğunda, elbette ben halkım (kavmim) için himaye sahibiyim”⁴

Gezgin'e göre, “Şefkat, hiçbir şekilde haşyet ve havf türü bir kelime değildir. Dolayısıyla, kalp rikkatini ve za'fını gösteren "şefkat" ile derin bir saygıdan dolayı

¹ el-Meâric 70/27.

² Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Hüseyn, *Tâcu 'l-Arûs*, et-Turâsî'l-Arabiyyi, Beyrut 1965, 508.

³ Ragıb el-İsfahanî, *Müfredât*, s. 267.

⁴ Ragıb el-İsfahanî, *Müfredât*, s. 267.

kaynaklanan "haşyet" aynı anlamda değildir.⁵ Bunun delili, Allah Teâlâ'nın haşyet ile müşfikûn kelimesini aynı yerde kullandığı, *إِنَّ الَّذِينَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ* “*Kuşkusuz ki onlar, Rablerinin azametinden korkup titreyenlerdir*”⁶ ayetidir. Şayet haşyet şefkat anlamında kullanılsaydı, bu ifadenin bu şekilde kullanımı doğru olmazdı. Nitekim “Rablerinin haşyetinden haşyet ederler” ifadesi de güzel bir ifade şekli değildir. Fahreddin Râzî'ye göre işfak; rikkat ve zayıflığı bilme ile birlikte olan korku demektir. İşte bundan dolayı bazıları, 'Cenab-ı Hak, işfâk ile haşyeti burada te'kid için birlikte zikretmiştir' derken, bazıları da 'haşyet'i ilahî azaptan korkma anlamına almışlardır. Buna göre anlam, 'Onlar, Rableri'nin azabından titreyenlerdir' şeklinde olur. Bu Kelbî ve Mukatil'in görüşüdür. Bazıları da işfak, korkunun neticesi, semeresi manasını kabul etmişlerdir. Bu da, itaati devam ettirmek, onu sürdürmek demektir. Bu görüşe göre anlam şu şekilde olur: “Onlar, Rablerinden korkmalarından dolayı, O'na itaate devam eden ve Allah'ın rızasını kazanmaya çalışanlardır.” Hülâsa, haşyette, 'işfak' derecesine, yani haşyetin zirvesine varan kimse, dünyada Allah'ın gazabından, ahirette ise azabından çok korkar ve böylece günahlardan mümkün mertebe sakınır.⁷ Böylece takvaya yaklaşmış olur. Güneşin batışı sırasında gündüz ışığının gece karanlığıyla karışması anlamındaki şafak kökünden gelen işfâk, korku ile karışık bir özendir.”⁸

“İnce dokunmuş olması durumunda söylenen, “sevbun şefakun” (*ثَوْبٌ شَفَقٌ*) sözü, bu asıl anlamına nisbetledir. Bedât (çöl) da buna (ince giysiye) benzetilmiştir; çünkü çölün kırmızılığı muhkem değildir. *أَشْفَقْتُ مِنْ كَذَا* : “Ondan endişe ettim” ifadesi, “onun ağırlığına kalbim dayanamadı” anlamına gelir.”⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de daha ziyade kâfirlerin ahiretteki korkuları ile müminlerin dünyadaki korkuları bu kelime ile ifade edilir. Bu manada anne şefkatinden farklıdır, havfa daha yakındır. Elmalılı'lı Hamdi'ye göre “işfâk” kelimesinin aslı, tül gibi rikkat ve incelik anlamında olup; Arapça'da *شَيْءٌ شَفَقٌ* denilir ki, inceliğinden dolayı tutulamayan şey

⁵ Gezgin, *Adı Geçen Makale*, s. 48.

⁶ el-Mü'minûn 23/57.

⁷ Râzî, *Meîâtih*, XXIII, 93-94.

⁸ Sülün, *İman-Amel İlişkisi*, s. 216.

⁹ Ragıb el-İsfahanî, *Müfredât*, s. 267; Askerî, *el-Furûk*, s. 236; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, 508; Kurtubî, *el-Câmî*, XVIII, 196; Kara, *DİA*, “Havf” mad.

demektir. Kalbin inceliği manasına şefkat ve korku anlamında “işfak” da hep rikkat anlamında olup, korkunun en şiddetli derecesidir.¹⁰ Görüldüğü gibi korku mefhumunu ifade ederken, korkanın, korkulanın durumuna ve korkunun şiddetine göre değişen kelimeler kullanılmaktadır.”¹¹

İbn Kayyim el-Cevziyye, işfâkın hem korku hem de ümit içerdiğini belirtir. “İşfâk, hassas korkudur. Kendisinden korkulanın korkana duyduğu acıma hissidir. İşfak, korkunun latif bir halidir. Korkan kimsenin, korkulan kimseden bir rahmet ümidi ile korkmasıdır. İşfakla korku (havf), re’fetle (şefkat) rahmet gibidir. İlme karşı duyulan işfak, zayi olmasından endişe etmektir. Amelinin Allah’ın haber verdiği şu amellerden olmasından duyulan korkudur. “Onların yaptıkları her bir iyi işi ele alırsınız, onu saçılmış zerrelere haline getiririz.”¹² O ameller Allah’tan başkası için olan ya da O’nun emrinin veya Resûlünün sünnetinin dışında yapılan amellerdir. Aynı şekilde gelecekte amelinin zayi olmasından korkmaktır. Bir de mahlûkatın mazeretlerini bilerek onlara karşı acıma hissetmektir. Ucub, riya gibi ameli ifsad eder. Mahlûkata karşı duyulan kin de ahlâkı ifsad eder. Ameli, ahlâkı ve iradesi doğru olanın istikameti, kalbi ve hali de düzgün olur.”¹³

Bu bölümde korku ile yakın anlamlı olan işfak, vecel, hazr, huşû, ikşî’rar, inzâr, takvâ ve şühûs kavramlarının Kur’ân’daki kullanımlarına yer verilecektir.

İşfak, “kaygı verici bir durumla karşılaşmaktan korkmak, çekinmek, ürpermek, hoşlanılmayan şeylerden korkmak, yufka yüreklilik olan şefkat, üzerine titrediğimiz bir şeye gelecek tehlike ve zararlara karşı kalpte duyulan hissin adı” anlamlarında Kur’ân’da on yerde geçmektedir.

2.1.1.1. Amel defterinden kaygılanmak

Dünyalık işlerinde kâr-zarar hesabını dengelemek için muhasebe defteri tutan insanın, ebedî hayattaki sevap ve günahlarının kayıtlı olduğu amel defterinden kaygı duymaması akıllı bir davranış değildir.

وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً

¹⁰ Yazır, *Hak Dini*, IX, 366.

¹¹ İbn Manzûr, *Lisân*, 179-180; Cebeci, *Kur’an’a Göre Takva*, s. 23.

¹² el- Furkân 25/23.

¹³ İbn Kayyim, *Medâric*, s. 557.

إِلَّا أَخْصِيهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا

“Kitap ortaya konulur. Suçluları, kitabın içindekilerden korkuya kapılmış görürsün. “Eyvah bize! Bu nasıl bir kitaptır ki küçük, büyük hiçbir şey bırakmadan hepsini sayıp dökmüş!” derler. Onlar bütün yaptıklarını karşılarında bulurlar. Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez.”¹⁴

Kasimî, “Suçlular sıra sıra dizilmiş olarak, hiçbiri kimseden gizlenemeden kendilerini ilk defa yarattığımız gibi dirilterek, malları ve evlatları olmadan yalnız başlarına huzurumuza gelirler. Bu ifade ile “Başımıza böyle bir olay gelmeyecek” diye ahirette diriltilmeyi inkâr eden inkârcılara ve onların elebaşlarına bir taşlama vardır”¹⁵ görüşündedir.

“Görürsün ki günahkârlar, onun içinde olandan korkmaktadırlar” ifadesini izah eden Fahreddin Râzî, kıyamette mücrimlerin amel defterinden duydukları kaygıyı şöyle izah etmektedir:

“Bu ifade, amel defterlerinde kötü amellerinin yazılmış olmasından ve onların mahşer ahali tarafından bilinip, herkese rezil-rüsvây olacaklarından korkarlar” anlamındadır. Velhasıl onlar için, hem Hakk’ın ikâbından ve halkın önünde perişan olmaktan dolayı bir korku meydana gelir. İşte o sırada, kendilerine mahsus helaklerini çağırarak, “Eyvah bize, bu kitaba ne oluyor da, büyük küçük hiçbir şeyi geride bırakmadan hepsini sayıyor” derler.

أَخْصِيهَا "Ehsâha" küçük büyük demeden her iş ve amelin o kitapta kaydedilmiş, istisnasız bütün günahları tek tek yazmak manasında kuşatmak demektir. Bunun bir benzeri de, “Hiç şüphesiz sizin üstünüzde hakiki bekçi (melekler), çok şerefli yazıcılar vardır. Onlar, yaptıklarınızı hep bilir (yazarlar)”¹⁶ ve “Karşınızda hakkı söyleyip duran bu (kitap), bizim kitabımızdır. Şüphe yok ki neler yapıyor idiyse Biz (hepsini) yazdırıyorduk.”¹⁷ ayetleridir. Ayetlerdeki sağire ve kebire kelimelerinin müennes olarak kullanımı, "mutlaka onu kaydeder ve zabteder" demektir. Bazı âlimler, şöyle derler: "Ey insanlar, büyük günahlardan önce, küçük günahlardan sakının. Çünkü insana büyük günahları işleme cesareti veren, işte o küçük günahlardır. Öyleyse küçük günahlardan da alabildiğine sakının.”¹⁸

Kasimî de dünyada müreffeh bir hayat sürdüren mücrimlerin, ahirette bu duruma esefleneceklerini ama bunun kendilerine herhangi bir yarar sağlamayacağını belirtmektedir:

“Kitap ortaya konup mücrimler Allah’ın huzurunda bütün mahlûkatın gözleri önünde amel defterlerinin içinde kendilerini rezil edecek küçük büyük her şeyin satır satır

¹⁴ el-Kehf 18/49.

¹⁵ Kasimî, *Mehâsin*, VII, 40.

¹⁶ el-İnfitar 82/10-12.

¹⁷ el-Câsiye 45/29.

¹⁸ Râzî, *Mefâtih*, XXI, 114.

kaydedildiğini görünce “Eyvah! Geçirdiğimiz ömrümüzdeki aşırılıklarımızdan dolayı yazıklar olsun bize, keşke helâk olsaydık” derler. Kâşânî der ki: “Fasid akîdeleri ve kötü amelleri sebebiyle ve amel defterlerinde küçük büyük hiçbir günah bırakmadan her şeyin zaptu rapt altına alındığını gördüklerinde kendilerini yok edecek helâki çağırırlar.” مَالِ kelimesindeki soru, günahları sayıp hiçbir şeyi ihmal etmeden miktarları ve niteliklerini ortaya dökme konusunda duyulan şaşkınlığın mecazen ifadesidir. “Herkesin, iyilik ve kötülük olarak yaptıklarını karşısında hazır olarak bulduğu gün”¹⁹ ve “O gün insana önceden yaptığı ve geri bıraktığı ne varsa haber verilir.”²⁰ ayetlerinde bu duruma işaret edilmiştir.²¹

İnsanoğlunun geçici bir hayat süreceği dünyaya gönderilişinden maksat, güzel davranışlarda bulunup ebedî hayatında mutlu olacağı cenneti kazanmaktır. Ancak çoğu kişi bunu unutup dünyada ebedî kalacakmış gibi hayatını sürdürmektedir. Zevk ve hazlara dalan insan günahlar içerisinde kaybolmakta, birçok suç ve kabahat işlemekten geri durmamaktadır. Hâlbuki dünya hayatını geçici bir durak olarak görerek, hayata hazırlanmak için devam ettiği bir okuldan başarılı olup, bir an önce mezun olması gereken öğrenci gibi çalışmak gerekir. Yoksa derslerine çalışmayan öğrencinin karnesini aldığı anda pişmanlık içerisinde ‘eyvah şimdi ne yapacağım’ demesinin kendisine bir fayda sağlamadığı gibi, kıyamet günü de amel defterlerinde suç ve günahlarını gören mücrimlerin sızlanmalarının kendilerine bir yarar sağlamayacağı bellidir. Artık hesap verme zamanı gelmiştir ve hiç bir kimse bunu başarmadan bulunduğu yerden kıpırdıyamaz. Peygamber (s.a.) bir hadisinde buna şöyle değinmiştir:

“Kıyamet günü dört şeyden sual edilmedikçe kulun ayakları (Rabbinin huzurundan) ayrılmaz: Ömrünü nerede harcadığından, ilmiyle ne amelde bulunduğundan, malını nerede kazandığından ve nereye harcadığından ve vücudunu nerede yıprattığından.”²²

2.1.1.2. Allah korkusundan titremek

Allah’ın yüceliğine yaraşır bir şekilde ona saygı gösterip azabından endişe duymak, ancak mü’min gönüllerin başarabileceği bir erdemdir.

يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَىٰ وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ

“Allah onların önlerindeki de arkalarındaki de (yaptıklarını da yapacaklarını da) bilir. Onlar onun razı olduğu kimselerden başkasına şefaet etmezler ve hepsi onun korkusuyla titrerler.”²³

¹⁹ Âl-i İmrân 3/30.

²⁰ el-Kıyâme 75/13.

²¹ Kasimî, *Mehâsin*, VII, 40.

²² Tirmizî, Kıyamet 1, (2419).

²³ el-Enbiya 21/28.

Bu ayetin, önceki ayetin illeti ve sonrakine hazırlık için bir başlangıç ifadesi olduğunu belirten Âlûsî, meleklerin neden Allah'ın razı olduğu kimselerden başkasına şefa'at etmeyeceklerini şöyle açıklar:

“Melekler Allah'ın sözü ve emrinden başka bir şey yapamazlar. Zira önceden yaptıkları ya da sonra yapacaklarından hiçbir şey O'ndan gizli kalmaz, bütün durumlarının gözetlenmekte olduklarını bilirler. İbn Cerîr, İbn Münzir, Beyhakî'nin “Ba's” te tahrir ettiği ve İbn Ebî Hatim'in İbn Abbas'tan rivayetine göre, “Kim lâ ilahe illallah derse, onların şefa'atçıları istiğfar melekleridir.” Mu'tezilenin büyük günah sahiplerine şefa'at olmayacağına dair ayette tutunabilecekleri bir delil yoktur. Allah'ın şefa'at edilmesine razı olmayacağı kişilere meleklerin şefa'at edememesi, başkalarının da şefa'at edemeyeceğini göstermez. Bununla beraber hepsi, Allah Azze ve Celle'nin azabının korkusuyla titrer, zayıf bir emaresinden bile endişe duyarak, uyanık ve dikkatli olurlar. Mananın, “Allah Teâlâ'dan duydukları korkunun kusurlu olmasının verdiği kaygıyla Allah'tan korkarlar” şeklinde olması da muhtemeldir.”²⁴

“**Haşyet** ile **İşfâk** arasındaki fark, haşyetin ta'zim ve heybetle karışık bir korku şeklinde görülmesidir ki, şu ayette âlimlere has olduğu belirtilmiştir: **أَمَّا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ**

“Kulları içinden ancak âlimler, Allah'tan gereğince korkar.”²⁵ **İşfâk** ise, merhamet ve şefkat mülâhazasına dayalı bir korkudur.

“Bazıları buradaki haşyetten maksat, Allah Teâlâ'nın heybetinden duyulan şiddetli korku manasında mecazdır. Mananın, “Onlar Allah Teâlâ'nın azabından korkarlar” şeklinde olması mümkündür. Bir de buradaki ‘işfâkın’ onların dünya ve ahiretteki sıfatları olduğu isim cümlesinin iş'âr ettirdiği bir husustur.”²⁶

إِنَّ الَّذِينَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ

“Rablerinin azametinden korkup titreyenler,”²⁷

Ayetin sibakında kâfirlerin sapıklıklarıyla başbaşa bırakılması ve onlara verilen servet ve oğulların kendilerine bir yarar sağlamayacağı belirtildikten sonra, mü'minlerin seçkin niteliklerinden örnekler verilmiştir. Bunlar haşyet, yani Allah'a derin saygı, O'nun ayetlerine, yani peygamberine gönderdiği kitabına yahut kâinattaki varlığının kanıtlarına inanmak ve Allah'ın huzurunda hesabının verileceği düşüncesi ve sorumluluk bilinciyle eldeki imkânları muhtaçlarla paylaşmaktır.

²⁴ Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, X, 130.

²⁵ Fâtır 35/28.

²⁶ Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, X, 130.

²⁷ el-Mü'minûn 23/57.

“Kâfirler ve onlar için olan tehditlerden hemen sonra, Allah Teâlâ müminleri en güzel sıfatlarıyla niteledi. İşfâk, işin olmasını beklemek (tevekku') ve korku (havf) dan daha tesirlidir. Mukatil ve Kelbî gibi bazı müfessirler onu azaptan korkmaya hamletmişlerdir. İbn Atıyye buradaki مِنْ ‘in işfâkın cinsini açıklamak için فِي anlamında olduğunu beyan ederek, mananın Allah’ın azabından kaygı duymak anlamına geldiğini belirtmiştir.”²⁸

“Müşfikûn” kelimesi genellikle “Allah’a itaatlerini sürdürenler, O’nun hoşnutluğunu kazanma gayreti içinde olanlar, rızasını elde edememe korkusuyla çaba gösterenler şeklinde de açıklanmıştır.”²⁹ İşfak, normal bir korku değildir. İnsanın üzerinde tesirini göstererek maddeten ve manen etkisi altına alan bir korku murad olunmuştur. Allah’tan O’na yaraşır şekilde korkup, emir ve yasaklarına karşı saygılı davrananlar, mü’min olmanın bilinciyle hayatlarını sürdürürler. Onlar bir gün Allah’ın huzuruna varacakları şuuruyla insanlar için bir şey yapabilmeye çabalarlar. Dinin özünün Allah’ın emir ve yasaklarına tazim, yarattıklarına şefkat göstermek olduğunun idrakindedirler.

2.1.1.3. Kıyamet kaygısı

Kıyamet, insanların başına gelecek en büyük gerçekliktir. Öyleyse her an onun kaygısını hissedip ona göre bir hayat sürdürmeye çalışmak gerekir.

الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ وَهُمْ مِنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ

“Onlar, görmedikleri halde Rablerinden içten içe korkarlar. Onlar kıyamet gününden de korkarlar.”³⁰

Razî, “Onlar, görmedikleri halde Rablerinden korkarlar” ifadesinin iki anlama gelebileceğini söylemiştir:

“Onlar, tenhâda da, Rablerinin azabından korkarlar, O’nun emirlerini tutup, nehiyelerinden kaçarlar. Onların Allah’a olan imanları, gaybî bir istidlaldır. O halde bu demektir ki kullar, Allah’ı görmedikleri halde O’na ibadet ederler. Bu görüş, İbn Abbas’tan (r.a) rivayet edilmiştir. Bu konuda başka bir görüş de şudur: “Onlar, Rablerinden hiç bir mahlûkun bulunmadığı ıssız yerlerde de sakınırlar.” Bu mana, doğruya daha yakındır. Buna göre mana, "Onların Allah’ın cezasından çekinmeleri kalplerinin ayrılmaz bir vasfıdır. Yoksa bu haşyet hali onların, tenhada değil de, sadece halk içinde izhar ettikleri bir hal değildir. Yani, "Onlar kıyamet gününün azabından ve orada cereyan edecek olan hesap, sual, vb. diğer şeylerden dolayı tir tir titrerler, böylece de Allah’a isyan etmekten geri dururlar" demektir.”³¹

²⁸ Ebû Hayyan, *Bahr*, VI, 410.

²⁹ Karaman ve diğ., *Kur’an Yolu*, VI, 30.

³⁰ el-Enbiya 21/49.

³¹ Râzî, *Mefâtih*, XXII, 155.

Bu endişe mü'minlerin dünyada çok daha düzgün bir hayat sürdürmesine sebep olur. Ayette mü'minlere yapılan övgünün dışında kıyametten gafil olanlara da bir uyarı olduğunu belirten İbn Acîbe, bunu şöyle ifade etmektedir:

Allah (c.c.), “Gayb halinde Rablerinden korkarlar” sözüyle muttakileri övmüş, kendilerine yapılan ikazları görmedikleri için kıyametten gafil olan kâfirlere de bir ta’rîz yapmıştır. “Onlar kıyametten de tir tir titrerler” şeklinde Rablerinden korkmalarına ilaveten bu nitelikleriyle de onları vasfetmek suretiyle, kıyametin mahlûkatın başına gelecek en büyük husus olduğu bildirilmiş, ayette isim cümlesi kullanılarak kıyamet endişelerinin devamlı olduğu gösterilmiştir.”³²

يَسْتَعْجِلُ بِهَا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِهَا وَالَّذِينَ آمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْهَا وَيَعْلَمُونَ أَنَّهَا الْحَقُّ أَلَا إِنَّ الَّذِينَ يُجَارُونَ فِي السَّاعَةِ

لَفِي ضَلَالٍ بِعِيدٍ

“Kıyamete inanmayanlar, onun çabuk kopmasını isterler. İnananlar ise, ondan korkarlar ve onun gerçek olduğunu bilirler. İyi bilin ki, Kıyamet günü hakkında tartışanlar derin bir sapıklık içindedirler.”³³

Ayetin nüzûl sebebi ile ilgili Râzî, “Hz. Muhammed (s.a.) Yahudileri kıyametin vukû bulacağına dair tehdit etmesine rağmen, onlar başlarına gelecek korku ve endişelere aldırış etmeyerek, “Kıyamet ne zaman kopacak? Ah, keşke bir kopsa da, böylece biz, hak olan şeyin, bizim tuttuğumuz yol mu, yoksa Muhammed ve ashabının üzerinde olduğu şey mi olduğunu görürsek” şeklinde istihza yollu sözleri üzerine Cenâb-ı Hakk’ın bu ayetleri indirdiğini belirtmiştir.”³⁴

Buna mukabil mü'minlerin kıyametten korkup endişe ettiklerini belirten Mâturîdî, “Hâlbuki mü'minler kıyamet koptuğu zaman tövbe etmenin imkânsız olduğunu bildikleri için, kıyametin halleri ve korkunç durumlarından kurtuluşun zor olduğunu bilip ondan kaygı duyarlar demiştir. İnkârcılar birde üstelik onun hakkında peygamberle tartışmaya girip kopacağına ihtimal vermedikleri için, ayette derin bir sapıklık içerisinde olmakla nitelenmişlerdir.”³⁵

Kâfirlere için dünya zevk ve sefa yeridir. Bu nedenle yaptıklarının sorumluluğundan kurtulma psikolojisiyle kıyamete inanmazlar. İnsan psikolojisinde de bir şeyin varlığını kabul etmemek, ondan duyulan korkuyu azaltır ya da yok eder. Hâlbuki mü'min ahiret hayatını, dünyada yaptıklarının hesabını vereceği bir yer olarak görür. Bu yüzden kıyametin dehşeti inananlar için derin endişe sebebidir. Kur’ân’ın birçok ayetinde

³² İbn Acîbe, Ebu’l-Abbas Ahmed b. Muhammed, *el-Bahru’l- Medîd fî Tefsîri’l-Kur’ani’l- Mecîd*, Beyrut 2002, III, 469.

³³ eş-Şûra 42/18.

³⁴ Râzî, *Me’âti’*, XXVII, 138.

³⁵ Mâturîdî, *Te’vîlât*, IX, 117.

kıyametin vukûu ve yaşanacak sahneleri teferruatıyla anlatılır: “*Kapı çalan! Nedir o kapı çalan? O kapı çalanın ne olduğunu bilir misin? İnsanların, ateşin etrafını sarmış pervaneler gibi olduğu, dağların da atılmış renkli yüne dönüştüğü gündür (o Kâria!)*”³⁶

تَرَى الظَّالِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا كَسَبُوا وَهُوَ وَاقِعٌ بِهِمُ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي رَوْضَاتِ الْجَنَّاتِ لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ
عِنْدَ رَبِّهِمْ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ

“*Sen zalimlerin yaptıkları şeyler tepelerine inerken bu yüzden korku ile titrediklerini göreceksin. İnanıp yararlı işler yapanlar da cennet bahçelerindedirler. Onlar için Rableri katında diledikleri her şey vardır. İşte bu büyük lütuftur.*”³⁷

“İşledikleri kötülüklerden dolayı müşriklerin korkup titrediklerini görürsün. Bu korku kıyamet günü başlarına gelecektir. Zeccac, **هُوَ** zamirinin bir muzaf takdir edilerek işlediklerine döndüğünü söylemiştir. Yani işledikleri kötülükler, onları gelip bulacak, tepelerine inecektir. İster korksun, isterse korkmasınlar, bundan kurtuluşları yoktur.”³⁸

Taberî, zalimlerle iman edip salih amel işleyenlerin arasındaki farkı şöyle açıklamaktadır: “İman edip salih amel işleyenler için Rableri katında canlarının çektiği ve gözlerinin görmekten hoşlandığı cennet bahçelerindeki nimetler vardır. Bu onların ahiretteki fazileti ve dünyada birtakım insanların diğerlerine verilen nimetlerdeki üstünlüğü gibi bir üstünlüktür.”³⁹

Büyük suçlara bulaşmış mücrimler yakalanıp hesap vermek için mahkemeye çıkarıldıklarında, cezalandırılacaklarını anlayıp korkudan titremeleri kendilerini ceza almaktan nasıl kurtaramazsa, zalimlerin kıyamette karşılaşacakları akıbetten dolayı korkmaları da bir işe yaramayacaktır. Çünkü onlar dünyada kendilerine yapılan uyarılara aldırış etmeyerek her türlü melaneti işlemiş, amel defterlerini günah ve kabahatlerle kirletmişlerdir. Artık onların bu defterlerde yazılı olanlarla yüzlerinin

³⁶ el-Kâria 101/1-5.

³⁷ eş-Şûra 42/22.

³⁸ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 699; Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, VII, 190.

³⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXI, 524.

kararması kaçınılmazdır. “Yine o gün birtakım yüzleri de keder bürümüş, hüzünden kapkara kesilmiştir. İşte bunlar kâfirlerdir, günahkârlardır.”⁴⁰

قَالُوا إِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِي أَهْلِنَا مُشْفِقِينَ. فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا وَوَقَّانَا عَذَابَ السَّمُومِ

“Derler ki: Şüphesiz daha önce biz, ailemiz içinde yaşarken (Allah'a isyandan) korkardık. Allah bize lütfetti de bizi vücudun içine işleyen azaptan korudu.”⁴¹

Ayette Allah’a (c.c.) iman eden ve soylarından gelenlerin de iman ettiği kullara verilecek çeşitli cennet nimetlerinden bahsedilmiş, canlarının çektiği her türlü meyve ve etleri kendilerine cennet şarabıyla sunan hizmetçilerin etraflarında döneceği bildirilmiştir. Böylesine mutluluk içerisinde olan “cennetliklerden kendisine soru sorulanlar, dünyada iken ailesi hakkında ince kalpli, Allah’a isyan etmekten korkan, akıbetlerinden ürperen itaatkâr kullar şöyle derler. “Allah bizi vücudun içerisine derinlemesine nüfûz edecek bir azaptan koruyarak rahmetiyle büyük bir lütufta bulunmuştur.”⁴² Taberî, ayetteki مُشْفِقِينَ ifadesini, خَائِفِينَ:korkanlar ya da وَجِلِينَ:

ürperenler, titreyenler olarak tefsir etmiştir.⁴³ Hasan-ı Basrî: “Semûm, cehennemin isimlerinden ya da tabakalarından biridir” demiştir. Onun cehennem gibi bir ateş olduğu ya da zehirli bir azap olduğu da söylenmiştir. **Semûm**, aslında sıcak rüzgârdır. Ebû Ubeyde, semûm gündüzün, bazen de gece esen; harareti bazen gece, bazen de gündüz olan bir rüzgârdır demiştir. Soğuğu ve sıcakıyla kavuran rüzgâr için semûm kullanılır.⁴⁴

2.1.1.4. Emaneti yüklenmekten çekinmek

İnsanın dışındaki diğer varlıkların hakkını yerine getirememesi kaygısıyla yüklenmekten kaçındığı emaneti, akıl, bilgi ve idrak kabiliyeti sayesinde üstlenme cesareti gösteren insanın bu davranışı, cehaletinden kaynaklanmaktadır.

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا

⁴⁰ Abese 80/40-42.

⁴¹ et-Tûr 52/26-27.

⁴² Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 150.

⁴³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 320.

⁴⁴ Kurtubî, *el-Câmî*, XVII, 48.

“Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir.”⁴⁵

Ayette Allah’ın insana yönelttiği mükellefiyetten bahsedilerek ‘emanet’ meselesine değinildiğini belirten Fahreddin Râzî,

“Teklif, insana tabiatında olanın aksini emretmektir. Bu çeşit teklif (mükellefiyet), ne gökler, ne de yerler için söz konusudur. Çünkü yerler, dağlar ve gökler, yaratıldıkları tabiat üzeredirler. Meselâ dağdan hareket etmesi, yerden yukarı çıkması, gökten de aşağı inmesi istenmemiştir. Bu tür bir mükellefiyet meleklerde de yoktur. Çünkü melekler, her ne kadar bazı emir ve nehiylerin muhatabı iseler de, onlarda meselâ biz insanlardaki gibi yeme-içme diye bir şey yoktur. Melekler, tıpkı insanın yaratılışına uygun bir şeyle meşgul olması gibi, gece ve gündüz, ara vermeden devamlı tesbihatta bulunurlar.”⁴⁶ demiştir.

Gezgin’e göre, “ayetteki işfak ifadesi, manevî anlamda bir sorumluluk yüklenmekten korkmak, titremek demektir.”⁴⁷

Ayetteki, “Bunu yüklenmekten çekindiler, endişeye düştüler” ifadesindeki emanetin, kolay kolay kabul edilmemesini Fahreddin Râzî şu sebeplerle açıklamaktadır:

- a) Onun, meselâ hemen kırılacak kıymetli taşlardan yapılmış kap-kacak gibi muhafazası zor olan, çok değerli bir şey olması. İnsan bunu kabule yanaşmaz.
- b) Emanetin vaktinin, kıtlık ve yağmaların olduğu bir zaman olması. Bu durumda da yine insan, bu vakitte de emanetleri kabul etmez. Ayetteki “emânet’in durumu da böyledir. Çünkü şeytan ve ordusu, mükellefiyetlere kastetme içindedirler.
- c) Emanetlere riayet etmek ve onları gerektiği gibi, yerine iade etmek. Meselâ, alafa, suya ve hayvanlara uygun hususi yerlere muhtaç hayvanların emanet bırakılması gibi. Çünkü insan böylesi emaneti de kabul etmekten çekinir. Fakat bir sandığın içine konulabilecek yahut evin tavanına asılıp muhafaza edilebilecek şeyler böyle değildir. İşte “teklif” de böyledir. Çünkü bu da eğitilmeye ve artırılmaya muhtaçtır.”⁴⁸

“Göklerin, yer ve dağların kendilerine arz edilen emaneti yüklenmek istememelerinin sebebi, “Emaneti yüklenecek olursak belki yerine getiremeyiz” şeklindeki özenle karışık endişeden dolayıdır.”⁴⁹

“Emanet kelimesinin sözlük anlamı “korku ve kaygının gitmesi, insanın korunma konusunda gönül rahatlığı içinde olması”dır. Emanet kelimesi bu güvenlik hali psikolojisi için kullanıldığı gibi, güvenme ve koruma konusu olan, korunması istenen şey için de kullanılır. Din terimi olarak emanete birçok anlam yüklenmiştir. Bunlar içinde maksada en yakın olanlar, “tevhid kelimesi ve inancı, adalet, okuma-yazma, akıl ve mükellef olma kabiliyeti ve Türkçe’deki emanet”tir. Emanet kavramlarının tamamını, “insanın, akıl ve hür iradeye dayalı yükümlülüğü” kavramı içinde toplamak mümkündür.”⁵⁰

⁴⁵ el-Ahzâb 33/72.

⁴⁶ Râzî, *Mefâtiḥ*, XXV, 203.

⁴⁷ Gezgin, *Adı Geçen Makale*, s. 48.

⁴⁸ Râzî, *Mefâtiḥ*, XXV, 203.

⁴⁹ Sülün, *İman-Amel İlişkisi*, s. 216.

⁵⁰ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 35; Râzî, *Mefâtiḥ*, XXV, 202; İbn Âşûr, *Tahrîr*, XXII, 126.

Bazı tefsirciler hakiki mânada “Allah’ın ezelde, göklere, yere ve dağlara şuur verdiğini, emaneti onlara teklif ettiğini, onların bundan çekinerek yüklenmek istemediklerini belirtirler. Sonra insana teklif ettiğini, insanın ise tabiatı itibarıyla cahil ve neyi nereye koyacağı konusunda şuarsuz olduğu için, emaneti yüklendiğini söylemişlerdir. *Kur’ân Yolu Tefsirinde* ise, burada bir benzetme ve temsil yoluyla anlatım örneği bulunduğu ifade edilerek, insanın akıl, bilgi ve kararlarını özgürce verebilme özelliği sayesinde manevî anlamdaki sorumluluğu üstlenebilecek kabiliyette olduğu için, emanet ile sorumlu tutulduğu, ilâhî teklife onun muhatab olduğu ifade edilmektedir.⁵¹

2.1.1.5. Sadaka yükümlülüğünden çekinmek

Buradaki kaygı önceki ayetlerdeki gibi manevî bir sorumluluk duygusundan değil, sadaka yükümlülüğünü yerine getirememenin getirdiği maddî bir endişeden kaynaklanmaktadır.

ءَاشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِّ نَجْوَيْكُمْ صَدَقَاتٍ فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاطِيعُوا
اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

“Baş başa konuşmanızdan önce sadakalar vermekten çekindiniz mi? Bunu yapmadığınıza ve Allah da, sizi affettiğine göre artık namazı kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Resûlüne itaat edin. Allah bütün yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”⁵²

“Ey Mü'minler! Peygamberle fısıldaşarak konuşmadan önce yoksul düşeriz endişesiyle sadaka vermek size ağır mı geldi? Arapçada işfak, korku ve kaygı duymaktır. Yoksulluk çekeriz endişesiyle bu emir size ağır geldiyse, artık sadaka vermeksizin onunla baş başa konuşabilirsiniz. Önceki ayetin hükmü sizden kaldırılmıştır.”⁵³

Ayette işfak kelimesi, sorumluluk üstlenmekten, insanın üzerine yüklenen maddî bir yükten dolayı korkmak, ürpermek anlamındadır. Sadaka vermekten korkanlar ashabdır. Onların korkuları, bir tehlikeden ya da manevî bir mesuliyetten kaynaklanan bir korku

⁵¹ Karaman ve diğ., *Kur’ân Yolu*, IV, 406.

⁵² el-Mücadele 58/13.

⁵³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, 487.

değildir. Maddî sorumluluğu yerine getirememe kaygısı, bu korkuya neden olmaktadır.⁵⁴

Mecliste insanlarla sohbet ederken gelip gizlice kulağına bir şeyler fısıldayanların Resûlullah'ı (a.s.) rahatsız etmesi üzerine, böyle yapmak durumunda olanlara bir yaptırım olarak önceden sadaka takdim etmeleri istenmiştir. Bu davranışın önüne geçilince sadaka mükellefiyeti neshedilmiş ve mü'minler artık namaz kılıp zekât vermekle ve Allah'a ve Resûlüne itaat etmekle emredilmişlerdir. Ayrıca, "Allah işlediklerinizden haberdardır" ifadesiyle insanların bu ibadetlerde hassasiyet göstermeleri gerektiği belirtilmiştir.

2.1.1.6. Rabbin azabından korkmak

Allah'ın azabından ne dünyada ne de ahirette emin olmak mümkün olmadığı için her zaman özenli davranmak, emir ve yasaklar konusunda hassasiyet taşımak gerekir. Böyle bir davranış ancak sorumluluk duygusuna sahip insanların başarabileceği bir erdemdir.

وَالَّذِينَ هُمْ مِنْ عَذَابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ

*"Onlar, Rablerinin azabından korkan kimselerdir."*⁵⁵

"Onlar dünyada ve ahirette Rablerinin kendilerine azap etmesinden korkar ve ne bir farzı zayı eder ne de bir yasağı (haddi) çiğnerler."⁵⁶ "İşfâk" kelimesi, Kur'ân lisanında ürperti, kaygı, korkudan titreme, hoşlanılmayan şeyden ve ilahî azaptan korkma anlamındadır.

"Kıyamet gününü sadece tasdik in ötesinde bir başka derece de budur. Keskin bir hassasiyet, uyanık bir murakabe ve Allah Teâlâ'nın huzurunda ne kadar çok ibadet ederse etsin kusurunu anlamak, kalbin şaşmasından korkmak herhangi bir anda Allah'ın azabını hak etmekten çekinmek. Her zaman Allah'tan korumasını ve inayetini dilemektir. Hz. Peygamber bile Allah katından gelmiş bir elçi olduğu, Allah'ın kendisini seçip muhafaza ettiğini bildiği halde Allah'ın azabından her zaman korkar, her zaman çekinirdi. Kesin olarak bilirdi ki ameli kendisini koruyamaz, Allah'ın lütfu ve rahmeti yetişmeden cennete girdiremez. Ashabına şöyle demişti hep: "Hiçbir kimseyi ameli cennete girdiremez." Ashab: "Seni de mi ey Allah'ın Resûlü? deyince, "Ben de Allah'ın rahmeti sayesinde ancak girebilirim"⁵⁷ diye karşılık vermiştir."⁵⁸

⁵⁴ Gezgin, *Adı Geçen Makale*, s. 48.

⁵⁵ el-Meâric 70/27.

⁵⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIII, 276.

⁵⁷ Buhârî, Merdâ, 11.

⁵⁸ Seyyid Kutub, *Fî Zılâl*, VI, 3500.

2.1.2. Vecel وَجَل

V-C-L kökünden müştak olan bu kelime sözlüklerde havf yani korku ve korkmak, ürperme anlamındadır. Ebû Hilal Askerî'ye göre vecel, “bir kimsenin tedirginlik ve kaygı nedeniyle ürperti hissetmesi halidir.”⁵⁹ Râgıb el-İsfahani'ye göre bu kelime Kur'ân'da "korku duygusu ile dolmak, korkuyu hissetmek, ya da korkudan tüylerin diken diken olması, ürpermesi" anlamına gelmektedir.⁶⁰

“Vecel, korku (feze') demektir. Bir topluluktan korkan kişiye رَجُلٌ وَجَلٌ : “korkak adam” denir. Vecîl, su toplanan çukura ve korku yerine denir. Yemaniye lugatında mevcildendir.⁶¹ Vecel, korku hissetme durumudur. İbn Kayyım el-Cevziyye'ye göre vecel, gücü ve cezasından korkulan kişinin anılması ya da kendisini görmekle kalpte meydana gelen sarsılma ve titremedir.”⁶² Askerî ise, “İnsan huzursuz olur ve emniyet hissine sahip olmaz ise bu durum vecel kelimesinde ifadesini bulur. Heybete gelince, tazim ve saygıya dayalı bir korkudur. Çoğunlukla sevgi ve bilmeye dayalı olur. Sevgiye bağlı bir ta'zimdir. Havf, “itmi'nan”ın (iç huzurunun) karşıtıdır. Huzursuz olan ve mutmain olmayan biri için وَجَلَ الرَّجُلُ : “Adam korktu” ifadesi kullanılır. أَنَا مِنْ هَذَا عَلَى وَجَلٍ : “Ben bundan dolayı huzursuzum” ve مِنْ ذَلِكَ عَلَى طَمَئِينَةٍ : “Şundan dolayı içim rahattır” denilir. Oysa عَلَى خَوْفٍ فِي هَذَا الْمَوْضِعِ : “bu konuda içimde bir korku var” denilmez.”⁶³

Kur'ân'daki, اَلَّذِينَ اِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجَلَتْ قُلُوبُهُمْ “Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir”⁶⁴ ayeti, “Allah'ın azameti ve kudreti anıldığında, Allah'a takdim ettikleri taati yeterli görmedikleri için kalpleri mutmain olmaz, içleri rahat etmez ve kusurlu olduklarını zanneder de, bundan dolayı ızdırap duyarlar” anlamına gelir.⁶⁵ Fahreddin Razi, bu

⁵⁹ Askerî, *el-Furûk*, s. 238.

⁶⁰ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 529.

⁶¹ İbn Dureyd, *Cemhere*, VII, 113; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 529.

⁶² İbn Kayyım, *Medâric*, I, 397.

⁶³ Askerî, *el-Furûk*, s. 238.

⁶⁴ el-Enfal 8/2.

⁶⁵ İbn Teymiyye, *Medâric*, s. 550; Askerî, *el-Furûk*, s. 238.

ayette geçen "vecel" kelimesinin, Arapça'da bir kimse korktuğu zaman kullanıldığını belirterek Ma'n b. Evs el-Müzenî'nin şu beytini bu kelimeyle ilgili olarak delil gösterir:

لَعَمْرُكَ مَا أَذْرِي وَأَنِّي لِأَوْجِلُ عَلَى أَنَّا تَعْدُو وَالْمَنِيَّةُ أَوَّلُ

“Senin ömrüne yemin ederim ki, hakikaten ben çok korkmama rağmen, belanın önce kime geleceğini bilmiyorum”⁶⁶

“Çekindiği bir kişi veya durum için, “Ben ondan korkuyorum” denir. Vecel, Allah'ın azabından korkmaktır.”⁶⁷ İsmail Hakkı Bursevî'ye göre, vecel, Allah'ın cezası hatıra gelince, O'nun azamet, heybet ve celali karşısında ürpermek olup, peygamberler ve takva ehli, kâmil mü'minler ile mukarrebeler has ve onlardan hiç ayrılmayan bir korku türüdür.⁶⁸ Benzer bir görüş serdeden Elmalılı M. Hamdi Yazır'a göre, “kalpleri ürperir” den maksadın, mücerred olarak Allah ismi celali söylendiği zaman yani sıfatından hiç bahsedilmeden ve efalinden (fiillerinden) hiçbir şey gösterilmeksizin yalnızca Allah denildiğinde yürekleri oynar. Kalplerini ümid-i rahmet/rahmet ümidi ve şevk-ı mahabbet/sevgi heyecanı kaplar, mahabbetle karışık bir korku sarar. Allah'ın azamet ve celalinden dolayı bir ürperti kaplar.⁶⁹ Hâsılı vecel, kalbi cilalayan, incelten, fitrat noktasına getirerek Allah'a karşı saygıyla doldurarak bütün hücrelere sirayet eden korkuya denilir. Bu yönüyle haşyete benzer.

Vecel kelimesi, sözlüklerde havf yani “korkma, ürperme, bir kimsenin tedirginlik ve kaygı nedeniyle ürperti hissetmesi hali” anlamlarında Kur'an'da beş yerde geçmektedir. Bazen bilinmeyen bir akıbetten, bazen de iclal ve saygıdan kaynaklanan vecel, kalbe nispet edildiğinde, Allah'ın azamet ve celali karşısında gönlün ürpermesi, titremesi anlamına gelir.

2.1.2.1. Allah anıldığında mü'minlerin kalplerinin ürpermesi

Ayette hakîki mü'minlerin temel psikolojik durumları vecel ile anlatılmaktadır.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ

“Mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. Onun âyetleri

⁶⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XX, 93; Zemahşerî *Esas*, II, 493.

⁶⁷ Kurtubî, *el-Câmi*, VII, 233.

⁶⁸ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, III, 312.

⁶⁹ Yazır, *Hak Dini*, IV, 202.

kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler.”⁷⁰

Kurtubî'ye göre, “Vecel, Allah'ın azabından korkmak (el-feze')tır. Allah Teâlâ imanlarının kuvveti ve her an huzurundaymış gibi Rablerinin ismi anıldığında O'na saygılı olan mü'minleri bu ayetinde kalpleri ürperir diye vasıflandırmıştır. Bunun bir benzeri de “Allah anıldığı zaman kalpleri ürperen...”⁷¹ ve “İman edenlerin kalpleri Allah'ın zikriyle yatıştır.”⁷² ayetlerinde geçmektedir. Bu durum kalbin Allah'ı bilmedeki kemaliyle mümkün olur. Vecel, Allah'ın azabından korkmaktır. İkisi arasında bir tutarsızlık görmeyen Kurtubî, gerekçe olarak Allah Teâlâ'nın şu ayette bu iki manayı bir arada topladığını belirterek, “Rablerinden korkanların derileri (vücutları) ondan dolayı gerginleşir. Sonra derileri de (vücutları da) kalpleri de Allah'ın zikrine karşı yumuşar.”⁷³ ayetini örnek olarak getirmiştir.⁷⁴

İbn Kesîr 'e göre, burada söz konusu edilen Allah'tan korkmak, O'nun emirlerini yapmak ve yasakladıklarını da terk etmektir.⁷⁵

Reşid Rıza ise, bu kelimenin Kur'ân'da geçtiği yerlere atıflarda bulunarak, “korku veya kalbi tedirgin eden, endişelendiren korku duygusu” anlamına geldiğini belirtir:

"Vecel', 'havf ve 'feze' türü korkudan farklı bir korku türüdür. Bu nedenle Kur'ân'da özellikle mü'minlerin ayrıcalıklı vasıfları arasında zikredilmiştir. Vecel, bazen bilinmeyen bir akibetten dolayı olabileceği gibi bazen de, iclal ve saygıdan kaynaklanabilir. Bu kelime kalbe nispet edildiği zaman, Allah'ın azamet ve celali karşısında gönlün ürpermesi, titremesi anlamına gelmektedir. Reşid Rıza, vecel kelimesini, yalnızca "azaba çarptırılmaktan korkmak" şeklinde anlayanları, 'haşyetullah 'ın tadını alamamış kimseler' olarak tavsif etmektedir.⁷⁶

Fahreddin Râzî, bazı hakikat sahiplerinin korkuyu, azap korkusu, azamet ve saygı korkusu diye ikiye ayırdıklarını belirtmiştir:

“Azap korkusu isyankârlar için söz konusu iken, azamet ve saygıdan kaynaklanan korku ister mukarreb melek olsun, ister gönderilmiş peygamber olsun, mahlûkatın hiçbirinin kalbinden gitmeyen korkudur. Bunun sebebi, Allah Teâlâ'nın zatı itibarıyla bütün varlıklardan zengin oluşu ve ondan başka her varlığın ona muhtaç olması dolayısıyladır. Muhtaç, zengin olanın yanında mehabete kapılır ve korkar. Bu azaptan korkmak değil, onun zengin olmasını bilmekten ve ona muhtaç olmanın gerektirdiği mehabetten

⁷⁰ el-Enfal 8/2.

⁷¹ el-Hac 22/35.

⁷² er-Ra'd 13/28.

⁷³ ez-Zümer 39/23.

⁷⁴ Kurtubî, *el-Câmî*, VII, 233.

⁷⁵ İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 278.

⁷⁶ Reşid Rızâ, *Tefsîr*, IX, 589-590.

kaynaklanır. Eğer vecelden maksat birinci kısım ise, bu sadece Allah'ı anmakla elde edilmez. Ancak Allah'ın azabını hatırlamakla kazanılır diyorsan, buraya yakışan bu ifadedir deriz. Çünkü bu ayetin amacı, Bedir ashabını ganimetlerin taksimi konusunda Allah'a ve Resûlüne itaate yöneltmektir. Şayet vecelden maksat ikinci kısım olursa, bu yalnızca Allah'ın anılmasıyla da gerçekleşir. Ayette gizlenmesine ihtiyaç yoktur.”⁷⁷

Ayette kâmil iman sahibi mü'minler için 'üç büyük makam' sıfat olarak eklenmiştir. Ebû Hayyan, bu kişilerin Allah'tan korkan, imanları artan ve Rablerine tevekkül eden şeklinde övüldüklerini belirtmiştir:

“Allah anıldığı zaman” ifadesiyle Allah'ın ismi anılıp telaffuz edildiğinde O'na olan saygı, heybet ve tazimlerinden kalplerinin korku ve endişeye kapılması anlamı muhtemeldir. Burada Allah'ın zikrinden maksat, şefkati, rahmeti ve sevabı olabilir. Muzafın hafzedilmesiyle Allah'ın azameti, kudreti ve kendisine isyan edenleri korkuttuğu şeyler kastedilebilir. Zeccac böyle demiştir. Süddî ise, “Adamın günaha yeltenip, Allah'ı hatırlamasıyla ondan korkup vazgeçmesidir” demiştir. Allah'ın gölgesinden başka hiçbir gölgenin olmadığı gün, Allah'ın gölgelendireceği kişiler arasında sayılan, “...Güzel ve makam sahibi bir kadın tarafından davet edildiği halde ben Allah'tan korkarım diyen kimse...”⁷⁸ hadisindeki anlam da budur.”⁷⁹

Süleyman Ateş de, Hasan-ı Basrî'den yaptığı aktarımla, İslâm'a kuru bir bağlanış ile Allah sevgisini yürekten hissetmek arasında farkı çok güzel ortaya koymuştur:

“Bazı kimseleri Allah sevgisi öyle sarar ki yürekleri yufkalaşır, Allah'ın ayetlerini duyunca ağlarlar, âdeta merhamet kaynağı olurlar. İnsanın imanı, canının her zerreciğini saran bir aşk, bağlılık, derin bir heyecan halini alır. Hasan-ı Basrî kendisine 'Sen mü'min misin? diye soranlara, 'iman iki türlüdür. Eğer bana; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe inandığımı soruyorsan, evet ben mü'minim. Fakat bana: 'Mü'minler o kimselerdir ki Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir, kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğu zaman imanlarını artırır ve Rablerine tevekkül ederler' ayetinden soruyorsan, ben o mü'minlerden olup olmadığımı bilmiyorum' şeklinde cevap vermiştir.”⁸⁰

الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَالصَّابِرِينَ عَلَى مَا أَصَابَهُمُ وَالْمُقِيمِي الصَّلَاةِ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ

“Onlar, Allah anıldığı zaman kalpleri ürperen, başlarına gelen musibetlere sabreden, namazı dosdoğru kılan ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcayan kimselerdir.”⁸¹

“İslâm duygu ve hareketleri birleştirir. Hepsini tek bir yöne, Allah'a tevcih eder. Yalnız Allah'ın adının anılması onların vicdanlarındaki korku ve ürpertiği artırır ve harekete geçirir. Başlarına gelenlere sabrederler. Allah'ın hükmüne itiraz etmezler. Namaz kılarlar, Allah'a gerçek mânada ibadet ederler. Kendilerine verdiğimiz rızıktan infak ederler. Allah'ın kendilerine verdiği rızık cimrilikle tutuvermezler.”⁸²

⁷⁷ Râzî, *Mefâtiḥ*, XV, 96.

⁷⁸ Buhârî, Ezan 36; Müslim 91, (1031); Muvatta 14, (952, 953); Tirmizî, Zühd 53, (2392); Nesâî, Kudât 2 (8, 222, 223).

⁷⁹ Ebû Hayyan, *Bahr*, IV, 457.

⁸⁰ Ateş, *Tefsîr*, II, 1059.

⁸¹ el-Hac 22/35.

⁸² Seyyid Kutub, *Fî Zılâl*, IV, 2423.

Sabır, İslâm Ahlâkında en büyük erdemlerden biri sayılmış, başına gelenlere sabretmek Kur’ân’da birçok ayette övülmüştür. Bir Hadis-i şerifte Hz. Peygamber (a.s.), “Sabır, öfke anında gösterilendir”⁸³ buyurarak sabrın ne kadar erdemli bir davranış olduğunu bize bildirmiştir. Ayette sabırlı olmaya üç güzel haslet daha eklenerek, Allah anıldığında kalpleri ürperip, namazı hakkıyla kılan ve kendilerine verilen rızıklardan Allah yolunda harcayan bu insanlar, bir önceki ayet-i kerimede Allah’a itaat eden, ihlâslı ve mütevazı kişiler olarak müjdelenmiştir. Genelde de insanlara maddî olarak yardım eden insanlar, samimi ve mütevazı olurlar.

إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ إِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ. قَالُوا لَا تَوْجَلْ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ

*“Hani misafirler İbrahim'in yanına girmiş ve "Selam" demişlerdi. O da, "Gerçekten biz sizden korkuyoruz" demişti. Onlar, "Korkma, biz sana bilgin bir oğul müjdeliyoruz" dediler.”*⁸⁴

Gelenlerin melekler olduğunu bilmeyen Hz. İbrahim, ‘Biz, sizden endişe ediyoruz’ demiştir. “Bu endişe, onların yememelerinden kaynaklanmaktadır. Tanınmayan birisi misafir olarak gelip kendisine yemek ikram edildiğinde, eğer o yemekten yerse, bir güven duygusu hâsıl olur. Yok, eğer yemezse, o zaman da korku meydana gelir. Bu korkunun onların, Hz. İbrahim'in yanına izinsiz ve zamansız girmesinden ötürü olduğu da söylenmiştir.”⁸⁵ Hz. İbrahim'in ikram ettiği buzağıyı yemeyen garip davranışlı kişilerden yani meleklerden duyduğu endişe ve gönül rahatsızlığı “vecil” masdarı ile ifade edilmektedir.

2.1.2.2. Mü'minlerin kalpleri ürpererek sadaka vermesi

وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجَلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ

*“Rablerine dönecekleri için verdiklerini kalpleri ürpererek verenler,”*⁸⁶

“Başka herhangi bir sebepten değil, yalnızca Allah rızası için ibadetlerini yapan mü'minler, kusurlarından dolayı verdikleri zekât ve sadakaların da kabul edilmeme

⁸³ Buhârî, Tefsîr, Hâ Mîm es-Secde (Fussilet) 1.

⁸⁴ el-Hicr 15/52-53.

⁸⁵ Râzî, *Mefâtiḥ*, XIX, 156.

⁸⁶ el-Mü'minun 23/60.

endişesini taşırlar. Aynı zamanda kıyamet günü Allah'ın huzuruna çıkıp hesapla karşılaşmaktan endişe duyarlar. İbn Abbas ve İbn Cübeyr, bunun bütün hayır ve iyiliklere şamil olduğunu söylemişlerdir. Sanki “Allah’a itaat konusunda güçlerinin yettiği kadar çaba gösterirler” demek istemiştir. Hz. Âişe (r.a.) bu ayeti okuyup Resûlullah’a (s.a.) dedim ki: *“Ya Resûlellah, bu ayet, zina eden, şarap içen, bu gibi günahları yaparken Allah’tan korkan kimseyi mi kastetmektedir? Resûlullah (s.a.): “Hayır ey Sıddîk’ın kızı! Öyle değil. Namaz kılan, oruç tutan, sadaka verip de Allah tarafından kabul edilmemesinden endişe duyan mü’minlerdir.”* diye buyurmuştur.⁸⁷

Arifin itaatinden duyduğu endişe, isyankâr davranmasından duyduğu endişeden daha fazladır. Çünkü tövbe isyankâr davranmayı yok eder, itaat ise tashih gerektirir. Hasan-ı Basrî: “Mü’min iyilik ve endişe içerisinde, münafık kötülük ve güven içerisinde yaşar” demiştir. Abdullah Razî: “Bu özelliklerin sıralanması son derece güzeldir. Birincisi, sakınılması gereken şeylerden şiddetli korkuyu gösterirken, ikincisi Allah’a iman etmeyi sağlar. Üçüncüsü ibadetlerde riâyayı terk etmeyi, dördüncü özellik ise, bütün bu üç sıfatı toplayan kişinin eksiklik korkusuyla ibadetleri yerine getirmesidir. Bu ise, sıddıkların makamıdır”⁸⁸ demiştir.

Şeytan bazen yaptığı ibadetleri beğendirerek de âbidi aldatabilir. İnsan ibadetlerini gözünde büyüterek önemli görür ve ben Allah tarafından sevilen birisiyim zehabına kapılabilir. Bu durum bir mü’minin asla düşmemesi gereken bir yanılgıdır. Bu sebeple, “İnsan ne zaman kötü olur? sorusuna Hz. Âişe (r.a.), *“İyi olduğunu zannettiği zaman”* cevabını vermiştir.

Kur’ân bütünlüğünde 'vecel' kelimesi, Allah dostlarının, yine Allah'a olan saygı ve hürmetlerinden kaynaklanan ve kalbin ürpermesiyle gönülden hissedilen bir duygu halidir. “Bu kelimeyi ‘korku’ anlamına gelen diğer kelimelerle aynı kategoride değerlendirmemek lazımdır. Zira bu kelime korkudan daha çok, saygı, sevgi ve hürmetten kaynaklanan bir ürpertir vardır.”⁸⁹

2.1.3. Hazer حذر

“Sözlüklerde hazr için, ister şüpheli ister şüphesiz olsun zarardan sakınmak, zarara karşı müdafaa durumu söz konusudur. Hazer, ister zannî ister yakînî olsun zarardan korunma, kaçınma anlamınadır. Hazer, zarara engel olur, havf ise engel olmaz. Bu nedenle, حذر

⁸⁷ Tirmizî, Tefsîr, Humeydî, hadis no. 275; Ahmed b. Hanbel, Müsned, (Fethu’r-Rabbaânî, 18/26).

⁸⁸ Ebû Hayyan, Bahr, VI, 410.

⁸⁹ Gezgin, Adı Geçen Makale, s. 53.

حَذَرَكَ “Dikkatli ol” denilir; fakat bu anlamda حَذَّ حَوْفَكَ denilmez.⁹⁰ Hazır için sakınmak, korunmak ve ihtiraz (dikkat-uyanıklık) manaları yanında hazırlıklı ve tetikte olmak, feze’ (korkmak) da kullanılmıştır. حَذَّرْتُ الشَّيْءَ: “Bir şeyden sakındırdım” demektir. Tahzîr sakındırmak, korkutmaktır. وَحَذَّرَكُمْ اللَّهُ نَفْسَهُ “Allah sizi kendisine karşı sakındırmaktadır.”⁹¹ Hazırlıklı ve tetikte olmak manaları için “teehhüb” ve “isti’dad” kelimeleri kullanılır. Uyanık, dikkatli kişi için رَجُلٌ حَذِرٌ denir.⁹² حُذُوا حَذْرَكُمْ “Tedbirinizi alın, tetikte olun”⁹³ ayetinde hem tetikte olmak, hem de silah vb. tedarik etmek manasına gelir.⁹⁴ Hazerdeki korku, Allahın muhabbetini kaybetmekten azabına düçar olmaktan sakınmak için daima yakaza halinde olmayı gerektiren bir korkudur. Bu neticeleri vermeyen korku, hikmete uygun olmayıp tedipte kullanılması doğru değildir.

حَازِرُونَ “Hâzirûn”⁹⁵ “Doğrusu biz uyanık ve tedbirli bir topluluğuz” وَأَنَا جَمِيعٌ حَازِرُونَ şeklinde ism-i fail olunca “hazır”, “tetikte” ve “aniden bir şey olmasını bekleyen” anlamına gelirken; حَازِرُونَ ve حَازِرَى şeklinde sıfat olursa “çok korkan, uyanık” anlamı kazanır. İhtiraz mevcut bir zarara, tehlikeye karşı kendini muhafaza etmektir. “Hizriyye” üzerinde sakınılarak yürünmesi gereken katı ve sert yüzeyli kara parçası yahut dağın en yüksek yeri demektir. Horozun boyun tüyüne de bu isim verilir. Bukalemuna çok renk değiştirdiği için tehlikeli anlamında “Ebu Hazer” denilir.⁹⁶ حَازِرٌ isim fiil olarak “sakın” anlamındadır.”

حَازِرٌ مِنْ أَرْمَاجِنَا حَازِرٌ ! أَوْ تَجْعَلُوا دُونَكُمْ وَبَارِ

“Sakının mızraklarımızdan sakının! Yoksa siz çöl fareleri haline gelirsiniz.”⁹⁷

İhtiraz, “mevcut bir şeyden korunma” anlamındadır. Oysa hazer, “gerçekleşeceği bilinen ya da zannedilen ve henüz gerçekleşmemiş olan bir şeyden korunma”dır.⁹⁸

⁹⁰ Askerî, *el-Furûk*, s. 236.

⁹¹ Al-i İmran 3/30.

⁹² Cevheri, *Sihah*, 245; İbn Manzûr, *Lisân*, 590; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, 564.

⁹³ en-Nisâ 4/71.

⁹⁴ Râgıb el-İsfehanî, *el-Müfredât*, s. 118; Askerî, *el-Furûk*, s. 236.

⁹⁵ eş-Şuarâ 26/56.

⁹⁶ İbn Fâris, *Mekâyis*, s. 37; Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, s. 6; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, 567; Askerî, *el-Furûk*, s. 236.

⁹⁷ Cevheri, *Sihah*, 245; İbn Manzûr, *Lisân*, 591; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, 566.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla ‘**Hazer**’ kelimesinin isim ve fiil kalıplarıyla Kur’ân’da on sekiz ayette sakınma, korku, ihtiraz, tetikte olmak, tedbirli ve uyanık olmak anlamlarının yer aldığı ayetlerin tefsirini sunmaya çalışacağız.

2.1.3.1. Ölüm korkusu ile kulakları tıkamak

Hazer kelimesinin lugat anlamındaki, ‘hazırlıklı ve tetikte olmak’ manaları, ölüm korkusuyla kulaklarını tıkayıp ondan kurtulmaya çalışan münafıkların zavallılıklarını açıkça sergilemektedir.

أَوْ كَصَيْبٍ مِّنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَّجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ

بِالْكَافِرِينَ

“Yahut onların durumu, gökten yoğun karanlıklar içinde gök gürültüsü ve şimşekle sağanak halinde boşanan yağmura tutulmuş kimselerin durumu gibidir. Ölüm korkusuyla, yıldırım seslerinden parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Oysa Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır.”⁹⁹

Ferrâ’ya göre, önceki ayette geçen, “Onların durumu bir ateş tutuşturan kişinin durumuna benzer” temsiline döndürülen bir benzetmedir. Yahut bir yağmura tutulan kimseye benzetilmiş, bir ateş tutuşturan kişinin söylenmesiyle yetinilmiştir. Çünkü temsil münafıklık için verilmiş, karanlıklar içinde gök gürültüsü ve şimşekle beraber yağan yağmura; karanlıklar onların küfrüne, şimşek ise çaktığında onları aydınlatan böylece içerisinde yürüyebildikleri imanlarına benzetilmiştir. Gök gürültüsü de Kur’ânda onlar için varid olan tehditlerdir. Başka bir vecihte, “Gök gürültüsünün savaşa çağırıldıklarında onların korkuları için verilmiş bir misâl olduğu” söylenmiştir. Diğer bir ayette onlar için Allah’ın şöyle buyurduğuna dikkat et! “Her gürültüyü kendi aleyhlerine sanırlar.”¹⁰⁰ Yani ebediyyen mağlup olacaklarına inanıyorlar.¹⁰¹

Elmalı’lı Muhammed Hamdi, yıldırım ve ölümden önce, esas onları gönderen kudretten korkup sakınmak gerektiğini şu veciz ifadelerle belirtmektedir:

“Yıldırımdan korkulmaz mı? Ölümden sakınılmaz mı? Evet, ama bunlardan daha önce yıldırımları yapan, onları ta uzaklardan kulaklara işittiren, gözlere gösteren Allah’tan korkmak ve O’nun azabından sakınmak gerekir. Bunlardan korkup sakınmak isteyenlerin daha önce Allah’tan korkmaları ve onun emirlerine, kanunlarına uyarak felaketten sakınmanın, nimetine ermenin yolunu bilmeleri gerekir. Bir Allah korkusu, insanın bütün korkulardan kurtulmasını sağlar. Fakat Allah’tan kurtulmanın imkânı yoktur. O da iman ve kulluk etme ister; kanunlarının, emirlerinin tatbikini ister. Ona bununla yaklaşılır;

⁹⁸ Askerî, *el-Furûk*, s. 236.

⁹⁹ el-Bakara 2/19.

¹⁰⁰ el-Münâfikûn 63/4

¹⁰¹ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, I, 24.

azabından bununla korunulur. Yoksa gök gürültüsü ve şimşegi gördükten sonra yıldırımdan korkmanın, kulak tıkamanın hiçbir faydası yoktur”¹⁰²

2.1.3.2. Gönülden geçenler konusunda bile Allah’tan sakınmak

Eşini kaybetmiş kadınlara iddet müddeti içerisinde evlenme teklif etmek bir yana, onların ismini bile başka insanların yanında anmaktan kaçınmak gerekir. Bu yasak, İslâm’da hanımların mahremiyetine ne kadar önem verildiğini ve toplumun temeli olan ailenin temellerinin sağlam kurulması gerektiğinin ispatıdır.

وَلَا تَعْرِمُوا عَقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ

حَلِيمٌ

*“Bekleme müddeti bitinceye kadar da nikâh yapmaya kalkışmayın. Şunu da bilin ki Allah içinizden geçeni hakkıyla bilir. Onun için Allah'a karşı gelmekten sakının ve yine şunu da bilin ki Allah gerçekten çok bağışlayandır, halimdir.”*¹⁰³

“Eşleri öldüğü için vefat iddeti bekleyen kadınlara, iddet sona erinceye kadar evlenme teklifinde bulunmayınız. Yani nikâh akdini iddet çıkmadan yapma azminde bulunmayınız. İddet içinde nikâh haramdır. Ve biliniz ki herhalde Allah gönlünüzdekini bilir. Bundan dolayı öyle harama azmedip, karar vermekten sakınınız. Fakat iddetten sonra nikâha iddet içinde niyet veya gönlünüzde gizlemenizde bir sakınca yoktur. Allah biliyor ki siz onları anacaksınız. Şunu da biliniz ki, Allah’ın bağışlaması ve hilmi çoktur. Eğer öyle olmasaydı yukarıdaki şekilde kinaye ile anlatmaya izin vermezdi. Çünkü iddet bekleyen kadına kinaye ile namzetlik ve hatta susup gönül bağlamak bile bir çeşit kusur sayılır. Fakat iddetten sonra olan samimiyet ve menfaatinizi gözeterek onlara müsaade etmiştir. Aksi takdirde dulların hukukuna tecavüzle zulmetmiş ve kendilerini de tehlike ile karşı karşıya bırakmış olurlar.”¹⁰⁴

Ayette kocasını kaybetmiş hanımların durumlarına uygun olarak hassas davranılmasının önemi vurgulanarak, ona göre bir davranış şekli geliştirilmesi tavsiye edilmektedir. Bir taraftan onların acısına saygı gösterilmesi istenirken, diğer taraftan böyle bir durumdaki hanımlara evlilik teklifinin, çevrelerinde oluşturacağı olumsuz düşüncelerden onları koruma amacı güdülmektedir. Kocasını ölen kadının iddet bekleme mecburiyeti, hem kendisi hem de onun yakınları için bir teselli ve alıştırma devresi olduğu için duygusal açıdan da faydalı bir uygulamadır. Bilhassa kadının ailesi ve kocasının akrabalarından meydana gelebilecek hoşnutsuzluklar belli ölçüde azaltılmış, etraftan gelebilecek dedikoduların önüne de geçilmiş olur.

¹⁰² Yazır, *Hak Dini*, I, 222.

¹⁰³ el-Bakara 2/235.

¹⁰⁴ Yazır, *Hak Dini*, II, 120.

2.1.3.3. Ölüm korkusuyla yurdunu terk etmek

Dünya güllük gülistanlık bir yer olmadığı için, herhangi bir sıkıntı ya da savaş halinde ölüm korkusunu yenerek yurdunu savunmak, orayı düşmana terketmemek gerekir.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ

*“Binlerce kişi oldukları halde, ölüm korkusuyla yurtlarını terk edenleri görmedin mi? Allah onlara "ölün" dedi, sonra da onları diriltti. Şüphesiz Allah insanlara karşı lütuf ve ikram sahibidir. Ama insanların çoğu şükretmezler.”*¹⁰⁵

“Ayette değinilen kıssa veya temsilin amacı, dönemin şartlarına uygun olarak müslümanları varlıklarını ve değerlerini korumak için savaşa hazırlamak ve teşvik etmektir. Müteakip âyette yine “Allah yolunda savaşın” emrinin gelmesi, daha sonra İsrâiloğulları’nın savaş karşısındaki tutumlarının anlatılması da bunu göstermektedir.”¹⁰⁶

“Ayet, mutlak olarak ölüm korkusunu ele aldığı için taun, veba gibi hastalık ya da savaş durumlarında Allah’ın hükmünden kaçmak isteyenlerin korktuklarına daha çabuk ve daha feci bir şekilde uğrayacaklarını bildirmiş, Allah’ın hükmünden kurtulmak için, ne ölümden kaçmanın, ne de ölüme koşmanın akıl işi olmadığı anlatılmıştır.”¹⁰⁷ Madem ölümden korkup kaçmak bir işe yaramıyor, her hâlükârda insanı eceli gelip buluyor. Öyleyse bu ölümün Allah yolunda olması en evlâ olandır.¹⁰⁸ Böylece müslümanlar cihad etmeye ve şehadete koşmaya cesaretlendirilmiş, bulundukları yeri veya vatanlarını terk etmemeleri telkin edilmiştir.

“Hangi zamanda hangi peygamberin devrinde ve nerede olduğunu bildirmeden Allah Teâlâ ‘sayıca binleri buldukları halde kendilerini savunmak yerine ölüm korkusuyla yurtlarını terketen, fakat yine de ölümden kurtulamayanlardan bahsediyor. Sonra Allah’ın lûtfuyla yeniden hayata dönen ve yaptıklarının yanlış olduğu kendilerine, onların şahsında da bütün insanlığa ve özellikle müslümanlara bildirilen bir topluluğun başından geçenleri’ özetliyor. Bunun bir temsil olduğunu söyleyen tefsirciler yanında tarihî bir vâkıa olduğunu ileri sürenler de olmuştur.”¹⁰⁹

İbn Âşûr buradaki ölümü mecazen “ölüme yaklaşmak, kalbin durması, hislerin kaybolması, öleyazmak, ölümlle burun buruna getiren felâketlerle karşılaşmak”,

¹⁰⁵ el-Bakara 2/243.

¹⁰⁶ Karaman ve diğ., *Kur'an Yolu*, I, 381.

¹⁰⁷ Yazır, *Hak Dini*, II, 133.

¹⁰⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 318.

¹⁰⁹ Karaman ve diğ., *Kur'an Yolu*, I, 381.

diriltmeyi de “bundan kurtulmak” mânasında anlamıştır.¹¹⁰ *Kur’ân Yolu* Tefsirinde ayetteki anlatımı aksine bir delil olmadığı için mecaz olarak değil, gerçek manasıyla anlamak gerektiği belirtilerek, “Bize göre üslûp, bir mecaz veya temsilden çok gerçekleşmiş bir olayın anlatımını yansıtmaktadır. Allah Teâlâ öldürmeye ve diriltmeye kadirdir. Kıssadan hisse ise ‘korkunun ölümüne fayda vermeyeceği, yeterli sayı ve güce sahip olanların kaçmak yerine savunmayı tercih etmelerinin’ gerektigiğidir.¹¹¹ tarzında görüş belirtilmektedir.

2.1.3.4. Allah’a karşı dikkatli olmak

Mü’minler söz ve davranışlarında en çok Allah’ı hesaba katıp ona göre hareket eder. Kurduğu ilişkilerinde, yaptığı antlaşmalarında dinine zarar verecek, Müslümanları tehlikeye atacak ilişki ve faaliyetlerden uzak durur.

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقْيَةً
وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَاللَّهُ الْبَصِيرُ

*“Müminler, mü’minleri bırakıp inkârcıları dost edinmesin. Kim böyle yaparsa Allah ile bir ilişkisi kalmaz. Ancak onlardan (gelebilecek tehlikeden) korunmanız başkadır. Allah asıl sizi kendisine karşı dikkatli olmanız hakkında uyarmaktadır. Çünkü dönüş Allah’adır.”*¹¹²

Hamdi Yazır, mü’minlerin hangi şartlarla kâfirlerle ilişki kurabileceğine ve nelere dikkat etmeleri gerektiğine dair şöyle tavsiyelerde bulunmaktadır:

“Mü’minler iman hasletine küfür hasletini karıştıracak, mü’minlere şimdi veya ilerde zararı dokunacak ve İslâm’a ters düşecek bir sûrette kâfirlerle dostluk ilişkilerine girmesin. Bir kâfir bir mü’mine dünyaları bağışlasa bile onun dinine, imanına ve din kardeşlerine en ufak zarar getirecek şeyi kabul ettirememelidir. Bir mü’min bunu bile bile yapmaz, fakat iyi niyetle gaflet edebilir. Farkında olmaksızın fena işlere bulaştırılabilir. Bu durum mü’minlerin yavaş yavaş kâfirlere benzemelerine sebep olabilir. Bundan dolayı mü’minler kâfirlerle içli dışlı olmaktan ve yakın dostluk kurmaktan sakınmalıdır. Sevgi, muhabbet ve buğzunu hep Allah için yapmalıdır.”¹¹³

Mü’minler, bazen kâfirlerle ticarî ilişkiler ya da başka münasebetler kurabilir. Ancak bu sırada kendilerine çok dikkat etmeli, kişisel yararı için umurun menfaatini tehlikeye

¹¹⁰ İbn Âşûr, et-Tahrîr ve’t-Tenvîr, II, 478.

¹¹¹ Karaman ve diğ., *Kur’an Yolu*, I, 381.

¹¹² Âl-i İmran 3/28.

¹¹³ Yazır, *Hak Dini*, II, 340.

atmamalı, özellikle kamu yararı konusundaki bilgi ve sırları onlarla paylaşmamalıdır. *“Ey iman edenler! Sizden olmayanları sırdaş edinmeyin, onlar size kötülük yapmaktan geri durmazlar, sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların ağızlarından nefret taşmaktadır; kalplerinin gizlediği ise daha büyüktür.”*¹¹⁴

يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُّحْضَرًا وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا وَيُخَذَّرُكُمُ اللَّهُ
نَفْسُهُ وَاللَّهُ رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ

*“Herkesin yaptığı iyiliği ve yaptığı kötülüğü hazır bulacağı günde kişi, kötülükleri ile kendi arasında uzak bir mesafe bulunmasını ister. Yine Allah sizi kendisine karşı dikkatli olmanız hakkında uyarmaktadır. Allah kullarını çok esirgeyicidir.”*¹¹⁵

Ayetin bir fiil ya da isimle değil de “yevm” (gün) gibi bir zarfı başlamasını İbn Âşûr, şöyle izah etmektedir:

“Bu ifade başlangıç cümlesidir. Sözün asıl sıralanışı, ‘Kişi yaptığı iyilikleri hazır bulacağı günde işlediği kötülüklerle kendisi arasında uzak bir mesafe bulunmasını ister’ şeklindedir. Zaman isimlerinin Arapçadaki meşhur kullanımına göre, zarf amilinin önüne geçirilmek suretiyle i’câzın eşiz bir örneği verilmiştir. Kelamın aslı, “herkesin işlediği iyilik ve kötülüklerin getirileceği günde, kişi o gün gelmeden işlediği kötülüklerle kendisi arasında uzun bir zaman bulunmasını arzular” biçimindedir. Yahut sözün aslı şu şekildedir: Kişi işlediği iyilik ve kötülükleri hazır bulacağı günde, o gün ile kendisi arasında uzun bir zaman bulunmasını ister. “Rabbim! Beni yakın bir süreye kadar geciktirsen de sadaka versem...”¹¹⁶ âyetinde olduğu gibi o günün gecikmesini, hiç gelmemesini arzular.¹¹⁷

Ayetin “Allah sizi kendisiyle korkutur” kısmı, öncelikle kâfirlerle dostluk kurmaktan sakındırmak olabileceği gibi, işledikleri kötülükleri kıyamet gününde hazır olarak bulmaktan sakındırmak da olabilir. İbn Âşûr, “tahzîr” ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Hitap müminlere yöneliktir. Bundan dolayı öğüt (meviza) sakındırma (tahzir) olarak isimlendirilmiştir. Çünkü sakınılan şey, tehlikenin vukûunda anlaşılabilir. Zira sakındırma, gerçekleşmeden önce muhatabı ondan uzaklaştırmak için yapılır, gerçekleştikten sonra ondan kurtarmak için değil. “Allah kullarını çok esirgeyicidir” ifadesini ayetin sonuna eklemek suretiyle, bu sakındırmanın sakındırılanların yararı için olduğunu hatırlatmak istemiştir. بِالْعِبَادِ daki marifelik, istiğrak içindir. Çünkü Allah’ın kullarını esirgemesi Müslümanlarını da, kâfirlerini de kapsar. “Eğer Allah yaptıkları yüzünden insanları hemen cezalandırıyorsa, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı.”¹¹⁸ ve “Allah kullarına

¹¹⁴ Âl-i İmrân 3/118.

¹¹⁵ Al-i İmran 3/30.

¹¹⁶ el-Münâfikûn 63/10.

¹¹⁷ İbn Âşûr, et-Tahrîr ve’t-Tenvîr, III, 224.

¹¹⁸ Fâtır 35/45.

*lütfkârdır.*¹¹⁹ ayetlerinde açıkça belirtildiği gibi. Onları uyarması yalnızca kendi yararlarını celbetmek içindir. بِالْعَبَادِ daki marifelik lââmı, muzafun ileyhın yerine getirilerek müminlere müjde verilmiştir.¹²⁰

2.1.3.5. Düşmana karşı tedbir almak

Kâfirler hiçbir zaman Müslümanları rahat bırakmayacakları için, onlardan gelebilecek anî hücum ve baskınlara karşı tedbirli olmak kabîlinden buyuruluyor ki;

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ فَانْفِرُوا تَبَاتٍ أَوْ انْفِرُوا جَمِيعًا.

*“Ey iman edenler! (Düşmana karşı) tedbirinizi alıp, küçük birlikler halinde yahut topluca savaşa gidin.”*¹²¹

Bu ayet ümmet-i Muhammed’den ihlâslı m’üminlere bir hitap olup, Allah yolunda dini korumak için kâfirlerle mücadele etmeyi emretmektedir. “Müslümanları savaşa teşvik eden ayet, bir harp taktiği getirmekte ve askerî teşkilatın esaslarını göstermektedir. Ayetteki “tedbirinizi alın” ifadesi, silah ve öteki savaş araçlarına işarettir. Çünkü insan ancak böylelikle düşmanın saldırısından korunabilir. Düşmanın durumunu araştırmak, gafil avlanmamak, savaş için daima uyanık ve hazırlıklı bulunmak da “tedbirinizi alın” sözünün kapsamına girer. Yüce Allah, burada inananları savaşa teşvik edip onlara, düşmana fırsat vermemeyi öğütlemektedir. Ayetin hükmü uyarınca her zaman düşmana karşı yeterince asker gücü bulundurmak lazımdır. Çünkü ayette bölük bölük ve topluca savaşa çıkılması emredilmektedir. Bu da ancak yeterli asker bulundurmakla olur.

Ayetin askerî teşkilatın esaslarını da gösterdiğini belirten Süleyman Ateş, “Sübât” kelimesi, ayrı ayrı topluluklar demektir ki bölük, tabur ve alayları kapsamına alır. “Cemîan” kelimesi de hep beraber demektir ki topyekûn savaşı gösterir. Böylece ayet, ordunun bölük, tabur, alay, kolordu ve ordu gibi birliklerden oluşacağına, düşmana karşı birkaç birlik ya da topyekûn ordu millet ile çıkılacağına işaret etmiş bulunmaktadır.”¹²²

“Hudeybiye Antlaşması’ndan sonra müslümanlar biraz nefes alma imkânı bulmuşlardı. Fakat Mekkeli müşriklerle Medineli münafıklar iş birliği içinde çalışıyor, müslümanların kökünü kazımak için planlar yapıyor, tuzaklar kuruyorlardı. Ayrıca Mekke’de ve başka yerlerde, kâfirler arasında kalmış, baskı altında yaşayan müminlerle dinleri ne olursa olsun zayıf, arkasız ve yoksul oldukları için hakları yenen, zulme uğrayan insanlar vardı. Hem

¹¹⁹ eş-Şûra 42/19.

¹²⁰ İbn Âşûr, et-Tahrîr ve’t-Tenvîr, III, 224.

¹²¹ en-Nisâ 4/71.

¹²² Süleyman Ateş, Tefsîr, II, 647.

bunları kurtarmak hem de gerektiğinde kendilerini savunmak için müminlerin uyanık ve güçlü olmaları gerekiyordu.”¹²³

Ayet-i kerimede kâfirlerle antlaşma yapan müslümanlar, uyanık olmaya çağırılmakta yaptıkları antlaşmaya güvenerek tedbirsiz davranıp gafil avlanmamaları konusunda uyarılmaktadır. Atasözünün, “eğer sulhu salah istersen hazır ol daima cenge” kaidesi gereğince mü'minler daima tedbirli ve savaşa hazır durumda olacaklar, düşmanın aniden gelişebilecek hücumlarına karşı hazırlıksız yakalanmayacaklardır. Savaşta düşmanı mağlûp etmek için topyekûn taarruz halindeya da vurkaç harekâtı gibi hangi taktik gerekiyorsa onu uygulayarak düşmanı yıldıracaklardır.

وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ فَإِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَائِكُمْ وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَىٰ لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أَدَىٰ مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَنْ تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ وَخُذُوا حِذْرَكُمْ إِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا .

“(Ey Muhammed!) Cephede sen de onların (mü'minlerin) arasında bulunup da onlara namaz kıldırmanın vakit, içlerinden bir kısmı seninle beraber namaza dursun. Silahlarını da yanlarına alsınlar. Bunlar secdeye vardıklarında (bir rekât kıldıklarında) arkanıza (düşman karşısına) geçsinler. Sonra o namaz kılmamış olan diğer kısım gelsin, seninle beraber kılsınlar ve ihtiyatlı bulunsunlar, silahlarını yanlarına alsınlar. İnkâr edenler arzu ederler ki, silahlarınızdan ve eşyanızdan bir gafil olsanız da size ani bir baskın yapsalar. Yağmurdan zahmet çekerseniz, ya da hasta olursanız, silahlarınızı bırakmanızda size bir beis yoktur. Bununla birlikte ihtiyatlı olun (tedbirinizi alın). Şüphesiz Allah inkârcılara alçaltıcı bir azap hazırlamıştır.”¹²⁴

“İbn Abbas ve Cabir'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.) Mekke yakınlarındaki Asfan'da ashâbı ile öğle namazı kılmış, müşrikler de bunu görmüştür. Sonradan “biz ne fena yaptık, niye o sırada saldırıvermedik; çünkü onlara namazları

¹²³ Karaman ve diğ., *Kur'an Yolu*, II, 94.
¹²⁴ en-Nisâ 4/102.

ailelerinden bile daha sevimlidir” dediler ve diğer bir namaz sırasında baskın yapmaya karar verdiler. Yüce Allah da bu ayetle onların sırlarını peygamberine bildirdi.”¹²⁵

Savaş sırasında korku namazının nasıl eda edileceğini tarif eden bu ayetle ilgili olarak Fahreddin Râzî, düşmana karşı dikkatli olmak gerektiğine dair şöyle uyarılarda bulunmaktadır:

“Yağmur ve hastalık gibi bir nedenden dolayı silahları üstünüze almanız çok zahmet verirse, namaz kılarken silahları almayabilirsiniz. Böyle bir eziyet bulunmadıkça silahı üzerinde bulundurmak gereklidir. Savaş sırasında silahları bırakmak caiz olduğu zaman da **وَحُذُوا حَذْرَكُمْ** her halde ihtiyatı elden bırakmayınız, kuşkulu durunuz. Namaz kılarken de düşmana karşı dikkatli ve temkinli bulununuz, uyanık ve ihtiyatlı olunuz. Gafil avlanmamak için ne gerekiyorsa yapınız. Düşmanın ani saldırıyla karşı karşıya kalmayasınız. Ayet düşmana karşı dikkatli olma gereğini anlattığından, olacağı tahmin edilen zararların hepsinden sakınma lüzumunu gösterir. Bu sûretle ilaçla tedaviye girişmek, bir kötülük ve zararı savmak için kendi eliyle çalışıp çabalamak, vebadan kaçınmak ve yıkılmak üzere olan bir duvarın altında oturmaktan kaçınmak gerekir.”¹²⁶

“Düşmandan sakınmak emredilmekle beraber, bunu düşmanın güç ve kuvvetine değil, kalpleri Allah’a bağlatmak, ama sebeplere önem verme emrini vurgulamak için “Kuşkusuz Allah kâfirler için horlayıcı bir azap hazırlamıştır” buyurulmuştur ki, Allah’ın kanunlarını inkâr edip ihmal etmek de bu tehdide dâhildir.”¹²⁷

2.1.3.6. Adaletsiz hüküm vermekten sakınmak

Hem Hz. Peygamber hem de idareci makamında bulunan mü’min yöneticiler, yalan şahitlik ve tarafgirlik gayretiyle yanlış hüküm verilmesine karşı uyarılmaktadır.

وَأَنِ احْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَاحْذَرْهُمْ أَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا
أَنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ

“Aralarında, Allah’ın indirdiği ile hükmet. Onların arzularına uyma ve Allah’ın sana indirdiğinin bir kısmından (Kur’ân’ın bazı hükümlerinden) seni şaşırtmalarından sakın. Eğer yüz çevirirlerse, bil ki şüphesiz Allah, bazı günahları sebebiyle onları bir musibete çarptırmak istiyor. İnsanlardan birçoğu muhakkak ki yoldan çıkmışlardır.”¹²⁸

¹²⁵ Vahidî, *Esbâbu’n-Nüzûl*, s. 152.

¹²⁶ Râzî, *Meîâtih*, X, 210.

¹²⁷ Yazır, *Hak Dini*, III, 69.

¹²⁸ el-Mâide 5/49.

“Rivayete göre Yahudilerin ileri gelenlerinden bir grup Hz. Peygamber’i yanıltmak ve ona yanlış hüküm verdirmek maksadıyla şöyle demişlerdi. “Ey Muhammed! Bilirsin ki biz Yahudilerin bilginleri ve eşrafıyız. Biz sana tabi olursak bütün Yahudiler sana tabi olur. Şimdi bizimle hasımlarımız arasında bir dava var, davayı sana getirelim, sen de bizim lehimize hüküm ver. Böyle yaparsan sana iman eder ve seni tasdik ederiz.” Hz. Peygamber ahlaka aykırı olan bu teklifi reddetmiş, olay üzerine bu ayet inmiştir.”¹²⁹

Allah Teâlâ, Yahudilerin tuzağına düşmemeleri için Hz. Peygamber’in şahsında mü’minleri de ikaz etmekte, kendisine getirdikleri davalarda onların arzularına göre değil, Allah’ın indirdiğine göre hükmetmesini emretmektedir. Hz. Peygamber’in vereceği hükmü kabul etmeyip ondan yüz çevirmek, haksızlığa ve zulme yönelmek olacağı için bunu yapanların başlarına felaketlerin geleceği Resûlullah’a bildirilmektedir. Nitekim başka bir ayette, “*Resulün emrine aykırı davrananlar başlarına ya bir belânın gelmesinden yahut can yakan bir cezaya çarptılmaktan korksunlar!*”¹³⁰ Adaletin yanıltılması toplumu çöküşe sürükler. “Medine Yahudileri her fırsatta İslâm’a karşı tavır aldıkları ve Müslümanlara ihanet ettikleri için başlarına bela açmışlar; bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı da sürgün edilmiştir.”¹³¹ Yüce Allah olup bitenlerden ibret almayan insanların birçoğunun fâsık olduğunu yani O’nun hükmünü kabul etmeyip O’nun kanunlarının dışına çıktığını haber vermektedir.”¹³²

Adalet, Kur’ân’da en çok üzerinde durulan konulardan biridir. Birçok ayette adaletin gözetilmesi ve titizlikle ayakta tutulması¹³³ insanlar arasında şahitlik yapma durumunda kalındığında kendisi ve yakınları aleyhine bile olsa adaletten ayrılmamak emredilmiştir: “*Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara (sizden) daha yakındır. Hislerinize uyup adaletten sapmayın, (şahitliği) eğer, бүкер (doğru şahitlik etmez), yahut şâhidlik etmekten kaçınırsanız (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır.*”¹³⁴ Çünkü adalet toplumu ayakta tutan en temel değerlerden birisidir. Adaleti gözetmeyen

¹²⁹ İbn Kesir, *Tefsîr*, V, 250; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, II, 69.

¹³⁰ en-Nûr 24/63.

¹³¹ Buhârî, Meğazî, 14.

¹³² Karaman ve diğ., *Kur’an Yolu*, II, 288.

¹³³ en-Nisâ 4/58, 105, 135; el-Mâide 5/8, 42; el-En’âm 6/152; en-Nahl 16/90.

¹³⁴ en-Nisâ 4/135

bir toplumun ayakta duramayacağı, zulmün ilelebet payidar olamayacağı, mülkün küfürle ayakta kalıp zulümle kalamayacağı literatüre yerleşmiş meşhur bir kaidedir. Resûlullah (s.a.), “Yalan şehadet Allah’a şirkle bir tutulmuştur”¹³⁵ buyurup şu ayeti okudu: “Putlara tapmak gibi bir pislikten ve yalan sözden de kaçının.”¹³⁶

Yukarıdaki ayet-i kerimede Resûlullah’ın (s.a.) şahsında bütün müslümanlara, Kur’ân’ın hem adalet konusundaki emirlerinden hem de diğer ilkelerinden saptırılıp yanıltılmaya karşı dikkatli olmaları istenmektedir. Çünkü Kur’ân’ın emirleri bir bütündür, onların bir kısmının uygulanıp diğerlerinin ihmal edilmesi insanı maksada ulaştıramaz. Gerek dünya gerekse ahirette huzurlu ve mutlu olmanın yolu, Allah’ın nizamına toptan sımsıkı bağlanmaktan geçer.

يَقُولُونَ إِنْ أُوتِيتُمْ هَذَا فَخُذُوهُ وَإِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا

“Şöyle derler: “Eğer size şu hüküm verilirse onu tutun. O verilmezse sakının.”¹³⁷

Maverdî ‘ye göre ayetin iniş sebebi ile ilgili iki farklı görüş vardır:

“Birincisi; Yahudilerden zina eden bir adam ile bir kadın hakkında hüküm vermesi için Resûlullah’a getirildiklerinde birbirlerine şöyle demişlerdi: “Şayet celde (değnek) cezası verirse onu kabul edin, yok recm cezası verirse kabul etmeyin.” Bunun üzerine Resûlullah (a.s.) kalkıp Tevrat okudukları Midraslarına gitti. Orada Tevrat okuyan hahamların en âlimlerinden biri olan Abdullah b. Sûriya’nın yanına geldi. Onun tek gözü vardı. Resûlullah (a.s.) ona; “Tur-i Sîna’da Tevrat’ı, Musa b. İmran’a indiren Allah adına soruyorum. Tevrat’ta recm ayeti var mı? Diye sordu. O da itiraf edip ayeti gösterdi. Resûlullah (a.s.) onların recmedilmesini emretti ve recmedildiler. Fakat recmedilenler ölünce, İbn Sûriya, Yahudilerin baskısıyla sonradan söylediğini inkâr etmiş ve bu ayet nazil olmuştur. İbn Abbas, Cabir, Saîd b. Müseyyeb, Süddî ve İbn Zeyd’in görüşü bu şekildedir.” İkincisi ise; Öldürülen bir kişi hakkındadır. Kelbî şöyle demiştir: “Nadir oğullarından bir kişi Kureyza oğullarından birisini öldürmüştü. Nadir oğulları daha şerefli kabul edildiği için, kısas uygulamayıp diyet ödemek istediler. Oysa Kureyza oğullarından birisi Nadir oğullarından birisini öldürdüğünde kısastan başkasına razı olmuyorlardı. Birbirlerine, “Muhammed size diyet kararı verirse, onu kabul edin. Kısas kararı verirse geri çevirin” dedikleri için bu ayet nazil olmuştur. Bu da Katâde’nin görüşüdür.”¹³⁸

“Hâsılı, bu ayetler Müslüman olmayanların, İslâm’ın hükmüne müracaatı hakkında inmiştir. Bu arada onların ahlâkı ve müracaattan maksatları da bildirilmiştir. Fakat bu ayetlerin siyakında zinaya dair açıklık bulunmadığına göre, ikinci rivayet nüzûl sebebi olmaya daha uygun görünüyor. Önceki rivayet, ayetin istidrad yoluyla işaret ettiği olaylar cümlesinden olabilir. Ayrıca recm meselesini asıl ortaya koyup Yahudi

¹³⁵ Tirmizî, Şehadet, 3 (2300, 2301); Ebû Dâvud, Akdiye, 15 (3599); İbn Mâce, 32 (2372).

¹³⁶ el-Hacc 22/30.

¹³⁷ el-Mâide 5/41.

¹³⁸ Mâverdî, en-Nüket ve’l-Uyûn, II, 39.

bilginlerini rüsvey edenin Abdullah b. Selâm olduğu söylenmiştir.”¹³⁹ “Bunların derdi, doğruyu ve gerçeği açıklamak değil, hakikati örtmektir. Böyle perde arkasından niyetine hile katarak sana mahkeme olmak için gelip, “Size şu hüküm verilirse tutun, verilmezse sakın yanaşmayın” diyenlere karşı bir sonraki ayette Allah, Resûlünü hüküm verip vermemekte serbest bırakmıştır.”¹⁴⁰

Medine Sözleşmesine göre Peygamber (s.a.) devlet başkanı olarak Müslümanlarla Yahudiler arasındaki anlaşmazlıklarda hakem olacaktı. Ayrıca isterlerse Yahudilerin arasındaki anlaşmazlıkları da karara bağlayacaktı. Gerek yahudilerin gerekse bazı müslümanların, başka bir vesileyle Zafer oğullarından suç işleyen Tu'me adında birini kayırma amacıyla adaleti yanıltma çabalarına karşı, Allah Teâlâ Peygamberini uyararak, “Allah'ın sana lutfu ve esirgemesi olmasaydı onlardan bir güruh seni yanıltmaya yeltenmişti; hâlbuki onlar ancak kendilerini saptırırlar, sana hiçbir zarar veremezler. Allah sana kitabı ve hikmeti indirmiş, bilmediğini sana öğretmiştir. Sana Allah'ın lutfu gerçekten büyük olmuştur.”¹⁴¹ buyurarak adaletten asla taviz vermemesini istemiştir.

2.1.3.7. Allah'a ve Resûlüne karşı gelmekten sakınmak

Haram ve yasaklara riayet etme konusunda Allah'ın kitabında bildirilen direktifler, mü'minlerin nefislerine ağır gelse de bunlara karşı gelmeyip itaat etmek imanın bir gereğidir.

وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَآخِذُوا فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَأَعْلَمُوا أَنَّكُمْ عَلَى رَسُولِنَا الْبَلَاءُ الْمُبِينُ

“Öyleyse Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin ve Allah'a karşı gelmekten sakının. Şayet yüz çevirirseniz bilmiş olun ki elçimize düşen sadece apaçık tebliğdir.”¹⁴²

Şarap ve kumarın yasaklanmasından sonra gelen bu ayetin, mü'minleri bu yasağa riayet etme konusunda Allah'a ve Resûlüne itaat etmeye çağırdığını belirten Kurtubî şöyle demiştir:

“Allah'a ve Resûlüne itaat edin emri, önceki ayetlerde yasaklanan içki ve kumarın haramlığını tekid, onda ısrar edenlere şiddetli azap olacağını bildirmek ve verilen emre sarılıp yasaklanan şeyden kaçınmayı ifade eder. ‘Allah'a itaat edin’ ifadesinin önceki ayette geçen “Artık (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi” kısmına bağlanması son derece güzel bir

¹³⁹ İbn Atıyye, *el-Muharrer*, II, 190.

¹⁴⁰ Yazır, *Hak Dini*, III, 246.

¹⁴¹ en-Nisâ 4/113.

¹⁴² el-Mâide 5/92.

atıftır. Ayrıca ‘Resûle itaat edin’ şeklinde tekrarlanması, verilen emri kuvvetlendirir. Akabinde ona muhalefetten sakındırılıp, emrinden yüz çevirmek ahiret azabıyla tehdit edilmiş ve Allah’ın haram kıldığına uyup uymamanız konusunda Resûle düşenin sadece tebliğ olduğu bildirilmiştir.”¹⁴³

Enes b. Malik *ıçki ve kumarın yasaklanmasından sonra sahabilerin şarapları sokaklara döktüğünü*¹⁴⁴ nakletmiştir. Hatta Resûlullah’a (a.s.) şarap kaplarını kullanabilir miyiz diye sorulduğunda, temizleyip kullanmaya izin verdiği halde sahabiler, Kur’ân’da bu kadar kötölenen bir şeyin kaplarını bile kırıp parçalamışlardır. Günümüz müslümanları Allah’ın emirlerine uyup yasaklarından sakınmak yerine “Ama şöyle de olmaz mı? Böyle bir durumda şöyle de yapamaz mıyız?” diyerek, sürekli bahanelerle dinin hükümlerine uymak yerine onları kendilerine uydurmaya çalışmaktadırlar. Sözelimi, barındırdığı birçok zararlı toksinle akli başında olan hemen herkesin haram olduğunda şüphe duymadığı sigarayı bırakmak yerine, başta gırtlak ve akciğer kanseri olmak üzere tıp ilminin ortaya koyduğu birçok zararından habersiz olan selef âlimlerinden bazılarının “tütün içmek mekruhtur” fetvasına sığınmaktadırlar. Garip olan dini anlatıp insanlara bunları duyurmak durumunda olan hoca ve ilim erbabından bazılarının da böyle davranmasıdır. Böyleleri için Kur’ân’da, “(Ey bilginler!) Sizler Kitab’ı okuduğunuz (gerçekleri bildiğiniz) halde, insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz?”¹⁴⁵ şeklinde çok belîğ bir ikaz vardır.

2.1.3.8. Münafıkların sûre indirilmesinden çekinmesi:

Münafıklar, Müslümanların arasını açacak, onları birbirine düşürecek davranışlardan kaçınmadıkları halde, bu davranışlarını ortaya koyan bir surenin indirilmesinden çekinmekle çelişkili tutumlarını sürdürürler.

يَخَذِرُ الْمُنَافِقُونَ أَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُمْ بِمَا فِي قُلُوبِهِمْ قُلِ اسْتَهِزُوا إِنَّ اللَّهَ مُخْرِجٌ مَا تَحْذَرُونَ

“Münafıklar, kalplerinde olan şeyleri, yüzlerine karşı açıkça haber verecek bir sûrenin üzerlerine indirilmesinden çekinirler. De ki: "Siz alay ede durun! Allah, çekindiğiniz o şeyi ortaya çıkaracaktır.”¹⁴⁶

¹⁴³ Kurtubî, *el-Câmî*, VI, 189.

¹⁴⁴ Müslim, 36, I, hadis no:3; Buhârî, Tefsir, 5, 190; Tirmizî, Eşribe, 3.

¹⁴⁵ el-Bakara 2/44.

¹⁴⁶ et-Tevbe 9/64.

Seyyid Kutub, Tebuk Seferine giden müslümanların gözünü korkutmak için, münafıkların psikolojik harp yöntemlerini nasıl kullandığını şöyle açıklar:

“Ayet, içyüzlerini ortaya koyan, kalplerinde gizlediklerini açığa çıkaran ve bütün gizli şeylerine insanları muttali kılan bir Kur’ân ayetinin indirilmesinden münafıkların duydukları endişeleri belirtmektedir. Çünkü Resûlullah Tebuk’e doğru yola çıktığında onun yanında olan bazı münafıklar birbirlerine, “Asfer oğullarıyla mücadeleyi siz yoksa Arapların birbirleriyle savaşmalarına mı benzetiyorsunuz? Allah’a yemin ederim ki sizin yarın iple çekileceğinizi görür gibi oluyorum.” diyerek müminleri korkutmak istemeleri üzerine inmiştir. Resûlullah’ın kendilerini çağırıp durumu haber vermesi üzerine “Biz sadece eğlenip duruyorduk” dediler. De ki: “Allah’la, ayetleriyle, Peygamberiyle mi alay ediyorsunuz?”¹⁴⁷

“Allah ve Resûlüne karşı çıkan kimseler, bu durumları dünyada açığa çıkmış olsa da olmasa da cehennem azabına çarptırılacaklardır, en büyük rezil-rüsva olma aslında budur. Münafıklar bunu bilip dururken, sadece dünyada rezil olmaktan, haklarında bir sûre indirilip kalplerindeki ortaya dökülmesinden endişe etmektedirler.”¹⁴⁸

Münafıkların ahiret azabından çok, dünyada rezil olmaktan çekinmelerinin sebebini, “Onların kalplerinde size karşı duydukları korku, Allah’a karşı duydukları korkudan daha baskındır. Böyledir, çünkü onlar anlamayan bir topluluktur.”¹⁴⁹ ayeti bize izah etmektedir. Bu şekilde davranmak bir mü’min için anlamsız olsa da, münafıkların kısa vadeli olan dünya hayatını düşünüp ahireti hesap edememeleri, kendilerini böyle davranmaya yöneltmektedir. Ayetin “onlar anlamayan bir topluluktur” şeklindeki son kısmı, bu olayın mahiyetini bir nebze olsun anlamamıza yardımcı olmaktadır. Aslında bunun nedeni onların ahiret imanlarının olmamasıdır. “İnsanlardan bazıları da vardır ki, inanmadıkları halde Allah’a ve ahiret gününe inandık derler.”¹⁵⁰

2.1.3.9. Sakınmaları için seferden dönenleri uyarmak

Herkesin topyekün seferber olmasına gerek olmadığı, mü’minlerden bir grubun da geride kalarak toplumun diğer işlerini de ihmal etmemesi için buyuruluyor ki;

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا

إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ

¹⁴⁷ Seyyid Kutub, *Fî Zılâl*, III, 1672.

¹⁴⁸ Karaman ve diğ., *Kur’an Yolu*, III, 104.

¹⁴⁹ el-Haşr 59/13.

¹⁵⁰ el-Bakara 2/8.

“(Ne var ki) mü'minlerin hepsi toptan seferber olacak değillerdir. Öyleyse onların her kesiminden bir grup da, din konusunda köklü ve derin bilgi sahibi olmak ve döndükleri zaman kavimlerini uyarmak için geri kalsa ya! Umulur ki sakınırlar.”¹⁵¹

“Müfessirler ayetin iniş sebebi hakkında değişik rivayetler aktarmışlardır. Bunlardan birine göre, önceki ayetlerde Resûlullah'ın savaş çağrısına olumlu karşılık vermeyenlerin ağır bir biçimde eleştirilmeleri sebebiyle oluşan hassasiyet, Medine çevresindeki Müslümanları veya yeni Müslüman olan kimseleri ihtiyaç olmasa bile Medine'ye gelmeye yöneltmişti. Yakın içerikteki bir rivayete göre, varını yoğunu toplayıp Medine'ye gelen ve Resûlullah'ın yakınında olmaya, ondan dini daha iyi öğrenmeye çalışan bu kimselerin oluşturduğu izdiham Medine'nin yerli halkını rahatsız etmeye başlamıştı. Bu rivayetler ışığında âyetin, şehircilik ve iskân politikalarında planlamanın önemine dikkat çekmek istediği düşünülebilir. Diğer bir rivayet ise şöyledir: Hz. Peygamber çevredeki vahalarda bulunan bazı topluluklardan belirli kimseleri oralardaki insanlara İslâmiyet'i öğretmek üzere yollamıştı. 120. âyet inince bu kişiler kendilerinin de bu kapsamda olduğunu düşünerek telâşlandılar ve hemen Medine'ye döndüler.”¹⁵²

Öteden beri bu ayet için, savaş zamanı herkesin cepheye gitmeyip, bir kısım insanların ilimle uğraşması gerektiği şeklindeki klasik görüşten farklı olarak, işin başka boyutlarıyla da ele alındığı *Kur'ân Yolu Tefsirinde* şu yorumlar yapılmıştır:

“Dinde yeterli bilgi sahibi olmaları istenenlerin sefere çıkanlar arasında mı yoksa geride kalanlar arasında mı bulunacakları hususunda da farklı yorumlar yapılmıştır. Bir yoruma göre maksat şudur: Hz. Peygamber bir yere ordu gönderirken kendisi Medine'de kalıyorsa, daha önce inen bazı ayetlerde yer alan topluca sefere çıkma buyruğu katı bir biçimde uygulanmamalı, Resûlullah yalnız bırakılmamalı ve bir grup onunla kalıp dinde yeterli bilgileri elde etmeye çalışmalıdır. Diğer bir yorum şöyledir: Her kesimden bir grup Resûlullah ile sefere katılmalı ve yanında bulunup ondan dini daha iyi öğrenmeye çalışmalıdır. Dinde yeterli bilgiye sahip olmaya çalışma buyruğunun sefere iştirak edenlerin başta Allah'ın Müslümanlara üstün lütufları ve onlara nasip ettiği zaferler olmak üzere sefer esnasında dersler çıkaracakları olayları gözlemleyecekleri, sonra bunları memleketlerine döndüklerinde geride kalmış olanlara anlatacakları şeklindedir. Bu yorum esas alındığında âyetin meâli şöyle olmaktadır: “Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve döndüklerinde toplumları uyarmak üzere sefere çıkmalıdır/toplanmalıdır.” Bu âyeti Tebük Seferi veya başka bir sefer arasında bağ kurmaksızın tefsir edenlere göre burada anlatılmak istenen şudur: Dini öğrenmek üzere bütün Müslümanların bizzat Hz. Peygamber'in yanına gelmeleri gerekmez; her topluluktan bir grubun gelip dinlerini öğrenmeleri ve sonra dönüp kendi topluluklarına onu anlatmaları yeterlidir.”¹⁵³

Ayeti, cihada çıkılacağı zaman bir grup insanın dini ilimleri öğrenmek üzere yurtlarında kalıp seferden dönenleri uyarmak için savaşa katılmamaları şeklinde anlamak yerine, bir belde halkının dini öğrenmek üzere topluca başka bir yere göç etmelerinin gerekmeyeceği şeklinde anlamak daha ma'kul görünmektedir. Günümüzde de değişik ülkelerin üniversitelerinde zaman zaman başka ülkelere hem dini ilimleri, hem de diğer bilimleri tahsil etmek üzere uluslararası öğrenci değişim programlarıyla, geçmişteki

¹⁵¹ et-Tevbe 9/122.

¹⁵² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII, 78.

¹⁵³ Karaman ve diğ., *Kur'an Yolu*, III, 74.

“rılıle fı talebi’l- ilmi” benzeri öğrenci seyahatleri devam etmektedir. Hatta bu öğrenci değişim programları başta imam-hatip liseleri olmak üzere artık ortaöğretim düzeyinde bile yapılmaya başlanmıştır. Bu şekilde gönderilen talebeler, o ülkelerde öğrendikleri bilgileri kendi halklarına öğretip onları ikaz edebilirler.

2.1.3.10. Peygamberin emrine karşı gelmekten sakınmak

Peygamberin emri, Allah’ın emri gibi olduğu için ona karşı çıkmak Allah tarafından çeşitli sıkıntı ve musibetlerle cezalandırılır.

لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنْكُمْ لِوَاذًا فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ

عَنْ أَمْرِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

*“(Ey inananlar!) Peygamberin (sizi) çağırmasını aranızda birbirinizi çağırmanız gibi tutmayın. İçinizden birbirini siper ederek sıvışıp gidenleri Allah gerçekten bilir. Artık onun emrine muhalefet edenler, başlarına bir belânın gelmesinden veya elem dolu bir azaba uğramaktan sakınsınlar.”*¹⁵⁴

“İbn Abbas’tan (r.a.) rivayetle Dahhak, ayrıca Katade, Mukatil, Mücahid ve Said b. Cübeyr şöyle demiştir: “Peygamber’e (a.s.) “Ya Muhammed! Ya Ebe’l-Kasım!” şeklinde seslenenleri, Allah (c.c.) bu davranıştan menederek Peygamber’e ismiyle değil de “Ya Resûlellah! Ya Nebiyyallah!” şeklinde hitap ederek, ona gerekli mehabet, saygı ve tebcili göstermeyi emretmiştir.” Malik, Zeyd b. Eslem’den “Ayetin siyakından anlaşılan, Allah Teâlâ’nın Peygamberinin şerefini gözetmeyi onlara emretmesidir” der.¹⁵⁵ “Ey iman edenler! Seslerinizi, Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygamber'e yüksek sesle bağırmanın, yoksa siz farkına varmadan işledikleriniz boşa gider. (Ey Muhammed!) Odaların arkasından sana bağırmanın çoğu akli ermeyen kimselerdir.”¹⁵⁶ ayetlerinde de bu husus vurgulanmıştır.

“Bu ayet hakkındaki ikinci görüş, Peygamber’in başkasına yaptığı duayı, herhangi birisinin duası gibi kabul etmeyin. Çünkü onun duası kabule şayandır. Öyleyse, sizin

¹⁵⁴ en-Nur 24/63.

¹⁵⁵ İbn Kesir, *Tefsîr*, X, 263.

¹⁵⁶ el-Hucurat 49/2. ve 4.

için beddua etmesinden sakının. Aksi halde helâk olursunuz. İbn Ebî Hatim, İbn Abbas, Hasan-ı Basrî ve Atıyye el-Avfâ‘dan böyle nakletmiştir. Allah en iyisini bilir.”¹⁵⁷

Ayetin, “İçinizden birbirini siper ederek sıvışıp gidenleri Allah gerçekten bilir” bölümü hakkında Mukatil b. Hayyan şöyle demiştir:

“Cuma namazında hutbeyi dinlemek kendilerine zor gelen münafıkların durumu ile ilgilidir. Onlar Resûlullah’ın ashabının bir kısmını siper edinerek mescidden çıkarlardı. Hâlbuki cuma namazında hutbeye başladıktan sonra, peygamberin izni olmadan camiden çıkmak kişi için doğru değildir. Çıkmak isteyen eliyle peygambere işaret edip kimseyle konuşmadan çıkabilir. Çünkü Resûlullah hutbede iken konuşanın cuması batıl olur.” Süddî ise, “Onlar peygamberle bir cemaat içerisinde bulunduklarında, birbirini siper edinerek Resûlullah’ın gözünden kaçmaya çalışırlardı” demiştir. Süfyan da “Saftan kaçarlardı” diye görüş belirtmiştir.”¹⁵⁸

Resûlullah’ın emrine karşı çıkmanın anlamı üzerinde de duran İbn Kesîr, bunun insanın başına ne türlü felaketler açacağı ile ilgili şu çarpıcı görüşleri dile getirmektedir:

“Artık onun emrine muhalefet edenler, başlarına bir belânın gelmesinden veya elem dolu bir azaba uğramaktan sakınsınlar.” Resûlullah’ın emrine -ki, yolu, metodu, sünneti ve şeriatıdır- muhalefet edenlerin sözleri, amelleri O’nun sözleri ve amelleriyle ölçülür; ona uyanlar kabul edilir, aykırı olanlar nasıl olursa olsun, sahibine iade edilir. Sahih hadiste sabit olduğu gibi “*Kim bizim şu dinimizde bulunmayan bir şeyi ortaya koyarsa, bu koyduğu şey kabul edilmez.*”¹⁵⁹ Her kim Resûlün sünnetine zahiren ve batinen muhalefet ederse, onlar kalplerinde bir fitne, küfür, nifak veya bid’at isabet etmesinden ya da dünyada katledilmek, ceza görmek, hapsedilmek vb. şeylerle karşılaşmaktan sakınsınlar.”¹⁶⁰ Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: “*Benim misâlim ile sizin misâliniz, büyük bir ateş yakan kimsenin durumu gibidir. (Ateş etrafı aydınlatınca) çekirgeler ve kelebekler, ateşe düşmeye başlar. O kimse, bu hayvanların ateşe düşmelerine engel olmaya çalışıyor, ben sizin kuşağınızdan tutmuş ateşe düşmenize engel olmaya çalışıyorum. Siz ise, elimden kurtulup kendinizi ateşin içine atıyorsunuz.*”¹⁶¹

Hiz. Peygamber’in emri, çağırısı Allah’ın emri gibidir; çünkü Kur’ân’da ona itaat etmek Allah’a itaat olarak ifade edilmiştir.¹⁶² Dolayısıyla O’na itaat etmemek, talebini yerine getirmemek Allah’a itaatsızlıktır. Hiz. Peygamber’in emri, Allah’ın emri gibi olduğuna göre, ona aykırı hareket edenlerin başlarına dünyada birtakım bela ve sıkıntıların gelmesi kaçınılmazdır. Şu anda birçok müslüman coğrafyasında yaşanmakta olan acılar, Allah’ın ve Resûlü’nün emrine muhalefet etmemizin getirdiği bela ve musibetlerden başka ne olabilir? Allah ve Resûlü bize “Mü’minler ancak kardeşler” diye öğretmişken biz mezhepçilik ya da bölgecilik adına birbirimizin kanını akıtmıyor muyuz? Düşmanlarınıza karşı bir olun diye vahdeti emretmişken, biz her farklılığımızı bir

¹⁵⁷ İbn Kesir, *Tefsîr*, X, 263.

¹⁵⁸ İbn Kesir, *Tefsîr*, X, 263.

¹⁵⁹ Buhari, Sulh, 5; Müslim, Akdiye, 17.

¹⁶⁰ İbn Kesir, *Tefsîr*, X, 263.

¹⁶¹ Müslim, hadis no: 2285;

¹⁶² en-Nisâ 4/80.

düşmanlık sebebi kabul edip tefrikaya düşmüyor muyuz? Aklımızı başımıza alıp Allah'ın istediği gibi bir kul olmak için düşmanlarımızın elinde daha ne kadar acı çekmemiz gerekiyor? “*Rabbimiz! Bizi, inkâr edenler için deneme konusu kılma, bizi bağışla!*”¹⁶³

2.1.3.11. Firavun ve Haman'ın çekincesi

İsrailoğullarının doğan erkek çocuklarını katlederek saltanatını koruyacağı zehabına kapılan Firavun ve Haman, Allah Teâlâ'nın planı sayesinde çekindikleri şeyi yaşamaktan kurtulamayacaklardır.

وَمُكِّنْهُمْ فِي الْأَرْضِ وَثَرِيَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُمْ مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ

“Yeryüzünde onları kudret sahibi kılalım ve onların eliyle Firavun'a, Hâmân'a ve ordularına, çekine geldikleri şeyleri gösterelim.”¹⁶⁴

“Onları Şam ve Mısır topraklarına yerleştirmek suretiyle, Firavun, Haman ve ordularının İsrail oğullarından doğacak bir çocuk eliyle helak edileceklerini haber vermiştir. Korkularının sebebi budur. Bu yüzden Firavun İsrail oğullarının doğan erkek çocuklarını öldürüp, kız çocuklarını sağ bırakıyordu. Allah, Firavuna ve Hamana İsrail oğullarından Peygamberi Musa b. İmran vasıtasıyla helak edileceklerini, evlerinin ve yurtlarının harap edileceğini göstermiştir. Bîşr, Katade'den şöyle bir haber nakletmiştir. Firavunun kavminin çekindiği şey, bir kâhinin Firavuna “İsrail oğullarından doğacak bir çocuk senin saltanatını elinden alacak. Bu yıl doğan erkek çocukları takip et ve onları katlet ki, böylece buna engel olursun” sözüdür.”¹⁶⁵

Ayetteki, “Firavun'a, Hâmân'a ve bunların ordularına da, çekinmekte oldukları şeyi gösterelim” bölümünü Razî, şöyle açıklar: “Bu cümlemin başındaki nuriye (gösterelim) kelimesi yuriye şeklinde de okunmuştur. Bu durumda mana, “Bunlara, İsrail oğulları arasında doğacak olan o çocuk vasıtasıyla mülklerinin ellerinden çıkmasına ve yok olup gitmesine dair o şeyi göstermek için” şeklinde olur.”¹⁶⁶

İnsanların Allah'ın planına karşı aldıkları tedbirin hiçbir işe yaramayacağı bu olayda bir kere daha görülmüştür. Allah sonsuz güç ve kudret sahibi olarak dilediği her şeyi yapabilir. “Şüphesiz Rabbin istediğini hakkıyla yapandır”¹⁶⁷ Firavun gibi ordusu olan güç ve kuvvet sahibi birinin de Allah'ın gücü karşısında yapabilecekleri sınırlıdır. İsrail oğullarından doğan erkek çocukları öldürtmesi de bir işe yaramayacaktır. Allah

¹⁶³ el-Mümtehhine 60/5.

¹⁶⁴ el-Kasas 28/6.

¹⁶⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVIII, 154.

¹⁶⁶ Râzî, *Mefâtiḥ*, XXIV, 194.

¹⁶⁷ Hûd 11/107.

sakındıkları o çocuğu bizzat kendi sarayında ona kendi eliyle büyüttürecek, planlarının Allah'ın planı karşısında hiç bir işe yaramayacağını onlara gösterecektir. “Onlar tuzak kurarken Allah da tuzak kuruyordu.”¹⁶⁸ Ayrıca Firavun bile olsa, bunların yaratıcısı olarak göklerde ve yerde Allah'ı âciz bırakacak bir güç olamayacağı da belirtilmiştir: “Ne göklerde ne de yerde Allah'ı âciz bırakacak bir güç vardır.”¹⁶⁹

وَأَنَا جَمِيعٌ حَازِرُونَ

“Ama biz uyanık ve tedbirli bir topluluğuz.”¹⁷⁰

“Mısır'dan kaçan İsrail oğullarını kovalamak için şehirlere adamlarını gönderen Firavun şöyle propaganda yapıyordu: “Biz attığı adımlarda uyanık ve tedbiri elden bırakmayan, işlerinde kararlı olan bir grubuz. Dışarıdan bir tehlike ile karşılaştık mı, sonuç alana kadar onun üzerine yürürüz. Hazır, uyanıklıktır. Hazır ise, sürekli uyanık kalan, tedbiri elden bırakmayan, tepeden tırnağa silahlı olan kimsedir.”¹⁷¹

Yüce Yaratıcının tedbiri karşısında Firavun ve ordusunun planı bir işe yaramayacak, Mûsa (a.s.) ve İsrail oğullarını yakalamak için peşlerinden daldıkları Kızıldeniz sularında boğulmaktan kurtulamayacaklardır. Tarih göstermektedir ki, Nemrud, Firavun, Ebrehe gibi etrafındaki yordakçıların da kışkırtmasıyla güç ve kuvvetine güvenen nice zorba, “Kendisinden başkasının bilemeyeceği ‘Rabbinin orduları’”¹⁷² karşısında çaresiz kalmıştır. Bazen bir sinek, bazen bir deniz, bazen de ebabil kuşları onların hakkından gelmek için yeterli olmuştur.

2.1.3.12. Münafıklardan sakınmak

Münafıkların bozgunculuklarına karşı dikkatli olmanın lüzumu anlatılmak için, mü'minlere uyanık olmaları hatırlatılıyor.

وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ وَإِنْ يَقُولُوا تَسْمَعُ لِقَوْلِهِمْ كَانَتْهُمْ حُشْبٌ مِّنْ دَرَّةٍ يَّحْسِبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ هُمُ الْعَدُوُّ

فَاَحْذَرُهم قَاتِلَهُمُ اللّٰهُ اَنۡى يُؤَفِّكُوۡنَ

¹⁶⁸ el-Enfal 8/ 30.

¹⁶⁹ Fâtır 35/44.

¹⁷⁰ eş-Şuarâ 26/56.

¹⁷¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 321.

¹⁷² el-Müddessir 74/31.

“Onları gördüğün zaman kalıpları hoşuna gider. Konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin. Onlar sanki elbise giydirilmiş kereste gibidirler. Her kuvvetli sesi kendi aleyhlerine sanırlar. Onlar düşmandır, onlardan sakın! Allah onları kahretsin! Nasıl da (haktan) çevriliyorlar!”¹⁷³

“Bu ifade onlara (münafıklara) karşı bir azarlamadır. Çünkü onlar güzel, gösterişli adamlardır. Bakışları etkileyici, sözleri tesirlidir. Fakat Allah onları, dayatılmış kütüklere benzetmiştir. Onlar, akılları olmayan, başkalarına dayanan, kendi başlarına ayakta duramayan cisimlerdir. Arapça’da bir topluluk savaş için dizilip karşı karşıya geldiğinde, تساند القوم: “Kavim birbirine yaslandı” denir. Onların toplantı yerlerinde bir araya gelişlerinin yaslanmış kütüklere benzetilmiş olması muhtemeldir. Anlayışsız, idrakten uzak halleri odunların durumuna benzetilmiştir.”¹⁷⁴

Onlar, gösterişli kıyafetleri ve yaldızlı sözlerine rağmen bomboş, histen yoksun, idraksiz varlıklardır. Bu durumları Allah tarafından duvara yaslanmış odunlara benzetilmiştir. Diliyle inanıp kalben inanmayan bu güruhu Seyyid Kutub şöyle nitelemektedir:

“Bu durgun ve katı soğukluk, ruhî bilgisizlikleri yönündendir. Tabii eğer ruhları varsa. Bunun karşılığında bir başka yönden sürekli dinleme, endişe ve sarsıntılı bir bekleyiş halleri yer almaktadır: “Her gürültüyü kendi aleyhlerine sanırlar.” Çünkü bilirler münafıklar olduklarını. İnce bir perdeyle yüzlerini kapadıklarını, bir yemin ve döneklikle kendilerini gizlediklerini ama her an bir korku içinde titrerler. Belki de üzerlerindeki perde düşmüş, açılmış ve durumları meydana çıkmıştır diyerek. Ayeti kerime onları öyle canlandırıyor ki sürekli çevrelerine göz atıp duruyorlar. Her hareketten korkuyor, endişe ediyorlar. Bunlar Müslümanlara ve Hz. Peygambere ilk düşman olanları temsil etmektedirler. “Düşman onlardır, sakın onlardan.” Gerçek düşmandır onlar... Safların içine saklanmış, ordunun içine gizlenmiş olan düşman. (15 Temmuz’da ülkemizde olduğu gibi.) Açık ve dış düşmandan çok daha tehlikelidir bunların düşmanlığı. “Allah canlarını alsın, nasıl olup da döndürülüyorlar?” Nereye dönerler ve yönelirlerse yönelsinler canlarını alacak olan Allah’tır. Bu hüküm değişmez ve geri döndürülemez.”¹⁷⁵

2.1.3.13. Eşler ve çocukların düşmanlığından sakınmak

Aile fertlerinin isteklerini dini emirlerin önüne geçirmemek gerekir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَإِنْ تَعَفَّوْا وَتَصَفَّحُوا وَتَغْفِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olabilecekler vardır. Onlardan sakının. Ama affeder, hoş görüp vazgeçer ve bağışlarsanız şüphe yok ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”¹⁷⁶

¹⁷³ el-Münâfikûn 63/4.

¹⁷⁴ İbn Atıyye, *el-Muharrer*, V, 312.

¹⁷⁵ Seyyid Kutub, *Fî Zılâl*, VI, 3575.

¹⁷⁶ et-Teğabun 64/14.

“Kelbî şöyle der: "Müslümanlardan bir kimse hicret etmek istediğinde, coluğu-çocuğu, hicret etmemesi için yakasına yapışır ve "sen çekip gideceksin, bizi de ölelim diye burada bırakacaksın" diyorlardı. İşte bu sebeple, bunlar içerisinde ailesinin sözünü dinleyen ve böylece hicret etmeyenler oluyordu. Derken Allah Teâlâ, işte bu kimseleri, hanımlarına, çoluk-çocuklarına itaat etmekten, onların sözünü dinlemekten sakındırmaştı. Ayetteki "Affeder, kusurlarını başlarına kakmaz öterseniz" ifadesi hakkında da İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: "Mekkelilerden birisi, hicret edip de, birçok insanın kendisinden önce hicret ettiklerini ve dinlerini daha iyi yaşadıklarını anlayınca, daha önce hicret etmesine mani olan, hanımını ve çocuklarını cezalandırmak istedi. Eğer onlar da gelip, hicret yurdunda birleşirlerse, onlara infak etmeyip, iyi davranmayacağını söyledi. İşte bunun üzerine, bu ayet nazil oldu. Bu ifade "Hanımlarınızdan ve çocuklarınızdan, kâfir oldukları için, sizi İslâm'dan engelleyen düşmanlarınız vardır. İşte onlardan sakının" demektir. Böylece, ayette bahsedilen düşmanlığın, küfür sebebiyle ve imandan engelleme sebebiyle olduğu anlaşılmaktadır, Mü'minler arasında ise böyle bir düşmanlık söz konusu değildir. Çünkü mü'min olan hanımları ve çocukları, onların düşmanları olamazlar.”¹⁷⁷

İnsan ailesi ve çocuklarının maişetini temin etmekle sorumludur. Bu sebeple onlar yapacağı işlerde bazen insana ayak bağı olabilir. Cihada giderken çocuğun yetim, eşinin dul kalmasından endişe duyabilir. Malını Allah yolunda harcamak gerektiğinde onları düşünerek cimrilik yapabilir. Nitekim Resûlullah (s.a.): “*Şurası muhakkak ki, çocuk cimrilik ve korkaklık sebebidir*”¹⁷⁸ buyurarak bu duruma işaret etmiştir. Oysa mal ve evlat insan için birer imtihan vasıtasıdır. “*Doğrusu mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir imtihandır.*”¹⁷⁹ Ayet mal ve çocukların beklenmedik yer ve durumlarda kişiyi günaha sokup, ahiret hazırlığından alıkoyabileceğine işaret ederek böyle bir durumda onların istek ve arzularına prim verilmemesini tavsiye etmektedir.

2.1.4. Huşû خشوع

Huşû, yalvarmak, boyun eğmek (müstekin), yer düz ve oturaklı olmak (mühbit) demektir. Gözü kapattığında sükûnete ermiş, rükû eden ve mutmain olana da huşû duyan anlamında hâşî denir. Ulaşılamayan yere مَكَانٌ خَاشِعٌ denir. Mütevazı olan (mühbit) ile eş anlamlıdır. Devenin hörgücünün tüylerinin iyice azalmasına خَشَعٌ; sert, katı yer parçasına huş’a (خَشَعَةً) denir. Bir Hadis-i şerif te “*Kâbe suyun üzerinde yere yapışık bir tepede idi. Allah yeryüzünü onun altından yayıp döşedi*” buyurulmuştur.¹⁸⁰ Genelde

¹⁷⁷ Ferrâ, *Meâni 'l-Kur'ân*, II, 62; Râzî, *Mefâtih*, XXX, 25.

¹⁷⁸ İbn Mâce, Edeb 3.

¹⁷⁹ et-Teğâbun 64/15.

¹⁸⁰ Zemahşerî, *el-Fâik*, I, 286; Zebîdî, 1965: 509; Kurtubî, *el-Câmî*, I, 374; İbn Fâris, *Mekâyis*, 182; İbn Dureyd, *Cemhere*, II, 223.

kalbin boyun eğişi için tazarru, dış organların boyun eğişi için huşû tabiri ile kullanılır.¹⁸¹

Huşû, sükûnet ve itaat etmektir (tezellüldür.) Her sükûnete eren hudû ve huşû duyar. Yıldızların huşûsu batmaya yaklaşmasıdır. الْحَاشِعُ مِنَ الْأَرْضِ : “Düzlük olmasından dolayı yeryüzünü rüzgarın kaldırıp izlerini yok etmesidir.” *“Senin yeryüzünü rüzgarın kaldırıp izlerini yok etmesidir.”*¹⁸² Yağmur yağmayıp yerin bitkileri kurduğunda böyle denir.¹⁸³ Yeryüzünün, yağmurdan önce hareketsiz (حَاشِعَةً) bir şekilde dururken, yağmur sayesinde nasıl kıpırdayıp kabardığı anlatılmaktadır. Huşûya karşılık kıpırdama ve kabarma masdarlarının kullanıldığı göz önünde bulundurulduğunda, huşû lafzı ile bu iki kavramın anlattığı durumun tam tersinin, yani sükûnet ve vakarın anlatıldığı tebarüz edecektir. Nitekim aynı durumu ifade eden bir başka ayet¹⁸⁴ bunu destekler mahiyettedir.¹⁸⁵

“Huşû, mecazen korku ifade eden bir kavram olmakla birlikte, kabarıp böbürlenme (istikbar) ifade eden kavramların zıttı olarak kullanıldığı şu ayette; "Sabır ve namazla Allah'tan yardım isteyin" denilirken, bunun *وَأَنَّهَا الْكَبِيرَةُ الْأَعْلَى حَاشِعِينَ* : “Allah’a huşû ile boyun eğenlerden başkasına ağır geldiği”¹⁸⁶ vurgulanır.”¹⁸⁷

“Vücuttaki azâlar için huşû, kalp için tazarrû tabiri daha yaygın kullanıma sahiptir. Bu sebeple, “kalp yalvardığında azâlar huşû duyar” denilmiştir. Ayette, *وَيَجْرُونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ* “Ağlayarak çeneleri üstü kapanırlar, o onların huşûunu da artırır”¹⁸⁸ diye buyrulurken; diğer bir ayette ise, *وَكَانُوا لَنَا حَاشِعِينَ* “Onlar bize karşı derin bir saygı (huşû) içindeydiler”¹⁸⁹ şeklinde buyurulmuştur. Ses ve gözdeki huşû, bedendeki itaat

¹⁸¹ Sülün, *İman-Amel İlişkisi*, s.217.

¹⁸² Fussilet 41/39.

¹⁸³ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, 507.

¹⁸⁴ el-Hac 22/5.

¹⁸⁵ Sülün, *İman-Amel İlişkisi*, s. 218.

¹⁸⁶ el-Bakara 2/45.

¹⁸⁷ Sülün, *İman-Amel İlişkisi*, s. 218.

¹⁸⁸ el-İsrâ 17/109.

¹⁸⁹ el-Enbiya 21/90.

(hudû) gibidir. *“İşte o gün yürekler kaygıdan oynar, gözlerini korku bürür”*¹⁹⁰ ayetlerinde korkudan kinaye yapılarak, insanların şiddetli bir şekilde sarsılacakları tembih edilmektedir. Şu ayetlerde de aynı durum söz konusudur. *إِذَا يَوْمَ تَمُورُ السَّمَاءِ مَوْرًا وَتَسِيرُ الْجِبَالُ سَيْرًا*; *“Yeryüzü şiddetle sarsıldığı zaman”*¹⁹¹; *إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا* *“O gün gök şiddetle sallanıp çalkalanır. Dağlar yürüdükçe yürür.”*¹⁹² ve *إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا* *“Yeryüzü kendine has bir sarsıntıya uğratıldığı zaman.”*¹⁹³ ayetleri.¹⁹⁴

İbn Kayyim’e göre, “Huşû, nefsin sönmesidir. Tabiatın (mizacın) saygı duyulana karşı yatışması, sakinleşmesidir. Emre boyun eğmek, eziklik duyarak inkıyad ile onu kabul edip, ona sarılmaktır. Hükme teslimiyet ise, dîni, şer’î bir hükme görüş ve arzusuna uyarak karşı çıkmamaktır. Hakkın hatırı için gururunu kırmak, kalbin ve azaların gururunu kırıp, onlarda bulunan ayrıntıların farkına varmaktır. Bu durum şu ayetin iki te’vilinden biridir: *وَلِمَنْ خَافَ* İşte bu Rabbinin kuluna karşı kudretini ve rubûbiyyetini bilme makamıdır. Bu makamdan korkma hali, kalpte kesin bir huşûyu gerektirir. Ona ne kadar yakınlık hissederse huşûsu o kadar artar. Ayetin ikinci te’vili, kulun Rabbine kavuştuğu andaki makamıdır. Nefsin ayıplarının, amellerin kibir, ucub, riya, sadakat zafiyeti gibi noksanlıkların farkına varmak, kaçınılmaz olarak kalpte huşû meydana getirecektir.”¹⁹⁶

Huşû, kalplerde heybet ve azamet duyulan ya da korkulan bir şeye karşı kişinin derin saygı duyması anlamında Kur’ân’da şu ayetlerde yer almaktadır.

2.1.4.1. Namaz - huşû ilişkisi

Yaratıcımıza kulluğun en mükemmel şekli olan namaz, günde beş defa tekrarlandığı için, ancak Allah’a karşı huşû duyanların sabırla yerine getirdikleri bir ibadettir.

وَأَسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَأَنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ
*“Sabrederek ve namaz kılarak (Allah’tan) yardım dileyin. Şüphesiz namaz, Allah’a derinden saygı duyanlardan başkasına ağır gelir. Onlar, Rablerine kavuşacaklarını ve gerçekten ona döneceklerini çok iyi bilirler.”*¹⁹⁷

¹⁹⁰ en-Nâziât 79/8-9.

¹⁹¹ el-Vâkıâ 56/4.

¹⁹² el-Vâkıâ 56/9-10.

¹⁹³ ez-Zilzâl 99/1.

¹⁹⁴ Râgıp el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 155.

¹⁹⁵ er-Rahman 55/46.

¹⁹⁶ İbn Kayyim, *Medâric*, s. 562.

¹⁹⁷ el-Bakara 2/45-46.

Beden olarak bu dünyaya ait olan insanoğlu, ruhunun geldiği yüce makamı unutmaması için günün değişik vakitlerinde kulluğunu hatırlamaya çağırılmıştır. Bunu sağlamanın en güzel yolu, Allah ile insan arasındaki bağın ömür boyunca sürdürüldüğü, kulluğun zirvesinde bir ibadet olan namazdır. Ayrıca namaz günde beş kez tekrarlandığı için insanı sürekli canlı ve aktif tutan bir ibadettir. Kur’ân’da hakkıyla kılınan namazın insanın inancını pekiştirip davranışlarını dinî ve ahlâkî hükümler çerçevesinde geliştirmesine yardımcı olacağına şöyle işaret edilmiştir: “*Kuşkusuz namaz hayâsızlık ve kötülükten meneder.*”¹⁹⁸

Yapılan herhangi bir işin kalitesi ona verilen emekle ortaya çıkar. Namazın edasında kalitenin göstergesi de huşûdur. “Terim olarak huşû “Allah’a gönülden saygı duyup bağlanmak, boyun eğip itaat etmek” demektir. Sabrın ve özellikle namazın yukarıdaki olumlu tesirinden nasibini alacak olanlar, ancak Allah’a huşû ile bağlanan, boyun eğenlerdir. 46. âyete göre onların Allah’a olan bu içten bağlılık ve saygılarının en başta gelen sebebi ise rablerine kavuşacaklarına, sonunda mutlaka O’na döneceklerine olan kesin inançlarıdır. Ancak bu inanç sayesinde ki insan, rabbine kavuşmayı ve dolayısıyla âhiret kurtuluşunu dünyanın bütün nimetlerinden daha önemli görür ve bu uğurda her türlü meşakkate rıza gösterir. Esasen İslâm akaidinde, âhiret inancının, Allah’a iman ve peygamberlere imanla birlikte “usûl-i selâse” (üç ilke) denilen en önemli itikad esasları arasında yer alması da bu inancın belirtilen dinî ve ahlâkî fonksiyonundan ileri gelmektedir.”¹⁹⁹

Huşû içinde kılınan namaz mü’min için hem Allah katında en makbul ibadetlerden biri, hem de kurtuluş garantisidir. Kur’ân-ı Kerîm’de namazını huşû ile kılan mü’minlerin felaha erişip kurtulacakları ve Firdevs cennetlerine varis olacakları şöyle ifade edilmiştir: “*Gerçekten müminler kurtuluşa ermiştir; Onlar ki, namazlarında huşû içindedirler... Onlar, Firdevs cennetlerine varis olacaklardır.*”²⁰⁰

قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ

“Mü’minler gerçekten kurtuluşa ermişlerdir. Onlar ki, namazlarında derin saygı içindedirler.”²⁰¹

“Felâh: Murada ulaşmak demektir. Hayırda sonsuzluk diye de tarif edilmiştir. İflâh, kurtuluşa erişmek manasına geldiği gibi felaha girmek, yani bizim ifademizle selamete ermek, huzur bulmak manasına gelir ki, Kur’ân’da genellikle bu manada kullanılmıştır. Burada Allah Teâlâ, yedi özelliği kendinde toplayan kimseler için kurtuluşun muhakkak olacağını müjdelemektedir ki, bu yedi özellikten birincisi imandır. İkincisi ise şudur: “Onlar namazlarında huşû içindedirler.” Huşûu, bazıları korku, çekingenlik gibi kalp fiillerinden olmak üzere tarif etmiş; bazıları da sükûnet içinde olmak ve sallanmayı terk etmek gibi organlara ait fiillerden göstermiştir. Doğrusu huşû, aslı kalpte,

¹⁹⁸ el-Ankebût 29/45.

¹⁹⁹ Karaman ve diğ., *Kur’an Yolu*, I, 118.

²⁰⁰ el-Müminûn 23/1-2, 10-11.

²⁰¹ el-Mü’minûn 23/1-2.

tezahürü bedende olmak üzere ikisini de içinde bulundurur. Kalbe ait tarafı, Rabbin azamet ve celâli karşısında kendi küçüklüğünü göstererek nefsi, Hakk'ın emrine baş eğdirip söz dinlettirecek ve edep ve tazimden başka bir şeye yönelmeyecek şekilde kalbin son derece bir saygı hissi duymasıdır. Dış görünüşle ilgili yönü de, vücut organlarında bu duygunun belirmesiyle bir sakinlik ve sükûnet meydana gelmesi, gözlerinin önüne, secde yerine bakıp, sağa sola, şuna buna iltifat etmemesidir. Bundan dolayı, "huşû"un aslı namazın şartlarından olan niyetin samimiliği ile tezahürleri de namazın adâb ve diğer tamamlayıcıları ile ilgilidir."²⁰² Hasan-ı Basrî'den ve İbn Sîrin'den rivayet olunduğuna göre Resûlullah ve ashabı namazda gözlerini gökyüzüne kaldırırlardı, bu ayetin inmesi üzerine önlerine eğdiler ve ihtisarı (elleri böğürlere koymak) terk ettiler. Hz. Âişe'den (r.a.) rivayet olunur ki: "Resûlullah'a namazda iltifat (yüzünü çevirip bakma) hakkında sordum, buyurdu ki: "O bir çalmadır ki, şeytan onu kulun namazından çalıp kaçar."²⁰³

"Hâkim Tirmizî'nin, Kasım b. Muhammed yoluyla Esmâ b. Ebî Bekir'den Hz. Âişe'nin annesi Ümmü Ruman'dan rivayet ettiği bir hadiste demiştir ki: "Namazımda sallanıyordum. Ebû Bekir (r.a.) gördü, beni öyle bir azarladı ki, az daha namazdan çıkacaktım. Sonra da dedi ki: *"Resûlullah'ı dinledim, şöyle buyuruyordu: Herhangi biriniz namaza durduğunda sakın olsun, Yahudiler gibi sallanmasın. Zira namazda azaların sükûneti namazın tamamındandır."*²⁰⁴

وَيَخْرُونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ وَيَرْبُدُهُمْ خُشُوعًا

"Onlar ağlayarak yüzüstü yere kapanırlar. Bu da onların derin saygısını artırır."²⁰⁵

İbadetlerin en önemlisi namaz olduğu için, namaz esnasında Allah'a itaat ve huşûnun en güzel fadesi secdedir. Çünkü secdede insan en şerefli organı olan yüzünü yere koyarak Allah'a kulluğunun göstermeye gayret eder. Ayetin tefsirinde bunna değinen belirten Fahreddin Râzî;

Ayette "Çeneleri üstü secdeye kapanırlar" buyurulmuştur. Zeccâc şöyle demiştir: "Zikn kelimesi iki taraf sakallarının birleştiği yer, çene anlamına gelir. İnsan secde etmeye eğildiğinde, onun yere en yakın olan uzvu, çenesidir. el-Ezkân (çeneler) kelimesi, sakallardan kinayedir. İnsan, secdede huşû ve hudûda ileri merhaleye varıp son derece gayret gösterdiğinde, bazan sakalı yere değer. Çünkü insan sakalını temiz tutmaya çok gayret eder. Onu toprağa sürdüğünde ise, en büyük tazîmi yapmış olur. İnsanı Allah korkusu kapladığında, bazan tıpkı bayılmış kimse gibi secde gayesiyle yere kapanır. Durum her ne zaman böyle olursa, onun çenesi üzerine kapaklanması, secde yerine geçmiş olur. Binâenaleyh, "çeneleri üstü kapanırlar" ifadesi, onun son derece korku, endişe ve haşyet içinde olmasından kinaye olmuş olur."²⁰⁶

İnsanın en şerefli uzvu yüzü olduğundan onu Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda yere sürmesi O'na itaatinin değerini gösterir. Herhangi birisinden dünyalık bir şey isteyen kişi onun

²⁰² Yazır, *Hak Dini*, V, 509.

²⁰³ Buhârî, Ezan 93; Ebû Davud, Salât 161; Tirmizî, Cumua 59; Nesaî, Sehv 10;

²⁰⁴ Alûsî, *Rûhu'l-Meâni*, X, 6.

²⁰⁵ el-İsrâ 17/109.

²⁰⁶ Râzî, *Mefâtih*, XXI, 57.

karşısında eğilir, yüzü suyu döker. Başta beden sağlığı olmak üzere bize her türlü nimeti bahşeden Yüce Rabbimizin karşısında eğilmek, dünyevî ve uhrevî isteklerimizi ona arz ederken huzurunda yüzümüzü yere sürmek kulluğumuzun bir tezahürüdür. Bir defa secde etmeye çağrılıp inat eden şeytana nispet yaparcasına, Rabbinin emrine severek ve isteyerek hem de her rekâta iki kere bu emre imtisal etmenin hazzını yaşayabilmenin yolu secdedir. Hadis-i şerif te “*Kulun rabbine en yakın olduğu an secdedir, öyle ise secdede duayı çok yapın*”²⁰⁷ buyurulmuştur. Secde halinde kulluk, en geniş en kâmil haliyle tezâhür ettiği için kula manevî bir yakınlık, Rabbinin rızasına uygun bir hal kazandırmaktadır. Nitekim bir ayet-i kerimede de “*Secde et ve (Rabbine) yakınlık kazan!*”²⁰⁸ buyurularak huşûyu yakalamanın yolu gösterilmiştir.

2.1.4.2. Kitap Ehlinden de Allah’a karşı huşû duyanların olması

Allah (c.c.) İslâm’dan başka din göndermediğine göre, önceki peygamberlere iman eden mü’minler gibi Hz. Muhammed’in (a.s.) risaletinden sonra onu tasdik eden ehl-i kitap mensuplarının da kurtuluşa erecekleri bildirilmek üzere buyuruluyor ki;

وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ خَاشِعِينَ لِلَّهِ لَا يَشْتُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا
أُولَئِكَ هُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ

“Kitap ehlinden öyleleri var ki, Allah'a, size indirilene ve kendilerine indirilene, Allah'a derinden saygı duyarak inanırlar. Allah'ın âyetlerini az bir değere satmazlar. Onlar var ya, işte onların, Rableri katında mükâfatları vardır. Şüphesiz Allah hesabı çabuk görendir.”²⁰⁹

“Habeş kiralı vefat ettiği zaman Hz. Peygamber (a.s.), bir mucize olarak onun öldüğünü ashabına haber vermiş ve: “*Habeşistan’da kardeşiniz öldü, ona namaz kılınız!*” demiş, namazgâhta ashabını iki saf yaparak Necâî’ye namaz kıldırmıştır. Bu olayı istismar etmek isteyen bazı münafıklar, “Şuna bak! Arap bile olmayan, hiç görmediği Hristiyan bir Habeşli için cenaze namazı kılıyor” deyince bu ayet nâzil olmuştur.”²¹⁰

²⁰⁷ Müslim, Salât 215, (482), Ebu Dâvud, Salât 152, (875).

²⁰⁸ el-Alak 96/19.

²⁰⁹ Âl-i İmrân 3/199.

²¹⁰ Müslim, Cenâiz 21/ 62-67; Vahidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s. 119; İbn Kesîr, Tefsîr, III, 313; Kurtubî, IV, 205.

“Âyetin iniş sebebi bu olay olmakla beraber hükmü geneldir. Ehl-i kitaptan olup da Allah’ın birliğine, Hz. Muhammed’e indirilen Kur’ân’a ve ondan önceki peygamberlere indirilen kitaplara iman edenler ve Allah’a içtenlikle saygı duyup O’nun âyetlerini dünya menfaati ile değiştirmeyenler cennete gireceklerdir. Onların Allah katında mükâfatları vardır.”²¹¹ Bir hadiste , “*Kitap ehlinden her kim kendi peygamberine iman ettikten sonra bana da iman edip tabi olur ve tasdik ederse, Allah ona mükâfatını iki kat verecektir*”²¹² buyurulmuştur. “Ama tevhide aykırı olan teslise inanıp Hz. Muhammed’e (a.s.) düşmanlık besleyen kimseleri, Kur’ân-ı Kerîm kâfir kabul ediyor. “*Allah, üçün üçüncüsüdür diyenler kâfir olmuşlardır*”²¹³ Kâfirlerin yeri ise cehennemdir. Allah’ın birliğine inanan ve O’na kendi dini uyarınca ibadet eden bir ilâhî dinin mensubu, Kur’ân-ı Kerîm’e göre mü’minler ve her mü’min, Allah katında mükâfatını alacaktır.”²¹⁴ Elbetteki Hz. Muhammed’in (a.s.) peygamber olduğunu inkâr etmemek şartıyla bu durumun geçerliliğini kabul edebiliriz. Hadis-i şerifte Resûlullah (s.a.)’ın “*Bu ümmetten Yahudi olsun, Hristiyan olsun, kim beni işitir de benimle gönderilene iman etmezse, o ancak cehennem halkından olur*”²¹⁵ buyurduğu unutulmamalıdır.

2.1.4.3. Kalplerin huşû duyması

Kalplerinde huşû duyan mü’minler için Allah katında mağfiret ve büyük mükâfatlar hazırlanmıştır.

إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ... وَالْحَاشِعِينَ وَالْحَاشِعَاتِ ... وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا

“Şüphesiz müslüman erkeklerle müslüman kadınlar, mü’min erkeklerle mü’min kadınlar..., Allah’a derinden saygı duyan erkekler, Allah’a derinden saygı duyan kadınlar... Allah’ı çokça anan erkeklerle çokça anan kadınlar var ya, işte onlar için Allah bağışlanma ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır.”²¹⁶

²¹¹ Karaman ve diğ., *Kur’an Yolu*, I, 745.

²¹² Müslim, İman 17.

²¹³ el-Mâide 5/73.

²¹⁴ Süleyman Ateş, *Tefsîr*, I, 542.

²¹⁵ Müslim, İman 5.

²¹⁶ el-Ahzâb 33/35.

Resûlullah'ın hanımlarından Ümmü Seleme'nin (r.a.) “Ya Resûlellah! Allah Kur'ân'da hep erkeklerden bahsediyor. Kadınlar konusunda bir ayetin indiğini görmedim. Allah'ın bizim taatlerimizi kabul etmemesinden korkuyorum” demesi üzerine bu ayetin indiği rivayet edilmiştir.²¹⁷ Ayette tağlib kaidesine²¹⁸ uyulmayıp erkek ve kadınlardan her bir grup ayrı ayrı anılmak suretiyle, bu nitelikleri taşıyan erkek ve kadınların Allah katında çok büyük mükâfatları olduğu dile getirilmiştir.

“Huşû, sahip olunan bütün özellikleri Hakk'ın heybeti altında düşünüp kibirlenmekten kaçınmaktır. Sabır Allah'ın emirlerine karşı nefsinin hapsedmek; huşû O'na tezellül edip boyun eğmektir. İbn Atâ şöyle demiştir: “Müslüman olup boyun eğen, iman edip tasdik eden, huşû içerisinde ihlâs ile Allah'a dua eden, verdiği sözü yerine getirip vadinde duran, sıkıntı ve zorluk zamanlarında sabredenlerin ödülü vardır. Allah'ın yasaklarına muhalefet etmekten bütün varlığıyla kaçınan, namusunu koruyup şeytanın dürtüklemelerinden muhafaza eden ve her durumda Allah'ı hatırlayıp unutmayanlara Allah Teâlâ rızasını, cennetini ve kendisine kavuşup O'nu müşahade etmeyi mükâfat olarak hazırlamıştır.”²¹⁹

Kur'ân'da cinsiyetin değil, erkek olsun kadın olsun yapılan güzel davranışların Allah katında makbul olduğuna dair ayetlerden biri de şöyledir: “Rableri onların dualarına şöyle karşılık verir: “*Şüphesiz ben, erkek olsun kadın olsun -ki birbirinizden meydana gelmişsinizdir- sizden bir şey yapanın emeğini asla boşa çıkarmam. Hicret edenlerin, yurtlarından çıkarılanların, benim yolumda eziyete uğratılanların, savaşanların ve öldürülenlerin, işte onların günahlarını elbette sileceğim. Andolsun ki, Allah katından bir mükâfat olarak onları altından ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Şüphe yok ki nimetin güzeli Allah'ın katındadır!*”²²⁰

أَمْ يَأْنٍ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ

“İman edenlerin Allah'ı zikretmekten ve inen haktan dolayı kalplerinin saygı ile ürpermesinin zamanı gelmedi mi? Daha önce kendilerine kitap verilip de, üzerinden uzun zaman geçen, böylece kalpleri katılaştıranlar gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu fasık kimselerdir.”²²¹

²¹⁷ İbn Kesir, *Tefsir*, XI, 162.

²¹⁸ Tağlib: İki özellikten birine işaret eden bir lafzın, her iki özelliği de kapsayacak nitelikte olması sebebiyle kullanımda diğerine tercih edilmesi. (Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, s. 257).

²¹⁹ Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin, *Hakâiku't-Tefsir*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001, II, 146.

²²⁰ Âl-i İmrân 3/195.

²²¹ el-Hadîd 57/16.

Fahredden Râzî, selef âlimlerinin ayetteki, “İman edenlerin kalplerinin ürpermesinin zamanı gelmedi mi” bölümünün manası hususunda yaptığı farklı izahları şöyle aktarmaktadır:

"Bu ayet, kalplerinde huşûya (saygıya) ters düşen nifak bulunduğu halde, iman ettiklerini söyleyen münafıklar hakkında nazil oldu" demişlerdir. Bu görüşü ileri sürenler, belki de mü'minin, ancak kalbinin huşû duymasıyla gerçek mü'min olabileceğini benimsemişlerdir. Diğerleri ise, "Hayır, bu ifade ile gerçekte mü'min olanlar kastedilmiştir. Ama mü'minin bazan huşûsu ve haşyeti bulunur, bazan da bulunmaz. Bu görüşe göre, ayet hakkında şu muhtemel izahlar yapılabilir: Belki de, bir grup mü'min içinde ileri derecede huşû sahibi kimseler bulunuyordu. Daha sonra bu kimselerden, o mükemmel huşû zail olup silindi de, böylece onlar, bu ayetle o huşûyu yeniden elde etmeye teşvik edildiler. Çünkü A'meş, şöyle demektedir: "Sahabe, Medine'ye gelince bolluk ve refaha kavuştular. Böylece de, daha önce üzerinde bulundukları dinî hal ve tavırlar konusunda bir gevşeklik gösterdiler. Bu sebeple de bu ayetle kınandılar. Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu ayet, Resûlullah'ın huzurunda okunduğunda onun yanında Yemâmeliler'den bir grup bulunuyordu. Bunun üzerine onlar, adamakıllı ağladılar. Bunun üzerine de Hz. Ebû Bekir, onlara baktı da, "Biz de böyleydik; ama kalblerimiz katılaştı artık" dedi. Ayetin takdiri manası, "Mü'minler için, kalblerinin Allah'ın zikrine yani Kur'an'da bahsettiği öğütlerine karşı rikkatti ve duyarlı olmaları zamanı gelmedi mi?" şeklindedir.²²²

Ayetteki ‘kalplerinin huşû duyma zamanı gelmedi mi? ifadesinin mü'minler için söylendiğini ifade eden Murat Sülün, “Bir kısım mü'minlerin kalplerinin ürperip diğerlerinin aynı tepkiyi vermemesi, insanların iman ve küfürleri ile ilgili olmayıp tamamen vecd halleri ile ilgilidir. Dış tesirin belli gerçekliği karşısında kişinin alış kabiliyetinin göz önünde tutulması gereği açıktır. Duyguların temelleri düşünce ve fikirlere, sosyal çevreye ve ruhun yapısına etki eden her şeye bağlıdır.”²²³ kanaatindedir.

Önceki din mensupları, Tevrat ve İncil'den sonra aradan çok uzun zaman geçtiği için kitaplarına karşı saygınlıkları azaldı ve kalpleri katılaştı. Bu hatırlatılarak mü'minler böyle olmaktan men edilmiştir. Ayetin “Onlardan birçoğu fasıklardı” şeklinde bitirilmesi, işin başında huşûun bulunmamasının, sonunda fiska götüreceğine dair bir işarettir. Peygamberlerinin ardından yoldan çıkan ehli kitap gibi olmasınlar diye mü'minlere bir uyarı yapılmış, onların kalplerinin katılaşmasında rol oynayan, Allah'ın indirdiği kitabındaki öğüt ve zikrinden uzaklaşmamaları öğütlenmiştir. İnsan tabiaten unutkan bir varlık olduğu için zamanla bazı hassasiyetleri kaybedip kalbi katılaşıp. İyiliklerden uzaklaştıkça kalbini bir kasavet kaplar. Bu durumda kalbin kaybolan hassasiyetini geri kazandırmak için şefkat ve iyilik yapmak gerekir. Kendisine kalbinin katılaştığından şikâyet eden kişiye Resûlullah (s.a.): “Eğer kalbinin yumuşamasını

²²² Râzî, *Meftâh*, XXIX, 200.

²²³ Sülün, *İman-Amel İlişkisi*, s. 221.

istiyorsan fakiri doyur, yetimin başını okşa!”²²⁴ şeklinde tavsiyede bulunduğu unutulmamalıdır.

2.1.4.4. Kıyamet Günü Rahman’ın huzurunda seslerin kısılması:

Kıyametin dehşetinden dolayı hiç kimsenin konuşmaya cesareti olamayacak, ancak fısıltı sesleri duyulacaktır.

يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ لَا عِوَجَ لَهُ وَخَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَنِ فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا

“O gün kendisinden yan çizmek mümkün olmayan davetçiye (İsrâfil'e) uyarlar. Sesler, Rahmân'ın azametinden dolayı kısılmıştır. Artık sadece fısıltı işitebilirsiniz.”²²⁵

Ayetin, mahşer gününün dehşetinden dolayı seslerin kısılıp fısıltıdan başka bir şey duyulmayacağını dile getirdiğini belirten Kurtubî, kıyamet sahnelerini şöyle tasvir etmektedir:

“Sûr’a üfürdüğünde İsrâfil’in (a.s.) çağrısına uymayacak, yan çizebilecek kimse olamaz. Aksine onun çağrısına koşarlar. Mahşer yerinde toplanmak için davetçinin sesine tabi olup oraya doğru hızla yönelirler. Bu ayetin bir benzeri, “Seslenenin yakın bir yerden sesleneceği güne kulak ver.”²²⁶ ayetidir. “Sesler kısılmıştır”, boyun eğip sessiz bir bekleyiş içerisine girerler demektir. İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: “Zübeyrin haberi geldiğinde şehrin surları boyun eğmiş, dağlar dize gelerek her konuşan lisan heybetten lâl kesilmiştir.” Rahmana olan saygıdan dolayı bir fısıltıdan başka bir şey işitilmez. O fısıltı da mahşere doğru giden ayakların birbirine değme sesinden başka bir şey değildir. Hems, deve yürürken ayak toynağının çıkardığı sese denir. Ağzı açmadan lokma çiğnemek için de kullanılır. Avını kırıp parçalayan arslana da hemmas denilmiştir. Dudağın ve dilin hafifçe hareketi için hems kullanılır. Übeyy b. Kâ'b, *فلا ينطقون إلا همساً* kıraatiyle okumuştur ki, “Bir fısıltıdan başka bir şey konuşamazlar” demektir. Orada ne bir nutuk, ne bir söz, ne de bir ayak sesi işitilmez.”²²⁷

Ayet, insanların “başımıza neler gelecek acaba!” diye kendilerine çekidüzen verdikleri sırada korkudan seslerinin kısılmasını anlatmaktadır.

2.1.4.5. Zalimlerin (kâfirler) başları önünde Cehenneme sevkî

وَتَرَاهُمْ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا خَاشِعِينَ مِنَ الدَّلَالِ يَنْظُرُونَ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ وَقَالَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا

أَنْفُسَهُمْ وَأَهْلِيَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ أَلَا إِنَّ الظَّالِمِينَ فِي عَذَابٍ مُّقِيمٍ

²²⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, II, 263, 387.

²²⁵ Tâhâ 20/108.

²²⁶ Kâf 50/41.

²²⁷ Kurtubî, *el-Câmî*, XI, 164.

“Ateşe sunulurken onların zilletten başlarını öne eğmiş, göz ucuyla gizli gizli baktıklarını görürsün. İnananlar da, “İşte asıl ziyana uğrayanlar, kıyamet günü kendilerini ve ailelerini ziyana sokanlardır” diyecekler. İyi bilin ki zâlimler, sürekli bir azâp içindedirler.”²²⁸

“Ayet, azaba çarptırılacakların durumunu açık biçimde ortaya koymayı ve şaşkınlıklarına işaret etmeyi hedeflemekte, onların halinden ibret alınmasını istemektedir. Diğer bir bakışa göre burada Resûlullah’a hitap edilmekte ve gördüğü kötü muameleden, işittiği ağır sözlerden ötürü teselli edilmektedir.”²²⁹

Ayetin “göz ucuyla etrafa baktıklarını” manasına gelen kısmı hakkında yapılan belli başlı açıklamalar şunlardır: “Yaşadıkları zilletten dolayı kısıp gözlerle veya gözlerinin feri kaçmış bir halde baktıklarını görürsün. Çok korktuklarından yahut içinde bulundukları kötü durumdan dolayı kaçamak bakış yaptıklarını görürsün. Yahut çektikleri acılar sebebiyle gözlerini iyice açamadıklarını görürsün. Taberî bunlardan birincisini daha isabetli bulur.”²³⁰

Öte yandan âyete şöyle bir mâna da verilebilir: “İman edenler de kıyamet günü, ‘Gerçek anlamda kayba uğrayanlar, hem kendilerini hem kendilerine uyanları ziyan edenlermiş!’ diyecekler.”²³¹ Bazı müfessirlere göre “kendilerini ziyan etmeleri”nden maksat bu kimselerin cehennem azabına mâruz kalmaları, “kendilerine uyanları ziyan etmeleri”nden maksat ise, şayet uyanlar da cehennemdeyse kendilerine yararlarının dokunmaması, şayet cennetteyse aralarına kesin bir engelin girmesidir.”²³²

“Kendilerine uyanlar” diye tercüme edilen kısım, dünyadaki yakınları yahut cennete girmiş olsalardı orada beraber olabilecekleri yakınları da kastedilmiş olabilir.”²³³

İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu birçok âyet ve hadise dayanarak, -şayet imanlı ölmüşlerse- günahkârların ebedî cehennemde kalmayacağı kanaatine ulaşmışlardır. Bu görüşe katılmayan bazı âlimler, 45. âyette yer alan “zalimlerin sürekli bir azap içinde bulunacağı” ifadesini delil gösterirler. Hâlbuki burada zalimlerden maksat inkâcılardır. Zira Kur’ân’da “zalim” kelimesi mutlak olarak kullanıldığında, bununla inkârcılıkta direnenler kastedilir. Ayetin önu ve sonu da bu manayı desteklemektedir.”²³⁴

²²⁸ eş-Şûra 42/45.

²²⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXV, 125.

²³⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXI, 554; İbn Atıyye, *el-Muharrer*, V, 40; Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 235.

²³¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 235.

²³² Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 622.

²³³ İbn Atıyye, *el-Muharrer*, V, 41.

²³⁴ Râzî, *Mefâtih*, II, 608.

Ayet-i kerimede ateşi hak eden bu zalimlerin ahirette düşecekleri zillet anlatılırken huşû kavramıyla, dünyada hiç başlarını eğmeyen müstekbirlerin azabı görünce korkudan başlarını öne eğecekleri çarpıcı bir şekilde dile getirilir. Onların bu perişanlıkları başka ayetlerde de dile getirilir: “Gözlerini korku bürümüş halde kabirlerinden çıkıp etrafa yayılmış çekirgeler gibi o çağrıcıya doğru koşarlar. “İnkârcılar, ‘Bu, gerçekten zor bir gün!’ derler.”²³⁵ Ve “O sırada gözlerine korku çökmüş, perişan olmuşlardır. İşte başlarına geleceği konusunda uyarıldıkları gün o gündür.”²³⁶

2.1.5. İkşi'râr اقشعرار

اقشعر الجلد: Deri çok daralıp büzüldüğünde yani kabzolduğunda böyle denilir. قشع kelimesinin harflerinden oluşturulmuştur ki, derinin kupkuru olması demektir. Rubai olup manada ziyadelik elde etmek için kelimeye **Ra** harfi eklenmiştir. تَقْشَعُرُ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ “Korkudan derisi diken diken oldu ve tüyleri ürperdi”²³⁷ şeklinde kullanılır.

Onların çok fazla korkmalarını tasvir etmek için Allah Teâlâ tarafından verilmiş bir temsildir. Kur’ân’ı ve tehdit dolu ayetlerini işittiklerinde onlara bir korku gelir ve ürperti duyarlar. Sonra Allah’ı ve rahmetini hatırlayıp, mağfiretini duyduklarında derileri ve kalpleri yumuşar ve kendilerindeki korku ve ürperti kaybolur manasındadır.

تَمَّ تَلَيْنُ جُلُودَهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ²³⁸ ayetinde olduğu gibi لَان fiilinin إِلَى ile müteaddi olması, “sükûnete erdi ya da daralmaksızın, korkmadan, rahmetini umarak Allah’ın zikriyle yatıştı” anlamı verir. Şayet rahmetinden bahsetmeksizin Allah’ın zikriyle niçin yetinilmiştir? denilirse, cevap olarak, “O’nun için aslolan rahmeti ve şefkatidir. Zaten rahmeti gazabını geçmiştir. Bizzat rahmeti söylendiğinde her sıfatından önce, O’nun raûf ve rahîm olmasından başka bir şey akla gelmez.” “Niçin önce yalnızca deriler söylenip, sonra kalpler ona bitştirildi? Şeklinde bir soru akla gelirse, korku kalpte duyulduğu için önce kalp söylenmiştir. Sanki “tehdit ayetlerinden derileri ürperir, kalpleri ilk anda korkuya kapılır. Fakat Allah’ı hatırlayıp onun emrinde asıl olanın şefkat ve rahmet olduğunu gördüklerinde, kalplerindeki korku ümide, derilerindeki

²³⁵ el-Kamer 54/7.

²³⁶ el-Meâric 70/44.

²³⁷ Râgıp el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 405.

²³⁸ ez-Zümer 39/23.

ürperti yumuşaklığa dönüşür” şeklinde söylenmiştir.²³⁹ Ayet, mü’minlerin Allah’ın rahmeti konusunda ümitli olup, kendilerine o rahmetle muamele edeceğine dair hüsn-i zan içerisinde olmalarının esas olduğuna da bir işarettir.

İkşi’rar, korkudan derisi diken diken oldu ve tüyleri ürperdi manasında ayette kullanılmıştır. Kur’ân’ı ve tehdit dolu ayetlerini işittiklerinde onlara bir korku gelir ve ürperti duyarlar anlamında Kur’ân’da tek ayette gelmiştir.

2.1.5.1. Rablerinden korkanların Kur’ân ayetlerinden ürpermesi

Kur’ân’daki mesânî (ikili) anlatım üslûbunun güzel bir örneğinin sunulduğu aşağıdaki ayette, mü’minlerin vücutlarının inen Kur’ân ayetlerinden dolayı önce gerildiği, sonra Allah’ın rahmetiyle ve zikriyle yumuşayıp rahatladıkları anlatılır.

اللَّهُ نَزَلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَابًا تَفْشَعُ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَى

ذِكْرِ اللَّهِ ذَلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ

“Allah sözü en güzelini; âyetleri, (güzellikte) birbirine benzeyen ve (hükümleri, öğütleri, kıssaları) tekrarlanan bir kitap olarak indirmiştir. Rablerinden korkanların derileri (vücutları) ondan dolayı gerginleşir. Sonra derileri de (vücutları da) kalpleri de Allah’ın zikrine karşı yumuşar. İşte bu Kur’ân Allah’ın hidayet rehberidir. Onunla dilediğini doğru yola iletir. Allah kimi saptırırsa artık onun için hiçbir yol gösterici yoktur.”²⁴⁰

“Ayetin, Allah’ın ismiyle başlayan bir isim cümlesi olarak gelmesi, Kur’ân’ın sözlerin en güzeli olduğunun tefhîm sanatıyla ifadesi olup, buna şahitlik etmek, onun Allah katından olduğunu vurgulayarak böylesi bir kitabın ancak Ondan sadır olabileceğini ve diğer bütün sözlere meydan okuyan mu’ciz bir vahiy olduğunu tembih içindir. Kur’ân’ın müteşabihliği, lafızlarının, hükümlerinin doğruluk ve sağlamlıkta birbirine benzeyip, mahlûkatın faydasına her şeyi ihtiva etmesidir.”²⁴¹

Ayette geçen “Sonra derileri de (vücutları da) kalpleri de Allah’ın zikrine karşı yumuşar” kısmını İbn Âşûr, “Rablerinden korkanların kalplerini Kur’ân yumuşatır şeklinde anlamıştır. Önceki ayetteki “Allah’ın zikrine karşı kalpleri katı olanlara yazıklar olsun”²⁴² ifadesi ise, Kur’ân’ı işittikten sonra dalalette olanların kalplerinin ve

²³⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 126.

²⁴⁰ ez-Zümer 39/23.

²⁴¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 125.

²⁴² ez-Zümer 39/22.

akıllarının paslanması sebebiyle böyle olduğunu, yoksa bu durumun Kur’ân’ın bir noksanlıktan kaynaklanmadığını ifade etmektedir.”²⁴³ Bir hastanın doktorun kendisine verdiği reçeteye uymaması, nasıl doktorun veya reçetenin suçu değilse, Kur’ân’ın uyarılarına kulak vermeyenlerin kabahati de kendilerindir.

İnanmayanların Kur’ân’ın ayetleri indirildiğinde takındıkları tavır, “Onlara: Rabbiniz ne indirdi? Denildiği zaman, «Öncekilerin masallarını» derler.”²⁴⁴ şeklindeki ifadeleri, Kur’ân’ın hidayetine sırt çevirmeleri ve ondan gerekli öğüt ve nasihatı almak istemediklerini gösterir. Bu insanların kalplerinin pas tuttuğunu Kur’ân bize haber vermektedir. “Böyle birine âyetlerimiz okununca «Eskilerin masalları» derdi. Hayır! Bilakis onların işlemekte oldukları (kötülükler) kalplerinin üzerine pas bağlamıştır.”²⁴⁵. Buna mukabil mü’minlerin inen Kur’ân ayetlerine karşı takındıkları tavır, onu kendileri için mahza hayır olarak görmeleri ve bunun karşılığını ahirette Rablerinden cennet olarak almalarıdır. “(Kötülüklerden) sakınanlara: Rabbiniz ne indirdi? Denildiğinde, «Hayır (indirdi)» derler. Bu dünyada güzel davrananlara, güzel mükâfat vardır. Ahiret yurdu ise daha hayırlıdır. Takvâ sahiplerinin yurdu gerçekten güzeldir!”²⁴⁶

2.1.6. İnzâr إنذار

“Nezr, adak demektir. İnsanın bir şeyi adayarak kendisine vacip kılmasıdır. “Yaralamalarda diyet gerekir” denirken kullanılan kelime “nezr” dir. Hicaz ehli diyete “erş” derler. Ebû Said ed-Darîri: “Nezre böyle denmesinin sebebi insanın onu kendisine vacip kılmasından dolayıdır” demiştir. Nafîle olarak ibadet, sadaka ve bunların dışında bir şeyi kendisine adayarak vacip kılan kimse, نَذَرْتُ نَذْرًا : “Adak adadım”der. Nitekim

نَذَرْتُ عَلَى نَفْسِي: “Kendi üzerime nezrettim (adadım)” sözü Arapların lisanında kullandıkları bir ifadedir. “Kendisini Allah için nezretti (adadı)” ifadesi de kullanılır. Nezr (adak), “insanın korktuğu bir şeyden kurtulması durumunda, kendisine gerekli kıldığı şey” anlamına gelir. Ya da insanın kurtulması için sevdiği her şeyini feda edeceği korkudur. Nezîre, verilen şeye, özellikle ebeveyni tarafından hizmet ya da

²⁴³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XI, 390.

²⁴⁴ en-Nahl 16/24.

²⁴⁵ el-Muttaffîfîn 83/13-14.

²⁴⁶ en-Nahl 16/30.

ibadet etmesi için kiliseye adanan erkek ve kız çocuğuna verilen isimdir. Âl-i İmrân suresinde İmran'ın karısı yani Hz. Meryem'in annesinin **إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي** “Karnımdaki çocuğu sırf sana hizmet etmek üzere adadım”²⁴⁷ sözü bu anlamdadır.²⁴⁸

“İnzâr, “havf”a (korkuya) konu olan durumu bildirmek sureti ile tehvîf/ korkutmak”tır. Kelime, bir şeyi bilip ona âşına olduğunda söylenen, **نَذَرْتُ بِالشَّيْءِ** : “o şeyden sakındım” ifadesinden gelir. İnsanı, bir başkasının korkuttuğu ve korkması gereken durumu kendisine bildirdiği zaman, **أَنْذَرُهُ** : “onu İnzâr etti (uyardı)” denilir. Bu durumu bildirmemesi halinde, **أَنْذَرُهُ** : “onu İnzâr etti (uyardı)” denmez.²⁴⁹

نَذَرَ : Bilip sakınmak (hazır), ihtiyatlı davranmak demektir. **أَنْذَرَ** : “Bir şeyi bildirip sakınmasını istemek, dikkatini çekmek, korku verip uyanık olmasını sağlamak anlamındadır. Lihyânî (ö.215/830): “Nüzr isim, inzâr masdardır” kanaatindedir. Ayet-i kerimede **وَأَنْذَرُهُمْ يَوْمَ الْآزِفَةِ** : “Yaklaşmakta olan gün konusunda onları uyar”²⁵⁰ buyurulmuştur. Zeccâcî (ö.337/949) ise, “Daha doğru olan inzâr isim, nezâr masdardır” demiş ve şu ayetle görüşünü desteklemiştir: **فَسَتَعْلَمُونَ كَيْفَ نَذِيرٍ** “O zaman, uyarım nasılmış bileceksiniz!”²⁵¹ İnzâr, korkutarak bildirmektir, sadece başkasına yapılır. Ancak çirkin olan bir şey konusunda olabilir.”²⁵²

“Nezâr uyaran (münzir) demektir. Çoğulu “nüzür” dür. Ebû Hanife, “Nezâr yayın sesidir, zira atışın geldiğini bildirir” demiş ve Evs b. Hacer’in şu beytini delil getirmiştir.

وَصَفَاءٌ مِنْ نَبْعٍ كَانَ نَذِيرَهَا إِذَا لَمْ تُخَفِّضْهُ عَنِ الْوَحْشِ أَكْفَلُ

“Kayın ağacından yapılan bir ok ki, sen onu alçaltmazsan (hızını azaltmazsan) onun sesi vahşi hayvanların sesine bedel olur.”²⁵³

²⁴⁷ Âl-i İmrân 3/35.

²⁴⁸ İbn Manzûr, *Lisân*, 4390; Zebidi, *Tâcu'l-Arûs*, 199.

²⁴⁹ Askerî, *el-Furuk*, s. 237.

²⁵⁰ el-Mü'min 40/18.

²⁵¹ el-Mülk 67/17.

²⁵² İbn Manzûr, *Lisân*, 4390; Askerî, *el-Furûk*, s. 237; İbn Atıyye, *el-Muharrer*, V, 88.

²⁵³ İbn Manzûr, *Lisân*, 4391; Zebidi, *Tâcu'l-Arûs*, 199

“İnzâr bildirmek (iblağ), duyurmak ve ihbar etmektir. Ancak korkutma için kullanılır. نَذِيرَةُ الْجَيْشِ : “Orduyu düşman tehlikesine karşı uyarı veren öncü asker, karakol” demektir. نُذِرَ isim olarak وَنُذِرَ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذِرَ “Azabım ve uyarılarım nasıl mı?”²⁵⁴ ayetinde إِنْذَارِي : “uyarılarım” anlamında gelmiştir. نَذِيرٌ müf’îl manasında فَعِيل veyninde, korkutan (muhażzir) anlamında Hz. Peygamber (a.s.) için ayetlerde kullanıldığı görölmektedir. وَجَاءَكُمْ النَّذِيرُ “Size uyarıcı da gelmişti”²⁵⁵ Saçta görölen beyazlık (şeybe) için, ölümlü veya ihtiyarlığı hatırlatan anlamında “nezîr” kullanıldığı iddia edilse de, Sa’leb ve Ezherî, bu ifadenin Peygamber (a.s.) için kullanıldığını söyleyerek وَنَذِيرًا وَمُبَشِّرًا “Ey Peygamber! Biz seni bir şahit, bir müjdeleyici, bir uyarıcı olarak gönderdik.”²⁵⁶ ayetiyle görüşlerini teyid etmişlerdir. İnzâr, münzirden (uyarıcıdan) gelen bir ihsandır. Korku ne kadar büyükse, uyarı nimeti de o kadar büyüktür. İşte bu nedenle Hz. Peygamber, Allah’ın azabından inzârı sebebiyle minnet (ihşan) bakımından insanların en büyüğüdür. Araplar düşman tehlikesine karşı elbisesini çıkararak kendilerini uyarı kişiyi “çıplak uyarıcı” anlamında النَّذِيرُ الْعُرْيَانُ derler.²⁵⁷

İnzâr, “havf’a (korkuya) konu olan durumu bildirmek sureti ile tehvîf/ korkutmak”tır. Bir şeyi bildirip sakınmasını istemek, dikkatini çekmek, korku verip uyanık olmasını sağlamak anlamındadır. Peygamberlerin bir sıfatı olarak “nezîr” (uyarıcı) kelimesi ile birlikte Kur’ân’da birçok ayette yer almıştır.

2.1.6.1. Uyarının kâfirlere fayda sağlamaması

Yaklaşan tehlikeyi haber vermek için kullanılan “inzâr”, ancak Kur’ân’ın öğütlerine kulak verip onlardan ibret alanlara fayda sağlar. Kalp gözlerini hakikatlere kapatan inkârcıların Kur’ân’ın uyarılarından etkilenmesi beklenemez.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ

²⁵⁴ el-Kamer 54/18.

²⁵⁵ Fatır 35/37.

²⁵⁶ el-Ahzâb 33/44.

²⁵⁷ İbn Manzûr, *Lisân*, 4391; Zebidi, *Tâcu’l-Arûs*, 199; Askerî, *el-Furûk*, s. 237.

“Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar.”²⁵⁸

“İnzâr, korkulu bir şeyi -sakındırıp - bildirmek, yani ‘İleride şu fenalık var, sakın!’ diye irşad etmektir. Şüphesizki küfürleri tam ortaya çıkmış olanlar, kendilerini ha Allah’ın azabından korkutmuşsun, ha korkutmamışsın onlar için aynıdır, iman etmezler. Fakat burada korkutma (inzâr) ya da korkutmama onlar için eşittir denilip senin için denilmemesine dikkat edilmelidir. Zira sen görevini yapmış ve Allah’ın delilini göstermiş, açıklamış olursun, sevap senin, günah onların olur.”²⁵⁹

Ayet-i kerimede ‘müjde’ olmayıp yalnızca ‘inzâr’ ile yetinilmesinin sebebine değinen Beyzâvî, bunu şöyle açıklamaktadır:

“Allah Teâlâ önceki ayette, dostları olan mü’minlerin bariz sıfatlarının hidayet ve felah olduğunu belirtiyor. Hemen akabinde inatçı, azgın kâfirlerin hiçbir ayet ve ikazdan faydalanamayacaklarından dolayı onları uyarmanın ya da uyarmamanın aynı olduğunu bildiriyor. İnzâr, Allah’ın azabından korkutmaktır. Bu ayette, kalpte daha etkili ve ruhta daha tesirli olsun diye müjde olmaksızın yalnızca azapla yetinilmesi, “zararın defedilmesi menfaatin celbedilmesinden daha evladır” kaidesi gereğidir. Çünkü korkutmak kendilerine yarar sağlamayınca, müjdelemenin hiçbir faydası olmayacağı bariz bir husustur.”²⁶⁰

2.1.6.2. Resûlullah’ın (s.a.) Kur’ân’la uyarması

İnsanların Kur’ân’la inzar edilmesi, Resûlullah’ın “beşîr” ve “nezîr” sıfatlarıyla gönderilmesinin bir gereği olarak Kur’ân’da yer verilen hususlardan biridir.

قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ لِأُنذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ أَتَيْنَكُمْ لَتَشْهَدُونَ أَنَّ مَعَ اللَّهِ إِلَهَةً أُخْرَى قُلْ لَا أَشْهَدُ قُلْ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَإِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ

“De ki: “Şahitlik bakımından hangi şey daha büyüktür?” De ki: “Allah benimle sizin aranızda şahittir. İşte bu Kur’ân bana, onunla sizi ve eriştiği herkesi uyarayım diye vahyolundu. Gerçekten siz mi Allah ile beraber başka ilahlar olduğuna şahitlik ediyorsunuz?” De ki: “Ben şahitlik etmem. O, ancak tek bir ilahdır ve şüphesiz ben sizin Allah’a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım.”²⁶¹

²⁵⁸ el-Bakara 2/6.

²⁵⁹ Mukatil b.Süleyman, *el-Eşbah ve’n-Nezâir fi’l-Kur’ani’l-Kerim*, Trc. M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yayınları, İstanbul 2004, s. 278; Yazır, *Hak Dini*, I, 194.

²⁶⁰ Beyzâvî, *Envaru’t-Tenzîl*, I, 41.

²⁶¹ el-En’âm 6/19.

“Mekke müşriklerinin Resûlullah’a “Senin peygamber olduğuna kim şahitlik edecek?” diye söylemelerine karşılık Allah (c.c.), buna kendisinin ve indirdiği Kur’ân’ın en büyük şahit olduğunu; şahitlik bakımından Allah’tan daha büyük bir şahidin olamayacağını belirterek, Kur’ân’ın tebliğinin ulaştığı herkesi uyarmakla görevli olduğunu bildirmiştir. Bir haberde “kime Allah’ın kitabından bir ayet tebliğ edilmişse ister kabul etsin, ister reddetsin ona Allah’ın emri ulaşmıştır” denilmiştir. Mukatil: “İnsan ve cinlerden kime Kur’ân ulaşmışsa, o onun için uyarıcıdır” demiştir. Kurazî ise “Kur’ân kendisine ulaşan kişi sanki Muhammed’i (a.s.) görmüş ve ondan işitmiş gibidir” demiştir.”²⁶²

Tıpkı kendilerini yönetip idare eden kişiyi görmediği halde, onun emir ve fermanlarıyla hareket eden tebaa gibi.

Üstelik “*Doğrusu Kur’ân, sana ve kavmine bir öğüttür. İleride ondan sorumlu tutulacaksınız.*”²⁶³ şeklinde buyurulmasına rağmen hala ondan öğüt almayana Resûlullah’ın (s.a.) şehadet parmağıyla orta parmağını yanyana gösterip “*Ben kıyamet şöyle yakın olduğu halde gönderildim*”²⁶⁴ diye ikaz etmesi de gereken uyarıyı sağlamazsa, o kimseye artık hangi şey fayda verebilir? Böyleleri için uyarılmak ya da uyarılmamak arasında bir fark yoktur. Hakikate karşı kulaklarını tıkayanlara kim doğruyu duyurabilir? Onlar için son peygamberin gönderilmesi de bir uyarı olamaz. Esasen onlar ahiret hayatını yok saydıkları için bu öğütlere kulaklarını tıkamaktadırlar. “*(Resûlüm!) Sağırlara sen mi işittireceksin yahut körleri ve apaçık sapıklıkta olanları doğru yola sen mi ileteceksin.*”²⁶⁵

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ إِنَّا كُنَّا مُنْذِرِينَ

“Biz onu mübârek bir gecede indirdik. Şüphesiz biz insanları uyarmaktayız.”²⁶⁶

Mübarek gecede indirdiğimiz bu kitapla, onlardan inkâr edip tevhide yönelmeyen ve ilahlığı bize lâıyk görmeyenlerin cezalarını uygun bulduk.²⁶⁷

“Mübarek bir gece” nin Kadir gecesi ya da Şa’ban ayının yarısı gecesi veya Sakk gecesi (Berat gecesinin isimlerinden biridir) olduğu belirtilmiştir. Cibril (a.s.) her sene Resûlullah’a (s.a.) getirdiği miktar ile Levh-i Mahfuz’dan dünya semasına Kur’ân’ı indirmiştir. “Mübarek bir gece” diye isimlendirilmesi, kulun Rabbini müşahedeye kalbiyle hazır olup vuslat nurlarıyla nimetlenmek suretiyle kurbiyyet havasını tattığı en bereketli kavuşma gecesi olduğu içindir.”²⁶⁸

²⁶² Kurtûbî, *el-Câmî*, VI, 257.

²⁶³ ez-Zuhurf 43/44.

²⁶⁴ Buhârî, Rikâk 39; Müslim, Fiten 132, (2950).

²⁶⁵ ez-Zuhurf 43/40.

²⁶⁶ ed-Duhân 44/3.

²⁶⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXII, 6.

²⁶⁸ Kuşeyrî, *Letâif*, III, 379.

قُلْ إِنَّمَا أُنذِرُكُمْ بِالْوَحْيِ وَلَا يَسْمَعُ الصُّمُّ الدُّعَاءَ إِذَا مَا يُنذَرُونَ

“De ki: “Ben sizi ancak vahy ile uyarıyorum.” Ama sağırılar uyarıldıkları vakit çağrıyı işitmezler.”²⁶⁹

Allah (c.c.), Resûlü’ne size kendiliğimden değil, Allah’tan bir vahiyle korktuğunuz şeyleri bildiriyorum şeklinde söylemesini emrettiğini belirten Ebû Hayyan;

“Gözünüzle bizzat gördüğünüz gibi yeryüzünün çevresinden eksiltmemiz, Allah cihetinden olan gerçekleşmiş bir hakikattır, bundan kaçış olması mümkün değildir. Yine kendilerine yapılan uyarılara rağmen yüz çevirirlerse, bu ikazların kulaklarında sağırılık olanlara fayda sağlamayacağını da bildirdi. Vahiy duyulabildiğinde sağırılıkların uyarılması münasip olmuştur. İkaz edilenler sağırılıkların ta kendileridir. الصُّمُّ deki ‘ال’ takısı ahid (Kur’ân’daki sağırılara atıf) içindir. Gizlenen makamında açık isimle gelmesi, uyarıldıklarında sağırılıklarını ve kulaklarının kapalı olduğunu beyan etmektedir. Zamir kullanılsaydı bu mana ifade edilemezdi. Ayette ikinci meful hazfedilerek sanki şöyle denilmiştir: Sağırılara hiçbir çağrı bir şey duyuramaz.”²⁷⁰ demiştir.

Kur’ân’ın insanlara kazandırdığı değerlerden birisi de yaratılıştan gelen fiziki özelliklerle övünmek veya yerilmek değil, kendi yaptıkları ve kazandıklarının insanı değerli kılıp yüceltmesi ya da alçaltmasıdır. Önemli olan insanın doğuştan kulağının sağır olması ya da gözünün a’ma olması gibi fiziki bir engeli değil, gözünün hakikati göremeyen, kulağının gerçeği duyamayan manevî bir engelinin olmamasıdır. Nitekim Kur’ân’da bu duruma işaret için, “Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır.”²⁷¹ buyurulmuştur. Böylelerinin peygamberin inzârından etkilenmesi elbette olacak şey değildir.

وَقُلْ إِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْمُبِينُ

“De ki: “Gerçekten ben, apaçık bir uyarıcıyım.”²⁷²

“Mananın günahlara karşı korkutucu, itaatleri açıklayıcı, ya da isyankârları Allah’ın azabına karşı korkutucu, emirlerini ve nehiylerini açıklayıcıym olması muhtemeldir.”²⁷³

“Uyarısı apaçık bir inzârdır. Şayet iman etmezseniz başınıza gelecek bir azap ile sizi açıkça ikaz ettim. Bir hadis-i şerifte; “Ben uyarıcıyım, ölüm değişkendir, kıyamet mutlaka

²⁶⁹ el-Enbiya 21/45.

²⁷⁰ Ebû Hayyan, *Bahr*, IV, 141.

²⁷¹ el-A’râf 7/179.

²⁷² el-Hicr 15/89.

²⁷³ Maturîdî, *Te’vîlât*, VI, 69.

gelecektir” buyurulmuştur. Başka bir hadiste ise Resûlullah (s.a.) “Ben apaçık bir uyarıcıyım”²⁷⁴ buyurmuştur. Araplardan birisi kendilerine doğru gelmekte olan bir ordu gördüğünde, halkının kendisine inanması için elbiselerini çıkarır, sonra onları uyarır. Peygamber’e (a.s.), “Başınıza Allah’ın azabının gelmesine karşı sizi uyaran birisiyim” şeklinde söylemesi bildirilmektedir.”²⁷⁵

وَقَالُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَاتٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ

“Dediler ki: "Ona Rabbinden mucizeler indirilseydi ya!" De ki: "Mucizeler ancak Allah katındadır ve ben ancak apaçık bir uyarıcıyım.”²⁷⁶

“Benim üzerime düşen inzâr edici şeyleri açıklamak suretiyle sizi uyarmaktır. Bunun dışında herhangi bir sorumluluğum yoktur.”²⁷⁷ Mucize getirmenin peygamberin elinde olmadığı, Allah’ın meşîetine bağlı olduğu bildirilerek inkârcıların isteklerine cevap verilmiş olmaktadır.

Seyyid Kutub, Hz. Muhammed’den (a.s.) önce gönderilmiş peygamberlere inanmayanların da kendi peygamberlerinden mucize talep ettiklerini, bu anlamda inkârcıların taleplerinin birbirine benzediğini şöyle dile getirmiştir:

“Hemşehrileri de Hz. Peygamber’den (a.s.) mucize istekleriyle daha önceden beşeriyetin çocukluk dönemlerindeki risaletlerin yanı sıra gelen maddî cinsten harikaları kastediyorlardı. Hâlbuki ilim erbabı nezdinde apaçık delilleri bulunan ve kendilerine ilim verilenlerin okudukça yeni harikalarla karşılaştıkları, düşündükçe yeni mucizeler gördükleri bu kitabı mübînin okunması en büyük bir mucize olarak onlara gelmiştir. “De ki: O ayetler ancak Allah nezdindendir.” Gerektiği zaman kendi takdir ve tedbirine göre açıklar. Ben Allah’a bir şey îma edemem. Bu benim ne şanıma yaraşır, ne de edebime. “Ben sadece apaçık bir uyarıcıyım.” Uyarırım, açıklarım, sakındırırım ve üzerime düşen görevimi böylece yaparım. Gerisi Allah’ın irade ve tedbirine bağlıdır. Böylece Peygamber, hududunun nereye varacağını göstermektedir. Şu harika isteyenler Allah’ın bu Kur’ân’ı indirmekle kendilerine ne büyük lütuflarda bulunduğunu takdir etmekten habersizdirler.”²⁷⁸“Andolsun, size bir kitap indirdik ki bütün şanınız ondadır...”²⁷⁹

Hissî mucizelerin insanı dehşete düşüren boyutu dikkate alındığında, insanların geçici bir şaşkınlık yaşayıp bunu kolayca unatabildikleri ya da yalnızca orada bulunanların şahid oldukları olağanüstü olaylar olmaları sebebiyle süreklilikleri sözkonusu olamaz. Oysa Kur’ân kıyamete kadar geçerli bir kitap olduğu için onun mucizeliği de kıyamete kadar sürmelidir. Onun için Kur’ân’a karşı kimse nazire yapamamıştır ve

²⁷⁴ Müsned-i Şihab Kudâî, II, 185.

²⁷⁵ İbn Acîbe, el-Bahru’l- Medîd, I, 19.

²⁷⁶ el-Ankebût 29/50.

²⁷⁷ Maturîdî, Te’vîlât, XI, 134.

²⁷⁸ Seyyid Kutub, Fî Zılâl, V, 2746.

²⁷⁹ el-Enbiya 21/10.

yapamayacaktır.²⁸⁰ Zaten peygamberlerinden mucize göstermesini isteyenler her zaman ona inanmamışlar, bu defa da Allah'ın azabına maruz kalmışlardır. “*Kendilerine bir mucize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair kuvvetli bir şekilde Allah'a and içtiler. De ki: Mucizeler ancak Allah katındandır. Ama mucize geldiğinde de inanmayacaklarının farkında mısınız?*”²⁸¹

فَقَرُّوا إِلَى اللَّهِ إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُبِينٌ وَلَا تَجْعَلُوا مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُبِينٌ

“Şu halde Allah'a sığın. Şüphesiz ben sizin için O'nun tarafından apaçık bir uyarıcıyım. Allah'ın yanında başka tanrı edinmeyin. Şüphesiz ben sizin için O'nun tarafından apaçık bir uyarıcıyım.”²⁸²

Neysâbûrî: “Allah'ı tanıdığınızda O'na koşun ve sığın. O'ndan başkasına ibadet etmeyin. Böylece O'na yönelmek ve O'ndan başkasından yüz çevirmekle emredilmiş oldu. “Şüphesiz ben sizin için O'nun katından gönderilmiş açık bir uyarıcıyım” sözü te'kid için tekrarlanmıştır.”²⁸³

“Allah'a koşun ve O'na yönelip sığın. Zira O'na denk daha üstün bir varlık yoktur. En yüce olarak bütün mükemmelliklerin ait olduğu yegâne kişi O'dur. Hiç kimse O'nun gibi muhtaç olmayan birine sığınıp rahatlayamaz. Ruhanî sıfatların zirvesine ancak cismanî engellerin derinliklerinden soyutlanarak ulaşılır. İşte bu ikiliği gösteren Allah'ın va'idinden (tehdit) va'dine yönelmekle gerçekleşir. Ayetteki, “Allah ile beraber başka bir ilah edinmeyin” tahziri ve “Allah'a koşun” çağrısı kelamın siyakındaki mükemmellik örneklerinden biri olarak “Senden, senden başkasına sığınacak hiçbir kimse yoktur” kabilindendir.”²⁸⁴

Kuşeyrî, “Gerçek bir şekilde Allah'a doğru kaçanın varacağı yer Allah Teâlâ ile beraber olmaktır. Kula gerekli olan cehaletten kaçıp ilme, hevadan kaçıp takvâya, şüpheden kaçıp yakîne ve şeytandan kaçıp Allah'a sığınmaktır. Aynı şekilde Rabbinin öfkesini terkedip nefsinin arzularından O'nun rahmetine sığınması gerekir. “*Allah kendisine karşı (gelmekten) sizi sakındırır.*”²⁸⁵ demiştir.²⁸⁶

Peygambere “Şüphesiz ben sizin için O'nun katından gönderilmiş açık bir uyarıcıyım” şeklinde söylemesinin bildirildiğini belirten Şirbînî;

²⁸⁰ Bkz. el-Bakara 2/23-24.

²⁸¹ el-En'âm 6/109.

²⁸² ez-Zariyat 51/50-51.

²⁸³ Neysâbûrî, *Garâibu'l-Kur'an*, VI, 190.

²⁸⁴ Hatib Şirbînî, *es-Sirâcu'l-Münîr*, IV, 106.

²⁸⁵ Âl-i İmrân 3/30.

²⁸⁶ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, III, 469.

“Başkası tarafından değil, kendisinden başkasına sığınan hiçbir kimsenin bir maksat elde edemeyeceği kişi tarafından gönderilmiş apaçık bir uyarıcıyım. Herkesin inanç ve gayret olarak cehaletten ilme, tembelliği bırakıp kararlılıkla ve ciddiyetle işe girişmesi, güvenip ümit ederek darlıktan genişliğe ulaşması, özellikle haktan başka herşeyi terkedip vecd içinde Hakk’ın vahdaniyetine sığınması gerekir. Allah ile beraber arzularınıza kapılıp başka bir ilah edinmeyin. İsmi A’zam’ı (Allah) zamirle getirmeyip tekrarlayarak, o isimde hiçbir kimsenin kendisine ortak olmadığını ve bütün kemal sıfatların yalnızca kendisine ait olduğunu tembihlemiştir. Şayet “Onunla beraber başka bir ilah edinmeyin” deseydi, kendisinden başkasına kaçmayı yasaklaması yanlış anlaşılıp “başka bir ilaha kaçmayın” diye zannedilebilirdi. En sonunda yine “Sizin için O’nun katından gönderilmiş açık bir uyarıcıyım” şeklinde te’kid edilmesi yasağı gerekçelendirmektedir. Şirk koştuğunuz takdirde hiçbir şekilde kurtuluş olmayan ebedî cezadan sizi sakındıran, kendisinden başka hiçbir kimsenin gücü yetmediği Allah tarafından gönderilmiş apaçık bir uyarıcıyım.”²⁸⁷

Peygamberlerin ayrılmaz sıfatlarından biri de “nezîr” olduğu için, ayetlerde peşpeşe iki defa tekrarlanarak insanlar üzerinde ikaz etkisi sağlanmak istenmiştir.

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرٌ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ

*“İnkâr edenler, "Ona Rabbinden bir mucize indirilseydi ya!" diyorlar. Sen ancak bir uyarıcısın. Her kavim için de bir yol gösteren vardır.”*²⁸⁸

“Muhammed (s.a.), âsa, beyaz el, deve ve peygamberlerin getirdiği diğer mucizelerin dışında Rabbinden bir mucizedir. "Ona Rabbinden bir mucize indirilseydi ya!" diyerek azabı aceleyle isteyen kâfirler, başlarını bile kaldırıp bakamadan, dağları çatlatan Allah’ın mucizelerini inkâr etmelerinden dolayı zemmedilmektedir. Bazılarına hiçbir fayda sağlamasa da Allah’ın peygamberine mucizeleri indirmesinin sebebi, kâfirlerin inkârlarındaki dikkafalılık ve inattan başka bir şey değildir.” Zeccac şöyle demiştir. “Resûlullah’ın getirdiğinin dışında Mûsa (a.s.) ve İsa’nın (a.s.) mucizeleri gibi mucizeler istediler de Allah Teâlâ, “Sen ancak bir uyarıcısın; insanları cehennem ateşiyle uyarırsın, mucize getirmek sana gerekmez” diye buyurmuştur. Hatîb ise, “Bu ifade, onların Resûlullah’tan (s.a.) mucize isteklerine karşı vermesi istenilen bir cevaptır. Çünkü O (s.a.), onların iman etmesini çok arzuluyordu.” şeklinde görüşünü beyan etmiştir.”²⁸⁹

Kur’ân’ın mesânî üslûbunda peygamberlerin farık vasıfları “beşîr” ve “nezîr” genellikle ardarda gelir. Buna uygun olarak cennet nimetleriyle cehennem azabını anlatan ayetler de başbaşa gider. Böylece insan hem rehavete sevkedilmemiş, hem de Allah’ın rahmetinden ümidini kesmemiş olur.

إِنَّمَا نَنْتَ şeklinde hasr ifadesiyle gelmesi, Resûlullah’ın yalnızca Allah’ın kullarını uyarmak için gönderildiğini, sakındıkları akıbetinden dolayı ona düşen herhangi bir sorumluluk olmadığını açıkça bildirmektedir. Onun yaptığının en etkili uyarı olduğu bildirilmiş, bu konuda elinden gelen hiçbir şey bırakmadan hepsini yapıp tekrar tekrar açıkladığı için, Allah (c.c.) ümmetinden dolayı kendisine mükâfatını hayır olarak vermiştir. “Her kavim için de bir yol gösteren vardır.”²⁹⁰ Onları istediklerinde mucize gösteren değil,

²⁸⁷ Hatib Şirbînî, *es-Sirâcu’l-Münîr*, IV, 106.

²⁸⁸ er-Ra’d 13/7.

²⁸⁹ Kınnevicî, Ebu’t-Tayyib Muhammed Sıddık Han b. Hasan, *Fethu’l-Beyân fî Makâsidi’l-Kur’an*, Mektebetu’l-Asriyye, Sayda, Beyrut 1992, VII, 22.

²⁹⁰ er-Ra’d 13/7.

Rabbinden getirdiği ayetlerle doğruyu bulmaya çağıran bir nebî vardır. Hidayete ancak Allah'ın kadir olduğu, peygamberlere düşenin yalnızca uyarmak olduğu da söylenmiştir. İbn Abbas (r.a.) “hidayet edenin”, “çağıran” demek olduğunu belirtmiştir.²⁹¹

2.1.6.3. Dünyevî azapla uyarı

Allah Teâlâ adaletinin gereği peygamber gönderip ikaz etmeden hiçbir kavme azap etmez.

فَإِنْ أَعْرَضُوا فَقُلْ أَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَثَمُودَ

“Eğer yüz çevirirlerse onlara de ki, “Ben sizi Âd ve Semûd kavimlerini çarpan yıldırım gibi bir yıldırıma karşı uyardım.”²⁹²

“Kureyş ve kendilerini apaçık delillerle Allah'ın yoluna çağırdığın Araplar yüz çevirirlerse, sizin şu anda yalanladığınız gibi Peygamberlerini tekzip eden önceki ümmetlere isabet eden azaptan sakınmanızı size bildiriyorum. Katâde ve diğer bazı müfessirler “Âd ve Semûd kavimlerinin burada özel olarak örnek verilmesi, Kureyş'in Yemen ve Şam seyahatlerinde Hier mevkiinde bu kavimlerin hallerine vakıf olmalarından ötürüdür” demişlerdir.”²⁹³

Kur'an'da önceki peygamberler ve kavimlerinden bahseden ayetlerin amacı, insanların ders ve ibret almasını sağlamaktır. Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamberliğine karşı çıkan hemşehrilerine, Arap Yarımadasında yaptıkları seyahatlarda yollarının üzerinde gördükleri önceki milletlerin akıbetlerinden ibret almaları hatırlatılmaktadır. Geçimlerini sağlamak için Şam ve Yemen'e seyahat ederken geçtikleri yerlere yalnızca ticaret amacıyla değil, ibret nazarıyla da baksınlar! Yeryüzünde dolaşıp seyahat etmenin bir amacı da önceki milletlerin bıraktıkları izlerden gerekli dersi çıkarmaktır. “De ki: Yeryüzünde dolaşın, sonra (peygamberleri) yalanlayanların sonunun nasıl olduğuna bakın!”²⁹⁴

2.1.6.4. Azaptan önce peygamberlerin kavmini uyarması

Peygamberler ümmetlerini irşad ettikten sonra hala azgınlıkta ısrar ederlerse, azap gönderilmeden önce onları uyarırlar.

إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ أَنْ أَنْذِرْ قَوْمَكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ أَنْ اعْبُدُوا

اللَّهِ وَاتَّقُوهُ وَأَطِيعُوا

²⁹¹ Kınnevicî, *Fethu'l-Beyân*, VII, 22.

²⁹² Fussilet 41/13.

²⁹³ İbn Atıyye, *el-Muharrer*, V, 8.

²⁹⁴ el-En'âm 6/11.

*“Kendilerine yakıcı bir azap gelmeden önce kavmini uyar, diye Nûh’u kendi kavmine gönderdik. Nûh şöyle dedi: "Ey kavmim! Şüphesiz, ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım. Allah'a ibadet edin. Ona karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin.”*²⁹⁵

“Bizim parlak, belîğ azametimiz gereği Nûh’u (a.s.) peygamber olarak kavmine gönderdik. Hâlbuki kavmi aralarındaki nesep ve lisan yakınlığına rağmen bütün gücüyle O’na karşı çıkıyordu. O, Âdem’in (a.s.) çocuklarının babalarının doğru dinlerinden ayrılıp ihtilafa düştükten sonra gelen ilk peygamberdir. Elçimizi inkârlarına devam edip yaptıkları habis işlerden vazgeçmezlerse can yakıcı bir azaptan sakınmalarını bildirmek üzere son derece belîğ bir uyarı ile kavmine gönderdik. İmam Ca’fer b. Zübeyr şöyle demiştir: “Allah (c.c.) Peygamberine (s.a.) kavminin söylediklerine karşı “*Şimdi sen güzelce sabret!*”²⁹⁶ ve “*Sen onları bırak dalsınlar, oyalansınlar*”²⁹⁷ diyerek onları görmezden gelmesini emredince, hemen akabinde Nûh’un (a.s.) kıssasını ve O’nun kavmini defalarca imana çağırmasını getirdi. Bundan maksat Peygamberi teselli etmek ve davetini sürdürmesini sağlayıp şu ayette olduğu gibi, “*O halde peygamberlerden azim sahibi olanların sabrettiği gibi sen de sabret ve onlar hakkında acele etme*”²⁹⁸ diye kavminin söylediklerine aldırış etmemesini sağlamak içindir.”²⁹⁹

On üç yıl boyunca azgın ve inatçı Mekkelilerin kendisine yaptıklarından yılmaması için, ‘ulü’l-azm’ sahibi bir peygamber olan Nûh’tan (a.s.) bir örnek vermek suretiyle Resûlullah’ın (s.a.) risalet görevine sabır ve kararlılıkla devam etmesi istenmiştir. Çünkü Nûh (a.s.) kavmine 950 yıl³⁰⁰ gibi uzun bir süre bıkip usanmadan hakikatleri duyurmuş, kendisini tehdit edip alay eden kavmine aldırış etmemiştir. Hz. Muhammed’in (a.s.) de çektiği sıkıntılara rağmen tebliğine devam edip mücadelesini sürdürmesi ve Nûh (a.s.) gibi kararlı olup güzel imkânlara kavuşuncaya kadar sabretmesi istenmiştir.

Bikâî (ö.885/1480), kavminin Nûh’a (a.s.) inanmayıp inatla karşı çıkmasına rağmen “Ey kavmim!” diye şefkatle hatırlatmalarına devam ettiğini bildirmiştir:

“Risalet ve onun gereği olarak içerisinde bulundukları fesadı haber verdikten sonra, yeni bir başlangıç yapmıştır. Nûh’un (a.s.) uyarılarına aldırılmalarına rağmen kendilerine Allah’ın koruyup gayba iman etmeyi nasip ettiklerinin haricinde, bilmediğini inkâr etmek beşer tabiatının gereğidir. “Ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım” sözü bunu tekid etmektedir. Bütün açıklığıyla yakın, uzak, anlayışlı (fatîn) ve akıllı kıt olan herkesi çağırın bir uyarıcıyım. Akıllarınızın anlamakta yetersiz kaldığı ma’budunuzun sıfatlarını, dininizi, dünyanızı ve varacağınız yeri (ahiret) ben biliyorum. Doğruya sizi sevkedecek, şüpheye düşmekten sakındıracak hususları size gösteriyorum. Melik’in sizden razı olması ancak bana itaatle olur. İman, İslâm ve güzel ameli birleştiren kurtuluş çaresinin üçlü sacayağı olan yol budur.”³⁰¹

²⁹⁵ Nûh 71/1-3.

²⁹⁶ el-Meâric 70/5.

²⁹⁷ el-Meâric 70/42.

²⁹⁸ el-Ahkaf 46/35.

²⁹⁹ Bikâî, İbrahim b. Ömer b. Ali b. Ebî Bekir, *Nazmu’d-Durer fî Tenâsubi’l-Ayâti ve’s-Suver*, Dâru’l-Kitâbi’l-İslâmî, Kahire 1997, XX, 426.

³⁰⁰ el-Ankebût 29/14.

³⁰¹ Bikâî, *Nazmu’d-Durer*, XX, 427.

2.1.6.5. Cehennemle uyarı

Eğitimde ödül ve ceza bir metod olarak kullanıldığı gibi insanların da rehavete kapılıp görevlerini ihmal etmemesi için cehennemle ilgili unsurlar kullanılmaktadır.

فَأَنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّى

“Sizi alevler saçan ateşe karşı uyardım.”³⁰²

Ey insanlar! Ben sizi Allah’a isyan edip onu inkâr edenler için tutuşturulmuş ve körüklenmiş bir ateşle uyarıyorum.³⁰³ “Telezzâ” muzari müennes bir fiil olup aslı “tetelezzâ”dır. Tutuşturulmuş ve alevli bir ateşle uyardım ki ona ona ancak Allah’ın peygamberi Hz. Muhammed’i (a.s.) yalanlayan en azılı, en bedbaht olan yaslanır.”³⁰⁴

Allah (c.c.) kullarına yalnızca doğruyu göstermemiş, cehennem için “alevler saçan ateş” ifadesiyle yanlış yola gitmenin neticesini onlara belîğ bir şekilde bildirmiştir. Hatta ateşin günahkârların tâ yüreklerine kadar işleyip bütün vücudunu saracağı³⁰⁵ bildirilmiş, insanların bu duruma düşmemeleri için sakınılması gereken davranışlar gösterilmiştir. Vahiy göndererek insanları karşılaşılabilecekleri bu kötü akıbet konusunda uyarması, Allah’ın kullarına karşı duyduğu sonsuz merhametinin bir göstergesidir. Bu merhametin oranını bir hadis-i şerifinde Resûlullah (s.a.) şöyle açıklamıştır: “Allah rahmeti yüz parça yaratmış, doksan dokuzunu kendi nezdinde tutmuş, yeryüzüne bir parçasını indirmiştir. İşte mahlûkât bu bir parçadan dolayı birbirlerine merhamet ederler. Hatta at (bazı rivayetlerde “hayvan” geçmektedir), yavrusuna basmamak için turnağını (ayağını) kaldırır.”³⁰⁶

2.1.6.6. Hz. Peygamber’in (a.s.) Ehli Kitabı uyarması

Allah Teâlâ İslâm’dan başka bir din göndermemiştir.³⁰⁷ Ancak Yahudi ve Hristiyanlar dinlerini tahrif ettikleri için, Hz. Muhammed (a.s.) onlar için de uyarıcı olarak gönderilmiştir.

³⁰² el-Leyl 92/14.

³⁰³ Mekkiyyibni Ebî Talib, *el-Hidâye*, XII, 8318.

³⁰⁴ Kurtubi, *el-Câmî*, XX, 59; Yazır, *Hak Dini*, IX, 261.

³⁰⁵ el-Hümeze 104/6-7.

³⁰⁶ Buhârî, Edeb, 19.

³⁰⁷ Âl-i İmrân 3/19.

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلَى فَتْرَةٍ مِنَ الرُّسُلِ أَنْ تَقُولُوا مَا جَاءَنَا مِنْ بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ فَقَدْ جَاءَكُمْ
بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

*“Ey kitap ehli! Peygamberlerin arası kesildiği bir sırada "Bize ne müjdeleyici bir peygamber geldi, ne de bir uyarıcı" demeyesiniz diye, işte size (hakikatı) açıklayan elçimiz (Muhammed) geldi. (Evet,) size bir müjdeleyici ve uyarıcı gelmiştir. Allah her şeye hakkıyla gücü yetendir.”*³⁰⁸

Şârâvî, fetret döneminden sonra insanların “Bize ne müjdeleyici bir peygamber geldi, ne de bir uyarıcı” şeklinde Allah’a karşı bir delile sahip olmamaları için Resûlullah’ın (a.s.) gönderildiğini belirtmiştir:

“Beşir haber verdikten sonra gerçekleşecek bir iyiliği bildiren öğretmen ya da habercidir. Allah’ın metodunda müjdeyi getiren kişi, insanları iyiliğe sarılıp arzu ettirmek için cesaretlendirir. İnsanların bu metoda alışkanlık kazanmaları için bir fetret döneminin geçmesi kaçınılmazdır. Aynı şekilde bu metoda göre hareket etmeyenlerin bunun dışına çıkmalarından dolayı başlarına şerrin gelmesi de kaçınılmazdır. Kendisini müjdelenen hedefe ulaştıracak şeyi gerçekleştirmek için bir sürenin geçmesi gerekir. İnsanın başına gelecek şerden kaçınabilmesi için de aynı şekilde bir süre gerekir. أَنْ تَقُولُوا ifadesinin gelmesi, "Bize ne müjdeleyici bir peygamber geldi, ne de bir uyarıcı" demelerine fırsat vermemek içindir.”³⁰⁹

Allah (c.c.) insanlara uyarıcı göndermeden onları sorumlu tutmaz. Fetret döneminde yaşayan insanların dini emir ve yasaklardan sorumlu olmadığı bildirilmiştir. Kıyamet gününde insanların Allah’a karşı ileri sürebilecekleri bir mazeretleri olmaması için, topluluk halinde yaşayan herkese bir uyarıcı ve yol gösterici gönderildiği Kur’ân’da değişik ayetlerde bildirilmiştir.³¹⁰ Diğer taraftan adaleti gereği Allah Teâlâ peygamber gönderip uyarmadığı toplumu cezalandırmayacağını da bildirmiştir. “Biz, peygamber göndermedikçe (kimseye) azap edecek değiliz.”³¹¹

2.1.6.7. Kâfirlerin, peygamber gönderilmesine şaşması

Önceki ümmetlerden de gönderilen peygamberlere hayret edilmesi, inkârcıların müşterek bir tavrı olarak³¹² Kur’an’da bize haber verilen bir gerçektir.

³⁰⁸ el-Mâide 5/19.

³⁰⁹ Şâravî, Muhammed Mütevellâ, *Tefsîru’ş-Şa’râvî el-Havâtır*, Kahire 1997, V, 3039.

³¹⁰ Bkz. er-Ra’d 13/7; Fâtır 35/24.

³¹¹ el-İsrâ 17/15.

³¹² A’râf 7/63, 69.

وَعَجَبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ وَقَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا سَاحِرٌ كَذَّابٌ

“Kâfirler, kendilerine içlerinden bir uyarıcının gelmesine şaşıtlar ve şöyle dediler: "Bu yalancı bir sihirbazdır.”³¹³

Şevkânî, “Allah’ın kendilerini gurur ve ayrılık içinde olmakla nitelediği kâfirler, inkârlarını sürdürdükleri sürece içlerinden çıkan Resûlullah (a.s.) gibi bir uyarıcının kendilerini azapla uyarmasına hayret ettiler. Üstelik beşer kudretinin üzerinde meydana gelen mucizeleri gördüklerinde Peygamberin yalancı bir sihirbaz olduğu ve onu Allah’ın göndermediği iftirasında da bulundular.” demektedir.³¹⁴

Peygamberlere karşı inkârcılar tarafından gösterilen reaksiyonlardan bazıları da “Allah peygamber olarak seni mi gönderdi? Ya da “Sen bunları kendin uydurup bize Allah’tan aldım diye yalan söylüyorsun” şeklindeki itirazlarıdır. Kur’ân, hemşehrilerinin de Hz. Muhammed’e (a.s.) aynı gerekçelerle karşı çıktıklarını şöyle bildirmektedir: “*İnkâr edenler: Bu (Kur’ân), olsa olsa onun (Muhammed’in) uydurduğu bir yalandır. Başka bir zümre de bu hususta kendisine yardım etmiştir, dediler. Böylece onlar hiç şüphesiz haksızlığa ve iftiraya başvurmuşlardır. Yine onlar dediler ki: (Bu âyetler), onun, başkasına yazdırıp da kendisine sabah-akşam okunmakta olan, öncekilere ait masallardır.*”³¹⁵ Kırk yaşına kadar bir defa bile yalan söylediği görülmediği için kavmi tarafından kendisine ‘el-Emin’ lakabı verilen Hz. Muhammed’in (a.s.) olgunluk yaşında yalancılıkla itham edilmesi onu çok üzmüş olacak ki, Allah Teâlâ kendisini şöyle teselli etmişti: “*Onların söylediklerinin hakikaten seni üzmemekte olduğunu biliyoruz. Aslında onlar seni yalanlamıyorlar, fakat o zalimler açıkça Allah’ın âyetlerini inkâr ediyorlar.*”³¹⁶

بَلْ عَجَبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ فَقَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا شَيْءٌ عَجِيبٌ

“Kâfirler, aralarından bir uyarıcının gelmesine şaşıtlar ve şöyle dediler: "Bu tuhaf bir şeydir!”³¹⁷

³¹³ Sâd 38/4.

³¹⁴ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 554.

³¹⁵ el- Furkân 25/4-5.

³¹⁶ el-En’âm 6/33.

³¹⁷ Kâf 50/2.

“Allah’ın kendilerine meleklerden değil de kendi cinslerinden hem de hemşehrileri olan bir uyarıcı göndermesine hayret ettiler. Mahzuf kasemin cevabından haber vermek üzere ﴿﴾ getirilerek sanki şöyle denilmiştir. Şerefli Kur’ân’a ve insanları uyarman için onu sana indirmemize hayret ettiler de ona inanmadılar.”³¹⁸ Yahut onlar tek bir ilaha çağırılmaya ya da yeniden diriltilmeye hayret ettiler. Müteakip ayetteki “Biz öldüğümüz ve toprak olduğumuz zaman mı diriltileceğiz?” ifadesi hayret ettikleri şeyin yeniden diriltirme olma ihtimalini desteklemektedir.”³¹⁹

“Uyarıcı (Peygamber) ve kendisiyle uyarılan (Kur’ân)’ın her birinin nekra ve taaccüble sunulması, akıllarda problem oluşturmaya daha uygun ve kabule daha yatkındır. Takdiri, “Şerefli Kur’ân’a yemin olsun ki sen gerçekten bir uyarıcısın ama onlar bundan şüphe duydular” şeklindedir. Hatta şüphelenmek ve reddetmekle yetinmeyip bunu ihtilaf konusu yaparak hararetle tartıştılar da en sonunda onu hayret edilecek acaip işlerden saydılar.” Ya da cehaletlerinden Kur’ân’ın mecîd olma vasfını anlayamadıkları için ona inanmaya ikna olmadılar. “Kâfirler bu acaib bir şeydir dediler” ifadesi hayretlerinin tefsiri ve taaccüb ettikleri şeyin ayrıntılı bir şekilde inkârlarının vardıgı sınırı mukayese eden bir beyanadır. Bu aynı zamanda Peygamber’in (a.s.) Kur’ân’la uyarmakta olduğuna bir işarettir. Öncelikle, besledikleri kini kendilerine hissettirmek için, ikinci olarak da tescilli küfürlerini açıkça bildirmek için böyle söylenmiştir. Yahut bu ifade, kendisinden sonraki inkârî cümleyle tefsir edilen mübhem bir işaret olmasına rağmen, onların yeniden dirilişe veya peygamber gönderilmesine olan hayretlerine bir atıftır.”³²⁰

Cahiliye döneminde Araplar güç ve kuvvet üstünlüğünden başka bir şeye itibar etmez, güçlü zayıfı ezer, zengin fakirin hakkını yer, yetimlerin hakları gözetilmezdi. Kadınlara mirastan pay verilmediği gibi hayvanların karnındaki yavrularda bile herhangi bir hakları sözkonusu olamazdı.³²¹ Yaptıkları haksızlıklarla ilgili dünyada çekinip korktukları herhangi bir otorite yoktu. Davranışlarının hesabını verme işlerine gelmediği için, hayatı dünyadan ibaret kabul etmiş, bu yüzden ahireti inkâr etme yoluna gitmişlerdir. “Size, öldüğünüz, toprak ve kemik yığını haline geldiğinizde, mutlak sûrette sizin (kabirden) çıkarılacağınızı mı vâdediyor? Bu size vaâdedilen (öldükten sonra yeniden dirilmek, gerçek olmaktan) çok uzak! Hayat, şu dünya hayatımızdan ibarettir. (Kimimiz) ölürüz, (kimimiz) yaşarız; bir daha diriltilecek de değiliz.”³²² Bu sebeple Hz. Muhammed’in (a.s.) kendilerine uyarıcı olarak gelmelerine şaşırarak, daha önce böyle bir şey duymadıklarını ifade edip, yeniden diriliş gerçeğini kabul etmeye yanaşmadılar.

³¹⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 125; Kasimî, *Mehâsin*, IX, 6.

³¹⁹ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, V, 95.

³²⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 125; Kasimî, *Mehâsin*, IX, 6.

³²¹ el-En’âm 6/139.

³²² el-Mü’minûn 23/35-37.

2.1.6.8. Kıyametten korkanları uyarmak

Peygamber'in (a.s.) görevi Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği kıyamet saatini bildirmek değil, insanların karşılaşacakları en büyük hakikat olarak kıyamet konusunda onları uyarmaktır.

إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرٌ مِّنْ حِشْيِهَا

*“Sen, ancak ondan korkanları uyarıcısın.”*³²³

Sen onlara öğrenmelerinin kendilerine hiçbir yarar sağlamayacağı kıyamet saatini bildirmek için gönderilmedin. Ancak onun dehşeti hakkında uyarının kendisine fayda sağlayacağı kişiyi uyarmak için gönderildin.³²⁴

“Kıyametin dehşetini düşünüp Rabbinin huzurunda hesap vermekten korkan ve nefsinin kötü arzulardan uzaklaştıranları uyarırsın. Kıyametin dehşetli anlarıyla ilgili bir Hadis-i şerif te, “Kıyamet günü Allah Teâlâ yüksek bir sesle seslenir ve şöyle der: "Ey kullarım! Ben Allah'ım, benden başka ilâh yoktur. Ben acıyanların en acıyanı, hüküm verenlerin en adili ve hesap görenlerin en süratlisiyim. Bugün size korku yok. Üzülmeceksiniz de. Delillerinizi hazırlayın, kolay cevap verin. Çünkü sorumlusunuz, hesaba çekileceksiniz. Ey meleklerim! Hesapları görülmek üzere kullarımı ayak parmakları üzerinde sıra sıra dakin.”³²⁵

Senin uyarıların zorlu kıyamet sahnelerini bilerek ona göre davranan insanlara fayda sağlar. Rabbinin serîu'l-hisab (hesabı çabuk gören) olduğunu idrak edenler de ancak onlardır.

2.1.6.9. Peygamber uyarılarını dinlemeyenlerin akıbeti

Kur'ân kıssalarında önceki milletlerin hayatlarından kesitler sunulurken, zaman zaman yer verilen ifadelerden biri, “Uyarılanların ya da yalancıların akıbeti nasıl oldu? cümlesidir.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا فِيهِمْ مُنْذِرِينَ فَأَنْظَرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ

*“Andolsun, biz onlara da uyarıcılar göndermiştik. Bak, uyarılanların sonu nasıl oldu!”*³²⁶

“Allah Teâlâ peygamberlerini geçmişte de gönderdiğini ve onların gene tekzib edildiğini açıklayarak Resûlullah'ın (s.a.) kendisine onları örnek almasını, onlar gibi sabrederek

³²³ en-Nâziât 79/45.

³²⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 700.

³²⁵ Kurtubî, *el-Câmi*, X, 271.

³²⁶ es-Sâffât 37/72-73.

Allah’a davet etmeye devam etmesini; karşı çıkmalarına rağmen kendisine düşen görevin sadece tebliğ etmek olduğunu belirtti. Sonra da “Bak uyarılan kâfirlerin akıbeti azap olmuştur” diyerek dikkatini çekti. Bu hitab görünüşte Resûlullah’a (s.a.) olmakla beraber, bu haberlerde Nûh, Âd, Semûd ve diğer kavimlerin başlarına gelen azap türlerini duyan kâfirler kastedilmiştir. Eğer bunların farkına varmazlarsa inkârlarından dolayı onların korkularının daha az olmayacağını tekdîr etmektedir.”³²⁷

فَكَذَّبُوهُ فَتَبْجَيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَجَعَلْنَاهُمْ خَلَائِفَ وَأَعْرَفْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ

“Onu yine de yalanladılar. Biz de onu ve onunla beraber gemide bulunanları kurtardık ve onları ötekilerin yerine geçirdik. Âyetlerimizi yalanlayanları da suda boğduk. Bak, uyarılan (fakat söz anlamayan)ların sonu nasıl oldu!”³²⁸

“Kesin delil kendilerine geldikten sonra peygamberleri ısrarla tekzib edenler, inatlarından ve azgınlıklarından dolayı onlara sırt çevirenlere azap kelimesinin hak olduğunda hiç şüphe yoktur. Biz onu ve gemide olan seksen kişiyi boğulmaktan kurtarıp onları yeryüzünde halifeler kıldık. Âyetlerimizi yalanlayanları tûfanla boğarak helâk ettik. Bak ey insan ya da ey Muhammed! Uyarılanların sonu ne oldu? Bu ifade, onların başına gelenlerin ne kadar büyük bir olay olduğunu gösterdiği gibi Resûlullah’ın uyardığı kişileri de bir benzerinden sakındırıp aynı zamanda ona bir teselli vermek içindir. Bu kıssayı işitip Peygamberi tasdik ya da tekzib edenler, Nûh kavminin başına gelenlerin bir benzerinin başlarına gelmesi konusunda mükelleflere bir azarlama ve mü’minlere imanlarında sebat etmeleri için bir davettir. Kur’ân’da peygamber kıssalarına çok yer verilmesinin üzerinde de duran Şîrbînî, “Teşvik ve tahzir metoduyla geçmişte olan kıssalarda cereyan eden olayların anlatılması en tesirli vaîd olmaktadır. Bu yüzden Allah Teâlâ kitabında peygamber kıssalarına çok yer vermiştir.”³²⁹ demiştir.

وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ

“Onların üzerine bir yağmur (gibi taş) yağdırdık. (Başlarına gelecekler konusunda) uyarılanların yağmuru ne kötüydü!”³³⁰

“Gökten onların üzerine pişmiş çamurdan taşlar yağdırdık. Böylece köklerini kazıyıp onları yerin dibine geçirdik. Aleyhlerine delil getirilen azapla uyarılan bu topluluğun yağmuru ne kötü olmuştur. İlâhî ikaz kendilerine ulaştıktan sonra peygamberlerine karşı çıkarak onları tekzib eden, bir de onları yurtlarından çıkarmaya yeltenen fasıkların akıbeti işte böyledir. Allah Teâlâ’nın adaleti, ikaz etmeden önce hiçbir kavme azap etmemesi, nasihat edip yol gösterme ve süre vermeden hiç kimseyi aceleyle cezalandırmamasını gerektirir. Allah’ın Lût peygamberin kavmi Sodom halkına yaptığı da budur. Kendilerini gündüzün açıktan, birbirlerinden gizlenmeden yaptıkları bariz fuhuş olan bu çirkin fiilden dolayı azarlayarak bunun en büyük suç ve günah olduğunu belirtti. Lût’da (a.s.) kendilerine yaptıkları bu çirkin davranışın azabı gerektiren, haram bir fiil olduğunu sarahaten bildirerek onları uyarmasına rağmen yine de bu topluluk dalaletlerine dalıp gittiler, düştükleri fasıklık kuyularında günahlarında ısrar ettiler. Üstelik Lût ve ailesini bu çirkin fiilden uzak durmaları sebebiyle “Onlar temiz insanlarmış” diye alay ederek memleketlerinden kovmaya kalktılar.”³³¹

³²⁷ Siracuddîn en-Nu’mânî, *el-Lubâb fî Ulûmî’l-Kitab*, Beyrut 1998, XVI, 317.

³²⁸ Yunus 10/73.

³²⁹ Hatib Şîrbînî, *Sirâc*, II, 31.

³³⁰ en-Neml 27/58.

³³¹ Zuhaylî, *Tefsîru’l-Münîr*, VI, 20.

Kur'ân'da peygamber kıssalarının yer almasının amacı öncelikle Hz. Peygamber'in (s.a.) muhataplarını uyarıp ikaz etmektir. Yani ey peygamberimi yalanlayan müşrikler! Sizden önce de peygamberlerimi yalanlayanlar olmuştu da onların akıbetlerini size indirdiğim bu kitapta anlatıyorum. Ayrıca onlardan kalma harabeleri ticaret için geçtiğiniz yerlerde ayan beyan görüyorsunuz. Eğer bu tutumunuzdan vazgeçmezseniz sizi de aynı akıbet beklemektedir. *“(Resûlüm!) Eğer onlar (inkârcılar) seni yalanlıyorlarsa, (şunu bil ki) onlardan önce Nûh'un kavmi, Âd, Semûd, İbrahim'in kavmi, Lût'un kavmi ve Medyen halkı da (peygamberlerini) yalanladılar. Musa da yalanlanmıştı. İşte ben o kâfirlere süre tanıdım, sonra onları yakaladım. Nasıl oldu benim onları reddim (cezalandırmam)! Nitekim birçok memleket vardı ki, o memleket (halkı) zulmetmekte iken, biz onları helâk ettik. Şimdi o ülkelerde duvarlar, (çökmüş) tavanların üzerine yıkılmıştır. Nice kullanılmaz hale gelmiş kuyular ve (ıssız kalmış) ulu saraylar vardır.”*³³²

Diğer taraftan Kur'ân'da bu kıssaların anlatılmasının bir amacı da, Mekke'de çeşitli eziyet ve işkencelerle karşılaşan müslümanlara, önceki mü'minlerin yaşadığı sıkıntıları hatırlatarak teskin edip moral vermektir. Ayrıca kavmi tarafından tekzib edilen Hz. Peygamber'i (a.s.) teselli edip davasında sebat ettirmek, tebliğ kararlılığından vazgeçmeyerek moralini yüksek tutup sonunda Allah'ın dinini galip getireceğini müjdelemektir. *“Andolsun ki senden önceki peygamberler de yalanlanmıştı. Onlar, yalanlanmalarına ve eziyet edilmelerine rağmen sabrettiler, sonunda yardımımız onlara yetti. Allah'ın kelimelerini (kanunlarını) değiştirebilecek hiçbir kimse yoktur.”*³³³ *“Allah: Elbette ben ve elçilerim galip geleceğiz, diye yazmıştır. Şüphesiz Allah güçlüdür, galiptir.”*³³⁴

2.1.7. Takva: تقوى

“Takvâ ve ittikâ kelimelerinin kökü, وَفَى fiilinin masdarı olan vikâye وَقَاةٌ 'dir. Vakyen: وَقَاً , vâkiyeten: وَقَاةٌ , tevkiyeten: تَوْكِيَةً ve vikâen: وَفَاءٌ ve وَفَى vekâ fiilinin manaları birbirine yakın olan masdarlarıdır. Bu masdarların hepsi “bir şeyi muhafaza etmek,

³³² el-Hacc 22/42-45.

³³³ el-En'âm 6/34.

³³⁴ el-Mücadele 58/21.

eziyetten korumak, himaye etmek, zarar verecek şeyden onu sakınmak, çekinmek”³³⁵ “bir şeyi başka bir şeyle bir tehlikeye karşı korumaya almak”³³⁶ anlamlarını taşırlar. İbn Side, “İttikânın esas manası iki şey arasına engel koymak” **إِتَّقَاهُ بِالْأُتْرُسِ**: “Ondan kendini kalkan ile korudu” denir. “Bahsedilen şey ile kendi arasına kalkanı engel yaptı” ve “Kendinle korktuğun şey arasına seni koruyacak bir engel koymandır” şeklinde anlaşılr. Antere bir beytinde bu durumu şöyle tasvir eder:

إِنْ يَتَّقُوا بِي لَأَسِنَّةٌ لَمْ أَحْمِ عَنْهَا وَلَكِنِّي تَضَائِقَ مَقْدَمِي

“Eğer (arkadaşlarım) kendilerini benimle düşmanın mızraklarından korumak isteseler (beni kendilerine siper yapsalar) bundan asla kaçınmam; ama (maalesef) önüm daraldı (önümde o kadar düşman var ki arada hiç yer yok).”³³⁷

Resûlullah’ın (a.s.) **إِتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ** “Yarım hurma ile de olsa, sadaka vererek kendinizi cehennemden koruyunuz”³³⁸ hadisi, nefsi yarım hurma da olsa sadakayı kalkan edinerek cehennemin ateşine karşı korumak manasını açıkça göstermektedir.³³⁹

Takvâ: Lugatte ittika, yani sakınma ve korunma anlamındadır. “İttikâ, vikâyeyi kabul etmek, başka bir söyleyişle vikâyeye girmek, yani elem ve zarar verecek şeylerden sakınıp kendini iyice koruma altına almak anlamındadır. İttikâ kelimesinde, korkulan şeyden sakınma/korunma anlamı vardır. Oysa haşyet kelimesinde bu mana yoktur. İttikâ ve takvâ, kuvvetli bir himayeye girmek, korunmak, kendini muhafaza altına almak demektir. İstılahta takvâ; “insanın kendisini Allah’ın vikayesine (muhafazasına) koyarak, ahirette zarar ve eleme sebep olacak şeylerden titizlikle koruması, yani günahlardan geri durup hayır olan işlere sarılması” diye tarif edilmiştir.”³⁴⁰

Cahiliyye devrinde Araplar takvâyı, “hayvan olsun, insan olsun, canlı varlığın dışardan gelecek yıkıcı bir kuvvete karşı kendini savunma davranışı” anlamında kullanırlardı.³⁴¹ Bu tamamen maddi bir tehlikeden korunmaktır. Takvâ, Kuran-ı Kerim’de bu öz anlamını yitirmemekle beraber daha geniş bir mana kazanmıştır. Takvâ kelimesi manevî

³³⁵ Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, 396; Fîruzâbâdî, *Kâmûs*, 256; İbn Manzûr, *Lisân*, 401.

³³⁶ İbn Fâris, *Mekâyis*, s. 131.

³³⁷ İzutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, s. 223.

³³⁸ Buhârî, Zekât, 9,10; Müslim, Zekât, 20 (2/704); Nesâî, Zekât, 62 (5/75); İbn Mâce, Zekât, 28 (1/591).

³³⁹ İbn Fâris, *Mekâyis*, s.131.

³⁴⁰ Râgıp el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 545; Cürçânî, *Ta’rifât*, s. 65; Askerî, *el-Furûk*, s. 238. Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, I, 108; Yazır, *Hak Dini*, I, 168.

³⁴¹ İzutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, s. 20.

bir anlam kazanarak artık basit bir fiziki tehlikeden çok, uhrevî bir tehlikeye karşı ruhunu azaptan koruyacak iman ve itaat anlamına bürünmüştür.³⁴² “Kişinin kendini koktuğu şeyden koruması” anlamına gelen takvâ, terim olarak “insanın haramlarla birlikte bazı mubahları da terk edecek derecede titiz davranarak kendini günah işlemeye sevk edecek şeylerden koruması” şeklinde de tarif edilmiştir.³⁴³ Hülâsa korku, Allah’a karşı sorumluluk duygusu veya dinin hükümlerini yerine getirememek gibi erdemli bir davranıştan kaynaklanıyorsa, takvâ adını almaktadır.

Fîrûzâbâdî’ye göre “Kur’ân-ı Kerîm’de Takvâ beş manada kullanılmıştır. Birincisi, havf ve haşyet (korkmak),³⁴⁴ ikincisi tahzîr ve tahvîf (sakındırma ve korkutma),³⁴⁵ üçüncüsü gûnahtan geri durmak,³⁴⁶ dördüncüsü ihlâs ve yakîn (kesinkes iman),³⁴⁷ beşincisi ise, tevhid ve doğru şahitlik³⁴⁸ manasında kullanılmıştır.”³⁴⁹ Lütfullah Cebeci ise, “Kur’ân’da takvânın herhangi bir tehlikeden değil, Allah’ın azabından ve insanı bu azaba sürükleyecek olan günahlardan korunmaktır” şeklinde özel bir anlam kazandığını belirterek, takvâ ile korku arasında şöyle bir bağlantı kurmaktadır. “Fıtrat dini İslâm, insanların ulaşmalarını arzu ettiği takvâ mertebesinin tahakkuk etmesi için, bunların insanın yaratılışında dayandığı korku hissini işletip onu gerçek yönünde yola koyarak bu övülen vasıflara insanların sahip olmasını temin etmiştir. Korkuya verilen ehemmiyetin sebebi, neticesinin takvâ mertebesi oluşundandır.”³⁵⁰ Allah’tan, ittika etmek, onun azabına doğrudan veya dolaylı yoldan düşer olmaktan ve muhabbetini kaybetmekten korunmakla olur.

Fîrûzâbâdî, takvânın asıl anlamının “kalbi günahlardan uzaklaştırmak” olduğunu belirterek şu ayeti delil gösterir: *وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَخَشِيَ اللَّهَ وَيَتَّقْهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ* “Kim Allah’a ve Resûlüne itaat eder, Allah’tan korkar ve O’na karşı gelmekten sakınırsa, işte onlar başarıyı elde edenlerin ta kendileridir.”³⁵¹ Ayette “taat, haşyet ve takvâ”nın yan

³⁴² Izutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, s. 225

³⁴³ Râgıp el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 545; Cürcânî, *Ta’rîfât*, s. 65; Yazır, *Hak Dini*, I, 168.

³⁴⁴ en-Nisâ 4/1.

³⁴⁵ el-Bakara 2/189; en-Nahl 16/2.

³⁴⁶ eş-Şems 91/8.

³⁴⁷ el-Hucurât 49/ 3; el-Hac 22/32.

³⁴⁸ el-Ahzab 33/70.

³⁴⁹ Fîrûzâbâdî, *Besâir*, II, 116.

³⁵⁰ Lütfullah Cebeci, *Kur’an’a Göre Takva*, s. 20-29.

³⁵¹ en-Nûr 24/52.

yana zikredilmesinin, takvânın hakikatinin taat ve haşyetin dışındaki bir mana olmasıdır ki, o da kalbi günahlardan arındırmaktır.”³⁵²

“Ehli Hakikata göre takvâ, Allah’a itaatla O’nun azabından sakınmadır. Nefsi yapmak veya terk etmekle azaba müstehak olacağı şeylerden korumaktır. Taatta takvâ ile ihlâs kastedilir, masiyette takvâ ile de terk ve sakınma kastedilir. Denildi ki takvâ, kulun Allah’tan başka olan şeylerden sakınmasıdır. Seni Allah Teâlâ’dan uzaklaştıran her şeyden sakınmandır. Kimisi demiştir ki: Takvâ nefsin hazlarını terk etme ve yasaklardan kaçınmadır. Kimisi de demiştir ki: Takvâ, kendinde (nefsinde) Allah’tan başka bir şey görmemendir. Kimisi de şöyle demiş: Takvâ kendini hiçbir kimseden daha hayırlı görmemendir. Bir başkası da şöyle demiştir: Takvâ, Allah’tan başka şeyleri terk etmektir. Onlara göre kendisine uyulan kimse, hevaya uymaktan sakınmış kişidir. Şöyle diyen de vardır: Takvâ, Hz. Peygambere kavlen ve fiilen uymaktır.”³⁵³

2.1.7.1. Allah’a (c.c.) karşı gelmekten sakınmak

Takvâ, insanın kendisini Allah’ın vikayesine (muhafazasına) koyarak, ahirette zarar ve eleme sebep olacak şeylerden titizlikle koruması, yani günahlardan geri durup hayır olan işlere sarılması anlamında Kur’ân’ın en temel kavramlarından biridir.

وَأْمِنُوا بِمَا أُنزِلَتْ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَإِيَّايَ فَاتَّقُونِ

“Elinizdeki Tevrat’ı tasdik edici olarak indirdiğimize (Kur’ân’a) iman edin. Onu inkâr edenlerin ilki olmayın. Âyetlerimi az bir karşılığa değişmeyin ve bana karşı gelmekten sakının.”³⁵⁴

“İbn Fâris’e göre sözlükte takvânın aslı, az konuşmaktır. Bunun için bir sözde “Muttaki, gem vurulmuş kişidir ve mü’min ve ittakârdan daha üstündür” denilmiştir. O, salih ameliyle ve halis duasıyla kendisini Allah’ın azabından koruyandır. Hoşlanmadığı şeylerle kendisi arasına engel koyarak bunlardan sakınmaktan alınmıştır. Ebû Yezid-i Bestâmî ise, “Müttaki, söylediğinde Allah için söyleyen, işlediğinde de Allah için işleyendir” demiştir. Ebû Süleyman ed-Dârânî de, “Müttakiler, Allah’ın kalplerinden şehvet arzularını çekip çıkardığı kişilerdir” demiştir. Şirk ve nifaktan uzak kişilere müttaki denildiği de söylenmiştir.”³⁵⁵

³⁵² Fîrûzâbâdî, *Besâir*, V, 209.

³⁵³ Cürcânî, *Ta’rîfât*, s. 65.

³⁵⁴ el-Bakara 2/41.

³⁵⁵ Kurtubî, *el-Câmî*, I, 114.

Hiz. Ömer (r.a.) Kur'ân'ı iyi bilen sahabilere değer verir, onların fikirlerini almaktan hoşlanırdı.

Bir gün ashabın önde gelen Kur'ân üstadlarından Übeyy b. Ka'b'a (r.a.) takvâdan sorunca, Übeyy "Sen hiç dikenli bir yolda yürüdün mü" der. Ömer evet deyince, "Ne yaptın" diye kendisine sorar. Hiz. Ömer ise, "Kelle koltukta sakınarak yürüdüm" diye cevap verir. Übeyy (r.a.), "İşte takvâ budur" der. Bu manayı dile getiren bir şiirde İbnu'l-Mu'tez şöyle demiştir:

"Büyük olsun, küçük olsun günahlardan vazgeç, işte takvâ
Dikenli yolda yürüyüp gördüklerinden sakınan kişi gibi davran.
Küçük günahları hakir görme! Unutmaki dağlar çakıl taşlarından meydana gelir."
"Takvâ, hayırların tamamını toplamaktır. Öncekilerin ve sonrakilerin tavsiyesidir.
İnsanların istifade ettiği şeylerin en hayırlısıdır."³⁵⁶

Bir hadis-i şerifte "Mü'min, Allah'a takvâdan sonra en ziyade salih bir zevceden hayır görür. Böylesi bir kadına emretse itaat eder. Ona baksa sürûr duyar, bir şeyi yapıp yapmaması hususunda yemin etse, kadın bunu yerine getirerek onu yeminden kurtarır. Kadınından ayrılıp uzak bir yere gitse, kadın hem kendi namusu hem de adamın malı hususunda hayırhah ve dürüst olur."³⁵⁷ buyurulmuştur.

وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

"Allah'ın üzerinizdeki nimetini, size öğüt vermek için indirdiği Kitab'ı ve hikmeti hatırlayın. Allah'a karşı gelmekten sakının ve bilin ki Allah her şeyi hakkıyla bilendir."³⁵⁸

Cahiliye döneminde birbirinize düşman iken, İslâm dini ile sizi kardeş yapmak suretiyle size en büyük lütufta bulunan Allah Teâlâ'yı hatırlayın. "Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de o, kalplerinizi birleştirmişti. İşte onun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz."³⁵⁹

Kur'ân'da birçok yerde geçen 'hikmet' kavramının anlamı üzerinde duran İbn Âşûr, bunun sünnetten farklı olduğunu ifade etmiştir:

"Kitaptan size indirdiği Kur'ân'dır; hikmet ise, şeriattan istifade ile öğrenilen geçmiş ümmetlerin hallerinden ibret almak, dinin maslahatlarını ve şeriatin sırlarını idrak etmek gibi ilimlerdir. Hikmetin inzalinin manası, açıkladığımız gibi Kur'ân ayetlerinden hâsıl olan ve dinin öğrenilmesinden elde edilen hükümlerin illetlerini bilmeye kadar bütün bilgilerdir. Bunların tamamı Allah tarafından Resûlüne (s.a.) vahiyle indirilmiştir. Hikmeti sünnet ile

³⁵⁶ Kurtubî, *el-Câmî*, I, 114.

³⁵⁷ İbn Mâce, *Nikâh*, 582.

³⁵⁸ el-Bakara 2/231.

³⁵⁹ Âl-i İmrân 3/103.

tefsir eden delalet etiğinin yalnızca bir kısmıyla onu tefsir etmiş olur. Güzel öğüt, vaaz, nasihat ve kalbi yumuşatan ve sakındıran her şey hikmete dâhildir” kanaatindedir. Allah’tan sakının ve O’nun her şeyi bildiğini takvâ ile hatırlattığını anlayın. Allah’ın bildiğinin farkında olmadan, davranışlarıyla şeriatın maksatlarına aykırı düşen insanların hallerini dahî gözettiliğini bilin. Çünkü O, kendisine hiçbir şeyin gizli kalmadığı alimdir. Onların aykırı davranışlarını bildiğinde azabıyla onların arasına hiçbir şey engel olamaz. Zîra bilen (alim) her şeye kadirdir.”³⁶⁰

وَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

“Allah’a karşı gelmekten sakının ve bilin ki, Allah yapmakta olduklarınızı hakkıyla görendir.”³⁶¹

Çocuğın emzirme sürelerini ve kurallarını düzenleyen bu ayet, anne ve babanın üzerine düşen sorumluluklar konusunda Allah’ın emirleri içinde hareket etmelerini, bu konuda gerek çocuğın ve gerekse anne-babanın her ikisinin de birbirine karşı sorumluluklarına dikkat etmeleri vurgulanıyor. Emzirme müddetinin iki yıl sürdürülmesi ve çocukların mağdur edilmemesi isteniyor. Cenab-ı Hakk’ın bütün yaptıklarımızı gördüğü bildirilerek her iki tarafın da buna göre hassas davranmasının önemi vurgulanıyor.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً

“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının.”³⁶²

Fahreddin Razî: “Rabbinizin terbiye ile ilgili emri ve koruması altına giriniz, emrine karşı çıkmaktan sakınıp genellikle asayişine uyunuz, O’nun şiddetli cezasından sakınıınız. O Rabbiniz ki sizi tek bir candan, bir şahıstan yarattı. Bundan dolayı, aslında hepiniz bir babadan gelme kardeşlersiniz ve hepiniz insansınız ve bir yaratıcının yaratıklarısınız. Bu prensipler üzerinde, hukukla ilgili esasları insanlık gerçeğine ve terbiye esasına dayandırarak kardeşlik haklarına riayet etmeli ve Rabbinizin emrine aykırı hareket etmekten sakınmalısınız.”³⁶³ demiştir.

2.1.7.2. Allah’tan nasıl korkmak gerekiyorsa öyle korkmak

İman edenlerin en çok hesaba katmaları ve davranışlarında en fazla dikkat etmeleri gereken Allah’tan korkmak ve onun hoşnutluğunu kazanmak olmalıdır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ

³⁶⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, II, 425.

³⁶¹ el-Bakara 2/233.

³⁶² en-Nisâ 4/1.

³⁶³ Râzî, *Mefâtih*, IX, 475.

“Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekiyorsa öylece sakının ve siz ancak Müslümanlar olarak ölün.”³⁶⁴

“İbn Mesud (r.a.) Allah’a itaat edip isyan etmeyerek, O’nu hatırlayıp unutmuyarak ve O’na şükredip nankörlük etmeyerek Allah’tan sakının” demiştir. Enes (r.a.), “Kul lisanını muhafaza etmedikçe Allah’tan hakkıyla sakınmış olamaz” demiştir. Said b. Cübeyr, Ebu’l-Aliye, Rebî b. Enes, Katâde, Mukatil b. Hayyan, Zeyd b. Eslem ve Süddî bu ayetin, **فَاتَّقُوا اللَّهَ** مَا اسْتَطَعْتُمْ “Gücünüz yettiğinde Allah’tan korkun”³⁶⁵ ayetiyle neshedildiğine kanidirler. Ali b. Ebî Talha ise, İbn Abbas’tan ayetin neshedilmediğini, hiçbir kınayıcının kınamasına aldırış etmeden O’nun yolunda hakkıyla cihad etmeyi ve kendisinin ana-babasının ve çocuklarının aleyhine bile olsa adaleti ayakta tutmayı emrettiğini rivayet etmiştir.”³⁶⁶

Ayetin “Siz ancak Müslümanlar olarak ölün” bölümünü İbn Kesîr şöyle açıklamıştır: “Sağlık içerisinde ve sıhhatli iken İslâm üzere kalmaya devam edin ki öyle can verirsiniz. Çünkü cömert olanın âdeti, yaşadığı hal üzere insanın canını alması ve öldüğü hal üzere de diriltmesidir. Bunun tersine bir duruma düşmekten Allah’a sığınırız.

Abdullah b. Amr (r.a.) Peygamber’den (a.s) şöyle bir rivayette bulunmuştur: “Her kimi cehennemden uzaklaştırılıp cennete koyulmak sevindirirse, Allah’a ve ahiret gününe iman etmiş olarak ölümü kendisine yetişsin. Böylece insanların huzuruna hoşlanacağı şekilde getirilir.”³⁶⁷ Ebu Hureyre’nin (r.a.) bir rivayetinde ise Resûlullah (s.a.), “Allah (c.c.) buyurdu ki: “Ben, kulumun hakkımdaki zannı gibiyim. Kimin bana olan zannı hayır ise ona o vardır. Kimin de şer ise ona da o vardır.”³⁶⁸ buyurmuştur. Hadis-i şeriften Allah Teâlâ kulunun kendisi hakkında hüsnü zanda bulunmasını, rahmetinden ümitli olmasını talep ettiği anlaşılmaktadır.

2.1.7.3. En hayırlı azığın takvâ olması

Kaliteli maddî gıdalarla insan vücudu iyi beslendiği gibi ruhun da gelişmesini sağlayan azıkların başında takvâ gelmektedir.

وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ

³⁶⁴ Al-i İmran 3/102.

³⁶⁵ et-Teğâbun 64/16.

³⁶⁶ İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 87.

³⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 192.

³⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 391; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 88.

*“Siz ne hayır yaparsanız Allah onu bilir. (Ahiret için) azık toplayın. Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takvâ (Allah'a karşı gelmekten sakınma)dır. Ey akıl sahipleri, bana karşı gelmekten sakının.”*³⁶⁹

“İbn Abbas, “Bu ayet, Yemen halkından bazı insanların azıksız haccetmeye gelip yollarda insanlardan yiyecek istemeleri ve bunu da Allah’a tevekkülün bir gereği zannetmeleri üzerine inmiştir” demiştir. Allah Teâlâ, insanlardan dilenmeyerek yiyeceklerden azık edinmelerini, en hayırlı azığın ise takvâ olduğunu belirtmiştir. Takvâdan maksat, bir şey istemek ve yüzüsu dökmekten sakınmaktır. Ayetin ibaresinden açık olmayan bir şekilde esas azığın salih amel, iyilik ve hayır olarak biriktirilen her şey olduğu, bunların da en iyisinin takvâ olduğu belirtilmiştir. Allah’ın hoşlanmadığı şeylerden kaçınmak olarak takvânın manası açıktır. Takvâ diğer şeylerden elbette daha üstündür. Ey akıl sahipleri! Benden korkun ve bana isyan etmeyin. Bu ayet nazil olunca Resûlullah (s.a.), “Size yetecek azık edinin” buyurmuştur.”³⁷⁰

2.1.7.4. Allah’a döndürülecek günden sakınmak

وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

*“Öyle bir günden sakının ki, o gün hepiniz Allah'a döndürülüp götürüleceksiniz. Sonra herkese kazandığı amellerin karşılığı verilecek ve onlara asla haksızlık yapılmayacaktır.”*³⁷¹

İnsanların Allah’a döndürüldüğü, sonra herkesin kazandığının tamamıyla ödendiği o gün, çok zor bir gündür diyen Seyyid Kutub, bu günün mü’min kalplerde apayrı bir tesiri vardır diyerek kıyametten duyulan endişe ile takvâ bağlantısını şöyle ortaya koymaktadır:

“O günün manzarası mü’min gönülde hazır vaziyettedir. Bu manzara bambaşka bir korku salar mü’minlerin içine. O gün Allah Teâlâ’nın huzurunda dikilmek insanın benliğini sarsıntıya veren çok dehşetli bir andır. Bu son kısım muamelât konusundaki havaya gayet uygundur. Alış-veriş havasına kazanç ve mükâfat atmosferine gayet mutabıktır. Mü’min kalbinin bu günden korkması ve korunması ne kadar iyi ve lüzumludur. Vicdanların derinliğinden haykıran en kuvvetli muhafız takvâdır. İslâm, muhafızını kalplerin derinliklerine yerleştirir. Artık kalpler o muhafızın elinden kurtulamazlar. Çünkü o muhafız kalplerin tâ içine yerleşmiştir.”³⁷²

³⁶⁹ el-Bakara 2/197.

³⁷⁰ Mukatil b. Süleyman, *Tefsîru Mukatil b. Süleyman*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabiyyi, Beyrut 1423 H, I, 174.

³⁷¹ el-Bakara 2/281.

³⁷² Seyyid Kutub, *Fî Zılâl*, I, 333.

Kur’ân-ı Kerîm’in en son inen ayetleri arasında olduğu rivayet edilen³⁷³ bu ayette, kıyamet gününde insanın amellerinin karşılığını görecektir. Bu nedenle, mü’minlerin hassas davranıp o dehşetli güne en iyi azık olan takvâ ile hazırlanması istenmektedir. Zira ahiret hayatında mü’min için Allah katında takvâdan daha makbul bir azık yoktur. İnsanlar nezdinde kişinin kıymetini artıran şey mal, Allah nezdinde değerini artıran şey de takvâdır. Ebû Hureyre’nin (r.a.) rivayet ettiği bir hadiste “Resûlullah’tan (s.a.) ateşe insanları en çok atan şeyin ne olduğu soruldu. “Ağız ve ferç buyurdular. En ziyade neyin insanları cennete koyduğundan sordular: “Allah’a takvâ ve güzel ahlâk!” buyurdular.³⁷⁴

وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

“İyilik ve Takvâ (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın. Allah'a karşı gelmekten sakının. Çünkü Allah'ın cezası çok şiddetlidir.”³⁷⁵

Ahfeş (ö.215/830): “Bu ifade bütün yaratılmışlara iyilik ve takvâ konusunda yardımlaşmaları için bir emirdir. Yani Allah’ın emirlerini yapma, yasaklarından kaçınma konusunda birbirlerini teşvik edip yardımcı olsunlar. Böylece Hz. Peygamberin “İyiliği gösteren onu yapan gibidir.”³⁷⁶ buyruğuna da uygun davranmış olurlar. Aynı zamanda “Kötülüğü gösteren onu işlemiş gibidir” denilmiştir.³⁷⁷

“Birr” ve “takvâ”nın aynı anlamda olduğunu, tekid ve mübalağa için farklı lafızlarla tekrarlandığını ifade eden İbn Atıyye, aralarında şöyle bir esneklik görür:

“Örfe birr, vacip ve mendup olan şeyleri; takvâ ise, vacipleri yerine getirmektir. Birinin diğerinin yerine kullanılması caizdir. Sonra Allah Teâlâ insanları zulüm olan gûnahta yardımlaşmaktan nehyetmiş, suç ve düşmanlığı birleştiren bir hüküm olarak bunu yasaklamış ve şiddetli azap ile tehdit etmiştir. Bu ayetin, bazı mü’minlerin cahiliyye dönemindeki kan davalarının peşine düşmeleri üzerine indiği belirtilmiştir.”³⁷⁸

Maverdî ise, birr ve takvâyâ daha farklı bir izah getirerek şöyle bir mülâhazada bulunmaktadır:

³⁷³ Zerkânî, *Menâhil*, I, 97.

³⁷⁴ Tirmizî, *Birr*, 62 (2005).

³⁷⁵ el-Mâide 5/2.

³⁷⁶ Tirmizî, *İlim*, 14, (2672).

³⁷⁷ Kurtubî, *el-Câmî*, VI, 33.

³⁷⁸ İbn Atıyye, *el-Muharrer*, II, 150.

“Allah Teâlâ iyilikte yardımlaşmayı meşru kılarak takvâyı da buna ekledi. Zira takvâda Allah’ın rızası vardır. Birr ise insanları hoşnut etmektir. Allah’ın rızası ile insanların hoşnutluğunu birleştirenin mutluluğu tam olur, nimetin tamamını elde etmiş olur” demiştir. İbn Huyzmenâd ise *Ahkâmında*, şöyle der: “İyilik ve takvâ üzerinde yardımlaşma çeşitli şekillerde olur. Âlimin ilmiyle insanlara bilmediklerini öğretmesi, zengininin malıyla yardım etmesi, cesur kişinin şecaatiyle Allah yolunda cesareti, böylece Müslümanların tek bir el gibi birbirlerine destek olması gibi. Mü’minlerin kanları birbirine denktir, en alttakinin zimmetleri için çabalarlar ve onlar kendilerinin dışındakilere karşı tek bir eldir. Saldırganlık yapandan yüz çevirip onu bulunduğu hal üzere yardımsız bırakmak gerekir.”³⁷⁹

Takvâ ehlinin bilineceği birtakım alâmetler vardır ki, bunlar; verilen hükme razı olmak, nimetlere şükür, belaya sabır, dilinden doğru şey çıkması, vadine ve ahbine vefa göstermek ve Kur’ân’ın ahkâmını kendine yol edinmektir. Kur’ân’ın takvâ sahipleri için bir hidayet kaynağı olduğu da bizzat Kur’ân’da beyan edilir.³⁸⁰ Öyleyse bu düsturları kendisine prensip edinip hayatının merkezine yerleştirenler, Allah’ın kitabında övdüğü kulları olarak, ahirette kurtuluşa ereceklerdir. Allah’ın azabıyla karşılaşmayacaklardan olmaları beklenen kişiler de ancak takvâ sahipleridir.

وَأَنْ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَهُوَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ

“Bir de bize, "Namazı dosdoğru kılın ve Allah'a karşı gelmekten sakının" diye emrolundu. O, huzurunda toplanacağınız Allah'tır.”³⁸¹

Ne akıl ne de maslahat açısından Allah’tan başkasına ibadet etmenin hiçbir anlamı olmadığını ifade eden Zuhaylî, namazla takvâ arasında şöyle bir irtibat kurmaktadır:

“Âlemlerin Rabbi olan Allah’a teslim olma, hiçbir şeyi O’na şirk koşmadan ibadeti ona has kılmakla; namazı ikame etmekle emrolunduk. Sırf Allah rızası için en mükemmel şekilde namazı kılarak, fuhuş ve münkerden kaçmak suretiyle nefislerimizi tezkiye etmekle emrolunduk. Allah’ın dini ve şeriatına aykırılık içeren düzenlemelerden sakınmak suretiyle takvâ ile de emrolunduk. Emrolunduğumuz şeyler üç çeşittir: Şirk koşmadan dini Allah’a halis kılmak, Allah’tan başkasına ibadet etmeksizin namazı kılmak ve son varış ve dönüş yeri olan kıyamet günü huzurunda toplanacağınız sonra da amellerinizden sizi hesaba çekip karşılığını verecek olan Allah’tan gizli ve açık her durumda sakınmak gerekir.”³⁸²

2.1.7.5. İbrahim’in (a.s.) de kavmine takvâyı tavsiye etmesi

Kur’ân’da önceki peygamberlerin ümmetlerine yaptığı tavsiyeler arasında en başta gelen hususlardan biri de takvâ olarak gösterilir.

وَابْرَاهِيمَ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاتَّقُوهُ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

³⁷⁹ Kurtubî, *el-Câmî*, VI, 33.

³⁸⁰ el-Bakara 2/2.

³⁸¹ el-En’âm 6/72.

³⁸² Zuhaylî, *Tefsîru’l-Münîr*, VII, 256.

“İbrahim'i de peygamber olarak gönderdik. Hani o kavmine şöyle demişti: "Allah'a kulluk edin, O'na karşı gelmekten sakının. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.”³⁸³

İbrahim (a.s.) kavmini Allah'a kulluğa, O'ndan korkmaya çağırmış, taptıkları uydurma şeylerin tanrı olamayacağını, kendilerini dahi beslemekten âciz şeylere tapılamayacağını, onlardan rızık istememelerini ve yalnız Allah'a ibadet etmelerini söylemiştir.³⁸⁴

Kur'an'da putlara tapmanın anlamsızlığı, *“Hâlbuki (putlar) ne onlara bir yardım edebilirler ne de kendilerine bir yardımları olur. Onları doğru yola çağırırsanız size uymazlar; onları çağırırsanız da, sukût etseniz de sizin için birdir. (Ey kâfirler!) Allah'ı bırakıp da taptıklarınız sizler gibi kullardır. (Onların tanrılığı hakkında iddianızda) doğru iseniz, onları çağırın da size cevap versinler!”³⁸⁵* ayetleriyle açıkça ifade edilmiştir.

مُنِيبِينَ إِلَيْهِ وَاتَّقُوهُ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُشْرِكِينَ

“Allah'a yönelmiş kimseler olarak yüzünüzü hak dine çevirin, O'na karşı gelmekten sakının, namazı dosdoğru kılın ve müşriklerden olmayın.”³⁸⁶

“Hanîf kelimesi Kur'an lisanında, her türlü şirk izinden arınmış bir tanrı inancına sahip olan, sapkınlıklardan uzak duran, kısaca tevhid inancına samimiyetle teslim olup yalnız Allah'a kulluk eden mânasına gelir.³⁸⁷ Otuzuncu âyetin lafzan “yüzünü dine çevir, yönelt” anlamına gelen kısmı, dine yönelip hiç sapmadan bu yol üzerinde kararlılıkla yürümeyi ve ona önem vermeyi anlatan temsili bir ifadedir.”³⁸⁸

Ya da buradaki “yüz” mânasını taşıyan vech kelimesi, kişinin zat ve sıfatlarıyla bütünü anlattığı için, “Bütün varlığıyla dine yönel!” şeklinde tercüme edilmiştir.³⁸⁹

Tefsirlerde bunun gramer açısından izahı yapılırken ya daha önce geçen “O doğru dine yönel” cümlesine bağlanır ve özenin Hz. Peygamber'le birlikte bütün mü'minler

³⁸³ el-Ankebût 29/16.

³⁸⁴ Süleyman Ateş, *Tefsîr*, IV, 1967.

³⁸⁵ el-A'râf 7/192-194.

³⁸⁶ er-Rûm 30/31.

³⁸⁷ Bkz. el-Bakara 2/135.

³⁸⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 484.

³⁸⁹ Râzî, *el-Mefâtih*, XXV, 98.

olduğu kabul edilir veya “müşriklerden olmayın” cümlesinin delâletiyle “yönelmiş olun” şeklinde takdir edilecek bir ana cümleye bağlanır. Ayete, münîbîn kelimesinin kök anlamına göre “O’na dönün, tövbe edin; O’na itaati sürdürün” gibi mânalar verilebilir.”³⁹⁰

2.1.7.6. Mü’minlerin Allah’tan sakınıp doğru söz söylemesi

Doğru sözlü ve doğru davranışlı olmak, en çok Allah’a iman edenlere yakışan bir davranıştır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا

“Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğru söz söyleyin.”³⁹¹

Bu ayetlerde iftira ve yalanlarla ortalığı karıştırmak isteyenlere Allah’tan korkmaları; Allah’ın, işlerini düzelterek günahlarını bağışlamaları için doğru konuşmaları emrediliyor.³⁹²

“Ey iman edenler! Allah’tan korkun, takvâli olun. İmana yaraşmaz şeylerden korunun. Sağlam ve doğru söz söyleyin. Hangi hususta olursa olsun bir söz söylediğiniz zaman, hak ve doğru hedefine yönelmiş söz söyleyin. Sonunda yalan çıkacak, söyleyenlerini küçük düşürecek çürük sözler söylemeyin. O düzme sözlerle meşgul olanlara benzemeyin ki, Allah sizin amellerinizi yoluna koyuversin. Çünkü bir toplumun sözü ve işlerinin sağlamlığı birbiriyle bağlantılıdır. Sözü sağlam olanın işleri de o oranda düzgün olur.”³⁹³

Allah’a karşı olan sorumluluğunun bilincinde olanlar, onun rızasına aykırı davranışlardan sakınarak doğru konuşmaya özen gösterirler. Takvâ ve doğru sözlülük İslâm binasının temel direklerinden en mühim olanlar arasında yer almaktadır.

2.1.7.7. Kıyamet azabından emin olmamak

Kur’an’da kıyamet için “Çok çetin bir gün”³⁹⁴ ifadesi kullanılarak, onun dehşeti ve azabından emin olmanın kolay olmadığı vurgulanır.

أَفَمَنْ يَتَّقِي بِوَجْهِهِ سَوَاءَ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَقِيلَ لِلظَّالِمِينَ ذُوقُوا مَا كُنتُمْ تَكْسِبُونَ

“Kıyamet günü kötü azaba karşı yüzüyle korunan kimse, (o gün) azaptan emin olan kimse gibi midir? Zalimlere, "Kazandıklarınızı tadın" denir.”³⁹⁵

³⁹⁰ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 258.

³⁹¹ el-Ahzâb 33/70.

³⁹² Süleyman Ateş, *Tefsîr*, IV, 2094.

³⁹³ Yazır, *Hak Dini*, VI, 341.

³⁹⁴ el-Müddessir 74/9.

“Kalbi İslâm’a açılıp Rabbinden bir nur üzere olan kimse ile Allah’ı anmak hususunda kalpleri katılmış olanlar arasında bir karşılaştırma yapılmıştır. Birincilerin hidayet üzere oldukları, hidayet de nimet sebebi olduğu, ikincilerin ise kasvetli azaba düşer olacakları kesinleştirildikten sonra bu ayette yeni bir mukayese yapılarak şöyle buyurulmuştur. İfade “Kıyamet günü kötü azaba karşı yüzüyle korunan kimse” şeklinde getirilerek genellikle âdet olduğu üzere korkan kişinin eliyle yüzünü kapatmasına işaret edilmiştir. Zira korkan kişi en şerefli azası olan yüzünü bu şekilde korur.”³⁹⁶

Ayet, “Kıyamet gününde elleri arkasında bağlı olduğu için, gelen azabı yüzü ile kendisinden savmaya çalışan insanların durumunu alaylı bir yolla anlatıyor. İfade özellikle yarım bırakılmıştır. Mana aşağı yukarı şöyledir: “Böyle bir adam, azaptan tamamen emin olanlar gibi olabilir mi?”³⁹⁷ Bu kişilerin durumu şu ayette açık bir şekilde ortaya serilmektedir: “Ama kimler de kötülükle gelirse işte onlar yüzüstü cehenneme atılırlar. Yaptıklarınızın karşılığında başkasını mı göreceksiniz?”³⁹⁸

“Nefsinin arzularına tabi olarak kalbi katılan kişi, boynunda büyük bir dağ gibi kibritten bir taş olarak ters bir şekilde yüzüstü ateşe atılan, kalbiyle ve bedeniyle nimetlerle karşılaşan ve azaptan emin olan kişi gibi olabilir mi? Hidayet yolunu terkedip arzularının peşinden giderek sapıtan ve başkalarını saptıran zalimlere, "Kazandıklarınızı tadın" denilmiştir. Cennetliklere ise yaptıklarınızın karşılığı olarak gözünüz aydın, hoş bir şekilde yaşayın denilir. Ayette ‘ihtibâk sanatı’ vardır.”³⁹⁹

İhtibâk, sözden zıt veya benzer unsurlardan birinin atılarak diğerinin ona delâletiyle yetinme anlamında edebî sanattır.⁴⁰⁰ Burada ikinci müteallik hafzedilerek soru edatı أَفَمَنْ zikredilmiş, adaletli kişinin durumunu göstermek için zalimlerin düşeceği durum dile getirilmiştir.⁴⁰¹

2.1.8. Şühûs شُحُوص

“Gözün karşılaştığı her şeye denir. Gözünü açıp kirpikleri oynatmayarak ve bakmayarak belerten kimseye denir. Göz ucunu semaya dikip bir yere ölü gibi boş boş sabit bakan, takılıp kalan anlamındadır. Ancak ceset için olur.”⁴⁰² Çok korktuğundan afalladığı için gözünü çevirip hareket edemeyen, bir şeye dikip bakan anlamındadır.⁴⁰³ “Bir şeyi

³⁹⁵ ez-Zümer 39/24.

³⁹⁶ Bikâî, *Nazmu'd-Dürer*, XVI, 493.

³⁹⁷ Celâleyn, el-Mahallî ve es-Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, Mektebetü'r-Risale, İstanbul ts., 6 ve 610; İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 224.

³⁹⁸ en-Neml 27/90.

³⁹⁹ Bikâî, *Nazmu'd-Dürer*, XVI, 493.

⁴⁰⁰ Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, s. 109.

⁴⁰¹ Bikâî, *Nazmu'd-Dürer*, XVI, 493.

⁴⁰² Zemahşerî, *Esâs*, I, 498.

⁴⁰³ Ahmed Muhtar Ömer, *el-Mu'cemu'l-Mevsûi li'l-Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Kıraâtih*, Müessesetu't-Turâs, Riyad 2002, 254.

tanıyıp belirlemeye شَخَصَ denir. شَخَصَ إِلَيْكَ بَصَرِي : “Gözüm sana döndü, baktı” demektir.

Bir yerden başka bir yere gitmeye, dönmeye شَخَصَ denir. Şühûs, hûbût ile zıt anlamdadır.”⁴⁰⁴

Çok korktuğundan afalladığı için gözünü çevirip hareket edemeyen, bir şeye dikip bakan anlamında Kur’ân’da iki ayette kullanılmıştır.

2.1.8.1. Zalimlerin gözlerinin dehşetten bakakalması

Dünyada yaptıklarının yanına kâr kalacağını zanneden zalimler, işin öyle olamayacağını gözlerin korkudan dışarı fırlayacağı dehşetli bir günün onları beklediği göreceklerdir.

وَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ

“Sakin, Allah’ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma! Allah onları ancak, gözlerin dehşetle bakakalacağı bir güne erteliyor.”⁴⁰⁵

Allah Teâlâ yanılma ve gafletten münezzeh iken, insanların Allah’ı en iyi bileni Resûlullah olmasına rağmen, nasıl Allah’ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma denilmiştir?

Bunun iki izahı olabilir. Birincisi, Resûlullah’ın bulunduğu bu durumun bir benzeri şu ayetlerde de vardır. “Sakin müşriklerden olma!”⁴⁰⁶ ve “Sakin Allah ile beraber başka tanrıya kulluk edip yalvarma!”⁴⁰⁷ İkincisi, sakın Allah’ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma yasağından murat, Allah’ın zalimlerin yaptıklarını bildiğini ilân etmektir. Bu ayette zalimler için büyük bir tehdit, mazlumlara ise teselli vardır. O’na hiçbir şey gizli kalmaz ve şu ayette de bildirildiği gibi küçük büyük her şeyi takip edip cezalandıracağını vâid ve tehdit yoluyla bildirmektedir. “Allah yapmakta olduklarınızı elbette bilir.”⁴⁰⁸ Böyle bir şey (Allah’ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanmak) Resûlullah hakkında imkânsızdır. O’ndan başkası için söylenmişse, Allah’ın sıfatlarını bilmemesinden dolayı böyle bir şey mümkündür. Şunun kastedilmiş olması da muhtemeldir. İşlediklerinden haberi olmayan kişinin davranması gibi Allah’ın onlara muamele edeceğini zannetme! Tam tersi onlara hurma çekirdeğinin üzerindeki yarık ve çekirdek kabuğunun hesabını bile soracaktır. “Gözlerin dehşetle bakakalacağı” ifadesi, gördüklerinin korkunçluğundan dolayı gözleri yerinde duramaz anlamındadır.”⁴⁰⁹

⁴⁰⁴ İbn Dureyd, *Cemhere*, II, 223; Zemahşerî, *Esâs*, I, 498.

⁴⁰⁵ İbrahim 14/42.

⁴⁰⁶ el-En’âm 6/14.

⁴⁰⁷ eş-Şuarâ 26/213.

⁴⁰⁸ el-Bakara 2/283.

⁴⁰⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 528; Ebû Hayyan, *el-Bahru’l-Muhît*, VI, 451.

2.1.8.2. İnkârcıların gözlerinin açılıp donakalması

وَأَقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ فَإِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ أَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا يَا وَيْلَنَا قَدْ كُنَّا فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا بَلْ كُنَّا ظَالِمِينَ

“Gerçek vaad (kıyametin kopması) yaklaşır, bir de bakarsın inkâr edenlerin gözleri açılıp donakalmıştır. “Eyvah bizlere! Doğrusu biz bundan gafildik. Hatta biz zalim kimselermişiz” derler.”⁴¹⁰

“Yaklaştığı bildirilen “şaşmaz sözün gerçekleşmesi”nden maksat kıyamet olayıdır.⁴¹¹ Ye’cûc ve Me’cûc’ün çıkışı kıyametin yaklaştığını gösterdiğine göre bu cümle bir önceki âyetin anlamını pekiştirir mahiyettedir. “Bir de bakarsın ki inkârcıların gözleri yerinden fırlamış!” anlamındaki cümle de olayın şiddetini ve insanların kıyamet olayı karşısındaki şaşkınlığını, aczini ifade eder. Artık geriye dönüş imkânı olmadığı için inkârcılar dünyada yaptıklarına pişman olup kendi kendilerini kınayacaklardır. Çünkü bütün peygamberler kıyametin kopacağını ve hesap gününün geleceğini haber vermiş oldukları halde onlar hiçbir mazeretleri olmaksızın kıyameti, dolayısıyla peygamberleri yalanlamışlardır, zulüm ve haksızlık yaptıklarını da itiraf edeceklerdir.”⁴¹²

Ferrâ, Kisâi ve diğer bazı âlimlerin, ‘اَقْتَرَبَ’ nin başındaki vav (و) harfi ile ilgili görüşlerini aktaran Kurtubî, buradan hareketle âyetin tefsiriyle ilgili geliştirdiği yorumları şöyle sıralamaktadır:

Vav (و) sonradan ilave edilmiş zaid bir harf olup, “Nihayet Ye’cûc ve Me’cûc’ün sedleri açılıp onlar her tepeden akın ettikleri zaman”⁴¹³ âyetindeki إِذَا ‘nın cevabı olarak gelmiştir. Yani “Nihayet Ye’cûc ve Me’cûc’ün sedleri açılıp onlar her tepeden akın ettikleri zaman kıyametin vakti yaklaşmıştır anlamındadır.” Kisâi, فَإِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ أَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا ‘deki إِذَا ‘nın cevabı olarak gelmiş olabileceğini, şart fiiline atfedilmiş olarak mananın, “İnkâr edenlerin gözleri açılıp donakaldığında kıyametin vakti yaklaşmıştır” şeklinde anlaşılabileceğini belirtmiştir. Basralılar ise, cevabın hafzedildiğini, “Kıyamet vaktinin yaklaşmasıyla kâfirler yazıklar olsun bize diyeceklerdir” şeklinde takdir edilebileceğini dile getirmişlerdir. Zeccâc ve Hasan-ı Basrî’nin görüşü de budur.⁴¹⁴

Kurtubî’nin âyetle ilgili yaptığı diğer bir gramer tahlili de هِيَ zamiri ile ilgilidir:

⁴¹⁰ el-Enbiyâ 21/97.

⁴¹¹ krş. el-Enbiyâ 21/104.

⁴¹² Karaman ve diğ., *Kur’an Yolu*, III, 701.

⁴¹³ el-Enbiyâ 21/96.

⁴¹⁴ Kurtubî, *el-Câmî*, XI, 226.

فَإِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ deki هِيَ zamiri, gözlere aittir ve kendisinden sonrası onun tefsiri niteliğindedir. Sanki “Kıyamet va’dinin gelişiyile kâfirlerin gözleri dehşete düşmüştür” şeklindedir. هِيَ ‘nin, yakınlığı sebebiyle ortaya çıkıp ansızın geleceği için “kıyamet” diye de takdir edilebileceği söylenmiştir. شَاخِصَةٌ أَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا ‘nün ise haberin mübtedaya takdimiyle “Kafirlerin gözleri kıyametin duyulmamış korkunçluğundan dolayı dehşete düşer ve günah işlemedeki aşırılıklarımız ve yanlış kişilere ibadetlerimizden dolayı yazıklar olsun bize derler.”⁴¹⁵

Kıyamet birçok insanın yaptıklarına pişmanlık duyacağı bir yer olacaktır. Ancak esas nedameti dünyada yaptıklarının yanına kâr kalacağını düşünen zalimler yaşayacaklar ve korku onları her yönden kuşatacaktır.

2.2. Korku Ayetlerine Dair Genel Mülâhazalar

a.Havf (korku), insanın şahsiyetini, benliğini gizlemesine sebep olan, düşünce boşluğuna düşüren, hafif davranışlara iten, ruh veya cesediyle veya her ikisiyle teslim alan şeye denir. Korkunun “havf” kelimesiyle ifade edilmesi, Allah’ın muhabbetini kaybetmekten azabına düçar olmaktan sakınmak için her zaman çok dikkatli ve itinalı olmayı gerektirmesinden dolayıdır. Korku haram işlemek bir yana, mü’mini haramı çağrıştıran şeylerden bile uzaklaştırmalıdır. Bu şekilde olmayan havf, hikmete uygun olmadığı gibi tedipte de kullanılması doğru değildir. Korkutma, bazen memduh bazen de mezmumdur. Hikmete uygun olarak Allah’tan, Resûlünden ve mü’minlerden zalimleri ve haddi aşanları korkutmaya yönelik olursa memdûh olur. Hikmete uygun olmayıp şeytan ve ordusundan sadır olur, mazlumlara ve suçsuz kişilere yönelik olursa mezmum olur, tasvip edilmez. Meselâ; petrol ve enerji kaynaklarını ele geçirme uğruna, küresel güçler tarafından çeşitli oyunlarla korkutulup yıldırılarak, vatanlarından hicret etmek zorunda kalan mazlum Müslümanlara yapılanlar, bu kategori içerisindeki korkulardan sayılabilir.

Ayrıca cezalandırmak (ukûbet) için olan korku ile imtihan için olan havf/korku arasında farklar vardır. İnanan ve salih amel işleyenlerin dünya ve ahirette cezalandırma korkusundan emin kılındıkları şu ayetlerde belirtilmiştir: “Onlara şöyle dedik: “Oradan hepiniz inin! Benden size muhakkak bir rehber gelecektir. Kim benim gönderdiğim rehbera uyarsa artık onlara ne korku vardır ne de üzüleceklerdir.”⁴¹⁶ Cennetten

⁴¹⁵ Kurtubî, *el-Câmî*, XI, 227.

⁴¹⁶ el-Bakara 2/38.

yeryüzüne indirilen insanı kendi haline bırakmayan Allah (c.c.), ona itibarını kazandıracak rehberin ipuçlarını şu ayetlerde açıklamıştır. “*Şüphesiz ki iman edip dünya ve âhiret için yararlı şeyler yapanlar, namaz kılanlar ve zekât verenlerin rableri katında ecirleri vardır; onlara ne korku vardır ne de üzüleceklerdir.*”⁴¹⁷

Bu davranışlara sahip olanların müptelâ oldukları korku, imtihan türü bir korkudur. Yani kendi iradeleri dışında vukû bulan korkulardır. Şu ayette imtihan için olan korkuya değinilmektedir: “*Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınavacağız. Sabredenleri müjdele!*”⁴¹⁸ Ancak onlar bu korkunun başlangıcından muaf tutuldukları gibi bu korkularının devamlı olmayacağı da belirtilmiştir. Süreklilik arz eden korkunun, dünya ve ahirette emniyetten mahrum bırakılmış kâfir ve zalimlere yönelik olduğu anlaşılmaktadır.

Kur’ân’da birçok ayet-i kerimede sadece Allah’tan korkulması istenmekte, diğer varlıklardan korkmanın yersizliği ısrarla vurgulanmaktadır. “*Yalnızca benden korkun.*”⁴¹⁹ Ya da “*Allah sizi kendisine (karşı gelmekten) korkutur.*”⁴²⁰ Korku ve korkutmayı ya da emniyeti elinde bulundurmak mutlak anlamda ulûhiyetin şartlarındandır. Bunları kim elinde bulundurursa gerçek ilah odur. Şeytan ve ordusu, fert ve devlet bazında tanrılık iddia ettiklerinde, korku ve emniyetin kendi ellerinde olduğunu iddia edip insanları bununla korkuturlar. “*O şeytan sizi ancak kendi dostlarından korkutuyor. Onlardan korkmayın, eğer mü’min iseniz, benden korkun.*”⁴²¹ Ayete “İşte o şeytan sizi kendi dostlarıyla korkutmaktadır” şeklinde mana verenler, Mekkelilerin Medinedeki Müslümanları ürkütmesi için propaganda yapmak üzere Ebû Süfyan tarafından görevlendirilen Nuaym b. Mesud adlı kişiye işaret edildiğini belirtirler.⁴²² Tarihte meydana gelmiş bu durumun bir benzeri aynı şekilde bu gün de yaşanmaktadır. Günümüzde küresel gücü elinde bulunduran büyük devletler, medya eliyle terör korkusunu pompalayarak diğer milletleri psikolojik baskı altına almakta, sonra da dilediği gibi kontrol edip yönetmektedir. Oysa bu tam bir yanıltmadan ibarettir.

⁴¹⁷ el-Bakara 2/277. Çalışmamızın ikinci bölümünde tefsirlerine de yer verdiğimiz benzeri anlamdaki diğer ayetler şöyledir: el-Bakara 2/ 62, 112, 262, 274; Âl-i İmrân 3/170; el-Mâide 5/69; el-En’âm 6/48, 82; el-A’râf 7/35, 49; Yûnus 10/62; Fussilet 41/30; ez-Zuhruf 43/68 ve el-Ahkaf 46/13.

⁴¹⁸ el-Bakara 2/155.

⁴¹⁹ el-Bakara 2/40, 41.

⁴²⁰ Âl-i İmrân 3/28, 30.

⁴²¹ Âl-i İmrân 3/175.

⁴²² Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, I, 265.

Çünkü onların ellerinde gerçek bir güç bulunmamaktadır. Hâlbuki Müslümanların, kendileri gibi insanlardan değil, esas sonsuz güç ve kudret sahibi olan Yüce Allah'tan korkmaları gerekir. Allah'tan başkasından korkmayan Müslümanların kendilerini bu tür tehditlerle korkutmaya çalışanlara verecekleri cevap, *"Onlar öyle kimselerdir ki, halk kendilerine, "İnsanlar size karşı ordu toplamışlar, onlardan korkun" dediklerinde, bu söz onların imanını artırdı ve "Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!"*"⁴²³ olacaktır.

"Eğer mü'min iseniz, benden korkun" ifadesiyle iman sahibi olan herkesin Allah'tan korkması istenmiş, hiçbir fert bunun dışında bırakılmamıştır. Böylece korkuyla kalbinde hassasiyet peyda eden insan öğüt ve itaate açık hale getirilmektedir. *"Tehdidimden korkanlara Kur'ân ile öğüt ver."*⁴²⁴ ayeti bu ruhsal duruma gönderme yapmaktadır. Zira korku anında insanın nabız atışlarının hızlandığı, nefesini yutarcasına en ufak ürpertileri hissedebilecek, zayıf sesleri bile algılayabilecek derecede kulak kabartan bir ruh haline kavuştuğu bilinen bir gerçektir."⁴²⁵

Müslümanların kalplerine korku yerleştirmek isteyen şeytanın kendi dostlarını kalabalık ve güçlü gösterme gayretine değinen Seyyid Kutub, onların her türlü imkâna sahip olduklarını, fayda ve zarar vermeye muktedir oldukları propagandasını yaparak Müslümanları korkutmak istediğini, böylece amacına ulaşarak yeryüzünü nifak ve fesada boğmaya çalıştığını belirtiyor. Hâlbuki Kadir-i Mutlak olan Allah, şeytanın vesvese ve hilelerini tanıtıp ondan korunmanın yollarını göstermiştir. Ayrıca, Kur'ân'da *"Şu halde şeytanın dostlarına karşı savaşın. Şüphe yok ki şeytanın planı (tuzağı) daima zayıftır."*⁴²⁶ buyurularak şeytan ve ordusunun mahlûkatın en zayıfı ve en korkağı oldukları belirtilir. Bizzat şeytanın ağzından, *"Zaten benim size karşı bir gücüm yoktu."*⁴²⁷ diyerek insan üzerinde bir nüfûzunun olmadığı da belirtiliyor. O halde Rabbine inanıp kudretine istinat eden bir mü'min onlardan korkmaz. Korkulacak ve çekinilecek yegâne kuvvet, fayda ve zarar vermeye kadir olan Allah'tır. Yalnızca O'nun

⁴²³ Âl-i İmrân 3/173.

⁴²⁴ Kâf 50/45.

⁴²⁵ Hayati Aydın, *Kur'ân'da Psikolojik İkna (Özendirme ve Korkutma Temelli)*, Fecr Yayınları, Ankara 2016, s. 137.

⁴²⁶ en-Nisâ 4/76.

⁴²⁷ İbrahim 14/22.

kuvvetinden korkanlar, yeryüzünün en kuvvetli şahsiyetleridir. Kâinatta şeytan ve ordusu da dâhil hiç bir kuvvet O'na karşı koyamaz.⁴²⁸

Şeytanın, Allah'ın gücü ve cezasından korkmasına rağmen insanlara işlerini süsleyip sahte bir cesaret verdiği, fakat işin sonunu farkedince derhal onları yalnız bıraktığı ifade edilir. “*Hani şeytan onlara yaptıklarını güzel gösterdi de: Bugün insanlardan size galip gelecek kimse yoktur, şüphesiz ben de sizin yardımcınızım, dedi. Fakat iki ordu birbirini görünce ardına döndü ve: Ben sizden uzağım, ben sizin göremediklerinizi (melekleri) görüyorum, ben Allah'tan korkuyorum; Allah'ın azabı şiddetlidir, dedi.*”⁴²⁹ Ayet, Bedir Savaşı'nda Müslümanlara karşı Mekkelilerin toplamaya çalıştığı ordunun oluşturulması çabasını tasvir etmektedir.⁴³⁰ Mekkeliler ve müttefiklerini Müslümanlarla savaşmaya teşvik eden şeytanın, gerçekte onların hezimetini hazırladığı, kendi yandaşlarına bile faydası olmayan şeytanın mü'minler için hayırlı bir şey tasarlamayacağı ayetten anlaşılmaktadır.

Şu ayette ise, şeytanın Allah'tan korktuğunu ifade etmesine rağmen, kurduğu tuzaklarla insanı Allah'ı inkâr ettirmeye çalışması dile getirilir:

كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ

“Tıpkı şeytanın durumu gibi: Hani o insana “İnkâr et” der; o inkâr edince de, “Bilesin ki benim seninle ilgim yok, ben âlemlerin rabbi olan Allah'tan korkarım” der.”⁴³¹

Sûrenin Nadiroğulları Gazvesi'ni anlattığını belirten Zemahşerî, “Yahudilere yardım etmeye söz veren münafıkların bunu yapamadıklarını belirtir. Çünkü kendilerini “güç-kuvvet” sahibi olarak niteleyen Yahudiler, ancak diğer Yahudi kabileleriyle savaştığında böyledir. Müslümanlarla ancak kale gibi bir duvarın arkasından savaşmaya cesaret edebilirler. Çünkü onların kahramanları bile Allah ve Resûlü karşısında korkup zelil olmaya mahkûmdur. Yahudilere yardım etmeye söz verdiği halde buna cesaret edemeyen münafıklar gibi şeytan da işin başında tuzağıyla insanın aklını çeler. Kureyş'e Bedir Savaşı'nda “Bugün insanlardan size galip gelecek kimse yoktur, şüphesiz ben de

⁴²⁸ Seyyid Kutub, *Fî Zılâl*, I, 521.

⁴²⁹ el-Enfal 8/48.

⁴³⁰ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l- Mesîr*, II, 216

⁴³¹ el-Haşr 59/16.

sizin yardımcınızım”⁴³² dediği gibi. Ama işin akıbetini fark ettiğinde, “Ben senden uzağım” deyip kenara çekilmiştir.”⁴³³

İnsanın kendi kabahat ve kusurlarını şeytana yüklemesinin ne kadar yansıtmacı bir tavır olduğunu ayetten anlamaktayız. Allah’ı inkâr etmeyi insana süslü gösterip sonradan, “ben âlemlerin rabbi olan Allah’tan korkarım” diyerek onu inkârıyla baş başa bırakması, bir çeşit yadsımacılıktır. Demek ki, insanların bir kısmı azgınlıkta şeytanı bile geride bırakmaktadır. Diğer yandan şeytan bile Allah’ı inkâr etmekten korkarken, Allah’ı inkâr ettiğini iddia eden ateistlerin düştükleri komik durum açık bir şekilde ayette sergilenmektedir.

أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ وَيُخَوِّفُونَكَ بِالَّذِينَ مِنْ دُونِهِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ

*“Allah kuluna kâfi değil mi? Öyleyken onlar kalkmış seni O’ndan başkalarıyla korkutuyorlar. Allah kimi şaşırtırsa artık ona doğru yolu gösterecek yoktur.”*⁴³⁴

Kureyşlilerin Resûl-i Ekrem’e “Sen ilahlarımız hakkında çok kötü şeyler söylüyorsun, onların seni çarpıp delirtmesinden korkuyoruz” şeklindeki sözleri üzerine, Allah Teâlâ Peygamberine en belîğ vecihle yeterli geleceğini bildiren bu ayeti indirmiştir.⁴³⁵ Kâfirlerin şerlerine karşı Allah’ın kendisini koruyacağına dair bu şekilde garanti sağlanması, onun metanetini arttırmıştır. Onların hiçbir şeye gücü yetmeyen putlarıyla Peygamber’i (a.s.) tehditlerine, sonsuz güç ve kudret sahibi zatıyla “Onlara karşı Allah sana yeter.”⁴³⁶ şeklinde mukabelede bulunmuştur. Dünyada çeşitli sıkıntılarla karşılaşan, sevdiklerinden, yakınlarından, evlerinden, yurtlarından koparılan Müslümanların, her şeye rağmen yaşama ümitlerini kaybetmemeleri için de en büyük tesellilerinden biri, “Allah kuluna kâfi değil midir?” ayeti olmalıdır.

Korkutan kişinin gücü ve kuvveti muhatap üzerinde korkunun etkisini gösterir. Meselâ bir çocuğun kendinden çok büyük ve kuvvetli olan birisine karşı, “Seni döverim, ya da öldürürüm” tehdidi gülünüp geçilecek kuru bir iddiadan öteye geçemez. Oysa askeri ve silahlı gücü olan bir devlet yetkilisinin tehdidi bundan çok daha fazlasını ifade

⁴³² el-Enfal 8/48.

⁴³³ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 507.

⁴³⁴ ez-Zümer 39/36.

⁴³⁵ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XII, 260.

⁴³⁶ el-Bakara 2/137.

etmektedir. Allah Teâlâ birçok ayette sadece kendisinden korkulması gerektiğini beyan etmiştir. “O halde yalnız benden korkun” şeklinde buyurulması, kuru bir tehdit değildir. “Çünkü Rabbin, istediğini hakkıyla yapandır.”⁴³⁷ Allah’tan ona ve büyüklüğüne yaraşır şekilde korkup sakınmak gerekir. Çünkü Allah (c.c.) hem dünyada hem de ahirette tek mutlak hükümdardır. Tarih boyunca dünyanın değişik yerlerinde sözü dinlenen yönetici ve kırıllar olmuştur. Ama her beşer gibi onlar da bir gün eceli gelip ölecekleri için gerçek manada hüküm sahibi sayılmazlar. Oysa Allah (c.c.) ölümsüz ve ebedî olduğu için dünyada da ahirette de yalnızca onun sözü geçecektir. Herkesin amellerinin karşılığını bulacağı günün tek sahibi O’dur. “Bugün hükümlanlık kimindir? Kahr olan tek Allah’ındır.”⁴³⁸

Bazen aynı ayet içerisinde “havf” ve “emn” kelimelerinin birbiriyle zıt anlamda kullanıldığı da görülür. “Kureyş de, kendilerini besleyip açıklarını gideren ve onları korkudan emin kılan bu evin (Kâbe’nin) Rabbine kulluk etsinler.”⁴³⁹ Ebrehe’nin Kâbe’yi yıkmak üzere ordusuyla Mekke’ye gelip de Ebabil kuşları ile yok edilmesinden sonra, Arap Yarımadasında ticaret için dolaşan Kureyş kervanlarına artık bedeviler saldıramıyordu. Ayet bunu Mekkelilere hatırlatıp Allah’a karşı kulluk görevlerini yerine getirmelerini, şirkten vazgeçmelerini emretmektedir. Bu ayette olduğu gibi bazen Allah, fazlı keremi ve rahmeti sebebiyle hidayete vesile olsun diye zalim ve kâfirleri de korkudan emin kılar.

Havf sözcüğünün müştaklarından biri olan “tehviif” kelimesinin geçtiği şu ayette, Allah Teâlâ önceki peygamberlerin gösterdiği mucizeleri gerçekleştirmeyişinin sebebini açıklamaktadır.

وَمَا مَنَعَنَا أَنْ نُرْسِلَ بِالْآيَاتِ إِلَّا أَنْ كَذَّبَ بِهَا الْأَوَّلُونَ وَآتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا وَمَا نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخَوِيفًا

“Bizi, (Kureyş’in istediği) mucizeleri göndermekten, ancak, öncekilerin onları yalanlamış olması alıkoydu. (Nitekim) Semûd kavmine o dişi deveyi açık bir mucize

⁴³⁷ Hûd 11/107.

⁴³⁸ el-Mü’min 40/16.

⁴³⁹ Kureyş 106/4.

olarak verdik de onlar bu yüzden zalim oldular. Oysa biz mûcizeleri sırf korkutmak için göndeririz.”⁴⁴⁰

Zemahşerî’ye göre, “Kureyşin Hz. Peygamber’den istediği Safa tepesini altına çevirmek, ölüleri diriltmek gibi mûcizeleri göndermekten bizi alıkoyan, Âd, Semûd kavmi gibi önceki milletlerin mûcizeleri gördükten sonra iman edeceklerini söylemelerine karşılık, peygamberlerine inanmamaları ve bunun sonucunda onların azabı hak edip köklerinin kazınması ve tarih sahnesinden silinmiş olmalarıdır.”⁴⁴¹ Çünkü Allah’ın yarası uyarınca, bu mûcizeler gösterildiği halde yine de inkârda direnirlerse –ki zaten bu isteklerinde samimi değillerdi– o takdirde hak ettikleri ceza hemen verilecekti. Nitekim eski bir Arap toplumu olan Semûd kavminin istedikleri mucize gerçekleştiği halde, bir mucize olarak yaratılan ve kesinlikle zarar vermemeleri istenen deveyi boğazlamışlar, böylece Allah’ın buyruğunu tanımadıkları için cezalandırılmışlardır.⁴⁴²

Ayette, Allah Teâlâ peygamberleri hissi mûcizelerle göndermekten vazgeçmesinin sebebini, önceki kavimlerin peygamberlerini yalanlayıp inkâr etmesi olarak göstermiştir. Demek ki, te’dibe yaramayan azap ve imtihanın terkedilmesinin kulların maslahatına olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca ayette korkutma manasına olan “tehîfâ” ifadesinin kullanılması, siyak ve sibakın gerektirdiği bir durumdur. Yoksa mûcizelerin inzâr ile beraber tebşir (müjdeleme) için olması esastır. Çünkü Kur’ân’ın mesânî üslûbunda asıl olan, cehennem ve azabının zikrolunduğu yerlerde cennet, rahmet ve bağışın da akabinde getirilmesidir. Burada böyle olmadığını görmekteyiz. Zira olağanüstü bir olay olan mucizeye tanıklık ettikten sonra, hala peygamberine inanmayan bir topluluğun azapla korkutulmasından dolayı bu ayette sadece “korkutma” tabirine yer verilmiştir. Nitekim Semûd kavminin başka bir mucize olan ‘deve’ ile imtihanında böyle olmuştur.

Allah Teâlâ Semûd kavmine Salih Peygamber’i elçi olarak göndermişti. Kendisinden mucize istediler. Allah ona çok güzel bir dişi deve gönderdi. Bu devenin otlaklarda serbestçe dolaşması, belli bir günde sulanması,⁴⁴³ deveye kimsenin kötülük etmemesi

⁴⁴⁰ el-İsra 17/59.

⁴⁴¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 630.

⁴⁴² Bkz.el- A‘râf 7 /73-79; Hûd 11 /61-68.

⁴⁴³ eş-Şuarâ 26/ 155.

emredildi diyen Taberî, “Kudar b. Sâlif adında birisi, Hz. Salih’i (a.s.) yalanladı. Sonra deveyi kestiler. Allah, onların memleketlerini başlarına yıktı ve onları helâk etti Ama bunu yaparken;

وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا

“O, yaptığığın sonucundan korkacak değildir.”⁴⁴⁴

Allah (c.c.) verdiği cezanın sonucundan, acaba sonunda bir zarar veya sorumluluk gelir mi? diye endişe edecek değildir “O, sonunda yaptıklarının hesabını vermeğe mecbur olan fani hükümdar ve hâkimlere benzemez. Çünkü onun üstünde onu sorumlu tutacak, ona zarar verebilecek hiçbir kuvvet ve kudret yoktur. “O yaptığığınan mesul olmaz.”⁴⁴⁵ ayetinde belirtildiği gibi.⁴⁴⁶

İnkârcıların hissî mucize isteklerine karşılık Kur’ân’da sürekli Hz. Peygamber’in beşerî özelliklerine, gaybı bilmediğine, kendisine bildirilen hakikatleri duyurmakla görevli olduğuna vurgu yapılmıştır. İman etmek istemeyenlere bu tür olayların fayda vermediğine dikkat çekilmiş, akıl ve sağduyu sahibi kimseler için mucize olarak Kur’ân’ın yeterli sayılacağı belirtilmiştir. “Kendilerine okunan kitabı sana indirmiş olmamız onlara yetmedi mi? Şüphesiz bunda inanan bir kavim için bir rahmet ve bir öğüt vardır.”⁴⁴⁷ Eğer Hz. Peygamber (a.s.) de müşriklerin istedikleri bu nevi mucizeleri göstermiş olsaydı, onlar da eski kavimler gibi iman etmeyip helâk edileceklerdi. Ayetin sonunda bu şekilde helâk edilen Semûd kavmine değinilmesi, aynı akıbete düçar olma konusunda müşrikler için açık bir tehdittir. Müteakip ayette (İsrâ 17/60) apaçık mucizeleri gösterme sebebi, azgınlara kalbine korku salmak (**nühavvifühüm**) olarak ifade edilmiştir.

b. Haşyet: Havf manasında (müteradif) kullanılan kelimeler, doğrudan veya her zaman korku anlamını ifade etmez. Bu kelimelerin, lazım melzum ve sebep müsebbep ilişkisi dâhilinde korku anlamını ifade ettiği durumlar da vardır. Başka bir ifadeyle bu kelimeler, bulunduğu siyaka ve failinin değişmesine bağlı olarak korku anlamı ifade ederler. Süyûtî’ye göre, lügatçiler müteradif zannedilen havf ve haşyetin arasında

⁴⁴⁴ eş-Şems 91/ 15.

⁴⁴⁵ el-Enbiya 21/23.

⁴⁴⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIV, 448 ve 452.

⁴⁴⁷ el-Ankebût 29/51.

neredeyse bir fark bulamamışlardır. Haşyet havftan daha üstündür. O havfin en şiddetlisidir. Havf, daha genel, haşyet daha hususî bir mana ifade etmektedir. Her haşyet havfdır ama her havf, haşyet değildir. Onun için haşyet, Allah'tan korkmaya tahsis edilmiştir. Böyle kimseler, *وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ* “*Rablerine saygıda kusur etmeyen, hesabın kötüsünden korkan kimselerdir.*”⁴⁴⁸ şeklinde övülmüşlerdir.⁴⁴⁹ Havf cinstir, diğerleri nevi (türdür). Haşyet saygı eşliğinde olan, insana kuvvet ve değer kazandıran korkudur. Onun için gerçek huşû sahipleri, Allah'tan haşyet eden âlimlerdir denilmiştir. “*Kulları içinde ancak âlimler, Allah'tan gereğince korkar.*”⁴⁵⁰ ayetindeki anlam budur. Peygamberler, Allah'tan başka kimseden korkmadıkları için risalet görevini bihakkın yerine getirirler. “*O peygamberler ki, Allah'ın gönderdiği emirleri duyururlar, Allah'tan korkarlar ve O'ndan başka kimseden korkmazlar.*”⁴⁵¹ Çünkü peygamberler ve onların gerçek varisleri âlimler, saygı ihtiva eden korkuya sadece Allah karşısında bürünürler. Diğer taraftan zayıf yaratılışlı olan insanoğlu, aniden kapıldığı korku için kınanamaz. Tûr Dağı tarafında gördüğü ateşten ailesine getirmek için oraya gelen Hz. Mûsâ (a.s.) 'ya Allah Teâlâ tarafından şöyle nida edilmiştir: “*Asânu at! (Mûsâ asâsını atıp) onu yılan gibi hareket eder görünce, dönüp ardına bakmadan kaçtı. (Allah şöyle dedi): "Ey Mûsâ korkma! Benim katımda peygamberler korkmazlar.*”⁴⁵²

Yılan ya da vahşi bir hayvandan korkmak gibi insanın kapıldığı bazı korkular fitrî olduğu için, Hz. Mûsâ'nın (a.s.) da ilk anda böyle bir tepki vermesi normal karşılanabilir. Bu tür korku, tehlikeler karşısında kaçınılmaz bir şekilde ortaya çıkan temel bir duygu türü olup, en erken dönemlerde görülür ve insanın kendi varlığını koruma güdüsüne dayanır. Ancak Allah (c.c.) kendisine nida ederek, bunun hakikatte korkulacak bir şey olmadığını ve Hz. Mûsâ'yı (a.s.) bürüyen korkunun saygıdan kaynaklanmadığını, insan tabiatındaki hilkat zayıflığı sebebiyle tilkaî (kendiliğinden) olarak meydana geldiğine işaret etmiştir. Dolayısıyla ona verilen “korkma” emri bu merhaleden sonraki zaman dilimi içindir. Allah Teâlâ, peygamberleri Mûsâ (a.s) ve Harun'a (a.s) risâlet görevlerini tebliğ ederken Firavun'a yumuşak, nazik söz

⁴⁴⁸ er-Ra'd 13/21.

⁴⁴⁹ Süyûtî, Celaleddin, *el-İtkân*, s. 413.

⁴⁵⁰ Fâtır 35/28.

⁴⁵¹ el-Ahzâb 33/39.

⁴⁵² en-Neml 27/10.

söylemelerini, onu kızdıracak ve nefretini çekecek söylemden uzak durmalarını emretti. *“Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır yahut korkar.”*⁴⁵³ Başka ayetlerde de Mûsa’ya (a.s.) *“Haydi, Firavun'a git! Çünkü o azmıştır. Ona de ki: İster misin (küfür ve isyanından) temizlenesin? Seni Rabbine iletayım de ona karşı derinden saygı duyup korkasın!”*⁴⁵⁴ şeklinde tebliğde bulunmalarını emretti.

Diğer taraftan Hz. Mûsâ (a.s.) ve Hz. Harun (a.s.), Firavuna tebliğde bulunup Allah’tan korkması ve öğüt almasını sağlamaları için Allah’tan emir almışlarken, kendileri de Firavunun öfkesinden ve taşkınlığından korkmaktadırlar. *“Dediler ki: Rabbimiz! Doğrusu biz, onun bize aşırı derecede kötü davranmasından yahut iyice azmasından endişe ediyoruz. Buyurdu ki: Korkmayın, çünkü ben sizinle beraberim; iştir ve görürüm.”*⁴⁵⁵ Firavunun takınması arzu edilen korku, Allah’a karşı saygı gösterip kendisini arındırması olarak manevi bir korku iken; Mûsâ (a.s.) ve Harun’un (a.s.) Firavunun azgınlığından duydukları korku tamamen maddidir.

Bu korku, Firavunun azgın bir diktatör olmasının yanı sıra, Hz. Mûsâ’nın (a.s.) Firavunun yanında iken bir Kıpti’yi yanlışlıkla öldürmesinden bahseden, *فَفَرَزْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْمًا وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُرْسَلِينَ* *“Sizden korkunca da hemen aranızdan kaçtım. Sonra rabbim bana doğru karar vermeyi öğretti ve beni peygamberlerden biri yaptı.”*⁴⁵⁶ ayetindeki korkudur. Hz. Mûsâ (a.s.), *“Ben yanlışlıkla ölümüne sebep olduğum Kıptî yüzünden, beni takip edip üzerime hücum etmenizden korktuğum için şehirden kaçmak zorunda kaldım. Ondan sonra annemin himayesinde emîn bir şekilde, sebep olduğunuz zulümden dolayı sizin yanınızda iken, Rabbim beni güzel yetiştirip hikmet ehlinin ilmini bağışlayarak beni peygamber yaptı. Artık ben katl olayı veya başka bir şey için senden korkmuyorum, istediğini yapabilirsin”* diyerek Firavuna meydan okudu.⁴⁵⁷

Risâlet’ten önce Firavundan korkan Hz. Mûsâ (a.s.), peygamber olduktan sonra Allah’tan başka hiç kimseden korkmayıp, yanlışlıkla da olsa bir kişiyi öldürmüş olmasına rağmen onun huzuruna çıkmaktan çekinmemiştir. Çünkü peygamberler

⁴⁵³ Tâha 20/44.

⁴⁵⁴ en-Nâziât 79/17-19.

⁴⁵⁵ Tâha 20/45-46.

⁴⁵⁶ eş-Şuarâ 26/21.

⁴⁵⁷ Bikâî, *Nazmu’d-Durer*, XIV, 22.

Allah'ın seçkin kulları olup şu ayette belirtildiği gibi O'ndan başkasından korkmazlar. *"O peygamberler, Allah'tan korkar ve O'ndan başka hiçbir kimseden korkmazlar."*⁴⁵⁸

İslâm'ı kabul eden kişi, imanın kendisine kazandırdığı meziyetle Yüce Yaratıcıdan başkasından korkmaz. Çünkü o artık gerçek kudreti tanıyıp idrak etmiş, esas korkulması gerekenin kendisi gibi insan olanlar değil, aziz ve kahhar olan Allah Teâlâ olduğunun farkına varmıştır. İmanın halâvetini tadanlar artık bu uğurda başlarına gelecek her türlü sıkıntıya katlanırlar; mal ve canlarını Allah yolunda harcamaktan çekinmezler. Maide suresinde "müminlerin birbirlerine karşı alçak gönüllü, *kâfirlere karşı güçlü ve onurlu oldukları ve Allah yolunda cihad ederler* şeklinde güzel vasıflarından bahsedildiği bir ayette, onların aynı zamanda hiçbir kınayıcının kınamasından korkmadıkları da ifade edilir."⁴⁵⁹

Diğer taraftan, Mekkeli müşriklerin anne ve babasını öldürmeleri karşısında diliyle inkâr ettiği için ağlayarak Resûlullah'ın yanına getirilen Ammar'ın (r.a.) gözyaşlarını silen Hz. Peygamber, "Seni zorlarsa yine onların istediğini söyle" diye onu teselli etmiştir. Ammar'ın (r.a.) durumu üzerine şu ayet nazil olmuştur. *"Kalbi imanla dolu olduğu halde zorlanan kimse hariç, inandıktan sonra Allah'ı inkâr eden ve böylece göğsünü küfre açanlara Allah'tan gazap iner ve onlar için büyük bir azap vardır."*⁴⁶⁰

Bu ayetle "İkrah-ı Mülcî" karşısında dil ile inkâr etmeye cevaz verilmiştir. Çünkü Ammar'ın gözü önünde anne ve babası katledilmiş, kendisi de öldürölme ya da bir uzvunun kesilmesi korkusunu bizzat yaşamıştır. Böyle bir korku gerçek bir zorlamadır. Bu durumda kalben akidesini değiştirmeden diliyle inkâr ettiğini söylemek gerçekte küfür değildir. Zira insan fıtraten zayıftır, tehlikeler karşısında kendi varlığını koruma güdüsüne sahiptir. Benzer durumlarla karşılaşan Müslüman, dilerse Allah'ın kendisine hediye ettiği bu ruhsatı kullanabilir.

c. Vecel: Korku hissetme durumudur. Râgıb el-İsfehânî, bu kelimenin Kur'ân'da "korku duygusu ile dolmak, korkuyu hissetmek, ya da korkudan tüylerin diken diken olması ürpermesi" anlamında kullanıldığını belirtmektedir.⁴⁶¹ İbn Kayyim el-Cevziyye'ye göre vecel, gücü ve cezasından korkulan kişinin anılması ya da kendisini görmekle kalpte

⁴⁵⁸ el-Ahzâb 33/39.

⁴⁵⁹ el-Mâide 5/54.

⁴⁶⁰ en-Nahl 16/106.

⁴⁶¹ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 529.

meydana gelen sarsılma ve titremedir.⁴⁶² Hâsılı vecel, kalbi cilalayan, incelten, fitrat noktasına getirerek Allah’a karşı saygıyla doldurarak bütün hücrelere sirayet eden korkuya denilir. Bu yönüyle haşyete benzer. Kur’ân’daki, *الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ* “Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir”⁴⁶³ ayeti, “Allah’ın azameti ve kudreti anıldığında, Allah’a takdim ettikleri taati yeterli görmedikleri için kalpleri mutmain olmaz, içleri rahat etmez ve kusurlu olduklarını zanneder de, bundan dolayı ızdırıp duyarlar” anlamına gelir.⁴⁶⁴ Vecel, havf ve feze’ türü korkudan farklı bir korku çeşididir. Bu nedenle Kur’ân’da özellikle mü’minlerin ayrıcalıklı vasıfları arasında zikredilmiştir. Vecel, bazen bilinmeyen bir akibetten dolayı olabileceği gibi bazen de iclal ve saygıdan kaynaklanabilir. Bu kelime kalbe nispet edildiği zaman, Allah’ın azamet ve celali karşısında gönlün ürpermesi, titremesi anlamına gelmektedir. Aşağıdaki ayette ise;

إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ إِنَّا مِنْكُمْ وَجُلُونَ. قَالُوا لَا تَوْجَلْ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ

“Hani misafirler İbrahim’in yanına girmiş ve "Selam" demişlerdi. O da, "Gerçekten biz sizden korkuyoruz" demişti. Onlar, "Korkma, biz sana bilgin bir oğul müjdeliyoruz" dediler.”⁴⁶⁵

Gelenlerin melekler olduğunu bilmeyen Hz. İbrahim, "Biz, sizden endişe ediyoruz" demiştir. Yani, “Endişeleniyoruz, korkuyoruz” demektir ki, bu endişe, onların yememelerinden kaynaklanmaktadır. Tanınmayan birisi misafir olarak gelip kendisine yemek ikram edildiğinde, eğer o yemekten yerse, bir güven duygusu hâsıl olur. Yok, eğer yemezse, o zaman da korku meydana gelir. Bu korkunun onların, Hz. İbrahim’in yanına izinsiz ve zamansız girmesinden ötürü olduğu da söylenmiştir.”⁴⁶⁶ Hz. İbrahim’in ikram ettiği buzağıyı yemeyen garip davranışlı kişilerden yani meleklerden duyduğu endişe ve gönül rahatsızlığı “vecil” masdarı ile ifade edilmektedir.

d. İkşi’rar: Doğrudan korkunun müteradifi olmamakla beraber, korkunun gerektirdiği bir haldir. Allah’ın adını duyduğunda, onun azabına düçar olmaktan ve muhabbetini

⁴⁶² İbn Kayyım, *Medâric*, I, 397.

⁴⁶³ el-Enfal 8/2.

⁴⁶⁴ İbn Teymiyye, *Medâric*, s. 550; Askerî, *el-Furûk*, s. 238.

⁴⁶⁵ el-Hicr 15/52-53.

⁴⁶⁶ Râzî, *Mefâtih*, XIX, 156.

kaybetmekten korkma neticesinde, insan vücudunda meydana gelen değişimdir. “Korkudan derisi diken diken oldu ve tüyleri ürperdi”⁴⁶⁷ şeklinde kullanılır.

تَفْشَعُرُ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ

“Rablerinden korkanların derileri (vücutları) ondan dolayı gerginleşir. Sonra derileri de (vücutları da) kalpleri de Allah'ın zikrine karşı yumuşar.”⁴⁶⁸ ayetinde mü'minlerin çok fazla korkmalarını tasvir etmek için Allah Teâlâ tarafından verilmiş bir temsildir. Kur'an'ı ve tehdit dolu ayetlerini işittiklerinde onlara bir korku gelir ve ürperti duyarlar. Sonra Allah'ı ve rahmetini hatırlayıp, mağfiretini duyduklarında derileri ve kalpleri yumuşar ve kendilerindeki korku ve ürperiti kaybolur manasındadır. Bu korkunun sonrası huzur ve sükûnettir. İnsan ruhen rahatlar ve kuvvetlenir.

Ayette geçen “Sonra derileri de (vücutları da) kalpleri de Allah'ın zikrine karşı yumuşar” kısmını İbn Âşûr, “Rablerinden korkanların kalplerini Kur'an yumuşatır şeklinde anlamıştır. Önceki ayetteki “Allah'ın zikrine karşı kalpleri katı olanlara yazıklar olsun”⁴⁶⁹ ifadesi ise, Kur'an'ı işittikten sonra dalalette olanların ancak kalplerinin ve akıllarının paslanması sebebiyle böyle olduğunu, yoksa bu durumun Kur'an'ın hidayetindeki bir noksanlıktan kaynaklanmadığını ifade etmektedir.”⁴⁷⁰

“Allah (c.c.) burada وَجَلَّتْ قُلُوبُهُمْ “kalpleri ürperir ” derken, başka bir ayette الَّذِينَ آمَنُوا

“Onlar iman edenler ve kalpleri Allah'ın zikriyle yatışanlardır.”⁴⁷¹

buyuruyor.

Bu iki ayet nasıl te'lif edilebilir? sorusuna Râzî, “İtmi'nân, ancak kalbin sükûneti ve tevhid marifetinin verdiği rahatlamayla olur. Vecel ise, azaptan korkmakla olur. İkisi arasında bir çelişki yoktur. Aksine deriz ki; bu iki vasf başka bir ayette ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ

“Sonra derileri de (vücutları da) kalpleri de Allah'ın zikrine karşı

⁴⁶⁷ Râgıp el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 405.

⁴⁶⁸ ez-Zümer 39/23.

⁴⁶⁹ ez-Zümer 39/22.

⁴⁷⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XI, 390.

⁴⁷¹ er-Ra'd 13/28.

yumuşar.”⁴⁷² diye ifade edilmiştir. Allah’ın azabından korkmaktan derileri ürperir. Sonra sevabını ummaktan derileri ve kalpleri yumuşar.”⁴⁷³

e.İşfak: Kalp rikkati, yufka yüreklilik, üzerine titrediğimiz bir şeye gelecek tehlike ve zararlara karşı kalpte duyulan hissin adıdır. Evladı üzerine titreyen annenin bu hali şefkat diye isimlendirilir. Dolayısıyla, kalp rikkatini ve za’fını gösteren “şefkat” ile derin bir saygıdan dolayı kaynaklanan “haşyet” aynı anlamda değildir. İşfak hiçbir şekilde haşyet ve havf türü bir kelime değildir. İşfak normal bir korku değil, korkunun insanı her yönden kuşatan, madden ve manen etkisi altına alan, hayat tanzimine sevk eden bir türüdür. Bunun delili, Allah Teâlâ’nın haşyet ile müşfikûn kelimesini aynı yerde kullandığı, *إِنَّ الَّذِينَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ* “Kuşkusuz ki onlar, Rablerinin azametinden korkup titreyenlerdir”⁴⁷⁴ ve *وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ* “Onlar Allah korkusundan titrerler!”⁴⁷⁵ ayetleridir. Şayet haşyet, şefkat anlamında kullanılsaydı, bu ifadenin bu şekilde kullanımı doğru olmazdı.

f. Hazer: Korkmak manasına gelir. Ancak bu normal bir korku olmayıp, korkunun sebep olduğu, insanı her yönden kuşatan etkileridir. Tahzîr ise, sakındırmak, korkutmaktır. *وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ* “Allah sizi kendisine karşı sakındırmaktadır.”⁴⁷⁶ ayetinde hem Allah’ın zatından hem de azabından korkma kastedilmiştir. Hazer kavramındaki korku, Allah’ın muhabbetini kaybetmekten azabına düşer olmaktan sakınmak için daima yakaza halinde olmayı gerektiren bir korkudur. *خُذُوا حِذْرَكُمْ* “Tedbirinizi alın, tetikte olun”⁴⁷⁷ ayetinde bu anlamda gelmiştir.

g. Rav’ kelimesi, hem korku, ürkmek, havf, feze’ anlamlarında, hem de bıraktığı etkiyle insanı söz ve davranışlarından alıkoyan bir korku türü olarak tanımlanmaktadır. Yalnızca şu ayette Hz. İbrahim (a.s.) ile ilgili olarak gelmiştir; “İbrahim’in korkusu gidip, kendisine müjde gelince Lût kavmi hakkında bizim (elçilerimiz)le tartışmaya

⁴⁷² ez-Zümer 39/23.

⁴⁷³ Râzî, *Mefâtiḥ*, XV, 96.

⁴⁷⁴ el-Mü’minûn 23/57.

⁴⁷⁵ el-Enbiyâ 21/28.

⁴⁷⁶ Al-i İmran 3/30.

⁴⁷⁷ en-Nisâ 4/71.

başladı.”⁴⁷⁸ Hz. İbrahim’in şefkatli ve merhametli tabiatı bir kavmin toptan yok olup gitmesine tahammül edecek güçte değildi. “Çünkü İbrahim çok içli ve Allah'a yönelen bir kimseydi.”⁴⁷⁹ Ne zamanki İbrahim'den (a.s.) kendisini bazı sözleri söylemekten ve fiilleri yapmaktan alıkoyan korkunun etkisi kaybolup, çocuğu olacağı müjdesini aldı. Lût'un (a.s.) kavmine, içlerindeki salihlere ve yaşadıkları yerdeki mahlûkata, nebatata zarar gelmesin diye Allah'tan azabın geri çevrilmesini istedi. Ancak, Allah katında bir şey kararlaştırıldığında artık onu değiştirme imkânı yoktur. “Benim katımda söz değiştirilmez ve ben kullara zulmedici değilim.”⁴⁸⁰ Korkunun bu kelimeyle ifade edilmesinde, Allah'ın muhabbetini kaybetmekten, azabına düşer olmaktan sakınmak için her zaman çok dikatli ve itinalı olmaya işaret vardır.

h. Feze' korkmak hatta şiddetli korkma manasına gelir. Ancak bu normal korku değil, insanı kendinden geçirip sayha attıran ve sevdiği şeyleri terk ettiren bir korkudur. Bu korkunun tesiriyle kişi sevdiklerinden hatta kendinden vazgeçer. Dünyadaki bütün korkular bir seviyeye kadar olup insan için her zaman bunlardan bir çıkış yolu mümkün olabilir. Ancak kıyamet korkusundan kurtulmak kolay olmadığı için, Kur'ân'da bu kelime kullanılarak “en büyük korku” الْفَرَعُ الْاَكْبَرُ şeklinde ifade edilmiştir. Ölümden sonra herkesin kapılacağı büyük korku ‘feze’ kelimesiyle ifade edilmiştir. Buradaki feze’(korku), insanın kendisini güvende hissedememesinin verdiği bir korkudur.

ı.Ru'b, şiddetli bir korkudur. İnsanın her tarafına çöküp oturan, onu iradesi dışında söz söylemeye ve davranışlara iten, uzuvlarına hâkimiyetini kaybettiren dehşetli korkudur. Bu tür korku şiddeti sebebiyle kişiyi irade dışı hallere müptela kılar. Mü'minlere karşı planlar yapan kâfir ve müşriklerin kalplerine Allah tarafından dünyada atılan bir korku manasında kullanıldığı ayetlerin⁴⁸¹ yanında, aşağıdaki ayette de müşriklerin hiçbir delile dayanmaksızın Allah'a karşı şirk koşmalarından ötürü kıyamette barınaklarının cehennem olacağı belirtilir:

سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَا أَشْرَكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانٌ وَمَأْوِيَهُمُ النَّارُ وَبِئْسَ مَثْوَى الظَّالِمِينَ

“Hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri Allah'a ortak koştuklarından dolayı; inkâr

⁴⁷⁸ Hûd 11/74.

⁴⁷⁹ Hud 11/75.

⁴⁸⁰ Kâf 50/29.

⁴⁸¹ el-Enfal 8/12; el-Ahzab 33/26.

edenlerin kalplerine korku salacağız. Barınakları da cehennemdir. Zalimlerin kalacakları yer ne kötüdür.”⁴⁸²

j. Rehbet, şiddetli veya telaşlı korkuyu ifade eder. İstirap ile korkup çekinmektir. “İrhâb, çağdaş kullanımda özel anlamıyla ister birey, isterse bir grup ya da bir devlet tarafından siyasî maksatla yapılan korkutma (terör) anlamında da kullanılır. İrhâbî ise, şiddet ve korkutma yoluyla siyasî hedeflerini gerçekleştirmek isteyen bu gruplara katılan terörist anlamına gelir. Başka bir ifadeyle, muayyen hedeflerini gerçekleştirmek için, şiddet ve korku ile yaşama hakkını tehdit edip, insanların canlarına, mallarına yönelik olarak suç işleyen kişilerdir.”⁴⁸³ Zaten güç sahibi olan örgüt ve devletler, ancak terör korkusunu kullanarak insanlar üzerinde hâkimiyet kurmaktadır. Onların güçleriyle dünyaya hâkim görünmesi Müslümanları korkutup yıldırmmamalıdır. Çünkü Müslüman Allah’ın emirlerini uygulayan yeryüzündeki halifesidir.⁴⁸⁴

“Kur’ân ayetlerini dikkatle incelediğimizde rehbet ve havfın, kendisine ibadet edip hiçbir şeyi ortak koşmamakla emrolunduğumuz Allah’tan ve azabından korkma anlamında olduğu zaman övülen bir davranış olduğunu görürüz. Allah’tan başkasından korkmak ise mezmûm sayılır. Aynı şekilde yeryüzünde fesad ve bozgunculuk yapan kâfirlere, zalimlere ya da Yahudi ve Hristiyanlardan şirk koşarak Allah’a isyan eden fasıklara yönelik olan korkutma makbuldür. Bunların dışında kalan fesad peşinde koşmayan ister kâfir, müşrik, isterse Yahudi ve Hristiyanlara karşı olan korkutma mezmumdur.”⁴⁸⁵ Ayet-i kerimelerde haddi aşan bu tür bozguncuları korkutmak için onlarla savaşılmaması emredilir: “Sizinle savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın, fakat aşırılığa sapmayın; Allah aşırılığa sapanları sevmez.”⁴⁸⁶ ve “Allah, din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde olmanızı ve onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz. Allah adaletli olanları elbette sever.”⁴⁸⁷

Süleyman Aydın, çağdaş kullanımı ile Kur’ân’daki rehbet arasında başlıca farkları şöyle ifade etmektedir: “Kur’ân’da irhab (korkutma) haddi aşan, anlaşmaları bozan hainler ile Allah’ın yolundan insanları alıkoyan fesatçı zalimlere yöneliktir. Oysa çağdaş

⁴⁸² Âl-i İmrân 3/151.

⁴⁸³ Süleyman Aydın, el-İrhâb, s. 1.

⁴⁸⁴ el-Bakara 2/30; el-En’âm 6/165.

⁴⁸⁵ Aydın, el-İrhâb, s.1.

⁴⁸⁶ el-Bakara 2/190.

⁴⁸⁷ el-Mümtehine 60/8.

anlamdaki rehbet, masum, kendi halinde yaşayan suçsuz insanları korkutup yıldırma gaye edinir. Bu da elbette İslâm'ın benimsemediği bir tutumdur. Günümüz medyasında zaman zaman ortaya atılan İslâm'ın terörü mubah gördüğü iddiaları, Allah'a ve peygamberine yapılmış büyük bir iftiradır. Terör, terörden başka bir sonuç doğurmaz. Kur'ân'daki haddi aşanlara yönelik irhab, zulmü ve düşmanlığı kaldırıp yok etmeyi gaye edinirken; ötekiler tamamen toplumda anarşi, kargaşa ve baskı meydana getirip insanları vatanlarından sürmeye, toplumdaki emniyeti sarsmaya çabalarlar. Esasen İslâm'ın insanların can ve mal emniyetine kastedenlere yönelik olarak getirdiği kısas, hırsızlık ve hırsızlık cezalarına yönelik tedbirlerin tamamı, toplumun asayişini garanti altına almaya yönelik düzenlemelerdir.”⁴⁸⁸ Kur'ân-ı Kerîm ve Sünneti Seniyyede geçen naslardan İslâm dininin insanların din, namus, can, mal ve akıl emniyetini koruyup muhafaza ettiğini, emir ve yasaklarının bunları garanti altına almaya yönelik olduğunu görmekteyiz.”⁴⁸⁹

Korku ve korkutmayı ya da emniyeti elinde bulundurmak uluhiyyetin şartlarından. Bunları kim elinde bulundurursa gerçek ilah odur. “Kur'ân'dan iktibasla hakikî emniyetin Allah Teâlâ tarafından yaratılıp sağlandığı, ancak onun lütfuyla peygamberler ve mü'minlerden olabileceğini söyleyebiliriz. Yeryüzünde fesad peşinde koşup insanların can ve mal emniyetini gözetmeyen kâfir, zalim, fasık, münafık ve isyancı mücrimler için Allah'tan, Resûlünden ve mü'minlerden bekleyebilecekleri bir güvenlik söz konusu olamaz ve buna da lâayık değildirlir. Allah Kur'ân'da, هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ

السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيِّئُ... : “O, kendisinden başka ilah olmayan Allah'tır, esenlik verendir, güven sağlayan ve kendisine güvenilendir, görüp gözetken ve yönetendir.”⁴⁹⁰ şeklinde kendisini “güven sağlayan” (el- Mü'min) olarak tanıtıyor. Bu şekilde kullarını azabı ve cezasından, kıyamet korkusundan koruyarak kalplerinde itmi'nân duygusunu yaratmak suretiyle onlara gerçek emniyeti bağışlayan, mahlûkatını tehlike ve musibetlerden koruyan olduğunu bildirmektedir.”⁴⁹¹

⁴⁸⁸ Aydın, *el-İrhâb*, s.2.

⁴⁸⁹ Aydın, *el-İrhâb*, s. 7.

⁴⁹⁰ el-Haşr 59/23.

⁴⁹¹ Aydın, *el-İrhâb*, s. 6.

Emanet bazen insanın içinde bulunduğu güvenli durum için, bazen de insana emanet edilen mal vb. şeyler için isim olur. Emn ise, fert ve toplumun maddî ve manevî rahatlarının yıkılıp yok olmasına sebep olan dâhilî, haricî, semavî, arazî, maddî ve manevî tehlikelerden salim olmasıdır. “Siyasî anlam olarak ise, devletin dış baskılarla ya da dâhilî bir çöküş sonucu yabancı bir gücün egemenliği altına girmesine sebep olan iç ve dış tehlikelere karşı güvenliğinin te’min edilmesidir.”⁴⁹² İnsanlar için en önemli duygulardan biri olan emniyet, özgürlük gibi vazgeçilmez bir haktır. Özellikle kent hayatının beraberinde getirdiği dolaşma, seyahat etme, eğlenme, alışveriş yapma gibi aktiviteler toplumların en yoğun görülen alışkanlıklarıdır. Ancak insanlar emniyetlerinin tehlike altında olduklarını hissettiklerinde, başka zaman taviz vermedikleri bu özgürlüklerinden feragat edebilmektedirler.

k.İnzâr şiddetli bir şekilde korkmak anlamına gelir. Nezr (adak), “insanın korktuğu bir şeyden kurtulması durumunda, kendisine gerekli kıldığı şey” anlamına gelir. Ya da insanın kurtulması için sevdiği her şeyini feda edeceği korkudur. Kıyamette karşılaşılabilecek dehşetli korkuları insanlara hatırlattıkları için, “Nezîr” sıfatı peygamberlerin ortak bir özelliği olarak Kur’ân’da çokça yer alan bir ifadedir. *“Doğrusu biz seni hak ile desteklenmiş bir müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun.”*⁴⁹³ *“Biz Nûh’u, “Kendilerine can yakıcı bir azap gelmeden önce halkını uyar” diyerek kavmine gönderdik.”*⁴⁹⁴

Allah’ın azabından, cehenneminden korkmak üstünlüktür. İnsanı teyakkuz halinde tutacağı için de gerçek emniyetin en önemli unsurlarındandır. Ancak Allah’a olan umudumuzu kaybedecek şekilde olmamalıdır. Çünkü mü’minler korku ile umut arasında olmakla emrolunmuşlardır. *“Onun rahmetini umarlar, azabından korkarlar. Çünkü Rabbinin azabı gerçekten korkunçtur.”*⁴⁹⁵ *“Allah’a (azabından) korkarak ve (rahmetini) umarak dua edin. Şüphesiz, Allah’ın rahmeti iyilik edenlere çok yakındır.”*⁴⁹⁶

⁴⁹² Aydın, *el-İrhab*, s. 3. (Dr. Abdulvahhab el-Keyâlî, *Mevsûatu’s-Siyâsiyye*’ den naklen).

⁴⁹³ Fâtır 35/24.

⁴⁹⁴ Nûh 71/1.

⁴⁹⁵ el-İsrâ 17/57.

⁴⁹⁶ el-A’râf 7/56.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KORKU İLE KARŞIT ANLAMLI LAFIZLARIN KUR'ÂN'DA
KULLANIMLARI VE KORKU-ÜMİT DENGESİ

Kavram çalışmalarında kelimelerin sözlük anlamlarının ötesini ve arkaplanını görebilmek için çalışılan kavramla anlam yakınlığı olan kavramlar ve zıt anlamlı sözcükler araştırılarak, kavram ve terkiplerin tahlilini zıtları ile birlikte ele almak gerekir. Böylece bu kavram daha net ortaya konulabilir. Çalışılan kavram, konuyu doğrudan ve dolaylı olarak ilgilendiren kavramlarla da irtibatlandırılmalıdır. Bu şekilde konu, Kur’ân bütünlüğü içerisinde ele alınmış olur.¹

İşte biz de bu sebeplerden ötürü, çalışmamızda korkuyla zıt anlamlı kavramlar olarak **Emn, Sükûn, İtmi’nân, Recâ ve Tama’** kavramları² ve onların geçtiği ayetlerin tefsirlerine yer vermeyi uygun gördük.

3.1. Emn اَمْنٌ

Eman ve emanet aynı anlamdadır. قَدْ اَمَنْتُ : “Güvendim” dediğinde “Ben emin” birisiyim anlamındadır. Emîn, özünde güvenilir olan, me’mûn ise başkaları tarafından güvenilir bulunandır.³ “Kendimden başkasına güvendim” dediğinde güven (emn) ve emanetle aynı anlamdadır. Emn korkunun (havf), emanet hıyanetin zıddıdır. İman da küfrün zıddıdır ve tasdik ile aynı anlamdadır. Onun tersi de tekzîbdir. Bir topluluk ona inandı, diğeri ise yalanladı. اَمَنْتُهُ : “Ona güvendim” ve اَخَفْتُهُ : “Onu korkuttum” şeklinde müteaddi olarak da kullanılır. Kur’ân’da ayet-i kerimde وَامْنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ : “Onları korkudan emin kılan”⁴ şeklinde gelmiştir.⁵

İbn Sîde, “Emine” (أَمْنٌ), “korku” (خَوْفٍ) in tersidir” ve “emn” kökündendir demiştir.

أَمْنَةً “emenetün” de aynı köktendir. Başka bir ayette ise, اِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ أَمْنَةً مِنْهُ “Hani (Allah) kendi tarafından bir güvenlik olarak sizi hafif bir uykuya daldırıyor...”⁶

şeklinde gelmiştir. Mesihin nüzûlü ile ilgilidir bir hadiste تَقَعُ الْأَمْنَةُ فِي الْأَرْضِ : “Yeryüzü güvenle dolar.” Yeryüzünün güvenle dolacağı, hiçbir insanın ve hayvanın korku

¹ Mustafa Müslim, *Mebâhis*, s. 58; Dumlu, *İbn Teymiye ve Konulu Tefsîr*, s. 86.

² Danavî- Malik, *Mu’cemu’l-Müterâdifât ve’l-Ez-Dâd*, s. 245.

³ Askerî, *el-Furûk*, s. 223.

⁴ Kureyş 106/4.

⁵ İbn Manzûr, *Lisân*, 140.

⁶ el-Enfal 8/11.

duymayacağı kastediliyor. Başka bir hadiste ise; “Yıldızlar gökyüzünün güvencesidir. Yıldızlar kaybolunca gökyüzünden va’dedilen azap gelir. Ben de ashabım için güvenceyim. Ben gidince ashabımın başına gelecekler gelir. Ashabım da ümmetim için güvencedir. Ashabım gidince de ümmetimin başına gelecekler gelir.”⁷ Gökyüzünden va’dedilenden kasıt, onun yarılması ve kıyametin kopmasıdır. Yıldızların gitmesinden onların dürülüp yok olması kastediliyor. Ashabın ve ümmetin başına geleceklerden kasıt ise, fitne ve iç karışıklıklardır. *وَهَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ* “Bu güvenilir beldeye (Mekke) yemin olsun.”⁸ ayetinde bu anlamda kullanılmıştır.”⁹

Cevherî, “Güvenilir kişiye emîn denilir. Şairin dediği gibi *لَا أَخُونُ أَمِينِي أَيُّ مَأْمُونِي* gibi “Güvendiğim kişiye (emîn ya da me’mûn) ihanet etmem.” Ayette *إِنَّ الْمَتَّقِينَ فِي مَقَامٍ أَمِينٍ* “Allah’a karşı gelmekten sakınanlar ise güvenli bir yerdedirler”¹⁰ şeklinde geçmektedir. Gailesinden insanların korkmayıp emin oldukları kişiye *رَجُلٌ أَمَنٌ* denir. Lihyânî, “Kendisinden her duyduğunu tasdik edip onu yalanlamayan” anlamında “Güvenebileceğim bir dost bulamadım” demiştir. “Mü’temen” güvenilen adam demektir. Bir hadiste *الْمُؤَدَّنُ مُؤْتَمَنٌ* “Müezzin güvenilir kişidir.”¹¹ Yani insanların namazları ve oruçları konusunda güvenebilecekleri emin kişidir. *الْمَجَالِسُ بِالْأَمَانَةِ* “Meclisler emniyettedir”¹² hadisi de aynı anlamdadır. İbn Abbas’ın rivayet ettiği bir Hadis-i şerif te ise, “İman güvenilir olmaktır, güvenilir olmayanın imanı yoktur”¹³ buyurulmuştur.

Mü’mîn isminin Allah’a iman eden insanlara sıfat olmasının güven kavramıyla alakasını ifade eden bir hadis-i şerifte Resûlullah (s.a.): *لَا يَأْمَنُ جَارُهُ بَوَائِقِهِ* “Komşusu zararlarından emin olmayan kimse iman etmiş olamaz”¹⁴ diye buyurmuştur. Hadiste geçen “bevâik” aniden gelen ve zarar veren, helâk eden şey demektir.

⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXII, 335 (19566).

⁸ el-Enfal 8/11.

⁹ İbn Manzûr, *Lisân*, 140.

¹⁰ ed-Duhân 44/55.

¹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIV, 485.

¹² Ebû Davud, Edeb, 37 (4869).

¹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 135; İbn Manzûr, *Lisân*, 142.

¹⁴ Buhari, Edeb, 29.

Kavram çalışmalarında usul olduğu üzere, korku ile karşıt konumda olan Emn, Sükûn, İtmi'nân, Recâ ve Tama' kavramlarının yer aldığı ayetlerin tefsirlerini bu bölümde sunacağız.

Emn, korkunun zıddı olarak güvenilir olmak anlamında Kur'ân'da birçok ayette yer verilen bir kavramdır. "Ayrıca şu ayette de kelime anlamları arasında yer alan "hıyanet" in zıddı anlamında kullanıldığı görülmektedir: فَإِنْ آمِنَ بَعْضُكُم بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي أُؤْتِيَ

أَمَانَتَهُ "Birbirinize güveniyorsanız, kendisine güvenilen borçlu emaneti yerine getirsin"¹⁵

Yani kendisine bir şey emanet edilen onu sahibine versin demektir."¹⁶

Emn lafzıyla ilgili ayetlerin tefsirini ele alırken, dünyanın merkezi olan Mekke ile ilgili Hz. İbrahim'in (a.s.) duası ve bunun tecellisi olarak Allah'ın (c.c.) orayı güvenli bir yer kılmasıyla ilgili ayetlerden başlamayı düşündük. Sonra, Allah'ın savaşta düşmanlarına karşı mü'minlere emniyet verdiği ve Mekke'de iken yaklaştırılmadıkları Mescid-i Haram'a güven içerisinde girecekleri, hatta yeryüzüne hâkim olacakları müjdesini haber veren ayetlerin tefsiriyle devam ettik. Bundan başka kötülük işleyenlerin dünya ve ahirette Allah'ın azabından emin olamayacak iken; iman edip salih ameller işleyen müttakilere güven içinde emin bir makam olan cennete gireceklerini ifade eden ayetlerin tefsirine yer vererek dünya ve ahiret emniyeti sıralamasına uygun bir tertib takip etmeye çalıştık.

3.1.1. Mekke ve Kâbe'nin güvenli bir yer kılması

Evine misafir olarak gelenlerin her çeşit güven ve rahatını te'min etmek nasıl ev sahibinin sorumluluğunda ise, hac için Mekke'ye gelen 'Allah'ın misafirleri'nin güven içerisinde olması için Allah Teâlâ Mekke'yi güvenli bir şehir kılmıştır.

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ

"Hani İbrahim demişti ki: "Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut.""¹⁷

¹⁵ el-Bakara 2/283.

¹⁶ Aydın, *el-İrhab*, s. 5.

¹⁷ İbrahim 14/35.

“Hatırla ya Muhammed! Bir zaman İbrahim “Rabbim bu beldeyi yani Haremi, halkının güven içerisinde yaşayacağı emin bir yer kıl, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan sakındırıp uzak eyle” diye yalvarmıştı. Mücahid: “Rabbi İbrahim’in çocukları için yaptığı duasını kabul etti. Bu duasından sonra hiçbir çocuğu puta tapmadı” demiştir. Allah Teâlâ bu beldeyi güvenli bir yer kılarak halkını çeşitli ürünlerle rızıklandırdı. İbrahim’i (a.s.) insanlara önder kıldı ve zürriyetinden namazını kılan bir nesil getirdi. Ona hacın menasikini gösterip tevbesini kabul etti. İbrahim et-Teymî bu kıssayı anlatıp “Onlar Halilullah İbrahim’in (a.s) bu duası sayesinde beladan emin olmuştur” demiştir.¹⁸

Hiz. İbrahim’in “Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut” duasının bereketiyle artık Harem halkından putlara tapan kalmamıştır. **الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ هُمُ**

الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ “İnanıp da imanlarına herhangi bir haksızlık bulaştırmayanlar var ya, işte güven onlarındır ve onlar doğru yolu bulanlardır.”¹⁹ ayetinde “emn” kelimesi havf (korku)nun zıddı olarak kullanılmış olup, Resûlullah’ın (s.a.) tefsirinden istidlal ile “Allah’a iman edip imanlarına şirk bulaştırmayanların, kıyamet azabından emin oldukları, onlar için herhangi bir korku ve üzüntü olmayacağı belirtilmiştir.”²⁰

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنَّ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ . وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُم بِاللَّهِ الْآخِرَ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ

“Hani, biz Kâbe’yi insanlara toplantı ve güven yeri kılmıştık. Siz de Makam-ı İbrahim’den kendinize bir namaz yeri edinin. İbrahim ve İsmail’e şöyle emretmiştik: “Tavaf edenler, kendini ibadete verenler, rukû ve secde edenler için evimi (Kâbe’yi) tertemiz tutun.” İbrahim de demişti ki: Ey Rabbim! Burayı emin bir şehir yap, halkından Allah’a ve ahiret gününe inananları çeşitli meyvelerle besle. Allah buyurdu ki: Kim inkâr ederse onu az bir süre faydalandırır, sonra onu cehennem azabına sürüklerim. Ne kötü varılacak yerdir orası!”²¹

Beytin emniyetli olmasıyla ilgili Kurtubî, “Mesabe; sevap yeri, toplanma mahalli, amaca ulaşılabilecek yer anlamındadır. Bir beyitte;

جَعَلَ الْبَيْتَ مَثَابًا هُمْ لَيْسَ مِنْهُ الدَّهْرُ يَقْضُونَ الْوَطْرَ

¹⁸ Taberî, Câmiu’l-Beyân, XVII, 17.

¹⁹ el-En’âm 6/82.

²⁰ Buhârî, Enbiya, 41; Tefsir, 31; Aydın, el-İrhab, s. 5.

²¹ el-Bakara 2/125-126.

“Beyt, her zaman onlar için amaçlarına ulaştıkları bir toplanma ve sevap mahalli (mesâb) kılındı. Onlar hiçbir zaman ona doyamazlar.” denilmiştir. Güven yeri (emn) ifadesine dayanarak Ebû Hanife ve bazı fakihler muhsan ve hırsıza Hareme sığındıklarında hadd cezasının uygulanamayacağını söylemişlerdir. *Görüşlerini “Oraya kim girerse, güven içinde olur”²² ayetiyle desteklemişlerdir. Sahih olan bu hükmün mensûh olduğu, harem içinde bile hadd cezasının uygulanacağıdır. Ancak beyt içerisinde öldürülmenin olmayacağına ittifak vardır.”²³*

“Ayeti dikkatle incelediğimizde, emniyet duygusunun insanların tamamının isteği olan en büyük nimet olduğunu görürüz. Çünkü ayette önce “Burayı emin bir şehir yap” denilip, sonra “halkından Allah'a ve ahiret gününe inananları meyvelerle rızıklandır” şeklinde bir sıralama yapılmıştır.”²⁴ Yaşayabileceği güvenli bir yeri olmayan insanın başka bir beklentisi kalmaz. Çevremizdeki ülkelerde vatanında can güvenliği kalmadığı için mülteci olarak ülkemize ve diğer ülkelere göç eden milyonlarca müslümanın hali ortadadır. Yıllarca hayat sürdürdükleri yurtlarından göç etmek zorunda kalmalarının tek nedeni, can güvenliklerinin kalmayışından başka bir şey değildir.

“Makam-ı İbrahim’den bir namazgâh edininiz, orada namaz kılıp dua ediniz. İbrahim’in (a.s.) beyti (Kâbe) bina ederken yahut insanları hacca davet ederken üzerine çıktığı taşın bulunduğu yerdir ki, bugün dahi “Makam-ı İbrahim” adıyla bilinmektedir. Tavaf namazı burada kılınır. Nâfi ve İbnü Âmir kıraatlarında mâzî sigasıyla **وَاتَّخَذُوا** diye okunur. Yani “Biz, Kâbe’yi insanlara bir merci ve güvenlik yeri yapmıştık, insanlar da onu kible edinmişlerdi.” Beytü’l-Makdis’den daha önce orası kible idi. Şu halde burada da kiblenin değiştirilmesine teşvik ve işaret vardır.”²⁵

“Hz. Ömer (r.a.) “Rabbim üç konuda bana muvafakat etti. “Ya Resûlellah! Makamın arkasında namaz kılsanız” dedim, bu ayet indi. Diğerleri de Hicab ayeti²⁶ olarak bilinen ve Resûlullah’ın hanımlarının kıskançlıkları üzerine inen²⁷ ayetleridir.”²⁸

فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ

فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ

“Onda apaçık deliller, Makam-ı İbrahim vardır. Oraya kim girerse, güven içinde olur. Yolculuğuna gücü yetenlerin hacetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim

²² Âl-i İmrân 3/97.

²³ Kurtubî, *el-Câmî*, II, 76.

²⁴ Aydın, *el-İrhab*, s. 3.

²⁵ Yazır, *Hak Dini*, I, 407.

²⁶ el-Ahzâb 33/53.

²⁷ et-Tahrim 66/5.

²⁸ Buhârî, Talak, 32, Tefsir, el-Bakara 9, Ahzab, 8, Tahrîm, 1; Müslim, Fezâilu’s-Sahabe, 24, (2399); Kurtubî, *el-Câmî*, II, 77.

inkâr ederse (bu hakkı tanınmazsa), şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir. (Kimseye muhtaç değildir, her şey ona muhtaçtır.”²⁹

Oradaki apaçık ayetlerin neler olduğunu izah eden Zemahşerî, “Makam-ı İbrahim’in tekil, apaçık ayetlerin çoğul gelmesi, Allah’ın kudretini, Hz. İbrahim’in peygamberliğini ve makamın önemini göstermek içindir. Benzeri bir ifade “*İbrahim gerçekten Hakk’a yönelen bir ümmet idi*”³⁰ ayetinde de vardır. Ayrıca orada birçok peygamberin izleri, insanlar için yeryüzündeki ilk bina ve ilk kıble olması, tarih boyunca düşmanlarının istilasından korunması gibi birçok ayet ve mucize vardır.”³¹

Ayet-i kerimede ‘haremin emniyetli olmasından dolayı, oraya sığınan suçluların bile cezalandırılmayacağı ile ilgili âlimlerin tartışmalarını Şevkânî, şöyle aktarmaktadır:

“Kendisine hadd uygulanacak bir kimsenin hareme sığındığında oradan çıkıncaya kadar ona ceza uygulanamaz diyen Ebû Hanife ve onun mezhebine tabi olanlar, ayetin “Kim oraya girerse, güven içinde olur” kısmından delil getirmişlerdir. Cumhur âlimler ise, Ebû Hanife’nin aksine harem sınırları içinde de hadd cezalarının uygulanacağı görüşündedir. Bir grup âlim de, ayetin emir manasında haber olduğunu yani “Oraya girene güvence verin” demek olduğunu belirtmişlerdir. Benzeri bir durum “*Kim o aylarda hacca niyet ederse, hac esnasında kadına yaklaşmak, günah işlemek ve kavga etmek yoktur.*”³² ayetinde de vardır.”³³

İbn Ebî Hatim Katâde’den rivayetle hadd uygulanacak kimsenin hareme sığındığında cezalandırılmamasının İslâm’dan önce olduğunu belirtmiştir:

“Kim oraya girerse, güven içinde olur” cahiliyye döneminde idi. Birisi kendisi için bütün testileri alıp götürse, sonra da hareme sığınsa takip edilip peşine düşülmezdi. Ancak İslâm döneminde Allah’ın sınırları (hadler) uygulanır. Çalanın eli kesilir, zina edene had uygulanır, katil öldürülür.” Abd İbn Humeyd, İbn Münzir ve Ezrakî, Hz. Ömer’in (r.a.) şöyle söylediğini rivayet etmişlerdir: “Hattab’ın katilini orada bulsam, oradan çıkıncaya kadar ona dokunmazdım.” İbn Cerir ve İbn Ebî Hatim, Abdullah b. Abbas’ın (r.a.) ayetin bu bölümüyle ilgili şöyle buyurduğunu söylemişlerdir: “Beyt’e sığınanı beyt korumasına alır. Fakat orada barındırılmaz, doyurulmaz, su ihtiyacı karşılanmaz. Dışarı çıkınca günahıyla cezalandırılır.”³⁴

Buharî ve Müslim Ebu Şüreyh el-Adevî’den şöyle rivayet etmişlerdir. “Mekke’nin fethinin ertesi günü Resûlullah’ın şöyle buyurduğunu işittim: “*Mekke’yi tâ önceden beri haram kılan Allah Teâlâ’dır. Onu haram eden insanlar değildir. Bunun için Allah’a ve ahiret gününe iman eden kimse için Mekke’de ne kan dökmek, ne de bir ağaç sökmek*

²⁹ Âl-i İmrân 3/97.

³⁰ en-Nahl 16/120.

³¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 415.

³² el-Bakara 2/197.

³³ Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, I, 415.

³⁴ Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, I, 417.

helal olmaz. Eğer biri çıkıp Resûlullah burada savaştı diye kan dökmeye ruhsat vermeye kalkarsa ona, “Allah Resûlüne izin vermiştir, size vermemiştir” deyiniz. Bana da yalnız bir günün bir saati için izin verdi. Sonra bugün tekrar eski hürmeti ona geri döndü.”³⁵

وَقَالُوا إِنَّا نَتَّبِعُ الْهُدَى مَعَكَ نُنْخِطُفُ مِنْ أَرْضِنَا أَوْ لَمْ نُمَكِّنْهُمْ حَرَمًا أَمِنَّا يُجَبِّى إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِزْقًا مِنْ لَدُنَّا وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

“Onlar, "Sizinle beraber doğru yolu tutarsak, kendi yurdumuzdan koparılıp çıkarılırız" dediler. Biz onları tarafımızdan bir rızık olarak, her türlü meyve ve mahsullerin kendisinde toplandığı, saygın ve güvenli bir yere yerleştirmedik mi? Fakat onların çoğu bilmezler.”³⁶

Ayetin bazı müşriklerin Resûlullah’a (a.s.) söylediği “Eğer biz, seninle birlikte hidayete uysak, derhal yerimizden olur, bir çırpıda imha edilirim” sözü üzerine indiği belirtilmiştir. Müberred şöyle der: “Hatf, hızlıca koparılacak, sökülmeştir.” Rivayet olduğuna göre Haris b. Amir b. Nevfel b. Abdimenaf, Resûlullah’a (s.a.) şöyle demişti: “Söylediğin şeyin doğru olduğunu kesinkes biliyoruz. Fakat bunu kabul etmemize mani olan, yerimizden yurdumuzdan koparılmamız, sürülüp çıkarılmamız korkusudur. Yani Araplar, bizimle savaşmak için toplanır ve bizi yerimizden yurdumuzdan sürüp çıkarırlar.” Cenâb-ı Allah’ın bu şüpheyi de birkaç yönden cevap verdiğini belirten Fahreddin Râzî, bunları şöyle sıralar:

1) "Biz onları korkusuz bir haremde yerleştirmedik mi?" ifadesi, "Size, içinde korku hissetmeyeceğiniz, endişeye kapılmayacağınız bir yurt verdik" demektir. Bu, ya Arapların Harem-i Şerife saygı duyup, orada bulunanlara kesinlikle sataşmamalarından ötürüdür. Çünkü cahiliye döneminde Araplar Harem’in dışında çeşitli yağma ve baskın işlerini yaparlarken, Harem’in sakinlerine asla sataşmazlardı. Yahut da Hak Teâlâ’nın, “Kim oraya girerse, korkudan emin olur.”³⁷ beyanından ötürüdür.

2) "Herşeyin mahsullerinin gelip toplanacağı" ifadesi ise, Allah Teâlâ bu diyarın, çeşitli afet, korku ve endişelerden uzak olduğunu beyan ettiği gibi buradaki nimetlerin bol olacağından da bahsetmiştir. Çünkü ayetteki yücbâ "toplanır, gelir" manasına olup, bu, Arapların "suyu havuzda topladım" deyimlerinden alınmadır. Medine kurrâsı bunu tâ ile tücbâ; Kûfeliler ve Ebu Amr ise ya ile yücbâ şeklinde okumuşlardır. Çünkü "semerât" lafzının müennesliği, cemî oluşundan olup hakiki müennes değildir. Binâenaleyh bunun fiilinin, lafzından ötürü müennes, manasından ötürü müzekker getirilmesi caizdir. Ayetteki,

³⁵ Buhârî, İlim, 37; Müslim, Hacc, 446 (1354).

³⁶ el-Kasas 28/57.

³⁷ Âl-i İmrân 3/97.

"herşey" ifadesi, "çoğu şeyler" manasına olup, وَأُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ "Ona herşey verildi."³⁸ ayetindeki gibidir. Velhasıl, Allah Teâlâ Haremi Şerifi her türlü kötülükten muhafaza edip oradakileri emin kıldı. Onlara, Allah'a ibadetten yüz çevirip putlara ibadet ettikleri halde çokça rızık verdiğine göre, eğer iman etmiş olsalardı, bu durum haydi haydi sürerdi. Allah Teâlâ, o rızıkların onlara ancak kendisi tarafından ulaştığını ifade etmiştir. Dolayısıyla rızık Kâbe'deki putları ziyarete gelecek insanlardan değil de kendisinden beklemeleri halinde, Allah'ın dışında hiç kimseden korkmaz ve Allah'dan başka hiç kimseden ummaz hale gelirler. Böylece de onların nazarları halktan kesilir, Halık'a yönelir."³⁹

Mekke ekip biçmeye elverişli bir şehir olmadığı için, insanlar burada geçim vasıtası olarak din ile ticareti birleştirmiş, Allah'a ibadet edilsin diye bina edilmiş Kâbe'ye, her kabilenin tanrısı olduklarını iddia ettikleri putları yerleştirmişlerdi. Bu putları ziyaret için hac yapmaya gelen yarımadadaki çeşitli kabilelerin getirdiği hediyeler ve orada kurulan panayırlar vasıtasıyla hayatlarını idame ettirmekteydiler. Müşrikler putlardan vazgeçmenin Mekke için aç kalmak anlamına geldiğini iddia ederek Hz. Muhammed'in (a.s.) tevhid çağrısına şiddetle karşı çıkmışlardır. Allah (c.c.) rızık verenin insanlar değil kendisi olduğunu bildirerek, şirkten vazgeçmelerini ve yalnızca kendisine ibadet etmelerini emretmiş, müslümanların sayısının da artmasıyla hac için Kâbe'ye ziyarete gelenlerin sayısında İslâmî dönemde azalmanın aksine daha fazla artış olmuştur. Böylece rızık vermenin insanların elinde olmadığı, "göklerin ve yerin hazinelerinin sahibi olan"⁴⁰ Yüce Allah'tan rızık beklemek gerektiği anlaşılmış olmaktadır. Zaten insanların elinde olanları istememek, kendisine güzel bir amel göstermesini isteyen sahabiye de Resûlullah'ın (s.a.) tavsiyesi olmuştur: "Dünyaya rağbet gösterme, Allah seni sevsin, insanların elinde bulunanlara göz dikme ki onlar da seni sevsin."⁴¹

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا آمِنًا وَيُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ أَفَبَا لِبَاطِلٍ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَةِ اللَّهِ يَكْفُرُونَ

"Çevrelerindeki insanlar kapılıp götürülürken, bizim, onların yurtlarını saygın ve güvenli bir yer kıldığımızı görmediler mi? Onlar hâlâ batıla inanıyorlar da Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?"⁴²

Allah Teâlâ'nın gizli, açık, batın, zahir her şeyden haberi olmasına rağmen, burada olduğu gibi "görmediler mi" şeklindeki istifham üslûbunun gerçek manada soru

³⁸ en-Neml 27/23.

³⁹ Râzî, *Meftâh*, XXV, 6.

⁴⁰ el-Münâfikûn 63/7.

⁴¹ İbn Mâce, *Zühd*, 1256 (4102).

⁴² el-Ankebût 29/67.

olmadığını belirten Mâturidî, bunun gereklilik ve muvafakat anlamında olduğunu şöyle ifade etmektedir:

“Zaten Allah onu bizatihi bilmekte olup, gizledikleri veya açıkladıkları olsun; geçmişte olan ya da gelecekte meydana gelecek olan herşeyden haberdardır. Kullarına hiçbir şey sormaz, bahsettiğimiz üzere haber verdiği şekilde ya da gerektiği gibi ortaya çıkarır. Haber şanki şöyle demektir: “Çevrelerindeki insanlar kapılıp götürülme korkusu taşırken, Allah’ın Haremi Şerifi güven içerisinde yaşadıkları emniyetli bir yer yaptığını görüp anladılar.”⁴³

Mâturidî, müşriklerin Kâ’be sayesinde emniyet içerisinde yaşamalarına rağmen, Allah’a değil de putlara ibadet etmesinin mantıksızlığı üzerinde de şöyle durmaktadır:

“Allah (c.c.) hatırlatmasını iki şekilde onlara bildiriyor. Birincisi, çevrelerinde aynı dini inanca sahip olan insanlar kapılıp götürülme korkusu yaşarken, Allah kendi evi olan Harem’e ta’zim ettiğiniz için size orayı güvenli bir yer kıldı. O’nun dinine inanıp Resûlüne tabi olursanız, nasıl kaçırılıp götürülme korkusu taşırırsınız? Aksine güven ve rahatlık bu durumda sizin için daha çok hakettiğiniz bir şeydir. Sanki onlara Peygambere tabi olmamak için ileri sürdükleri, “Sizinle beraber doğru yolu tutarsak, kendi yurdumuzdan koparılıp çıkarılırız.”⁴⁴ ayetindeki gerekçelerinin Allah’ın dinine tabi olmadıklarında başlarına geleceğini haber veriyor. İkincisi ise, Beytullah’a ve hareme komşu olmalarına rağmen, putlara ibadet edip şükretmelerinden dolayı içinde bulundukları kötü duruma rağmen onları güven içerisinde kıldı. Putları bırakıp ibadetlerini ve şükürlerini Allah’a yönelttiklerinde ise, nimetlerini genişletmek ve baş edemedikleri tehlikeleri kendilerinden uzaklaştırmak suretiyle, elbette Allah tarafından sağlanacak güvene daha lâyık olacaklardır. İşte bu bile putlara ibadeti bırakmaları için yeterli bir sebeptir.”⁴⁵

3.1.2. Mü’minlerin korkudan emniyete kavuşturulması

Peygamberin yanında yer alan mü’minler, başlangıçta çekilen sıkıntılara sabrettiklerinde Allah Teâlâ’nın el-Mü’min (güven veren) ismiyle korkularından emniyete kavuşturulmaları ilâhî vaadlerden birisi olarak Kur’ân’da yer alır.

إِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ أَمْنَةً مِنْهُ وَيُنْزِلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لِيُطَهِّرَكُمْ بِهِ وَيُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ وَلِيَرْبِطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدَامَ

“Hani (Allah) kendi tarafından bir güvenlik olarak sizi hafif bir uykuya daldırıyor; sizi temizlemek, sizden şeytanın vesvesesini gidermek, kalplerinizi pekiştirmek ve ayaklarınızı sağlam bastırmak için üzerinize gökten yağmur yağırdıyordu.”⁴⁶

Olayın zamanı ile ilgili Kurtubî şunu anlatır: Hz. Ali (r.a.), “Biz Bedir günü savaşımaya giderken aramızda yalnızca Mikdad’ın (r.a.) alaca bir atı vardı. Geceleyin Resûlullah

⁴³ Mâturîdî, *Te’vîlât*, XI, 147.

⁴⁴ el-Kasas 28/57.

⁴⁵ Mâturîdî, *Te’vîlât*, XI, 147.

⁴⁶ el-Enfal 8/11.

(s.a.) hariç hepimiz (yorgunluktan) uyuduk. O ise bir ağacın altında sabaha kadar namaz kılıp ağladı demiştir.”⁴⁷ Maverdî ise, “Allah Teâlâ o gece mü’minleri uykuya daldırarak iki büyük lütûfta bulunmuştur: İlki, onları istirahat ettirerek ertesi günkü savaş için kuvvetlendirmiştir. Diğeri de, kalplerinden düşman korkusunu giderip emniyete kavuşturmuştur.”⁴⁸

Holland ve Tarloi gibi psikologların kaygıdan kurtarmak istedikleri hastalarına hipnozla uyku tavsiye ettikleri, böylece hastaların ruhsal dinginlik elde ettiği ve stresten kurtulduğu bilinmektedir.⁴⁹ “İnsanın korkudan kaynaklanan gerginlik ve kaygıdan kurtulması için uyku ile tedavi edilmesinden hareketle, Bedir Savaşı’ndan önce mü’minlerin Allah tarafından bir uykuya daldırılması, bilimin verileriyle Kur’ân ayetlerinin uyumunu sergilemesi bakımından enteresandır.”⁵⁰

Ayrıca savaş öncesi Müslümanların yaşadıkları diğer zorluklar şöyle sıralanmıştır:

“Bedir Savaşı’nda Müslümanların bulunduğu mevki kumluktu, ayakları kuma gömülüyor, yürürken güçlük çekiyorlardı. Üstelik kumlar savruluyor, etraf toz duman oluyordu. Düşmanın çokluğu, araç ve gereçlerinin üstünlüğü yetmiyormuş gibi içinde bulundukları bu olumsuz durumlar da Müslümanların moralini bozuyor, birçok korkulara ve endişelere sebep oluyordu. Bedir Savaşı başlayınca Müslümanlar Allah’tan yardım dilemişler, Yüce Allah onların dualarını kabul buyurmuş; bin melek ile onlara yardım edeceğine söz vermiştir.”⁵¹

“Müslümanları sevindirmek, gönüllerini huzura kavuşturmak, onlara güven vermek için bunu yapmıştır. ثُمَّ أُنْزِلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ أَمْنَةً نُعَاسًا يَغْشَى طَائِفَةً مِنْكُمْ “Sonra o kederin ardından Allah size bir güven, bir grubunuzu kendinden geçiren uyuklama hali verdi;”⁵²

Şam’dan dönmekte olan ticaret kervanını yakalamak için Medine’den 310 kişiyle hareket eden müslümanlar, birden karşılarında 1000 kişilik Mekke ordusunu bulmalarına rağmen, Allah’tan gelen bu güven duygusuyla kendilerinden üç kat düşmanla savaşarak parlak bir zafer elde etmişlerdir. Bedir Savaşı Müslümanların kazandığı ilk zafer olmanın yanında, İslâm tarihi açısından emsal zaferlerin elde edilmesinde daima bir model de olmuştur. “Her iki ayetteki “emenetün” kelimesi,

⁴⁷ Kurtubî, *el-Câmî*, VII, 237

⁴⁸ Maverdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, II, 299.

⁴⁹ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışları*, Remzi Kitabevi, İstanbul 199, s. 293.

⁵⁰ Aydın, *Kur’ân’da Psikolojik İkna*, s. 135.

⁵¹ İbn Cüzeyy, Ebu’l-Kasım Muhammed b. Ahmed b. Abdullah el-Kelbî, *Kitabu’t-Teshîl li Ulûmi’t-Tenzîl*, Şeriketu Dâru’l-Erkam b. Ebi’l-Erkam, Beyrut 1416 H, 1. Baskı. I, 322.

⁵² Âl-i İmrân 3/154.

Müslümanların savaşta sayılarının az, harp hazırlıklarının yetersiz kalmasından kaynaklanan korkularından emniyete kavuşturulması anlamındadır.”⁵³

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَىٰ لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ

الْفَاسِقُونَ

“Allah, içinizden, iman edip de salih ameller işleyenlere, kendilerinden önce geçenleri egemen kıldığı gibi onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağına, onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini iyice yerleştireceğine, yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka emniyete kavuşturacağına dair vaadde bulunmuştur. Onlar bana kulluk eder ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar. Artık bundan sonra kimler inkâr ederse, işte onlar fasıkların tâ kendileridir.”⁵⁴

“Ayetin, Resûlullah ve ashabının peygamberlik geldikten sonra, yıllarca Mekke’de korku içerisinde insanları İslâm’a gizli ve açık bir şekilde davet edip, Medine’ye hicret ettikten sonra da sabah-akşam silahları yanlarında endişe yaşamaları sebebiyle bir sahabinin, “Ya Resûlellah! Silahlarımızı bırakıp güven içinde yaşayacağımız gün ne zaman gelecek?” diye sorması üzerine Resûlullah’ın (a.s.): “Çok zaman geçmeden sizden bir adam herkesin gözü önünde yanında bir demir bile olmadan rahat bir şekilde oturacaktır” şeklinde buyurması sebebiyle indiği söylenmiştir. Bazıları da Resûlullah ve ashabının Hudeybiye’de müşrikler tarafından umre ziyaretinden engellenmeleri sebebiyle indiğini söylerler. Gerçekten de Allah (c.c.), Peygamberini Arap Yarımadasına hâkim kıldı ve silahlarını bırakıp güven içerisinde bir hayat sürdürdüler. Nühas, ayette Resûlullah’ın nübüvvetine işaret olduğunu, çünkü Allah’ın bu vadini gerçekleştirdiğini belirtmiştir.”⁵⁵

“Kendilerinden önce iman edenleri hâkim kıldığı gibi, Allah’ın onları da yeryüzünde hâkim kılacağına olan vadi, Müslümanlar için müjde, kâfirlerin aleyhine açık bir delili barındırır. Ummadıkları bir anda kendilerine zafer güvencesi yanında, yeryüzüne egemen olma, orada iyice yerleşip hoşnut olduğu dinini de diğer bütün dinlere üstün kılma şeklinde ilâhi bir va’d ve müjde olduğu anlaşılır.”⁵⁶

Medine’ye hicret eden müslümanların her tarafı düşmanla doluydu. Her an Medine’ye bir baskın olacak endişesiyle hayatlarını sürdüren Müslümanların durumu, Allah’ın yardımı ve savaşlarda mü’minlere verdiği parlak zaferlerle kısa bir zaman sonra tersine dönmüştür. Böylece önceki peygamberlerin mü’minleri hakkındaki ‘yeryüzüne hâkim

⁵³ Aydın, *el-İrhab*, s. 5.

⁵⁴ en-Nur 24/55.

⁵⁵ Maturîdî, *Te’vîlât*, X, 193; Kurtubî, *el-Câmî*, XII, 196.

⁵⁶ Maturîdî, *Te’vîlât*, VIII, 193.

olma' ilahî vaadi, ümmeti Muhammed içinde gerçekleşmiştir. Zaten Peygamberimiz (s.a.) bu durumu sahabilere müjdelemiştir. “Allah’a yemin olsun ki, Allah bu dini tamamlayacaktır. Öyle ki, bir yolcu devesine bindi mi San’a’dan kalkıp Hadramevt’e kadar gidecek, Allah’tan başka hiçbir şeyden korkmayacak, koyunu için sadece kurttan korkacak. Ancak siz acele ediyorsunuz.”⁵⁷ Resûlullah’ın (s.a.) söylediği gerçekleşmiş, hatta Hz. Ömer (r.a.) zamanında kurtların bile koyunlara saldırmadığı görülmüştür.

3.1. 3. Ashabın Mescid-i Haram'a güven içinde girmesi

Müslümanların sekiz yıl önce birer-ikişer gizlice hicret etmek zorunda kaldıkları Mekke’ye, hiçbir korku duymadan emniyet içerisinde dönecekleri bildirilir.

لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُؤُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ
فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذَلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا

“Andolsun, Allah, Peygamberinin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse, siz güven içinde başlarınızı kazıtmış veya saçlarınızı kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram'a gireceksiniz. Allah, sizin bilmediğinizi bildi ve size bundan başka yakın bir fetih daha verdi.”⁵⁸

Rivayet tefsirlerinin ve siyer kitaplarının ortaklaşa verdikleri bilgiye göre, Hz. Peygamber Hudeybiye’ye gelmeden önce veya burada iken rüyasında Mekke’ye girdiklerini ve burada tıraş olduklarını görmüş, bunu da ashabına anlatmıştı. Rühayı işitenler hemen bu seferde Mekke’ye gireceklerini ve umre yapıp tıraş olacaklarını zannettiler, rüyayı böyle yorumladılar. Zira peygamberlerin rüyası haktır ve rüya peygamberlere verilen vahiy şekillerinden birisidir. Olaylar farklı gelişip barış ve antlaşma yaparak geri dönme kararı verilince münafıklar rüya olayını kullanarak kafaları karıştırmak üzere harekete geçtiler, bazı müminlerin de kafalarında tereddütler oluştu. Hz. Peygamber’e gelip durumu sordular; o da “Ben bu yıl olacak demedim, rüyada da bu yıl olacağını görmedim” dedi. Hz. Ebû Bekir de aynı şeyi söyledi. Heyecan yatıştıktan sonra gelen bu âyet bir yandan Hz. Peygamber’i tasdik etmekte, diğer yandan da yakında gerçekleşecek bir fethin müjdesini vermektedir. Bu fetih için

⁵⁷ Buhârî, Menâkıbu'l-Ensar, 29, Menâkıb, 25; Ebû Dâvûd, Cihad, 107 (2649); Nesâî, Zinet, 98, (8, 204).

⁵⁸ el-Fetih 48/27.

azabımızın gelmesinden emin mi oldular? Yoksa Allah'ın tuzağından emin mi oldular? Ziyana uğrayan kavimden başkası Allah'ın tuzağından emin olamaz."⁶²

Ayetteki "ehlü'l-kurâ ifadesinin" sadece "geçmiş milletler" değil de, başta Mekkeliler olmak üzere bütün yerleşim birimlerinin insanlarını kapsadığını düşünmek, Kur'ân-ı Kerîm'in maksadına daha uygun düşer diyen Elmalı'lı Hamdi Yazır,

"Hatta göçebe insanları da bunun içinde düşünmek gerekir. Şimdi bütün kent halkı –başta Mekke olmak üzere medeniyet hayatı yaşayan bütün halk- kendilerine şiddetli azabımızın uyurlarken gece baskını halinde gelivermesinden emin mi oldular? Böylece söz konusu âyetler bütün insanlar için bir uyarı anlamı taşımaktadır. Buna göre Allah, inkârcıyı ve isyankârı vaktini haber vererek cezalandırmaz. Nitekim sözlükte "hile, tuzak" anlamına gelen mekr kelimesi, Allah'a nisbet edildiğinde "O'nun günahkârlara mühlet vermesi ve onları farkında olmadan, beklenmedik bir anda cezalandırması"⁶³ veya bu şekilde "ansızın gelen ceza" mânasında kullanılır."⁶⁴ demiştir.

Geçmiş toplumlarda yaşanmış olan hadiselerden gerekli dersleri çıkararak, Allah'tan gelebilecek azaptan emin olmamak gerekir. Bunları düşünerek, iyi mü'min ve iyi insan gibi iyi ümmet ve iyi toplumu oluşturmanın yolu ise *Kur'ân Yolu Tefsiri*'nde şöyle gösterilir:

"Bu yüce hissiyat ancak Kur'ân-ı Kerîm'deki takvâ, havf, haşyet, rehbet, hazer gibi kelimelerle dile getirilen erdemlerin vicdanlara hâkim kılınmasıyla gerçekleşir. Aynı zamanda bu endişe, sarsılmaz imanın ruhlarda meydana getirdiği olumlu, yapıcı, insanı her türlü kötülüklerden alıkoyup iyilikler yapmaya sevkeden kaygı ve korku şeklindeki yüksek dinî ve ahlâkî duyguyu ifade eder. Önceki âyetlerde bu şekilde cezaya uğrayıp yok olan, yurtları harabeye dönen, tarihe karışan eski toplumlardan birkaç örnek verildi. Bu durum karşısında, fitratlarındaki akıl, fikir ve ibret alma yeteneklerini kullanmayıp hüsrânı hak eden, kendilerine kötülük eden inkârcılar, sadece onlar, böyle bir ceza kaygısı ve beklentisi içinde olmadan, temelsiz bir güvenlik duygusuyla her türlü kötülüğü rahatlıkla işlerler. Bu âyetlerde açıkça belirtilmemekle birlikte, müminler inkârcıların aksine, Yüce Allah'ın rahmeti gibi azabının da hak olduğuna inandıkları için, daima O'nun gazabına ve azabına uğrama endişesi içinde yaşarlar"⁶⁵

أَفَامِنَ الَّذِينَ مَكَرُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ يَخْسِفَ اللَّهُ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ أَوْ يَأْخُذَهُمْ فِي تَقْلِبِهِمْ فَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ

"Kötülük tuzakları kuranlar, Allah'ın, kendilerini yere geçirmeyeceğinden veya kendilerine bilemeyecekleri bir yerden azabın gelmeyeceğinden veya onlar dönüp

⁶² el-A'râf 7/97-99.

⁶³ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 473.

⁶⁴ Yazır, *Hak Dini*, IV, 85.

⁶⁵ Karaman ve diğ., *Kur'an Yolu*, II, 561.

dolaşırlarken Allah'ın kendilerini yakalamayacağından emin mi oldular? Onlar (Allah'ı) âciz bırakacak değillerdir."⁶⁶

Peygamber ve inananlara kötülük tuzakları kuranlar tehdit edilerek meydanın inkârcılara bırakılmayacağı belirtilmektedir. İnanmayanların Allah'ı aciz bırakamayacağı, kendilerine dünyada mühlet verilmesinin onlar için hayır olmadığı; aksine bu durumun onların ahiret azabını arttırdığı, yaptıklarının karşılığını bulacakları açıklanmaktadır. Alah (c.c.) halîm sıfatı gereği kullarına mühlet verir, tevbe etme fırsatı sunar. Ama yaptıklarından habersiz değildir. Kimin ne işlediğini gayet iyi bilir. Onun için meşhur bir kaide gereği Allah imhal eder, yani süre verir; ama asla ihmal etmez. Aslında Kur'ân'daki ilâhî ikazlara kulak verseler, dünyada da bu işlere kalkışmaya cesaretleri olmazdı. *"Göktekinin sizi yere geçirivermeyeceğinden emin mi oldunuz? (O zaman) bir de bakarsınız yeryüzü şiddetle çalkalanıyor.*"⁶⁷ Kur'ân'da inananların peygamberlere tuzaklar kurdukları ve Allah'ın da onların bu tuzağına karşı tuzakla mukabelede bulunduğu yer verilen hususlardan biridir. *"Onlar tuzak kuruyorlar. Allah da tuzak kuruyordu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır.*"⁶⁸

3.1.5. Kıyamette ateşe atılmaktan emin olmamak

Kıyametin zorluklarla dolu bir yer olmasının sebebi, içerisinde barındırdığı birçok sıkıntının yanında, esas olarak cehennem gibi büyük bir cezalandırma yerinin olmasıdır. Aklı başında olan bir insanın böylesine zorlu bir yere atılmaktan emin olması mümkün değildir.

إِنَّ الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي آيَاتِنَا لَا يَخَفُونَ عَلَيْنَا أَفَمَنْ يُلْقَى فِي النَّارِ خَيْرٌ أَمْ مَنْ يَأْتِي آمِنًا يَوْمَ الْقِيَمَةِ اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ

إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

"Âyetlerimiz konusunda (yalanlama amacıyla) doğruluktan sapanlar bize gizli kalmaz. O halde kıyamet gününde ateşe atılan mı, yoksa güven içinde gelen kimse mi daha iyidir? Dilediğinizi yapın. Şüphesiz o, yaptıklarınızı hakkıyla görmektedir."⁶⁹

⁶⁶ en-Nahl 16/45-46.

⁶⁷ el-Mülk 67/15.

⁶⁸ el-Enfal 8/30.

⁶⁹ Fussilet 41/40.

“İlhâd, aslında ölüyü lahde (mezara) koymak demek olup, sözlükte sapma, ayrılıp uzaklaşma, doğruluktan eğrilmek, haktan batıla sapmak anlamına gelir. İlhad iki türlüdür: Birisi Allah’a şirk ilhadı, diğeri ise sebeplerde şirk ilhadıdır. Birincisi imana aykırı olup onu yok eder. İkincisi imanı yok etmezse de tutamaklarını zayıflatır. Bir de Allah’ın isimlerinde ilhad vardır ki, O’nu doğru olmayan bir şekilde nitelemek ya da vasıflarını lâıyk olmayacak şekilde te’vil etmek yoluyla olur.”⁷⁰ Meselâ: Allah için, “Tanrı” ismini kullanmak gibi. Oysa bu ifade “ilah” kelimesinin karşılığı olup hem gerçek ma’bud olan Allah için, hem de O’ndan başka tapınılan sahte ilahlar için kullanılır. Hâlbuki Allah Teâlâ’yı kendisinin bidirmediği isim ve sıfatlarla nitelemek, Kur’ân’da azaba uğratılmayı gerektiren bir davranış olarak belirtilmiştir: **وَلِلّٰهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ** “En güzel isimler Allah’ındır; bu güzel isimlerle O’na dua edin, O’nun isimleri hakkında doğru inançtan sapanları kendi başlarına bırakın. Onlar yaptıklarının cezasını çecekler!”⁷¹

“İlhâdın buradaki mânasıyla ilgili olarak şu açıklamalar da yapılmıştır: Katâde, “Kur’ân’ı yalanlayarak Kur’ân’a imandan sapmaktır” derken Mücahid ve bazı tefsirciler, “Kur’ân tilâveti sırasında ısıklık çalarak, el çırparak, şarkı söyleyip kuru gürültü yaparak⁷² Kur’ân’ın sesini boğmak suretiyle haksızlığa sapmaktır” demişlerdir. Ayetler hakkında yalan dolan sözler sarfetmek, inatçılık ve zorbalık yapmak, şirke sapmak, doğru mana vermeyip istikametten sapmak, kozmolojik deliller ortaya koyan âyetlerin ifade ettiği gerçeklerden yüz çevirmektir.”⁷³

Kur’ân ayetlerini kendi nefsânî arzu ve hevasına göre tefsir etmek, elindeki medyayla savunduğu düşüncüyü desteklemek için, Kur’ân’ın bütününe dikkate almadan yalnızca bir veya birkaç ayetini göz önünde bulundurarak bir kanaate varmak, günümüzde en çok rastlanılan ilhad çeşitlerindendir.

“Âyetteki ilhâd kavramının inkârcıların Kur’ân ve İslâm konusunda gerçeği saptırmayı amaçlayan, haksızlık ve şiddete dayanan inatçı tutumlarını ifade ettiği düşünülebilir. “Dilediğinizi yapın” ifadesi onlar için bir tehdittir. Âyet, bu tutumları sergileyenlerin Allah tarafından çok iyi bilindiği uyarısında bulunmakta; bu tavırları yüzünden ateşe atılmayı hak edenlerle dürüstlüğü ve hakikati ilke edinenlerin eşit değerde olmadıklarını, uhrevî âkıbetlerinin de aynı olmayacağını, birincilerin ateşte, ikincilerin güvenlik yurdu olan cennette olacaklarını haber vermektedir.”⁷⁴

⁷⁰ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 452.

⁷¹ el-A’râf 7/180.

⁷² Fussilet 41/26.

⁷³ İbn Atıyye, *el-Muharrer*, V, 19; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, IV, 593; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XXIV, 304.

⁷⁴ Yazır, *Hak Dini*, VI, 563; Karaman ve diğ., *Kur’an Yolu*, IV, 714.

3.1.6. Mü'min ve müttakîlerin cennette güvende olması

Önceki ayetlerde Allah'ın ayetlerini eğip bükenlerin (ilhad) cehenneme atılmaktan emin olamayacakları ifade edilirken müttakî mü'minlerin hiçbir korku duymadan cennette güven içerisinde olacakları belirtilir.

وَمَا أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ بِالَّذِي تُقَرَّبُكُمْ عِنْدَنَا زُلْفَى إِلَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَأُولَئِكَ هُمْ جَزَاءُ الصَّغْفِ بِمَا عَمِلُوا وَهُمْ فِي الْغُرَفَاتِ آمِنُونَ

“Ne mallarınız ne de çocuklarınız, sizi bizim katımıza daha çok yaklaştıran şeylerdir! Ancak iman edip salih amel işleyenler başka. İşte onlar için işlediklerine karşılık kat kat mükâfat vardır. Onlar cennet köşklerinde güven içindedirler.”⁷⁵

Daha önceki ayetlerde mal ve evlat çokluğu ile övünmenin yersizliği ortaya konulmuştur. Bu gerçeği mübalağa üslûbuyla dile getirmek üzere iltifat yoluyla Allah Azze ve Celle tarafından insanlara hitap edilmek suretiyle kelim başlangıcı yapıldığını ifade eden Ebussuûd Efendi, “Kâfirlere hitaben evlatların çok, rızkın bol olmasının Allah katında insanı yakınlık ve keramet sahibi yapamayacağı belirtilmektedir. Buradaki mevsufa bir sıfat takdir edilecekse onun takvâ olması uygundur. Zemahşerî de bunun takvâdan kinaye olduğunu belirtir. Yani insanı Allah’a yaklaştıracak olan ancak takvâdır.⁷⁶ “İnsanı ne malı ne de evladının çokluğu Allah’a yaklaştıracaktır. Salih mü’mini ancak Allah yolunda infak ettiği malı, çocuğunu güzel terbiye edip onu Allah’a itaat üzere yetiştirmesi O’na yaklaştıracaktır.”⁷⁷

“إِلَّا” edatı çoğunluğun kail olduğu görüşe göre تَقَرَّبُكُمْ fiilinin mefulünden istisnadır. Şayet hitab genel olarak mü'minlere ve kâfirlere yönelik ise muttasıl, yalnızca kâfirlere yönelik ise munkatı' istisnadır. بِالَّذِي ‘den sonraki mevsûl, ya nasb mahallindedir; ya da kendinden sonraki haberi ile veya takdir edilen مَنَ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا haberi ile mübteda olarak merfudur. Zira imanı ve ameli mü’mini Allah’a yaklaştıracaktır. Âlimlerin bir kısmı “Mefûlden istisnâ yapıldığı zaman takvâdan kinaye olması sahih olmaz. Çünkü iman edip salih amel işleyenlerin dışındakiler için de mal ve evlatları Allah’a yakınlık sebebi olur, oysa öyle değildir” demişlerdir. “Malllarınız ve evlatlarınız Allah’a yakınlık sebebi olamaz, mü'minler hariç” denilirse bunda bir beis olmaz, ifade doğru anlaşılır. Hâsılı, mal ve çocuk, mü'minlerin dışındaki hiçbir kimse için Allah’a yakınlık ve takvâ sebebi olamaz. Bu durumda istisnâ munkatı' olmuş olur. Sonra mü’mini Allah’a yaklaştıracak olanın, malını

⁷⁵ Sebe 34/37.

⁷⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 595.

⁷⁷ Ebussuûd, *İrşâd*, VII, 136.

Allah rızası için harcayıp çocuklarını hayır içerisinde dini anlayan, iyilik ve itaat için çabalayan bireyler olarak yetiştirmesi olduğu belirtilmektedir.”⁷⁸

Başka bir açıdan da iman edip salih amel işleyenlerin mükâfatının, herkesin imreneceği vasıf ve özellikte, üstelik kat kat olduğu belirtilmiştir:

“فَأُولَٰئِكَ ism-i işareti lafzı itibarıyla uzaklık anlamında olup, onların rütbelerinin yüceliğini ve Allah’ın lütfundan elde edecekleri makamlarını bildirir. Yani iman edip salih amel işlemekle nitelenen bu kişilere Allah tarafından mükâfatları kat kat olarak, on mislinden yedi yüz misline kadar verilecektir. Ayrıca onlar cennet köşklerinde ve yüce makamlarında dünyevî ve uhrevî bütün korkulardan emin olarak tam bir güven içerisinde olacaklardır.”⁷⁹

Müslüman evlat ve mallarını Allah’tan kendisine hibe edilmiş bir emanet olarak görüp ona göre davranır. Aslında müslüman için doğru ve amacına uygun olarak değerlendirip Allah’a yakınlaşmak için bir imtihan vesilesi olan bu nimetler, çoğu kişinin ölçüyü tutturamamasından dolayı imtihanı kaybetmesine yol açan bir faktör olmaktadır. Meselâ bazıları çocuklarının geleceğini düşündüğü için, ihtiyaç sahiplerine malını infak edemez. Yahut eşim ve çocuklarım kimsesiz kalır diye cihaddan geri kalır. Hatta ticarî kaygılarla cemaatle namaza gidemez yahut Cuma saatinde işyerini kapalı tutamaz. Hâlbuki bunları dünya hayatının bir süsü olarak görüp, esas Allah katında kalıcı olacak salih ameller işlemek amaçlanmalıdır. “*Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; ölümsüz olan iyi işler ise Rabbinin nezdinde hem sevapça daha hayırlı, hem de ümit bağlamaya daha lâyıktır.*”⁸⁰ Bu şekilde davrananlar ancak ayette bildirilen ‘cennet köşklerinde güven’ içinde olabilirler.

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ . أُدْخِلُوهَا بِسَلَامٍ آمِنِينَ

“Şüphesiz Allah’a karşı gelmekten sakınanlar, cennetler içinde ve pınarlar başındadır. Onlara, “Girin oraya esenlikle, güven içinde” denilir.”⁸¹

“Ayetteki ‘uyûn’, cennette bulunan su pınarları, şarap ırmakları, selsebil, tesnîm ve Kur’ân’da zikredilen diğer cennet şaraplarıdır. “Girin oraya güven içinde” bölümünün Allah’ın azabından çıkıp kurtularak, ölüm ya da her çeşit korku ve hastalıktan emin olarak Allah’tan bir selamlama ile cennete girin anlamında olduğu da belirtilmiştir.”⁸²

⁷⁸ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XI, 323.

⁷⁹ Ebussuûd, *İrşâd*, VII, 136; Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XI, 323.

⁸⁰ el-Kehf 18/46.

⁸¹ el-Hicr 15/46.

⁸² İbnu’l- Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr*, II, 535.

Herhangi bir azap endişesi ve cehennem korkusu olmadan sizleri türlü nimetlerle bekleyen cennetlere girin. Rabbinizden sakınmanızın (takvâ) karşılığında ilâhî te'minatın sağladığı bir güvence ile artık size orada ne açlık, ne susuzluk ne de ölüm vardır. “Şimdi burada senin için ne acıkmak vardır, ne de çıplak kalmak. Yine burada sen, susuzluk çekmeyecek, sıcaktan da bunalmayacaksın.”⁸³

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي مَقَامٍ أَمِينٍ ... يَدْعُونَ فِيهَا بِكُلِّ فَاكِهَةٍ آمِنِينَ

“Allah'a karşı gelmekten sakınanlar ise güvenli bir yerdedirler... Orada güven içinde her türlü meyveyi isterler.”⁸⁴

Muttakîlerin, emin bir makamda, cennetlerde, pınarların başında oldukları, ince, nazik ve kalın ipeklerden, atlaslardan giyecekler içinde ve karşı karşıya oturup muhabbet edecekleri bildirilmiştir. Allah Teâlâ, “Onlara, bembeyaz şahin gözlü hurileri eş yaptığını, orada güvenli olarak (hizmetçilerden) her türlü meyve isteyebilecekleri ve ilk ölümden başka ölüm tatmayacaklarını belirterek onları cehennem azabından koruduğunu ifade etmiştir.”⁸⁵

Râzî'ye göre, Allah Teâlâ, onların cennetteki refahlarının sebebi olarak meskenlerinin emin olmasını zikretmiştir. Mesken, ancak şu iki şartın ve özelliğin bulunmasıyla güzel olur:

1) Ayetteki "emin bir makamda" ifadesi, meskenlerinin korkulup-sakınılacak her türlü şeyden emin oluşunu anlatmaktadır. Ekseri kıraat âlimleri, mîm'in fethasıyla "mekâm" şeklinde okurlarken, Nafî ve İbn Âmir, mîm'in zammesiyle "mukâm" şeklinde okumuşlardır.⁸⁶ Zemahşerî şöyle der: "Bu kelimenin, mîm'in fethasıyla olan "makam" şekli, "durma yeri" manasına olup, bununla mekân manası kastedilir. Kelime umumî manada kullanılan hususi kelimelerdendir. Dammeli şekli ise, "bekletme yeri" manasıdır.⁸⁷ "Emin" kelimesi de, “emine” fiilinden olup, "hâin"ın zıddıdır. “Emn” in aslı, korkunun kaybolup emniyet ve güvenin gelmesiyle nefsin rahatlaması, gönlün yatışmasıdır. Bazen insanın bulunduğu güvenli durum için kullanılan bir isim olurken, bazen de “*Sonra kendi emanetlerinize hainlik etmiş olursunuz*”⁸⁸ ayetinde olduğu gibi, insana emanet edilen şeyler için kullanılır.⁸⁹ Makam kelimesinin, "emin" olarak tavsif edilişi, bir istiareddir. Sahibini korkunç ve tehlikeli şeylerden koruyan anlamındadır. Çünkü "korkutan yer" sanki sahibine karşılaştığı tehlikeler bakımından ihanet eder.

⁸³ Tâha 20/118-119.

⁸⁴ ed-Duhân 44/51, 55.

⁸⁵ ed-Duhân 44/51- 56.

⁸⁶ Râzî, *Mefâtih*, XXVII, 665.

⁸⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 285.

⁸⁸ el-Enfal 8/27.

⁸⁹ Kınnevicî, *Fethu'l-Beyân*, XII, 411.

2) O yerde, gezinti şartlarının bulunması. Bunlar da, bağ-bahçe (yeşillik), gözeler ve sulardır. Cenâb-ı Hak, cennetliklerin meskenlerinde (yerlerinde) bu şartın bulunduğunu belirtince, daha güzeli olmayacak şekilde bunu tavsif etmiş olur.”⁹⁰

3.2. Sükûn سُكُون

Sükûn hareketin tersidir. Bir şeyin hareketi gittiğinde سَكَنَ: “Sakin oldu” denir. Rüzgâr, sıcak, soğuk, yağmur ve öfke dindiğinde, سَكَنَ: “sakinleşti” denir. Bir ayet-i kerimede وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ “Gece ve gündüzde barınan ne varsa hepsi onun”⁹¹ şeklinde gelmiştir. Zeccâc (ö.311/923), “Bu gece ve gündüzün barındırdığı şeylerin Allah’ın emriyle olduğunu kabul etmeyen müşriklere karşı bir delildir, yani onları yaratıp düzene koyan Allah ölüleri de tekrar diriltmeye kadirdir” demiştir. Ebu’l-Abbâs: “Sükûnet özellikle insan ve hayvanlara hastır. Hareketten sonra durulmaktır” demiştir. Geminin durmasını sağlayan, hareketine mani olan dümenine “Sükkân” denir. Bıçağa da boğazlanan hayvanı sakınleştirip öldürdüğü için “sikkîn” denmiştir. Çünkü ölen her şey hareketsiz kalır. İçine sığınan ehlini ve başkalarını barındırdığı için oturulan mekâna da “seken-süknâ” denir. Ayette: وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا “O, (c.c.) geceyi dinlenme zamanı yaptı”⁹² buyurulmuştur. Kadına da erkeği sakınleştirdiği için “seken” denir.⁹³

“Seken kelimesi, insanın, koca ve sevgili gibi yanında sükûnete erip rahatladığı ve kendisinde itmi’nân bulduğu şeydir. Işığı sayesinde etrafa ünsiyet peydah edildiği için ateşe "seken" denilmesi de, bu manadan dolayıdır. Araplar, ateşi "munise" (ünsiyet veren, huzur veren şey) diye adlandırmaktadırlar. İnsan gecede de huzur bulur ve sükûnete erer. Çünkü insan gündüz iyice yorulup istirahat edebileceği bir zamana ihtiyaç duyar. İşte bu zaman, gecedir.”⁹⁴ “Sükûn cevherde her an vardır ve cevherin sükûndan arınmış olması caiz değildir. Oysa hareket öyle değildir. Çünkü cevher, hareketten arınıp sükûn haline geçebilir. Sükûn cismin bulunduğu yerde sürekli aynı şekilde bulunmasını gerektirir.”⁹⁵

⁹⁰ Râzî, *Mefâtih*, XXVII, 665.

⁹¹ el-En’âm 6/13.

⁹² el-En’âm 6/96.

⁹³ İbn Manzûr, *Lisân*, 2052.

⁹⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 47.

⁹⁵ Askerî, *el-Furûk*, s. 139.

Emanet niteliğinde olup vakar taşıyan sembollere “sekînet” denir. *فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ*

“O (tabut)da Rabbinizden bir güven duygusu ve huzur ile (Hârûn ailesinden kalma) kalıntılar vardır.”⁹⁶ Zeccâc: “Size geldiğinde sakinleşip huzur bulursunuz” derken, İbn Sîd “Onda peygamberlerin mirası, Musa’nın asası, Hârûn’un sarı sarığı vardır” görüşünü dile getirmiştir. Hasan-ı Basrî ise, “Allah tabuttta onlara bir huzur ve güven vermiştir ki, o önlerindeyken asla savaştan kaçmazlardı” demiştir. Abdullah b. Mes’ûd (ö.32 H): “Sekînet bir avantajdır, onu terketmek zarardan başka bir şey değildir” demiştir. Sekînetin rahmet ve itmi’nân olduğunu söyleyenler de vardır. Arafattan hareketle ilgili bir hadiste Resûlullah (a.s.) “Size *sekînet*, vakar ve yürüyüşünüzde *teennî* ile hareket etmeyi tavsiye ediyorum” diye buyurmuştur. Zeyd b. Sabit’in (r.a.) rivayet ettiği bir hadiste “Ben Resûlullah’ın (a.s.) yanında iken ona vahiy geldiğinde üzerini bir *sekînet* kaplıyordu”⁹⁷ demiştir. “Sekînet, sükûn ve güven, rahat ve ağırbaşlılık manasına masdardır ki, nefisteki telaş ve heyecanın kesilmesiyle meydana gelen ve kalp oturması, yürek ısınması, gönül rahatı denilen huzur ve sükûn haline veya onun kaynağına isim olur.”⁹⁸

Sükûn, hareketsizlik, sükûn ve güven, rahat ve ağırbaşlılık manasına masdardır ki, nefisteki telaş ve heyecanın kesilmesiyle meydana gelen ve kalp oturması, yürek ısınması, gönül rahatı denilen huzur ve sükûn haline denir. Kur’ân’da emanet niteliğinde olup vakar taşıyan semboller anlamındaki “sekînet” ile birlikte kullanıldığı ayetler de bulunmaktadır.

3.2.1. Sekînet size Rabbinizden verilmiş bir güven duygusudur

Sekînetin, İsrailoğullarının peygamberlerinden kalan vakar niteliğindeki semboller anlamında kullanıldığı ayetlerden birisinde şöyle buyurulmaktadır:

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لَّكُمْ إِن كُنتُمْ مُّؤْمِنِينَ

⁹⁶ el-Bakara 2/248.

⁹⁷ Ebû Dâvud, *Ruhsat fî l-Ukûd*, III, 11; İbn Manzûr, *Lisân*, 2054.

⁹⁸ Yazır, *Hak Dini*, II, 143.

“Peygamberleri onlara şöyle dedi: "Onun hükümdarlığının alameti size o sandığın gelmesidir. Onda Rabbinizden bir güven duygusu ve huzur ile Mûsâ ailesinin, Hârûn ailesinin geriye bıraktığından kalıntılar vardır. Onu melekler taşımaktadır. Eğer inanmış kimseler iseniz bunda şüphesiz, sizin için kesin bir delil vardır.”⁹⁹

“Tâbût, İsrail oğulları arasında elden ele dolaşan ve içerisinde peygamberlerin mirası, Musa’nın asası, Hârûn’un sarı sarığı vb. emanetler bulunan bir sandıktır ki, savaşa gittiklerinde onu da önlerinde götürürler; böylece onunla teberrük ederek düşmana karşı zafer ümit ederlerdi. Sekîne, aslında sükûnet gibi (sükûn) kökünden vakar, sebat, güven, gönül rahatlığı demektir ki, dilimizde de sekînet (huzur) denir. Hafifliğin ve telaşın zıddıdır. Bir de tanınan ve kendisiyle huzur ve rahatlık hissedilen bir işarete, bir alâmete “sekîne” denir. Meselâ bir ordu için sancak bir sekînedir. İsrail oğullarının tâbutuna böyle bir sekîne konulmuştu ki, o bir şekil, bir sûret idi. O sûretin bir halinden veya hareketinden yardım manası anlayarak kalplerinin görüp sükûnet bulduğu alâmete de sekîne denilmişti. Burada bunun maddî ve manevî ne olduğuna dair rivayetlerden bazıları şöyledir: Sekîne, İsrail oğullarında zebercedden veya yakuttan iki kanatlı ve kedi gibi başı ve kuyruğu bulunan bir resimdir. İnilti çıkarır, inledikçe tabutu alıp düşmana doğru giderler, inilti durdukça dururlardı. Hz. Ali’den: İnsan yüzüne benzer yüzü olan bir “rih-i heffafe” yani hoş bir rüzgârdır. Sekîne, Hz. Mûsâ ve Hârûn ile onlardan sonraki İsrail oğullarının peygamberlerine inmiş kitaplardan Cenab-ı Allah’ın, Talût ve askerlerine yardım ihsan edip düşmanları savacağına dair bazı müjdelerdir.”¹⁰⁰

İsrail oğulları maddiyata önem veren bir karaktere sahip olduğu için önlerinde görünür bir sembol olmadan savaşmak için hazır olamıyordu. Hatta onlar savaşın dışında bile zaman zaman bu tabiatlarını ortaya koymuşlardı. Mısır’dan kaçarken Kızıldeniz’i geçip Firavundan kurtulunca peygamberleri Hz. Mûsâ’dan (a.s.) kendileri için ilah yapmasını istemişlerdi. “İsrail oğullarını denizden geçirdik, orada kendilerine mahsus birtakım putlara tapan bir kavme rastladılar. Bunun üzerine: *Ey Musa! Onların tanrıları olduğu gibi, sen de bizim için bir tanrı yap! Dediler. Musa: Gerçekten siz cahil bir toplumsunuz, dedi.*”¹⁰¹ Başka bir defasında Hz. Mûsâ (a.s.) Tûr Dağı’na vahiy almaya gidince, “İşte sizin tanrınız budur, Mûsâ onu Tûr Dağı’nda aramaya gitti” diyen Samirî’nin yaptığı buzağıya tapanlar bile çıkmıştı.¹⁰²

Hâlbuki ümmet-i Muhammed görünür sembollerden daha çok işin ruhuna önem veren, maddî remizlerden ziyade manevî işaretlerle işlerini yürüten bir millettir. Cihaddaki bir mü’min için düşmana saldırmadan önce okuyacağı birkaç ayet Kur’ân, fırsat bulursa kılacağı iki rekât namaz en güzel sekînettir. Ancak günümüzde Müslümanlar da görselleşmeden fazlasıyla nasibini almış; hızla gelişen tv, telefon, tablet ve sosyal

⁹⁹ el-Bakara 2/248.

¹⁰⁰ İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 301; Yazır, *Hak Dini*, II, 143.

¹⁰¹ el-A’râf, 7/138.

¹⁰² Tâ Hâ 20/88.

medya gibi iletişim araçları sayesinde Müslümanlar arasında da görsellik çok ileri boyutlara ulaşmıştır. Bundan dolayı öğrencilerin ayet ve hadisleri ezberleme seviyesi her geçen gün azalmakta ve ilmin seviyesi gittikçe irtifa kaybetmektedir.

3.2.2. Eşlerin kendileriyle huzur bulmak için yaratılması

İnsan kelimesinin anlamları arasında ünsiyet (yakınlık) kuran anlamı olduğu için, bazı ayetlerde kendi cinsinden olan eşinin yaratılmasıyla huzur bulup sakinleştiği belirtilir.

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا

“Allah sizi bir tek nefisten yaratan ve kendisi ile huzur bulsun diye eşini de ondan var edendir.”¹⁰³

Hangi ırktan olursa olsun bütün insanların Hz. Âdem’den (a.s.) doğduğunu, buna işaret için ayette ‘sizi bir tek nefisten yarattı’ şeklinde belirtildiğini görüyoruz. Bu birbirine üstünlük sağlamak için değil, ünsiyet kurmak için bir vesile olmalıdır. M. Hamdi Yazır, insan olma vasfıyla herkesin eşit olduğunu şöyle ifade etmektedir:

“Ey Kureyş, ey Arap kabileleri, ey Arap ve Arap olmayan Âdem ve Âdem evlatları! Allah sizin hepinizi bir sülâle, bir tek cins, bir cemiyet, bir ümmet olmak üzere bir nefisten, bir tinet ve ruhtan yarattı. Âdem nefsi veya beşerî nefis veya insani nefis denilen o bir tek nefsin eşi olan dişisini de, yani Havva’yı da ondan yarattı. İnsanın eşini yine insandan yaptı. İkisi de insandır, ikisi de beşerdir ve biri öbürünün tamamlayıcısı eşidir. *“Size sizin nefisleriniz cinsinden eşler kıldı”¹⁰⁴* Bundan dolayıdır ki, siz erkeğiniz ve dişinizle iki ayrı nefisten değil, bir nefis cinsindensiniz. Allah onun eşini de onun cinsinden kıldı ki, o erkek nefis o dişi nefis olan eşine sükûn bulsun diye. Onda kendinden bir özellik görüp onunla ünsiyet etsin ve aralarında izdivacı sağlamak suretiyle heyecanını yatıştıracak bir sevgi ve itmi’nân bulsun da ondaki emanet bunda karar kılsın. Bir tek nefisten erkek ve dişi nevilerinin yaratılmasının hikmeti de budur.”¹⁰⁵

3.2.3. Düşmanlarına karşı Allah’ın, Resûlüne ve mü’minlere sekînet indirmesi:

Allah Teâlâ’nın düşmanları karşısında Resûlüne ve mü’minlere sekînet vererek onları rahatlatıp huzura kavuşturduğuna böylece zafer verdiğine şöyle değinilir:

ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنْزَلَ جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ

“Sonra Allah, Resûlü ile mü’minler üzerine kendi katından güven duygusu ve huzur

¹⁰³ el-A’râf 7/189.

¹⁰⁴ en-Nahl 16/72.

¹⁰⁵ Yazır, *Hak Dini*, IV, 189.

indirdi. Bir de sizin göremediğiniz ordular indirdi ve inkâr edenlere azap verdi. İşte bu, inkârcıların cezasıdır.”¹⁰⁶

“Huneyn Savaşı’nda sabahın alacakaranlığında müşrik ordusu tarafından ok yağmuruna tutulan Müslüman ordusu dağılmaya yüz tutmuştu. Çünkü onlardan bazıları çokluklarına güvenip “Bu ordu yenilmez” demişlerdi.”¹⁰⁷

“İşte çoklukla övünmek, ruhî hezimet, sarsıntıya, sıkıntı ve müşkülâta götürür insanı. Bütün genişliğine rağmen dünya bile dar gelir. Bu aynı zamanda hissî hezimetin, geri dönmeyenin, firar etmenin de sebebi olur. Resûlullah’ın uyarısıyla geri dönüp toparlanarak tekrar düşmana saldırdılar. Bozgundan sonra Allah, peygamberine, mü’minlere güvenlik verdi. Allah’ın indirdiği güvenlik sanki bir örtüdür. Çarpınan kalpleri tespit eder, dağılan infialleri sükûnete erdirir. “Görmedikleri ordular indirdi.” Bu ordunun mahiyetini ve tabiatını bilemeyiz. “*Rabbinin ordularını ancak kendisi bilir.*”¹⁰⁸ Kâfirleri ölümle, esaretle, idamla, hezimetle azaba uğrattı.”¹⁰⁹

Mü’minlerin görevi Allah yolunda cihad etmektir. Bu cihadın başarıya ulaşip zaferle sonuçlanması, ancak Allah’tan (c.c.) beklenmelidir. Huneyn Savaşı’nda olduğu gibi ordunun düşman ordusundan daha kalabalık ve teçhizat bakımından daha üstün olmasına aldanıp yersiz gurura kapılmak, mağlubiyeti hazırlayan bir aldanış olur. Hâlbuki mü’min zafer için kendisinde bir güç olduğu vehmine kapılmadan yalnızca Rabbinin yardımına güvenir. Üzerine düşen görevi yerine getiren mü’minleri, Allah elbette yarımsız bırakmaz. “*Haberiniz olsun ki Allah, iman edenler tarafından müdafaa edecektir.*”¹¹⁰ Yani Allah, mü’minlerden kâfirlerin saldırılarını def edecektir.

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيْمَانِهِمْ وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا

حَكِيمًا

“O, inananların imanlarını kat kat artırmaları için kalplerine huzur ve güven indirendir. Göklerin ve yerin orduları Allah’ındır. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”¹¹¹

“Sekînetin inmesi, yaratılması ve meydana gelmesi demektir. Şanının yüksekliğine işaret için ‘inzal’ denilmiştir. Allah Teâlâ’nın kuluna nimetini indirmesi ihsanı demektir

¹⁰⁶ et-Tevbe 9/26.

¹⁰⁷ İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 343.

¹⁰⁸ el-Müddessir, 74/31.

¹⁰⁹ Seyyid Kutub, *Fî Zılâl*, III, 1617.

¹¹⁰ el-Hac 17/38.

¹¹¹ el-Fetih 48/4.

ki ya o şeyin kendisini indirmekle olur. Kur’ân’ın indirilmesi gibi yahut da sebeplerini indirip ona yol göstermekle olur. Demiri vesâireyi indirmek gibi.”¹¹²

Âlûsî de sekînet için inzâl (inmek) kelimesinin kullanılmasını sebebini şuna bağlamaktadır: “Bununla beraber burada kondurmak, kalplerini sekînete konak ve karargâh yapmak manasına da olur. Hz. Ali’den (r.a.) “Sekînet mü’minin kalbine yerleşip onu güvenli kılan melektir” diye rivayet vardır.”¹¹³

M. Hamdi Yazır, İsrail oğullarının sekînetiyle Ümmet-i Muhammedin sekînetinin farkına şöyle işaret etmektedir:

“Sekînenin yeri ancak kalptir. Allah Teâlâ, bu ümmet için sekînetin oluşmasına kendilerinin dışında bir alâmet yapmamıştır. Onlar için, onun kalplerinde oluşmasından başka bir alâmet yoktur. Bu ümmetin sekîneti İsrail oğullarında olduğu gibi dışarıdan bir delile muhtaç olmaksızın bizzat kendi nefsinde kendine delildir. Sekînet şu iştir ki, nefis onunla kendisine yapılan vaade veya kendisinde oluşan bir isteğe gönül hoşluğu ile razı olur ve o konuda sükûnet bulur. Buna sekine veya sekînet denilmesi şunun içindir ki, bu meydana gelince nefsin diğer bir yöne olan esintilerini keser atar. Nitekim bıçağa sikkîn denilmesi onunla sahibinin kesecek şeyleri kesmesinden dolayıdır ve bu kelime sükûndan alınmadır. Sekînet nefsin doyum duyduğu şey üzerine sübut verir ki, isterse hareket olsun farketmez. İşte sekînetin hakikati budur. Ancak bir yoklama veya bizzat görmekle olur. Bu sebeple mü’minlerin üzerine iner ve inmesiyle onları bulundukları iman mertebelerinden müşahede makamına nakleder. Böyle müşahede ile imanlarını katlar.”¹¹⁴

إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا

“Hani inkâr edenler kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmişlerdi. Allah ise, Peygamberine ve inananlara huzur ve güvenini indirmiş ve onların Takvâ (Allah'a karşı gelmekten sakınma) sözünü tutmalarını sağlamıştı. Zâten onlar buna lâayık ve ehil idiler. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.”¹¹⁵

“Hudeybiye Antlaşması’nı yazılması sırasında Süheyl b. Amr’ın “Rahman ve rahîm olan Allah’ın adıyla” diye yazmak istemeyişile birlikte Müslümanların o yıl umre yapmalarına da engel olması, ayette cahiliye taassubu olarak isimlendirilmiştir. Müslümanların çok ağırla giden antlaşma maddelerine rağmen Resûlullah’ın telkiniyle antlaşma imzalanmış, elçi olarak Mekke’ye gönderilen Hz. Osman’ın alıkonulmasının gerginliğiyle iki taraf arasında çıkması muhtemel bir savaş önlenmiş, Müslümanların kalbine Lâ ilâhe illallah olan takvâ kelimesini yerleştirerek sükûnete kavuşmalarını sağlamıştır. Said b. Müseyyeb, Ebû Hureyre’nin (r.a.) Resûlullah’tan şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “İnsanlarla Lâ ilâhe illallah deyinceye kadar savaşmakla emrolundum. Bunu söylediklerinde İslâm’ın

¹¹² Ragıb el- İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 490.

¹¹³ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XIII, 246.

¹¹⁴ Yazır, *Hak Dini*, VII, 159.

¹¹⁵ el-Fetih 48/26.

hakkı olan hariç canlarını ve mallarını benden korumuş olurlar, hesapları ise Allah'a aittir.”¹¹⁶ Hudeybiye Antlaşması müddetince buna karşı direnen Kureyş için Kur’ân’da şöyle buyurulmuştur: “Onlara Allah’tan başka tanrı yoktur, denildiği zaman kibirle direnirlerdi.”¹¹⁷ Allah (c.c.), Resûlünün ve mü’minlerin kalbine sabır, itmi’nân ve vakarı yerleştirerek, müşriklerin kendilerini Kâbe’yi tavaf etmekten alıkoyması ve antlaşmaya Bismillahirrahmanirrahim ve Muhammed Allah’ın Resûlüdür ifadesinin yazdırmamasından kaynaklanan inkisarlarını gidermiştir.”¹¹⁸

3.2.4. Resûlullah’ın duasının ashab için sekînet olması

حُذِّ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلَّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (Onların kalplerini yatıştırır.) Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”¹¹⁹

İbn Âşûr, cihada katılmayarak geri kalanlar için, ayette tevbenin şartı olarak gösterilen hususu şöyle ifade etmektedir:

“En büyük infak, müslüman askerler için hazırlanan malın tükenmesiyle Tebuk seferinde gerekmiştir. Rivayete göre savaştan geri kalanlar günahlarını itiraf etmek üzere Resûlullah’a geldiklerinde, “İşte savaştan geri kalmamıza sebep olan mallarımız, bunları sadaka olarak al da bizi temizle ve bizim için bağışlanma dile!” diye ricada bulunmuşlardı. Resûlullah (s.a.) ise, “Ben sizin mallarınızdan bir şey almakla emrolunmadım” diye cevap verince bu ayet nazil olmuş, Nebî de (a.s.) mallarından sadaka almıştır. “Onların mallarından” ifadesindeki “Onlar” zamiri, önceki ayetteki “Günahlarını itiraf edenlere” aittir. Aynı zamanda ayet sadakanın malları arındırıp temizlediğine işaret etmektedir. Tezkiye, bir şeyi arındırmaktır. Yani çok hayır yapmaktır. Anlam, “Bu sadaka günahları için keffarettir ve büyük sevapları celbedicidir” şeklindedir. “Onlar için dua et” bölümünden dolayı malını sadaka olarak getirenler için Resûlullah şöyle dua ederdi: “Allahım! Falancaya ve ailesine rahmet et.” Zira salât, Allah’tan olunca rahmet, peygamberden olursa dua anlamındadır.”¹²⁰

Peygamberin duasının ashab için “seken” olmasını ise, İbn Âşûr şöyle yorumlamıştır:

“Senin duan onlar için sekînettir” bölümü, Resûlullah’ın (s.a.) onlar için dua etme gerekçesini ortaya koymaktadır: Gönüllerini yatıştırıp rahatlatan, korku vb. şeylerden emin kılan sekînet. Çünkü korku endişe ve kafa karışıklığını beraberinde getirir, kişiyi istikrarsızlaştırır. Çocuklarının ıslahı ve salih amellere yönelmesi için dua ettiğinden dolayı eşin bir adı da “seken” dir. Ayetin “Allah semi’ ve basîrdir” diye bitmesi onlar için dua et emrine uygun bir sonlandırmadır. Duayı işitip ona karşılık veren ve peygamberin duasının bütün işlerde onlar için en büyük yarar ve hayır olduğunu bilendir.”¹²¹

Cihad, vücut sağlığı yerinde olan Müslümanlara farzdır. Bu görev için cepheye gidenlere destek olmak, onları teçhiz edip donatmak, geride kalan ailelerine bakmak

¹¹⁶ Buhârî, İman, 17; Müslim, İman, 36 (22).

¹¹⁷ es-Sâffât 37/35.

¹¹⁸ Taberî, Câmiu’l-Beyân, XXII, 251-253.

¹¹⁹ et-Tevbe 9/103.

¹²⁰ İbn Âşûr, et-Tahrîr ve’t-Tenvîr, XI, 23.

¹²¹ İbn Âşûr, et-Tahrîr ve’t-Tenvîr, XI, 23.

gidemeyen müslümanların görevidir. Çünkü müslümanlar büyük bir ailedir. Savaşmaya gidemeyen de hiç olmazsa malıyla cihad ederek onları bakıp desteklemeli ve cephede savaşan mücahidlerin gözünün arkada kalmamasını sağlamalıdır. Resûlullah'ın (s.a.) “Kim Allah yolunda cihad eden bir gaziye tam olarak teçhiz ederse, o gazi ölünceye veya savaştan dönünceye kadar sevabına iştirak eder”¹²² hadisi, bu konuda yeteri kadar teşvik edicidir. İslâm'ın zirvesinde yer alan cihad gibi bir ibadetten mahrum olanlar, hiç olmazsa cihad edenleri mallarıyla destekleyerek, ayetin işaret ettiği gönül huzuruna kavuşmaya gayret etmelidir.

3.2.5. Sana bey'at eden mü'minlere Allah'ın sekînet indirmesi

لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا
“Şüphesiz Allah, ağaç altında sana bîat ederlerken inananlardan hoşnut olmuştur. Gönüllerinde olanı bilmiş, onlara huzur, güven duygusu vermiş ve onlara yakın bir fetih nasip etmiştir.”¹²³

Hudeybiye'de hayatları pahasına da olsa Hz. Peygamber'i destekleyeceklerine, savaşıldığı takdirde kaçmayacaklarına yemin eden 1400 sahâbî, Allah'ın rızasına (rıdvân) nâil olmuşlar, ayrıca bunlar Kur'ân'da zikredildiği için kıyamete kadar hayırla anılma şerefine ermişlerdir. Âyette zikredilen hoşnutluğun Arapçası “rıdvân” olduğu için bu yeminli söz vermenin (bey'atın) adına “bey'atü'r-rıdvân” da denilmiştir. Altında bey'atın yapıldığı semüre ağacı da bu olaydan sonra “şeceretü'r-rıdvân” adını almıştır.”¹²⁴

“Peygamberimizin 27. âyette zikredilen bir rüyasını umrenin hemen gerçekleşeceği şeklinde yorumlayan Müslümanların, yolları kesilip umreleri engellenince nasıl bir moral bozukluğuna ve kafa karışıklığına kapıldıklarını kestirmek zor değildir. Ama Allah “onların gönüllerinde olanı” yani içine düştükleri huzursuzluk ve bunalımı bildiği için derhal rahmet kapılarını açmış, yüreklerine su serpmiş, heyecan ve öfkelerini huzura çevirmiştir. Bu ruh fırtınasını temsil eden Hz. Ömer, Peygamber Efendimizin ve Hz. Ebû Bekir'in açıklamaları üzerine sakinleşmiş, heyecanla söylenmiş sözlerinden dolayı da pişman olmuş, telâfi için ibadetler yapmış, sadakalar dağıtmıştır. “Gönüllerde olanı” iman, ihlâs ve bağlılık olarak yorumlayanlara göre de Allah, ashabın heyecan sebebiyle edep sınırlarını zorlayan davranışlarını gönüllerindeki iman ve sevgi sayesinde bağışlamış, heyecanlarını teskin etmiştir.”¹²⁵

¹²² İbn Mâce, Cihad, 2758.

¹²³ el-Fetih 48/18.

¹²⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, 227; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 190.

¹²⁵ Karaman ve diğ., *Kur'an Yolu*, V, 76.

Bazen heyecan ve coşku sebebiyle insanın söylediği sözlerden sonradan pişman olması mümkündür. Hz. Ömer gibi samimi bir mü'minin ve bazı sahabilerin Resûlullah'a (s.a.) karşı yaptığı itiraz, zahire göre hüküm vermek olarak değerlendirilmelidir. Zira Hudeybiye Antlaşması'nın müslümanların aleyhine görünen oldukça ağır hükümleri vardı. Ayrıca Mekke'de iken her gün Kâbe'yi görüp ziyaret etmeye alışmış müslüman muhacirler, altı yıldır onun hasretiyle yanıp tutuşmuşlar; şimdi ise uzaktan gördükleri Beytullah'ı ziyaret edemediği geri dönmek gibi bir mahrumiyete katlanmak zorunda kalmışlardı. Oysa onlar Resûlullah'ın gördüğü rüya üzerine bu yolculuğa çıkmışlardı. Peygamberlerin rüyalarının gerçekleşeceğini bildikleri için de Kâbe'yi ziyaret edeceklerinden emin idiler. Bu yüzden heyecana kapılarak söyledikleri sözlerden ötürü Resûlullah (a.s.) kendilerine herhangi bir sitemde bulunmadı. Vahiyle hareket eden Peygamber'e itiraz etmek gibi bir hataya düşmelerine rağmen, niyetlerinin samimi olduğunu bildiği için onlara darılmadı. Çünkü *“Mü'minin niyeti amelinden hayırlıdır”*¹²⁶ şeklinde bildiren de O'dur. Medine'ye dönüş için hareket ettiklerinde nazil olan bu sûrenin ayetleriyle kalplerine bir sekînet inerek onları rahatlattı, yaptıklarına pişman oldular. Aradan geçen zaman ve hadiseler Resûlullah'ı (a.s.) haklı çıkardı. Müslümanlar iki yıl geçmeden Mekke'nin fethine muvaffak oldular.

3.3. İtmi'nân اِطْمِنَان

İtmi'nân sakinleşmek, rahatlamak ve yatışmaktır. İnsan sakinleştiğinde اِطْمَنَّ الرَّجُلُ : “Adam sakinleşti” denir. Sîbeveyh kelimenin taklibe uğradığını, aslının طَمَن olduğunu söylerken, Ebû Amr bunun tersini iddia etmiştir. Sîbeveyh, bu görüşüne طَمَن kelimesinin ziyadesiz olmasıyla delil getirmiştir. طَمَنَّ kelimesi ise ziyadelidir. اَلَّذِينَ آمَنُوا “Onlar, inananlar ve kalpleri Allah'ı anmakla huzura kavuşanlardır”¹²⁷ ayeti, “Allah'ın birliği anıldığında şüphe etmeden O'na iman ederler” manasındadır. Yer basık ve alçak olduğunda اِطْمَنَّتْ اَلْأَرْضُ denir. Bir kişinin gönlü bir

¹²⁶ Tirmizî, Zühd, 17.
¹²⁷ er-Ra'd 13/28

şeye ısınıp kandiğinde *يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ* denir. *“Ey huzur içinde olan nefis!”*¹²⁸ ayetinde “İman ile tatmin olup Rabbine gönülden boyun eğen kişi” kastedilmiştir. *“HAYIR (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için demişti.”*¹²⁹ ayetinde ise İbrahim’in (a.s.) gayba iman ettikten sonra diriltme hadisesini bizzat görerek kalbinin mutmain olması için bir talebidir.¹³⁰

İtmi’nân Kur’ân’da değişik ayetlerde sakinleşmek, rahatlamak, yatışmak, kişinin gönlünün bir şeye ısınıp kanması ve huzura ermesi gibi farklı anlamlarda kullanılmıştır.

3.3.1. Kalbin imanla mutmain olması

Bazen duyularak elde edilen bilgilerle insan zihni gelgitlerle bocalamaktan kurtulamaz. Oysa bizzat içinde bulunularak tecrübe edilen hadiseler, kalpteki inanma duygusunu tatmin edip rahatlamaya yol açar. Aşağıdaki ayette Hz. İbrahim’in de bu şekilde bir bilgiye ulaşma isteğinde bulunduğunu görmekteyiz.

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ ارْنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى قَالَ أَوْ لَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَى وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قُلُوبِي

*“Hani İbrahim, “Rabbim! Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster” demişti. (Allah ona) “İnanmıyor musun?” deyince, “Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için” demişti.”*¹³¹

Hiz. İbrâhim’in öldürüp parçaladığı, sonra çağırınca dirilip gelen kuşlar olayı hakka’l-yakîn yoluyla kesin bilgiye ulaşmanın örneğidir. Önceki ayetlerde Nemrud’a karşı, rabbinin birliğini, kudretini, diriltten ve öldüren olduğunu açıklayan Hz. İbrâhim’in bu sorusunun şüpheden kaynaklanmadığının ortaya çıkması için Allah “İnanmıyor musun?” diye sormuştur. Hz. İbrâhim de “Kalbimin tatmin olması için diye!” maksadını açıklamıştır.

Elmalı’lı M.Hamdi, Hz. İbrâhim’in (a.s.) ‘ölülerin nasıl diriltildiğini’ görme isteğinin inanmamaktan değil, kalbinde sekînet oluşması arzusundan kaynaklandığını belirtir:

¹²⁸ el-Fecr 89/27

¹²⁹ el-Bakara 2/260.

¹³⁰ İbn Manzûr, *Lisân*, 2705.

¹³¹ el-Bakara 2/260.

“İbrahim (a.s.) kalbinde sekînenin oluşması için başlangıçta itmi’nân istedi. Çünkü ona diriltmenin yönleri çeşitli gelmişti, kendisini her taraftan çekiştiriyordu. Allah ona nasıl olduğunu gösterince o çeşitli yönlerden gelen çekiştirmelerle duyduğu acı ve sıkıntıdan sekînete eriverdi. İşte böyle istenilenin meydana gelmesi veya elde edilmesinden duyulan kaygı o istenilen şey hakkında sekînetin başı olduğu gibi korkulan şeylerde de tam manası ile böyle olur. İnsan böyle imanın şartlarını tamamlayıp yerine oturtunca haktan o mü’minin kalbine bir doğuş meydana gelir ki, o doğuşa zevk denilir.”¹³²

Hız. İbrâhim tarafından öldürüp parçalanan, sonra çağırınca dirilip gelen kuşlar olayını, mecâz olarak değil, hakîki anlamda Allah’ın izniyle ölülerin diriltilmesidir. Her şeye kâdir olan Allah için bu diriltme son derecede basit bir iş olup bunun bir peygamberin çağırmasıyla vukû bulması da bir mûcizedir. *Kur’ân Yolu Tefsîri’nde* bu konu ile ilgili şu tespit yapılmaktadır:

“Allah’ın izin, ilim ve kudretiyle hâsıl olan, gerçekleşen mûcizeleri te’vil etmek, “öldürmeyi, parçalamayı, dağlara dağıtmayı, çağırmayı, diriltmeyi...” dil bakımından kelimelere yüklenmesi mümkün olmayan mânalara çekmek gereksiz ve yersizdir. Aslında bir canlının alıştığımız kanun ve kurallar içinde meydana gelmesi ve bir müddet sonra hayatının sona ermesi de çok büyük bir olaydır, insanların örneklerden hareket ederek bile benzerini yapamadıkları mûcizelerdir, Allah’ın irade ve kudreti dikkate alınmadığı takdirde açıklanması da mümkün olmayan vâkıalardır. Bunların mûcizelerden farkı –mûcizeler, daha önceden görülmemiş ve alışılmamış yollardan ve şekillerde olurken– onların, alışılan, âdet, sünnet ve kanun haline gelmiş bulunan usul ve yollarla hâsıl olmasından ibarettir.”¹³³

مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللَّهِ
وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

*“Kalbi imanla dolu olduğu halde zorlanan kimse hariç, inandıktan sonra Allah’ı inkâr edenve böylece göğsünü küfre açanlara Allah’tan gazap iner ve onlar için büyük bir azap vardır.”*¹³⁴

Ebussuûd Efendi’ye göre, “Allah’ın ayetlerini iman ettikten sonra can korkusu veya bir uzvunu kaybetme endişesi olmaksızın inkâr edenlere Allah’tan bir gazap iner ve azaba düşer olurlar. Ancak böyle bir ikrah karşısında kalbi imanla dopdolu olduğu halde diliyle inkâr edenler hariç. Akîdesini değiştirmeden diliyle inkâr ettiğini söylemek gerçekte küfür değildir. Bu ayette imanın kalp ile tasdik olduğuna delil de vardır. Burada tekrar Allah ismi celilinin sarahaten getirilmesi, korkutma amaçlı olup azabın büyüklüğünü te’kid etmek içindir. Yani bundan büyük suç olmaz demektir.”¹³⁵

Ebussuûd Efendi tefsirinde, âyetin inmesine sebep olan İslâm’ın ilk şehidleri Yasir, Sümeyye ve oğulları Ammar’dan (r.a.) da bahsetmiştir:

¹³² Yazır, *Hak Dini*, VII, 158.

¹³³ Karaman ve diğ., *Kuran Yolu*, I, 413.

¹³⁴ en-Nahl 16/106.

¹³⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, V, 143.

“Kureyşliler Ammar, babası Yasir, annesi Sümeyye’yi dinden dönmeye zorlamışlar, bunu kabul etmeyen Yasir’i öldürmüşler, Sümeyye’yi iki ayrı deveye bağlayıp kalbine mızrak saplayarak katletmişlerdi. Bunlar İslâm’ın ilk şehidleri olmuştur. Ammar ise, onların zorlamaları karşısında diliyle inkâr etmiş, Resûlullah’a Ammar’ın inkâr ettiği bildirilince, “Hayır, Ammar tepeden tırnağa iman doludur, iman onun etine ve kanına karışmıştır” şeklinde cevap vermiştir. Ammar ağlayarak Resûlullah’ın yanına getirilince gözyaşlarını silerek, “Seni zorlarlarsa yine onların istediğini söyle” diye onu teselli etmiştir. İkraḥ-ı Mülci¹³⁶ karşısında dil ile inkâr etmenin cevazına delil vardır. Tabii ki, babası Yasir’in yaptığı gibi dinine bağlı kalmak daha faziletlidir. Rivayete göre Müseylimetül-Kezzab iki Müslümanı yakalayarak, birincisine “Muhammed hakkında ne dersin?” diye sorunca “Allah’ın resûlüdür” demişti. “Ya ben?” Diye sorunca, “Sen de öylesin” demiş ve onu serbest bırakmıştı. Diğerine aynı soruyu sorunca, “Muhammed (a.s.) Allah’ın Resûlüdür” demiş, “Ya ben?” diye sorunca, “Ben sağırım” diye cevap verince onu öldürmüştü. Olay Peygamberimize aktarılnca, “Birinci kişi ruhsatı tercih etmiş, ikinci ise hakkı haykırıştır” diye buyurmuştur.”¹³⁷

İslâm’ı kabul eden kişi, imanın kendisine kazandırdığı meziyetle Yüce Yaratıcıdan başkasından korkmaz. Çünkü o artık gerçek kudreti tanıyıp idrak etmiş, esas korkulması gerekenin kendisi gibi insanlar değil, aziz ve kahhar olan Allah Teâlâ olduğunun farkına varmıştır. İmanın halâvetini tadan kişi, Firavunun sihirbazları gibi önceleri korkudan bir emrini iki etmedikleri Firavun’a karşı hakikati görüp korkmadan meydan okuyabilir. *“(Firavun) Şöyle dedi: “Ben size izin vermeden önce ona inandınız öyle mi! Hakikat şu ki o, size büyü öğreten ulunuzdur. Şimdi elleriniz ile ayaklarınızı tereddüt etmeden çaprazlama keseceğim ve sizi hurma dallarına asacağım! Böylece, hangimizin azabının daha şiddetli ve sürekli olduğunu iyice anlayacaksınız. Dediler ki: “Seni, bize gelen açık açık mucizelere ve bizi yaratana tercih edemeyiz. Öyle ise yapacağını yap! Sen, ancak bu dünya hayatında hükmünü geçirebilirsin.”*¹³⁸

Ammar b. Yasir (r.a.), ebeveyninin gözü önünde şehid edilmesinden dolayı, müşriklerden kurtulmak için diliyle inkâr etme ruhsatını kullanmıştır. Böylece bu ayetin inişine sebep olarak kendisinden sonra gelen müslümanlar için de büyük bir kolaylık sağlamıştır. Müseylime’nin yakaladığı ilk müslümanın yaptığını hatalı bulmayan Resûlullah’ın (s.a.) sözü de, bu ruhsatın müşriklerin şiddetli işkencelerine maruz kaldıkları Mekke dönemiyle sınırlı olmadığını gösterir. Diğer taraftan Müseylime’ye sağır olduğunu ifade eden ikinci müslüman ise, ‘hakkı haykırıştır’ sözüyle Peygamber’in (a.s.) övgüsüne mazhar olarak Yasir ve Sümeyye’nin (r.a.) yolunda olmayı tercih etmiştir. Her iki davranışın da örnek alınabileceği durumlar zaman zaman

¹³⁶ İkraḥ-ı Mülci: İtlâf-ı nefis (öldürme), kat’ı uzuv (bir organı kesme) yahut bunlardan birine götüren şiddetli darbe ile yapılan zorlamadır. (Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, Nesil Yayınları, İstanbul 1991, II, 150.

¹³⁷ Ebussuûd, *İrşâd*, V, 143.

¹³⁸ Tâhâ 20/71-72.

ortaya çıkabilir. Artık bunlardan hangisini tercih edeceği Müslümanın kendisine kalmıştır. Dileyen azimeti, dileyen ruhsatı kullanabilir.

3.3.2. Allah'ın yardımının mü'minlerin kalplerini yatıştırması

Düşman karşısında cihad eden mü'minlerin Allah'tan kendilerine yardım geleceğini bilerek savaşmaları, onların morallerini arttırır ve heyecanlarını yatıştırır.

وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ

“Allah, bunu size sırf bir müjde olsun ve kalpleriniz bununla yatışsın diye yaptı. Yardım ve zafer ancak mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi Allah katındadır.”¹³⁹

“Bedir Savaşı’nda Allah Teâlâ’nın melekler göndererek size yardım edeceğini müjdelemesi, gönüllerinizin yatışması ve Allah’ın size olan himayesini görmeniz içindir. Yoksa Allah’ın yardımı olmadan çokluk bir fayda sağlamaz. Allah kâfirlere karşı sizi üstün kılmak için kendi katından yardım edeceğini size va’detmiştir. النَّصْرُ kelimesindeki elif ve lam “ahd” içindir. Enfal sûresinde de aynı şekilde zaferi müjdeleyen ayet bulunmaktadır. Müteakip ayetlerdeki يَفْتُلُوا ve يَخْبُوا ifadeleri kâfirler için kullanılan hezimetin bir çeşidi olarak Allah’ın ümmete yardımını bildirir.”¹⁴⁰

Günümüzde yıllardır acı ve ıstıraplarla boğuşan müslümanlar, “yok mu bu ıstırapı dindirecek bir el” diye adeta bir kurtarıcı aramaktadırlar. Hiç bitmeyen acılar ve peşpeşe yaşanan mağlubiyetler müslümanların ümidini kaybetmelerine, morallerinin dibe vurmasına yol açmıştır. Artık ufacak bir başarı bile onları sevindirmek için yeterli olmaktadır. Bu bazen bir müslüman ülkenin takımının rakibi olan başka din mensubu ülkeye karşı kazandığı bir müsabaka, ya da müslüman bir sporcunun rakiplerini yenmesi gibi küçük başarılarda tezahür eden aşırı sevinç sahneleriyle yaşanmaktadır. Artık kâfirlere karşı kazandığımız Bedir gibi zaferler olmadığı için bunlarla kendimizi avutup kısa bir süreliğine de olsa sevinip rahatlıyoruz.

وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“Allah bunu, sadece bir müjde olsun ve onunla kalpleriniz yatışsın diye yapmıştı. Yoksa yardım ancak Allah katındandır. Şüphesiz Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”¹⁴¹

¹³⁹ Âl-i İmrân 3/126.

¹⁴⁰ İbn Atıyye, *el-Muharrer*, I, 505.

¹⁴¹ el-Enfal 8/10.

Mü'minlerin Bedir Savaşı'nda yardım isteklerine Allah Teâlâ birbiri peşinden bin melek göndererek yardım edeceğini haber vermişti. Rablerinin onların isteğini yerine getirmesi, kendilerine müjde vermek ve kalplerinin yatışması içindi. Mü'minlerin zaferi Allah'tan bilip başkasından beklememesi Kur'an'ın yerleştirmek istediği esas inanç prensibidir.

Seyyid Kutub'a göre, "Müslümanlar görevlerini yaparken yeteri kadar enerjilerini sarfetmeleri ve Allah'ın zaferi göndereceğine güvenmeleri kendileri için kâfidir.

"Mü'minler güçlerini sonuna kadar kadar harcamalı ve pratik tehlike karşısında hemen ilk sarsıntıyla mağlup olmamaları için, Allah'ın emrine itaat ederek yürümelidir. Artık bundan sonra kendilerine hâkim olan, idare eden ilâhî kudretin vazifesi başlar. Bunun gerisinde kalanlarsa sırf gönülleri yatıştırıcı bir müjde ve kalplere sebat verici, pratik tehlikeler karşısında direnecek kudret verici unsurlardır. Müslüman topluluğun kendileri ile birlikte Allah'ın askerlerinin de savaştığını hissetmeleri, kalplerinin yatışması, güvene ulaşması ve savaşta sebat göstermeleri için kâfidir. Bundan sonra ancak zafer gelecekse eğer, yalnız Allah indinden gelir. Çünkü Allah'dan başka kimse zafer nasib etme gücüne sahip değildir. O Aziz'dir, kendi emrini üstün getirmeye gücü yeter. Hakîm'dir, her emrini yerli yerince yerleştirir."¹⁴²

3.3.3. Namazla itmi'nâna kavuşmak

İslâm'ın direği olan namaz, imandan sonra insanı en çok itmi'nân ve huzura kavuşturan bir ibadet olarak hiçbir durumda asla ihmal edilmemesi gereken en temel ibadettir.

فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَادْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْفُوتًا

"Namazı kıldınız mı, gerek ayakta, gerek otururken ve gerek yan yatarak hep Allah'ı anın. Güvene kavuştunuz mu namazı tam olarak kılın. Çünkü namaz, mü'minlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır."¹⁴³

Savaş anında namazın nasıl kılınacağına dair kolaylıktan bahseden ayetle ilgili Kurtubî şunları ifade etmektedir:

"Korku namazını bitirdiğinizde kalp ve dilinizle ayakta, otururken ve yanınız üzerinde yatarken özellikle savaşta tekbir, tehlil ve yardım isteyerek Allah'ı anın. Bu ifadenin bir benzeri şu ayette de vardır: "Bir toplulukla karşılaştığınızda sebat edin ve Allah'ı çok anın ki başarıya erişesiniz."¹⁴⁴ "Daru'l-Harpte namaz kıldığınız zaman korkar ya da hastalık endişeniz olursa, hayvan üzerinde ya da ayakta veya oturarak; ayakta durma imkânı

¹⁴² Kutub, *Fî Zılâl*, III, 1484.

¹⁴³ en-Nisâ 4/103.

¹⁴⁴ el-Enfal 9/45.

bulamazsanız yanınız üzerinde yatarak namaz kılın” manasında olduğu da söylenmiştir. Şu ayette bu anlam açıkça desteklenmiştir. “Eğer korkarsanız namazlarınızı yürüyerek yahut binek üzerinde kılın.”¹⁴⁵ Korku gidip güvene kavuştunuz mu rükünleriyle ve kemaliyle, mukim iken de rekâtları tam sayısıyla namazı kılın. Çünkü namaz mü’minler üzerine vakitleri tayin edilmiş olarak farz kılınmıştır”¹⁴⁶ demiştir.

Namaz, Allah’a karşı kulluk görevinin en ideal şekliyle gösterildiği bir ibadet olarak mü’minlere farz kılınmıştır. Ayette belirtildiği gibi savaş ve barış zamanında, yolculuk ve mukim halinde asla taviz verilmeyecek en temel görevdir. Mü’minlerin miracı olarak onları sükûnete erdirip ruhen arındırır ve itmi’nâna kavuşturur. Aynı zamanda namaz, mü’minlerin gam ve kederden kurtulup üzüntülerini dağıtarak rahatlamalarına yol açan en önemli sığınaktır. Hz. Huzeyfe (r.a.): “Resûlullah’ı (a.s) herhangi bir şey üzeceküzecek olursa namaz kılardı”¹⁴⁷ demiştir.

3.3.4. Mu’cizelerin mü’minlerin kalplerini yatıştırması

Peygamberler risaletlerinin ilk zamanlarında kendilerine inanan az sayıdaki mü’minler ile inkârcılar karşısında var olma mücadelesi verirken, Allah tarafından kendilerine verilen mucizeler mü’minlerinin onlara olangüvenini pekiştirir.

قَالُوا نُرِيدُ أَنْ نَأْكُلَ مِنْهَا وَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا وَنَعْلَمَ أَنْ قَدْ صَدَقْتَنَا وَنَكُونَ عَلَيْهَا مِنَ الشَّاهِدِينَ

“Onlar, “İstiyoruz ki, ondan yiyelim, kalplerimiz yatışsın. Senin bize doğru söylediğini bilelim ve ona (gözü ile) görmüş şahitlerden olalım” demişlerdi.”¹⁴⁸

“Havarilerin gökten bir sofrayı indir ifadesinin, Yakub’un (a.s.) oğullarının babalarına dediği gibi, *وَسَلَّ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْجَبَلَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا*” *“İçinde bulunduğumuz şehre ve aralarında geldiğimiz kabileye de sor.”*¹⁴⁹ Yani “şehir halkına ve kabile halkına sor” ayetinde bir benzeri görüldüğü üzere, muzafın hazfedilip muzafun ileyhin onun yerine geçmesiyle “Rabbinden isteyebilir misin?” anlamında olduğunu belirten Zuhaylî, “Mâide, üzerine yemek konulmuş sofradır. İsa (a.s.) havarilerine kalplerinin teskin olup, imanlarının artması ve peygamberlerinin nübüvvet iddiasının doğruluğunu tasdik etmeleri için yüce kudretin bir alâmeti olarak gökten indirilmiş ilahî sofradır. Bu kıssa, Hz. İsa’nın (a.s.) talebi üzerine peygamberliğinin insanlar tarafından tasdik edilmesi ve Allah’ın kudretinin bir nişanesi olmak indirdiği dokuzuncu mucizedir. Allah’ın kudretinin bunu yapmaya gücü yeteceğini bilmelerine rağmen havarilerin böyle bir istekte bulunmaları da şöyle açıklanmaktadır: Olayı bizzat görüp yaşayarak Allah Teâlâ’nın kudretine olan inançlarının pekişmesi ve Hz. İbrahim’in “*Kalbimin tatmin olması için ölümleri nasıl dirilttiğini bana göster.*”¹⁵⁰ ayetindeki gibi kalplerinin mutmain olmaları içindir. Zira duymakla elde edilen bilgide şüphe ve itiraz mümkünken, görerek elde edilen de böyle bir şey söz konusu olmaz.

¹⁴⁵ el-Bakara 2/239.

¹⁴⁶ Kurtubî, *el-Câmî*, II, 240.

¹⁴⁷ Ebû Dâvûd, *Salât*, 312 (1319); Nesâî, *Mevâkıf*, 46 (1, 289).

¹⁴⁸ el-Mâide 5/113.

¹⁴⁹ Yusuf 12/82.

¹⁵⁰ el-Bakara 2/260.

Bu sebeple havarîler Hz. İbrahim gibi “Kalplerimizin mutmain olması için” diyerek bu istekte bulunmuşlardı.”¹⁵¹

Kalbinin mutmain olup yakînî imana ulaşması için Hz. İbrahim’in (a.s.) yeniden dirilişin nasıl olduğunu görme isteği, havarîlerin de bu isteklerinin normal olduğuna delildir. Çünkü ‘ulu’l-azm’ bir peygamber olan Hz. İbrahim’in (a.s.) bu talebinin Hak Teâlâ tarafından yersiz bulunmaması, çevrelerindeki güç kuvvet sahiplerinden gelen çeşitli meşakkatlere katlanan bir avuç havarinin, tuttukları yolun doğruluğundan emin olmak için peygamberleri Hz. İsa’dan (a.s.) mucize göstermesini istemelerinin de absürd bir talep olmadığını gösterir.

3.3.5. Dünya hayatıyla tatmin olmak

Geçici bir hayat yaşanacak dünya ve onun zevkleriyle avunmak, ebedî olan ahiret hayatı için bir kayıp olmanın yanında sonu cehennem ateşiyle sonuçlanacak bir davranıştır.

إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنَّنُوا بِمَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ . أُولَٰئِكَ مَاؤُهُم النَّارُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ

“Şüphesiz bize kavuşacağını ummayan ve dünya hayatına razı olup onunla yetinerek tatmin olan kimseler ile âyetlerimizden gafil olanlar var ya işte onların kazanmakta oldukları günahlar yüzünden, varacakları yer ateştir.”¹⁵²

"Likâ", bir şeye ulaşmak demektir. Bu, Allah hakkında imkânsızdır. Zira Allah, sınırdan ve bir nihayeti olmaktan münezzehtir. Şu halde, bu tabirin "görmek" manasından mecaz olması gerekir. Nitekim birisini gördüğünde, "Falancayla karşılaştım" dersin. İnsanın, ölümden sonra mutluluğu, kendisinde marifetullahın tecelli edip bu nurun kendisini iyice aydınlatmasındadır. İşte bu tecellinin en ileri derecesi cemâlullahı görme olup her bir mü'min için en büyük saadet kabul edilmiştir. Öyleyse, kim bunu arzulamaktan gafil olur, ondan yüz çevirir ve ölümden sonra da yeme, içme ve cinsî münasebet gibi maddî zevkler bulma arzusuyla yetinirse, işte o kimse sapıklardan olur.”¹⁵³

“Allah Teâlâ ile karşılaşmayı beklemeyen ve hatırlarına asla bunu getirmeyen böyle kimselerin kalbinin, manevî lezzetleri talep etmekten uzak ve rabbanî bilgilerle meydana gelecek mutluluktan yoksun olduğunu bildiren Zemahşerî, ayrıca bu insanların maddî lezzetlere dalıp, sadece onlarla yetindiğini, “Ahirete karşılık dünya hayatına mı

¹⁵¹ Zuhaylî, *Tefsîru 'l-Münîr*, VII, 115.

¹⁵² Yunus 10/7-8.

¹⁵³ Râzî, *Mefâtih*, XVII, 212.

razı oldunuz?”¹⁵⁴ ayetinde ifade edildiği gibi değersiz fanî şeyleri, faydası çok bakî olana tercih ettiklerini belirtir.”¹⁵⁵

Râzî, dünyalık zevklere dalıp onlarla avunan bu insanlara karşılık, mutlu insanların niteliğini şöyle açıklamaktadır:

“Allah zikredildiğinde, onlarda bir çeşit korku ve ürperti meydana gelir. Kurân’da “*Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir.*”¹⁵⁶ buyurulmuştur. Bu hal kuvvet kazanıp güçlendiğinde onlar için, Allah’ı anmakla bir sükûn ve itmi’nân hâsıl olur. Nitekim Allah (c.c.), “*And olsun ki kalpler ancak, Allah’ı anmakla İtmi’nâna erer.*”¹⁵⁷ buyurmuştur. Bedbaht ve mutsuz kimselerin sıfatı, dünyanın fani, gayrimeşrû zevkleri peşinde koşarak tatmin olmalarıdır. İşte bu ayetteki “tatmin oldular” kelimesi bunu ifade eder. İtmi’nânın manası, onların kalblerinden bu ürpertinin kaybolmasıdır. Dolayısıyla onlar uyarıldıkları zaman kalbleri ürpermez, o kalbler âdeta Allah anıldığı zaman gibi olurlar. “Bir diğer sıfatları da, “ayetlerimizden gafil oldular” ifâdesidir. Onlar, Allah ile karşılaşmayı ömür boyu hatırına getirmeyen gafil kimselerdir demektir. Sonuçta bu dört sıfat, onların uhrevî ve manevî mutluluğu arzulamaktan çok, sadece maddî şeylerle meşgul olarak dünyevî mutluluktan başka bir şey düşünmediklerini gösterir.”¹⁵⁸

İnsan dünyada ne kadar müreffeh bir hayat yaşarsa yaşasın, gene de bir gariplik hissinden kurtulamaz. Bunun sebebi, beden olarak dünyaya ait olsa da ruhunun ilahi bir kaynaktan gelmiş olmasındandır. Nitekim ayet-i kerimede Allah Teâlâ, “*Rabbin meleklere demişti ki: Ben muhakkak çamurdan bir insan yaratacağım. Onu tamamlayıp, içine de ruhumdan üfürdüğüm zaman, derhal ona secdeye kapanın!*”¹⁵⁹ Aynı zamanda insan sürekli bir huzur ve mutluluk peşinde koşar. Bu arzusunu gerçekleştirebilmek için dünyada çok çeşitli arayışlara girer, değişik zevk ve hazlara yönelir. Oysa dünyada acı ve ölüm olduğu için bu tam manasıyla mümkün olamaz. İnsanın ebedî mutluluğu yakalayacağı yer, ancak bir daha ölümü tatmayacağı cennet hayatı olacaktır. Misafir olduğu hanede çok güzel bir şekilde ağırlanan konuklar nasıl bu nimetlerin sahibini görüp memnuniyetlerini belirtmek isterse, cennete girenlerin de bu kadar güzel nimetleri kendilerine ikram edeni görmek istemeleri de mutluluklarını taçlandırır. “*Güzel davranışlarda bulunanlara (Allah’ı görüyormuş gibi ibadet eden muhsinler) daha güzel karşılık (cennet) ve bir de fazlası vardır.*”¹⁶⁰

¹⁵⁴ et-Tevbe 9/38

¹⁵⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 35.

¹⁵⁶ el-Enfâl 8/2.

¹⁵⁷ er-Rad 13/28.

¹⁵⁸ Râzî, *Meîâtih*, XVII, 212.

¹⁵⁹ Sâd 38/71-72.

¹⁶⁰ Yunus 10/26.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا
وَالْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ

“İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah'a kıyidan kenardan kulluk eder. Eğer kendisine bir hayır dokunursa gönlü onunla hoş olur. Şâyet başına bir kötülük gelirse gerisin geri (küfre) dönuverir. O dünyayı da kaybetmiştir, ahireti de. İşte bu apaçık ziyanın ta kendisidir.”¹⁶¹

“Çölden Resûlullah’a gelen Benî Esed kabilesinden bazı bedevîler işlerinin rast gitmesi, çocuklarının sağlıklı doğması, hayvanlarının çoğalıp bollaşması sonucunda iman edip “İyi ki bu dine girdim, hep hayır elde ettim” diye sevinmişlerdi. Sıkıntılarla karşılaşp hanımları ya da cariyelerinin düşük yapmaları, hayvanlarının telef olması, kendilerine verilen zekâtın gecikmesi karşısında, “Zaten bu dine girmekle başıma her türlü felaket geldi” diye dinden dönmeleri sonucunda bu ayetin indiği belirtilmiştir.”¹⁶² Ayetin, refah düzeyinin artacağı ümidine bağlı olarak müslüman olan bazı bedevî Araplar’ın veya bir yahudinin İslâmiyet’i kabul ettikten sonra işlerinin ters gitmesi karşısında dinden çıkması üzerine indiği yönünde de rivayetler bulunmaktadır.¹⁶³

Bu ayetin tasvir ettiği karakterler *Kur’ân Yolu Tefsiri*’nde şöyle açıklanmaktadır:

“Allah’a kulluğu dünya hayatındaki rahatlık şartına bağlayan insanların tipik davranışları tasvir edilmekte, imanlarına pamuk ipliğiyle bağlı olan bu tür kimselerin işleri rast gittikçe Allah’a kulluk etmekten memnun oldukları, bir imtihan sıkıntısına mâruz kaldıklarında ise hemen bu statüden sıyrılmak istedikleri belirtilmektedir. Bir başka ifadeyle, Allah’ın istediği gibi kul olmaya çalışmak yerine, kulluk ettikleri Tanrı’nın kendi istedikleri gibi olmasını bekledikleri anlatılmaktadır. Aynı âyette belirtildiği üzere böyle kimseler hem dünyalarını hem âhiretlerini yitirmişlerdir ve apaçık ziyan içindedirler. Zira inançsızlığı açıkça ortaya koyan kimseler, tutarlı bir hayat çizgisi izleyebilme ve hiç değilse dünya yaşantılarını gerçek isteklerine göre sürdürebilme hususunda Allah’a şartlı kulluk edenlere göre daha yüksek şansa sahiptirler. Ayetin, “Allah’a şartlı olarak kulluk eder” şeklinde tercüme edilen kısmına, “Allah’a tereddütler içinde, tam inanmadan, sınırdaki kıyıda kulluk eder” mânaları da verilmiştir.”¹⁶⁴

Yüce Allah ilâhî fırçasıyla her zaman ve her yerde karşımıza çıkabilecek bir insan tipini tasvir etmektedir. Kâinatı yaratan Allah’a imanın tadına varamamış, bedeviler gibi çevresinin yönlendirmesiyle iman etmiş görünerek, dünyevî beklentiler uğruna Allah’a kulluk etmeyi işlerinin rast gitmesine bağlayan insanlar her devirde görülebilir. Bu

¹⁶¹ el-Hac 22/11.

¹⁶² Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, II, 126; Vahidî, *Esbâbu’n-Nüzûl*, s. 257.

¹⁶³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVI, 124-125; Râzî, *Mefâtih*, XXII, 12-14.

¹⁶⁴ Karaman ve diğ., *Kuran Yolu*, III, 718.

karakterdeki insanlar Allah'ı kişisel arzularına uygun bir mâbud olarak göremediğinde tekrar şirke yönelir. Böylece hem dünya hem de âhiretini zayi edenlerden olur, yoksa Allah'a herhangi bir zarar veremezler. “Eğer siz ve yeryüzünde olanların hepsi nankörlük (inkâr) etseniz, bilin ki Allah gerçekten zengindir, hamdedilmeye lâyıktır.”¹⁶⁵

3.3.6. Mü'minlerin kalbinin Allah'ı anmakla tatmin olması

Mü'minler yaptıkları her işte Allah'ın adını anarak adım atar, davranışlarını bu çerçevede geliştirir. Zor anlarında sığınabilecekleri en güvenilir mercî olarak Yüce Yaratıcıyı hatırlamak, onları kalben de rahatlatan en güzel sakinleştiricidir.

الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ

“Onlar, inananlar ve kalpleri Allah'ı anmakla huzura kavuşanlardır. Biliniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur.”¹⁶⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de birçok yerde zikir kelimesi Kur'ân'ın adı olarak geçmektedir.¹⁶⁷

“Bununla birlikte zikir masdar olarak “anmak” mânasına gelir; âyette bu mânanın yani dil veya kalp ile Allah'ın anılmasının kastedilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.”¹⁶⁸

Allah Teâlâ'nın doğru yolu gösterip hidayete erdirdiği kimseler, Allah'a gönülden inanan, Kur'ân'ı okumakla ve Allah'ın adını anmakla kalpleri huzur, ruhları sükûnete kavuşan kimselerdir.

Ayette kalpleri Allah'ı anmakla tatmin olup, eğlenceleri zikir olan ve teselliyi onda bulan mü'minleri, Allah Teâlâ tahsis yoluyla zikretmiştir. Kuşeyrî, bu insanların ruhlarını yalnızca Allah'ın zikriyle arındırdıklarını şöyle anlatmaktadır:

“Allah Teâlâ da kendilerini özellikle andığı için kalplerinde itmi'nân yerleşir. Denilmiştir ki, onlar Allah'ı andığında, Allah da onları anarak ruhlarını sevindirip rahatlatır ve onları kendisine sırdaş edinir. Allah Teâlâ; “Ben, kulumun hakkımdaki zannı gibiyim. O, beni andıkça ben onunla beraberim. O, beni içinden anarsa ben de onu içimden anarım. O, beni bir cemaat içinde anarsa, ben de onu daha hayırlı bir cemaat içinde anarım”¹⁶⁹ buyurmuştur. Artık onlar Allah'ın zikrinden başka bir şeyle hayattan tad almazlar. “Bir cemaat oturup Allah'ı zikrederse, mutlaka melekler etraflarını sarar, Allah'ın rahmeti onları bürür, üstlerine sekînet iner ve Allah onları yanında bulunanlara anar.”¹⁷⁰

¹⁶⁵ İbrahim 14/8.

¹⁶⁶ er-Ra'd 13/28.

¹⁶⁷ Bkz. el-Hicr 15/9; en-Nahl 16/44; el-Enbiyâ 21/50; Fussilet 41/41 vd.

¹⁶⁸ Karaman ve diğ., *Kuran Yolu*, III, 289.

¹⁶⁹ Buhârî, Tevhid, 15, 35; Müslim, Zikir, 2 (2675), et-Tevbe, 1, (2675).

¹⁷⁰ Müslim, Zikir, 39 (2700); Tirmizî, Da'avât 7, (3375); Kuşeyrî, *Letâif*, II, 230.

Zikir, mü'minin savaşta bile asla ihmal etmemesi gereken, hayatının her anında Yaraticısını hatırlayıp, iç huzuruna kavuştuğu en büyük ibadetlerden biridir. “Ey iman edenler! Herhangi bir topluluk ile karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çok anın ki başarıya erişesiniz.”¹⁷¹ Günümüzde azımsanamayacak kadar insanın tatmin olmak için müzik, dans, spor, yoga, meditasyon gibi birtakım sun'î vasıtalarla iç huzuruna kavuşmaya çabaladıkları mâlumdur. Oysa Allah (c.c.), günün değişik vakitlerinde en büyük zikir olan namazı¹⁷² emrederek bunun yolunu göstermiştir. Bunları yeterli görmeyenler için itikâfa çekilip¹⁷³ daha fazla ibadet imkânı da vardır. Müslüman, dünyanın geçici zevkleriyle kendini avutmak yerine aldığı her nefesin hesabını vereceğinin sorumluluğuyla hareket eder ve “Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah'ı anarlar...”¹⁷⁴ ayetinin övdüğü davranışlar sergileyen akıllı insanlardan olmaya gayret eder.

3.3.7. Tatmin olmuş nefsin mükâfatı

يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّتِي

(Allah şöyle der:) “Ey huzur içinde olan nefis! Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön! (İyi) kullarımın arasına gir. Cennetime gir.”¹⁷⁵

“Bu ifadenin ahirette salih amelleri karşılığında elde ettikleri ikram yurduna girecek olan mü'minlere Rablerinin bir sözü, ya da meleklerin bir sözü olarak söyleneceği belirtilmiştir”¹⁷⁶ İbn Abbas, Zeyd b. Harise, Übeyy b. Ka'b ve İbn Mesûd (r.a.) “Bu söz mü'minlere cesetlere ruhların geri verildiği diriliş sırasında söylenecektir” demişlerdir. Buna göre diriliş gerçektir. Zeyd b. Harise ve Ebû Salih, “Bu ifadenin ölüm sırasında nefse, cennetle müjdelemek için söyleneceğini belirtmiştir.

İbn Âşûr, “Nefs kelimesinin, Kur'an'da bazen insanın kendisi için¹⁷⁷ bazen de cesede hayat veren ruh için¹⁷⁸ farklı anlamlarda kullanıldığını belirtir. Mutmain kelimesi ise, bocalamayan, durulmuş, Kur'an'ın getirdiklerini tereddütsüz tasdik ettiği için sükûnete ermiş nefis için, ahirette herhangi bir korku olmayacağını belirtmek üzere övgü anlamında kullanılmıştır. Nefsin, mutmain sıfatıyla nitelenmesi marifelik ya da hususîlik kazandırmak

¹⁷¹ el-Enfal, 8/45.

¹⁷² el-Ankebût 29/45.

¹⁷³ el-Bakara 2/187.

¹⁷⁴ Âl-i İmrân 3/191.

¹⁷⁵ el-Fecr 89/27.

¹⁷⁶ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, III, 152.

¹⁷⁷ ez-Zümer 39 /56; el-En'âm 6 /151.

¹⁷⁸ Yusuf 12 /53.

için değil, kendisine cennete girme izni verilmekle ancak bu tatmine ulaşacağı içindir. Bu sıfat, onların güven içinde olacaklarını müjdeleyen bir övgüdür. Ya da Allah Teâlâ'nın mutmain olmaları için kalplerine ilham vermek için olması da mümkündür. İtmi'nân, dünyada peygamberlerin getirdiği hakikatleri sahih bir itikadla kabul ettiği için, gönlün varacağı yer konusunda tereddüdü olmamasındaki hoşnutluğundan bir mecazdır. Kıyamet gününde de şekâvet ehlinin zıddına, kavuşacağı mutluluk yurduna ve Rabinin rızasına ermenin huzurudur.”¹⁷⁹

İbn Âşûr, itmi'nân ile nefsin mertebeleri arasında da bağlantılar kurmakta ve mutmain olmuş nefsin, cennet müjdesiyle bu mertebeye ulaştığını şöyle ifade etmektedir:

“İtmi'nân, Allah'ın varlığı ve birliğini kesin kabul etmekle ve Allah'ın va'dine yakîni olarak inanıp amellerde ihlâslı olmak suretiyle, cennetle müjdelenmekle de tefsir edilmiştir. Şüphesiz bunların hepsi kastedilen itmi'nânı tamamlayan cüzlerdir. Radiye, kendisine verilen bütün nimetlerden hoşnut olandır. Bu da canın arzuladığı her şeyin kendisine verilmesinden kinayedir. Merdıyye ise, ismi meful olarak nimetlerin kendisine sel gibi akıtılmasından kinaye yapılarak övgüde ziyadelik olsun diye nefse verilmiştir. Çünkü o nefis, kendisinden razı olunanın hibe ve ihsanlarından fazlasıyla memnun olduğu için hoşnut olmuştur. Bütün bu müjdeler “Kullarımın arasına gir, cennetime gir” diye ayrıca tafsilatlandırılarak bu kişilerin sevincini katlayan ikinci bir müjdedir. Anlam cennetime gir karinesiyle “Salih kullarımın zümresine dâhil ol!” demektir. “İman edip salih amel işleyenleri elbette salihler (zümresi) içine katarız.”¹⁸⁰ ayetindeki anlamın bir benzeridir.”¹⁸¹

3.4. Recâ رَجَا

“er-Recâ, الرَّجَاءُ: Yeisin zıddı olup ummak (emel) demektir. er-Recâ'nın ilk akla gelen anlamı, ümitsizliğin zıddı olan beklenti ve emeldir. er-Recâ', sonunda mutluluk olan şeyin meydana gelmesini gerekli gören zandır. Memdûd isimlerdendir. رَجَاوَة şeklinde masdarının gelmesi, hemzesinin vav'a dönüştüğünü gösterir. İbnu'l-Arabî bir beytinde şöyle der:

عَدَوْتُ رَجَاءً أَنْ يَكُونَ مُقَاعَسٌ وَصَاحِبُهُ، فَاسْتَقْبَلَنِي بِالْعَدْرِ

“Mukais ve arkadaşının bana cömert davranacaklarını umarak erkenden yola çıktım, fakat beni ihanetle karşıladılar.”¹⁸²

“Recâ, ümit, emel, beklenti ve istek anlamına da gelir. رَجِيَّةٌ : Kendisinden umut edilen, umut anlamına gelirken; الرَّجْوُ ise önem vermek, özen göstermek manasında kullanılır.

ما أَرْجُو : Aldırış etmem, önem vermem demektir. Ezherî: رَجَا , رَجِيٍّ manasındadır demiştir.

¹⁷⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXX, 341.

¹⁸⁰ el-Ankebût 29/9.

¹⁸¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXX, 341.

¹⁸² İbn Manzûr, *Lisân*, 163, 309-312; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 194.

Leys'den başkasının bunu dediğini iştmedim. Fakat dehşete düşüldüğünde رَجِي denir.

Recâ, korku anlamını da içerir. Recâ ve havf (ümit ve korku) birbirinin gereği olan durumlardır. Râci, arzu ettiği şeyin gerçekleşmesini ümit eden, elden kaçacak olmasından korkan kimsedir. Recâ, bir şeyin kenarı, yan tarafı anlamına gelir. Örneğin “recâ'l-bi'r” (kuyunun kenarı) denir. İnsan bir kuyunun başına geldiğinde henüz suya ulaşmasa da, ulaşma beklentisi ve inancı oldukça artar. Yavrulama vakti gelen deve için أُرْجَتِ النَّاقَةُ denir. Deve sahibi, yavrunun doğmasına ilişkin ümit beslemeye başladığı için böyle bir ifâde kullanılır. Yavrulama vakti gelen deve, henüz yavrusunu dünyaya getirmemiş olsa da, getirmesi neredeyse kesin gibidir. Recâ kelimesinin bu anlamları, ümit olgusunda, gerçekleşmesi istenen şeyler hakkında duyulan ve düşünülen durumu dile getirir. Yine recâ kelimesi, ümitlilik hâlinin sebep olduğu mutluluk ve rahatlama olgusunu da içerir. Ümîdin rahatlık vermesi gibi, insanı rahatlatması dolayısıyla kırmızı renge ercuvân denmiştir. Aynı şekilde recâ (umut) da ancak şekk ile birlikte olur.”¹⁸³

Recâ (ümit) ile temenni arasındaki farklar ise şunlardır: “Recâ (ümit), kalbin ileride olacak sevimli ve güzel bir şeye bağlanmasıdır. Korku, ileride olacak bir şey için olduğu gibi; ümit de ileride olması beklenen bir şey için olur. Recâ (ilâhî rahmeti ümit) ile kalpler hoş olur ve ahiret nimetlerine yönelir. Ümit ile temenni arasında fark vardır. Boş temenni sahibine tembellik verir, onu ciddiyet ve gayret yoluna sevk etmez. Ümit sahibi ise tam aksine hareket eder, ulaşmak istediği şeyin gereği olan çaba ve gayreti gösterir. Ümit övülmüştür, boş temenni ise kötü görülmüştür.”¹⁸⁴

“Recâ kelimesi bir âyette, haklarındaki af ya da azap kararının Allah'a bırakılmış olan kimselerin durumunu anlatır. وَأَخْرُونَ مُرْجُونَ لِأَمْرِ اللَّهِ إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

“(Sefere katılmayanlardan) diğer bir gurup da Allah'ın emrine bırakılmışlardır. O, bunlara ya azap eder veya tevbelelerini kabul eder. Allah çok bilendir, hikmet sahibidir.”¹⁸⁵ Kelimenin bu tarz kullanımı, Kur'ân'ın “recâ” ile anlatmaya çalıştığı

¹⁸³ İbn Manzûr, *Lisân*, 163, 309-312; Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 194; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, III, 45; Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz*, II, 84-85.

¹⁸⁴ Kuşeyrî, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye*, s. 318.

¹⁸⁵ et-Tevbe 9/106.

ümitli olma durumunun, daha çok kulun Allah’a karşı olan tutumunu anlattığını gösterir. Recâ kelimesinden türetilen ve bir âyette “ercâihâ” diye geçen ifâde, bir şeyin kenarında bulunmayı anlatır. *“Melekler onun (göğün) etrafındadır.”*¹⁸⁶

Ümit de bir şeyin kenarında olmayı dile getirir. Ümit edilen şeyin gerçekleşmesi ya da gerçekleşmemesi de mümkündür.¹⁸⁷

Recâ kelimesi bazı âyetlerde, bir şeyi bekletmek, geride bırakmak, anlamındadır.

*“Dediler ki: Onu ve kardeşini egle ve şehirlere toplayıcı görevliler gönder.”*¹⁸⁸ “Kelimenin bu anlamını ümit olgusuyla

ilişkilendirdiğimizde, ümit edilen şeyin hemen gerçekleşemeyebileceğini, gerçekleşmesinin zaman alabileceğini, beklemede kalabileceğini söyleyebiliriz. Aynı şekilde recâ (umut) da ancak şekk ile birlikte olur. Şayet kişi fayda sağlayacağını kesin olarak biliyorsa, râcî (uman) olmaz.”¹⁸⁹ الرَّجَاءُ ve الرَّجُوْ bazen korku manasında

kullanılabilir. İbn Sîde, الرَّجَاءُ korku (havf) manasındadır demiştir.”¹⁹⁰ Ferrâ ise,

‘Recâ’nın ancak olumsuz kullanıldığında havf manasına geldiğini’ söylemiştir. مَا رَجَوْتُكَ

“Senden korkmadım” (مَا خِفْتُكَ) denilebilir de, رَجَوْتُكَ yani رَجَوْتُكَ : “Senden korktum”

diye söylenemez diyerek Ebû Züeyb’in şu beytini delil getirmiştir:

إِذَا لَسَعْنَةُ النَّحْلِ لَمْ يَزُجْ لَسَعَهَا وَخَالَفَهَا فِي بَيْتِ نُوْبٍ عَوَاسِلَ

“Arı kendisini soktuğunda onun sokmasına aldırış etmeyerek kovana girdi ve balı aldı.”

Ferrâ, “Recâ, ancak nefy harfîyle birlikte kullanıldığında korku manasına gelir”

görüşüne şu ayeti de delil getirmiştir: *“Size ne oluyor da Allah için*

*bir vakar (saygınlık) ummuyorsunuz?”*¹⁹¹ Yani Allah’ın büyüklüğünden korkmuyorsunuz.¹⁹²

¹⁸⁶ el-Hâkkâ 69/17.

¹⁸⁷ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur’an’da Ümit-İman İlişkisi”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl:8 [2007], sayı: 18, s. 4.

¹⁸⁸ eş-Şuarâ 26/36.

¹⁸⁹ Askerî, *el-Furûk*, s. 236.

¹⁹⁰ İbn Manzûr, *Lisân*, 163.

¹⁹¹ Nûh 71/13.

¹⁹² Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, III, 85.

Bazı müfessirler, *وَتَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا يَرْجُونَ* “Üstelik siz Allah’tan onların ümit edemeyecekleri şeyleri umuyorsunuz”¹⁹³ ayetindeki *تَرْجُونَ* ifadesinin *تَخَافُونَ* “korkuyorsunuz” anlamında olduğunu iddia etseler de “recâ’nın” ancak olumsuz harfle beraber kullanıldığında “korku” anlamına geldiği görülmektedir. *لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ* “Allah’ın (ceza) günlerinin geleceğini ummayanlar”¹⁹⁴ yani “Allah’ın günlerinden korkmayanlar” ve *وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا* “Bize kavuşacaklarını ummayanlar”¹⁹⁵ yani “Bize kavuşmaktan korkmayanlar” ayetlerinin bu anlamı desteklediği anlaşılmaktadır.”¹⁹⁶ İnkârcıların Allah’tan ümitli olamayışları, bu konuda çektikleri yoksunluk, Kur’ân’da “lâ yercûne” kelimesiyle dile getirilir. Korku ve ümîdin insan ruhunda yan yana ve iç içe olmalarından dolayı recâ kelimesi hem korku hem de ümit anlamında kullanılmıştır.

Recâ ile bir konuda hırslı olmak anlamındaki tama’ arasında da fark vardır: “**Tam’** (طمع) kelimesi, öncelikli olarak ümit beklenen şeye karşı duyulan hırs, istek ve arzuyu dile getirirken; **Recâ** kelimesi, henüz gerçekleşmesi kesinleşmemiş, ama gerçekleşeceği sanılan duruma yönelik duygu ve düşünceyi belirtir. Bir başka deyişle “recâ”da zan söz konusudur. İnsanın beklentileri gerçekleşebileceği gibi gerçekleşmeyebilir de. Bir şeyin gerçekleşmesine yönelik ümit, o şeyin gerçekleşmemesi korkusundan bağımsız değildir. Bu yüzden recâ kavramına korku anlamı da yüklenmiştir. İnsan bir kuyunun başına geldiğinde henüz suya ulaşmasa da, ulaşma beklentisi ve inancı oldukça artar. Yavrulama vakti gelen deve, henüz yavrusunu dünyaya getirmemiş olsa da, getirmesi neredeyse kesin gibidir. Recâ kelimesinin bu anlamları, ümit olgusunda, gerçekleşmesi istenen şeyler için duyulan ve düşünülen durumu dile getirir. Yine recâ kelimesi, ümitlilik hâlinin sebep olduğu mutluluk ve rahatlama olgusunu da içerir.”¹⁹⁷

Kesin bilinen bir şey için recâ kullanılmaz. “Recâ, sahibinin gerçekleşeceğinden şekk ettiği bir hayrın vukûu hususunda zann-ı galib ile zanda bulunmasıdır. Recâ, ilim ifade

¹⁹³ en-Nisâ 4/104.

¹⁹⁴ el-Casiye 45/14.

¹⁹⁵ el- Furkân 25/21.

¹⁹⁶ İbn Manzûr, *Lisân*, 164.

¹⁹⁷ Kasapoğlu, “Kur’an’da Ümit-İman İlişkisi” Makalesi, s.159.

eden bir kelime değildir. Nitekim yakinen bilindiği için, *أَرْجُو أَنْ يَدْخُلَ النَّبِيُّ الْجَنَّةَ*, “Nebi’nin cennete gireceğini umuyorum” denilmez. Şayet ifade sahibi, birinin cennete gireceğini bilmiyorsa, “O’nun cennete gireceğini umuyorum” der. Recâ, “hayr konusunda emel”dir. Haşyet ve havf ise, “şer hakkında”dır. Çünkü her iki kelime de, korkulan ve umut edilen şey hakkında şekk ile birlikte bulunurlar. Oysa recâ, ancak umut edilen kaynağın cömertliği gibi umudu teşvik eden bir sebepten ya da bu sebebe bağlı başka bir unsurdan kaynaklanır.”¹⁹⁸

İnsan için en önemli dürtülerden biri olan ümit, aynı zamanda varoluşsal bir ihtiyaçtır. “Ümit etmek, henüz doğmamış bir gerçekliğe katılmak ve onun gelişimine katkıda bulunmaya hazır olmaktır. Ayrıca bu olay, kişinin yaşadığı süre içerisinde gerçekleşme bile, onun gerçekleşeceğinden kuşku duymamak da, ümit etme kavramının içerisine girer. Etkisiz olan ve bu durumunun bilincinde olan insan, ümit dürtüsü olmadan varolamazdı. Bununla birlikte ümit, temel erdemlerden birisidir, belki de içlerinde en önemli ve etkili olanıdır.”¹⁹⁹

Kur’ân’da, ümit olgusu Allah-insan ilişkisi bağlamında ele alınmış, insanın ölümden sonra güvenebileceği mutlak bir güce ihtiyacı olduğu sürekli vurgulanmıştır. “Ümit, insanın kendi dünyasında var olan bir olgudur. İnsanın birikimleri bu olguyu güçlü ya da zayıf bir şekilde yaşatır. İnsan ümide ihtiyaç duyduğunda onu içinde bulabilir. Ümitle yola çıkmak beraberinde sevinç ve sevgi dolu bir yaşam getirir. İnsanın maddî varlık ve imkânlarla sonsuza kadar güvenmesi, ümit bağlaması mümkün değildir. İnsan, sınırsız beklentilerini karşılayacak fizik ötesi mutlak bir güce ihtiyaç duyar. Ayrıca insan, ümitlerini ölümle sona eren dünya hayatının dışına taşımak ister. Mutlak mânâda insanın ümitlerini gerçekleştirecek, ölüm sonrası hayatta onu umutlu kılabilecek tek varlık Yüce Allah’tır. Bu gerçeklik, ümit olgusunu Allah-insan ilişkisinin temel unsurları arasına sokmuştur. Kur’ân’da Allah’ın rahmetini ümit etme, recâ kökünden türeyen fiillerle ifade edilmiştir.”²⁰⁰

Tasavvufta recâ, “Kulun ilâhî rahmetin genişliğine bakması, rabbinin lütfunu kendine yakın hissetmesi, akıbetinin iyi olacağını düşünüp sevinmesi, celâli cemal gözüyle

¹⁹⁸ Askerî, *el-Furûk*, s. 239.

¹⁹⁹ Freire, Paulo, *Yüreğin Pedagojisi*, çev: Özgür Orhangazi, Ütopya Yay., Ankara 2000, 38; Fromm, Erich *Yaşama Sanatı*, çev: Aydın Arıtan, Arıtan Yay., İstanbul 1997, s. 105.

²⁰⁰ Kasapoğlu, “*Kur’an’da Ümit-İman İlişkisi*” Makalesi, s. 156.

görmesidir.²⁰¹ Hakkın fazl ve ihsanını görerek ve Kur'ân diliyle saydığı nimetlerini duyup bilerek, Allah'ın sevap ve rahmetinden ümitvâr olmaktır.²⁰² Recânın rehbet, rağbet, muhabbet, temenni, emn, havf, yeis gibi dinî ve tasavvufî kavramlarla ilişkisi vardır. Sûfîler genellikle recâ ve havfî hal olarak kabul etmişlerdir.²⁰³ “Havf ve recâyı biri diğerini gerektiren iki hal olarak gören Gazzalî, recâ sülûk ehlinin makamı, taliplerin halidir. Her mü'min havf ve recâ halini yaşayabilir. Kur'ân okuyan bir kimsenin azap ayetleri gelince korkması havf, rahmet ayetleri gelince ümitlenmesi recâ halidir” demiştir.”²⁰⁴

Recâ, ümit, emel, beklenti ve istek anlamında henüz gerçekleşmesi kesinleşmemiş, ama gerçekleşeceği sanılan duruma yönelik duygu ve düşüncedir. Recâ kelimesi, ümitlilik hâlinin sebep olduğu mutluluk ve rahatlama olgusunu da içeren bir anlam sahip olup, çeşitli fiil türevleriyle birlikte Kur'ân'da yirmi sekiz yerde geçmektedir.

3.4.1. İman edip hicret ve cihad edenlerin Allah'ın rahmetini umması:

Kur'ân'da iman ederek dininin gereklerini yaşayamadığı için yurtlarından hicret eden ve kendi yolunda cihad edenleri bekleyen güzel akıbetin, Allah'ın rahmetine kavuşmak olduğu şöyle ifade edilir:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

“İman edenler, hicret edenler, Allah yolunda cihad edenler; şüphesiz bunlar Allah'ın rahmetini umarlar. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”²⁰⁵

Peygamberimiz (s.a.) tarafından Batn-ı Nahle'ye gönderilen Abdullah b. Cahş komutasındaki seriyyenin, haram ayların ilk gününde attığı bir okla sebep olduğu Abdullah b. Hadramî'nin ölümü üzerine onun “Ya Resûlellah! Yaptığımızdan dolayı bize bir ceza var mıdır? Yoksa bu davranışımızdan bir ecir ve sevap umabilirmiyiz? Sorusu üzerine inen ayet, Abdullah'ın mü'min, muhacir ve mücahid olarak bunu yaptığını belirtmiştir. Ayetin hükmü, bu nitelikte olan herkes için de umûmîdir.”²⁰⁶

²⁰¹ Süleyman Uludağ, “Recâ”DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul 2007, XXXIV, 502.

²⁰² Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1994, s. 222.

²⁰³ Süleyman Uludağ, “Recâ”DİA, XXXIV, 502.

²⁰⁴ Gazzalî, *İhyâ*, VII, 246.

²⁰⁵ el-Bakara 2/218.

²⁰⁶ Ebû Hayyan, *el-Bahru 'l-Muhît*, II, 395 .

Zemahşerî'ye göre, “Abdullah b. Cahş ve arkadaşları Hadramî'yi öldürünce bazıları onların günaha girdiğini, herhangi bir ecirleri olmadığını iddia etmişler, bunun üzerine bu ayet inmiştir. Bu olayın haram aylarda savaştan bahseden bir önceki ayetle uygunluğu da açıkça görülmektedir.”²⁰⁷

Ebû Hayyan'a göre, “Savaş farz kılınıp onu terketmenin de azap sebebi olduğu açıklanınca, peşinden onu yerine getirene verilecek va'd açıklandı. Çünkü Kur'ân'da ne zaman bir tehdit varsa onu bir va'd takip eder. Bu cümle üç vasfı ihtiva etmekte olup tamamen olaylara ve gerçeğe uygun olarak sıralanmıştır. Önce iman, sonra hicret, en son da Allah yolunda cihad. İman esas olduğu için tek başına ona bir ismi mevsûl getirilmişken, hicret ve cihad imandan bir şube olduğu için onlar için yalnızca bir ismi mevsûle yetinilmiştir”²⁰⁸ demiştir.

Mukatil b. Süleyman, insanın ümidinin (recâ) hayat boyu devam ettiğine işaret etmek üzere, ayette süreklilik ifade eden muzarî fiil kalıbına yer verildiğini belirtmektedir:

“Kişi hayatta olduğu sürece cennete varıncaya kadar ümidi kesilmeyeceği için muzari fiil kalıbı *يَرْجُونَ*: umarlar lafzı getirilmiştir. En güzel şekilde itaatini sürdürse bile, son nefesinde güzel hatime ile gidip gidemeyeceğini bilemeyeceği için güzel amelden usanmaz. Çünkü bunların kabul olup olmadığını bilemez. Aynı şekilde ayette bahsedilen üç vasıfla beraber diğer amelleri de işlemek gerekir. Onlara kendisini muvaffak kılan Allah'ın (c.c.) diğer amellere de muvaffak kılmasını umar. Yahut cihadın Allah'ın yardımıyla zaferle sonuçlanmasını umarlar. Böylece şu ayetteki gibi, Allah'a karşı korku ve umut içerisinde olmayı tercih ederler *نَوَالِدِينَ يُؤْتُونَ مَا أَتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجَلَّةٌ إِلَيْهِمْ رَاجِعُونَ* “*Rablerine dönecekleri için verdiklerini kalpleri ürpererek verenler,*”²⁰⁹ Allah çeşitli ayetlerde rahmetinden bahsedip bağışlayıcılığını da (gufran) buna ikinci bir vasıf olarak ilave ederek, sevabını ve rahmetini umanlar için bunun mutlaka gerçekleşeceğini bildirmiştir. Çünkü O'nun en önemli sıfatlarından biri merhametidir.”²¹⁰

Allah Teâlâ, küfür üzere ölenlerin cehennemlik olacakları ve burada ebedî kalacaklarını bildirmiştir. Buna mukabil ancak iman edip hicret ve cihad edenlerin Allah'ın rahmetini umabilecekleri, kulun üzerine düşen, gerektiğinde davası uğrunda yurdunu terkedip müslümanca yaşayabileceği bir yere göçmek, bunun için elinden gelen çabayı sarfetmek gibi vazifeleri olduğunu vurgulamaktadır. Bunları yapmadan yalnızca Allah'ın rahmetine güvenmek O'nun ayetlerini ve koyduğu kuralları da tanımamaktır.

3.4.2. Mü'minlerin, kâfirlerin ummadıklarını Allah'tan beklemesi

Cihad esnasında acı ve sıkıntılarla karşılaşılması kaçınılmazdır. Bu durumda Allah'tan cennet gibi büyük bir mükâfat uman mü'minlerin, sabır göstererek düşman karşısında zafiyete yol açacak hareketlerden sakınmaları gerekir.

²⁰⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 286.

²⁰⁸ Ebû Hayyan, *el-Bahru'l-Muhît*, II, 395.

²⁰⁹ el-Mü'minûn 23/57.

²¹⁰ Mukatil b. Süleyman, *el-Eşbah*, s. 215; Ebû Hayyan, *el-Bahru'l-Muhît*, II, 395.

وَلَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ إِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ وَتَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا يَرْجُونَ وَكَانَ اللَّهُ
عَلِيمًا حَكِيمًا

“Düşman topluluğunu izlemekte gevşeklik göstermeyin. Eğer siz acı duyuyorsanız, kuşkusuz onlar da sizin acı duyduğunuz gibi acı duyuyorlar. Üstelik siz Allah'tan onların ümit edemeyecekleri şeyleri umuyorsunuz. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”²¹¹

Düşmanla karşılaşıldığında kılınan ‘korku namazı’ ve düşmanı takip etmekten bahseden bu ayetlerle ilgili İbn Acîbe (ö.1224/1809) şöyle demektedir:

“Bir topluluğu ele geçirmek istediğinizde ya da kâfirlerle Allah yolunda cihad ederken zafiyet göstermeyin. Çünkü savaş aranızda dönüşümlüdür. Bazen sizin başınıza bir musibet gelebilir, bazen onların. Yaralandığınızda siz acı duyuyorsanız onlar da aynı şekilde yaralandıklarında acı duyuyorlar. Oysa siz Allah’tan dünyada zafer ve izzet; ahirette üstün dereceler umarken onların böyle bir beklentileri yoktur. Öyleyse cihad sırasında siz onlardan daha sabırlı, daha arzulu olmalısınız. Elbette Allah sizin amellerinizi ve içinizdekileri biliyor. Size emredip yasakladıklarında elbette bir hikmet vardır. Şu halde canınız zaferi arzulamada zaaf göstermesin, Rabbinizin huzuruna giderken başarısızlık duygusuna kapılmayın. Savaşın getirdiği acılar nefislerinize ağır gelse de, durumunuzdan şikâyet etmeyip sabrederseniz bu acılar ahirette Rabbinizin size vereceği mükâfatlarla tatlı bir mutluluğa dönüşür. Allah elbette emrini yerine getirendir” buyurmaktadır.²¹²

“Düşmanı takip konusunda gevşek davranılmaması tâlimatı Uhud Savaşı sonrasındaki takibe işaret etmektedir” diyenler olmuşsa da tefsircilerin çoğuna göre bütün zamanları, düşmanları ve savaş hallerini içine almaktadır.”²¹³

Müminler her zaman düşmanları hakkında bilgi edinecekler, gerektiğinde onlardan önce davranarak askerî harekât gerçekleştirecekler, “Ey iman edenler! Tedbirinizi alın; bölük bölük savaşa çıkın...”²¹⁴ emri gereği, barışı sağlayabilmek için devamlı savaşa hazır olacaklardır. Bunu başarmak düşmanlarından daha çok müminlere yakışır. Çünkü kâfirlerin ahiret hayatından bir beklentileri yoktur, müslümanlara zarar verdiklerinde elde edecekleri kazanç bu dünya ile sınırlıdır. Müminler ise dünyada barış, huzur, güven ve helâlinden ganimet elde etmenin yanında, Allah rızâsını elde etmek ve bunun da sonucu olarak ebedî hayatta mutluluğu yakalamak gibi teşviklere mazhar bulunmaktadırlar.

²¹¹ en-Nisâ 4/104.

²¹² İbn Acîbe, *Bahru’l-Medîd*, I, 555.

²¹³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, IX, 173; Beğavî, *Meâlimu’t-Tenzîl*, I, 698.

²¹⁴ en-Nisâ 4/71.

3.4.3. Bir şey isteyenlere yumuşak bir söz söylemek

Bazen çevremizden ihtiyacı olanlar gelip bizden bir şey istediklerinde, şayet onlara yardımda bulunacak maddî bir imkâna sahip değilsek, onlara nasıl davranmamız gerektiğine dair şöyle buyrulur:

وَأَمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمْ ابْتِغَاءَ رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ تَرْجُوهَا فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا

“Eğer Rabbinden umduğun bir rahmeti istemek için onlardan yüz çevirecek olursan, o zaman onlara yumuşak bir söz söyle.”²¹⁵

“Yakınlarından ya da ihtiyacı olanlardan biri gelip senden bir şey istediklerinde, şayet yanında onlara verecek bir şey bulamazsan kendilerine ümit verici, yatıştırıcı bir söz söyle.”²¹⁶

Hiz. Peygamber, yoksul müslümanların geçimiyle bizzat ilgilenir, imkânları nisbetinde onların bakımını sağlar, kendisinde yoksa diğer müslümanları buna teşvik ederdi. Âyette Hiz. Peygamber’in, bizzat kendisi de maddî sıkıntı içinde bulunduğu ve bu hususta Allah’ın rahmetini, lutuf ve ihsanını beklediği için ihtiyaç içinde olduğunu açıklayanlara yardım edemeyecekse nasıl davranması gerektiği bildirilmektedir. Buna göre insan, yardım isteyen birine olumlu cevap verme imkânına sahip değilse ümit verici, yatıştırıcı, güzel sözler söylemeli; onu kırmamaya, gönlünü incitmemeye çalışmalı, tatlı dille mazeretini ifade etmelidir.”²¹⁷

Ayet bizden bir şey isteyene karşı takınmamız gereken tavrı belirlemektedir. İsteğine müsbet cevap veremezsek bile, kalbini kırmadan, insanlık onurunu rencide etmeden gönül alıcı bir sözle onu teselli edip göndermeliyiz. Bugün karşılaştığımız en büyük problemlerden birisi de bir kısım insanların gerçek ihtiyaç sahibi olsun olmasın yollarda, cami kapılarında ya da çarşı-pazarda dolaşarak dilencilik yapmalarındır. Gerçekte bunların yaptığı insanların iyilik yapma duygularını istismar ederek ceplerini doldurmaktır. Zaman zaman zabıta tarafından yakalananların bankalarda hatırı sayılır servet sahipleri oldukları görülmektedir. Hâlbuki bir günlük yiyeceği olanın dilencilik yapması doğru değildir. Resûlullah (s.a.), Ensar’dan bir şeyler istemek üzere gelen bir sahabinin bir iki basit ev eşyasını açık artırımla satarak ona sermaye yapmış ve bir balta alarak odun kesip satmasını istemiştir. Bir müddet sonra yeterli miktarda para

²¹⁵ el-İsrâ 17/28.

²¹⁶ Ferrâ, *Meâni 'l-Kur'ân*, II, 126.

²¹⁷ Şevkânî, *Fethu 'l-Kadîr*, III, 250-251.

kazanarak gelen bu şahsa Hz. Peygamber: "İşte bu, kıyamet günü dilencilik zilletiyle Allah'ın huzuruna çıkmadan hayırlıdır."²¹⁸ buyurmuştur.

3.4.4. Rabbine kavuşmayı uman kişinin salih amel işlemesi

Kur'ân'da birçok ayette insanı ahirette kurtaracak imanın salih amellerle desteklenmesi gerektiğine dair yeterince örnekler sunulur.

قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ اللَّهُ وَاحِدٌ فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ

بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا

De ki: "Ben de ancak sizin gibi bir insanım, (Ne var ki) bana, 'Sizin ilah'ınız ancak bir tek ilâhtır' diye vahyolunuyor. Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa yararlı bir iş yapsın ve Rabbine ibadette kimseyi ortak koşmasın."²¹⁹

Allah (c.c.) Peygamberine, "Ben ancak sizin gibi bir insanım, Allah Teâlâ'nın bütün sözlerini tam bilemem, kavrayamam. Öyle bir iddiada bulunmuyorum. Şu kadar ki bana şöyle vahyediliyor: Hepinizin ilâhı ancak bir ilâhdır ki Allah'dır. Bundan dolayı her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa; Allah'ın huzuruna varmak, hesabından kurtulup sevabına ermek, rızasını bulmak veya cemalini görmek arzu ediyor, Allah'ın rızasına ulaşanlardan olmak ümidini besliyorsa, salih, o kavuşmaya lâyık halis amel işlesin ve Rabbine yaptığı ibadete hiçbir kimseyi ortak koşmasın. Ne yukarıda geçtiği üzere Allah'ın âyet ve huzuruna kavuşmayı inkâr edenler gibi açıkça ortak koşma, ne de riyâ gibi Allah'a gizli ortak koşmayı amellerine karıştırmassın."²²⁰ şeklinde söylemesini bildiriyor.

Recâ kelimesinde bir şeyin varlığına inanmanın yanı sıra, o şeyin gerçekleşmesini arzulama da söz konusudur diyen Murat Sülün, "bu ayette iman lafzı yerine recâ ifadesinin kullanıldığını, "Artık her kim Rabbine kavuşma ümidi taşıyorsa amel-i salih yapsın" yerine, "kavuşacağına imanı varsa" denilseydi de mana aynı olurdu kanaatindedir."²²¹

مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ اللَّهِ فَإِنَّ أَجَلَ اللَّهِ لَآتٍ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

"Her kim Allah'a kavuşmayı umarsa, bilsin ki Allah'ın tayin ettiği o vakit elbette gelecektir. O hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."²²²

²¹⁸ Ebû Dâvûd, Zekât, 26; İbn Mâce, Ticârât, 25.

²¹⁹ el-Kehf 18/110.

²²⁰ Mukatil b.Süleyman, *el-Eşbah*, s. 215; Yazır, *Hak Dini*, V, 398.

²²¹ Sülün, *İman-Amel İlişkisi*, s. 211.

²²² el-Ankebût 29/5.

“İbn Abbas’tan (r.a.) rivayetle Mukâtil şöyle demiştir: “Kim Allah’a kavuşmayı umuyorsa” ifadesindeki “umma” korku anlamında olup, “Dirilmekten ve hesap vermekten korkan kimse” demektir. Said b. Cübeyr (r.a.), “Allah’ın sevabını kim arzuluyorsa, Allah’ın va’dettiği sevap ve cezanın vakti olan kıyamet elbette gelecektir. Ayetin manası, “Allah’tan korkup sevabını uman kıyamet günü için hazırlık yapsın, salih amel işlesin” demektir. *“Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa salih ameller yapsın.”*²²³ O (Allah) her şeyi işiten ve bilendir.”²²⁴

Allah’ın (c.c.) kulları için dünyada tanıdığı yaşama süresine ecel denir. Öyleyse insanın yolculuğa çıkan kişinin yol hazırlığı yaptığı gibi, ecel gelmeden önce hazırlanması, sefere hazır olarak çıkması esastır. Bir sözde “ahirete amelsiz giden denize kayıksız açılan kişiye” benzetilmiştir. Ahiret çalışıp çabalama yeri değil, dünyada ekilenlerin hasat edildiği, iyiliklerin karşılığının Rabbimizden mükâfat olarak umulduğu yerdir. Bunun için Kur’ân’da ölüm gelmeden önce onun için hazırlanmanın gereği şöyle ifade edilmiştir: *“Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve herkes, yarın için ne hazırladığına baksın. Allah’tan korkun, çünkü Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.”*²²⁵

3.4.5. Hz. Muhammed’in (a.s.) peygamber olmayı beklememesi

Çağdaşlarından peygamber olmayı beklediği için tevhid inancı ile ilgili şiirler söyleyenler olmasına rağmen, Hz. Muhammed’in (a.s.) hiçbir şekilde peygamber olmayı ummadığı belirtilir.

وَمَا كُنْتَ تَرْجُوا أَنْ يُلْقَى إِلَيْكَ الْكِتَابُ إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِلْكَافِرِينَ

*“Sen, bu kitabın sana verileceğini ummuyordun. Ancak o Rabbinden bir rahmet olarak sana verildi. Öyle ise kâfirlere sakın arka çıkma.”*²²⁶

“Allah Teâlâ nimetlerini hatırlatarak buyurdu ki: Kur’ân’ın sana vahyedilip peygamber olacağını ummuyorken ancak Rabbinden bir rahmet sayesinde peygamber oldun. Ferrâ, buradaki istisna edatı *إِلَّا* ‘nın munkatı’ olduğunu, mananın ise; “Rabbin sana merhamet edip Kur’ân’ı sana indirdi, öyleyse kâfirlere sakın arka çıkıp dinlerine yardım etme. Bu ifade, onların Peygamberi atalarının dinine çağırımları sebebiyle söylenmiştir. Bu tür hitaplar ve benzerleri, Peygamberi kâfirlere sakındırmayı hedeflemekte olup onlara dinleri konusunda idare etmemeyi ve onlara tahammül edip taviz vermemeyi, taleplerini asla kabul etmemeyi kasetmektedir.”²²⁷

Recâ kelimesinin muhtevastaki tahmin, zan olgusu bu âyette görülmektedir. Kur’ân, Hz. Peygamber’in kendisine kitap verilmesini tahmin etmediğini, böyle bir beklenti

²²³ el-Kehf 18/110.

²²⁴ Mukatil b.Süleyman, *el-Eşbah*, s. 215; Beğavî, *Meâlimu’t-Tenzîl*, III, 233.

²²⁵ el-Haşr 59/18.

²²⁶ el-Kasas 28/86.

²²⁷ İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr*, III, 397; İbn Acîbe, *Bahru’l-Medîd*, IV, 283.

içerisinde olmadığını, peygamberliğin ancak Allah'ın rahmeti ile kendisine verildiğini bu ifadeyle dile getirir. Taif'in ünlü şairlerinden Ümeyye b. Ebi's-Salt müşrik bir toplum içerisinde tevhid inancını dile getiren çok güzel şiirler söyleyerek Allah'ın kendisini peygamber olarak seçmesini umuyordu. Fakat peygamberlik çalışarak elde edilecek (kesbî) bir makam değildir. Ayette belirtildiği gibi tamamen Allah'ın seçmesi ve bağışlamasına (vehbî) bağlıdır. *“Allah, peygamberliğini kime vereceğini daha iyi bilir.”*²²⁸ Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamber seçilmesini kıskanan Ümeyye O'na iman etmemiş, Resûlullahda (a.s.) onun için *“Şiiri iman etti, kalbi küfürde kaldı”*²²⁹ diye buyurmuştur. Hâlbuki Hz. Muhammed (a.s.) vahiy kendisine ininceye kadar böyle bir beklenti içerisinde olmadığı gibi, peygamber olacağını da asla bilmiyordu. Kur'an'da O'nun risalet kendisine verilmeden önce *“bir ömür aranızda kaldığı ve Allah dilemeseydi Kur'an'ı insanlara okumayacağı”*²³⁰ ifade edilmiştir.

3.4.6. Ahiret gününe ümit beslemek

Kur'an'da dünya hayatı değersiz olarak gösterilip, esas ebedî hayat olan ahiret için çalışmak ve yatırımları oraya yönelik olarak yapmak gereği ısrarla vurgulanır.

وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا تَعْتَوُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ
وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَارْجُوا الْيَوْمَ الْآخِرَ وَلَا تَعْتَوُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ

*“Allah'a kulluk edin. Ahiret gününe ümit besleyin ve yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın dedi.”*²³¹

“Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı peygamber olarak gönderdik ya da Nûh'u kavmine, Âd kavmine de kardeşleri Hûd'u peygamber olarak gönderdik gibi ifadeler” bu peygamberlerin insanlar nezdinde meşhur belli bir nesebe sahip olduklarını göstermektedir.²³² Hadis-i şerifte *“Peygamberler anneleri ayrı, babaları bir kardeşler, dinleri de birdir”*²³³ buyurulmuştur.

“Şuayb (a.s.) kavmi Medyen'e, 'kulluk görevinizi yalnızca Allah'a tahsis edip ibadetinizi O'na yapın' dedi. Ayette Lût'un (a.s.) kavmine ibadet ve tevhidî emrettiği zikredilmedi. Çünkü Lût (a.s.), İbrahim (a.s.) zamanında yaşamıştır. İbrahim (a.s.) ondan daha önce olduğu için insanlara tevhidî emretmekle daha meşhurdur. Lût'tan (a.s.) ise, kavmini

²²⁸ el-En'am 6/124.

²²⁹ İbn Mâce; II, 1236.

²³⁰ Yûnus 10/16.

²³¹ el-Ankebût 29/36.

²³² Râzî, *Mefâtiḥ*, XXV, 57.

²³³ Buhârî, Enbiya 44; Müslim, Fezâil 145 (2365); Ebû Dâvud, Sünnet 14 (4675).

fuhuştan nehyetmekle bahsedilmiştir. Diğer peygamberler tevhidin yaygın olmadığı anda gönderildikleri için öncelikle bunu duyurmakla emredilmişlerdir. Ahiret gününü hesap ederek azabı kendinizden uzaklaştıracak ameller yapın. Yunus Nahavî: “Amellerinizin karşılığını göreceğiniz ahiretten korkup endişe edin, yeryüzünde fesad çıkarmayın.”²³⁴

Allah’a imanla beraber ahirete inanmak, İslâm’ın en temel akîde prensiplerinden biri olduğu için, Kur’ân’da diğer peygamberlerin mesajlarında da öne çıkan mevzuların başında yer alır. Çünkü ahiret inancı olmayan bir insan, sorumluluk duymayacağı için her türlü melâneti rahatlıkla işleyebilir. Dünyaya bir daha mı geleceğim diye kısacık dünya yaşantısında gününü gün etmeye çalışır. Oysa dünya hayatı Kur’ân’da azıcık bir metâ olarak gösterilir.²³⁵ Hâlbuki ahiret hayatı dünyaya göre çok daha uzun olduğu için, Kur’ân’da mü’min için esas ümit bağlanacak yer olarak takdim edilir: “*Ahiret hayatı daha hayırlı ve daha devamlıdır.*”²³⁶

3.4.7. Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanların Resûlullah'ı örnek alması

Resûlullah (a.s.) bütün yaptıklarında bir gün Rabbinin huzuruna kavuşacağını düşünerek hareket ederdi. Kur’ân’da iman edenlerin de Allah’ın rızasını kazanabilmeleri için davranışlarında peygamberi örnek almaları gerektiği vurgulanır.

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا

“Andolsun, Allah’ın Resûlünde sizin için; Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah’ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.”²³⁷

“Ey insanlar! Yüceliğini Allah’ın celalinden, kemalini O’nun kemalinden alan Allah’ın Resûlünde sizin için yolunu izleyeceğiniz çok güzel bir model vardır. Dişi kırılıp yüzü yaralandığında, amcası öldürüldüğünde savaşta sebat etmesi, türlü eziyetlerle karşılaşmasına rağmen zorluklara katlanması gibi örnek çok güzel meziyetlere sahip Peygamberi örnek edinip siz deböyle davranın ve onun sünnetini kendinize yol edinin.”²³⁸

Ayetteki “Üsve-i hasene” kavramının anlamı üzerinde de duran Şirbînî, Resûlullah’ın (a.s.) mü’minler için örnekliğini şöyle açıklıyor:

“Üsve; iktida’dan kudvenin yapıldığı gibi, انتساء ‘dan masdar konumunda yapılmış bir isimdir. Birisine uydu, tabi oldu anlamında وانتسى فلان بفلان denir. Hilkatinde O’nun (a.s.) gibi büyük birisine tabi olmak insanı mutlu kılar, ondan uzaklaşmaktan korkulur. “Sizin için onda örnekler vardır” gibi genel bir ifadede sonra, Resûlullah’ın örnekliği

²³⁴ Kınnevicî, *Fethu'l-Beyân*, X, 191.

²³⁵ en-Nisâ 4/77.

²³⁶ el-A'lâ 87/7.

²³⁷ el-Ahzâb 33/21.

²³⁸ Şirbînî, *Sirâcu'l-Münîr*, III, 233.

“Mü'minler ve Allah'a kavuşmayı umanlara” tahsis edilmiştir. İbn Abbas (r.a.), “Allah'ın sevabını umanlar”, Mukatil ise, “Allah'tan korkanlar için Resûlullah örnektir” demiştir. Amellerin karşılığının alınacağı diriliş gününe kavuşmayı uman, sevinç ve zorluk zamanlarında kemal sıfatların bütününe sahip olan Allah'ı çok zikreden mü'minler için Allah'ın Resûlü elbette nümûne-i imtisaldir.”²³⁹

Resûlullah'ın (a.s.) hayatı en ince ayrıntısına kadar elimizde olduğu için O'nun hayatında toplumun her kesiminden insanın kendinden bir örnek bulabileceği safhalar vardır. Yetim kalan bir çocuk, ana-babasını kaybetmiş, dedesi ve amcası tarafından büyütülen Hz. Muhammed'e (a.s.) bakarak kendisini teselli edebilir. Çobanlık yapan birisi Mekkelilerin koyunlarını ücret mukabili güden Hz. Muhammed'i (a.s.), ticaret yapan bir kişi geçimini sağlamak için Busra ve Yemen'e ticaret kervanı götüren Hz. Muhammed'i (a.s.) kendisine örnek alabilir. Aynı şekilde imam, öğretmen de ashabına namaz kıldırıp öğretmenlik yapan Hz. Peygamber'de (a.s.) kendisi için güzel örnekler bulabilir. Ordu komutanı, devlet başkanı da cihada gidip ordusunu yöneten ve Medine'de kurduğu devletine on yıl başkanlık yapan Hz. Peygamber'i (a.s.) örnek edinebilir. Aile kurup çocuk sahibi olmak isteyenler, birçok evlilik yapmış, çocuklarına babalık yapmış; üstelik sağlığında bunların altı tanesini kendi eliyle toprağa vermiş Hz. Peygamber'e (a.s.) bakarak teselli olabilir. Fakat her peygamberin hayatında böyle çok yönlülük yoktur. Meselâ: Hz. İsa'nın (a.s.) aile hayatı olmadığı için bir aile reisi onu örnek alamaz. Ayrıca diğer peygamberlerin kitapları bile bozulmadan elimize ulaşmamışken, hayatlarıyla ilgili sağlıklı bilgilere ne kadar sahip olabiliriz?

3.4.8. İbrahim (a.s.) ve beraberindekilerin örnekliği

Kur'ân'daki peygamber kıssalarında hem ibret alınacak yönler vardır hem de onların mücadele, azim ve davalarındaki kararlılıklarından güzel örnekler sunulmaktadır.

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِيهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَمَن يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ

*“Andolsun, onlarda (İbrahim ve beraberindekilerde) sizin için, Allah'ı ve ahiret gününü arzu edenler için güzel bir örnek vardır. Kim yüz çevirirse bilsin ki, Allah her bakımdan sınırsız zengindir, övülmeye lâyıktır.”*²⁴⁰

²³⁹ Şîrbînî, *Sirâcu'l-Münîr*, III, 233.

²⁴⁰ el-Mümtehine 60/6.

Hak yolda olanların bir ve beraberlik içinde hareket etmeleri gerektiğini bir benzetmeyle anlatmak isteyen Kasimî, “‘‘Hak, ancak ehlinin sımsıkı sarılıp düşmanlarına aynı yaydan ok atmalarıyla kuvvetlenir demektir.

‘‘Bu ayet, İbrahim (a.s.) ve ashabını örnek almanın gerekliliğinin vurgulanması ve müşriklerden uzaklaşıp onları terk etmeye teşvik için 4. ayetin bir tekrarı mahiyetindedir. Zira müfsidlere duyulan muhabbet, hak binasının tahrip edilip yıkılmasına, halkının kuvvetinin zaafa düşüp ihlâs sahiplerinin kalplerine şüphe düşürmeye ve gayretlerini sarsmaya, sonunda düşmanlarının onları fitneye uğratmasına sebep olur. Bundan dolayı Allah için buğzetmek imanın bir şubesi kabul edilmiştir. ‘‘Allah’ı ve ahiret gününü arzu edenler için’’ şeklinde farklı bir ifade ile getirilmesinde, mü’minin peygamberleri örnek almayı bırakmasının yakışık almayacağına işaret vardır. Akabinde ‘‘Kim yüz çevirirse bilsin ki, Allah her bakımdan sınırsız zengindir, övülmeye lâyıktır’’ ifadesinin getirilmesi bunu te’yid etmektedir. Yani Allah’ın emrettiklerinden yüz çevirip, düşmanlarına sevgi gösteren ve dostluk besleyen ancak kendisine zarar verir. Allah hiç kimsenin imanı ve itaatine ihtiyaç duymayacak kadar zengindir, her halükârda hamde lâyıktır.’’²⁴¹

Hız. İbrahim (a.s.) doğup büyüdüğü putperest toplum içinde tek başına bir tevhid mücadelesine girişmiş ve hayatının hiçbir döneminde müşrik olmamış bir muvahhiddi.²⁴² Rabbinin kendisine verdiği ‘‘Huccet’’²⁴³ ile Nemrut gibi bir azgınlı başa çıkmış, mücadelesi, azmi ve kararlılığıyla inananlar için daima örnek olmuştur. Ayrıca O, kendisine ziyaret için gelen meleklerle bile yemek ikram edecek kadar cömert ve âlicenap idi.²⁴⁴ Kendisinden sonrakiler tarafından güzel bir lisanla anılmayı²⁴⁵ Allah’ın kendisine nasip ettiği; başta hac ve kurban olmak üzere birçok ibadet ve sünneti kendisinden öğrendiğimiz ‘ulu’l-azm’ peygamberlerden birisidir.

3.4.9. Zarar etmeyen bir ticareti ummak

Dünyalık ticarete hiç kimse zarar etmek için bir işe girişmez. Ancak esas kazançlı ticaret ahirete yönelik olarak yapılır.

إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ تِجَارَةً لَّن تَبُورَ
‘‘Şüphesiz, Allah’ın kitabını okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden, gizlice ve açıktan Allah yolunda harcayanlar, asla zarar etmeyecek bir ticaret umabilirler.’’²⁴⁶

Ayette lisanla, bedenle ve malla yapılan ibadetlere güzel örnekler sunulmaktadır. Şirbînî, bunları şöyle dile getirmektedir:

²⁴¹ Kasimî, *Mehâsinu’t-Te’vîl*, IX, 206.

²⁴² en-Nahl 16/120.

²⁴³ el-En’âm 6/83.

²⁴⁴ Hûd 11/69.

²⁴⁵ eş-Şuarâ 26/84.

²⁴⁶ Fâtır 35/29.

“Allah’ın ayetlerini okuyanlar’ bölümü zikre, ‘namazlarını kılanlar’ bölümü bedenî ibadete, ‘rızık olarak verdiklerimizden’ bölümü ise malî ibadete işaret etmektedir. “Allah’tan ancak âlimler korkar” kalbin amelîne, “Allah’ın ayetlerini okuyanlar” lisanın amelîne, “namazlarını kılanlar” ise azaların amelîne işarettir. Bu üç husus Allah’a ta’zimle ilgili iken, “Rızıklandırdıklarımızdan infak edenler” ise, mahlûkata şefkatle ilgili olup gizli ve açık olarak infakı teşvik etmektedir. Allah Teâlâ böyle kimseler için “onlar işlediklerine karşı dünya ve ahirette kesada uğramayacak bir kazanç umarlar” diye yüce konumlarını tayin etmektedir. Emanetlerin zayî edilmediği, ilmiyle her şeye şamil olan ilahi kudretin katına yükseltildiği için kazançları da bakîdir. Yaptıklarına karşılık sevapları tam olarak verilecektir.”²⁴⁷

İnsanlar kâr amacıyla ticaret yapar. Hiç kimse zarar etmek ya da parasını batırmak için ticarete yeltenmez. Kur’ân’da davranışları sözlerini tasdik etmeyen münafıkların hidayet karşılığında dalaleti satın aldıkları, bu yüzden ticaretlerinin kâr etmediği²⁴⁸ bildirilir. Bu ayette ise, iman edip Allah’ın ayetlerini okuyan, namazını kılıp gizli ve açık olarak mallarını infak edenlerin kazançlı çıkacağı ve ticaretlerinin asla zarar etmeyeceği vurgulanmaktadır. Arabistanda halkın geneli maişetini ticaretle te’min ettiği için, Kur’ân’da bu konu üzerinde önemle durulmuş, mü’minleri cennete ulaştıracak manevî ticaret yollarının gösterildiği ayetlere de yer vermiştir: *“Ey iman edenler! Sizi acı bir azaptan kurtaracak ticareti size göstereyim mi? Allah’a ve Resûlüne inanır, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edersiniz. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır. İşte bu takdirden O, sizin günahlarınızı bağışlar, sizi zemininden ırmaklar akan cennetlere, Adn cennetlerindeki güzel meskenlere koyar. İşte en büyük kurtuluş budur.”*²⁴⁹

3.5. Tama’ طَمَعٌ

“Tama’ nefsin bir şeyi iştahla arzulamasıdır. Böyle olan kişiye tâmi’ (hırslı, tamahkâr) denir. Tama’ın çoğu heva sebebiyle olursa, bunun huy haline geldiği söylenebilir. Tama’ ağırbaşlılığı yok eder.²⁵⁰ “et-Tam’u”, ümitsizliğin zıddı olan durumu ifâde eder. Bu kelime, istek ve arzu duyulan bir şeye ilişkin insanın iç dünyasında ortaya çıkan mücadeleyi anlatır. Tam’ bir konuda hırslı, istekli ve beklenti içerisinde olmaktır. Örneğin, insanın Allah’ın azabına maruz kalabileceğini düşünmesi korkuya, iyiliğine

²⁴⁷ Şîrbînî, *Sirâcu’l-Münîr*, III, 326.

²⁴⁸ el-Bakara 2/16.

²⁴⁹ es-Saff 61/10-12.

²⁵⁰ Râgıb el-İsfahanî, *el-Müfredât*, s. 310.

kavuşabileceğini düşünmesi recâyâ sebep olur.²⁵¹ Tama' ile recânın farkı şöyle ifade edilmiştir. “Tama' kelimesi, öncelikli olarak ümit beklenen şeye karşı duyulan hırs, istek ve arzuyu dile getirirken, recâ ise, henüz gerçekleşmesi kesinleşmemiş, ama gerçekleşeceği sanılan duruma yönelik duygu ve düşünceyi dile getirir.”²⁵²

Tama' (hırs), kendisine davet eden bir sebep olmaksızın olan bir şeydir. “Şayet bir şeye tamah edecek olursan, ortada tamaha davet eden herhangi bir sebep olmaksızın o arzu ve hırsı kendi kendine oluşturmuş gibi olursun. Bu nedenle tama' (tamah) zemmedilmiş, ama recâ zemmedilmemiştir. Velid b. Muğire zenginliği ve on tane çocuğuyla Peygamber'e (a.s.) karşı övünüp “Benim malım ve çocuklarım daha da artacak” şeklindeki tamahını ortaya koyan “*Sonra da o hırsla daha da artırmamı umar*” isteğinin yersizliğine, “*Hayır, umduğu gibi olmayacak. Çünkü o, bizim âyetlerimize karşı inatçıdır. Ben onu dimdik bir yokuşa sardıracağım.*”²⁵³ Tehdidiyle mukabelede bulunularak, bu arzusu zemmedilmiştir. Tama' harfi cer yardımı ile geçişlilik kazanır. Nitekim فَرَّقْتُ مِنْهُ : “Ondan ayrıldım”, حَذَرْتُ مِنْهُ : “Ondan sakındım” denildiği gibi, طَمَعْتُ فِيهِ : “Onu çok istedim” denilir. İsmi faili tâmi' (hırslı, tamahkâr) şeklindedir.²⁵⁴

Bu kelime, istek ve arzu duyulan bir şeye ilişkin insanın iç dünyasında ortaya çıkan mücadeleyi anlatır. Tam' (طمع), bir konuda hırslı, istekli ve beklenti içerisinde olmaktır.

Tama' kelimesi, öncelikli olarak ümit beklenen şeye karşı duyulan hırs, istek ve arzuyu dile getirir. Ayrıca Kur'an'da dört yerde havf kelimesiyle birlikte kullanıldığı ayetleri, çalışmamızın son bölümü olan korku- ümit ilişkisinde ele alacağız.

3.5.1. Yahudilerin Hz. Peygamber'e iman edeceğini ummak

Müslümanların Medine'ye gelişiyle kurdukları düzen bozulan ve rahatsızlıkları artan yahudilerin Hz. Peygamber'e (a.s.) iman edeceğini beklemek pek gerçekçi değildir.

²⁵¹ İbn Manzûr, *Lisân*, VIII, 239-240; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 310; Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz*, II, 481.

²⁵² Kasapoğlu, *Kur'an'da Ümit-İman İlişkisi*, s. 160.

²⁵³ el-Müddessir 74/15-17.

²⁵⁴ Askerî, *el-Furûk*, s. 239.

أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ

“Şimdi, bunların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysa içlerinden bir takımı, Allah'ın kelamını dinler, iyice anladıktan sonra, onu bile bile tahrif ederlerdi.”²⁵⁵

Müslümanlar Medine'ye hicret edince Allah'ın birliği, peygamberlik ve ahiret gününe iman konularında İslâm inancına yakın düşüncelere sahip olan Yahudi gruplarla karşılaştılar. Bu Yahudiler de son peygamberin gönderilmesinin yakın olduğuna inanıyorlardı. Ancak bu peygamberi Hz. İbrahim'in (a.s.) oğlu İshak'ın (a.s.) zürriyetinden bekliyorlardı. Allah (c.c.) Hz. Muhammed'i (a.s.) peygamber olarak gönderince ona inanmak bir yana, siyasi ve ırkçı nedenlerle ona karşı en çok düşmanlık gösteren kişiler oldular. Zaten Kur'ân-ı Kerîm'de mü'minlere en şiddetli düşmanlık besleyenlerin Yahudiler ve müşrikler olduğu ifade edilir: “İnsanlar içerisinde iman edenlere düşmanlık bakımından en şiddetli olarak yahudiler ile şirk koşanları bulacaksınız. Onlar içinde iman edenlere sevgi bakımından en yakın olarak da «Biz hristiyanlarız» diyenleri bulacaksınız. Çünkü onların içinde keşişler ve râhipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar.”²⁵⁶

“Yahudilerden bir grubun Allah'ın kelamını işitip iyice kavradıktan sonra onu bile bile tahrif ettikleri ifade edilmektedir. Bu tahrifin kitabın lafzına mı yoksa manasına mı yönelik olduğuna dair farklı izahlar vardır. Tefsirlerde Yahudilerin bilhassa, Tevrat'ta Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamberliği ile ilgili haberler ile recim gibi bazı hükümleri tahrif ettikleri bildirilmektedir. Kendi kutsal kitaplarını bile tahrif eden Yahudilerin, dinlerini terkederek İslam Peygamber'ini tanımalarını ve onun getirdiklerine inanmalarını beklemek aşırı iyimserlik olur.”²⁵⁷

Tarih boyunca da İslâm dinine giren din mensupları arasında en az yekûnu Yahudilerin teşkil ettiği görülmüştür. Hristiyanlardan İslâm'ı kabul edenler çok daha fazladır. Günümüzde müslümanlara en çok sıkıntı veren de, gene Yahudilerin devleti olduğunu iddia eden İsrail'dir. 1967'den beri Filistin topraklarında işgal ettiği alanları sürekli genişleten İsrail, artık müslümanların evlerini buldozerlerle yıkmaktan çekinmeyip, her gün onlarca insanı evsiz barksız bırakmaktadır. Dünyada kendisine karşı çıkacak bir güç olmadığını bildiği için, devlet eliyle sürdürdüğü bu terörizmi her gün daha da tırmandırmaktan geri durmamaktadır. Müslümanlara bu kadar düşmanlık beslerken,

²⁵⁵ el-Bakara 2/75.

²⁵⁶ el-Mâide 5/82.

²⁵⁷ Karaman ve diğ., *Kur'an Yolu*, I, 146.

atalarının kabul etmediği Hz. Muhammed’e (a.s.) günümüz Yahudilerinin inanmasını beklemek de pek olası görünmemektedir.

3.5.2. Cennete girmeyi ummak için Allah’a iman etmek

Allah’a ve gönderdiği dine inanmadan, iman edenlere vaad edilen cennete girmeyi beklemenin akıllıca bir davranış olamayacağı şöyle ifade edilir:

وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا جَاءَنَا مِنَ الْحَقِّ وَنَطْمَعُ أَنْ يُدْخِلَنَا رَبُّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ

“Rabbimizin, bizi salihler topluluğuyla beraber (cennete) koymasını umarken, Allah'a ve bize gelen gerçeğe ne diye inanmayalım?”²⁵⁸

“Bu ümmetten Allah’a ve Resûlüne itaat edenlerin “Hangi şey bizi bir tek ilah olan, ortağı, çocuğu ve babası olmayan Allah’a; O’ndan bize hak olarak getirdiği her gerçeğe ve Muhammed’in (a.s.) peygamberliğine iman etmekten alıkoyabilir? Allah’ın salih kullarıyla beraber bizi de cennete koyması arzumuzdur” sözlerine karşılık Allah Teâlâ, onlara içlerinde ebedi kalacakları, altlarından ırmaklar akan muhsinlerin ödülü olan cenneti vereceğini bildirdi. Onlar sözleri ve amellerini temiz inançlarıyla güzelleştirip, şirk ve günahlarla buluştırmayan temiz ruhlu insanlardır.”²⁵⁹

Fani dünyada herhangi bir şeyden beklentisi olanların nasıl o iş için çabalamaları gerekiyorsa, mü’minlerin de Kur’ân’da “ebedî hayatın başladığı gün diye nitelenen Dârü’l-Hulûd”²⁶⁰ olan cennet için çaba göstermeleri gerekir. Dünyada çalışmadan karşılıksız bir şey elde etmek mümkün olmadığı gibi ahiret için de çaba harcamadan bir kazanç söz konusu olamaz. Zira insan dünyaya belli bir süreliğine bir amaç için gönderilmiş, bu doğrultuda ömrünü sürdürüp ebedî hayatın başlayacağı ahirete hazırlıklı gitmesi kendisinden istenmiştir. İnsanın dünyadaki davranışlarının ahirette karşılığını göreceği Kur’ân’da şöyle ifade edilir: *“İnsan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur. Ve çabasının karşılığı ileride mutlaka görülecektir.”²⁶¹*

3.5.3. A’raftakilerin cennete girmeyi umması

وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمَاهُمْ وَنَادَوْا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَمْ يَدْخُلُوهَا

وَهُمْ يَطْمَعُونَ

²⁵⁸ el-Mâide 5/84.

²⁵⁹ Cezâirî, Cabir b. Musa b. Abdulkadir b. Ebu Bekir, *Eyseru’t-Tefâsîr li Kelâmi’l-Âliyyi’l-Kebîr*, Mektebetu’l-Ulûm ve’l-Hikem, Medine-i Münevvere 2003, II, 6.

²⁶⁰ Kaf 50/34.

²⁶¹ en-Necm 53/39-40.

“İkisi (cennet ve cehennem) arasında bir sûr, A'râf üzerinde de bir kısım adamlar vardır. Cennet ve cehennemliklerin hepsini simalarından tanımaktadırlar. Cennetliklere, "Selam olsun size!" diye seslenirler. Onlar henüz cennete girmemişlerdir, ama bunu ummaktadırlar.”²⁶²

“Cennet ehli ile cehennem ehli arasında bir hicâb vardır. Hicâb, engel, perde demektir. Bu hicâb, cennetle cehennemi birbirinden ayıran A'râf, yani yüksek surdur. Cennet ile cehennem arasındaki sûrun üstünde duran, her ikisini de görebilen bir takım erkekler de vardır. Bunlar, cennet ehlini de cehennem ehlini de yüzlerindeki işaretlerinden, amellerinden, vücutlarından yansıyan ışık veya karanlıklarından tanır. İşte cennet ile cehennem arasındaki sûrun yüksek burçlarında duranlar, henüz cennete girmemiş olan, fakat (kapısında duran), cennete girmeyi uman cennetlikleri, “Selâm size!” sözüyle selâmlarlar. Onların durumlarından hoşlanırlar. Bu A'râftakilerin gözleri, bir de ateş halkı tarafına ilişince onların durumundan da ürperir. “Rabbimiz, bizi şu haksızlarla beraber eyleme!” derler. Onların durumuna düşmemek için Allah’a sığınır.”²⁶³

A'râf ehli cennete girmek için yeterince ameli olmayanlardır. “İyi ve kötü amelleri eşit olup başlangıçta cennete veya cehenneme konulmayarak ikisi arasında bir müddet bekleyecek, sonra Allah’ın lutfuyla cennete girecek olan müminlerdir.”²⁶⁴ A'raf ehli gibi cennete girmeyi beklemek yerine oraya girecek ameller işlemek, dünya hayatında hayır ve iyilikleri çoğaltmak gerekir.

3.5.4. Hataların bağışlanmasını yalnızca Allah’tan ummak

إِنَّا نَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لَنَا رَبُّنَا خَطَايَاَنَا أَنْ كُنَّا أَوَّلَ الْمُؤْمِنِينَ

“(Burada) ilk inananlar biz olduğumuz için şüphesiz Rabbimizin, hatalarımızı bağışlayacağını umuyoruz.”²⁶⁵

Mü'minler hatalarının bağışlanacağı tek mercî olarak Allah’ı bildiği için ona yalvarır ve günahlarının bağışlanmasını ondan beklerler. Ebû Zehre, ayetteki “hatalarımızı bağışlayacağını umuyoruz” ifadesinin bunun göstergesi olduğunu belirtir:

“Mü'minlerin kuvvetli imanları belaya karşı sabretmelerini ve bunun Aziz ve Hakîm olan Allah tarafından ödüllendirilmeyi beklediklerini gösterir. O'ndan mağfiret edilmeyi umduklarını ama bu konuda emin olmadıklarını anlatır. Çünkü hatalarını bilen mü'mine yakışan, umutlu olup hırslı olmaması, Allah’tan korkup emin olmamasıdır. Bu sebeple Allah’a karşı yaptıkları hataları ancak O'nun bağışlayacağını umarlar. “Hataya” hatienin çoğulu olup, batıl ile doluncaya kadar nefsi kaplayan günahıdır. Hangi günah Firavuna kul olmaktan daha büyük olabilir? O İsrail oğullarını, Mısır ve halkını zelil kılan bir zorba idi.

²⁶² el-A'râf 7/46.

²⁶³ Ateş, *Tefsîr*, II, 993.

²⁶⁴ Y. Şevki Yavuz, “A'râf” *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul 1991, III, 259.

²⁶⁵ eş-Şuarâ 26/51.

Onlar, Firavunun kavmi Mısır halkından iman eden ilk kişiler olmaları mukabilinde bu sözü söylemişlerdir.”²⁶⁶

Yıllarca Firavun’un emirlerini yerine getirip insanlara karşı diktatörlüğünü sürdürmesinde büyük rolü olan sihirbazların, Mûsâ’nın (a.s.) asası karşısında çaresiz kaldıklarında gerçeği anlayıp iman etmelerinden sonra, geçmişte yaptıkları günahlarının bağışlanmasını umabilecekleri tek merci olarak Allah’a yalvarmaları imanın getirdiği bir haslettir. Hâlbuki önceden “*Sihirbazlar Firavun’a geldi ve eğer üstün gelen biz olursak, bize kesin bir mükâfat var mı?*”²⁶⁷ diyerek daima Firavuna yaklaşmak için vesile ararlardı. Firavunun bir dediğini iki etmeyen bu insanlar, iman edip secdeye kapandıktan sonra kendilerini “*(Firavun) Şöyle dedi: Ben size izin vermeden önce ona inandınız öyle mi! Hakikat şu ki o, size büyü öğreten ulunuzdur. Şimdi elleriniz ile ayaklarınızı tereddüt etmeden çaprazlama keseceğim ve sizi hurma dallarına asacağım!*”²⁶⁸ tehditlerine aldırış etmeyerek, “*Dediler ki: Seni, bize gelen açık açık mucizelere ve bizi yaratana tercih edemeyiz. Öyle ise yapacağını yap! Sen, ancak bu dünya hayatında hükmünü geçirebilirsin.*”²⁶⁹ şeklinde karşılık verme cesaretini gösterebilmişlerdir. İşte bu durum, başkalarına kulluk etmekten kurtarılan insanın, Allah’a iman edip güvenme sayesinde gerçek özgürlüğünü kazanmış olduğunun da kanıtı olmaktadır.

وَالَّذِي أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ

“O, hesap gününde, hatalarımı bağışlayacağını umduğumdur.”²⁷⁰

“Hz. İbrahim (a.s.) ümmetinin günahlardan kaçınması ve dikkatli olmasını talim edip nefsinin buna katlanabilmesi için böyle söylemiş ve Allah’tan onların aşırılıklarını bağışlamasını istemiştir. Buradaki ‘hatalarımı bağışlayacağını ummak’ (tama’) sözü, İbrahim (a.s.) hakkında yakîn, O’nun dışındakiler için ise ümit anlamındadır. Hz. İbrahim’in (a.s.) buradaki hatasının putları kendisi parçaladığı halde, “*Belki de bu işi şu büyükleri yapmıştır*”²⁷¹ ve “*Ben hastayım, dedi.*”²⁷² şeklinde onlara verdiği cevap olduğu Mücahid’den nakledilmiştir.”²⁷³

²⁶⁶ Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa, *Zehretu’t-Tefâsîr*, Dâru’l-Fikri’l-Arabiyyi, ts. X, 5357.

²⁶⁷ el-A’râf 7/113.

²⁶⁸ Tâha 20/71.

²⁶⁹ Tâha 20/72.

²⁷⁰ eş-Şuara 26 /82.

²⁷¹ el-Enbiya 21/63.

²⁷² es-Sâffât 37/89.

²⁷³ Kınnevicî, *Fethu’l-Beyân*, IX, 391.

Hiz. İbrahim'in (a.s.) "Ben hastayım" sözü, illaki yakalandığı maddi bir hastalık değil, belki kavminin taptığı putlardan duyduğu rahatsızlığın bir ifadesi olabilir. "Çünkü سَقَمَ fiili bedeni bir hastalık olabildiği gibi insanın ruhunda hissettiği bir rahatsızlık için de kullanılabilir. Meselâ: فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ "Onların kalblerinde bir hastalık vardır."²⁷⁴ ayetinde bu anlamda kullanılmıştır.²⁷⁵

Zeccâc, peygamberlerin masum olduklarını belirterek Mücahid'in görüşünün hatalı olduğunu söylemektedir:

"Peygamberler de beşer oldukları için onlardan hata sadır olması caizdir. Ancak onlar büyük günah işlemezler, kulların yaptıklarının karşılığını göreceği ceza gününde bu konuda masumdurlar. Mücahid ve onun gibi düşünenlerin tefsirinin hatalı olduğu açıktır. Bu söz kavmiyle arasında geçen konuşmadan sonra ondan sadır olmuştur" demiştir. Hiz. Âişe'den (r.a.) şöyle rivayet edilmiştir. "Ya Resulallah! İbn Cud'an cahiliyye döneminde sılai rahim yapar, yoksulları doyururdu. Bunun ona bir faydası olur mu?" dedim. "Hayır, olmaz buyurdu. Çünkü O bir gün bile "Hesap gününde hatalarımı bağışla dememiştir." Bütün bunlar İbrahim'in (a.s.) Rabbine karşı olan övgüsü, O'nun kendisine olan nimetleri ve lütuflarını itiraf etmesidir. Kendisinden sonrakilere de örnek olması için bu durum onu Allah'a karşı şöyle yalvarmaya sevketmiştir:²⁷⁶ "Rabbim! Bana hikmet ver ve beni iyiler arasına kat!"²⁷⁷

3.5.5. Allah'a inanmadan cennete girmeyi ummak

اَيْطَمَعُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ اَنْ يَدْخَلَ جَنَّةَ نَعِيمٍ كَلَّا اِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِمَّا يَعْلَمُونَ

"Onlardan her biri Na'im Cennetine sokulacağını mı umuyor? Hayır, (ne mümkün)! Şüphesiz biz onları kendilerinin de bildikleri şeyden (meniden) yarattık."²⁷⁸

"Müşriklerin "Orada cennet diye bir yer var ise, biz onun ehliyiz" diye cennete girme arzularını belirten sözlerini redetmektedir. "Onları bildikleri şeyden yarattık" ifadesi, insanın yaratıldığı meniden kinayedir. Bu sözle üç vecih kastedilmiştir. Birincisi, insanı tahkir edip mütekebbirlere cevap vermektir. İkincisi, kâfirlerin cennete girme arzularını reddedip onlara yanıt vermek. Sanki şöyle deniliyor: "Biz sizi, insanları yarattığımız şeyden yarattık. Hiç kimse cennete salih amelden başka bir şeyle giremez. Çünkü siz yaratılıştan eşitsiniz. Üçüncüsü ise, "O, akıtılan meninin içinden bir nutfe (sperm) değil miydi?"²⁷⁹ ayetinde ifade edildiği gibi kendilerini hakir bir sudan yaratmamız onları yeniden diriltmeye kadir olduğumuza delil getirmektir.²⁸⁰

²⁷⁴

el-Bakara 2/10.

²⁷⁵

Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 241.

²⁷⁶

Kinnevicî, *Fethu'l-Beyân*, IX, 391.

²⁷⁷

eş-Şuarâ 26/83.

²⁷⁸

el-Mearic 70/38-39.

²⁷⁹

el-Kıyame 75/37.

²⁸⁰

İbn Cüzeyy, *Kitabu't-Teshîl*, II, 412.

Müşriklerin ahiret inançları olmadığını Kur'ân bize haber vermektedir. “ *Hayat, şu dünya hayatımızdan ibarettir. (Kimimiz) ölürüz, (kimimiz) yaşarız; bir daha diriltilecek de değiliz.*”²⁸¹ Ancak inanmadıkları ahiretteki cennete bile Müslümanları değil de kendilerini lâıyk görmeleri, dünyada olduğu gibi ahirette de iyi şeylere kendilerinin hak sahibi olduğu algısını oluşturup, mü'minlere karşı psikolojik üstünlük kurma çabasıdır. Onların benzeri bir ifadesini daha önce ele aldığımız "**havf**" bölümündeki şu ayette de görmekteyiz: “*Sizin, ‘Allah bunları rahmete erdirmez’ diye yemin ettikleriniz şunlar mı?*” (Sonra cennetliklere dönülerek) “*Haydi, girin cennete. Size korku yok. Siz üzülecek de değilsiniz.*”²⁸²

ثُمَّ يَطْمَعُ أَنْ أَزِيدَ ۖ كَلَّا إِنَّهُ كَانَ لِآيَاتِنَا عَنِيدًا ۚ سَأَرْهُقُهُ صَعُودًا

“*Sonra da o hırsla daha da artırmamı umar. Hayır, umduğu gibi olmayacak. Çünkü o, bizim âyetlerimize karşı inatçıdır. Ben onu dimdik bir yokuşa sardıracağım.*”²⁸³

“Velid b. Muğire zenginliği ve on tane çocuğuyla Peygamber’e (a.s.) karşı övünüp ve “Benim malım ve çocuklarım daha da artacak” diye tamahını ortaya koymuştur. Kendisine, bundan sonra ne malını ne de çocuklarını asla arttırmayacağım, aksine noksanlaştırıp helâk edeceğim. Çünkü o bizim ayetlerimizi yalanlayan bir inatçıydı. Ben onu sarp bir yokuşa sardıracağım” diye cevap verilmiştir. Cehennemin beşinci kapısında “sarp” denilen pürüzsüz bir kayadan yukarı çıkmaya zorlanır. Başı dağ yoluna ulaşınca boğazından bir duman karnına girip bağırsaklarından çıkar. Yokuşun dibine düşünce ona kaynar su içirilir. Yokuşun zirvesine ulaşınca ise, cehennemin içinde yetmiş yıllık çukura düşürülür. Mücahid, “Sarp yokuşa sardırmaktan kastedilen çeşitli azaplara uğratılmaktır.” Zeccac da ‘Azabı gerektiren fiillerinin çirkinliği dile getirilmiştir’ demiştir.²⁸⁴

Müşrikler için dünya, elindeki serveti arttırmak ve erkek çocuklarıyla başkalarına karşı övünmektir. Çünkü onların nezdinde itibar, bir kişinin zenginlik ve erkek çocuklara sahip olmasıydı. “Allah senden başkasını bulamadı mı peygamber gönderecek?” diye erkek çocuğu yaşamayan ve zengin de olmayan Hz. Muhammed’in (a.s.) peygamberliğine bu gerekçeyle itirazda bulunuyorlardı. Hatta Velid b. Muğire’nin “Kureyş’in büyüğü ve efendisi olan ben yahut Sakîf’in ulusu Ebû Mesûd Urve b. Mesûd es-Sakafî dururken Kur’ân Muhammed’e mi inecek?”²⁸⁵ Sözü üzerine, “*Dediler ki: Bu*

²⁸¹ el-Mü’minûn 23/37.

²⁸² el-A’râf 7/49.

²⁸³ el-Müddessir 74/15-17.

²⁸⁴ Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, II, 516.

²⁸⁵ Kurtubî, *el Câmi*, XVI, 56.

Kur’ân iki şehirden bir büyük adama indirilse olmaz mıydı?”²⁸⁶ ayetinin inzâl edildiğini müfessirler bize nakletmektedir.

Bu üstünlük anlayışının Allah katında bir yeri olmadığını bildirmek için, “*Rabbinin rahmetini onlar mı paylaşıyorlar?*”²⁸⁷ ve “*Allah, peygamberliğini kime vereceğini daha iyi bilir*”²⁸⁸ şeklinde onlara karşılık verilmiştir. Ayrıca kıyamet gününde yaratıcısının huzuruna etrafında çocukları ve adamlarıyla değil, tek başına gelip yaptıklarının hesabını vereceği de bildirilmiştir: “*Ayetlerimizi inkâr eden ve muhakkak sûrette bana mal ve evlat verilecek diyen adamı gördün mü? Bunların hepsi de kıyamet gününde O’nun huzuruna tek başına (yapayalnız) gelecektir*”²⁸⁹

3.6. Korku- Ümit Dengesi

İslâm literatürüne yerleşmiş bulunan “havf ve recâ” terimleri insanın günahları konusunda Allah’tan ve onun azabından korkmasını; akıbeti ve ahireti konusunda Allah’ın rahmetinden ümidini ifade eder. Bu konuda müslüman için ideal olan, ayet ve hadislerde geçtiği gibi korku ile ümit arasında (beyne’l-havfi ve’r-recâ) olmaktır. “Korku, insana hoş gelmeyen şeyin beklenmesinden dolayı kalbin duyduğu elemidir. Ümit ise, insanın arzu ettiği şeyi beklemesinden dolayı kalbinde oluşan duygudur.”²⁹⁰

Hasan Kâmil Yılmaz, havf ve recânın ortaya çıkışını şöyle izah eder: “Havf ve recâ, hal, bilgi ve eylemden meydana gelir. Geleceğe ait bir şey insanın hatırına gelip kalbine yerleştiğinde, hoşuna gitmeyen bir şey ise buna havf, hoş giden ve arzulanan bir şeyse ona recâ denir. Bir başka ifade ile recâ, insanın iradesinde olan bütün şeyleri hatırladıktan sonra hoşlandığı şeyi beklemesidir. İmanın sıhhatinin şartlarından biri de imanın korku ve ümit arasında bulunmasıdır. Havf, salikin Kur’ân’daki: “*Allah’tan gerçek anlamda korkanlar ancak âlimlerdir*”²⁹¹ ayetinin manasını anlaması sonucu elde ettiği bir duygudur. Recâ ise Hakk’ın fazl ve ihsanını görerek ve Kur’ân diliyle saydığı nimetlerini duyup bilerek, Allah’ın sevap ve rahmetinden ümitvâr olmasıdır.”²⁹²

²⁸⁶ ez-Zuhruf 43/31.

²⁸⁷ ez-Zuhruf 43/32.

²⁸⁸ el-En’âm 6/124.

²⁸⁹ Meryem 19/95.

²⁹⁰ Râzî, *Me’âtilih*, I, 137.

²⁹¹ Fâtır 35/28.

²⁹² Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf*, s. 222.

3.6.1. Havf ve Recâ İlişkisi

Havf ve recâ Kur'ân'da korku ve ümit anlamında kullanılan kavramlar olup İslâm literatüründe geniş bir şekilde ele alınmıştır. “Korku ve ümit, hem bir duygu hem de ruhsal bir güçtür. Yaşam boyu birbirini karşılayarak, telafi ederek ya da tamamlayarak motive edici bir etki yaparlar. İnsanın gelişmesinde ve kişilik kazanmasında her iki duygunun da oldukça önemli bir rolü vardır.”²⁹³

Muhammed Kutub (1919-2014), korku ve ümidin insanın ruhî yapısına yerleşmiş karşılıklı iki çizgi olduğunu şöyle belirtir: “Bu iki duygu birlikte, yan yana ve aynı yönlerde hareket eder. Yaratılışı gereği insan ruhu, hem korku hem de ümitle doludur. Her çocuk bu iki duyguyla dünyaya gelir. Çocuğun gelişimine paralel olarak korku ve ümit duyguları da karşılıklı iki çizgi hâlinde gelişir. Gelişim sürecinde korkunun ve ümidin nesneleri değişse de bu iki çizgi karşılıklı ve birlikte varlığını sürdürür. Bu duygular, bireyin belli bir istikâmete yönelmesinde ve kendini kontrol etmesinde önemli etki yapar.”²⁹⁴

Korku ve ümide yol açan ortamlar zaman zaman belirip ortaya çıkabilir. “Yüce Allah, insan benliğine korku ve ümit eğilimlerini potansiyel olarak yerleştirdiği gibi bu eğilimleri aktif hale getiren ortamları da zaman zaman var etmiştir. Bütün bu durum ve oluşlar, insan için maddî yaşamda önemli bir yer tutar. Ancak söz konusu durum ve oluşlar Allah-insan ilişkisinde önemli bir işleve sahiptir. Kur'ân'a göre, korkuya ya da ümide yol açan koşullar, insanların Allah'a yönelmelerine zemin hazırlayan, onları bu konuda uyaran işaretlerdir.”²⁹⁵ Kâfirlerin kendini büyük gören, müstağnî, şımarık, Allah'tan ve azabından korkmayan çalımli tipler olarak vasedildiği ayetlerin aksine; mü'minler Allah'tan korkan, O'na karşı saygılı, azabından emin olmayan, ahiret endişesi taşıyan kişiler olarak nitelenir.

“Beynel-havfi ver-recâ” insanın korku ile ümit arasında olmasını ifade eden bir deyimdir. Kur'ân'da insanın Allah'ın azabından korkması, “*Her kim Allah'a ve Resûlüne itaat eder, Allah'a saygı duyar ve O'ndan sakınırsa, işte asıl bunlar mutluluğa*

²⁹³ M. Nail Karakuşçu, *Genel Psikoloji ve Normal Davranışlar*, Pelin Ofset, Ankara 1999, s. 275.

²⁹⁴ Muhammed Kutub, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler*, çev: Bekir Karlığa, İşaret Yay., İstanbul 1992, s. 103-104; Şevki Saka, *Kur'ân-ı Kerim'in Davet Metodu*, Seha Neşriyat, İstanbul, ts., s. 121-122.

²⁹⁵ Kasapoğlu, *Kur'an'da Ümit-İman İlişkisi*, s. 10.

erenlerdir.”²⁹⁶ şeklinde istenirken; rahmetinden ümitvar olması da “İman edenler ve hicret edip Allah yolunda cihad edenler var ya, işte bunlar, Allah'ın rahmetini umabilirler. Allah, gafûr ve rahîmdir.”²⁹⁷ şeklindeki ayetlerle talep edilmiştir. Allah kendisini hem rahmet ve mağfiret sahibi hem de azap edici olarak tanıtır “Şüphesiz Rabb'in insanların zulümlerine karşı mağfiret sahibidir, fakat Rabb'inin azabı da çok şiddetlidir.”²⁹⁸ “İyi biliniz ki Allah'ın cezası çok şiddetlidir ve gerçekten Allah, çok bağışlayan, çok merhametli olandır.”²⁹⁹ “(Ey Resûlüm!) kullarıma haber ver; ben gerçekten çok bağışlayan, çok merhamet edenim ve gerçekten benim azabım da çok acıtıcı bir azaptır.”³⁰⁰ ifadeleri insanın korku ile ümit arasında olmasını ön görmektedir.

Havf ve recâdan hangisi daha üstündür سوالini yerinde bir soru olarak görmeyen Gazzâlî, bunu “Ekmek mi üstündür yoksa su mu?” diyen kişiye benzetir. Aç bir kimse için ekmek sudan daha üstün iken, susuz bir kimse için elbetteki su ekmekten daha makbuldür. Kaldı ki, ekmeği yiyen kişi bir müddet sonra susuzluk hissedecektir. Korku ve ümitle kalpler tedavi edilir. Kalpteki hastalık Allah'ın azabından emîn olmak ve bu konuda aldanmak ise, korku (havf) daha faziletlidir. Allah'ın rahmetinden ümitsizlik kişinin kalbine galip olursa bu durumda ümit (recâ) daha makbuldür.³⁰¹

Kalbin havf ile recâ arasında olmasıyla ilgili güzel benzetmeler yapan mutasavvıflar, “Kalp, Allah Teâlâ'ya doğru olan seyrinde bir kuş konumundadır. Sevgi onun başı, havf ve recâ ise kanatlarıdır. Baş ve kanatlar sağlam olursa, kuş iyi uçar. Baş koparsa kuş ölür. Kanatlarını kaybettiğinde ise, her avcı ve yırtıcı vahşinin tehlikesine maruz kalabilir. Ancak selef, havf kanadının recâ kanadından daha güçlü olmasını tercih etmiştir. Dünyadan göçerken havf kanadı daha güçlüdür. Bu Ebû Süleyman ed-Dârânî ve diğerlerinin yoludur. Kalpte her zaman havf (korkunun) galip olması gerekir. Eğer recâ ona galip olursa fesada uğrar. Başkaları da hallerin en mükemmeli, recâ ve havfin itidalli, sevginin galip olmasıdır, derler.”³⁰² Halkın çoğu için korku ümitten daha

²⁹⁶ en-Nûr 24/52.

²⁹⁷ el-Bakara 2/218.

²⁹⁸ er-Ra'd 13/6.

²⁹⁹ el-Mâide 5/98.

³⁰⁰ el-Hicr 15/49-50.

³⁰¹ Gazzâlî, *İhyâ*, VII, 249.

³⁰² İbn Kayyim, *Medâric*, s. 554; Kuşeyrî, *Risale*, s. 319.

elverişlidir. Çünkü günahlar onlara galiptir. Günahın açığını, gizlisini bırakan muttaki için en doğru hüküm böyle bir kimsenin korkusu ile ümidini eşit saymaktır.”³⁰³

Hasan Kâmil Yılmaz, korkunun da ölçülü olması gerektiğini, aksi durumda insanın ümitsizliğe sevkedilebileceğini belirtir: “Avâmın sahih bir marifetten kaynaklanmayan Allah’ın azap ve cezasından korkmak anlamındaki havfı ile kişiyi ümitsizliğe sevkedecek aşırı korku makbul sayılmamıştır. Övülen ve beğenilen havf, kulu günaha düşmekten sakındıran, tâata teşvik eden kâmil manadaki havftır. Sûfiler, hakkın fazl ve ihsanından ümitvâr olarak yapılan ibadeti, azabından korkularak yapılan ibadetten üstün görürler. Çünkü ümitvâr olmak sevgiye daha yakındır.”³⁰⁴

Ümîdin insan tabiatındaki varlığı korkudan bağımsız olmadığı için Kur’ân’da, Allah-insan ilişkisinde ümît korkuyla birlikte sunulmuştur. Kasapoğlu, “inanç açısından ideal bir mü’min kişiliği hedefleyen tasavvuf disiplini Kur’ân’ın önerdiği korku-ümit dengesine büyük önem vermiştir. Kur’ân, bazı âyetlerde korku-ümit ilişkisinin insan tabiatında ortaya çıkışını tasvir eden açıklamalar yapmış, bazı âyetlerde de Allah’a duâ ederken bu iki duygunun nasıl hareket etmesi gerektiğini öğretmiştir. Kur’ân’a göre, mü’minin Allah’tan ümitli olması bir hayal ya da zayıf bir duygu değildir. Mü’minin Allah’a ümîdi güçlü bir iman ile desteklenmiştir. Kur’ân, mü’minlerin Allah’tan ümitli olmalarının temelinde, güçlü bir imanı ve bu imanın gereği olan yaşantıyı gösterir. İnanç ve ilâhî değerler doğrultusunda yaşamayı ümîdin koşulu sayar. Bu gerçeği birçok âyette tekrarlar.”³⁰⁵

İman ve küfrün korku ile ilişkisine değinen Murat Sülün, “Kur’ân’da Allah’tan ve azabından korkmama ifade eden bütün kavramlar küfrün içyapısına dâhil olduğu gibi çeşitli oranlarda bir korkma ifade eden bütün kelimeler de imanın içyapısına girmektedir. İman sahibi olup da azap ayetleri zikredildiğinde korkmayıp aldırnamak, davranışlarına çeki düzen vermemek; cennetle ilgili ayetler zikredildiği zaman da ümide kapılmamak nasıl mümkün olabilir?”³⁰⁶ diyerek kafirlerin Allah’ın azabından korkmamalarından dolayı böyle davrandıklarını belirtmektedir.

³⁰³ Gazzali, *İhyâ*, VII, 250.

³⁰⁴ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf*, s. 222.

³⁰⁵ Kasapoğlu, *Kur’an’da Ümit-İman İlişkisi*, s. 2.

³⁰⁶ Sülün, *İman-Amel İlişkisi*, s. 220.

3. 6. 2. Korku ve Ümidin Ahiret İnancındaki Motivasyonu

“Kur’ân’da insana kıyamet saati anlayışıyla kazandırılmak istenen sorumluluk bilincinin önemli bir yer tuttuğunu belirten Ömer Faruk Yavuz, özellikle ahiret hayatının anlatıldığı ayetlerde korku ve ümit çok fazla yer verilen iki olgudur.³⁰⁷ Muhatap üzerinde korku olgusu kullanılırken, cehennemın ateş dolu bir çukur olduğundan,³⁰⁸ cehennemliklerin zakkum ağacından yiyecekleri, karınlarını ondan doldurarak, üstüne de kaynar sudan içirilecekleri,³⁰⁹ suçluların o gün, zincire vurulacakları, gömleklerinin katrandan olduğu ve yüzlerini de ateşin bürüyeceğinden³¹⁰ bahsedilmekte ve kötü davranışlarda bulunanlara bu cezaların hazırlandığı belirtilmektedir. Ümit olgusu kullanılırken de cennet ve sakinleri için hazırlanmış dikensiz sedir ağaçlarından, salkımları sarkmış muz ağaçlarından, uzun gölgelerden, çağlayarak akan sulardan, tükenmeyen ve yasaklanmayan, sayısız meyvelerden,³¹¹ hiç bozulmayan süt ve şarap ırmaklarından,³¹² cennette kötülük, yorgunluk,³¹³ ölüm,³¹⁴ üzüntü ve korkunun olmadığından³¹⁵ bahsedilmektedir.

Kur’ân’ın mesânî üslûbunda korku ve ümide yol açacak ifadeler peşpeşe sıralanmak sûretiyle, hem insanın dünyada ümidini koruyarak hayatını sürdürmesi, hem de Allah’ın azabından da hiçbir şekilde emin olmaması sağlanmıştır. Kur’an nazil olmaya başladığında muhataplarına mesajını ulaştırırken, onları eğitmede günlük hayatlarının bir parçası olan korku mefhumunu kullanmıştır. Cahiliyye döneminde insanların yaşadıkları can ve mal korkusu gibi maddi ve somut gerçeklere dayanan korkular yerine; Allah korkusu, kıyamet, ahiret ve cehennem korkuları gibi soyut korkuları gündeme getirmiştir. Bu yaklaşımda kıyamet anının korkusu ve ahiret inancı önemli bir motivasyon aracı olarak yer alırken, bu korkunun insanlar üzerinde oluşturacağı menfi tesirin üzerinde duran Mehmet Paçacı; “Kıyamet saati korkusunun toplum üzerinde olumsuz bir etkide bulunmaması için korku ve ümidin dengeli bir şekilde sunulması önemlidir. Muhatap bir taraftan cehennemden korkutularak kötülükten uzaklaştırılırken,

³⁰⁷ Ömer Faruk Yavuz, *Kur’an ve Kıyamet*, Marifet Yayınları, İstanbul 1997, s. 232.

³⁰⁸ el-Kâria 101/10-11.

³⁰⁹ el-Vâkıa 56/52-54.

³¹⁰ İbrahim 14/49-50.

³¹¹ el-Vâkıa 56/28-32.

³¹² Muhammed 47/15.

³¹³ Fâtır 35/35.

³¹⁴ ed-Duhan 44/56.

³¹⁵ el-Ahkaf 46/13-14.

diğer taraftan cennet ve nimetleriyle mükâfatlandırılarak iyiliğe sevkedilmektedir. Böylece ahiret, bu iki olgu kullanılarak, zıt iki hareketi muhtevi bir motiv olmaktadır. Ancak bu iki hareket aynı yönde olduğu için birbirlerine engel olmak yerine biri diğerine güç kazandırmaktadır. Bu şekilde Kur’ân’ın ahiret inancı ile insanın dünya hayatı üzerinde son derece etkili dinamik bir mekanizma oluşturduğu görülmektedir.”³¹⁶ görüşündedir.

3. 6. 3. Allah’a azabından korkarak ve rahmetini umarak yalvarmak

Dua ederken cehennemi unutmayarak Allah’ın azabından korkmalı ve cenneti düşünerek Allah’ın rahmetinden ümitvâr olarak dua etmelidir.

وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِينَ

“Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah'a (azabından) korkarak ve (rahmetini) umarak dua edin. Şüphesiz, Allah'ın rahmeti iyilik edenlere çok yakındır.”³¹⁷

“Allah (c.c), peygamberlerini ve şer’i hükümlerini gönderip yeryüzünü ıslah ettikten sonra, küfür ve isyanla orada fesat çıkarmayın. Ayrıca amellerinizin kusurundan dolayı korku içerisinde, rahmetinin genişliği dolayısıyla lütuf ve fazlını elde etmeyi umarak O’na yalvarın.”³¹⁸

Allah’ın celâl ve ikram sahibi olduğunu hatırlanıza getirerek dua edin diyen Muhammed Hamdi Yazır, dua esnasında korku içerisinde ve ümitli olmayı şöyle tavsiye etmektedir:

“Korku halinde ümidi, ümit halinde korkuyu bırakmayarak, daima ikisinin denklik noktasını gözeterek dua etmelidir. Âlemde Allah’ın emri altında gece ve gündüz nasıl birbiriyle yarış ederek gidiyorlarsa, korku ve ümit de öyledir. Bu iki ruh haleti insanın manevi yönde ilerlemesinde (seyr u sülûk) iki kanat gibidir. Herhangi biri atılsa insan yaralı bir kuş gibi uçmaktan mahrum kalır. Kalp ancak bunların karşılıklı çarpışmasındaki uygunluk ve denklikten doğrudan doğruya Hakk yüzüne bakan bir yön alır. Duanın güzelliği de, kalbin bu istikametiyledir. Böyle dua edenler, duada ihsan mertebesine ermiş, muhsinlerden olurlar. ‘Şüphesiz ki, Allah’ın rahmeti muhsinlere yakındır. Hiçbir hususta Allah iyilik yapanların ecrini zayi etmez. Duada iyilik edenlerin de dualarını kabul eder, yakında muratlarına erdirir.’”³¹⁹

³¹⁶ Mehmet Paçacı, *Kur’an’da ve Kitâb-ı Mukaddeste Ahiret İnancı*, İstanbul 1994.

³¹⁷ el-A’râf 7/56.

³¹⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, III, 233.

³¹⁹ Yazır, *Hak Dini*, IV, 66.

Ayette havf ve ümit yakarıyla birlikte dua, zikir ve tesbihin adâbı arasında gösterilmiştir. Allah'ın rahmetinden ümit kesmek de azabından güven içinde olmak da mü'mine yakışan bir davranış değildir. Bunu ancak, kâfir, sapık ve hüsrana uğrayanlar yapabilir. *“(İbrahim) dedi ki: Rabbinin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümit keser?”*³²⁰ ve *“Allah'ın âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr edenler -işte onlar- benim rahmetimden ümitlerini kesmişlerdir ve onlar için acıklı bir azap vardır.”*³²¹

فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيَىٰ وَأَصْلَحْنَاهُ لَهُ زَوْجَهُ إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا وَكَانُوا لَنَا

خَاشِعِينَ

*“Biz de onun duasını kabul ettik ve kendisine Yahya'yı bağışladık. Eşini de kendisi için, (doğurmaya) elverişli kıldık. Onlar gerçekten hayır işlerinde yarışır, (rahmetimizi) umarak ve (azabımızdan) korkarak bize dua ederlerdi. Onlar bize derin saygı duyan kimselerdi.”*³²²

Âlûsî'ye göre, Zekeriyya'nın (a.s.) çocuğu olmadığı için bir önceki ayette yaptığı; *“Rabbim! Beni yalnız bırakma! Sen varislerin en hayırlısısın.”*³²³ şeklindeki duasını kabul ettik de yaşı ilerlemiş olan kısır karısını doğurgan kıldık. İbn Abbas, Ata İbn Ebî Rabah ve Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî'den nakledildiği gibi, ahlakı hoş olmayan, uzun dilli, geçimsiz biri olan yaşlı karısına gençliğini geri verip onu doğurgan biri yaparak durumunu ıslah ettik. Onlara Yahya'yı (a.s.) bağışladık.”³²⁴

Şevkânî, ayetin “Onlar gerçekten hayır işlerinde yarışır” bölümünün, Allah'ın kendilerine olan ihsanından dolayı bütün Peygamberler için olduğu söylendiği gibi Zekeriyya (a.s.), hanımı ve Yahya (a.s.) için olduğunu da belirtmiştir. Daha sonra Allah Teâlâ onları, “Bolluk ve darlık zamanında kendisine yalvarırlardı.” şeklinde nitelemiştir. “Rağab'ın, ellerin içini, Rahab'ın ise, ellerin dışını göğe doğru kaldırıp dua etmek olduğu da ifade edilmiştir.”³²⁵

³²⁰ el-Hicr 15/56.

³²¹ el-Ankebût 29/23.

³²² el-Enbiya 21/90.

³²³ el-Enbiya 21/89.

³²⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni*, X, 130.

³²⁵ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, V, 353.

“Onlar bize derin saygı duyan kimselerdi.” Yani, ihlâslı, mütevazı, Allah’ın azabından titreyerek daima bize yalvarırlardı. Bu güzel hasletleri sebebiyle Allah onları böyle övmüştür.”³²⁶

Kul, Allah’a yalvarırken azabından korkarak ve rahmetini umarak duasının kabul edileceği ümidiyle dua etmelidir. Kur’ân’da peygamberler ve sâlih insanların korku ve ümit arasında olduğu, “*Korkarak ve umarak Allah’a dua ve ibâdet ettikleri*”³²⁷ bildirilmiştir. Kur’ân’daki peygamber dualarıyla mü’minlere nasıl dua edecekleri de öğretilmiştir. Bu ayette dua adabını görmekteyiz. Dua adabıyla ilgili bir hadiste Peygamber (a.s.) de şöyle buyurmuştur: “*Allah’a duayı size icabet edeceğinden emin olarak yapın. Şunu bilin ki, Allah gafletle oyalanan kalbin duasını kabul etmez.*”³²⁸

3.6.3.1. Şimşegin korku ve ümit vermesi

Şimşegin çakması kimi insanlara yağmur ümidi verirken kimilerini de korkutur.

هُوَ الَّذِي يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ

“O, korku ve ümit vermek için size şimşegi gösterendir, yağmur yüklü bulutları meydana getirendir.”³²⁹

Zemahşerî, ayetteki, "havf" ve "tamaan" kelimelerinin mansub oluşlarının manaya olan katkısını şöyle açıklamıştır:

1) Bunların başına ya bir muzaf takdir edilerek, meselâ "Korku ve ümit salmayı istediği için" denilerek yahut da, bununla "korkutmak ve ümit ettirmek için" manasında ancak mefûlün leh olabilirler.

2) Bunlar, "berk" (şimşek) kelimesinden hal olarak mansubturlar. Bu durumda, mana "korkutarak ve ümit vererek" şeklinde olur.

Şimşegin korku ve ümit oluşu hususunda da şu izahları yapmıştır:

1) Şimşek çaktığında, yıldırım düşmesinden korkulur ve yağmur yağması ümit edilir. Şair Mütenebbî (ö.354) bir beytinde:

فَتَى كَالسَّحَابِ الْجَوْنِ تُخْشَى وَتُرْتَجَى يُرْجَى الْحَيَاءُ مِنْهَا وَيُخْشَى الصَّوَاعِقُ

“Yağmur yüklü siyah bulutlar gibi bir delikanlı. Ondan hem korkulur, hem de ümit beklenir.

Tıpkı, buluttan hem hayat umulması, hem de yıldırımlarından korkulması gibi” demiştir.

2) Mesela yolcu ve torbasında hurma ile kuru üzüm bulunan bir kimse gibi, yağmurun yağmasında zararı olanlar, yağmurdan korkar; yağmurun yağmasında faydası olanlar da onu ümit edip beklerler.

³²⁶ Alûsî, *Rûhu'l-Meâni*, X, 130.

³²⁷ es-Secde 32/16.

³²⁸ Tirmizî, Da'avât, 66 (3474).

³²⁹ er-Ra'd 13/12.

3) Dünyada gerçekleşen her şey, kimilerine göre en hayırlı, kimilerine göre de en şerli şeylerdir. İşte yağmur da, ister zaman, ister mekân cihetinden olsun, ona tam o zaman muhtaç olanlar için en hayırlı, yağmurdan zarar görecekt kimseler için de en şerli bir şey olur.”³³⁰

Anadoluda kimi yörelerde kayısı üreticilerinin mayıs ayından itibaren yağmurun yağmasını istemediklerine şahit olmuşum. Çünkü olgunlaşmaya yakın yağan yağmur kayısıyı hem çillendiriyor, hem de tadını bozuyor diyorlardı.

Hz. Peygamber (a.s.) gök gürlediği zaman “Gök gürültüsünün hamd ile tesbih ettiği Allah’ı tenzih ederim”³³¹ derdi ve şiddetlendiği zaman da şöyle dua ederdi: “Allahım! Bizi gazabınla öldürme, azabınla helâk etme. Bundan önce bize afiyet ver.”³³²

Elmalılı M. Hamdi Yazır, şimşegin ortaya çıkardığı duyguların benzerinin, Kur’ân’ın mesajları tarafından da sağlandığını şöyle ifade etmektedir:

“Kur’ân’ın insanlar üzerinde bırakmak istediği etkinin, şimşegin bıraktığı etkiye benzer olduğunu belirtmiştir. Âyette şimşegin bıraktığı etkinin anlatıldığını, bununla Kur’ân’ın bıraktığı etkiye çağrışım yapıldığını açıklamıştır. Yazır’a göre, şimşek benzetmesiyle anlatılmak istenen şudur: “İlâhî mesajlar, insanı olumsuz inanç ve davranışları dolayısıyla korkutur, çekindirir; imanları ve doğru davranışları dolayısıyla da ümitlendirir.”³³³

Cahiliye döneminde manevî bakımdan ölü mesabesinde olan sahabe, kış mevsiminde ölmüş vaziyetteki toprağa hayat veren bahar yağmurunun müjdecisi şimşek gibi ölü ruhları diriltten vahyin nuruyla bambaşka insanlar olmuşlardı. Öz çocuklarını diri diri toprağa gömen bu insanlardan yirmi üç sene gibi kısa bir zamanda kendilerinden sonrakiler için örnek teşkil edecek bir nesil inşa edilmişti. Zaten şu ayette vahiy için kullanılan “ruh” tabiri, Kur’ân’ın da ölü kalpler için bir can olduğunu göstermektedir: “İşte sana da, emrimizle, bir ruh (kalpleri diriltten bir kitap) vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu, kullarımızdan dilediğimizi, kendisiyle doğru yola erştireceğimiz bir nur yaptık.”³³⁴

وَمِنْ آيَاتِهِ يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَيُخْجِي بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ

يَعْقِلُونَ

³³⁰ Zemahşerî, *Esâsu'l-Belağa*, II, 488.

³³¹ Muvatta, Kelâm, 26.

³³² Buhârî, Edeb, 76, 102; Müslim, Birr, 107, 108; Ebû Dâvûd, Edeb, 3; Muvatta, Hüsnü'l-Huluk, 12; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 382.

³³³ Yazır, *Hak Dini*, V, 131.

³³⁴ eş-Şûra 42/52.

“Korku ve ümit kaynağı olarak şimşegi size göstermesi, gökten yağmur indirip onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltmesi, onun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda aklını kullanan bir toplum için elbette ibretler vardır.”³³⁵

Aynı olay ile iki zıt etkinin oluşturulması için, şimşegin hem korku hem de ümit oluşu *Kur’ân Yolu Tefsiri*’nde iki farklı açıdan şöyle izah edilmektedir:

“Bir bakışa göre korku veren şimşek, ümitlendiren ise onun akabinden gelmesi beklenen yağmurdur. Şimşegin korku vermesi de yıldırım düşme endişesine yol açması veya yağmur yağacakmış gibi görünüp yağmaması şeklinde açıklanmıştır. Diğer bir açıdan bakıldığında, burada korku ve ümidin asıl sebebi yağmur olup şimşek onun habercisidir.”³³⁶

Zemahşerî, “Yolcular ve güneşe bağlı üretim yapan insanlar yağmur yağmasından endişe ederken, kimileri de onu dört gözle bekler; dolayısıyla şimşegin görülmesi bazıları için koku, bazıları için de sevinç ve ümit kaynağı olur.”³³⁷ demiştir.

“Yüce Allah, korku ve ümit gibi hayatın iki farklı tecrübesini insana yaşatarak, iyiliğinin genişliğini ve sınırsızlığını, eylemlerinin kusursuzluğunu ve belli bir amaca dayandığını anlatmaya çalışmıştır. Kendi varlığının kanıtlarını gösterebilmek için, yıldırım göndererek bir yandan insanları korkutmak, öte yandan rahmetini ümit etmelerini sağlamak istemiştir. Korkunun yarattığı tedirginliğin, insanları ilâhî rahmeti aramaya yöneltmesini dilemiştir.”³³⁸

İslâm âlimleri, Allah’ın sınırsız gücüne ve sonsuz rahmetine inanmış bir kimsenin, Allah’ın azabına uğrama veya rahmetine nail olma konusunda korku ve ümit arasında olmasını tavsiye etmiştir. Buna istinaden Kur’ân ve hadislerden hareketle havf ve recâ terimleri geliştirilmiş ve İslâm tasavvufunda bu tabirler üzerinde geniş bir biçimde durulmuştur. Yahya b. Muaz: “Hiçbir mü’min yoktur ki, bir günah işlesin de o günaha iki sevap iltihak etmemiş olsun. O sevaplar cezanın korkusu ve affın ümididir” demiştir.³³⁹ Her zaman bu anlayış içerisinde olması gereken bir mü’min, bir yandan kendini garantili bir durumda görmeyip dünyada imtihan olduğunun farkına vararak görevlerini yerine getirmeye dikkat eder, diğer yandan da ahiret için Allah’ın rahmetinden asla ümidini kesmez. “Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah’ın rahmetinden ümit kesmez.”³⁴⁰

³³⁵ er-Rûm 30/24.

³³⁶ Karaman ve diğ., *Kur’an Yolu*, IV, 306.

³³⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 470.

³³⁸ Sa’dî, Abdurrahman İbn Nâsır, *Teysîru’l-Kerîmi’r-Rahmân fî Tefsîri Kelâmi’l-Mennân*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1996, 589.

³³⁹ Gazzâlî, *İhya*, VII, 244.

³⁴⁰ Yusuf 12/87.

3.6.3.2. Rahmetini umarak, azabından korkarak Allah’a yaklaşmak

أُولَئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا

“Onların yalvardıkları bu varlıklar, "hangimiz daha yakın olacağız" diye Rablerine vesile ararlar. Onun rhmetini umarlar, azabından korkarlar. Çünkü Rabbinin azabı gerçekten korkunçtur.”³⁴¹

Zemahşerî, Allah Teâlâ’ya yakınlıklarına rağmen meleklerin neden ilâh olamayacaklarını ayetten çıkardığı şöyle bir akıl yürütmeye kanıtlamaktadır:

“Onların tanrı diye taptığı (melek gibi) varlıkların bizzat kendileri Allah’a vesile ararlar. Yani onların Allah’a en yakın olanları bile O’na daha da yaklaşmak için yol aradığına göre en yakın olmayanları elbette arayacaktır. Hangi şekilde Allah’a daha yakın olunabilir diye dikkat gösterirler. Bu da ancak itaat, hayrı ve iyiliği arttırmakla gerçekleşir. Onlar da Allah’ın diğer kulları gibi O’ndan korktuklarına göre, tanrı oldukları nasıl iddia edilebilir?”³⁴²

Kendilerine dokunan zararı gidermesi için yalvardıkları kişiler de Rablerine yakın olmak için itaat ve ibadetle vesile ararlar. Ma’bûd olarak tapılan bu varlıklar bile ibadet, hayır ve iyilikler yaparak Allah’a yakınlaşmak için yol ararlarken nasıl olur da ilah olabilirler? Onların her biri kendisi mi, yoksa başkaları mı Allah’a daha yakın olacak diye rahmetini umarak, azabından korkarak yakınlaşmaya vesile ararlar. Çünkü Rabbinin azabı sakınılacak bir şeydir. Bu ifade kâfirleri azapla daha çok korkutmak içindir. Ayette umudun (recâ) korkudan (havf) önce gelmesi, şu kudsi hadise uygundur. “Rahmetim gazabımı geçmiştir.”³⁴³

Âlimler “mü’mine yaraşanın, hayatını ölüm gelinceye kadar korku duygusuyla geçirmesi, ölüm anında ise ümidinin korkusundan fazla olmasıdır” demişlerdir.

“Ayrıca ayette rahmeti ummanın azaptan korkmanın âbidin kemal sıfatına bir halel getirmeyeceğine de delil vardır diyen Âlûsî, âbidler arasında “Cennetini umduğum ya da cehenneminden korktuğum için Allah’a ibadet edenlerden değilim” sözü, insanların bunu söyleyen kınamalarına ya da övmelerine rağmen yaygındır. Gerçekte bu sözü Allah’ın lütfu ve rahmetine ihtiyaç duymadığı için söylemek kâfirin yapacağı bir hatadır. Ama cenneti veya cehnnemi olmasa da Allah’ın bizatihi ibadete lâyık olduğu inancıyla bunu söylemek ârifin bir faziletidir.”³⁴⁴ demiştir.

İnsan Allah’ın azabından korkacak ama rahmetini de umacak, ümitsiz olmayacak fakat ilâhî azaptan da tamamen güven içinde bulunmayacaktır. Çünkü ilâhî azaptan emin

³⁴¹ el-İsrâ 17/57.

³⁴² Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 629.

³⁴³ Buhârî, Tevhid, 15, 22, 28, 55; Müslim, et-Tevbe14 (2751); Tirmizî, Da’avât, 109 (3537).

³⁴⁴ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, VIII, 96.

olmak mü'mine yakışmaz. *“Allah'ın azabından emin mi oldular? Fakat ziyana uğrayan topluluktan başkası, Allah'ın (böyle) mühlet vermesinden emin olamaz.”*³⁴⁵ Azap ve rahmet arasında dengeli olmak tavsiye edilmiştir. Peygamber (a.s.), Allah'ın rahmet ve azabının çokluğunu şöyle bildirmiştir: *“Mü'min, Allah katındaki azabı bilseydi cennetini ummazdı. Kâfir de Allah'ın rahmetini bilseydi cennetinden ümit kesmezdi.”*³⁴⁶ Başka bir hadisinde ise; *“Allah, cennet için; sen benim rahmetimsin, cehennem için de sen de benim azabımsın”* demiştir.³⁴⁷

3.6.3.3. Rabbini, içinden yalvararak ve korkarak zikretmek

Büyük makamlardaki insanlardan bir şey isteyen nasıllı ses tonunu ayarlayıp dikkat ediyorsa, Allah'a yalvarırken kimin huzurunda olduğunu unutmayarak O'nun büyüklüğüne yaraşır bir şekilde dua edilmelidir.

وَادْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ

*“Rabbini, içinden yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle sabah-akşam zikret ve gafillerden olma.”*³⁴⁸

*“Bu ayetin bir benzeri اَدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً Rabbimize yalvara yalvara ve gizlice dua edin.”*³⁴⁹ ayetidir. İbn Abbas'tan (r.a.), “Namazda kıraati hatırlatmak kastedilmiştir” rivayeti vardır. Mananın “Kur'ân'ı düşünerek ve tane tane okumak” olduğu da söylenmiştir. Sabah akşam sesini yükseltmeden, kendi işiteceğin kadar bir sesle Rabbini an demektir. *“Namazında yüksek sesle okuma; onda sesini fazla da kısıma; ikisinin arası bir yol tut.”*³⁵⁰ ayetinde kastedilen anlam da budur.³⁵¹

Bu ayette havf ve ümit yakarıyla birlikte dua, zikir ve tesbihin adâbı arasında sayılmıştır. Ayette belirtildiği gibi dua ederken bağırıp çağırarak, yüksek sesle değil, tezellül içerisinde kısık bir sesle dua etmelidir. Ebû Musa'nın (r.a.) rivayetine göre Hayber seferine giderken halk yüksek sesle tekbir getirmeye başladı. Hz. Peygamber

³⁴⁵ el-A'râf 7/99.

³⁴⁶ Müslim, Tevbe, 23.

³⁴⁷ Buhârî, Tevhîd, 25.

³⁴⁸ el-A'râf 7/205.

³⁴⁹ el-A'râf 7/55.

³⁵⁰ el-İsrâ 17/110.

³⁵¹ Kurtûbî, el-Câmî, VII, 225.

(a.s.) müdahale ederek “Nefislerinize karşı merhametli olun. Zira sizler sağır birisine hitab etmiyorsunuz, muhatabınız gaib de değil. Sizler gören, işiten, (nerede olsanız) sizinle olan bir Zât’a, Allah’a hitab ediyorsunuz. Dua ettiğiniz Zât, her birinize bineğinin boynundan daha yakındır” dedi.³⁵²

3.6.3.4. Korku ve ümit halinde Allah’a ibadet etmek

Yapılan ibadetler mü’mini Allah konusunda bir aldanmaya sevketmemeli, her zaman ibadetlerim makbûl sayılacak mı endişesini taşıyarak kulluk yapmalıdır.

تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ

“Onlar, korkarak ve ümit ederek Rablerine ibadet etmek için yataklarından kalkarlar. Kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden de Allah için harcarlar.”³⁵³

Ayette övgüyle bahsedilen ibadet hakkında selef âlimlerinden görüşler sıralayan Kurtubî, bunun gece namazı olduğuna dair kanatini şöyle serdetmektedir:

“Mücahid, Evzâî, Malik b. Enes, Hasen b. Ebi’l-Hasen ve Ebû Aliye gibi tefsircilerin çoğunluğuna göre gece kılınan nafile namazdır. Ayette bu namazı kılanlara övgü vardır. Gerek namaz, gerekse namaz dışında gece ve gündüz Rablerinin azabından korkup, sevabını umarak Allah’ı anmak için yataklarından uzaklaşırlar. Bir sonraki ayette yer alan, “Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için göz aydınlığı olacak şeylerden neler saklandığını hiç kimse bilemez.”³⁵⁴ ifadesi de bunu destekler. Gece namazı ile ilgili birçok hadis vardır. Muaz b. Cebel’in (r.a.) rivayeti onlardan biridir. Peygamber (a.s.) ona “Sana hayır kapılarını göstereyim mi? Oruç kalkandır. Sadaka suyun ateşi söndürdüğü gibi hataları yok eder. Gece namazı insanın günahlarına keffarettir”³⁵⁵ buyurmuştur.³⁵⁶

İnsanın sıcacık yatağını terkedip uykusundan feragat etmesi zor olduğu için, ayette gece namazını kılanların, Rablerinin azabından korkup rahmetini ümit etmek için bu fedakârlığı yaptıkları belirtilmektedir. Dünya hayatında yapılan işlerden iyi bir kâr elde etmek insanı nasıl memnun ederse, bu şekilde gece namazı kılarak elde edilecek kârın mü’minleri ne büyük bir mükâfata eriştireceği müteakip ayette, “Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için göz aydınlığı olacak şeylerden neler saklandığını hiç kimse bilemez.”³⁵⁷ ifadesi kanıtlamaktadır. Bu nimetlerin neler olduğu, ayetin tefsiri sadedinde Resûlullah’ın (s.a.) şu müjdesiyle açıklanmıştır: “Allah Teâlâ hazretleri ferman etti ki:

³⁵² Buhârî, Da’avât, 50, 67, Cihad, 131; Müslim, Zikr, 44, (2704); Tirmizî, Da’avât, 3, 59 (3371, 3457); Ebû Dâvûd, Salât, 361(1526,1527).

³⁵³ es-Secde 32/16.

³⁵⁴ es-Secde 32/17.

³⁵⁵ Tayâlisî, II, 76 (560); Tirmizî, İman, 8 (2616); İbn Mâce, Fiten, 12 (3973).

³⁵⁶ Kurtubî, el-Câmî, XIV, 93-94.

³⁵⁷ es-Secde 32/17.

“Ben Azîmu’ş-Şân, salih kullarım için gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve insanın hayal ve hatırandan hiç geçmeyen nimetler hazırladım.”³⁵⁸

أَمَّنْ هُوَ قَانَتْ آتَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْأَحِرَةَ وَيَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهِ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ

“(Böyle bir kimse mi Allah katında makbuldür,) yoksa gece vakitlerinde, secde halinde ve ayakta, ahiretten korkarak ve Rabbinin rahmetini umarak itaat ve kulluk eden mi? De ki: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar.”³⁵⁹

Ayetin bir soru ile başlamasının nedenini Âlûsî şöyle izah etmektedir:

“Sanki tehdit ve alay etmek için şöyle deniliyor. “Sen mi şimdi ve gelecekte daha iyi durumdasın yoksa kulluk gereklerini yerine getirip gece saatlerinde, sadece sıkıntı anında değil, bollukta ve darlıkta kıyamda ve secde halinde Rabbine devamlı ibadet eden mi?” Gece saatleri riyadan uzak olduğu için ibadetler kabule daha şayandır. Kunutun mutlak olarak ibadet manasına geldiği söylenmiştir. Secdenin kıyama takdim edilmesi, ibadet mefhumuna daha lâayık olmasından ve çoğunluğun kanaatine göre kıyamdan daha efdal olmasından dolayıdır.”³⁶⁰

Bir hadis-i şerifte: “Kulun Rabbine en yakın olduğu an, secdedir”³⁶¹ diye buyurulmuştur. Yukarıda sorulan kişinin durumuna cevap olarak, ‘Sanki bunu da yaparsa durumu nedir? Ahiret azabından endişe eder ve Rabbinin rahmetini umarak ondan kurtulacağına ümidi vardır. Burada havf ve recâ halinde olmanın fazileti açık bir şekilde vurgulanmaktadır. “Resûlullah ölmek üzere olan bir adamın yanına girmişti. Hemen sordu: ‘Kendini nasıl buluyorsun?’ ‘Ey Allah’ın Resûlü! Allah’tan ümidim var, ancak günahlarımdan korkuyorum’ diye cevap verdi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.): “Bu durumda olan bir kulun kalbinde (ümit ve korku) birleşti mi Allah o kulun ümit ettiği şeyi mutlaka verir ve korktuğu şeyden de onu emin kılar” buyurdu.”³⁶²

³⁵⁸ Buhârî, Bed’ü’l-Halk, 8, Tefsir, es-Secde, 1; Müslim, Cennet, 2 (2824); Tirmizî, Tefsir (3195).

³⁵⁹ ez-Zümer 39/9.

³⁶⁰ Âlûsî, Rûhu’l-Meânî, XIII, 36.

³⁶¹ Müslim, Salât, 215, (482); Ebû Davud, Salât, 152, (875).

³⁶² Tirmizî, Cenâiz, 11, (983); İbn Mâce, Zühd, 31, (4261).

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm'de korku (havf), insanın Allah katındaki durumu hakkında hissettiği korku ve kaygıları ifade etmek üzere kullanılan bir kavramdır. **Havf**, Kur'ân'ın söz örgüsü içinde kalbin duymuş olduğu yakıcı bir ızdırap ile insanın içinde beliren, ruhu rahatsız eden, kişiyi devamlı teyakkuz hâlinde tutan, dış belirtilerine nispetle daha çok gönülde tesirini gösteren bir korku türüdür. Dünyevî korku ve kaygıların yanı sıra azap korkusu, ahiret kaygısı, günah işleme endişesi gibi dinî kaygıları da ifade etmektedir. Havf kavramı birkaç ayette Hz. İbrahim'in (a.s.) kendisini ziyarette gelen melekleri tanıyamadığı için hissettiği korkuyu, Hz. Mûsâ'nın (a.s.) Firavun ve sihirbazları karşısında kapıldığı korkuyu anlatmaktadır. Havf'ın açlık korkusu ve bununla imtihan edilme, savaştan, haksız yere adam öldürmekten korkma, Firavun'un kurduğu düzenin değişeceğinden korkması, önceki milletlerin başına gelen azaptan korkma, şeytan ve dostlarından değil, Allah'tan korkma gibi dünyevi korkuları ifade ettiği çeşitli ayetler de vardır. Uhrevî korkuları ifade ettiği ayetlerde ise kıyametin dehşeti ve Allah'a isyan etmenin kıyamette sebep olacağı azaba uğrama korkusu ve Allah'ın huzurunda hesap verme endişesi gibi anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca iman edip ihsan ile Allah'a kulluk edenler, istikamet üzere olanlar, gizli ve açık olarak başa kakmadan kendilerine verilen rızıktan Allah yolunda infak edenler, Allah dostları ve cennetlikler için ahirette duyacakları herhangi bir korkunun olmadığı da bildirilmektedir.

Saygıyla karışık bir korku olan **haşyet**, daha ziyade kendisine saygı duyulan varlık hakkındaki bilginin bir ürünü olarak ortaya çıkan çekinme, korkma ve ta'zimdir. Kur'ân'da meleklerin ve Allah'a inananların, O'nun azamet ve heybeti karşısında bilinçli bir şekilde duydukları derin bir saygıyı ifade eder. Kişinin marifeti nispetinde Allah'a karşı duyduğu saygıyı ifade eden haşyet kelimesinin, Fâtır suresinin "Kulları içinde Allah'tan ancak hakkıyla âlimler (saygı duyup) korkar" ayetinde bu anlamına işaret edilmektedir. Bazılarına göre haşyet, havfin en şiddetli şeklidir.

Havf kelimesi genel, haşyet ise özel bir anlam ifade etmektedir. Haşyetin Kur'ân'da geçim endişesi, ticaretin kesadı ve bunun getirdiği malının bitme korkusu, İsrailoğularının Firavun'a yakalanmaktan korkması, savaşmak ve insanlardan gelebilecek çeşitli felaketlerden korkmak anlamlarında maddî korkuları ifade ettiği ayetler vardır. Havfta olduğu gibi haşyet kavramında da görmediği hâlde Allah'a saygı

duyup korkmak, dağların paramparça olduğu, taşların bile korkup yuvarlandığı Allah'ın azameti karşısında titremek, günaha, küfre ve azgınlığa düşmekten korkmak, yetimlerin hakkını yemekten korkmak gibi manevî korkuları ifade eden anlamlar vardır. Ayrıca babanın evladına evladın babasına fayda sağlayamayacağı kıyamet gününden ve orada kötü hesapla karşılaşmaktan korkmak gibi ölüm ve sonrası ile ilgili korkuların yer verildiği ayetler de bulunmaktadır. Bazı ayetlerde ise, peygamberlerin risalet görevlerini yaparken Allah'tan başka kimseden korkmadıkları ve cennetin Rablerine karşı derin saygı (haşyet) duyanlar için hazırlandığı bildirilmektedir.

Rehbet, şiddetli veya telaşlı korku ile ızdırap duymaktır. Allah'tan korkarak ibadette aşırı giden, sürekli korku ve kaygıdan kaynaklanan Allah korkusundan dolayı bir hücreye kapanıp kendini ibadete veren Hristiyan keşişlere eski Araplar'ca "rehbet" kökünden verilen râhib ismi Kur'an'da birkaç ayette geçmektedir. Allah (c.c.) Kur'an'da "Yalnızca benden çekinin" ifadesini rehbet fiiliyle ifade etmekte olup, Hz. Musa'ya verilen levhalarda Rablerinden çekenler için hidayet ve rahmet olduğu belirtilmektedir. Bundan başka Firavun'un sihirbazlarının insanları sihirle korkutup büyüledikleri, düşmanları korkutacak caydırıcı bir güç elde etmenin gerekliliği ve münafıkların Allah'tan çok mü'minlerden korkmaları için kullanılan ifadeler hep rehbet ve rehbetin çeşitli kalıplarından türemiştir.

"İrhab"ın çağdaş anlamda birey, grup veya bir devlet tarafından siyasî maksatla yapılan korkutma (terör) anlamındaki kullanımı ile Kur'an'da zulümle haddi aşan, hainlere ve Allah yolundan insanları alıkoyan fesatçı zalimlere yönelik irhab (korkutma) birbirinden farklılık gösterir. İrhâbî, şiddet ve tehditle siyasî hedeflerini gerçekleştirmek isteyen, insanların canlarına, mallarına yönelik olarak suç işleyen terörist olup masum, kendi halinde yaşayan suçsuz insanları korkutup yıldırma gaye edinir. Bu davranışın insanların can ve mal emniyetini teminat altına alan İslâm tarafından benimsenmesi mümkün değildir. Algı operasyonlarıyla oluşturulan İslâm'ın terörü mubah gördüğü iddiaları, Allah'a ve peygamberine yapılmış büyük bir iftiradır. İslâm'ın insanların can ve mal emniyetine kastedenlere yönelik olarak getirdiği kısas, hırabe ve hırsızlık cezalarına yönelik tedbirlerin tamamı, toplumun huzur ve asayişini te'min etmek içindir.

Ru'b da feze' ve havf anlamında kalbe atılan bir tür korku olarak Kur'an'da geçen kelimelerden biridir. Endişe duygusuyla dolu olmaktan dolayı bir şeyden ayrılmak, uzak

durmak anlamlarına gelir. Bu korku türü, Allah 'a, ahiret gününe ve yeniden dirilmeye inanmayan, inkâra şartlanmışların iradeleri dışında, onların kalplerine atılan, tanımı zor olan ve ancak bu duyguyu hissedenlerin bilebileceği bir korkudur. Bazı ayetlerde Allah Teâlâ'nın kâfirler ve Yahudilerin kalbine korku saldığı bildirildiği gibi Ashab-ı Kehf'i görenlerin korkup kaçtığı ve kapıldığı ürperti de ru'b lafzı ile ifade edilmektedir. Fakat burada da, içeriden değil, dışarıda görülen bir görüntünün korkutucu olmasından dolayı, dışarıdan içeriye dolan bir korku söz konusudur.

Rav' ise uzun süreli olmayan, gelip geçici ve aniden ortaya çıkan korkuları ifade etmektedir. Lût kavmine gönderilen meleklerin kendilerine ikram edilen kızarmış buzağıyı yememelerinden dolayı Hz. İbrahim'in içine düşen bir korku ve kaygıyı anlatmak üzere sadece Hûd suresinde bir ayette geçmektedir. Kelimenin sözlük anlamındaki 'aniden gelişen ve gelip geçici korku' manası, Hz. İbrahim'in melekleri tanımasından sonra bu korkusundan kurtulmasıyla açık bir biçimde örtüşmektedir.

Feze' korkunç bir şeyden insanda meydana gelen tutukluk ve ürkeklik, yani şiddetli korku ile sarsılmak demektir. Bir düşman baskını, korkunç bir ses ve benzeri ânî tehlike karşısında kalbi âdeta yerinden koparacak kadar şiddetli, birden bire ortaya çıkan, insanı paniğe sevkeden korkudur. Dünyadaki bütün korkular bir seviyeye kadar olup insan için her zaman bunlardan bir çıkış yolu mümkün olabilir. Ancak kıyamet korkusundan kurtulmak kolay olmadığı için, Kur'ân'da bu kelime kullanılarak “en büyük korku” **الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ** şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca sûra üfürülme ve ondan kaynaklanan dehşetli korku, kıyamet korkusundan emin olmak ve Hz. Davud'un (a.s.) mescidde ibadet ederken kötü niyetle gizlice yanına girenlerden dolayı kapıldığı korku feze' kavramıyla belirtilmektedir. Feze' korkmak hatta şiddetli korkma manasına gelir. Ancak bu normal korku değil, insanı kendinden geçirip sayha attıran ve sevdiği şeyleri terkettiren bir korkudur. Bu korkunun tesiriyle kişi sevdiklerinden hatta kendinden vazgeçer. Kıyamet korkusunun dehşetinden dolayı insanın kardeşinden, anasından, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçacağı ayet-i kerimede bildirilmiştir.

Korku kavramına yakın anlamlı olarak çalışmada yer verilen kelimelerden ilki **ışfak'**tır. “Kaygı verici bir durumla karşılaşmaktan korkmak, çekinmek, ürpermek, hoşlanılmayan şeylerden korkmak” manasında Kur'ân'da on yerde geçmektedir. Daha

ziyade kalp rikkati, yufka yüreklilik olan şefkat, korkuyla karışık bir ihtimam gösterme hâli olup şefkat gösterenin üzerine titrediği bir şeye gelecek tehlike ve zararlara karşı kalpte duyduğu hissin adıdır. Hülâsa haşyette, işfak derecesine yani haşyetin zirvesine varan kimse, dünyada Allah'ın gazabından ahirette ise azabından çok korkar ve böylece günahlardan mümkün mertebe sakınır. Ayrıca işfakın, Allah'ı ve ahiret gününü inkâr eden mücrimlerin kıyametteki korkularını ifade etmek üzere Kur'ân'da kullanıldığı ayetler de bulunmaktadır. Bu ayetlerde ahirete inanmayanların dünyada işledikleri kötülüklerden dolayı kıyamette kapılacakları endişe ve korku dile getirilmektedir.

Korku ve ürperme anlamında Kur'ân'da beş yerde geçmekte olan **vecel**, bir kimsenin tedirginlik ve kaygı nedeniyle ürperti hissetmesi hâlidir. Korku duygusu ile dolmak, korkuyu hissetmek ya da korkudan tüylerin diken diken olması, kalbin şiddetle ürpermesi, kalbi tedirgin eden korku duygusudur. Vecel, havf ve feze' türü korkudan farklı bir korku türüdür. Vecel bazen bilinmeyen bir akibetten dolayı olabileceği gibi bazen de iclal ve saygıdan kaynaklanabilir. Bu kelime kalbe nispet edildiği zaman, Allah'ın azamet ve celali karşısında gönlün ürpermesi, titremesi anlamına gelmektedir. Vecel, Kur'ân ayetlerinde mü'minlerin, Allah'a karşı sorumluluk bilinci içerisinde sevgi ve saygıdan kaynaklanan bir ürpertiği gönülden hissetmeleridir. Allah'ın yüceliği ve nimetlerinin büyüklüğü karşısında kendi yaptıklarının yetersizliğini gördükleri için daima tedirgindirler.

Hazer'de ise ister şüpheli ister şüphesiz olsun zarardan sakınma ve zarara karşı müdafaa durumu sözkonusudur. Hazer, zarara engel olur, havf ise engel olmaz. Hazer sakınmak, korunmak ve ihtiraz (dikkat-uyanıklık) manaları yanında hazırlıklı ve tetikte olmak, feze' (korkmak) anlamlarında da Kur'ân'da kullanılmıştır. Hazer lafzının çeşitli ayetlerde kullanıldığı anlamlardan bazıları, münafıkların toplumdaki bozgunculuklarını ortaya koyacak bir sûrenin indirilmesinden çekinmeleri ve Müslümanların ise düşmanları olan münafıklardan gelebilecek tehlikelerden sakınmalarıdır. Ayrıca Allah'ın ve Resûlünün emirlerini kendi menfaatlerinin üstünde tutarak onlara karşı gelmekten sakınmak anlamlarında kullanıldığı ayetler de bulunmaktadır. Hazer kavramının geçtiği ayetlerde dikkatli, uyanık olma, bir şeye karşı hazırlıklı ve tetikte olma anlamları yer almaktadır. Bunların dışında mü'minlerin yakınlarından ve dışarıdan

gelebilecek maddî ve manevî tehlikelere karşı uyanık olmaları, başka din mensuplarının hak ve adaletten saptırmalarına karşı dikkatli olmaları istenmektedir.

Huşû, yalvarmak, boyun eğmek demektir. Huşû, sükûnet ve itaat etmektir (tezellüldür). Vücuttaki azâlar için huşû, kalp için ise tazarrû tabiri daha yaygın kullanıma sahiptir. Kur'ân'da mü'minlerin ağlayarak secdeye kapandıklarında huşûlarının arttığına dair ayetler olduğu gibi namazın huşû sahiplerinden başkasına ağır geldiği ve ancak namazlarını huşû içinde kılan mü'minlerin kurtulacağını ifade eden ayetler de bulunmaktadır. Ayrıca Allah'a karşı huşû duyanların kitap ehli içerisinde de bulunabileceği, bunlar için ve mü'minlerden huşû sahibi kadın ve erkekler için Rableri katında mükâfatlar hazırlandığı bildirilir. Bunlardan başka kıyamet gününde Rahman'ın huzurunda seslerin kısılacağı, zalimlerin dünyada yaptıklarından dolayı başları öne eğik olarak hesap yerine getirilecekleri ve Allah'ın huzurunda korkudan titreyecekleri ifade edilir.

İkşi'rar ise korkudan derisi diken diken oldu ve tüyleri ürperdi şeklinde bir ayette kullanılmıştır. Mü'minlerin çok fazla korkmalarını tasvir etmek için Allah Teâlâ tarafından verilmiş bir temsildir. Kur'ân'ı ve tehdit dolu ayetlerini işittiklerinde onlara bir korku gelir ve ürperti duyarlar. Sonra Allah'ı ve rahmetini hatırlayıp mağfiretini duyduklarında derileri ve kalpleri yumuşar ve kendilerindeki korku ve ürperti kaybolur manasındadır. Kur'ân'da mü'minlerden beklenen korku ile ümit arasında (beyne'l-havfi ve'r-recâ) olma hali bu ayetin muhtevasından sezilmektedir.

Kur'ân'da korku ile yakın anlamlı olarak kullanılan kavramlardan biri de inzârdır. **İnzâr**, havf'a (korkuya) konu olan durumu bildirmek sureti ile tehvîf/ korkutmaktır. Bir şeyi bildirip sakınmasını istemek, dikkatini çekmek, korku verip uyanık olmasını sağlamak anlamındadır. Yalnızca başkasına yapılan bir uyarı olup, çirkin, istenmeyen şeyler için kullanılır. Kur'ân'da nezîr (uyaran) anlamında peygamberlerin ortak bir sıfatı olarak kullanıldığı birçok ayet vardır. Kâfirlere uyarının (inzâr) yarar sağlamayacağı, Kur'ân vahyinin ve Hz. Muhammed'in (a.s.) kitap ehli de dâhil sizi ve ulaştığı herkesi uyarmak için gönderildiği bildirilir. Önceki peygamberlerin de azap gelmeden önce kavimlerini uyarmak için Allah tarafından gönderildiği, Kur'ân'dan yüz çevirenlere de Hz. Peygamber'in aynı ikâzları yapması belirtilir. Buna rağmen Mekkeli kâfirlerin içlerinden birisi olan Hz. Muhammed'in (a.s.) kendilerine uyarıcı olarak gelmesine

şaştıkları ve Kur’ân için acayip bir şey, peygamber için yalancı bir sihirbaz dedikleri haber verilmektedir. Bu tavır aynı zamanda inkârcıların önceki peygamberlere karşı gösterdiği reaksiyonlarla da benzerlik arz etmektedir. Çünkü peygamberlerin getirdiği din aynıdır.

Takvâ sakınma ve korunma anlamında olup, elem ve zarar verecek şeylerden sakınıp kendini iyice koruma altına almak anlamındadır. İttikâ kelimesinde, korkulan şeyden sakınma/korunma anlamı vardır. Oysa haşyet kelimesinde bu mana yoktur. İttikâ ve takvâ, insanın ahirette zarar ve eleme sebep olacak günahlardan geri durması, Allah’ın vikayesine girerek cehenneme karşı kendisini muhafaza altına alması demektir.

Cahiliyye devrinde Araplar takvâyı, “hayvan olsun, insan olsun, canlı varlığın dışardan gelecek yıkıcı bir kuvvete karşı kendini savunma davranışı” anlamında kullanırlardı. Bu tamamen maddi bir tehlikeden korunmaktır. Takvâ, Kuran-ı Kerim’de bu öz anlamını yitirmemekle beraber daha geniş bir mana kazanmıştır. Takvâ kelimesi manevî bir anlam kazanarak artık basit bir fiziki tehlikeden çok, uhrevî bir tehlikeye karşı ruhunu azaptan koruyacak iman ve itaat anlamına bürünmüştür. Ayrıca, Allah’ın huzuruna gitmek için hazırlık yapmanın gerekliliği ve takvânın en hayırlı azık olduğu, herkese hak ettiğinin tastamam verileceği kıyamet gününde Allah’ın cezalandırmasının çetin olmasından dolayı Allah’a karşı gelmekten sakınmanın lüzumu anlatılmaktadır. Sonuçta takvâ, havf, haşyet, işfak, rehbet, vecel kelimeleriyle anlam olarak örtüşse bile onlardan farklı olarak kâmil mü’minin Allah’ın varlığının bilincinde olması ve bu duygunun kendisinde bir şuur hâline dönüşmesidir. Hayatını bu bilinçle sürdürenlerin ahirette kurtulacakları ve isteklerine nail olup cennete kavuşacakları bildirilmektedir.

Şühûs ise korkunun yol açtığı bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Çok korktuğundan afalladığı için gözünü çevirip hareket edemeyen, bir şeye dikip bakan anlamındadır. Ancak ceset için kullanılabilir. Kur’ân’da zalimlerin ve kâfirlerin dünyada yaptıklarının yanlarına kâr olarak kalmayacağı, gözlerin dehşetle yerinden fırlayacağı kıyamet gününde davranışlarından büyük bir pişmanlık duyacakları için böyle olacakları belirtilir. Şühûs kavramı bu dehşetli korkunun yol açtığı bir durumun tasviridir.

Emn kavramı, korkunun zıddı olarak Kur’ân’da yer verilen kelimelerden birisidir. Kur’ân’da Hz. İbrahim’in (a.s.) Kâbe’yi bina ettiğinde burayı güvenilir bir yer kılması

için Allah’a dua ettiği, Mekke ve çevresinin Allah tarafından emin bir belde kılındığı, belirtilir. Ayrıca savaşlarda kâfirlere karşı Allah’ın mü’minlere güven verdiği ve zaferle müjdelediği, kötülük yapanların Allah’ın azabından emin olamayacağı, kıyamet gününde ateşe atılan ve azap içerisinde olan kimsenin, hiçbir korku duymadan güvenle cennet köşklerine girecek olan muttakiler gibi olamayacağı anlatılır.

Emniyet, fert ve toplum huzuruna kasteden maddî ve manevî her çeşit tehlikelerden güven içinde olmaktır. İnsanların her şeyin üstünde tuttıkları can ve mal güvenliği, emniyet kavramının aslî unsurudur. Bunun için insanların toplanıp bir araya geldiği site, okul, yurt, fabrika, eğlence yerleri, alışveriş merkezleri, kamu kurumlarının önemli bir kısmında güvenliğe önemli bir kaynak ayrılır. Buraların emniyeti bazen insan unsuruyla, bazen de kamera sistemleri ya da mobese gibi teknolojik araçlarla sağlanmaya çalışılır. Gene de insanların terör, hırsızlık, gasp vb. suçlara karşı yeterli miktarda korunabildiği söylenemez. Her insanın başına bir polis dikilemeyeceğine göre çare, Allah korkusunu gönüllere hâkim kılmaktır.

Diğer taraftan yaşayabileceği güvenli bir yeri, can ve mal emniyeti olmayan insanın başka bir beklentisi de kalmaz. Birçok ülkede kendi vatanında can güvenliği kalmadığı için, mülteci olarak diğer ülkelere göç eden insanların hali ortadadır. Ayrıca emniyetlerinin tehlike altında olduğunu hisseden insanlar, başka zaman taviz vermedikleri gezme, dolaşma, alışveriş ve eğlence gibi özgürlüklerinden feragat edebilmektedirler. Bu durum, emniyet hissinin ne kadar önemli olduğunun da bir kanıtıdır. Allah (c.c.) Kur’ân’da kendisini “güven sağlayan” (el- Mü’min) olarak tanıtıyor. Bu şekilde kullarını azabı ve cezasından, kıyamet korkusundan koruyarak kalplerinde itmi’nân duygusunu yaratmak suretiyle onlara gerçek emniyeti bağışlayan, mahlûkatını tehlike ve musibetlerden koruyan olduğunu bildirmektedir.

Sükûn, hareketin tersi olup işfak ve vecel kelimesindeki ürkeklik ve tedirginliğin zıddı anlamında Kur’an’da geçmektedir. Seken kelimesi, insanın, koca ve sevgili gibi yanında sükûnete erip rahatladığı ve kendisinde itmi’nân bulduğu şeydir. Emanet niteliğinde olup vakar taşıyan sembollere de “sekînet” denir. Sekînetin rahmet ve itmi’nân olduğunu söyleyenler de vardır. Kur’ân’da eşlerinizin huzur bulmanız için Allah tarafından yaratıldığı, düşmanlarına karşı Allah Teâlâ’nın Resûlüne ve O’na bey’at eden mü’minlere huzur verdiği, ayrıca mallarından sadaka veren mü’minler için peygamberin

duasının sekînet olduğu belirtilir. Ayrıca sekînetin İsrail oğullarına verilmiş bir sembol olduğu ve onunla ruhen rahatlayıp düşmanlarına karşı zafer kazandıkları anlatılmaktadır. Müslümanlar için Peygamberin duasının da aynı işleve sahip olduğu, onları rahatlatıp yatıştırdığı anlaşılmaktadır.

İtmi'nân, sakinleşmek, rahatlamak ve yatışmaktır. İnsan bir şeye gönlü ısınıp kandiğinde itmi'nâna ulaşmış olur. Kur'ân'da Hz. İbrahim'in (a.s.) kalbinin mutmain olması için Allah'ın ölüleri nasıl dirilttiğini görmek istemesi, peygamberlerin mucizelerini gören inananların kalplerinin sakinleşmesi ve Allah'ın yardımı ve zafer va'dinin mü'minlerin kalplerini yatıştırması yer almaktadır. Ayrıca mü'minlerin namazla ve Allah'ı anmakla kalplerinin itmi'nâna kavuşacağı ve mutmain olmuş kişinin varacağı yerin cennet olduğu bildirilir. Farklı bir kullanım da yalnızca dünyalık ve onun getireceği nimetlerle tatmin olanların akıbetinin cehennem ateşi olduğu gerçeğidir. Öyleyse geçici bir yurt olan dünya ve onun zevkleriyle oyalanıp cehenneme gitmek yerine, ebedî hayat yurdu olan cenneti kazanmak için çaba sarfetmek Müslüman için çok daha akıllıca bir davranıştır.

Recâ ise yeisin zıddı olup ummak (emel) demektir. Recâ', sonunda mutluluk olan şeyin meydana gelmesini gerekli gören zandır. Recâ ve havf (ümit ve korku) birbirinin gereği olan durumlardır. Râci, arzu ettiği şeyin gerçekleşmesini ümit eden, elden kaçacak olmasından korkan kimsedir. Korku ve ümîdin insan ruhunda yan yana ve iç içe olmalarından dolayı recâ kelimesi hem korku hem de ümit anlamında kullanılmıştır. Çeşitli ayetlerde iman edip hicret edenler ve Allah yolunda cihad edenlerin Allah'ın rahmetini umabilecekleri, kâfirlerin Allah'tan ahirete yönelik umacakları bir şey olmazken mü'minlerin cennet ve nimetlerini umdukları ifade edilmekte, Rabbine kavuşmayı umarak ahiret gününe ümit besleyenlerin salih amel işlemesi istenmektedir. İnsan fitratı gereği daima bir ümit içerisinde yaşar. Her zaman umduğu şeylerle karşılaşmayınca da yeis ve ümitsizliğe kapılabilir. Bu duygular hayat boyu birbirini takip ettiği için, onların dengelenmesi insanın ruh sağlığını korumasına da yardım eder.

Tama' nefsin bir şeyi iştahla arzulamasıdır. Böyle olan kişiye tâmi' (hırslı, tamahkâr) denir. Bu kelime, istek ve arzu duyulan bir şeye ilişkin insanın iç dünyasında ortaya çıkan mücadeleyi anlatır. Tama' kelimesi, öncelikli olarak ümit beklenen şeye karşı duyulan hırs, istek ve arzuyu dile getirir. Kur'ân'da tama', Yahudilerin Resûlullah'a

(s.a.) iman edeceğini ummak, A'raf ehlinin cennete girmeyi umması, hataların bağışlanmasını yalnızca Allah'tan ummak ve cennete girmeyi ummak için Allah'a iman etmek şeklinde ayetlerde geçmektedir. Bir ayette ise, Velid b. Muğire'nin çocukları ve mallarının çoğalmasına yönelik tamahının, Allah tarafından reddedilmesinin yer aldığı görülmektedir. Sadece müşriklerin değil, inanmış olsa bile, insanın yersiz arzu ve istekleri tamah olarak nitelenir ve böyle davranışlar zemmedilmiştir.

Çalışmanın sonunda mü'min için ideal olan, insanın korku ile ümit arasında olmasını ifade eden beyne'l-havfi ve'r-recâ kavramına yer verildi. İnsanın gelişmesinde ve kişilik kazanmasında her iki duygunun da önemli rolü vardır. Korku ve ümit, insanın ruhsal yapısına yerleşmiş karşılıklı iki çizgidir. Bu iki duygu birlikte, yan yana ve aynı yönlerde hareket eder. Yaratılışı gereği insan ruhu, hem korku hem de ümitle doludur. Ümîdin insan doğasındaki varlığı korkudan bağımsız değildir. Bu yüzden Kur'ân, Allah-insan ilişkisinde ümidin konumunu değerlendirirken onu korkuyla birlikte ele almıştır. İnanç açısından ideal bir mü'min kişiliği hedefleyen tasavvuf disiplini de Kur'ân'ın önerdiği korku-ümit dengesine büyük önem vermiştir. İmanın sıhhatinin şartlarından biri de imanın korku ve ümit arasında bulunmasıdır. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de "*Sizi mutedil (vasat) bir millet kıldık.*" (**Bakara 2/143**) buyurur. Her konuda olduğu gibi havf ve recâ konusunda da mu'tedil olmak, dengeyi kaçırmamak gerekir. Mü'min için ideal olanın, hayatını sürdürürken havf hâlinin galip olması, ölüm anında ise Allah'ın geniş rahmetini düşünerek recâ hâline sahip olmasıdır. Ölüm döşegindeki sahabe Peygamberimizin telkini de bu yönde olmuştur.

Netice itibarıyla Kur'ân'da geçen kavramların anlamları araştırılırken sözlüklerdeki gibi yalnızca eş anlamlısı ya da yakın anlamlısını vermek yerine, kelimenin Kur'ân bütünlüğünde incelenmesi ve etimolojik kökünden itibaren geçirdiği anlam değişikliklerinin tesbit edilmesi gerekir. Ayıca kelime ve kavramın Kur'ân siyakındaki anlamları, nüzûl ortamı da dikkate alınarak mümkün olduğu kadar iniş süreci içerisinde hangi anlamlarda kullanıldıkları da belirlenmeye çalışılmalıdır. Böylece Kur'ân'ın vermek istediği mesaj çok daha doğru anlaşılacak, Allah Teâlâ'nın muradını keşfetmeye biraz daha yaklaşılabilecektir.

KAYNAKÇA

- ABDULBAKÎ, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l Müfehres li'l-Elfâzi'l- Kur'âni'l-Kerîm*, Çağrı Yayınları, İstanbul ts.
- ABDUSSETTÂR Fethullah Saîd, *el-Medhal ile't-Tefsîri'l-Mevdûi*, Mektebetü'l-İmân, Kahire 2011.
- ALVÂNÎ, Mustafa, "Arap Dilinde Terâdüf" (Eş Anlamlılık), (çev. Galip Yavuz), *C.Ü.İ.F.D.*, sayı; 1, Sivas 1996, s. 232-233.
- AHMED, Muhtar Ömer, *el-Mu'cemu'l-Mevsûi li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim ve Kıratih*, Müessesetu't-Turâs, Riyad 2002.
- ÂLÛSÎ, Şihabuddin Mahmud, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'u'l-Mesânî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1997.
- ASKERÎ, Ebû Hilal, *el Furûk fî'l-Luga*, Thk. Lecnetu İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyyi, Mensûrati Dâri'l-Afâki'l-Cedîde, Beyrut 1983, 5.baskı.
- ATEŞ, Süleyman, *Kur'an-ı Kerîm Tefsîri* (I-VI), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988.
- AYDIN, Hayati, *Kur'an'da Psikolojik İkna* (Özendirme ve Korkutma Temelli), Fecr Yayınları, Ankara, 2016.
- AYDIN, Süleyman, *Kur'an'da İzzet Kavramı* Makalesi, Yalova 2014.
- BAYRAKLI, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, İstanbul 2002.
- BEGÂVÎ, Ebu Muhammed el- Hüseyin b. Mesûd, *Meâlimu't-Tenzîl*, Dâru Taybe, Riyad 1993.
- BEYÛMÎ, Seyyid Mursî İbrahim, *Menâhîcu't-Tefsîr Beyne'l-Kadîm ve'l-Hadîs*, Kahire ts.
- BEYZÂVÎ, Nasiruddin Ebû Said Abdullah b. Amr b. Muhammed Şîrâzî, *Envaru't-Tenzîl ve Esrâru't- Te'vîl*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyyi, Beyrut 1418 H, 1.baskı.
- BİKÂÎ, İbrahim b. Ömer b. Ali b. Ebî Bekir, *Nazmu'd-Durer fî Tenâsubi'l-Ayâtî ve's-Suver*, Dâru'l-Kitabi'l-İslâmî, Kahire ts.
- BİLGİ, İsmail Hilmi, *Kur'an'a Göre Korku*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul ts., I, 248.
- BİNBAŞIOĞLU, Cavit, *Eğitim Psikolojisi*, Binbaşioğlu Yayınevi, 5. Baskı, Ankara 1982.
- BİRİŞİK, Abdülhamit, *DİA, "Tefsir" Maddesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul 2011, XL, 280-290.
- BUDAK, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat, Ankara 2000.
- BUHARÎ, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, Mektebetü'l-İslâmî, İstanbul 1979.
- BULADI, Kerim, *Kur'an'da Nankörlük Kavramı*, Pınar Yayınları, İstanbul 2015.

- BURSEVÎ, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân*, Eser Neşriyat, İstanbul 1389 H.
- CEBECİ, Lütfullah, *Kur'ân'a Göre Takvâ*, Seha Neşriyat, İstanbul 1985.
- CELÂLEYN, el-Mahallî ve es-Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, Mektebetü'r-Risale, İstanbul ts.
- CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Usulü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1989.
- CANAN, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1995, VIII.
- CESSÂS, Ahmed b. Ebû Bekir Râzî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî ve'l-Cessâs*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye- Dâru's-Sirâc, 2010, 1. Baskı.
- CEVHERÎ, Ebu Nasr İsmail b. Hammâd, *es-Sihah fî'l-Luga ve'l-Ulûm*, Haz. Nedim Mar'aşlı-Üsâme Mar'aşlı, Dâru Hadareti'l-Arabiyye, Beyrut 1974
- CEZÂİRÎ, Cabir b. Musa b. Abdulkadir b. Ebu Bekir, *Eyseru't-Tefâsîr li Kelâmi'l-Aliyyi'l-Kebîr*, Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine-i Münevvere 2003, 5. Baskı.
- CÜCELOĞLU, Doğan, *İnsan ve Davranışları*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994.
- CÜRCÂNÎ, Seyyid Şerif, *et-Ta'rifât*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983.
- ÇAKAN, İsmail Lütfi, *Hadislerle Gerçekler*, Erkam Yayınları, İstanbul 2006.
- ed- DANA VÎ, Said- MALİK, Cozif, *Mu'cemu'l-Müterâdifât ve'l-ed-Dâd*, Müessestü'l-Hadîsetü li'l-Kitab, Tarablus-Lübnan 2007.
- ed-DEĞÂMİN, Ziyad Halil Muhammed, *Menheciyyetu'l-Bahs fî't-Tefsîri'l-Mevdû li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Umman 1995.
- DEMİRCİ, Muhsin, *Konulu Tefsire Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006.
- _____, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, MÜİFAV Yayınları, İstanbul 2011, 2.baskı.
- _____, *Tefsirde Metodolojik Sorunlar*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2012.
- _____, *Tefsir Tarihi*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.
- DERVEZE, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2000.
- DÖNDÜREN, Hamdi, *İslâm İlmihali*, Erkam Yayınları, İstanbul 1991.
- DUMLU, Ömer, *İbn Teymiye ve Konulu Tefsîr*, Anadolu Yayınları, İzmir 1999.
- EBÛ DAVUD, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünen*, (Hattâbî'nin Meâlimu's-Süneni ile) Humus 1969, 1.baskı.
- EBÛ HAYYAN, Muhammed b. Yusuf el-Endelûsî, *el-Bahru'l-Muhît*, Dâru'l-Fikr, Kahire 1983.
- EBÛ ZEHRE, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa, *Zehretu't-Tefâsîr*, Dâru'l-Fikri'l-Arabiyyi.
- EBUSSUÛD, Muhammed b. Yavsî, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyyi, Beyrut 1994.
- EKİN, Yunus, *Kur'ân'a Göre Küfür Kavramı*, Sakarya Üniversitesi Doktora Tezi, Sakarya 2000.
- ENÎS, İbrahim, *Delâletu'l-Elfâz*, Mektebetu'l-Ancelo'l-Mısriyye, Kahire 1993.

- EREN, Hasan ve Komisyon, *Türkçe Sözlük (I-II)Yeni Baskı*, A.K.D.T.Y.K. Ankara 1988.
- FERAMÂVÎ, Abdulhay el- *el-Bidâye fî't-Tefsîri'l-Mevdûi*, Kahire 1977.
- FERRÂ, Ebû Zekerîyya Yahya b. Ziyâd, *Meâni'l-Kur'ân*, Âlemi'l-Kütüb, Beyrut 1983, 3. baskı.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecduddin Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1982.
- _____, *Besâiru Zevî't-Temyîz*, el-Mektebetü'l-İlmî, Beyrut, ts.
- FREIRE, Paulo, *Yüreğin Pedagojisi*, çev: Özgür Orhangazi, Ütopya Yay., Ankara 2000.
- FROMM, Erich, *Yaşama Sanatı*, çev: Aydın Arıtan, Arıtan Yay., İstanbul 1997.
- FÛDE, Mahmud Besyûnî, *e't-Tefsîru'l-Mevdûi*, Şubra 1987.
- GAZZÂLÎ, Muhammed Ebû Hamid, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Trc. Mehmet A. Müftüoğlu, Uygun Basım, İstanbul ts.
- GEZGİN, Ali Galip, "Eş Anlamlılık Bağlamında Kur'ân'da "Korku" İfade Eden Kelimeler Üzerine Analitik Bir Değerlendirme", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, cilt: 16, sayı: 1, 2003.
- GÜMÜŞ, Sadreddin, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1990.
- GÜNGÖR, Mevlüt, *Tefsirde Konulu Tefsir Metodu*, İslâmî Araştırmalar Dergisi, İstanbul 1995, c. II, sayı. 7.
- GÜVEN, Şahin, *Tefsir Çalışmalarında Konulu Tefsir Metodu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1996.
- HALEBÎ, Ali b. Burhaneddin, *İnsanu'l-Uyûn fî Sîreti Emîni'l-Me'mûn*, Mısır 1964.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi (I-VII)*, 2. Baskı, İstanbul 1993.
- HAZİN, Alauddin Aliyyübnü Muhammed, *Lubâbu't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl*, Matbaa Behiyye, Mısır ts.
- HICÂZÎ, Muhammed Mahmud, *el-Vahdetu'l-Mevdûiyye fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire 1970.
- IZUTSU, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, Trc. Süleyman Ateş, Kevser Yayınları, Ankara ts.
- İBN ACÎBE, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed, *el-Bahru'l- Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l- Mecîd*, Beyrut 2002.
- İBN ATIYYE, Ebû Muhammed Abdulhak b. Galib el-Endelûsî, *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitabi'l- Azîz*, Thk. Abdusselam Abduşşaaî Muhammed, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- İBN ÂŞÛR, Muhammed Tahir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tunusiyye li'n-Neşr, Tunus 1984.
- İBN CÜZEYY, Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ahmed b. Abdullah el-Kelbî, *Kitabu't-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, Şeriketu Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, Beyrut 1416 H, 1. Baskı.

- İBN DUREYD, Ebû Bekir Muhammed b. Hasen el-Ezdî el- Basrî, *Cemheretu'l-Luga*, Matbaa Meclis-i Dâire-i Meârifî'l-Osmaniyye, Haydarabad, Dekkan 1345 H, 1.baskı.
- İBN FÂRİS, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekeriyya, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, Thk. Abdusselam Muhammed Harûr, Dâru'l-Cîl, Beyrut ts.
- İBN HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed, *Müsned*, Thk. Şuayb el-Arnâutî-Adil Mürşid vd., Müessesetü'r-Risale, 2001, 1.baskı.
- İBN KAYYİM, Ebû Abdillâh Şemsuddîn el-Cevziyye, *Medâricu's-Sâlikîn*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1983.
- İBN KESÎR, İmâduddîn İsmail b. Şihâbuddîn, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, Thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed, Müessesetu Kurtuba, Kahire 2000.
- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünenü'n-Nesâî*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyyi, Kahire 1952.
- İBN MANZÛR, Ebu'l-Fazl Cemaluddin Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, Haz. Yusuf Hayyat-Nedim Mar'aşlı, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1983.
- İBNU'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Cemaluddin b. Ali, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyyi, Beyrut ts.
- İBNU'L-ENBÂRÎ, Ebu'l-Berekât, *el-Beyân fî Garîbi'l-Kur'ân*, Nşr. Tâha Abdulhamid Tâha, el-Heyetu'l-Mısriyyetu'l-Âmme, Kahire 1980.
- KARA, Mustafa, *DÎA, "Havf" mad.* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul 1997, XVI, 528-531
- KARAGÖZ, İsmail, *Allah Sevgisi, Allah Korkusu*, T.D.V.Yayınları, Ankara 2010.
- KARAKUŞÇU, M. Nail Genel, *Psikoloji ve Normal Davranışlar*, Pelin Ofset, Ankara 1999.
- KARAMAN, Hayreddin ve Komisyon, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.
- KARAMAN, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, Nesil Yayınları, İstanbul 1991.
- KASAPOĞLU, Abdurrahman, "Kur'ân'da Ümit-İman İlişkisi", *TASAVVUF: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 8 [2007], sayı: 18.
- KASİMÎ, Muhammed Cemaluddin b. Muhammed Said, *Mehâsinu't-Te'vîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1418 H.
- KINNEVÎCÎ, Ebu't-Tayyib Muhammed Sıddık Han b. Hasan, *Fethu'l-Beyân fî Makâsıdı'l-Kur'ân*, Mektebetu'l-Asriyye, Sayda, Beyrut 1992.
- Kitab-ı Mukaddes*, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1993.
- KIRCA, Celal, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'ân'a Yönelişler*, Marifet Yayınları, İstanbul 2009.
- KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Thk. Salim Mustafa el Bedrî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- KUŞEYRÎ, Abdülkerim b. Hevâzin b. Adilmelik, *Letâifu'l-İşârât*, Thk. İbrahim Besyûnî, Hey'etu'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitab, Mısır, ts. 3.baskı.

_____, *er- Risaletu'l-Kuşeyriyye*, Thk. İbrahim Besyûnî, Dâru'l-Kütübî'l-Hadîse, Kahire 1966.

KUTUB, Muhammed, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler*, çev. Bekir Karlığa, İşaret Yayınları, İstanbul 1992.

KUTUB, Seyyid, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, Dâru's-Şürûk, Kahire 1985.

_____, *Kur'ân'da Edebî Tasvîr*, (Trc. Süleyman Ateş), Hilal Yayınları, İstanbul 1996.

MÂLİK, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Kahire 2010.

MÂTURÎDÎ, Muhammed, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, Haz. Ahmet Vanlıoğlu-Bekir Topaloğlu, Dâru'l-Mîzan, İstanbul 2006.

MAVERDÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1992.

MEKKİYYİBNÎ Ebî Talib el-Kaysî, *el-Hidâye ilâ Büluğî'n-Nihâye*, Câmiatu's-Şarika B.A.E. 2008, 1.baskı.

MERÂĞÎ, Ahmed b. Mustafa, *Tefsîru'l-Merâğî*, Şeriketu Mektebetu ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evladuhu bi Mısır, 1946, 1.baskı.

MEVDÛDÎ, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Trc. Dr. Ahmed Asrar, Bengisu Yayınları, İstanbul 1997.

MİR, Muntasır, "Bir Bütünlük Olarak Sûre: Yirminci Yüzyıl Kur'ân Tefsirlerinde Bir Gelişme-1" *Haksöz Dergisi*, Şubat-1998 (Sayı: 83).

MUKATİL b. Süleyman, *Tefsîru Mukatil b. Süleyman*, Thk. Abdullah Mahmud Şehhate, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyyi, Beyrut 1423 H, 1.baskı.

_____, *el-Eşbah ve'n-Nezâir fi'l-Kur'ânî'l-Kerim*, Thk. Abdullah Mahmud Şehhate, (Trc. M. Beşir Eryarsoy) İşaret Yay. İstanbul 2004.

MUSTAFA MÜSLİM, *Mebâhis fi't-Tefsîri'l-Mevdûi*, Dimeşk 1989.

_____, *Kur'ân Çalışmalarında Yöntem*, (Trc. Salih Özer), Ankara 1993.

MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyin b.Haccâc, el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Beyrut 1972.

NESÂÎ, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr, *Sünenü'n-Nesâî*, Matbaatu'l-Mısriyye bi'l-Ezher, Kahire ts.

NEYSÂBÛRÎ, Nizâmuddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-Kummî, *Garâibu'l-Kur'ân ve Reğâibu'l-Furkan*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1987.

NU'MÂNÎ, Siracuddîn en-Nu'mânî, *el-Lubâb fi Ulûmi'l-Kitab*, Beyrut 1998.

OCAK, Metin, *Kur'ân'a Göre İhsan Nedir? Muhsin Kimdir?* Sakarya Üniv. Yüksek Lisans Tezi, 1996.

OKUYAN, Mehmet, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an-ı Kerim Sözlüğü*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2015, 1. Baskı

el-ÖMERÎ, Ahmed Cemal, *Dirâsât fi't-Tefsîri'l-Mevdû li'l-Kasasi'l-Kur'ânî*, Kahire 1986.

ÖZEL, Recep Orhan, Bir Kur'ân Kıssası Bağlamında Tefsirde İsrâiliyyât Kritiği: Hz.Dâvûd'a Gelen Davacılar, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 14 Sayı; 3, s. 123-155.

PAÇACI, Mehmet, *Kur'ân'da ve Kitâb-ı Mukaddeste Ahiret İnancı*, İstanbul 1994.

RÂĞIB EL-İSFEHÂNÎ, *el-Müfredat fî Garîbi'l-Kur'ân*, el-Mektebetu't-Tevkîfiyye, Kahire 2003.

RÂZÎ, Ebû Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *Mefâtîhu'l-Gayb*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.

RÂZÎ, Zeynüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebû Bekr b. Abdilkadir, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'âni'l-Azîm*, Thk. Hüseyin Elmalı, Ankara 1997.

RIZA, Muhammed Reşid, *Tefsîru'l-Menâr*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts.

SA'DÎ, Abdurrahman İbn Nâsır, *Teysîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fî Tefsîri Kelâmi'l-Mennân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1996.

SAİD, Havva, *el-Esâs fî't-Tefsîr*, Dâru's-Selâm, Kahire 1991.

SAKA, Şevki, *Kur'ân-ı Kerîm'in Davet Metodu*, Seha Neşriyat, İstanbul, ts.,

SARIÇAM, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, 6. baskı.

SEMERKANDÎ, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed, *Bahru'l-Ulûm*, Thk. Ali Muhammed Muavved- Adil Ahmed Abdulmevcud, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, 1.baskı.

SEMÎN el-HALEBÎ, Ahmed İbn Yûsuf, *Umdetü'l-Huffâz fî Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1993.

_____, *ed- Dürri'l-Masûn fî Ulûmi'l-Kitabi'l- Mekkûn*, Thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, Dâru'l-Kalem, Dımeşk 1407/1986.

SEYİDOĞLU, Halil, *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, İstanbul 1992, 4.baskı.

SIRMA, İhsan Süreyya, *İslâmî Tebliğin Medine Dönemi ve Cihad*, Beyan Yayınları, İstanbul 2007.

SUBHÎ es- Sâlih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-İlmi'l- Melâyîn, Beyrut 1988, 17. Baskı, 159.

SÜLEMÎ, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin, *Hakâiku't-Tefsîr*, Thk. Seyyid Umran, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.

SÜLÜN, Murat, *Kur'ân-ı Kerîm Açısından İman-Amel İlişkisi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2015.

SÜYÛTÎ, Ebu'l-Fazl Celaluddin Abdurrahman, *ed-Dürri'l-Mensûr fî't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1983.

_____, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Thk. Mustafa Şeyh Mustafa, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut ts.

ŞA'RÂVÎ, Muhammed Mütevellâ, *Tefsîru's-Şa'râvî el-Havâtır*, Kahire 1997.

ŞEHATE, Abdullah, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerim*, Dâru Garîb, Kahire ts.

- ŞENKÎTÎ, Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtar, *Edvâu'l-Beyân fî İdâhi'l-Kur'ânî bi'l-Kur'ân*, Âlemi'l-Kütüb, Beyrut ts.
- ŞEVKÂNÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali, *Fethu'l-Kadîr*, Thk. Abdurrahman Amîre, Dâru'l-Vefâ, Mansûra 1997.
- ŞİRBÎNÎ, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatib, *es-Sirâcu'l-Münîr fî'l-Îlâneti alâ Ma'rifeti Ba'dü Meâni Kelâmi Rabbina'l-Hakîmi'l-Habîr*, Matbaatu Bûlak (el-Emîriyye), Kahire 1285 H.
- TABERÎ, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad 2003.
- TABERSÎ, Ebû Ali Emînüddîn, *Mecmeu'l-Beyân*, Müessesetu'l-A'lamî li'l-Matbaat, Beyrut 1995.
- TEHANEVÎ, Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed, *Keşşâfu Istilahati'l-Fünûn*, Thk. Ali Dahruc, Beyrut 1996.
- TEMEL, Ali Rıza, Katillere Lânet, *Altınoluk Dergisi*, Eylül 2014, Sayı: 343.
- TERZÎ, İdris, *Kur'ân'da Allah Korkusu Kavramı*, Uludağ Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1989.
- TEVFİK el-Âmir, *Medhal ilâ İlmi't-Tefsîr*, Beyrut 1993.
- TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünenü't-Tirmizî*, Mektebetu Dâri'd-Da've, Humus 1965.
- TÜLÜCÜ, Süleyman, *DİA*, “Muallakât” mad. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, XXX, 310-312. İstanbul 2005.
- ULUDAĞ, Süleyman, *DİA* “Recâ” mad. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul 2007, XXXIV, 502.
- ÜNVER, Mustafa, *Kur'ân'ı Anlamada Siyakın Rolü, Bütünlük Üzerine*, Sidre Yayınları, Ankara 1996.
- VAHİDÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed, *Esbâbu'n -Nüzûl*, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk-Beyrut 1993.
- YAHYA b. Sellâm, *Kitabu't-Tesârif li Tefsîri'l-Kur'ân*, Thk. Hind Şelbî, eş-Şeriketü't-Tûnusiyye, 1979.
- YAVUZ, Ömer Faruk, *Kur'ân ve Kıyamet*, Marifet Yayınları, İstanbul 1997.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, “A'râf” *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul 1991, III, 259.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (Sadeleştirenler: İsmail Karaçam ve Komisyon), Azim Dağıtım, İstanbul 1992.
- YILMAZ, Hasan Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1994.
- ZAKZUK, Mahmud Hamdi, *Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Planı*, (Trc. Abdülaziz Hatip), İzmir 1993.

ZEBÎDÎ, Muhammed Murtaza el-Hüseyin, *Tâcu'l-Arûs*, Thk. İbrahim et-Terezî, et-Turasi'l-Arabiyyi, Beyrut 1965.

ZEMAŞERÎ, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Ahmed, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyyi, Beyrut 1997, 1. Baskı.

_____, *Esâsu'l-Belağâ*, Thk. Muhammed Bâsi'l-Uyûnussuûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, 1.baskı.

_____, *el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs*, Thk. Ali Muhammed el-Becâvî-Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Marife, Lübnan ts., 2.baskı.

ZERKÂNÎ, Muhammed Abdu'l-Azîm, *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1988.

ZUHAYLÎ, Vehbe b. Mustafa, *Tefsîru'l-Münîr*, Dâru'l-Fikri'l-Muasır, Beyrut, Dımaşk 1418 H.

<http://ramazan.haber7.com/etkinlikler/haber/1437903-kabeye-rekor-ziyaretci-ramazanda-hac-gibi-rakam>

ÖZGEÇMİŞ

Ahmet NAİR, 1970 yılında Rize'nin İkizdere ilçesinin Gölyayla Köyünde doğdu. İlkokulu köyünde okuduktan sonra Rize Taşçıoğlu Camiinde hafızlığını kısa sürede tamamladı. 1990 yılında Üsküdar İmam-Hatip Lisesinden mezun oldu. Aynı yıl Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesini 11. sıradan kazandı. 1995 yılında Tatvan İmam-Hatip Lisesi'ne öğretmen olarak atandı. 2002 yılında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Bilim Dalında “**Kur’ân’da Cimrilik Kavramı**” adlı yüksek lisans tezini tamamladı. Ensar Vakfı bünyesinde İlahiyat Ön Lisans öğrencilerine 3 yıl Arapça dersi verdi. 2003 yılından beri Sultanbeyli Anadolu İmam-Hatip Lisesi'nde Meslek Dersleri Öğretmeni olarak görev yapmaktadır. Evli ve üç çocuk babasıdır.